FRANÇOIS CADIOU / CLARISSE COULOMB
ANNE LEMONDE / YVES SANTAMARIA

TARİH NASIL YAPILIR?



iletişim

FRANÇOIS CADIOU Doktorasını Antikçağ tarihi üzerine yaptı. Halen Nancy II Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta.

CLARISSE COULOMB Doktorasını modern tarih üzerine yaptı. Halen Grenoble II Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta.

ANNE LEMONDE Doktorasını Ortaçağ tarihi üzerine yaptı. Halen Grenoble II Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta.

YVES SANTAMARIA Doktorasını çağdaş tarih ve sosyoloji üzerine yaptı. Halen Nantes Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta.

Fransız Kültür Bakanlığı Ulusal Kitap Merkezi'nin katkılarıyla yayımlanmıştır.
Ouvrage publié avec le soutien du Centre national du Livre, Ministère français chargé de la culture.

Comment se fait l'histoire. Pratiques et enjeux
© 2005 Editions La Découverte

İletişim Yayınları 1877 • Tarih Dizisi 79
ISBN-13: 978-975-05-1194-3
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul

EDİTÖR Güneş Akkor
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Deniz Pote - Kutluşad Seferoğlu
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FRANÇOIS CADIOU
CLARISSE COULOMB
ANNE LEMONDE
YVES SANTAMARIA

Tarih Nasıl Yapılır?

Uygulama ve İçerik

Comment se fait l'histoire
Pratiques et enjeux

ÇEVİREN *Devrim Çetinkasap*

iletişim

İÇİNDEKİLER

Giriş *13*

BİRİNCİ KISIM
TARİHİN TARİHİ

1. Antikite: Grekoromen Tarih Yazımı *23*
Tarih Yunanistan'da mı doğdu? *25*
MÖ 5. yüzyılda gerçekleşen kopuş *25*
Mythos *ve* logos*: Hakikat ölçütü* *28*
Eleştirel bir yöntem? *32*
Güvenilir tanık arayışı *32*
Açıklama: Sebeplerin belirlenmesi *35*
Siyasal tarihin hegemonyası *37*
Yakın tarihin öncelenmesi *37*
Antik araştırmaların süreğen dinamizmi *41*

2. Ortaçağ Tarihinin Tarihi *45*
(Tarihsel) bir batı (Geç Antikite-Erken Ortaçağ) kültürünün doğuşu *46*
Az sayıda tarihçi *46*
Tarih mefhumu *48*
Tarih çalışması *50*

12. yüzyıl sonrasındaki atılım, sahici bir Rönesans mıydı? 52
Elverişli kültürel dinamik 52
Ortaçağın ikinci yarısının yeni tarihçileri 54
Tarihsel araçlardaki gelişim 55
Araştırma yöntemlerinin gelişimi 57
Baskın kültür biçimi olan bir tarihe doğru 58

3. Modern Dönem Boyunca Tarih Yazımı: Sanat mı Yoksa Bilim mi, Kelâm mı Yoksa Kaynak mı? 61
16. yüzyıl Fransa'sında tarih: İtalyan eksiksiz tarih modeli 62
"Hümanist" tarih: Siyasi ve ahlaki amaca sahip bir edebi sanat 63
"Antikacılar" 64
"Eksiksiz tarih" 66
17. yüzyıl: Edebi tarihten, ilmi tarihe 70
Fransa tarihine duyulan hayranlık 70
Disiplin olarak tarihin doğuşu 74
Aydınlanma yüzyılı veya kitap uzmanlığı ile felsefeyi uzlaştırmanın imkânsızlığı 77
Antikacılar ve Fransa'da sanat tarihinin doğuşu 77
Felsefi tarih veya tarihin felsefesi 79
Şimdiki zamanın hizmetindeki geçmiş 82

4. Çağdaş Tarih: Kurumsallaşma Çağı 85
19. yüzyılın damgası 86
Bilim-tarihe doğru 86
Ren Nehri ötesi: Romantikler ve Hegelciler 90
Fransız tarihinde Alman krizi 95
Öğretmen ve tüfek 953
"Metotçu ekol" 97

5. Çağdaş Tarih: Krizler Çağı 101
Toplumsal tarihin önceliği 102
Annales dönemi 102
Sürenin zamanı 106

Şimdiki zamanın şantiyesi 108
Mahzenden buğday ambarına 108
Evden agoraya 113

İKİNCİ KISIM

TARİHİN TALEPLERİ

6. Müfredatlar 123
Müfredat nedir? 125
Amaçlar 125
Doğuş ve problemler 126
Baştan sona 129
Ortaöğrenim müfredatları 131
Kolej 131
Lisede 135

7. Değerler ve Hukuk 139
İnsan hakları 141
Doğal hukuktan insan haklarına 141
(D)evrim geçiren haklar 144
İnsanlığa karşı suç 147
Kazananların adaleti mi? 147
Bütün insanlık için bir adalet? 151
Tarihçi, yargıç ve ahlâkçı 154
Etik ve adalet 154
Tarihçi ve savcı 157

8. Din Olgusu 161
Kilise, Devlet, laiklik 162
Kilise, Roma, din değiştirmeden önce imparator 162
313'ten 1515'e: Batı'da ruhbanlar ve laikler, bir uzlaşma kültürünün doğuşu 164
1515-1789: Özerk bir din alanının doğuşu 167
Çağdaş dönemde Kilise ve Devlet 171

İslam: Din, kültür ve siyaset ... 176
İslam'ı anlamak ... 176
Siyaset ve modernlik ... 180
Örtü: Açığa mı vuruyor gözden mi gizliyor? ... 184

9. Tarih ve Hatırat ... 189
Geçmişin hatıraları ... 190
Mnemosyne ve memoria ... 190
Bir hatırat-tarihe doğru ... 194
Tarih karşısında hatıralar ... 196
Anma politikaları ... 197
Geçiştirilen kurbanlar, belleğin katilleri ... 199
Tarihçiler ne yapıyor? ... 202

10. Savaş ve Jeopolitik ... 209
Savaş tarihinden kültür tarihine ... 210
Düşmüş bir hükümdar ... 210
Sosyal bilimler için bir konu ... 213
Haklı savaşlar, haksız savaşlar ... 215
Nitelendirme ... 215
Adalet ve barış ... 216
Tarihçi ve jeopolitik ... 218
Tarihte jeopolitik ... 218
Tarihçilerin konumu ... 220

ÜÇÜNCÜ KISIM

TARİHÇİLİK MESLEĞİ

11. Kaynaklar ... 225
Antik tarih kaynakları ... 227
Keşfedilmesi gereken kaynaklar ... 227
Maddi kaynaklar giderek daha başat hale mi geliyor? ... 229
Kaynakları karşısında tarihçinin konumu ... 231

Ortaçağ tarihi kaynakları ... 233
Bürokratik nedretten bürokratik bolluğa ... 234
Ortaçağ yazısı: Bir otorite statüsü ... 235
Yardımcı bilimler, edebiyat, arkeoloji ve sanat tarihi ... 236
Modern tarihin kaynakları ... 237
Modern Fransa'da arşivlerin çeşitliliği ve dağılımı ... 238
Arşivlerin yararı ... 238
Merkezi ve kamuya ait arşivlerin doğuşuna doğru ... 240
Kelimeler. Göstergeler. Yeryüzü şekilleri ve kiremitler ... 241
Çağdaş tarihin kaynakları ... 242
Devletin çark mekanizmalarının işletime sokulması ... 242
Her şeyi bizden saklayıp, hiçbir şey söylemiyorlar mı? ... 244
Kaynak enflasyonu ... 246

12. Tarih ve İmajlar ... 251
"İkonik atılım" (Marshall Mac Luan) ... 253
Modern imajların doğuşu ... 253
Karikatür, mizahi çizimler ... 254
Reklam afişleri, politik afişler ... 256
Yeni imajlar: Sinema örneği ... 257
İmaj çalışmalarının dönüşü ... 258
Geç kalmış bir dönüş ... 258
Antik imajların incelenmesi, paradigmatik bir örnek ... 261
Çağdaş tarihte imajların kullanılışı ... 264

13. Tarih, Zaman ve Anlatı ... 267
Tarihin zamansallaşması ... 268
Durağan zamandan ilerlemeci zamana ... 268
Tarihsel dönem kavramının doğuşu ... 271
Şimdiki zamanın tasviri mi yoksa geçmişi tanımak mı? ... 272
Tarihin zamanı ... 275
Zamansallıkların hiyerarşisi ... 275
Kısa dönem ve olaysal tarih ... 279
Kalıcı bir şimdi ... 283

14. Tarihçilerin Çalışma Sahaları 287
Beşeri bir bilim 288
Bir bilim mi? 288
Tarihçiler ve sosyologlar 290
Tarihçiler ve coğrafyacılar 292
Farklı tarih türleri mi? 294
Ekonomik ve toplumsal tarihin hegemonyası 294
Siyasal tarihin dönüşü 297
Kültürel tarihin çekiciliği: Bir temsiller tarihine doğru mu gidiliyor? 301

15. Biyografiler 305
Antikçağ: Tarihin dışında 306
Birey: Sürekli bir merak ve ilgi konusu 306
Tarihte bireye bir yer ayrılmış mıydı? 308
Ortaçağ: Aziz hikâyeleri dönemi 311
Modern dönem: Siyasetin hizmetinde didaktik bir sanat 314
Monarşik biyografi 314
Büyük insanlar kültü 316
İlmi biyografi 317
Voltaire ve biyografi 318
Çağdaş biyografiler: "Bütünleyici" özne arayışı 319
Hor görü devri 319
Biyografinin dirilişi 321
Yeniden güncel hale gelen uygulamalar 323

DÖRDÜNCÜ KISIM

DÜZEYLER VE BAKIŞ AÇILARI

16. Kültür Mirasları 329
Modern çağda tarihsel miras kavramının doğuşu 330
Antik yapıtlar, ulusal yapıtlar 331
Özel koleksiyonlar 332
Müzelerin doğuşu 333
Ulusal bir müze 334

1789-2005: Anıtlar devrinden bütüncül kültürel mirasa geçiş *336*
Anıtlar devri *336*
Zaaf ve beğeni *338*

17. Ulus *343*
Ulustan önce ulus *344*
Güruhtan krallığa *344*
Modern çağda "ulus"tan ne anladığımız *347*
Ulusal egemenlik çağı *349*
Ulus ve Aydınlanma *349*
Devrimci ulus *351*
Evrensel Fransa *353*
Çağdaş ulus *354*
Milliyetçilik nedir? *354*
Fransa-Almanya ikilisi ve resmi tarih *355*
Fransa istisna mı? *358*

18. Biz ve Ötekiler *363*
Temsiller *365*
Barbarlar ve seçilmişler *365*
Gerçekten insan mıdırlar? *367*
Eşitliğin savunulduğu zamanlar *369*
Pratikler *373*
Dışlamalar *373*
Yiddishland'in sonu *376*
Çağdaş zamanların tarihi ve siyasi tercihler *377*
Muzaffer ırkçılık karşıtlığı *377*
Toplumsal ilişkilerin etnileştirilmesine doğru mu gidiliyor? *379*

19. Kadınların Tarihi, Cinsiyetlerin Tarihi *383*
Kadınların tarihinin tarihi *384*
Özerkliğin ele geçirilmesi *384*
Gender studies/women's studies *387*

Kadın araştırmalarıyla ilgili birkaç güzergâh 389
Kadınlar ve iktidar 390
Ancien Régime toplumunda kadınlar, özerk miydiler tabi mi? 391
Yeni bir konu için yeni sorular? 393
Özgül bir zamansallık? 393
Yeni yaklaşımlar, eski sorunlar 395

20. Avrupa 399
Antikçağdan modern döneme Avrupa fikri 400
Europe'dan Europa'ya 400
Ortaçağ Avrupalıdır 404
Prenslerin Avrupası, Aydınlanmanın Avrupası 407
Politik bir Avrupa'ya doğru 409
Ütopyadan kurumsallaşmaya 409
Avrupa tarihini dillendirmek 414

Sonuç 421

KAYNAKÇA 425

Giriş

> "Demokrasi insana atasını unutturmakla kalmaz, insanın torunlarını hatırdan çıkarmasına, çağdaşlarından kopmasına da yol açar; insanı sürekli kendi içine döndürür ve nihayet onu, bütünüyle kendi kalbinin yalnızlığına hapsetmekle tehdit eder."
>
> – Alexis De Tocqueville,
> *De la démocratie en Amérique* (1840)

Tarih evrensel değildir. Eğer "tarih"ten, 19. yüzyıldan bu yana Fransız ulus-devleti çerçevesinde kurumsallaşmış bir disiplini anlayacaksak, su götürmez bir saptamadır bu. Etnolog Pierre Clastres gibi, zamanı ebedi bir döngü biçiminde tasavvur eden tarihsiz toplumların var olduğunu kabul etsek de saptamamız yine geçerli olacaktır. Antik Yunanda bu tasavvur, Platon gibi kimi filozoflar tarafından da paylaşılıyordu. Bunun anlamı söz konusu kültürlerin zamansallıktan bihaber olması değil, ancak geçmişin bugünü anlamaya yaradığını kabul ettiğimiz takdirde tarihin *bizim açımızdan* var olmaya başlamasıdır. Bu yöntem uzmanların tekelinde değildir. Fransız tarih ekolünün iki büyük eserine [Le Goff ve Nora, *Faire de l'histoire*, 1974; Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, 1971] tazim niteliğindeki bu ça-

lışma şu tespite dayanmaktadır: Tarih yapmak günümüzde geniş ölçüde demokratikleşmiş, toplumdaki kimi meselelere cevap sunan bir *pratiktir*. Ayrıca araştırmacılar, siyasetçiler ve vatandaşların ayrıcalık tanıdıkları hipotezler, siyasetin ve epistemolojinin ayrılmaz biçimde iç içe geçtiği *politikalarla* doludur.

Meseleyi ilmi boyutuyla sınırlandıracak olursak, "tarih yazımı", geçmişin açıklayıcılığı iddiasını bağlam içine dahil ettiğimiz takdirde gerekçelendirilebilir; bu durumda eski tarihçilerin uygulamalı çalışmalarının, disiplinin geçerliliğini açıkladığı kabul edilir. Bu bakış açısından tarih yazımı sözcüğü, "tarihin tarihi" anlamını yüklenir. Nitekim terim aynı zamanda "tarihsel anlatılar" anlamını da ifade eder. Tarihin tarihi demek için Almanlar *Geschichte der Historiographie*, İtalyanlar *storia della storiografia* ifadelerini kullanırken Fransızcada aynı terim (*historiographie*) hem "tarih yazını" hem de "tarih kitaplarının tarihi" için kullanılır. Örneğin "Dünya Savaşı tarih yazımı" ifadesi bu fenomene dair yazılmış tarih külliyatını ve/veya geçen yıllar süresince bu fenomene hasredilmiş tarih çalışmalarını ifade edebilir.

Fakat bu son anlamı ele alırsak, tarih yazımı çalışmaları nerede başlamaktadır? MÖ 5. yüzyılda Herodotos veya Tukikidis'in yürüttüğü türden "araştırmalar"ın (*historiê*) prototipini sunduğu "hatırlanmaya değer olayların izini muhafaza"ya yönelik bir yazın türünün ortaya çıkışıyla mı başlamaktadır? Ortaçağ uzmanı Bernard Guenée'ye göre "modern tarih bir söylem ise, gelişimine en çok katkıda bulunmuş olanlar belki de Rönesans dönemi hümanistleridir. Fakat bir ilim ise, 1100'lü yıllarda manastırlarda doğduğu kesindir". Reinhard Koselleck'e göre [1990][1] koşulların tikelliği, örnek durumların tekerrürü ve genel olarak insan kavramının ele avuca gelmezliği ile tanımlanan bir dünyaya 18. yüzyılla birlikte gelen "ilerlemeci" kopuştan önce tarihten bahsetmek mümkün değildir. Son olarak tarihçilik mesleğini düşünecek olursak, işin akademik kurumsal boyutu günümüzdeki şeklini 19. yüzyılda kazanma-

1 Köşeli parantez içindeki referanslar Kaynakça bölümüne gönderme yapmaktadır.

ya başlar (ve en başta ve özellikle de Almanya'da). Wilhelm von Humboldt'un (sonra Marc Bloch'un da kullanacağı) tarih tanımını yapması da yine bu dönemdedir (1821): "Zamana tabi insanların bilimidir tarih ve sürekli olarak ölülerin incelemelerini yaşayanlarınkiyle birleştirme ihtiyacı içindedir."

Fustel de Coulange şöyle açıklıyor (1879): "Bütün bilimler gibi [tarih de] olguları saptamaktan, analiz etmekten ve aralarındaki bağı tespit edip onları benzeştirmekten ibarettir." Böylece tarih evrensellik iddiasını ilan etmiş olur ve o dönemde 3. Cumhuriyet tarafından kurulmuş üniversiteler bütün bilimlere müşterek bazı temel düsturları benimser: uzlaşımsal normlar, birikimsel bir dinamik, hepsi de tarihin bir *topluluk* tarafından uygulanması olgusuna bağlı olan düsturlar. Fakat tarih aynı zamanda insanın bilimidir: "İyi tarihçi efsanedeki deve benzer. Avını buruna gelen insan kokusundan anlar" (Marc Bloch, *Apologie pour l'Histoire*). Bu, yazınsal bir eksene bağlı, yazı sanatlarıyla müşterek bir dile demir atmış bir pratik demektir. Bu da tarihi "kesin bilimler"den biraz uzaklaştırır, zira kesin bilimler fenomenleri öngörme ve yeniden üretebilme kapasitelerinin de ötesinde özgün bir dile sahiptir. "Fiziksel" veya "hayata ve yeryüzüne" dair denilen bu bilimlerde de tartışmalar yaşanır. Fakat insanın tarihi, bahsettiğimiz topluluk içinde herhangi bir konudaki uzlaşının asla tamam olamayacağı bir karmaşıklığa sahiptir ve bu bilime duyulan ilgi, ondan alınan haz, patentli tarihçiler topluluğunu oldukça aşan bir boyuttadır.

Yani insanın bilimidir tarih, ama daha belirgin biçimde söylersek, *Petit Robert*'e göre[2] "geçmişin" de bilimidir. Güçlük şuradan kaynaklanıyor ki şimdiyi anlamak için geçmişi bilmemiz ontolojik olarak mümkün değildir. Nitekim şimdi mevcut değildir çünkü çoktan geçmiştir. Ve tüm bunların toplumsal bir faydası da olsa gerektir yoksa sayısız görevliye tarih çalışmaları için, hatta tarih öğretmeleri için para harcamak niyedir? Gö-

2 TARİH, ad.: Geçmişteki olaylarla, insanlığın (bir toplumsal grubun, bir insan faaliyetinin) evrimine dair olgulardan hatırlanmaya değer olan veya değer sayılanlarlaların bilgisi veya anlatılması [...]. Dar anlamıyla. Malumat edinmek ve bunları nakletmete kullanılan bilim ve yöntem.

revlerinin siyasal boyutu ile ölçüye gelmez genişliği arasında sıkışan tarihçi demek ki insanı, bıraktığı izler üzerinden anlamaya çabalayacak, bu izlerin sadece iz olmadıkları olgusuna dair keskin bir farkındalık geliştirecektir. Ne failler, ne tarihçiler açısından, asla nesnellik söz konusu olmayacaktır; yalnızca bazı bakış açılarıyla ilgili başka bazı bakş açıları söz konusudur. Ve arşivlerden veya tanıklardan çıkıp ortaya serilen hakikatlerden de bahsedilemez. Geçmiş artık yoktur ve tarihçi de kendi tarihine sıkışmış birinden ibarettir. Ancak bunu böylece söylemek, Amerika kıtasındaki ilk insanların yer altı dünyasından geldiklerini düşünen Zuni yerlilerinin anlatısı ile bunların Asya kökenli olduklarını söyleyen Batı bilimine eşit mesafede yaklaşmak gerektiğini söylemek değildir [Boghossian, 1996]. Daha ziyade temkinli bir tarihsel yaklaşımda karar kılmaktır. Karl Popper'a göre ayırt edici özelliği "tarihin yasaları"nı araştırmak olan tarihselcilikten farklı olarak tarihsel yaklaşım tarihte "gözlemci için anlamı gözlemcinin tarihsel konumuna göre değişen bir dizi tikelliği" görmektir [Boudon, 1986, s. 300].

Bu çizgiyi takip etmek inkârcılıkta veya postmodernizmde (gerçi eş anlamlı değildir bunlar) kolayca kaybedilebilecek bir gerçeklik karşısında belli bir dürüstlük sergilemeyi gerektirir. Bu gereği karşılamak kamuoyunun ve meslektaşların ya da hiç değilse özgür bir toplumun *a poteriori* denetimi varsa şayet, daha kolaydır. Bu çaba, yeni bir şeyler yaratmak üzere girişilen aktif bir süreç içerisinde, geçmişi "bütün bütün diriltmeksizin", açıklayıcı bağlantılar kurarak insan edimlerini anlaşılır kılmaya yönelik sentezleri üretmeye yönelir. Özgül olgular ile genellik veya "öz" ya da hiç değilse "ideal tip"ler arasında bir denge noktası araştırmaktır.

Demek istediğimiz, bu kitabın projesi belli bir naifliğe tepki olarak olgunlaştı. Kitap büyük ölçüde, yazarların Fransız sisteminin her düzeyinde (orta öğretimde, üniversitlerde, akademilerde, IUFM'de)[3] kendi disiplinlerinde çalışarak kazandıkları profesyonel deneyimlerinin ürünü. Yazarların eğitimci kadroları oluşturan (sınıf öğretmenleri, sertifikalı eğitmenler veya

3 Fransa'da öğretmen yetiştiren eğitim enstitüsü – e.n.

profesyonel lise öğretmenleri, yüksek öğretmenler gibi) farklı kademelerdeki çalışanların tarih bilgisini aktarma kapasitelerini ölçmekle görevli jurilerde (ve arasıra da bu jurilerin başında) çalışmaları da kitabın tuzu biberi olmuştur. Çeşitli grupların birbirleriyle örtüşen taleplerini dikkate almanın bir sonucu olan rehber niteliğindeki bu kitap özellikle de öğrencilerin (hazırlık sınıfları, fakülteler, Siyaset Bilimi), (PLC,[4] PLP[5] gibi kurumların) sınavlara hazırlanan adayların ve eğitimcilerin ihtiyaçlarına karşılık vermeyi amaçlamaktadır.

"Toplumsal talep" karşısında da duyarlı olan kitap, tarih epistemolojisini (tarih yazımı, yöntemler, tartışmalar) vurgulayan bir yapıttır. Tarih disiplinine eleştirel bir mesafede olmak artık beşeri bilimler yüsek öğreniminin tamamlayıcı bir unsuru olarak kabul görüyor. Bu mesafe alma gereği tarih pratiklerini bellek politikaları çerçevesinde araçsallaştırmaya çalışan ve 20. yüzyılın sonunda giderek kuvvetlenen baskılar karşısında giderek daha fazla hissedilmektedir. Jacques Revel'in [1986] belirttiği gibi bu dönem, "çok kuvvetli bir tarihsellik beklentisinin söz konusu olduğu ve fakat tarihsel anlaşılılırlık talebinin çok zayıf olduğu" bir dönemdir. Ve bu yüzden, söz konusu baskılar yarı-bilginlerde ve Jean-Marie Le Pen'in beklenmedik oy yüzdesi karşısında bağırarak ortada dolaşanlar arasında sık rastlanan bir eğilimi kuvvetlendirdi; kamuoyu 21. yüzyılda gerçekleşen bir durumu 1930'lu yılların analiz şemalarıyla yorumlamaya davet edildi: "Müteredditdüşünce bir çeşit "en az hareket" yasasına uyarak, yaratmaktan ve durumun orjinalliğine uygun cevaplar üretmekten kaçınarak otomatizme yaklaşır; bu tür bir düşünce kendinden önceki düşüncelere bel bağlar ve devir yepyeni bir durum karşısında hazırlıklı olmak devriyken onu eskiyi hatırlamaya iten bir tarih şuuruna kendini teslim eder" [Valéry, 1945].

Bilimsel tarih bu bağlamda, olanakları ölçüsünde, geçmişte şu ya da bu kararı meşrulaştıracak "dersler"i veya bir altın çağı araştırmaya meyyal kişiler karşısında yurttaşın özerkliği-

4 Fransa'da lise öğretmenleri ve meslektaşları kurumu – e.n.

5 Fransa'da meslek lisesi öğretmenleri kurumu – e.n.

nin kurtarılmasına yardımcı olabilir. Aşırı oluşumların aşina oldukları karşılaştırmacı eğilimlerin, sağdan olsun soldan olsun "hükümet" partisi denilen partilerden de eksik olmadığını yakın dönemden iki örnek gösteriyor. İlk örnek 1997'den. Lionel Jospin sayesinde bu örnek, "çoğulcu sol"un bir savunusu ve örneklendirilmesi çerçevesinde gerçekleşti. Hükümet başkanı parlamento çoğunluğu yaratmaya yönelik taktiği zamana yaymak için çeşitli ittifak çarelerine başvurdu. Fakat Jospin 1924'ün "Solcu karteli"nden bahsetme ihtiyacı duyduğunda işler karıştı, zira 1924'te FKP[6] cephesinde, SFIO[7]'lu "sosyalfaşistler" ile hükümet ittifakı yapmanın düşüncesi bile partiden ihraç için yeterliydi. İkinci örnek Jacques Chirac'ın marifetidir. Cumhurbaşkanı 2004 yılında, hayretler içinde kalan Patrick Poivre d'Arvor karşısında, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabulü lehine su götürmez olduğunu düşündüğü bir argümana başvurduğu sırada eski başbaşkanıyla tarihsel bir yaklaşım farkı sergilemekteydi. Chirac'a göre Türkiye "Romalılardan beri" Avrupa ile Asya arasında karar veremez durumdaydı. Bu kadar çok sayıda tarih dışı unsuru bu kadar kısa bir formüle yerleştirmek gerçekten de zor olmalıydı: 5. yüzyılda, Roma'da son imparator da tahttan indiğinde, (birkaç yüzyıl sonra) Türkler ('kuvvetliler') adıyla anılacak nüfus henüz Orta Asya'da bulunuyordu ve bu insanların bir 'Avrupa'nın varlığına dair hiçbir fikirleir olamazdı, zaten bu kavram Romalılar için bile pek bir anlam ifade etmiyordu. Romalılar açısından geçerli olan tek ayrım "Doğu" ile "Batı" ayrımıdı ki bu ayırım çizgisi de Balkanlar'ın batısından geçiyordu.

Bu gaflar karşsında siyaset-medya cenahından hiç tepki gelmemesi tarihçileri tevazuya sevk etmektedir. Zaten tarihçi de, uzmanlığın da kendi sınırları olduğunu bilecek bir konumdadır. Kendi alanlarında –Roma ordusu, monarşik kurumlar, Ancien Régime[8] seçkinleri, Avrupa komünizmi gibi alanlarda–

6 Fransız Komünist Partisi – e.n.

7 İşçi Enternasyonali Fransa Bölümü – e.n.

8 Fransa'da Rönesans'tan Fransız Devrimi'ne kadar olan dönemi belirtmek için kullanılan terim – e.n.

uzman (hatta tanınmış) araştırmacılar olan yazarlar kendi uzmanlıklarının, her eğitim yılının kapsamını biraz daha genişlettiği bir sahada, ellerini kollarını sallayarak gezinebilecekleri bir geçiş kağıdını temin etmediğinin farkındalar. Pedagojik gereklere karş duyarlı olan yazarlar "profesyonelleşme öncesi" endişeler ile bilimsel edinimlerden vazgeçmeme, yurttaşların meraklarını dikkate alma iradesini birleştirmeye çabalıyor. Dört çağla ilgili dört uzman tarafından tasarlanan bu kitap çağdaş tarihin ilmeklerini bilerek ve isteyerek açıyor ve bu arada çağdaş tarihin, genel olarak toplumsal talepler ve özellikle de orta öğretim müfredatı anlayışı üzerindeki ağırlığını hesaba katıyor. Söz konusu müfredat belirgin biçimde vatandaşlık hedefine yönelmiş durumda ve bu demokratik vicdanları her ne kadar tatmin etse de seçici bir tarih eğitimi pratiği gibi kaçınılmaz bir sınırlama doğuruyor. Öğretmen geçmişte günümüz dünyasına açıklık getirecek unsurları araştırmakla yükümlü tutuluyor (ve bu hususta yönetmeliklerin kesin olduğunu göreceğiz); bu da ihmalleri arttırma pahasına gerçekleşiyor (bunun da yeni bir şey olmadığına kuşku yoktur). Üstelik yeni kuşaklara örnek olarak sunulan değerlerin geçmişini araştırmak Cumhuriyet'in neferlerinin aşina olduğu yollarla yeniden bağlantı kurmayı sağlar. Böylece Ortaçağ Toledosu "tolerans" konusunda, Galyalı 'direniş ruhu'nun bir örneğini sunmasıyla Cumhuriyetçi vatanseverliği önceliediği düşünülen Bibracte *oppidium*'una benzer bir rol yükleniverir. Kitapta yer alan (ulus, din olgusu gibi konuları ele alan) bölümlerin, epistemeolojik yaklaşımları (bu temaları tarihçi nasıl ele almalıdır? sorusunun cevabını) güncel tartışmaların tarihsel boyutunun açıklanmasıyla birlikte yer veren fakat sağlıklı bir perspektifin (hangi açıdan?) siyasal sorunlara (kimin için?) tatmin edici bir yanıt sağlayacağı gibi bir yanılsamayı beslememeye dikkat eden bölümler olması da bu yüzdendir.

Nihayet yazarların sakınamadığı bir muhalefetten yola çıkarak yaklaşımımızı aydınlatacağını düşündüğümüz bir son sözümüz daha olacak: Bu eserin evrensel bir ansiklopediyle ilgisi yoktur. Hem bilimsel bir güç ilişkisinin (yayımlanan yapıtlar

ve araştırma bütçeleri bağlamında), yazarlarının formasyonunun, tartışmaların güncel durumlarının ve Fransız yüksek öğreniminde süregiden kültürel zorunlulukların izini taşımaktadır Yani etnik merkezliliğin sorumluluğunu, bilişsel kusurları da içereceğini varsayarak üstlenmiştir. Nereden konuşuyoruz? Sorgulamanın gelenekle denk düzeyde kurumsallaştığı, devralınan bir kültür temelinde yeniden yaratımı ve sağduyuyu gerektirdiği bir kültür sahasından. Tıpkı sosyolog Jean-Pierre Le Goff'un yazdığı gibi [2004]:

"Bir halkın kimliğinin zamanla değişmeyecek süreğen bir töz olmadığı doğruysa da, *a contrario* olarak daimi ve belirsiz bir hareketi de model olarak değerlendiremeyiz, aksi takdirde dünya ile kaos fikrini yan yana düşünmemiz ve dünyayı anlamlı kılmaya yönelik tüm girişimlerden vazgeçmemiz gerekir. Paul Ricœur'ün geliştirdiği anlatısal kimlik/ayniyet fikri bir ülkenin kendi tarihinden kurduğu anlatının önemini vurgulayarak, önümüzde farklı perspektifler açabilir. Bu kimlik/ayniyet "sabit bir yapı değil, hareketli, gözden geçirilebilir, anlatılan ve başka kültürlerle karışmış bir tarihin kimliği/ayniyetidir. Ve bu da bir tercihi ve seçmeyi, olayları yapılandıran ve onlara bir anlam veren bir yorumu gerektirir."

BİRİNCİ KISIM

TARİHİN TARİHİ

1

Antikite: Grekoromen Tarih Yazımı

"Burada anlattığımız pedagojik bir tarih değil, söylencenin karşısında yer alan aklın tarihidir."

– Paul Veyne, *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* [Grekler kendi efsanelerine inanıyorlar mıydı?] (1983).

Paul Veyne, *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* isimli meşhur denemesinin başında, antik dönem tarihçilerinin eserlerini, üniversitelerimizdeki tarihçilerin eserleriyle değil de günümüzdeki gazetecilerin eserleriyle kıyaslar. Veyne, biraz da kışkırtıcı biçimde bu kıyaslamayı yaparken, bize iki önemli noktayı hatırlatır. Apaçık bir gerçek gibi görünen birinci nokta, Antikite'de yazılan tarihin, bugün yazılan tarihle özdeş olmayışıdır. Daha az yaygın bir kanaat olan ikinci nokta ise, antik tarih yazımını, bizi günümüzdeki tarih anlayışına ve pratiğine tedricen ulaştıran bir tek ve uzun bir evrimin ilk aşaması olarak görmenin abes olduğudur. Gerçekte antik tarih yazımının, hiç değilse görünüşte, modern tarihçilerin yöntemleri ve iştigalleriyle pek bir benzerlik taşımaz; Moses Finley'in değindiği gibi: "Romalıların ve Greklerin tarih yazımı ve öğrenimiyle ilgili olarak, esasen bizimkine benzer bir anlayışta olduklarını, doğal bir şeymiş gibi düşünmek, yanlış öncüllerden hareket etmektir." Bu

hususta bir sürekliliğin var olduğu yönündeki kuvvetli yanılgı (veya François Hartog'un [1999] ifadesiyle, "tarihin apaçıklığı") özellikle de Hümanizmin bir ürünüdür. Nitekim Hümanizm, Rönesans sonrasında, referanslarının hemen hepsini eski tarihçilerden devşirmiş, kendi metotlarını antik mirasa dayanarak geliştirmiş fakat aynı zamanda, bu mirası da kendi ihtiyaçları doğrultusunda köklü bir biçimde yeniden şekillendirmiştir. Büyük İtalyan bilgin Arnaldo Momigliano'nun eserleri, eski ve modern tarih yazımı arasındaki bu diyalektiğin idrak edilmesine çokça katkıda bulundu. Antikitenin modern tarih yazımına katkısını anlamak isteyen herkes için temel bir yapıt olan *Tarih Bilgisinin Temelleri*'nde [1992],[1] sonuç bölümünün hemen başında Momigliano, şu anısını naklediyor: "Gençliğimde hocalarım bana, Herodotos'un tarihi icat ettiğini ve Tukikidis'in ise bu icadı kemale ulaştırdığını söylemişlerdi. Daha sonraki tarihçilere gelince, onlar Tukikidis'in mükemmelleştirdiği şeyi bozmaktan başka bir şey yapmamışlardı. [...] Kuşağımın bütün Antik dönem tarihçileri gibi ben de, kendi alanımın temel varsayımlarını yeniden düşünmek zorunda kaldım." Artık Grek ve Romalı tarihçilerin ve geliştirdikleri tarih anlayışının günümüzdekinden ne kadar farklı olduğu mütemadiyen vurgulanacaktır [örneğin, Loraux, 1980]. Dolayısıyla bu bölümde söz konusu bu anlayışın özgül niteliklerini (ve bu özelliklerin gelişme biçimini) öne çıkarmayı uygun gördük ve muhtelif tarihçilerin kronolojik sıralanışlarını veya tarihin dönemin toplumu içindeki yerini arka planda bıraktık, nitekim Grekoromen antikitesinde tarih kavramı, gelişim süreci tasvire muhtaç herhangi bir kurumsal örgütlenme içinde olmamıştır (keza herhangi bir özel öğretimin konusu da değildi). Bireysel eserlerin (ki maalesef büyük bir kısmı kaybolmuştur) olağanüstü çeşitliliği bir yana, hem Grekler hem Romalılar için ortak bir göndergeye oturan bir *historia* tanımı var gibi gözüküyor. İşte

1 Yapıtın özgün başlığı [*The Classical Foundations of Modern Historiography*] daha sarihtir. Söz konusu yapıt, Momigliano'nun 1961-1962 arası Berkeley Üniversitesi'nde verdiği bir dizi konferanstan oluşur ve 1987'deki ölümüne kadar yazarın sürekli değiştirip zenginleştirdiği bu metnin ölümünden sonra yayımlanmış halidir.

bu bölümün, Arnaldo Momigliano'nun öncü düşüncelerine dayanarak öncelikle ortaya koymaya çalışacağı şey de, o dönemde *historia* tabiriyle belirtilen şeyin, son noktada geçmiş üzerine söylemin oldukça kısıtlı bir kavranışına tekabül ettiğidir; bu kavrayış, bugün tarih çalışması başlığı altına yerleştirdiğimiz alanı kapsamaktan son derece uzaktır.

Tarih Yunanistan'da mı doğdu?

MÖ 5. yüzyılda gerçekleşen kopuş

Greklerin ve Romenlerin gözünde, tarih yazımının bir başlangıç noktası vardı ve bunun Greklerin eseri olduğu düşünülüyordu. Cicero, MÖ 52 yılında yazdığı *Yasalar Üzerine*'de, Herodotos'u "tarihin babası" olarak nitelendirir (I, 1, 5: "*patrem historiae*"). Cicero bu nitelendirmede bulunurken, aslında Antikitenin sonuna değin büyük çapta kabul görecek bir kanaati dile getiriyordu: Herodotos'un ve Tukikidis'in isimleri, aynı hürmet duygusuyla, *histoira*'nın doğuşuyla bağdaştırılıyordu. Hatta kimi zaman, bazı heykellerde, Herodotos ve Tukikidis'in bir arada temsil edildiğini görmek bile mümkündür. Karia, Halikarnas asıllı Anadolulu bir Grek olan Herodotos (MÖ 485-425), 499 ve 478 yılları arasında Grekler ile Persleri karşı karşıya getiren Med savaşlarını konu alan *Tarih*'in yazarıdır. Herodotos'un özellikle barbar kavimlerle ilgili sergilediği merak (MÖ 549 yılında Kyros'un egemenliği sırasında pers dünyasının gelişmesine değinmesi), kavmiyat ve coğrafya konularında açtığı geniş parantezler (örneğin İkinci Kitap bütünüyle Mısır'ın tasvirine ayrılmıştır), eserin özgün yanlarıdır. Atinalı bir aristokrat olan Tukikidis (MÖ 460-398) ise, *Peloponisos Savaşı Tarihi* adıyla bilinen bir eserde (410 yılında yarım bırakılan bu anlatı bitmeden kalmıştır), 431-401 yılları arasında Spartalılarla Atinalılar arasındaki mücadeleyi kronolojik biçimde anlatır. MÖ 3. yüzyılda, Théophraste'ın öğrencisi Praxiphane, Tukikidis'i örnek tarihçi olarak görüyordu; Halikarnaslı Dionysos ise MÖ 1. yüzyılda sırf onu konu alan bir deneme yazmış-

tı (*Tukikidis Hakkında*). Keza bir sonraki yüzyılda da, Plutarkhos (*Herodotos'un Kötülüğü Üzerine*) ve Lucien (*Herodotos Hakkında*) için Herodotos, üzerinde düşünülen bir figür olmuştur. MS 5. yüzyılın sonuna gelindiğinde bile, Marcellinus isimli birinin Tukikidis biyografisi yazdığından bahsedilir ve *Anthologie palatine* adıyla bilinen bir Bizans sicilinde, hatip Christodoros'un Herodotos için yazdığı bir methiyeye (II, 377) rastlamak mümkündür. Demek ki, MÖ 5. yüzyıl içerisinde geçmişle ilişki noktasında bir kopuş yaşandığı bilinci bütün Antikite boyunca canlılığını korumuştur.

Antik dönem insanlarının ne geçmişleriyle ilgilenmek ne de bu konuda yazmak için Herodotos'u ve Tukikidis'i beklemedikleri açıktır. Bu noktada, arkaik şiirin (Homeros, Hesiodos) tarihsel boyutu üzerinde hiç durmasak bile, Grek dünyasında "tarihin bir tarihöncesi"nin mevcut olduğunu ve bunun, yerel düzeyde (siteler veya tapınaklar düzeyinde) şifahi gelenekten ve Halikarnaslı Dionysos'un bahsettiği (*Tukikidis Hakkında*, 5) yazılı vakayinamelerden beslendiği söylenebilir. Kaldı ki Greklere has olmak bir tarafa, bu tür tarih yazımı Doğu'da, bilhassa da Mısır ve Mezopotamya'da çok daha eskiye dayanır, nitekim bu bölgelerde MÖ dört ve üç binli yıllardan beri kraliyet bilginleri yıllık vakayinameler tutmaktaydılar. Üstelik *Tevrat*'ı oluşturan anlatılar, kaleme alınmaları MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına uzanan (belki de MÖ 9. ve 8. yüzyılın İsrail ve Juda krallıklarının vakayinamelerine dayanan) tarih kitapları şeklinde karşımıza çıkıyor. Bu itibarla, tarih yazımının Herodotos ve Tukikidis ile birlikte Yunanistan'da doğduğunu iddia etmek, açıkça abestir. Gerçi, MÖ 10. yüzyıl sonlarında yaşayan Bizanslı ansiklopedi yazarı *Souda*'nın söylediğine bakılırsa, Tukikidis'in tarihe yönelimi, Herodotos'u okunurken dinlemesiyle başlamış olabilir. Fakat Herodotos'la ilgili unutulmaması gereken şey, onun, doğulu geleneklere aşina ve belki de Pers tarih yazımının kimi özgün yanlarından esinlenmiş Anadolulu bir Grek oluşudur.

Şu halde tarihi, yani geçmişe dair olguları şu ya da bu biçimde toplama ve kaydetme uygulamasını icat eden Herodotos de-

ğildir. Greklerin, ardından Romalıların ve nihayet Modernlerin bunu iddia etmelerinin sebebi, François Hartog'un değindiği gibi (1999), "ilk icat eden" kategorisinin Grek kültürünün içine işlemiş oluşudur. Buna karşın, Herodotos'un eserinin, tarih yazma biçimine katî surette yön verdiği, Tukikidis'in eserinin ise, *historia* terimine bütün Antik dönem boyunca sahip olacağı özel anlamı kazandırdığı yadsınamaz. İşte bu gelişmeler, tarih alanında bu dönemden itibaren yeni bir yazın türünün ortaya çıktığından söz etmeyi mümkün kılmıştır (Roussel, 1972; Van Effenterre, 1976). Bu olayın sebeplerini belirlemek kolay değildir. Herodotos'un yönteminin, Grek dünyasının 4. ve 5. yüzyıllarda tecrübe ettiği ve Helen *Koini*'nin üyelerini, Pers dünyasıyla şiddetli karşılaşmaları ışığında kendi tarihlerine farklı ve yeni bir gözle bakmaya iten kültürel (İyon bilim ve kültür devrimi) ve politik (eşitlikçi site yönetimi) dönüşümlerden ayrılamayacağı kabul edilecektir. Her halükarda –ki asıl mühim olan budur– *historia* yazma iddiası artık, bu işi münhasıran bu yeni Yunan tarzında yapmak anlamına gelmeye başlar. Bu itibarla, tarih geleneği, MÖ 3. yüzyıl sonlarında yaşamış bir senatör olan Quintus Fabius Pictor'u ilk Romalı tarihçi saymıştır. Bu zat, İkinci Pön Savaşı'nın başında, sadece bazı parçaları elimize geçebilmiş (muhtemelen kuruluştan MÖ 216'ya kadarki dönemi konu alan) bir Roma tarihi yazmaya girişmiş ve bu iş için Latinceyi değil Yunancayı kullanmıştır. Bunda hiçbir çelişki yoktur: Fabius bunu yaparken sadece bir dili alıntılamakla kalmıyor, aynı zamanda geçmişe dair, Greklerden miras kalmış belirli bir yaklaşımı, yani Herodotos ve Tukikidis'ten beridir adına *historia* demenin giderek adet haline geldiği yaklaşımı kasten kullanıyordu. Ayrıca Romalı Fabius'un yaptığı tercih, Grek kültürünün mutlak referans sayıla geldiği Helen dünyasında hiç de istisna değildir. Grek olmayan bir geçmiş üzerine üretilen söylemlerde, Grek tarih yazımına özgü ölçütlerini kullanma çabasının başka örneklerine 3. yüzyılda da rastlıyoruz: Persli Bérose'un *Babylonica*'sından başka, Mısırlı Manethon'un, Yahudi Demetrios'un veya Fenikeli Efesli Menandre'in de benzer yöntemlerini kullandığı hatırlatılabilir.

Mythos *ve* logos*: Hakikat ölçütü*

François Hartog'a göre (1999) "Grekler bir şey icat etmişlerse, bu, tarihten ziyade yazar özne olarak tarihçidir". Bunun anlamı tarihçiliğin bir mesleğe dönüşmesi değil (ki Antikite'de böyle bir şey hiç vaki olmamıştır), tarihsel söylemi üreten kişinin, yazdığı anlatıyı kendi namına üstlenmesidir: "İşte Thurium'lu Herodotos'un araştırmalarının takdimidir [...]" (I,1); "Atinalı Tukikidis, Peloponisoslular ile Atinalılar arasındaki savaşı yazdı [...]" (I,1) (yazarın bu mevcudiyeti, Tukikidis'te, her yılın hikâyesinin sonunda mütemadiyen hissettirilir: Tukikidis'in hikâyesini yazdığı savaşın altıncı yılının sonu" (III, 116, 3)). Gelgelelim bu üstleniş, belirli bir gerekliliğe dayandığı oranda daha da meşru hale gelir. Bu gereklilik, yazarın dürüst ve tarafsız olması gerekliliğidir. Nitekim önce Herodotos sonra da Tukikidis'in tanımladıkları tarih yazımı modelinin dayandığı kaide, tarihçinin, nakletmeye değer gördüğü vakalarla ilgili hakikati söyleme yükümlülüğüdür. Böylece söylemin sahihliği, *histoira*'nın temel öğesi haline gelir. Cicero'nun, MÖ 46 tarihli *Hitabet Üzerine* isimli risalesinde, Antonius'un ağzından tarihin tanımını yaparken bu boyutu öne çıkarması tesadüf değildir: "Gerçekten de, tarihin ilk yasasının yanlış bir kelam etmekten sakınmak, ikincisinin ise doğru olanı söylemeye cüret etmek olduğunu kim bilmez?" (II, 62). Bir hatip ve devlet adamı olan Cicero (MÖ 106-43), şahsen hiç tarih eseri kaleme almamıştır. Fakat bu bilgi türünün *orotor* kültüründe taşıdığı öneme kani olduğundan, bir tarih yazımı kuramının taslağını çıkarmış ve bunu, Grek idealine gayet bilinçli olarak bağlı biri gibi yapmıştır. Keza ondan sonra da, gelecek kuşaklar nezdinde tarihçi sayılmaya can atan bütün Grek ve Romalı yazarlar, eserlerinin bir yerlerinde bu anlayışı paylaştıklarını belirtmeye özen göstermişler; Tacitus ve Dion Cassius gibi kimileri, bu anlayışı tatbik etmenin kolay olduğu zamanlara duydukları özlemi dile getirmişlerdir (Tacitus, *Yıllıklar*, IV; Dion Cassius, *Roma Tarihi*, 53, 19, 1-6). Bahsettiğimiz bu üstlenme, MÖ 1. yüzyıldan (Diodore, *Tarih Kütüphanesi*, I, 2,7) tutun da MS

1. yüzyıl (Halikarnaslı Dionysos, *Romen Antikitesi*, I, 1,2; I,5,1 ve 5; Titus Livius, *Önsöz*) ve 2. yüzyıla ve nihayet MS 4. yüzyıla (Ammien Marcellin, *Histoires*, XIV, 6, 2; XV, 1, 1; XVI, 1, 3) kadar süreklilik arz eden bir özellik olmuştur. Tarih yazımı üzerine Antikite'den günümüze gelen tek risale olan ve Suriye asıllı bir Grek olan Lucien de Samosate tarafından (MS 120-128) 165 yılında yayımlanan *Tarih Nasıl Yazılır*'da ön planda olan yine hakikat ölçütüdür: "Bir kere daha tekrar edeyim, tarihçinin tek yükümlülüğü şudur: bir defa tarih yazmaya girişti mi, hakikati her şeyin önünde tutmalı ve başka hiçbir şeyi önemsememelidir." Oldukça manidar biçimde Lucien, Sezar'ın hakkını Sezar'a verir ve tarihçinin paradigması olarak takdim ettiği düsturu, aradaki altı asırlık süreye rağmen yine Tukikidis'e atfeder: "Demek ki Tukikidis, bu düsturu yasa haline getirirken ve tarih yazımının iyi ve kötü biçimlerini ayırt ederken çok haklıydı." (VI, 25,41).

Şu halde MÖ 5. yüzyılda Yunanistan'da doğan şey, hakikat iddiasında bulunan bir tarihsel söylemdir. Demek ki Antikler için tarihçilik vasfı ile hakikat arasında özde bir bağlantı söz konusuydu ve tarihten, geçmişle ilgili başka söylemlerden beklenmeyen bir şeyi sunması bekleniyordu. İşte, MÖ 5. yüzyıldan sonra efsane ile tarih arasında ortaya çıkan farkı bu şekilde anlamak gerekir. Köken itibariyle *mythos*, söylemin (*logos*'un) bir bileşeninden ibarettir. Miletli Hekate, daha 6. yüzyılda, kendi anlatısını (*mytheitai*) başka Greklerin en eski tarihleriyle ilgili, gülünç olarak nitelendirilen muhtelif anlatılarıyla (*logoi*) zıtlaştırır. Yavaş yavaş *mythos* terimi, gerçek dışı ve akıl dışı anlatılar için kullanılmaya başlanarak pejoratif bir mana kazanır; *logos* terimi ise tersine, doğru ve akılcı söylemi ifade etmek için kullanılmaya başlanır (*Mythos-logos* arasındaki bu karşıtlığı en net biçimde Platon, Devlet'te dile getirir, 522a, 8). Herodotos da bu bağlamda kendi eserini *logos* olarak takdim eder ve reddettiği anlatıları *mythoi* olarak niteler. Tukikidis, tarihçinin mücadele etmesi gereken "olağanüstülükleri" ifade etmek için *mythōdes* tabirini kullanılır (I, 21; II, 22, 4). Böylelikle, hiç de haksız olmayarak, (*logos* alanına ait olan)

tarih söyleminin, Yunanistan'da mitlere karşı kurulduğu söylenebilmiştir. Bununla beraber, ne MÖ 5. yüzyılın tarihçileri ne de onların takipçileri, mitleri öyle büsbütün tarihin dışında konumlandırmışlardır: Paul Veyne'in gösterdiği gibi, bu insanların gözünde mitler, tarihin deforme olmuş haliydi ve onları bütünüyle reddetmeden, bünyelerinde barındırdıkları hakikat özünü açığa çıkarmak gerekiyordu. Dolayısıyla Grekler için, mitler ile tarih arasında bir süreklilik mümkün olabilirdi ve bu sürekliliğin kurulması, tarihçinin hakikate ulaşma becerisinde ne derece ilerlemiş olduğuyla ilgiliydi. Grekler için tarihsel çağlar 1103 yılında, Heraklides'in Peloponisos'a döndüğü sene başlar: Daha evvelki mitsel çağlar ile tarihsel çağları ayırmak için Grekler, esasen bir kronoloji oluşturmayı mümkün kılan kayıtlı tutanak noktalarının varlığını kullanırlar (bkz.Herodotos, III, 22). Kaldı ki Herodotos da Tukikidis de, anlatılarını mitsel çağlarla ilişkilendirirler: Herodotos'un anlatısı mitolojik bir sunumla başlar (I, 1-5), Tukikidis ise, destan geleneğine karşı daha kuşkucu olmasına karşın, Greklerin isim atası Helena'nın (I, 3, 2) ve (Minos, Antrée, Heraklides v.b.) başka bazı kahramanların gerçekten yaşadığını kabul eder [Baslez, 2003]. Şu halde, Antik dönemde yaşamış tarihçinin işi, gerçekten var olmuş şeylerle var olmamışlar arasında ayrım yapmaktır. Bu ayrımı yapamayacak durumda kaldığında ise, sahiciliğini sorgulamaksızın herhangi bir gelenekten alıntı yapması her zaman kabildir (Herodotos, VII, 152,3).

Bu sahihlik gerekliliği, Antik dönemde yaşamış bütün tarihçilerin fiilen hakikati söyledikleri anlamına gelmez: O dönemde yaşamış insanlar bunu çok iyi biliyorlardı nitekim bu insanlar, Herodotos'un iddialarına karşın (üstelik ona gösterdikleri hayranlığa rağmen), neredeyse oybirliğiyle, Herodotos'u yalancının önde gideni olarak görüyorlardı (ki modern araştırmalar bu görüşün haksızlığını ortaya koymuştur). Fakat "tarihin babası"nın bu çelişkili ünü (ki Tukikidis'in çok erken bir tarihte onun aleyhinde getirdiği eleştirilerin bunda payı vardır) hakikat ölçütünün tam da tarihçiyi tanımlayan şey olduğunu gayet güzel gösteriyor: Antik dönemde tarihçi olma iddi-

asında bulunan kişi, hakikat endişesinin ne kadar büyük olduğunu göstermeye çalışırken, sıra seleflerinin veya rakiplerinin eserlerini çaptan düşürmeye geldiğinde, istisnasız herkese yalancılık suçlamasında bulunur. Bununla birlikte, *historia* sıfatını hak eden bütün incelemelerin hedefi olan hakikat, olguların mutlak sahiciliğiyle tam manasıyla örtüşmüyordu. Modernleri Antik tarih yazımı konusunda en çok yanıltan nokta da muhtemelen budur. Belagatin tarih yazımındaki yeri, sık görülen yanlış anlamaların temelidir. Belagat, genelde zannedildiği gibi, tanımı gereği ebedi süsleme sanatıyla örtüşmek bir yana, Tukikidis'e, yeniden kurulmuş söylemler vasıtasıyla, kesin biçimde öğrenmenin oldukça zor olduğu bir hakikate yaklaşmanın alternatif yolunu sağlar (I, 22, 1).[2] Benzer bir bakış açısından, Cicero için söz konusu olan vazgeçilmez bir araçtır çünkü sadece retorik hakikati başarılı bir biçimde dile getirebilir. Cicero'ya hatibin tarihe özel bir yatkınlığı olduğunu söyleten şey de budur (Yasalar Üzerine, I, 2, 5: "*opus oratorium maxime*"). Antik dönemin insanları için tarih esas itibariyle bir belagat etkinliğidir. Her ne kadar bu tespit, özellikle de Cicero'dan sonraki Latin tarih yazımı için geçerliyse de, Cicero'nun göklere çıkardığı *historia ornata*'nın tarih yazımının, edebiyatın etkileyiciliğine indirgenmesine yol açtığını düşünmek yanıltıcı olur [Gaillard, 1980]. Gerçi, imparatorluk döneminin Latin tarihçileri işin tarih yönünden ziyade edebiyat yönünü öne çıkarmakla sürekli "kınanmışlardır" [Martin, 1992]. Ancak, kimi zaman biraz fazla çabuk "çöküş" fikrini çağrıştıran bu yargılar, Antikite'de tarih yazımını kendi ön yargılarımızın dışında düşünme güçlüğünü gözler önüne sermektedir.

---

2 Bizzat Tukikidis'in ve onun okuyucularının (Halikarnaslı Dionysos, *Tukikidis Hakkında*, 34-48) itiraf ettiği gibi, bu yeniden kurulmuş söylemler, hiç tartışmasız, su katılmamış uydurmalardır. Gerçek ile olası arasındaki sınırlar net bir şekilde çizilmiş ve kabul edilmiş olsa da, Antikçağ'da yaşayanların gözünde bu durum, yapıtın "sahihliğine" gölge düşürmez (yeter ki yazar, ortaya münasip bir söylem çıkarsın, Polybe, XII, 25i-26) ki bu durum –hayal gücüne hakikati keşfetmekte ayrıcalıklı bir rol atfeden (üstelik bunu, Tukikidis'e atıfla yapan) 19. yüzyıl Alman tarih yazıcılığı mensupları bir yana bırakılırsa– Modernlerin kabul etmeleri çok güç olan bir durumdur.

Eleştirel bir yöntem?

Güvenilir tanık arayışı

Yunancada *historia* tabirinin köken itibariyle "soruşturma" anlamına geldiğini hatırlatmakta yarar var: kendi eserine bizzat bu adı veren Herodotos'tan bu yana "tarih", demek ki toplanması ve doğrulanması söz konusu olan tanıklıklara dayanmaktadır. Şairden farklı olarak tarihçi olguları yaratmamalı (veya güzelleştirmemeli), olguların hakikat değerini (elden geldiğince) tasdik etmelidir: yani geçmişte olan biteni anlatmalıdır. Bu itibarla tarih yazımı, bir araştırma sürecinin sonucudur ve genelde bu sürecin uzunluğu, okuyucuyu ciddiyetine ikna etmek isteyen yazar tarafından ön plana çıkartılır: Bu süre örneğin Dion Cassius'un (MS 155-230) *Roma Tarihi* için on yıl; Halikarnaslı Dionysos'un (MÖ 1. yüzyıl sonu) *İlkçağ Roma Yapıtları* için yirmi iki yıl; Sicilyalı Diodore'nin (MÖ 90-15) *Tarih Kitaplığı* için otuz yıldır. Fakat bu yöntem günümüzün "araştırmacıları"nın yöntemiyle kıyaslanamaz. Sözel kültürün damgasını vurduğu bu toplumlar, "şifahi gelenek" diyebileceğimiz tanıklık türüne ayrıcalıklı yer verirler. Bu yüzyıllar içerisinde yazının (bilhassa Roma İmparatorluğu zamanında) giderek yaygınlaşması bir yana, Antik tarihçilerin sürekli ön plana çıkardıkları (ama kuşkusuz onunla da sınırlı kalmadıkları) tarihsel bilgi edinme vasıtası Tukikidis'in pek itibar ettiği, görme (*opsis*) ve duyma (*akoê*) yoluyla doğrudan gözlem olagelmiştir. Bu ideal yöntem, Helenistik dönemden (Polybius, Poseidonius) Geç Roma İmparatorluğu'na (Ammianus Marcellinus, Eunapius, Procopius) kadar aranan bir yöntem olmuştur. İlkede var olan bu birliğe rağmen, yöntemin uygulanma şekli farklı biçimlerde anlaşılmıştır. Uygulamadaki bu farklılıklar Timaius'un *Tarih*'ini tamamlayan Polybius'un selefine kronoloji alanında sert eleştiriler yöneltmesinin de sebebidir: "Öğrenmek için asla kendi gözlerine müracaat etmedi. Sadece kulaklarını kullandı. Üstelik söylentilerden bilgi edinmenin iki yolu varken, o kitapları karıştırmayı yeğledi ve daha önce de gösterdi-

ğimiz gibi, sözlü tanıklıklara başvurmaya zahmet etmedi" (12, 27, 3-4). Polybius'un bu eleştirileri sebebiyle modern tarihçilerin pek yüz vermedikleri Taorminalı Timaios (MÖ ya. 315-265) Antiklerin gözünde Herodotos'un anlayışını sürdüren çok ünlü bir tarihçidir ve yazdığı Batı Akdeniz tarihi uzun süre otorite kabul edilmiştir (bkz.Cicero, *Hitabet Üzerine*, II, 58). Aslında Polybius'un kınadığı şey, Antik tarihçilerinin büyük çoğunluğunun sıradan çalışma yöntemidir.

Aslında tek başına Polybius'un saptaması bile, kendisinden önce gelen tarihçilerin anlatılarının işitim (*akoiai*) yoluyla topladıkları tanıklıklara dayandığını göstermeye yeterlidir. Polybius kuşkusuz bu tanıklıkların değeri konusunda Timaios'tan daha kuşkucudur ama kendisi de bir senteze ulaşmak amacıyla temelde dönemin bilginlerinin yapıtlarına başvurur. Bu da şunu ortaya koyuyor ki Antik dönemde tarihçiler tabiatları gereği derlemeciydiler; yalnız tabii kişisel deneyimlerine başvurarak seleflerinin hatalarını düzeltmekle de yükümlüydüler. Sicilyalı Diodore (I, 4, 1-3) ve Halikarnaslı Dionysos (I, 7,3) yazdıkları mukaddimelerde sözlü soruşturmalar ile tarih okumalarını birleştirdiklerini açıklıyorlar. Nitekim onlar eski tarihçileri tanıklar olarak görüyorlardı – etimolojik olarak da zaten, Yunanca *histor*, "tanık" anlamına gelir. Dolayısıyla eski tarihçiler tarafından nakledilen olgular bütünü, kâh uyulması kâh eleştirilmesi gereken "hakikat"i teşkil etmek için kâfiydi. Bunun da önemli bir getirisi olmuştur zira bu koşullarda Paul Veyne'in de işaret ettiği gibi "tarih, bir gelenek olarak doğar ve gelişmesi kaynaklar üzerinden gerçekleşmez". Grekoromen tarih yazıcılığı demek ki bütünü itibariyle arşiv dokümanlarına karşı bir lakaydi sergiler ki bizim gözümüzde bu şaşırtıcı, hatta günümüz ölçütleri açısından tekinsiz bir şeydir. Öyle ki şu ya da bu antik tarihçinin kaleminden çıkmış pek çok metinlerde bütün gücümüzle referans bir dokümanın zımni –ve genelde de kendi kurgumuz olan– varlığını araştırırız. Gerçi resmi dokümanların kullanıldığı çarpıcı örneklere de rastlanabilir ki epigrafi formunda keşfedilen orijinal metinlerin içeriği (IG, IX, 1, 241; CIL, XIII, 1668) ile kimi tarihçilerin yazıları (Polybius'un

Roma-Aitolia anlaşmasıyla ilgili olan *Tarih*'i, XVIII, 385, 1-9 veya Tacitus'un Claudius'un MS 42'de Galyalı ileri gelenler lehine yaptığı konuşmayla ilgili olan *Yıllık*'ı) arasındaki paralellik de bunu teyit ediyor. Fakat burada aslında ikincil bir nokta söz konusudur. Antik tarihçi, zaman zaman arşivleri kullansa da (ki bunu ispattan ziyade illüstrasyon için yapar) arşivler üzerinden bir çalışma yürütmez. Söyleminin otantikliği esasen, topladığı (şifahi veya yazılı) tanıklıklar arasında hikmetli bir seçme yapma kapasitesine dayanır – böylece anlatısını en inandırıcı gözüken tanıklıklara dayandırabilecektir. Tarihçinin aktardığı olguların sıhhatini garanti eden şey (gerçeğe yakınlık, tutarlılık, çelişmezlik gibi) içsel ölçütlere uygunlukla açığa çıkan entelektüel güvenilirliğidir. Ancak böylece söylediklerine inanılabilir: zaten anlatı sırasında, verilen bilginin kaynağına dair somut kaynakların sayıldığı da çok nadirdir. Genel kural olarak, antik tarih yazımında bu tarihçilerin anlatılarını kullansak da onların geçmişe dair bu bilgileri nereden aldıklarını tam olarak bilemiyoruz. Bu konuda olsa olsa varsayımlar üretebiliriz. Nitekim bu konu 19. yüzyıl Alman bilginleri tarafından geliştirilen *Quellenforschung*'un, "kaynak araştırması"nın üstelendiği bir görevdir.

Antik tarih yazımının bu karakteristiği, sadece (kaynak yokluğuna bağlı) bir bilgi eksikliğinin değil kasıtlı bir pratiğin de neticesidir. Çünkü aslında dokümanter malzemeler mevcuttu. Başka tarihçiler bunları kullanıyordu: MÖ 4. yüzyılda, peripatetik ekol Aristoteles'in etkisiyle, felsefi düşünceyi olgusal bilgiye dayandırmak arzusuyla resmi dokümanların yayımlanması ve sistematik araştırma konularında bariz bir dikkat geliştirmişlerdir. 3. yüzyılda Makedonyalı Crateros, Atina kanunnamelerinden oluşan ve parçaları halen elimizde olan dokuz ciltlik bir külliyat yayımladı. MS 2. yüzyılda, Suetonius'un *On iki Sezar*'ı azımsanamayacak ölçüde imparatorluk arşivlerine dayanıyordu ve yazar bu belgeleri kimi zaman beceriksizce edebi kaynaklarla da karıştırmıştır [Gascou, 1994]. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ama yine de bu çalışmaları yazanlardan hiçbiri, tarih yazma iddiasında olmamıştır (tersine Aristoteles

bu iddiayı katı biçimde eleştirmiştir) ve yine hiçbiri de zaten Antik dönemde tarihçi olarak kabul edilmiyordu. Burada şaşırtıcı bir paradoksla karşı karşıyayız: bugünün ölçütleriyle tarihçinin görevi addettiğimiz şeye en çok yaklaşan ve birebir kaynaklarla ilgilenen bilginler son noktada *historia*'nın merkezinden dışlanmış kişilerdir. Bu Grek tarih yazımının (ve dolayısıyla da ondan feyiz alan Latin tarih yazımının) bir özgüllüğüdür ve bu özgüllük başka ve bilhassa da doğulu Antik tarih yazımlarının arşiv dokümanlara çok büyük önem vermeleri dikkate alındığında çok daha çarpıcı hale gelir. Nitekim Flavius Josephe'in MS 1. yüzyılda yazdığı eserlerle [*Yahudilerin Savaşı* ve *Kadim Yahudi Yapıtları*] örnek teşkil ettiği gibi Yahudi tarih yazıcılığı için durum budur – eserlerini Yunanca kaleme alan Flavius Greklerin dokümanlara karşı bu lakaydisini de eleştiriyordu (*Apion'a Reddiye*, 4-5).

Açıklama: Sebeplerin belirlenmesi

Demek ki antik tarih yazımı külliyat vukufiyeti bir yana, kaynaklara yönelik eleştirel bir tekniğe dahi dayanmıyordu. *Historia* başlığı altında toplanması uygun görülmüş eserler manzumesi de, epistemolojik düzlemde ayrı, belirgin ve bütünlüklü bir tür oluşturmaz. Nitekim *leges historiae* bir analiz yöntemi olmaktan ziyade bir dizi amelî kuraldır. Bu yüzden tarih, felsefenin aksine hiçbir zaman sahici bir disiplin olamamıştır. Hakikat ölçütünün de ötesinde, tarihin eleştirel boyutu esasen bir anlatı (*syngraphein*) meydana getirecek şekilde bir araya getirilmiş olgusal bilgilerin düzenlenmesi kaygısına dayanır. Bütün antik tarihçilerin ortak noktası, olgular arasında ilişki kurma, yani nedenlerin ve sonuçların ortaya çıkartılması arayışıdır. Pers savaşlarının sebeplerini anlamak, Herodotos'un yönteminin kurucu unsurlarından biridir: "Tarihçilerin anlattıkları olayları açıklamasını kaide olarak getiren kişi Herodotos'tur [Momligliano, 1983]. Böylece tarih, olguların akılcı bir şekilde birbirilerine bağlandıkları mantıksal bir anlatı fikriyle ilişkili hale gelmiştir. Bu icaba uymayan tarih, ya efsanenin zaman

dışılığına veya en iyi ihtimalle kaba bir kronolojik olay dökümüne bırakmıştır yerini ki bugün "Roma yıllıkçı geleneği" olarak adlandırdığımız şey de kısmen bundan ibarettir. Bu gelenek MÖ 2. yüzyılda Roma'da gelişmeye başladığı sıralarda tarih geleneği papazlık ruhban okullarında tutulan sicillerin (yıllıkların) özelliklerini miras alıyordu; bu kayıtlar yıldan yıla tutuluyor, en önemli görülen olaylar birbiriyle ilişkisiz bir şekilde kaydediliyordu. Her ne kadar Fabius Pictor'un girişimi anlatıyla örtüşen bir "yıllıkçı yaklaşım"a hayat verdiyse de Cumhuriyet'in son dönemindeki Romalılar bu üretimlere (kelimenin Herodotosçu manasında) gerçek bir tarih niteliği atfetmekte tereddüt etmişlerdir. Örneğin (Aulu-Gelle'nin Nuits attiques'te naklettiğine göre, V, 18,7) MÖ 1. yüzyılda Sempronius Asellio önsözünde, *annales* (yıllıklar) ile *historia*'yı birbirinden ayırır ve yalnız tarihin, sebeplerin araştırılması üzerinde *temellendiğini* vurgular. Olgusal düzeyde bu ayrım o kadar da kesin gibi görünmez nitekim kaynaklarda bir eserin kâh yıllık kâh tarih tabiriyle nitelendiği görünüyor (örneğin L. Coelius Antipater, L. Calpurinius Piso Censorinus Frugi, Claudius Wuadrigarius veya Valerius Antias'ın kayıp eserleri için bu iki tabir de kullanılmaktadır) [Chassignet, Lachenaud et Longrée içinde, 2003]. Fakat Asellio'unun bunu ifade etme ihtiyacı duymuş olması da anlamlıdır.

Tarihçinin çalışmasının özünü oluşturan bu sebeplerin araştırılması, nedensel zincirin bütün karmaşıklığı içinde yeniden tesis edilmesini gerektirir. Tukikidis ve onu adını anmaksızın takip eden Polybius bu konu üzerinde en çok duran isimler olurlar. Tukikidis *Peloponisos Savaşı*'nda çatışmayı tetikleyen şeyin, geçmiş senelerde yaşanmış (435-432) kriz olduğunu açıklar fakat Sparta ve Atina arasındaki anlaşmazlığın köklerinin aslında daha geniş boyutlu bir tarihsel fenomene (Atina'nın Spartalıları rahatsı eden yükselişine) uzandığını da vurgular – bunu da Yunanistan'ın eski çağlardan bu yana geçirdiği evrimle ilişkilendirir (kitaptaki "arkeoloji" kısmını oluşturan başlangıç bölümleri bu amaçla yazılmıştır). Polybius ise daha kategoriktir: "Tarihçilerin çalışmasında en önemli olan şeyin olayla-

rın sonuçlarını belirtmek, eş zamanlı ilişkilere işaret etmek ve hepsinden önemlisi sebepleri ortaya çıkarmak olduğunu söylüyorum" (III, 32). Ayrıca Polybius, İkinci Pön Savaşı örneğinde (III,6), köken (*archè*), yüzeysel sebepler (*prophasis*) ve gerçek sebepler arasında özenle ayrım yapar. Bütün yapıtı göz önünde bulundurulduğunda bu ayrım onu anlatısının tamamını tek bir çalışma konusu etrafında düzenlemeye götürür (ki bu da Roma'nın şaşırtıcı bir hızla dünya çapında kurduğu egemenliktir). Mesele bu olgunun sebeplerini anlamaktır: Polybius'a göre gerçek sebep; Romalıların ayırıcı özelliği olan kurdukları kurumların üstünlüğüdür – altıncı kitabındaki meşhur tablo da bu konuyla ilgilidir. Polybius'tan başka hiç kimse, bir olgular manzumesinin tek bir ereğin gerçekleşmesi için kesişebileceğini bu derece sistematik bir şekilde göstermemiştir. Fakat aslında Polybius'un yaptığı antik tarihçiler tarafından geniş ölçüde paylaşılan bir eğilimi, yani anlatıyı belli bir sorunsal merkezinde yapılandırmayı kendine özgü bir şekilde geliştirmektir. Nitekim Herodotos'un merkezî sorunsalı site devletlerinin kralların tiranlığa karşı kazandığı zaferler, Sallustius'unki *nobilitas*'ın çöküşü, Tacitus'unki despotizmin sonuçları, Ammianus Marcellinus'unki ise Barbarlara karşı emperyal gücün tek bir çatı altında toplanması gereğiydi.

Siyasal tarihin hegemonyası

Yakın tarihin öncelenmesi

Bütün *historia*'nın ilkece gözetmek durumunda olduğu mantıksal olgu anlatısı, tanımı gereği yakın geçmişi ön planda tutuyordu. Antik dönemde, tarih sıfatına layık görülen anlatılar yakın tarih anlatılarıdır. Eskiçağ tarihi uzmanlarının modern ve yakın zamanlı dönemlere hasredilen çalışmaların hegemonyası karşısında varlıklarını sürdürmeye çalıştıkları günümüzde, yaptığımız bu tespitte ironik bir yan yok değildir. Herodotos'un doğumunun hemen ardından sona ermiş savaşları konu aldığını; Tukikidis'in bizzat komuta sıfatıyla iştirak

ettiği bir çatışmanın tarihini yazdığını hatırlayalım – nitekim Tukikidis bu yüzden, 424'ten 404'e kadar sürgünde yaşamak zorunda kalacaktır. Tukikidis'i takip eden iki önemli tarihçi, Ksenofon (MÖ 436-355) ve Theopompos (MÖ 380-320) onun tarih anlatısını Peloponisos Savaşı'ndan alıp, sırasıyla 362 ve 393 tarihlerine kadar getirdiler. Grekoromen tarih yazıcılığının seçtiği konular, en çok üç kuşağı kapsayan bir kronolojik dönemi kapsar. Eric Foulon'un hatırlattığı gibi Polybius'un *Historiai*'sinde tercih ettiği başlangıç (*archè*) ve son (*telos*) tarihleri bu şarta tam olarak uyar: MÖ 220 ve 168 arasında, biri Polybius'unki diğeri bir önceki kuşak (hocası Philopoemen ve babası Lycortas'ın kuşağı) olmak üzere iki kuşak yaşamıştır ki bu, insan ömrünü aşmayan bir süredir [Foulon, Lachenaud et Longrée, 2003]. Güncel tarihe bu yönelim, anlatıyı 146 yılına kadar uzatmak üzere düzenlemeler yapılması fikri (tartışmalı biçimde) kabul edildiğinde daha da net bir hal alır. Geçekten de, bugün yakın tarihin daima tartışmalara konu olmasının aksine, Antikçağ tarihçisinin meşruiyeti, şahsen şahitlik edebildiği olayları ele alması ölçüsünde daha da artıyordu. Polybius'un tanımladığı "pragmatik tarih" kavramının (ki *pragmata*'dan yani "olgular"dan gelir anlamı da budur. Tukikidis'ten bu yana Yunanlılar, tanıklıkların nadir ve elde edilmesi güç olmalarına karşın tarihçinin icabında eski tarihi konu olabileceğini[3] fakat doğrudan tanıklara ulaşılabilmesi sayesinde, ancak yakın tarihle ilgili, sayıca zengin ve bilhassa da doğrulanma şansı yüksek olguları derleyebileceğini düşünüyorlardı. Üstelik bu tarih yazımının kullandığı metot bütün anlamını tam da bu noktada kazanıyordu zira yakın tarihte geçmeleri sebebiyle önemli olayları kaydedip açıklamak söz konusu olduğundan tarih henüz yazılıp rafa kaldırılmamıştır: Antikçağ tarihçisi daima, kendi çağının kargaşalarının ayrıcalıklı bir tanığı olarak ortaya çıkar.

3 *Peleponisos Savaşı Tarihi*'nde, savaşın kronolojik anlatısının hemen öncesindeki birinci kitapta, Yunanlıların uzak tarihiyle ilgili (Modern tarihçilerin uygunsuz biçimde "arkeoloji" diye adlandırdıkları) bir giriş yazısı ve 479-435 arasındaki Atina tarihiyle ilgili bir hatırlatma yer alır.

Bu perspektifte, Tukikidis'in yapıtının kazandığı itibar hasebiyle siyasal ve askeri tarih *historia*'nın en ayrıcalıklı alanı olarak yerleşmiştir. Antikçağdan bu yana önemli tarihçiler addedilmiş bütün yazarların, devletlerarası güç ilişkilerindeki, kurumlardaki ve siyasal iktidarın yapısındaki değişimlere kafa yormuş insanlar olduklarını saptamak çarpıcıdır. Saydığımız Yunanlılar (ki bunlara, bugün geriye sadece isimleri kalan Helenistik dönem yazarları Siraküzalı Philistos, Cratippos, Ptolemee, Aristobulus ve Cardialı Hieronymos'u da eklemek gerekir) için olduğu kadar öncekilerin devamı olduklarını sürekli ifade eden, Sallustius'tan (MÖ 85-35) Herodianus'a (MS 175-245) ve Ammianus Marcellinus'a (MS 330-400) kadar Romalılar için de yukarıdaki saptama geçerlidir. Bunlardan, geç Cumhuriyetin iki kriz dönemine hasrettiği monografileriyle (*Jugurtha Savaşı* ve *Catilina Komplosu*) ünlü olan Sallustius, aynı zamanda bugün kayıp durumda olan *Historiare*'nin yazarıdır. Bu kitap, diktatör Sulla'nın MÖ 78'de siyaseti bırakmasından 67 yılına kadar süren kargaşa dönemini kapsıyordu (görünüşe göre Sallustius tarih anlatısını daha da ileriye uzatmayı düşünüyordu ancak ölümü buna engel oldu). Herodianus, Marcus Aurelius'un 180'deki ölümünden III. Gordian'ın 238'deki tahta çıkışına kadar Roma imparatorlarının tarihini yazdı. Ammianus Marcellinus'a gelince, o da tarihini, Tacitus'un tarihini devam ettirmek amacıyla 96 yılından başlatmakla birlikte eserinin büyük kısmı (31 kitaptan 18'i ki sadece bunların günümüze kalmış oluşu tesadüf değildir), 352-378 yılları arasındaki savaşların ayrıntılı bir dökümüne ayrılmıştır. Marcellinus, İmparatorluk muhafız birliğinde memur olarak bu olaylara doğrudan tanık olmuştu – yapıtın orijinal ismi *Res Gestae* de zaten buna vurgu yapar. Tacitus ise, *Historiae*'sinde Nero'dan Domitianus'a (MS 68'den 96'ya) kadar süren, *principatus*'daki despotik sapmayı konu alır ve bizzat, bu iki imparatorun saltanatı sırasında yaşamıştır (doğumu MS 50 ve ölümü 123'ten sonradır). Tacitus ancak bir başka çalışmasında tarih araştırmasını daha uzak geçmişe doğru (Augustus'un ölümünden Nero'ya) uzatır fakat bu defa yapıtın başlığı *Annales*'tır: Yakın geçmişi ele alan

bir eseri nitelendirmek için tercihan özellikle "tarih" tabirinin kullanılması gereği daha iyi ifade edilemezdi.

Bir yazarı tarih yazımına girişmeye iten şey, öncelikle, kendi döneminin siyasal ve askeri olaylarının olağanüstü, geçmişle kıyaslanamayacak denli önem kazandığı bilincidir. Bu olayların hatırasını ne pahasına olursa olsun saklamak, bu yüzden gerekir. Antikçağda tarih ve hatıra bu itibarla iki eş anlamlı kelime olarak karşımıza çıkar. Tarihçilerin, ister önsöz ister kısa anlatı biçiminde ifade ettikleri niyetleri, tarih yazım türünün *topos*'u haline gelen bu buyruğa yönelik olmuştur daima. Roma'da tarih tam manasıyla bir *monumentum* (yani "hatırlatmaya yarayan şey") olarak ortaya çıkar. Eser pratik ve ahlaki faydalılığıyla meşru hale gelir. Tarih insanlara gerekli dersleri verir; Cicero'nun deyişiyle o, *magistra uitae*'dir; öykünülecek zengin örneklerle doludur. Zaten tarih yapıtlarının, siyaset ve askerlik alanındaki ehliyetlerine dayanarak meşruiyet iddia eden failler tarafından yazılabilmesinin sebebi de budur. Bu ayrıca, Grek dünyasında MÖ 4. yüzyılda, Eforos (y. 363-300) ile birlikte başlayan ve Romalılar ile norm haline gelen "ulusal" tarihin ön plana çıkarılması temayülünü de açıklar [André ve Hus, 1974; Cizek, 1995; Arnaud-Lidnet, 2001]. Romalılar için tarihin merkezi Roma'ydı. Daha en baştan beri tarih yazımına karşı hassas olan bu Roma-merkezcilik, Akdeniz'in fethinin tamamlanması ve meskûn topraklarda *imperium romanum*'un tesis edilmesiyle birlikte, kaçınılmaz olarak daha da belirgin hale gelmiştir. Bu noktadan itibaren evrensel tarih, tek bir devletin kaderiyle kalıcı bir biçimde iç içe girmeye başlar: Nihayetinde, MÖ 2. yüzyılın ortasından beri Polybius'un ortaya koymaya çalıştığı şey de tam da bu değil miydi? Söz gelimi MS 150 yılına doğru bile hâlâ, İskenderiyeli Appianos'un yazdığı *Roma Tarihi*'nin yapısını bütünüyle şekillendiren şey, bu iki tarihin üst üste eklenmesiydi – ki zaten Appianos, kendisini Megalopolis tarihçisi olarak tanımlıyordu: Her bir kitabı, dünyanın bir parçasının Roma egemenliği altına girişini tasvir ediyordu. Urb'ların bu siyasi macerasının tekilliği, geleneğe duyulan derin bağlılıkla bir araya gelerek Romalıların Grek tarzı *historia* yazma

üslubuna yön verdi. Yakın tarihli olaylar, her ne kadar daha büyük bir dikkatle ele alınsalar da, daima uzak geçmişin hatıralarına bağlanıyordu ve böylece *mos maiorum*'un ("ataların tuttuğu yol"un) değerleri yüceltiliyordu – daha sonra aşılamaz bir model addedilen Titus Livius'un (y. MÖ 60 - MS 17) *Ab urbe condita*'sı buna örnek oluşturacak nitelikteki numunelerle doludur. Başta Roma'nın köklerine kadar geri giden, Livius'un tarihi, yazarın da egemenliği altında yaşadığı Augustus'un principatus'suyle sonuçlanır – anlatı, Drusus'un MÖ 9 yılındaki ölümüyle noktalanır. Metnin sonunun bütünüyle ortadan kaybolmasının bıraktığı izlenimin aksine, yakın tarihe ayrılmış kısım yapıtın büyük bir bölümünü teşkil etmekteydi: Bu devasa yapıtın bütününü oluşturan 142 kitaptan 84'ü, Augustus yönetimindeki Gracchus dönemini kapsarken (58. kitaptan 142. kitaba kadar), okuru MÖ 753 yılından 218'e kadar getirmek için yirmi kitap yeterli olmuştu. Zaten Titus Livius de yazdığı önsözde, okurlarının kendisinden "Romen iktidarının uzun süren bir üstünlükten sonra kendi kendini mahvettiği şu son zamanlarla" ilgili bir anlatı beklediğini ifade eder. Onun gözünde şehrin muzaffer ve mitsel geçmişine, yeni rejimi yüceltmek için başvuruluyordu – böylelikle rejim, Cumhuriyet döneminin sonunda yaşanan karışık zamanlarla tezat oluşturacak şekilde, o şanlı kadim zamanların nihai temsilcisi olarak sunuluyordu.

Antik araştırmaların süreğen dinamizmi

Arnaldo Momigliano, ("Tukikidis modeli" dediği) yakın siyasal tarih ile *histoira* arasındaki sıkı fıkı ilişkinin, ("Herodotos modeli" dediği) daha az katı bir kavrayış hilafına, MÖ 4. yüzyıldan itibaren kurulduğunu ve bu ilişkinin, Antiklerin kendi tarih yazımlarına bakışları tarafından daimi surette koşullandığını –ki Modernler de bu hususta Antikleri takip edecektir– parlak biçimde göstermiştir [1983, 1992]. Polybius'un Timaios karşısındaki küçümser tavrından daha önce de bahsetmiştik; bu tavır büyük oranda, Sicilyalı bu tarihçinin, sırf savaş ve siyaset konularıyla ilgilenmek yerine Herodotos gibi etnografyayı tarih

ile karıştırmasına bağlıdır. Daha genel bir düzeyde, Greklerin ve Romalıların geçmişe duydukları merak, aslında çok muhtelif biçimlere büründü; ancak, "büyük tarih", *historia* payesi sadece, yakın tarihli siyasal ve askeri olayların düzenli anlatılarına verilmiştir. Geri kalan anlatılar en iyi ihtimalle "küçük tarih", en kötü ihtimalle ise, allamelik (*philologia*) veya antikite (*archaiologia*) gibi oldukça belirsiz bir sıfat altında gruplandırılan bambaşka bir şeydir. MÖ 5. yüzyılla birlikte, *historia*'nın siyaset tarihine indirgendiği andan itibaren, geçmişle (bilhassa da uzak geçmişle) ilgili bir yığın araştırma da aynı anda koşut olarak sahneye çıktı. Bunlar, daha ziyade (Hippias ve Hellanicus'un Halkların İsimleri üzerine çalışması gibi) halk ve milletlerin arkaik gelenekleri veya (Damaste'ye atfedilen Truva savaşçılarının babaları ve dedeleri üzerine incelemesi gibi) şecereleri üzerinde duran başka bir perspektiften yapılan araştırmalardır. Bu tarih dalının en meşhur temsilcisi, 1. yüzyılın sonunda elli *Antiquitates* kitabı yazan Varron'dur. Romalıların hayatını (dil, adetler, kurumlar v.b.) her yönüyle incelemeyi amaçlayan Varron'un bu eserindeki zenginlik ve çeşitliliğe sonraki hiçbir yapıt yaklaşamamıştır. Kronolojik bir plan takip etmeyen yapıtta malzeme, sistematik biçimde sınıflandırılmıştır, nitekim bu defa amaç açıklamaktan ziyade döküm çıkarmak ve tasvir etmektir. Uzak ya da yakın (hatta çok yakın) geçmiş üzerine, tam manasıyla tarih ile iştigal etmeden, üstelik maharetle söz edilebiliyordu demek ki. Keza Polybius, büyük hayranlık beslediği Philopoemen'in ismini bir sürü yerde mütemadiyen ansa da, yazdığı Philopoemen biyografisini *Tarih*'iyle aynı kefeye koymaz. Bunun aksine, Sezar'ın Gal Savaşı ve iç savaşla ilgili *Commentaires*'i (*Mütalaalar*'ı) askeri harekâtlardan bahsetse de, has manasıyla tarih yazımına dahil edilmiyordu. Sezar'ın bu yapıtta sergilediği sanatı "tarihsel deformasyon" kategorisine dahil etmek [Rambaud, 1966] gerçi bugün için prim yapabiliyor ancak bu durum, bu tür yapıtların ne kendi zamanlarında ne de daha sonrasında *historia* sınıfına sokulmadıkları gerçeğini değiştirmez – bizim tersimize bu insanlar, söz konusu yapıtları tarih kitaplarına özgü tarafsızlık ölçütlerine göre değerlendirmiyorlardı.

Bütün bunlardan çıkan sonuç, Antik dönem boyunca, tarih yazımının tarihinin, kimi zaman meyledildiği üzere "ilerleme" veya "gerileme" terimleri üzerinden hakkıyla değerlendirilemeyeceğidir; bu meyil de zaten, gerçek bir epistemolojik gelişimin ürünü olmaktan ziyade 19. yüzyılın akılcı düşünce geleneğine ait teleolojik kaygıların izini taşıyan retrospektif bir görüşün tesiri altındadır. Olan biten şey, bu indirgeyici tarih tanımının, dönemlere göre ve az çok fark edilecek şekilde geçmişle ilişkiye damga vurmasıdır aslında. Tukikidis'ten sonra örneğin, Yunanlı veya Romalı hiçbir tarihçi yeni bir anlayış veya yöntem ileri sürmeye kalkışmamıştır. Fakat bu tarihçilerden pek çoğu, hatta onların yakın varisleri, geçmişe başka şekillerde yaklaşma yollarını koşut olarak araştırmakta beis görmemişlerdir (örneğin Ksenofon, *Hellenica*'nın yanı sıra *Cyropédie*'nin, *Anabase*'nin ve *Agésilas*'ın da yazarıdır). Helenistik çağda, Tukikidis'in *historia* tanımı bir kere olsun sorgulanmadığı halde, başka çalışma tarzları karşısında yavaş yavaş rağbet görmez hale gelir. Bu yüzden, bize paradoksal gelen bir şekilde, Antik tarih üretiminin en bereketli dönemlerinden birisi, tam da, has manasıyla *histoira*'nın en az tatbik edildiği dönem olmuştur; sebep tabii ki, 5. yüzyıldakinden epey farklı bir siyasi ve entelektüel atmosferin söz konusu olmasıdır. Böylece ilim-i İskenderiye'nin izinde çok çeşitli incelemeler gelişti: Kronoloji (Eratosthenes, Apollodorus) ve secere çalışmaları, (Abderalı Hecataeus Mısır, Megasthenes'in Hindistan, Agatharchides'in Asya ve Avrupa üzerine yaptığı) etnografya çalışmaları ve biyografiler (bkz.20. Bölüm) ve hatta Pausanias'ın (MS 2. yüzyılın ortasına ait) meşhur *Yunanistan'ın Tasviri*'ni önceleyen Truvalı Polemon'un (Yunanistan'ın, Samothracev ve Kartaca'nın antik yapılarıyla ilgili) MÖ 2. yüzyıla ait tarihsel coğrafya rehberleri. Attika ve Atina'ya hasredilmiş (Philochoros veya Phanodemos'un *Atthis*'i gibi) çok sayıda monografinin izinde, yerel tarih çalışmaları, şehirler ve tapınaklarla ilgili rivayetleri özenle derlediler: Bu çalışmalarda genel itibariyle dini geleneklere ve siyasal kurumlara özel bir ilgi gösterilir. Tarih bilgisinin bu âlimane branşı, asla *historia*'nın gördüğü rağbeti görmedi – gerçi MÖ 1.

yüzyılda Halikarnaslı Dionysos'un *Romen Antikitesi*'yle yapmaya çalıştığı gibi bu ikisini birleştirmek yönünde sonuçsuz girişimlerde bulunulmuştur. Halikarnaslı Dionysos, açıktan açığa Tukikidis'e referansta bulunmakla birlikte, benzer ölçütleri Roma'nın kadim tarihine de tatbik etmeye çalışıyordu. Buna karşın bu allamelik bütün Antik dönem boyunca, tarihi malumatın temel bir kaynağı olageldi; MS 2. yüzyılda Aulus Gellius'un *Attika Geceleri* veya 4. yüzyılda Servius'un, Macrobius ve Symmachus'un eserleri buna örnektir. Kaldı ki Antik tarih yazımının 20. yüzyıl öncesindeki Modern tarih yazımına aktardığı en büyük miras belki de (olgular düzeyinde tam bir sağlamlık arz etmeseler de) tarih ile allamelik arasındaki bu net ayrımdır.

2

Ortaçağ Tarihinin Tarihi

> "Önceki kuşaklara danış ve görüp geçirdiklerine kulak as babalarının [...] Papirüs ağacı bataklık olmadan biter mi? Papirüs ağacı su olmadan büyür mü?"
>
> – Job, 8, 8-10.

Bernard Guenée [1980], tarih türünün, Rönesans'la birlikte tam manasıyla ortaya çıkamadan önce bir takım naif kıssa benzeri hikâyelerden ibaret olduğu fikrini çürüttü. Ortaçağa ait tarih yapıtlarına ulaşmak tabii ki güçtür. Bunlar, genelde sürekli tekrarlar içeren, keyifsiz içerikleri olan, uzmanların deşifre etmeye, tarihlendirmeye ve listelendirmeye çalıştıkları perişan durumdaki el yazmalardır [Guenée,1977]. Gerçekten de tıpkı bütün Ortaçağ yazarları gibi Ortaçağ tarihçileri de büyük oranda birbirlerini kopya ederler. Yazdıkları tarihler çoğunlukla dünyanın yaratılmasıyla başlar, İsrail'in Eski Ahit'teki icraatlarının ve ardından da Antik Roma'nın, mitsel Truva ve barbar kralların kısaca anlatılmasıyla devam eder. Verilen tarihler vehimlere dayanır veya en iyi ihtimalle yaklaşıktır. Kısacası bu uygulamalarla aramızda kapatılamaz bir kültürel mesafe var gibi görünür: İyi tarihçiler olarak yapmamız gereken şey, bu insanların yöntemlerini çözümleyerek söz konusu mesafe-

yi kapatmaktır ki bu ancak çok yakın tarihlerde yapılmış bir iştir. Tarih yapıtları diğer kaynaklar gibi birer kaynaktır ve hayali olduğunu pekâlâ bildiğimiz bir "tarihsel" hakikat beklentisiyle onları özel bir muameleye tabi tutamayız. Bu bir kere kabul edildikten sonra, bu tür kaynakların şaşırtıcı zenginliği fark edilir: Ortaçağ tarihinin tarihi, eksiksiz bir kültür tarihidir – hatta tarih türünün Batıya özgü olduğu düşünülürse [Genet, 1991], kültürel bir tekâmülün tarihidir. Burada işte Batı'ya özgü bu kültürel *formun* Ortaçağ'daki ilk adımlarının izini süreceğiz: tekmil kültürü hem ifşa eden hem de ona karışan, kültürün özgün şekillenişi olan tarih, Ortaçağ tarihçileri için sahiden de büyüleyici bir tarihi konudur [Kolektif, 1980].

(Tarihsel) bir batı (Geç Antikite-Erken Ortaçağ) kültürünün doğuşu

12. yüzyılın başından önce tarih, bizzat kendisi son derece dar olan kültürel bir seçkin zümrenin alt tabakasında yer alanların uğraşıydı. Manastırlardaki *scriptoria*'larda, katedrallerin toplantı salonlarında bir avuç –muhakkak derin bilgi sahibi– insan, o zamanlar tali bir yazı türü olan ve daima da öyle kalacak tarih yazımıyla uğraşmaktaydı. Kendi özgül kültürel gereçleriyle geçmişi ele almanın yepyeni bir usulünü yaratacak olanlar da bu insanlardı.

Az sayıda tarihçi

Tarihçiler kütüphaneler ile kültürün buluştuğu bu noktada, yani kâh laik kâh kadrolu ruhbanlar muhiti içinde yaşıyorlardı. Ancak her kültürlü insan tarihe meraklı değildi; tam aksine. Aslında, özellikle de 12 yüzyıldan önce tarihin gelişimi, tutkulu bireylerin merakına çok şey borçludur. Bu insanlar bazen kendi başlarına bazen de *scriptorium* bünyesinde yer alan atölyelerde çalışıyorlardı ki daha ziyade yaygın olan bu ikinci durumdu.

Bu insanlar arasındaki en büyük tarihçi kuşkusuz Cassiodorus'tur (y. 485-580) ve onun durumu, pek çok açıdan örnek

bir vakadır. Ostrogot kralı Theodoric'in hizmetine giren Romalı bir senatör olan Cassiodorus, tarihçiler arasında genel kültür konusunda "sınır tanımayan" biri olarak ünlenmişti. Şehirlerdeki okulların yozlaşmasından endişe eden Cassiodorus, (Calabria) Vivarium'daki manastırında antik döneme ait pek çok eseri muhafaza ve tercüme etti, tarih türü konusundaki bilgisini derinleştirdi. Ona göre dikkate şayan yazarlar sadece Hıristiyan olanlardı; bu yüzden kendisinden önce gelen tarihçiler arasından, onun inancını benimsemiş ve ilgiye değer gördüğü bir düzine kadarını derledi. Flavius Josephus, Caesarealı Eusebius, Paul Orosius ve Aziz Jerome kuşkusuz bunlar arasında en itibarlı olanlarıdır. Cassiodorus sırf bu çalışmasıyla bile anılmayı hak etmektedir. Fakat bunun da ötesinde, *Institutiones*'inde çok seçmeci ve bir o kadar da savlamaya dayanan derleme üslubuyla yeni bir kültürün gerçek yaratıcısı konumuna yükselmiştir ve tarih bu kültürün sadece küçük bir ayağıdır. Bin yıl boyunca Batı dünyası burada, İtalya'nın güneyinde inşa edilmiş bir kültür kalesinde nefes alıp verecektir. Bu kalenin sınırları yani manastır *scriptorium*'u, hızla her tür kültürel faaliyetin gerçekleştirildiği ideal mekân haline gelecektir. Dahası Cassiodorus, 5. ve 6. yüzyılların büyük siyasal kargaşalarını aşacak şekilde Hıristiyan antikitesine uzanan bir köprü atmıştır. Kavgacı kilise onunla birlikte iki yüzyıllık bir çabanın semeresini toplamıştır: Artık paganlık çağıyla Kilise Babaları'nın çağı arasında net bir kopuş tayin edilmiş ve üstlenilmiştir. Kilise Babaları, Cassiodorus ile birlikte, yüzyıllar boyunca müracaat edecekleri bir modele, yöntem ve fikir sahasında Batılı entelektüel seçkinler için aşılamaz ve paha biçilemez bir rehbere ve bilhassa da, bir mistisizme kavuşacaklardır.

Manastırlar kimi zaman, Vivarium'da olduğu gibi tarihçilik de yapmış yetenekli keşişlere de ev sahipliği yapmışlardır: Jarrow'daki Saint-Paul Manastırı'ndan İngiliz kesiş Muhterem Bede (672-735), meşhur Monte Cassino Manastırı'dan Paulus Diaconus (y.720-799), ve daha sonrasında Aimoin de Fleury (965-?) ve Rodulfus Glaber (ö. 1047) bunlar arasında en parlak ve en etkili olanlardır. Yine bazı piskoposlar da ara sıra ta-

rih alanında hizmet vermeye başladılar: İçlerinden en önde geleni kuşkusuz Tours'lu Aziz Gregoire (538-594) ve Sevillalı Isidoros'dir (570-636); sonraları, Flodoard de Rimes (893-966) gibi konuya merakı olan papazlar bu işle iştigal etmeye başladılar. Burada bahsettiklerimiz sadece tarih disiplinini kalıcı biçimde etkilemiş olan en ünlüleridir. Onların ardında, daha az nitelikli bir tarihçiler güruhu vardır ki onlar da, kendi manastırlarının veya piskoposluklarının tarihini, haliyle Yaratılışa kadar geri gitmeksizin, yazmışlardır.

Tarih mefhumu

Cassiodorus'tan itibaren azimli Hıristiyanlar arasında tarih, kültürel kalıplardan birisi haline gelir: Tarih yazımı yoluyla Tanrı'ya nasıl hizmet edilebilir?

Bu tür bir ameliyeye kendini vakfetme tercihi o dönemde papazlara düşmüştür. Piskoposlar için, tarihi; yaratılıştan itibaren ve o dönemde yerel nitelikte olan Kilise'ye insanların kalbini ısındırarak anlatmak gerekmekteydi. Keşişler için ise mesele, özellikle de gündelik *lectio*'nun mümtaz vaktinde kendi eserlerini okuyarak din kardeşlerini eğitmekti. Buna bir de, geç Ortaçağ'ın tamamına hâkim olmuş kültürel pratikte temel bir yeri olan nakletme gailesi ekleniyordu. Klasik Antikçağ'da hâkim olan ve önemli olayları, onları güzelleştirmek için olağanüstü bir üslupla zihinlere kazımak amacındaki tarih pratiğinin aksine Hıristiyan tarih yazımı mütevazı olmak, azami sayıda okuyucuya ulaşabilmek peşindeydi. Tarih yazımında basit bir dil (*sermo simplex*) kullanmak fikri de bununla ilintilidir – hem böylece tarihçi de, kibir günahına bulaşma vesvesesinden kurtuluyordu. Her halükârda okunmak için yazılıyordu ve bu böyle devam edecekti. Aynı uygulama azizlerin hayatını yazanlar için de aşağı yukarı geçerliydi; yalnız onlar, tarihçiden daha rahat icat edebiliyorlardı. Temel itibariyle, tarihçinin evirip çevirdiği şey, geçmişten devşirilen örnekler, model veya karşı model olarak sunulan *exempla*'lardı çünkü esasen meşru olan tek kültür bu modellere ve karşı modellere yaslanıyordu. Sözgeli-

mi Grégoire de Tours'un bütün eserlerinde, Frenk kralları piskoposlukla yaptıkları işbirliği üzerinden değerlendirir ve böylece veliahtları için krallara lâyık bir davranış tarzının çerçevesini çizerler – Sigebert kötü kralın ideal tipidir zira Saint-Germain d'Auxerre'in görüşlerine uymayı reddetmiştir.

Bu uygulama, Batı kültürü için temel bir çerçevenin ortaya çıkışını da yansıtır ki bu olayın başlangıcını Constantin'in irtidası ve onun hikâyesini aktaran büyük tarihçi Eusebe de Sezarée'nin yapıtı yardımıyla tarihlendirebiliyoruz. Hıristiyanlaşma zaman kavrayışını köklü biçimde dönüştürmüş, doğrusal ve tekil bir zaman kavrayışına götürmüştür: Zaman, yaratılıştan sona kadar külliyen Tanrı'nın iradesine tabiydi zira her şey Ceza Günü'nün gelişiyle son bulmalıydı (eskatoloji). Dolayısıyla tarih kehanet yazılarından doğası itibariyle farklı sayılmazdı ve Ortaçağ kütüphanelerinde tarih yapıtları genellikle kehanet kitaplarıyla yan yana diziliyordu. Fakat bu iki alan aynı türden yetenekler gerektirmiyordu ve o dönemde yaşayanlar bunun pekâlâ farkındaydılar: Tanrı zaten bütün tarihi vahyetmişti.

En mükemmel tarih yapıtı, tekmil kültürün temel taşı olan *Kitabı Mukaddes*, Batılı tarihçiler tarafından mütemadiyen kullanılan bir kaynak ve bir model olarak ortaya çıkar; öyle ki tarihçiler *Kutsal Kitap*'ı lafzi manasıyla okurlar ve metnin söylemini geliştirmeye çalışırlar. İsa'nın doğum ve ölüm tarihleri, 5. yüzyıldan itibaren temel kopma noktaları olarak hızla benimsenir. Buna karşın tarihlendirme hususunda dönüşüm çok daha yavaş olmuştur: İsa'nın doğum yılı, ilk defa 742'de zikredilir ve genel kabul görmesi için 11. yüzyılı beklemek gerekecektir. İsa'dan önce tarihçiler, kitabı mukaddesteki çağlara dayanarak hesapladıkları pek çok çağ tespit ettiler. Aziz Augustinus (354-430) beş çağ sayar: Adem'den Tufan'a, Tufan'dan İbrahim'in doğumuna, İbrahimin doğumundan Davud'un kral oluşuna, Davud'un krallığından Babil tutsaklığına, ve Babil tutsaklığından İsa'nın ölümüne. Son olarak altıncı çağ, günümüze kadar ulaşan çağdır. Bu koşullarda, tarihçilerin hemen hepsi (başka bir yapıtı devam ettirenler hariç) tarih anlatısına en baş-

tan başlarlar fakat anlatı çok hızlı akar: Gréogoire de Tours'un *Frenk Tarihi*'nin on cildinden birincisi; Yaratılıştan, Aziz Martin'in 397'deki ölümüne kadar gelir!

Olay silsilesi bizatihi bu bahsettiğimiz zaman kavrayışından kaynaklanır: Tanrı her şeyin nedenidir ve Aristotelesçi doğal nedenler etkisizdir. Dolayısıyla tarihçinin görevi, hakikate uygun biçimde Tanrı'nın edimlerini anlatmaktır: *Gesta Dei*, insanların hatırlamaları içindir ve İsa'nın Son Yemek sırasında dinin temel taşı haline getirdiği ve her Hıristiyan'ın kaderinin mühürlendiği anda içselleştirmesi gereken de bu *memoria*'dır.

Tarih çalışması

Bütün ruhbanların asli görevi, dini tören ve usullere hâkim olmak ve bilhassa da, olayları Hıristiyan takvimine uygun şekilde tarihlendirmektir. Rahip ve piskopos olan bu tarihçiler, tarihlendirme konusunda uzmandırlar ve doğal olarak tarihçilik mesleğinde de bu maharetlerinden yararlanacaklardır. Anlatılan her olayı sapmaz bir kesinlikle tarihlendirmek, bu tarihçilerin başlıca gailesi haline gelir ve bu açıdan, etkileyici anlatılarla belagat yeteneklerini bir arada sunmak peşinde koşan pagan öncellerinden oldukça farklı bir amaç gütmektedirler.

Böylece artık yazar, yapıtı karşısında silikleşir ve yapıtın kendisi de ilk Hıristiyan tarihçiler silsilesi içinde basit bir parça haline gelir; Kilise'nin kurucu babalara sahip olması gibi tarihin de kendi kurucu babaları vardır ve aynı şey Hıristiyan kültürünün bütün formları için de geçerlidir. Gördüğümüz gibi bu babaların listesini ilk çıkartan Cassiodorus'tur. Bu tarihçiler haliyle model teşkil ederler ve eski yapıtların kopyalanması ile *auctor* faaliyetini –yani kopyalanmış malzemeyi çoğaltma faaliyetini– birleştiren bir metodun kurucularıydılar. Kopyalama kuşkusuz bu çalışmanın en mühim kısmıydı ve tarih ilminin babaları bu şekilde, sahihliği ve otoritesi yakinen belgelendirilmiş mükemmel bir tarihsel kaynak oluşturdular. Şeylerin mistik anlamına ulaşmayı sağlayan eponimik usul çerçevesinde uygulanan etimolojik yöntem, malumat koleksiyonunu ta-

mamlar ve fakat bu durumda bile çoğunlukla yapılan şey, yeni eserler vermekten çok kadim yazıtları kopyalamaktır. Bu tür yeni eserlerin konusu genelde tarihçinin yaşadığı dönemle, B.Guenée'nin de ortaya koyduğu gibi yazı faaliyetinden bir asır öncesiyle sınırlıdır: Bu dönemde de en sahih addedilen şey mümkünse şifahi olması beklenen tanıklıklardır. Çünkü bu tür tanıklıklarda istenen her şey mevcuttur: Hakikatin de ötesinde aranan şey otantikliktir. Zira kendinde hakikat yoktur; o sadece nitelikli şahısların, nitelikleri bizzat hakikati vazetmek olan otantik kişilerin ifşa ettiği şey olabilir. Yani bir papa, Ortodoks ise eğer bir kral veya bir aziz daima doğruyu söyler. Eski ve tanınmış bir tarihçi de öyle... Herhangi bir tanıklık da, kendisine inanılmadan önce bu açıdan değerlendirilir. Bu şartlar altında sahte bir olay uydurmak, ahlâki açıdan kesinkes mahkûm edilmesi gereken bir şey değildir, yeter ki bir otoritenin, otantik bir şahsın himayesi söz konusu olsun. Hatta son noktada papalık mühürdarlığınca ortaya konulmuş uydurma olaylar doğası gereği sorgulanamazdı. İşte mahir papalık kâtiplerinin 8. yüzyıl ortasında, Pippinides'lerin toprak imtiyazlarını meşrulaştırmak adına *ex nihilo* yazdıkları meşhur *Constantin'in Bağışı* bunun bir örneğidir; böylece yeni bir hakikat benimsenir bundan böyle Bağışı yapan Constantin'dir. Öte yandan yalan, zındıklık ve İblis'in lanetli topraklarına sürülmüştür ve orada hükmetmektedir: tıpkı Şeytan gibi Muhammed de ancak batıl olanı tebliğ edebilir; dolayısıyla tarihsel şahsiyet gayesi öncelikle dogmatik hakikat olan tarihsel söylemin alanı dışındadır.

Son olarak, kuşkusuz tali bir tür olmakla birlikte tarih, zamanın kültürünü bütünüyle yansıtır: çağın ince kabuğu üzerinde kopyayla, intihalle ve yeri geldiğinde uydurmalarla sürüp gider. Tek amacı, bir manada kendisini kuşatan evrensele ulaşmaktır. Buna karşın bugünün tarihçisi bu muazzam mirasın getirilerinin farkına varmalıdır. Kitapların nadir olduğu bir zamanda bu yazalar, öncelikle pek kıymetli bir görevi, kitapları muhafaza etme görevini ifa ettiler. Keza bu yazarlar, neredeyse kendilerine rağmen, bütün kopyacı keşifler gibi yeni bir kültürün şekillendirilmesine katkıda bulundular; bu kültürün sahip

olduğu Batılı ve Hıristiyan birlik, onun ilk avantajlarından bir tanesidir. Böylece tarih, daha özel bir boyutta kesin tarihlendirmeyi, makul biçimde yapılması beklenen seçmelere dayanarak kaynak saymayı öğrendi.

12. yüzyıl sonrasındaki atılım, sahici bir Rönesans mıydı?

10. ve 11. yüzyıllardaki genel gerileme döneminden sonra, Batı 12. yüzyılda her konuda olağanüstü bir gelişime sahne olur. Ortaçağ uzmanları ara sıra, kültürel alanda bir Rönesans olduğundan söz ederler. Keza tarih türü, burada da bu büyük harekete iştirak etmiştir. Gerçekten de bu henüz başlayan esaslı bir ilerleme dönemiydi ve 16. yüzyıla kadar sürecek pek çok getirisi olacaktır; Hümanist diye anılan Rönesans da yine bu dönemin bir dönüşümü olacaktır.

Elverişli kültürel dinamik

12. yüzyılın başında kültür yavaş yavaş, manastır ve katedrallerin şapitrlerinden, belli bir özerkliğe sahip olmaya başlayan ve 13. yüzyılın başında üniversitelere dönüşecek kurumlara doğru yayılmaya başlar. Örneğin Paris'te Notre-Dame şapitrinin ve sol yakadaki manastırların bilginleri ve skolastikleri 1215'te resmileşen bir teoloji fakültesinde bir araya gelirler. 13. ve 14. yüzyıllarda bu tip kuruluşlar çoğalır ve öğretilen disiplin hangisi olursa olsun bu kurumlarda öğretim türdeş biçimde örgütlenir. Ancak bu disiplinler arasında tarihe rastlanmaz, hiç değilse 1504 yılında Mayence'de kısa süreliğine de olsa açılan ilk tarih kürsüsüne kadar. Akademik planda tarih daha uzun zaman boyunca, kendi başına öğretilmeyen, yardımcı bir bilim olarak kalacaktır. Buna karşın "edebi" disiplinlerin pek çoğu tarihten şu ya da bu düzeyde faydalanırlar; büyük ölçüde zaman ötesi ve zaman dışı olan hukuk bu durumun en bariz istisnasını oluşturmaktadır. Ancak hukukçular mezun olduktan sonra bu açığı kapatacaklardır zira mesleki uygulama-

lar eski belgelere sık başvurmayı ve daha genel olarak eskiye referansla meşrulaştırmayı zorunlu kılacaktır. Edebiyat fakültelerinde gramerciler ve sözbilimcilerin tarihle daha yakın ilişkileri vardır fakat bu tarih, uzun zamandan beri unutulmuş ve kendilerinin tekrar diriltmeye gayret ettikleri yazarların, Titus-Livius, Lucanus, Sallustius gibi pagan yazarların tarihidir. Retorik türü formunda tarih, böylece kendi küllerinden yeniden doğabilecektir [Poirion, 1984].

Üniversite bütün kültürel hayatın geçtiği tek mekân değildir elbette, ama keşifleri ve merakı iyiden iyiye zenginleşen yeni entelektüel figürün doğmasına çok katkıda bulunmuştur (J. Le Goff). Kitapların saklanması ve başvuru olanaklarının iyileştirilmesi de elbette öncelikle, bütün malzemesi kitaplar olan tarihin gelişimine yaramıştır.

Gerçekten de, üniversitelerin gelişimi manastır veya katedrallerin izbelerinin ötesinde yayılım sahası olan oldukça geniş bir fenomenin kurumsal kısmıdır sadece. Üniversiteler şehirlerde öncü bir kurum olmanın ötesinde, şehirli burjuvaların içerisinde çok hızlı biçimde doğup güçlenen bir aydınlar ortamı haline gelir. Bu burjuvalar kitaplar, özellikle de tarihsel edebi kitaplar için gerçek bir pazar oluştururlar. Çok kısa zaman içinde matbaa, gelişimi için zorunlu olan piyasayı burada bulacaktır.

Öte yandan, şehirli ortamdan ayrı tutulabilecek şatolar ve sarayın, özellikle güney Fransa'da laik temelli yeni bir kültürün gelişiminde ikinci odak haline geldiği söylenebilir. Bu ortamlarda bir şövalyelik ve asilzadelik kültüründen bahsedilecek ve tarih daha en başında buralarda çok önemli bir rol üstlenecektir. Şato bayramları gibi şövalyelik yaşayışının doruk noktasına ulaştığı anlarda yiğitlik destanlarını yazan ve izleyenler tarafından özellikle değer verilen bir tarihsel konu söz konusu olur. Karolenj dönemindeki önemli olaylar, Haçlıların kahramanlıkları, Doğu'nun özellikle de Troya'nın kadimliği ve olağanüstülükleri: medenileşmiş seçkinlerin heyecanını uyandıran ve daha sıradan bir lisan içinde daha da çok insan tarafından paylaşılabilen bir keyfe dönüşen konular bunlardır. Geçmişle bu bü-

yülenmenin en temeldeki sebebi kuşkusuz kimliği ve nitelikleriyle daha şimdiden tarihsel olmuş bir asiller sınıfının çok da uzak geçmişe dayanmayan soykütüksel kökleridir. Güzel sanatları ve bilimleri destekleyen fakat tarihçilerin de çokça yararlandıkları hamiler gurubu bu dönemde ciddi bir gelişim göstermiştir; o dönemde kapsamı ve çapı büyüyen kültürel ilgileri de bu duruma tanıklık etmektedir. Hükümdar ve büyük aristokrasi bu himaye işinde hem bir eğlence hem de sürekli yinelenen bir meşruiyet kaynağı görmektedir. Elbette bu gelişmeden payını alan yalnız tarih değildir fakat tarihin pastanın en güzel yerini aldığını teslim etmek gerekir.

Kraliyet sarayı ise daima en nadide kültürel ortam olmuştur; 12-13. yüzyıllardaki gelişme bu kültürün de içeriğini derinden etkileyecektir; aristokratlar –hepsi değil ama– laikleşecek ve daha tarihsel bir kimliğe bürüneceklerdir. Hatta 14. yüzyıldan itibaren, saray kültüründe İtalyan usulü bir tür bürokratikleşme bile gözlemlenebilir: monarşinin veya büyük şehirlerin hizmetinde sayıları giderek artan noterler ve hukukçular, oldukça aydın bir çevre oluşturur; hümanizm ve bilhassa da yüksek kalitedeki tarihsel ürünler bu çevreden çıkarak yayılır. Bürolarda eğlenme arzusu tümüyle ortadan kalkmış değildir fakat kaynak belgelerin kullanımında ciddiyete ve kesinliğe dair yeni zorunluluklar karşısında geriye çekilmiştir. Bu kaynak belgelerin de sayısı katlanarak artmaktadır. Gözetilen amaç da aynı derecede ciddiye alınmaktadır artık: kendisine karşı sahici mistik duygular hissedilen iktidarı meşrulaştırmak.

Ortaçağın ikinci yarısının yeni tarihçileri

Kültürün manastır hayatının dışına çıkıp yayılmasının bir etkisi de tarihçilerin sayılarında ve çeşitliliğinde ciddi bir artış olmasıdır. Doğası gereği tarih yazarlarının dünyası kurumsallaşamamaktadır ve bu yüzden tarihçilerle ilgili her türlü tipoloji aşırı derecede indirgeyici olacaktır. Dışa açılma ile gerilemeyi aynı kefeye koymamaya da özen göstermek gerkir nitekim özellikle manastırlar, Ortaçağ'ın sonuna kadar ve hatta ile-

ride göreceğimiz gibi daha sonrasında bile tarih kültürünün en seçkin mekânı olmayı sürdürecektir. Hatta bazı manastırlar tarih sanatının uygulandığı zirveler haline geleceklerdir: Fransa'daki ünlü iki örnekle yetinecek olursak, 11. yüzyılda Saint-Benöit-sur-Loire'ın, Abbe Suger döneminden (yaklaşık 1081-1151) 1450'ye kadar da Saint-Denis'in durumu böyledir. "Saray" tarihçileri denilen ve sayıları giderek artan tarihçiler de başka çevrelere, özellikle de manastır veya kilise çevresine bağlı olabilmektedir [Werner, 1997]: Suger bile kral VI. ve VII. Louis'nin konseyinin önde gelen üyelerindendir; Jean Froissart (yaklaşık 1337-1404) önce Hainaut kontunun sarayında, sonrasında İngiltere kralının sarayında, son olarak da Foix kontunun sarayında yaşar, öte yandan psikoposluk kurulu üyesidir [Zink, 1978,1998]. Bazen de tarihçilik işini hükümdar bizzat ele alır; örneğin Kastilya kralı Alphonse le Sage (1252-1284) *Primera Crónica General de España*'nın kaleme alınmasıyla sonuçlanacak çalışmayı yürüten kişidir. Başka bazı tarihçilerin yolu monarşi hükümdarlarının büyük saraylarından veya bürolarından geçse de daha sonra bu çevreden uzaklaşmışlardır: Örneğin bir süre Lisieux psikoposu olan Thomas Basin (1412-1491) önce Bolonya üniversitesinde, daha sonra İtalyan hümanist çevrelerle teşriki mesaide bulunduktan sonra VII. Charles'ın hizmetine girer. Daha sonra Flandre ve Almanya'ya sürgüne giden Basin'i hazır bir kategoriye sokmak zorudur. Gerçekten de manstırlar, saraylar, bürolar gibi bazı ortamlar tarihçinin çalışmalarının ilerlemesi açısından elverişli olmakla birlikte tarihçiler belli tip bir profile indirgenemeyen bireyler olarak göze çarparlar; ancak son noktada uzmanlıkları erken dönem Ortaçağ'ındakinden çok daha kuvvetlidir.

Tarihsel araçlardaki gelişim

Çünkü bu dönemde tarih tekniklerinde ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir ve bu tekniklerin öğrenilmesi oldukça özgül bir süreç gerektirmektedir.

Erken dönem Ortaçağ'ında manastır allameliği, takvim dü-

zenlemeleri sayesinde mutlak bir referansa, İsa'nın doğumuna atıfta bulunan bir zamansallığı bütün bir Hıristiyan dünyasına yavaş yavaş benimsetmiştir. Fakat bu sadece bir çerçeveydi. Kesin ve tastamam bir kronolojinin gün ışığına çıkması için kapsamlı bir dönüştürme sürecinden geçilmesi, tarihsel gösterge ve mihenk taşlarıyla ilgili çetrefil araştırmaların yapılması gerekiyordu daha. Bu da 12. ve 13. yüzyıllarda olacaktı. Bu dönemde tarihçiler el yordamıyla ama aynı zamanda taassup ve tutkuyla da, bugün bile tarih bilgimizin üzerinde temellendiği kronolojiyi yaratmak için devasa bir girişimde bulundular. Öncelikle psikoposluk dönemleri, sonrasında hükümdarlık dönemleri, azizlerin hayatı ve ayrıca büyük felaketler, savaşlar, haçlı seferleri tarihlendirildi, hiçbir şey bu bilginlerin dikkatinden kaçmadı. 13. yüzyılda karışıklıkların önüne geçmek için, kralların geleneksel lakaplarına bir sayı eklenmesi alışkanlığı benimsendi. Daha önemlisi, bütün bir tarih yöntemi değişerek, eş zamanlılık, öncelik ve sonralık ilkelerine dayalı kendine özgü bir rasyonaliteye, *ratio temporum*'a sahip bir yöntem doğdu. İki insan ancak aynı dönemde yaşamışlarsa karşılaşabilirlerdi. Örneğin 1454 yılında (1440 1460 arasında faal olan) İngiliz Thomas Rudborne kral Arthur'un varlığının şüpheli olduğunu gösterdi; nitekim Arthur'un sözde hükümdarlık zamanı (515-542) ondan bir yüzyıl önce yaşamış imparator Lucius ile zaferle sonuçlancak bir savaşa girmesine el vermiyordu. Robert Gaguin (1433-1502) ise basit kronolojik karşılaştırmalardan yola çıkarak Frenklerin kökenlerinin Troyalılara dayanamayacağını ileri sürdü ve Frenkler için çok daha az mistik bir kimlik olan Galyalı kökenleri önerdi [Dufournet, 1966].

Tarihsel yönetmin bu şekilde akılcılaşması kronoloji alanı da aşan bir olaydır. 13. yüzyıldan itibaren tarihçiler savlarını mekânlarla ilişkilendirmeye, tarihlerini daha iyi tespit edebildikleri olayların kesin yerlerini de belirlemeye başladılar: Froissart 1358 tarihinde orta Fransa'da çıkan Jacquerie Ayaklanmasını anlatırken, sonrasında Meaux'da yaşanan ve kraliyetin en büyük prenslerinin öleyazdıkları drama kadar geçen olaylarla ilgili haritacıları aratmayan bir yol güzergâhı tasvirinde

bulunur. Tarihçiler bu amaçla bürolarda, bütün idari yeteneklerini sergilemeye, yetki bölgelerini, adli ve idari bilimlerin listelerini kullanmaya başlarlar. Aynı bağlamda, tarihsel yöntemin akılcılaşmasında merkezi bir yeri olan sayıların kullanımı da tümüyle değişim geçirir: Tarihçiler eskiden salt sembolik değeri olan birtakım sayılar vermekle yetinirlerken artık mümkün olduğunca kesin biçimde saymakla ilgilenmektedirler. Nedensellik bağının kurulması bile bu daha rasyonel yaklaşımdan etkilenerek değişir ve herhangi bir konuda hüküm verilirken 13. yüzyılda moda olan Aristotelesçi terminolojiyle söylersek, doğal sebeplere daha çok müracaat edilir. Rönesans tarihçileri bu temel edinime bir tuğla daha ekleyeceklerdir: Tam olarak Lorenzo Valla'yla birlikte etimolojinin kullanımının ilkeleri tümüyle değişecek, rasyonel tarihsel yönteme çok daha uygun olan türetme yöntemi benimsenerek yeğleme yöntemi terk edilecektir (türetme yöntemi, bir tabirin anlam kaymalarıyla nasıl giderek dönüşüm geçirdiğini belirlemekte bugün de hâlâ kullanılan bir etimoloji yaklaşımıdır).

İlerlemenin yavaş fakat sürekli olduğu bir başka alan da tarihsel belgenin maddi sunumudur: Kitap başlıklarının kırmızıya boyanması, paragraf başlarında satır atlama, sayfa yanı notlama tekniği veya ilk indeksler entelektüel emeği kolay kılmaktan ziyade, baştan aşağı değiştiren 12-14. yüzyıl yenilikleridir. Matbaanın gelişi bütünüyle yeni bir devrim niteliğinde olmanın ötesinde bütün bu çabaları taçlandıran bir gelişme olarak algılancaktı.

Araştırma yöntemlerinin gelişimi

Ancak bu tür bir rasyonelleşme tarihsel yöntemin temelleri ve hakikatle ilişkisine dair epey marjinal bir etkide bulunacaktır. Yine de, yazılı kaynaklar geçmişe nazaran ciddi ölçüde çeşitlenmiş olduğu halde çok daha iyi kullanılmaya ve tanınmaya başlamıştır. Daha belirgin olarak şu da söylenebilir ki özellikle de bürolarda, ama aynı zamanda manastırlarda da en iyi tarihçiler yazının bu amaçla yaygınlaşmasını sağlayan kişiler arasın-

dan çıkmaktadır. Belgeler bilimi alanının gizemli usullerinden kurtulan tarihçiler, sahici bir belgenin taklidini görünce tanımayı öğrenmiş, kopyadan ziyade özgün metne başvurmayı tercih eder olmuşlardır. Fakat esasen bu durumun, erken Ortaçağ döneminde doğmuş "sahihlik kültürü"nü kuvvetlendirmekten başka bir etkisi olmamıştır. Gerçekler Rönesans da dahil hiçbir dönemde olmadığı kadar kaynağın sıhhatine, dolayısıyla da yazarının sahiciliğine bağlı hale gelmiştir. Hatta bu entelektüel yaklaşım bağlamındadır ki meşhur *Donation de Constantin* giderek daha çok sorgulanır hale gelmiştir; önce 11. yüzyıldan itibaren çekingen bir üslupta, daha sonra 14. yüzyılda bir kere daha, Ockhamlı Guillaume (1270-1347) ve sonra da Nicolas de Cues (1401-1464) ve Lorenzo Valla (1405-1454) tarafından. Her üçü de güya sahih kaynaklar olan Eutropius ve Kayseryalı Eusebius'un anlatıları ile sahihliğinden hiç kuşku edilmeyen *Donation* arasındaki uyuşmazlıkların izini sürerek belgenin gerçekliğini değerlendirmiş ve bu belge karşısında yaşanan ikilemi çözmeye cüret etmişlerdir. Valla gibi yetenekli filologların da aralarında olduğu bu büyük düşünürlerin amacı yazarların sahiciliğini tartmak olmayı sürdürmüştür. Hiçbiri sadece belgebilimsel tutarsızlıkları sebebiyle metni eleştirmemiştir, zira bu durum Papalığın söylemine ve Kilise'nin asla yanılmayacağı dogmasına açık ve doğrudan bir saldırı olurdu.

Baskın kültür biçimi olan bir tarihe doğru

Daha önce de söylediğimiz gibi, hakikatin bu şekilde değerlendirilmesi yönteminden monarklar da nasiplerini almışlardır. Kuşkusuz sahici kişilikler olan bu insanlar mühürlerini vurdukları belgelere güvenilirlik kazandırıyorlardı. Bu mühür bir de tarihsel bir anlatıyla destekleniyorsa, bu durumda monark her tarihçinin arzu ettiği ve hayalini kurduğu bir güvenilirlik statüsüne erişir, resmi anlatı, resmi tarih statüsü kazanırdı [Guenée, 1981]. Ve Fransa'da Philippe-Auguste (Saint-Denis'de), Kastilya'da X. Alphonse'un (saray bünyesinde) yaptığı gibi, krallar kendi kaleme aldıkları tarihi tasdik etmekten geri

kalmamışlardır [Guenée, 1986]. Bununla birlikte, kralın resmi kronoloji uzmanlarına ve resmi tarihçilere 15. yüzyıldan önce rastlanmaz. Bunların ilki olan Jean Chartier 1437'de *francorum historiografus* görevi için bir bütçe almıştır – daha sonra bu görev, faydasından şüphe edilmiş gibi kurumsallaşmakta sıkıntılar yaşayacaktı. Nitekim muhasiplerin, *a* posteriori pekâlâ resmileştirilebilecek bir tarih yazmaları için ünlü tarihçilere fırsatlar sunabilecek kadar zengin imkânları bulunuyordu ve bu durum söz konusu tarihçilerin kalitesine halel getirmiyor, aksine artırıyordu [*Chroniques nationales et chronique universelles*, 1990].

Bunlara koşut olarak erken Ortaçağ'dan bu yana, tarih pratiğini temelden değiştirecek sonuçlar doğuran ciddi bir siyasi altüst oluş yaşanmaktaydı. 11 ve 13. yüzyıllar arasında İtalyan şehir devletlerinin ve ulusal monarşilerin ve hatta Germen prensliklerin sayılarındaki hızlı artış, iktidara bölgesel diye nitelendirilecek –dolayısıyla hudutlarla sınırlandırılmış– yeni bir biçim kazandırdı [Chazan, 1999]. Hanedanlıkların ve şehirlerin, kelimenin gerçek ve mecazi anlamında "kök salmaları" sonrasında (ki bu durum da daha genel olarak, Karolenj dönemindeki aciz durumlarından sonra soylu elitlerin kök salışlarının bir sonucuydu) devletler artık kozlarını paylaşmaya başlarlar. Bu tür bir kök salma, meşruiyetle ilgili genel ilkeleri de değiştirir: Artık meşruiyet dipten yukarıya soybilimsel bir mahiyet kazanmış, çok daha tarihsel nitelikli bir zamansallığın içine yerleşmiştir. Büyük soyluların kronoloji uzmanlarını himaye etme ihtiyaçları da buradan kaynaklanır zira bu uzmanlar soylularının atalarının veya aynı kandan gelenlerin kahramanlıklarının izini geriye doğru takip edebilmektedirler. Prensler ve krallar da bambaşka hırslarla ama aynı şekilde davranırlar. Kralın uyrukları da giderek kendilerini bu kahramanlıklarla özdeşleştirmektedir; kimsenin de bu duruma bir itirazı olmaz. Böylece tarih, tabir yerindeyse soyluluk beratına kavuşmuş olur; hiç değilse Fransa'da bariz ve çarpıcı bir şekilde yaşanan şey budur. Özellikle de Saint-Denis'de kronoloji uzmanları, 4. yüzyıldan beri her tür tarihin anası olan *Kutlu Tarih'i* Fransa tarihine dö-

nüştürmeyi veya (aynı anlama gelecek şekilde) Colette Beaune'ın [1985] deyişiyle Fransa tarihini yeni Kutlu Tarih'e dönüştürmeyi başarırlar. Koşut olarak tarih türü okuma yazması olmayan seçkinler arasında giderek şiddetle hissedilen bir tıkanma yaşadığından, gördüğümüz gibi, olağandışı bir simya olayı yaşanacak ve tarih 15. yüzyılın başından itibaren (İtalya'da ve şehirler düzeyinde 14. yüzyılıdan itibaren) modern türden bir kolektif kimliğin kalesi ve ifade aracı haline gelecektir. Bugün tarihçilerin ittifakla fakat bir miktar anakronik biçimde ulusal kimlik diye adlandırdıkları bu yeni kimlik, eski zamanlarda azizlerin kutlu hatırası etrafında oluşan kolektif kimlikleri aşacak, hatta onların başına nice çoraplar örecektir.

3

Modern Dönem Boyunca Tarih Yazımı: Sanat mı Yoksa Bilim mi, Kelâm mı Yoksa Kaynak mı?

"Tarih. Yöntemli anlatı: En unutulmaz vakaları ve en meşhur eylemleri mesnetli, devamlı ve gerçeğe uygun biçimde anlatılmak suretiyle olayları oldukları gibi tasvir etmek."

– *Dictionnaire de Trévoux*, "Tarih" maddesi (1752).

"Tarih, uydurma kabul edilen olayların anlatıldığı masalın tersine, sahih kabul edilen olayların anlatılmasıdır."

– Voltaire, Ansiklopedi, "Tarih" maddesi (1765).

K. Pomian [1984], modern dönem boyunca tarihin, muğlak epistemolojik statüsünü açıklamak için etkileyici bir imgeye başvuruyor. 16. yüzyıldan itibaren tarih disiplininde iki yolun birbiriyle kesiştiğinden söz ediyor bizlere. İlki anlatı, ikincisi ise araştırma doğrultusunda ilerleyen yollar bunlar; ilk yol sanat-tarihe, ikincisi ise bilim-tarihe çıkıyor. Bunlar haricinde bir üçüncü yolu tutturmaya çalışanlar nadirdir. İki yoldan birisini seçenlerin ayrıldıkları temel nokta, zaman kavrayışıdır. İlk yoldan gidenler için geçmişin hikâyesi, şimdinin hikâyesinde temellenir, yani kronolojik düzende takip edebildiğimiz olaylar dizisidir. İkinci yoldan gidenler için ise geçmiş, zihinsel planda

onu yeniden inşa etmeye yarayan kaynaklar çözümlenerek anlatılan bir geçmiştir.

1560'a kadar tarihçiler bilhassa kendi zamanlarıyla ilgili yazdılar: Yıllıklar ya tarihçinin gözlemlerine yahut derleyebildiğ tanıklıklara dayanıyordu; uzak geçmişle ilgili anlatılar ise, eski tarihçilerin derlemelerinden oluşmaktaydı. O sıralarda tarih bilimden çok bir sanat kabul ediliyordu ve olay yazımı formu kazanmıştı.

Fransa'da tarih, 16. yüzyılın ortasından itibaren bir disiplin haline gelir. Tarihçi, yazılı veya yazılı olmayan belgelerden faydalanarak geçmişi yeniden kurgulamaya çalışır. Dolaylı tarih bilgisi, yerini doğrudan tarih bilgisine bırakır. Bu epistemolojik dönüşüm, A. Momigliano'nun [1983] gösterdiği gibi, orijinal kaynaklar ile ikincil kaynaklar arasında yapılan ayrıma dayanır. Hümanistlerin, Nicolas de Cues ve Lorenzo Valla'nın *Donation de Constantin*'e getirdikleri eleştiriyle göze çarpan önemli katkılarından sonra bu dönüşüm sürecinde iki safha ayırt edilir: "Eksiksiz tarih" fikriyle (1560-1600) öne çıkar 16. yüzyılın ikinci yarısı ve diplomasinin doğuşuyla öne çıkar 17. yüzyılın sonu (1681).

Ancak kaynaklar hakkındaki eleştiri, *explanatio* ile tarih yazımı, *dispositio* bu süreçte de birbirinden ayrı olmayı sürdürür Anlatı sanatı yazın tarihçilerine; hatıralar ve derlemeleri düzenleme işi de antik ve klasik dönem uzmanlarına kalır. Sadece 16. yüzyılın sonunda, o da kısa dönemler boyunca metin bilgisi ile yöntemli tarih anlatısının bir araya geldiğine, K. Pomian'ın iki yolunun birleştiğine tanık oluruz.

16. yüzyıl Fransa'sında tarih: İtalyan eksiksiz tarih modeli

Rönesans, geçmiş ile şimdi arasında bir kopuş gerçekleştiği bilincinin damgasını vurduğu bir dönemdir. Modernlik fikri ise uzak geçmişi yani Antikçağı model alarak, yakın geçmişi yani Ortaçağ mirasını reddeder. Antikçağın yeniden keşfedilmesi tarih yazımında üç netice doğurur: İlki hümanist tarihçilerle

birlikte, Antikçağ tarihçilerinin taklit edilmesidir; ikincisi, ruhbanların ve hukukçuların metinlerini eleştiriye tabi tutan kaynaklara geri dönüş hareketiyle ifade bulur; son olarak, anıtların yeniden keşfedilmesi, arkeolojinin doğuşuna sebep olmuştur. 1560'da Etienne Pasquier'nin *Recherches de la France*'ı yayımlaması, tarih yazımında yeni bir hamlenin, "eksiksiz tarih"in başlangıcına işaret eder.

"Hümanist" tarih: Siyasi ve ahlaki amaca sahip bir edebi sanat

16. yüzyılın başında hümanistler Yunan ve Latin tarihçileri yeniden keşfettiler. Polybius'un ve Herodotos'un Yunanistan tarihiyle, Tacitus'un Roma tarihiyle ilgili yazdıkları hümanistlerin gözünde model teşkil eden tarih çalışmalarıdır. Sebep, hümanistlerin de bizzat bir Yunan veya Roma tarihi yazarak bu tarihçileri taklit etmek gerektiğini düşünmeleri değildir elbette; nitekim bu tarih çalışmaları, yazarlarının yaşadığı dönemi ele alıyordu ve onları taklit etmek demek, öncelikle, kendi ülkesinin veya şehrinin çağdaş veya yakın tarihini yazmak demekti. Machiavel örneğin Floransa'nın Tarihi'ni yazmıştır (1525). Bu yeni "vatansever" tarihi Avrupa'ya, İtalyan tarihçiler getirirler. Bir Veronalı olan Paolo Emilio, Titus Livius'u model olarak Fransa monarşisinin tarihini yazmak üzere XII. Louis tarafından görevlendirilir. Emilio, *De rebus gestis francorum*'unda (1516-1539) büyük oranda Ortaçağ kroniklerini kullanmakla birlikte askeri ve siyasi tarihe vurgu yapar, –Charlemagne'ı dört dörtlük bir Romalı general haline getirir– ve efsanevi hikâyeleri ve mucizeleri anlatısının dışında bırakır. Emilio'nun bu eseri büyük bir başarı kazanmıştı: Fransızca tercümeleri bir yana, eser altı defa yeniden basılmıştır.

Böylece, önemli şahsiyetlerin yapıp ettikleriyle iştigal eden, psikolojik ve ahlaki çözümlemeye önemli bir yer ayıran, bir Plutarkhos veya bir Suetonius tarzında siyasi bir tarih anlayışı neşvünema buldu. Bu olgusal ve biyografik tarih anlayışı içinde toplumsal veya kurumsal bir tarih yazımına yer yoktu; bu

tarih anlayışı daha ziyade –ihtiras, kibir, kıskançlık gibi– yüksek tabakadan ekâbiri harekete geçiren heyecanları konu alarak ilerliyordu ve temel anlatı konusu savaşlar ve fetihlerdi. Tarihçiler siyasetçi vasfıyla tarih yazıyorlar, geçmişi kendi fikirlerinin haklılığını ispat için kullanıyorlardı. Tarih, erdem ve bilgelik örnekleriyle dolu bir büyük hazineydi ve devlet adamları, bu tarih yardımıyla Plutarkhos'un örnekliğinde yönetim sanatını öğreniyorlardı. Sezar'ın mütercimi Robert Gaguin, onu model alarak *Compendium de francorum origine et gestis*'i kaleme aldı (1495); bu eser kapsamlı bir Fransa tarihiydi ve Gaguin bu sayede krala, üzerinde düşünmeye değer bir ders vermeyi umuyordu.

Dolayısıyla tarih, edebiyat türüne yakındı. Tarihçi, Quintilien'in tavsiyeleri uyarınca pitoresk detayları dramatize etmek için kurgusal söylemlere çokça başvurmak ve böylece okuyucunun dikkatini uyanık tutmak gibi bir serbestliğe sahipti. Bu yazarlar, kronikleri alıntılamayı sürdürdüler ve arşivlere başvurduklarında da, bunu hiçbir eleştirel tetkike başvurmadan yaptılar. Buna karşın, tanıklıklara ve Philippe de Commines gibi kronik yazarlarının yaptığı gibi, şahsi gözlemlerine çok sık başvurdular. Din savaşları sırasında önemli bir siyasal rol oynamış bir parlamenter olan Jacques Augistin de Thou, 1604'ten 1608' kadar yayımlanacak olan *Historia mei temporis* ("Zamanımın tarihi"nin) yazarıdır. 1643'ten 1607'ye kadar Fransa tarihi üzerine Latince kaleme alınmış ve Titus Livius'tan fazlasıyla etkilenmiş bu tarih çalışması, anlaşılırlık ve açıklık yönünden gerçek bir şaheserdir.

Antik metinlerin uyandırdığı ilgi, kısa zaman içinde hümanistleri abidelerle ve diğer Grek-Latin kalıntılarıyla ilgilenmeye sürükleyecektir.

"Antikacılar"

Petrarca, *Histoire d'Auguste*'ü okurken, İmparator II. Gordian'ın çok yakışıklı bir adam olduğunu öğrenir. Okumakta olduğu sayfanın bir köşesine "Şayet böyleyse, vasat bir heykeltı-

raş çalıştırmış" diye yazar. F. Haskell [1995, s. 27] bu örnekten yola çıkarak, tarih düşüncesindeki önemli bir yol ayrımını Rönesans'a dayandırır: Petrarca, metin ile görseli karşılaştırır ve iki tür kaynağa da eşit önem atfeder. Fakat onun verdiği örneği kimse takip etmez. Gerçi hümanizm, tarihçileri –heykeller, zafer takları ve kazıların günışığına çıkardığı diğer yapılar gibi– Antik döneme ait kalıntılarla ilgilenmeye teşvik ediyordu, fakat Doğu'dan gelen sürüyle el yazması kaynakların egemenliğini kalıcı biçimde tesis etmiş, görsel kaynaklar yazılı olanlara tabi bir konumda kalmıştır. Dolayısıyla yapı incelemeleri, (bizim "arkeologlar" dediğimiz) antikacılara bırakılmış ve bu insanların çalışmaları, tarih yazımı üzerinde uzun süre ancak zayıf bir etkiye sahip olmuştur. Antikacılar, esasen eski paralarla ilgilendiler ve bunun –tedavül kolaylığı ve düşük paha gibi– maddi gerekçeleri olduğu kadar, bilimsel gerekçeleri de vardır nitekim para kesin biçimde tarihlendirilebiliyordu. Guillaume Budé, Romen paraları üzerine kaleme aldığı *De Asse* isimli incelemesiyle, disiplinin temellerini attı. Nümismatik incelemeler Avrupa'da 1550'li yıllardan itibaren gelişti ve E. Spanheim, J. Spon gibi uzmanlarla, 17. yüzyılda doruk noktasına ulaştı [Schnapper, 1988, s. 119 vd.]. Nümismatlar kopyacılar tarafından üzerlerine çoğunlukla gölge düşürülen yazılı kaynakların aksine, maddi kalıntıların sahiciliğine vurgu yaptılar. Paralar, kitaplarda rastlanan anlatıların hakiki olduğunun "delillerini" sunuyordu. Bu yüzden paralar, genelde basılı kaynakların otoritesini doğrulayan nadiren de tekzip eden tali bir konumda kaldılar. Üstelik J. Spon gibi bir nümismat bile, eski paraların salt yazımıyla ilgilenerek kendini, yazılı aktarım geleneği içerisinde konumlandırıyor ve paraların üzerindeki görselleri bütünüyle göz ardı ediyordu: Böylece eski paralar, metin muamelesi görüyor ve sanatsal nitelikleri büsbütün yok sayılıyordu.

Antikçağın yeniden keşfi, üçüncü, daha kesin bir tür tarih yazımını etkiledi ve bunu kaynakların eleştirel tetkikini zorunlu kılarak yaptı.

"Eksiksiz tarih"

İtalyan hümanistler, antik metinlerin saflığına dönme arzusu içerisinde, yeni bir bilimin, filolojinin, yani eleştirel metin çözümlemesi yönteminin temellerini attılar. Filolojide amaç, en eski elyazmalarını bulmak, onları Ortaçağ kopyacılarının hatalarından arındırmak, yanlışlardan temizlemekti. Burada meşhur, *Constantine'in Bağışı*'nın sahteliğini ortaya çıkaran Lorenzo Valla (1407-1457) örneğini hatırlayalım. 12. yüzyılda, papalık yazım atölyelerinde türetilmiş olan bu metin, imparator Constantine'in Roma ve İtalya'nın mülkiyetini Papa Sylvestre'ye bahşettiğini iddia ediyordu. Papalığın iktidarını savunanlar, kendi tezlerinin haklılığını ileri sürmek için bu metne dayanıyorlardı; daha sonra ise Protestanlar, Papalığın iktidarını gözden düşürmek için Valla'nın çalışmasını yayımladılar. Reform'dan kaynaklanan dini tartışmalar, gerçekten de kaynak eleştirisinde büyük rol oynadı: Protestan yahut Katolik, her iki taraf da kendi inançlarının haklılığına kanıt olabilecek belgeler aradılar – 9. yüzyılda papalık tacını gasp ettiği söylenen kadın Papa Jeanne hakkındaki tartışmalar buna bir örnektir. Protestanlar vakanın doğruluğunu ispat için Ortaçağ yıllıklarına başvurdular, fakat Katolikler bu yıllıkların 14. yüzyıla, yani ispatlama iddiasında oldukları olaydan çok önceye ait olduğunu ispatlamayı başardılar. Bu hararetli tartışmalar sırasında, karşı tarafı ikna etmek için reddi kabil olmayan kanıtlar ileri sürmek gerekmiştir. Böylece, –Kilise Babaları, konsüller, din işleri kurulları, kronikler, azizlerin hayatları, ilahiyatçıların çalışmaları gibi– kaynakların yayımlanması ve ayrıca tırnak içi alıntılar ve dipnotlar sistemiyle orijinal belgelere gönderme yapmak gibi uygulamalar ortaya çıktı. Böylelikle ilmî tarih, paradoksal bir şekilde kalem kavgaları vesilesiyle gelişebildi [Pomian, 1999].

Hukukçuların rolü. – Fransa'da yeni filoloji yöntemlerinin yaygınlaşmasında hukuk fakültelerinin de rolü olmuştur. Jacques Cujas veya Fraçois Hotman gibi ünlü profesörler üniversitelerde *mos gallicus*, yani filoloji ve tarih bilgisine dayalı Fran-

sız usulü hukuk yorumlama yöntemini öğretiyorlardı. Yapılan şey, yasaların değişimini tarihsel bağlama yerleştirmekti ve çalışmalar, orijinal belgelerin araştırılmasına ve eleştirisine dayanıyordu. Öncelikle hukuk alanında uygulanan orijinal kaynaklara geri dönüş, kısa süre içinde haliyle tarih alanında da uygulanır oldu. G. Huppert'in gösterdiği gibi [1972], Rönesans dönemi Fransız tarihçileri, büyük çoğunlukla aynı toplumsal gruba, "uzun cübbeliler" grubuna dahildiler. Bu insanlar avukat, memur, yargıç çocuklarıydılar ve mahkemelerde, bilhassa da parlamentolar veya kraliyet hizmetinde görev yapmak üzere yetiştiriliyorlardı [Kelley, 1970]. Erken yaşta, klasik diller eğitimi veren hümanist kolejlerde öğretim görüyorlar, daha sonra Bourges, Valence, Toulouse, Orleans üniversitelerine devam ediyorlar ve burada yeni, *mos gallicus* yöntemlerini öğreniyorlardı. Çoğunlukla "siyasi" kişilikler, yani güçlü kraliyet erkinin yandaşı ve Papalığın veya Huguenotların dünyevi hak taleplerine karşı olan bu grup, yurtsever ve İtalya karşıtı bir maneviyatın bayraktarıydı. Onları, bilhassa da tarihe karşı duydukları ortak tutku birleştiriyordu; bu tutku içerisinde Fransa'ya duyulan sevgiyle bilime duyulan sevgi iç içe geçmişti.

Yöntem söylemi. – Bu hukukçular, "eksiksiz bir tarih" ve hatta Popeliniere'in "yeni bir tarih" icat etme arzusunu da paylaşıyorlardı; bu tarih sadece Ortaçağ kroniklerine değil Antikçağdakilere kıyasla da "yeni"ydi. En meşhurları Jean Bodin'e ve La Popeliniere'e ait olan pak çok kuramsal çalışma yayımlandı.

Jean Bodin, *Methodus ad facilem historiae cognitionem*'de ("Temel tarih kavrayışı için yöntem", 1566) tarihi, bilim insanlarının alanı olan doğa tarihinden ve ilahiyatçıların alanı olan uhrevi tarihten ayrı, beşeri bir bilim olarak tanımlar. Tarih, "toplum içerisinde yaşayan insanın eylemlerini açıklar". Bodin böylece, Ortaçağ tarihçilerini o döneme kadar meşgul etmiş –Altın çağ miti, dünyanın sonunun tarihlendirilmesi v.b.– eski meseleleri bir yana bırakmış, devletlerin oluşumunun ve yıkılışının veya uygarlıkların gerileyişinin akılcı bir şekilde açıklanmasını ön plana çıkarmıştır. "Evrensel" bir tarih yazımı, artık

dünyayı mitsel başlangıcından itibaren ele almak değil, medeniyetleri veya halkları, ekonomik, sosyal, kurumsal, dini, kültürel veçheleriyle ele almaktır.

Henri de La Popelinière, *L'Histoire des histoires, avec l'idée de l'histoire accomplie*'de (1599), yeni bir amaç tanımlar: Artık tarihçi, olayları anlatmaya değil açıklamaya, hem de bütünüyle açıklamaya çalışmalıdır. Bu evrensel tarih rüyası, kaynakların kullanımına dayanır: Tarihçi, Ortaçağ kroniklerinin efsane ve mucizelerini dikkate almamalı (çünkü tarihçi için, uydurmalardan ve masallardan daha uygunsuz bir şey yoktur), filologların ve hukukçuların tarafsız ve kati yöntemini izleyerek kaynaklar üzerinde özenli bir tetkikte bulunmalıdır.

Ulusal tarih. – Bodin ve La Popelinière, 1560'ta Etienne Pasquier'in, "eksiksiz tarih"in başyapıtı *Recherches de la France*'ta yöntemlerini uygulamaya geçirmesiyle birlikte yeni tarihin kuramcıları haline geldiler. Pasquier'nin bu eseri, Fransa'nın kriz ortamında kaleme alınmıştı [Vivanti, 1986]. Ertesi yıl, İspanya zafer kazanacak, Fransa İtalya'yı hepten kaybedecek, kral II. Henri'nin ölümü vuku bulacak ve dini ihtilafların Fransa'yı her geçen gün daha da parçaladığı bir ortamda Catherine de Medicis'nin uzun saltanatı başlayacaktı. Pasquier'nin de aralarında yer aldığı parlamenterler için çifte bahis söz konusuydu: İspanya kralıyla antlaşma yapmak üzere olan büyük toprak beylerine karşı, kraliyet iktidarını öne sürmek; aynı zamanda krallık için hükümdarın cisminden daha az geçici bir temel bulmak.

Eserin başlığının da işaret ettiği üzere, Fransa krallarının değil Fransız halkının tarihini yazmaktı söz konusu olan. Geleneksel bir siyasi ve askeri tarihe yanaşmayan Pasquier, neredeyse ansiklopedik bir alaka gösterdiği Fransız toplumunu, kurumları ve hatta şiirin, dilin ve kültürün tarihini yazarak inceledi. Adetler, giysiler veya eski ağızlar üzerinde durması hasebiyle bu eseri Fransa etnografçılığının atalarından biri saymak abartılı olmayacaktır.

Konusundan başka, biçimiyle de orijinal bir eserdir bu: Sü-

rekli bir anlatı değil, her defasında ayrı bir belge kümesine dayanan denemelerden oluşan bir seçki söz konusudur. Pasquier belgeleri, o zamana kadar alışıla geldiği gibi zikretmeden kullanma yerine, retorik kuralları bir yana bırakıp onlardan uzun alıntılar yapar; gözettiği bu ilke de şöyledir: "Önemli hiçbir şeyi, delile dayandırmadan söylememek." Bu itibarla Jeanne d'Arc davasının kayıtlarını tetkik eden ilk tarihçi Pasquier'dir.

Fransız krallarının Truvalı kökenlerini kesin biçimde bir yana bırakan Pasquier, ona göre, Sezar gibi Romalılar tarafından haksız yere hakir görülmüş Galyalılardan başlar Fransız tarihini anlatmaya; Sezar'ın tarafgirliğini de bizzat gösterir. Galyalıların tesis ettikleri kurumlar, Pasquier'nin yaşadığı döneme kadar uzanan bir tarihsel süreklilik gösteriyordu; mükemmelliklerinin bundan daha iyi bir delili olabilir miydi? Nitekim Pasquier, yaşadığı dönemin en önemli kurumu olan parlamentonun, Kelt Galyası'nda Kraliyet Konseyi rolü oynayan soylular meclislerinin devamı olduğunu gösterir. Fransa tarihi boyunca bu meclisler, denetimsiz bir şekilde icar edilen kraliyet iktidarının despotluğunu olduğu kadar feodal anarşiyi de engellemişlerdi. Pasquier böylece tarihten yararlanarak, parlamentonun monarşide üstlenmek istediği rolü meşrulaştırır.

Ancak köken araştırması, Pasquier'i görececiliğe de itti: Yasalar, adetler, dini seremoniler hep tarihin ürünüydüler ve dolayısıyla da değişime tabiydiler. Her türlü tarih felsefesini reddeden Pasquier, "Her şey kararsızdır, 'dönüşüm'dür," diyordu: Takdiri ilâhi yarattığına müdahalede bulunmaz (ki bu fikir yüzünden Cizvitliler tarafından zındıklıkla itham edilir). Erasmusçu bir hümanist olan Pasquier, o netameli zamanlarda barış, milli birlik, dini hoşgörü, kültür gibi tarihsel bakımdan kanıtlanmış değerlerin sözcülüğünü yapar. Genel itibariyle Etienne Pasquier, Montaigne'le kuvvetli benzerlikler arz eder ki zaten ikisi de aynı toplumsal muhittendir ve hatta karşılıklı yazışmışlardır.

Pasquier'nin yapıtı, olağanüstü bir başarı kazanır ve başkaları tarafından da –bilhassa *Antiquités gauloises et françaís* adlı yapıtında (1599-1602) Claude Fauchet tarafından– takip edilir.

17. yüzyıl: Edebi tarihten, ilmi tarihe

Tarihte gerileme fikri, *Büyük Yüzyıl*'la ilişkilendirilir [Uomini, 1998]. Bu fikir büyük ölçüde, G. Huppert gibi 16. yüzyıl tarihçilerinin çalışmalarından kaynaklanır. Huppert'a göre klasisizm, kamusal ve özel hukuku tarihten ihraç etmiş, hukukçuların verimli çalışmalarını sekteye uğratmış, mutlakiyetçi monarşinin tesisi ise Fransa tarihini, krallarının zaferlerine indirgemiştir. Üstelik o dönemde halk arasında edebiyat tarihçilerine duyulan hayranlık, Antik tarihçilerin ve kitap uzmanlarının daha gizli yürüttükleri çalışmalarını uzun süre maskeledi; bu insanlar manastırların ve yazıhanelerin tenhalığında, önceki yüzyılın hukukçuları tarafından kırpılmış kaynaklar üzerinde çalışmalarını sürdürüyorlardı. Onlar sayesinde 17. yüzyılda, başlangıcı Rönesans'a uzanan epistemolojik devrim kemale erer: Bilim olarak tarihin doğuş yılı, Mabillon'un *Diplomatique*'inin yayımlandığı 1681 yılı olarak tayin edilebilir.

Fransa tarihine duyulan hayranlık

Klasik çağda Fransa tarihi, hümanist tarihin temel ayırt edici niteliklerine bürünür; kendini eylemleri ve hissiyatlarıyla tarihi harekete geçiren büyük adamların hayatını yazmaya adar. Fransız monarşisinin tarihi, belli başlı eylemlerinin tafsilatıyla anlatıldığı ve ahlaki açıdan değerlendirildiği bazı kralların art arda gelişlerinden ibaretti [Grosperrin, 1982; Tyvaert, 1975]. Tarihçi, eski yazarlardan Ploutarkhos, Cicero ve Titus-Livius'u model alarak siyasi, ahlâki ve estetik olarak sıralayabileceğimiz üç yönlü bir görev üstlenmiştir.

Hükümdar'ın hizmetinde bir tarih. – Monarşik devletin inşası modern dönem boyunca, resmi bir tarih yazımına yaslanmıştır: Gördüğümüz gibi, XII. Louis'nin çağrısı üzerine Paul-Emile, monarşiyle ilgili yeni bir tarih yazmakla görevlendirilir. 1437'de teşekkül eden tarih yazıcılığı görevi, yani resmi tarih yazmak üzere kral tarafından finanse edilen yazarlık müessesesi, O. Ra-

num'un gösterdiği gibi [1980] 17. yüzyılın ilk yarısında büyük önem kazanır. Nitekim mutlakıyetçiliğin yürürlüğe sokulduğu bu kritik dönemde, kraliyet erkinin berkitilmesini meşrulaştırmak gerekiyordu. Bu tarihçiler arasında XIII. Louis'nin tarih yazıcısı, *Histoire générale de France*'ın (1621-1628) müellifi Scipion Dupleix'i ve bilhassa da, 1643'te yayımladığı *Histoire de France depuis Pharamond jusqu'à maintenant* ile büyük başarı yakalayan ve söz konusu eseri 1830'a kadar mütemadiyen yeni baskı yapan François Eudes de Mézeray'ı sayabiliriz.

Bu tarih yazıcıları, O. Ranum'un yerinde ifadesiyle Fransa krallarını "öven zanaatkârlar"dı. Ortaçağdan itibaren, Fransa krallarının büyüklüğü, soylarının kadimliğinden ileri gelirdi. 17. yüzyılda, daha öncesinde olduğu gibi Fransa tarihi, soylu sülalelerin soyağacına hasredilmiş olmaktan henüz kurtulamamıştı; kralların doğumlarının, evliliklerinin ve vefatlarının kaydını tutuyordu. Kraliyet ailesinin biyolojik muvaffakiyeti, Fransa krallarının ilahi seçime mahzar olduğunun emaresi olarak görülüyordu. Resmi tarihçiler, Pharamond'un saltanatından başlayarak, monarşinin Truvalı köklerinden bahseden Ortaçağ mitleriyle yeniden bağlantı kurdular. Gerçi tarihçiler, bu mitsel kralın varlığına kani değildiler fakat tıpkı bir romanda, gerçekliği aşan bir hakikate ulaşılabileceği gibi tarihçiler de Pharamond'dan bahsederek Fransız monarşisinin azameti gibi bir hakikatle temas ediyorlardı. 1714'te, kitap uzmanı Nicolas Fréret, Académie des Inscriptions'a, Fransa krallarının Truvalı kökenleri olduğunu ileri sürmenin mesnetsizliğini gösteren bir tez sundu ve kraliyetin kökenlerini Galyalılara bağladı. Aynı yıl Bastille'de hapsedildi. Sebep sunduğu tez miydi Jansenizmi mi bilinmez. Her halükârda, kaleme aldığı metin o kadar bozguncuydu ki 1796'ya kadar yayımlanmadı.

Bu methiyeci tarih, en coşkulu övgülerden imtina etmez: Papaz Vertot, son Merovenjleri nitelemek için kullanılan "tembel krallar" deyişine karşı isyan eder çünkü bu ad, kraliyet yetkesini gözden düşürmektedir. Tarih yazıcıları, Saint Louis veya IV. Henry gibi "örnek krallar"ı tasvir ederler. XV. Louis'nin tarih yazıcısı olan Voltaire de, XIV. Louis'den örnek bir aydın

kral yaratma işine katkıda bulunacaktır. Gördüğümüz gibi Rönesans'tan itibaren "hümanist" tarihçiler, geçmişle daha ziyade, ondan siyasi ve ahlaki dersler çıkarmak üzere ilgileniyorlardı. Keza Furetière'e göre "tarih, amellere ve örnekliklere indirgenmiş bir ahlaktır. Tarihte insanları, tıpkı hatalarını yansıtan bir ayna karşısındaymışlar gibi göstermek gerekir". Dolayısıyla Fransa tarihi, kralların eğitiminde oldukça önemli bir rol oynuyordu: 18. yüzyıla gelinceye kadar, "hükümdarlar mektebi" olarak adlandırılan tarih öğrenimi, müstakbel devlet adamlarının ayrıcalığı olarak kalır [Cornette, in Halévi, 2002, s. 111]. En önde gelen tarihçiler, tarihi, müstakbel krallar için yazarlar: Cordemoy, Büyük Dauphin'in tasarrufuna münhasır bir Fransa tarihi kaleme alır; eser 1681'de, kralın lalası Bossuet'nin *Discours sur l'histoire universelle*'ine ithaf edilmiştir.

Edebi tarih. – Bize saltanatların tekdüze bir övgüsü gibi gelen bu resmi tarih, Philippe Ariès'in gösterdiği gibi [1954], 17. yüzyılda benzersiz bir popülerlik kazanmış ve salt şehirli seçkinlerden daha geniş bir kesime yayılmıştır. Kimi zaman –Mézeray'ın tarihinde olduğu gibi– portrelerle iyiden iyiye süslenmiş, en büyük boy ağır tarih kitapları kamunun erişimi dahilinde bulunmuyordu; bunların özetleri Troyes'te ucuza basılıyor ve el tezgâhlarında satılıyordu. Bu tür tarih aslında, okuyucuyu oyalamak ve ona hoşça vakit geçirtmek amacıyla yazılıyordu.

Hümanist modeli izleyen bu tarih, öncelikle edebi vasıflarıyla değerlendirilen bir söz sanatıdır: Üslup ve aynı zamanda eylem birliği, beklenmedik olaylar, hikâyecikler, karakterlerin dile getirdikleri nutukların güzelliği, yazarın düşüncelerindeki derinlik vb. vasıflardır bunlar. Gerçi elbette, tarihçi hakikati yazmalıdır. Bu "anlatısal" tarih de zaten kaynaklara başvurmaktan geri durmaz: Papaz Vertot, yazmakta olduğu Rodos kuşatması tarihiyle ilgili daha önce basılmamış belgeler getiren birine şöyle karşılık verir: "Üzgünüm ama benim kuşatma tamamlandı." Peder Daniel, referans eserlerin sayılması gereğini kabul eder ancak ona göre, orijinal metinlere başvurmanın çok da büyük bir getirisi yoktur: "Epey çok [el yazması] gördüm.

Fakat doğrusunu söylemek gerekirse bu okumalar bana avantajdan çok sıkıntı getirdi." Gerçekten de, eski metinler özgül konularla ilgili bilgi sağlıyordu ama bu yazarlar genel tarih yazıyorlardı. Daha önce ele alınmış konular üzerinde bir daha asla çalışılmıyordu; fakat aynı konular tekrar tekrar yazılıyordu. Bu yüzden de tarih, daha önceki tarihçilerin eserlerini özetleyen ve kopyalayan takipçiler tarafından yapılıyordu. Tarih aynı kalıyordu, temeldeki belgeler hiç değişmiyor fakat her defasında günün beğenisine göre kullanılıyordu. Papaz Velly 1740 yılında, Clovis'nin babası Childeric'i, 18. yüzyılın küçük bir beyefendisine benzeterek takim eder: "krallığın en yapılı adamıydı. Zeki ve cesurdu ama doğuştan müşfik bir yüreği de vardı; kendisini gönül işlerine fazlaca kaptırdı ve sonunu hazırlayan da bu oldu." Demek ki tarih, "olayların hep birbirine benzediği, fakat üslubun ve tarzın daima değiştiği bir anlatı"dır. Philippe Ariès bu itibarla, Fransız tarihinin bir Don Juan veya bir Phaedrus gibi yazıldığını söyleyebilmiştir. Yani tarih, her yazarın yeni bir sürümünü yazmak için kendine göre ele aldığı bir konudur.

Zendost tarih. – Romantik tarih hiçbir zaman, 1650-1750 arasında olduğu kadar sükse yapmamıştır [Fueter, 1914]. Antoine de Varillas'ın yazdığına benzer Avrupa devrimleri tarihleri veya Peder Maimbourg'un tarihini yazdığı Hıristiyan dünyasındaki çalkantılar, romantik hikâyelere meftun kamuoyunun hoşuna gidiyordu. Eğitimli insanlar, kamuyu ilgilendiren olayların özel hayatın entrikalarıyla açıklamaya çalışıldığı "gizli hikâyeler"in de meraklısıydı aynı zamanda. Bu türün tartışmasız üstadı, *Dom Carlos, nouvelle historique*'in (1672) yazarı Papaz Saint-Réal idi ve eserde, II. Philippe'in, karısı kraliçe Elisabeth'e âşık olan Dom Carlos'u kıskanmasını konu ediliyordu. Saint-Réal, *De l'usage de l'Histoire* isimli ilmi bir eser de yazmış ünlü bir tarihçiydi. Bu eserde şöyle diyordu: "Tarih bilmek, onun konusu olan insanları tanımaktır; bu insanları salim kafayla değerlendirmektir; tarihle iştigal etmek, insanların saiklerini, kanılarını ve tutkularını incelemektir." Hakikate karşı belli bir mesafede durmaktan çekinmeyen Saint-Réal, onu bir ta-

rihçiden çok ahlâkçı haline getiren psikolojik tasvirlerinin derinliği bakımından Salluste ile kıyaslanmıştır. Demek ki, tarih ile roman arasındaki sınırlar oldukça belirsizdir; Madame de Sévigné'yi hayran bırakan destansı roman Cléopâtre ve 1661'de yayımlanan *Faramond ou l'histoire de France* benzeri pek çok tarih romanının yazarı La Calprenède örneği de bu olguya işaret ediyor. La Calprenède bu eserleri yazarken kaynaklardan pekâlâ haberdar oluğunu ileri sürerek onlara roman denmesine itiraz eder: "Onlara, birtakım yaratıcılıklarla süslenmiş gerçek hikâyeler gözüyle bakılabilir." Kahramanı Faramond, olsa olsa Papaz Velly'nin Childéric'i kadar merovenjdir; aslında bu karakterde tasvir edilen 14. Louis'nin gençlik halidir: "Böyle haşmetli ve cana yakın bir hükümdar tarafından yönetilme bahtiyarlığını taşkın bir sevinçle karşıladılar."

Bununla birlikte, gerçek tarih bilgisinin evrimi, Rönesans'tan itibaren pek çok araştırma merkezinde sürmekteydi. Bu merkezler, Kilise çevreleri, hukukçular ve Antikçağ uzmanlarının muhitiydi.

Disiplin olarak tarihin doğuşu

1680 sonrasında Avrupa'da, tarih alanında bir kriz dönemine girilir: müspet bilimlerin ve özellikle de matematiğin kazandığı zafer, kuşkulu tanıklıklara dayanan bir disiplin addedilen [Hazard, 1935] tarihin gözden düşmesine yol açtı. Descartes'ın *Metot Üzerine Konuşma*'sında (1637), tarih tetkiki mümkün olmayan şahitliklere ve hafızaya dayanır ve dolayısıyla da pek bir önem arz etmez. Dini ve siyasi ihtilaflar, tarihin gözden düşmesinde büyük rol oynadı. Eleştirel kafalar, örneğin Bayle, geçmişle ilgili pek az şey bildiğimizi vurguluyorlardı. Peder Hardouin, edebi tanıklıklara muhalefetini izansızlığa vardırmıştı: Nümismatik incelemelerden yola çıkan Hardouin, Cicero, Vergilius ve Yaşlı Plinius'un bazı yazıları hariç bütün kadim metinlerin, 13. ve 14. yüzyılın İtalyan sahtecilerinin eseri olduğu sonucuna ulaştı. Peder Daniel van Papebroeck ise 1675'te yayımlanan *Sur le discernement du faux et du vrai dans les vieux parche-*

mins adlı incelemesinde, bütün Merovenj sözleşmelerinin sahte olduğunu göstermeye çalışıyordu.

Yöntemin doğuşu (1680). – Tarihteki bu kuşkuculuğa karşı, Benedikten kitap uzmanlığı ciddi tepki gösterir[Barret-Kriegel, 1988]. Gerçekten de, Ortaçağ sözleşmelerinin önde gelen koruyucuları Benediktenlerdi. Üstelik bir belgeyi doğrulayacak birincil kaynakların yokluğunda anlatısal kaynaklara bir değer atfedilmeyecekse, kutsal metinlerin konumu ne olacaktır? Benedikten Mabillon, Cizvit Papebroeck'e cevaben 1681'de *De re diplomatica*'yı yayımlar. B. Guenée'nin gösterdiği gibi geleneksel tarih zaten sahih belgeler ile düzmece olanları birbirinden ayırabiliyordu. Fakat "sahih" demek, bir otorite, kurum veya şahıs tarafından kefil olunan demekti. Bilhassa da tanıklığın eskiliği ve hiyerarşi içindeki yeri hesaba katıyordu. Dolayısıyla bir metne, harici teminatlar üzerinden değer atfediliyordu. Mabillon'a göre, sadece kaynağın "içsel" tetkiki, yani mesnedin, yazının, mürekkebin, başlıkların ve basılı kâğıdın, yazılış tarihinin, mührün incelenmesi metnin sıhhati üzerine hüküm vermeyi mümkün kılar. Mabillon, bağımsız iki metnin ancak birbirini doğrulaması durumunda sahih olabilecekleri ilkesini getirir. Geleneğin otoritesinin yerini kaynağın otoritesi alır. Bu itibarla, bildiğimiz haliyle kaynak mefhumunun kökeninde Benedikten kitap uzmanlığı bulunmaktadır (A. Momigliano).

Bütün bu çabalar, yazıtbilim, nümismatik, mühürbilim, paleografi gibi "yardımcı" tabir edilen bilimlerin kuruluşuyla sonuçlandı.

Araştırmalar, incelemeler. – Antik tarihçilik girişiminin ikinci ayağı, o zamana kadar krallığın sayısız arşivinde dağılmış halde bulunan kaynakların bir araya getirilmesi oldu. Bu arşivler kraliyet kaleminde, kraliyet mahkemelerinde, büyük manastırlarda ve şehirlerde bulunuyordu. Bu bir araya getirme projesi ancak ekip çalışmasıyla mümkündü ve bu ekiplerden en çalışkanı Saint-Maur'daki Benedikten cemaatiydi. Belgelerin kopyalarını tertipleyenler Saint-Germain-des-Prés Manastırı'ndandı.

Keşişler, merkezi depolardan taşra depolarına kadar Fransa'nın dört köşesine dağılmış durumdaydılar. Yapılan tasnifin çapı kadar bir araya getirdikleri kaynakların çeşitliliği açısından da olağanüstü bir girişimdi bu. Bu kaynaklar arasında Kilise'ye ait, medeni ve özel kaynakların yanı sıra, el yazmaları, portreler, paralar, armalar, mühürler, bina tasvirleri bulunuyordu. Buna karşın, imtiyaz beratlarına ve sözleşmelere öncelikli önem atfeden Benediktenlerin araştırmaları, yazılı kaynaklara ve onların içinden de özelden ziyade kamusal belgelere üstünlük tanıyordu.

Vexin, Berry, Poitou, Languedoc, Auvergne, Périgord, Gaskonya ve Provence'taki manastırların arşivlerinde çalışan ve böylece 1671'den 1684'e kadar notlar ve kopyalardan oluşan büyük ebatta kırk cilt meydana getiren Dom Claude Estiennot'un faaliyetlerini burada zikredebiliriz. Genelde çok hızlı biçimde bir araya getirilen bu koleksiyonlardaki düzensizlik ve yığınla yanlış bu arşivcilik çalışmasının önemini unutturmamalıdır [Neveu, 1994]. Fakat bu çalışma, hiçbir genel tarih incelemesi ortaya çıkarmamıştır. Söz konusu dönemden beri –hatta bugün bile– kitap uzmanları, bu yetersizlik yüzünden çokça eleştirildi [Grell, 1993]. Fakat Mabillon, kendisini bir katalog yazarı, kısacası antikacı olmakla suçlayan meslektaşlarına, hakikati belgelere dayanarak araştırmayı kaide kabul etmemiş birinin tarihçi olamayacağını söyleyerek karşılık verir [Barret-Kriegel, in Grell ve Dufays, 1990, s. 85].

Benediktenler tek başlarına değil, Charles du Cagne gibi laik kitap uzmanları ile işbirliği halinde çalışıyorlardı. Parlamenterler tarih araştırmalarında daima önemli rol üstleniyorlardı çünkü kraliyet arşivlerinin muhafızları vasfıyla bunun kendi görevleri olduğunu düşünüyorlardı [Fossier, 1987, s. 54-57]. Bu kitap uzmanları genellikle, 1701'den beri Antikçağ araştırmalarında önemli rol oynayan *Académie des Inscripions et Belles-Lettres*'in üyeleriydiler; Pierre Bayl'in *Dictionnaire historique et critique*'te vurguladığı gibi bu insanlar Yazın Cumhuriyeti'nin üyeleri olmak şuurunu paylaşıyorlardı: "'Eğer [tarihçiye] memleket neresi?' diye soracak olursak, şöyle cevap vermesi gerekir: 'Ne Fransızım, Ne Alman, ne İngiliz, ne İspanyol vb. Dünya va-

tandaşıyım, ne imparatorun ne de Fransa kralının hizmetindeyim, ben sadece hakikatin hizmetindeyim.'" Nesnellik şartı koşulmuş durumdaydı, fakat yerine getirilebilecek miydi?

Böylece 17. yüzyıldan itibaren tarih, kontrol ve sağlama amaçlı kolektif kurallara tabi, ilmî bir disiplin haline geldi; bu kurallar yardımıyla tarihçi, geçmişi yeniden kurabilecek, hatta bunu, hiçbir doğrudan tanığın, olayları yaşamış kimsenin geriye bir anlatı bırakmadığı durumlarda yapabilecektir. Geçmişi gözlemleyen tarihçinin nokta-i nazarı, doğrudan tanıkların bakış açılarından bütünüyle bağımsız hale gelecektir. "Geçmiş dolaylı bilgi konusu haline gelir; bu bilgi geçmişin izlerini ve bunlar dolayımı ile onları üreten şartları çözümler ve yeniden inşa eder" [Pomain, 1999].

Demek ki –Ortaçağda inanç konusu olan– geçmişin, bir bilgi konusu olarak yeniden inşasına yol açan süreç, 17. yüzyılda tamamlanır.

Aydınlanma yüzyılı veya kitap uzmanlığı ile felsefeyi uzlaştırmanın imkânsızlığı

18. yüzyılda tarih, iki farklı yaklaşım arasında bölünmüş gibidir: Biri, olgusal hakikatleri tesis etmek ve bunu, tasvire dayalı bilgi birikimiyle ilerleyerek yapmak iddiasındadır; öbürü, kuramsaldır ve entelektüel yeniden inşa yoluyla ilerler. Her ne kadar çabaları, çoğunlukla bir niyet ifadesi düzeyinde kalsa da, entelektüel yaklaşımla kitap uzmanlığını uzlaştırmayı deneyen tek kişi Voltaire'dir.

Antikacılar ve Fransa'da sanat tarihinin doğuşu

Aydınlanma yüzyılı, yeni-klasisizmin 1750'lerden itibaren yükselişinin delalet ettiği gibi "Antikçağ hayranlığı" diye bir olaya tanık oldu. Arkeolojik kazılar, 1711'de Herkulaneum'un, ardından 1748'de Pompei'nin keşfi ve aynı zamanda dönemin aristokratlarının Grand Tour kapsamında yaptığı Roma yolculukları bu ihya hareketine katkıda bulundu.

Benedikten Bernard de Montfaucon'un on ciltlik L'Antiquité expliquée et représentée en figures'ünün ilk cildi 1719'da yayımlandı. Metin eleştirisi uzmanı olan Montfaucon –ki Grek paleografisinin kurucularındandır– Antikçağ çalışmalarından pek memnun değildi ve tartışmaya mümkün mertebe mahal bırakmayacak, malzemelerden müteşekkil bir külliyat ortaya koymayı istiyordu: "Bu Antikçağ tabirinden ben sadece ortada, gözümüzün önünde olan şeyleri ve suretler haline tasarlanabilir olanları anlıyorum ki bu da geniş bir külliyat etmiyor." Yapıtını oluşturan 30.000 illüstrasyonu bir araya getirebilmek için Montfaucon bütün Avrupa'yı bizzat gezmiş, çizimler aramış ve bu uğurda Benedikten çevrelerin yardımına başvurmuştur. Yeniden üretimi yapılan objelerle ilgili ebedi tanıkları, kazılı levhalarla bir arada sunma fikri ilk onun aklına gelmiştir. Gerçi Montfaucon "kopyalarda, Antikçağ yazarlarının bahsetmedikleri sessiz hikâyelere sık sık rastlanacaktır" dese de eseri kelimenin tam manasıyla tarihsel değildir zira kronolojiye nadiren uyulmuştur; ferah bir savrukluk içerisinde Yunan tanrıçası, para örnekleriyle yan yana durmaktadır. Kuşkusuz, Montfaucon'un nihayet halkın beğenisine sunduğu antik eserler için duyduğu bariz hayranlık sebebiyle, yapıtın yayımlanması büyük sükse yapmıştır.

Montfaucon aynı zamanda, Ortaçağ'da meydana getirilen kaynaklardan müteşekkil külliyatını genişletmeye yönelik amacıyla, 1729 ve 1732 yıllarında yayımlanan *Les Monumens de la Monarchie française*'i çıkarma girişiminin ardındaki kişidir. Bu girişiminde Monfaucon, Fransa tarihi üzerine on binlerce parçalık dökümü bir araya getiren Roger de Gaignière'in koleksiyonundan esinlenir – asıllarına son derece sadık ve renkli olarak kopya edilen tablolar, halılar, mühürler ve vitraylardan oluşan bir koleksiyondur bu. Tıpkı Gaignière gibi Montfaucon da, 5. yüzyıldan 15. yüzyıla kadarki Fransa tarihine ayrılmış eserlerin gösterimi için aslına uygun kopyalar meydana getirmek istiyordu. Bu kopyaları, yazılı kaynakları aydınlatabilmeleri için kronolojik düzende sınıflandırdı. Bu yayım faaliyeti, başarı kazanamadığı için sekteye uğradı fakat birkaç yıl sonra, 18. yüzyılın en önde gelen Ortaçağ uzmanı La Curne de Sainte-Pala-

ye, çalışmalarını ulusal anıtları kapsayacak şekilde genişletti ve Ancien Régime'in son yıllarında Fransa'ya yayılacak "trobador" modasının başlatıcısı oldu [Pupil, 1985].

Bu dönemde neşvünema bulan ikonografi incelemelerinde, Cayus Kont'unun eseri önemli bir aşamaya işaret eder: Bu antikacı, 1751-1767 arasında bir *Recueil des antiquités* yayımladı. Anıtlar o zamana kadar sadece bir eklenti, tarihsel bir kanıt telakki ediliyordu. Halbuki Kont "heykel ve resim eserlerinin bir ulusun dehasını, adetlerini, zekâsının gücünü ortaya çıkarmakta, günümüze gelmiş kitaplardan aşağı kalmayacak faydalar arz ettiğini" göstermek istiyordu. Görseller, basılı kaynaklarla aynı düzeyde, dört başı mamur bir belge haline geliyordu.

Fakat tarihçiler bu araştırmalara pek önem vermediler ve antikacıların yayınları ilgi çekmediği gibi yaptıkları derlemeler de hakir görüldü. Gelgelelim Voltaire, plastik sanatların dönemin tarihiyle ilgili incelemeler açısından arz ettiği önemi fark etmiş, temayül dışına çıkmıştır. Sanatlar ve sanatçılara yönelik incelemeleri Siècle *de Louis XIV*'un ek bölümünden dahil ederek, sonraki dönemin tarihçilerine has yaklaşımın belirmesine önemli katkıda bulunmuştur nitekim bugün bile siyasal ve toplumsal tarih çalışmaları sıklıkla "Sanat, edebiyat ve bilimler" başlıklı bir bölümle sona ererler [Haskell, 1955, s. 293].

Felsefi tarih veya tarihin felsefesi

18. yüzyılda Benedikten kitap uzmanlığı, taşranın tarihine eğilmeye başlıyordu: Dom Urbain Plancher'nin *L'Histoire générale et particulière* de Bourgogne'u (1739-1748) ve Dom Vaissete ve Dom Devic'in *L'Histoire générale du Languedoc*'u (1733-1755) böylece yayımlandı. Benediktenlerin geniş kapsamlı bir diğer girişimi olan kaynaklı Fransa Kilise tarihi *Gallia Christiana* 1715'te yayımlanmaya başladı.

Bu kitap uzmanlarının ki üstelik Kilise'nin adamıydılar kümülatif ve tasvirci yöntemleri, olgulardan gayrı fikirlerin peşinde olan filozofları çileden çıkarmamazlık edemezdi. Filozoflar, "beyinden ziyade bilek gücüyle çalışan" bu tarihçileri taşla-

maktan geri kalmıyorlardı. D'Alembert'e göre "tarih bilimi, felsefenin aydınlatması olmaksızın, beşeri ilimler arasında en son sırada gelir" ve *Ansiklopedi*'deki bilgi sistemi içerisinde, tarihin akıldan değil bellekten kaynaklandığı söylenir. Filozofların, kitap uzmanlarına yönelttikleri iğneleyici eleştiriler, E. Fueter'in işaret ettiği gibi kötü niyetlerini gizlemeyi hiç de beceremiyordu. Filozofların Ortaçağ tarihini yok sayıp, kendileri için güvenli bir zemin saydıkları 16. ve 17. yüzyıl üzerinde çalışmaları ve bu açıdan Benedikten kitap uzmanlığına koşutluk sergilemekten çekinmemeleri sebepsiz değildi: Voltaire Ortaçağ Fransa'sının tarihini *Essai sur les mœurs* gibi ihtiyatlı bir başlık altında yazarken, büyük yapıtının başlığı *Siècle de Louis XIV*'du. Voltaire böylece, hususi çalışma sahasını yakın tarihte bulan hümanist tarihle bağ tazeliyordu. Filozoflar gibi klasik tarihçiler de didaktik olma gayelerini de muhafaza etmişlerdir. Aydınlanmanın tarihçilik alanındaki girişimi çok sık siyasal bir pedagojiyle iç içe girer. 1758'de müstakbel Parma dükü Ferdinand de Bourbon'a lala tayin edilen Condillac, talebesini aydın bir hükümdar olarak yetiştirmek üzere *Introduction à l'étude de l'histoire* kaleme alır. Bu esere "örnek hükümdarlar" takdim edilir; IV. Henry bunlar arasındadır ve karşı örnek olarak da 14. Louis sayılır [Guerci, *in* Grell ve Dufays, 1990].

Bununla birlikte filozoflar, toplumların evrimini sorgulayarak ve medeniyetin genel tekâmül yasalarını araştırarak yenilikler de yapmışlardır. İnsanlığın ahlâki, entelektüel ve maddi düzlemde kaydettiği yavaş ilerlemelerin aşamalarını ve kimi zaman görülen gerilemeleri de tasvir etmektir mesele. Bu insanlar arasından, *Tableau philosophique des progrès de l'esprit humain* (1751) ile Turgot'yu veya *Esquisse d'un tableau hitorique des progrès de l'esprit humain* (1794) ile Condorcet'yi sayabiliriz. Taih artık soyut bir spekülasyon, entelektüel talim haline gelir ve insanlığın geçmişiyle ilgili bir alışma olmaktan uzaklaşır. Nitekim insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağını inceleyen Rousseau'nun müthiş ve tekinsiz sözlerini herkes hatırlar: "Öyleyse bütün olguları bir tarafa bırakarak başlayalım."

Voltaire'in tarih eserleri, özgünlüğü ve kapsamıyla bu tarz

üretime egemen olmuştur. Gerçi Voltaire tarihçilik kariyerine fazlasıyla klasik bir biçimde başlamış, kalemini kralın hizmetinde kullanmıştır. 15. Louis tarafından tarihçi tayin edilen Voltaire, 1745'te *Poème de Fontenoy*'u yayımlar. Fakat 1750'den itibaren ve II. Frederic'in maiyetinde Berlin'de ikamet etmeye başladıktan sonra, görevinden ayrılır. Çok sonraları "bir hükümdarın tarihçisi olup da yalan söylememek pek güçtür" diye itirafta bulunacaktır (*Dictionnaire philosophique*). 1751'de Berlin'de yayımlanacak *Siècle de Louis XIV* ve 1756-1769 arasında yayımlanacak olan *Essai sur les mœurs* gibi büyük yapıtlarını bu dönemde kaleme alır.

1765'te Ansiklopedi için yazdığı "Tarih" maddesinde şöyle der Voltaire: "Tarih, uydurma kabul edilen olayların anlatıldığı masalın tersine, sahih kabul edilen olayların anlatılmasıdır." Tarih anlatısının mihenk taşı ona göre sanat değil hakikattir.

Voltaire, her ne kadar alay ederek de olsa, uzmanlarını okudu ve kaynaklara başvurmak için "düşman kampı"na, yani Benedikten arşivlerine daldı: "Bereket versin, her şeyle ilgili, ihtiyaç duyulduğunda başvurabileceğimiz arşivler var." Kaynaklara başvurmasındaki özgünlükten başka, Voltaire aynı zamanda, tarihsel belgelerin insani faaliyetlerin –ticari sicilleri, belediye siciller vb.– her alanına yayılmasını önermesiyle de özgünlük arz eder. Bununla birlikte Voltaire, edebi tarih anlayışını da benimsemiş biriydi ve uzmanlığın karşısında halka göre daima basitleştirmeden taraf olmuştur; kaynak ismi zikretme faslını hep kısa tutar ve nadiren dipnot kullanır. Belgeleri sayıp dökmek yeterli değildir, belgelerin toplumların tekâmülüyle ilgili fikirlere hizmet etmesi gerekir. Voltaire, önceki asırların derlemecilerinin öykülemeci tarihi karşısına, nedensel işleyişi irdeleyen bir tarih çıkartır. Ona göre sorgulama ile tarihsel yöntemin özü ortaktır: kim, ne zaman, nasıl, niçin? İşte tarihçi kaynaklarını bu sorulara tabi tutmalıdır.

Voltaire'in esas önemi, tarihin kapsamını kayda değer ölçüde genişletmiş oluşudur. Bu genişleme bir defa, uzamsal düzlemdedir: Evrenin meydana gelmesiyle ilgili görüşleri gözden geçiren Voltaire, *Kitabı Mukaddes*'e dayanan kaynakları bir ya-

na ayırır ve "neredeyse bütün sanatları, biz henüz birkaçını öğrenmekteyken icat etmiş olan" Çin ve Hindistan'dan başlar işe. Genişleme kavramsal düzeydedir aynı zamanda: Voltaire özünde olayları ele alan, siyasal ve askeri bir tarih kavrayışından, nüfuz bilmini, teknikleri, bilimleri, sanatları, âdetleri ve iktisadı da inceleme konuları arasına dahil eden strüktürlerin tarihine geçer – hatta Machiavel ve Marx'a gelinceye kadarki dönemde, ekonomik verileri tarihsel evrimin açıklanmasında kullanan tek kişi o olmuştur. Böylece, *Siècle de Louis XIV*'da alışılagelmiş kronolojik planı bozarak, askeri tarihi, Colbert'in siyasal iktisadını veya sanat tarihini tek tek ele alan bir "çok katlı plan"ı (*plan tiroir*) geliştirir.

Voltaire'in yapıtının sınırlarına, defaatle, özellikle de Henri Duranthon dikkat çekilmiştir. Zaman darlığından Voltaire gayelerini gerçekleştirebilecek araçlara sahip olamadı; yapıtında olgusal yanlışlar çokçadır [Duranthon, in Laplanche ve Grell, 1987]. Genellikle hicivci tarih düzeyinde kalır. Kitap uzmanlığı ve düşünsel yöntem ile uzlaştırılması Fransa'da değil İngiltere'de, tarihçi Edward Gibbon tarafından gerçekleştirilecektir. Anlatıdaki zarafet, çözümlemedeki derinlik ve malumattaki genişlik Gibbon'un başyapıtı *Histoire du déclin et de la chute de l'Empire romain*'de (1776-1788) bir araya gelir.

Şimdiki zamanın hizmetindeki geçmiş

18. yüzyılın ilk yarısından itibaren cari düzen artık kendi meşruiyetini kendi içine taşıyamaz durumdadır. Geçmişten şimdiki zamanı açıklaması, ahlâktaki ve kurumlardaki yozlaşmaya çareler önermesi talep edilir. Geçmiş yüzyıllarda tarih esasen monarşiyi meşrulaştırmak için kullanılırken, Aydınlanma yüzyılından itibaren muhalif hareketlerin meşruiyet kaynağı olmuştur. Antik tarih de siyasi çıkarların etkisinden kurtulamamıştır: *Considérations sur les causes de la grandeur de Romains et de leur décadence* adlı eserinde (1734) Montesquieu, o zamana kadar müspet çağrışımlarla hatırlanan İmparator Augustus döneminin bu imajını yeniden irdeledi; ona göre impara-

tor despotluğunu, cumhuriyetçi kurumlara karşı gösterdiği ikiyüzlü saygının ardına gizlemişti. Burada, Augustus'un şahsında hedeflenen aslında 14. Louis mutlakıyetçiliğidir. Buna karşın Sparta, Mably gibi filozof tarihçiler tarafından örnek alınacak bir model haline getirilir [Grell, 1995].

Bu dönemde tarihçiler özellikle de ulusun kökenleri sorunu üzerinde yoğunlaşırlar; Roma ve Germen taraftarları olarak kendi aralarında ikiye ayrılırlar (17. Bölüm). Bilhassa parlamenterler siyasi iddialarını desteklemek amacıyla tarihi etkin biçimde kullanırlar [Carcassonne, 1927]. Etienne Pasquier tarafından yakın zamanda başlatılan bir gelenekle bağlantı kuran siyasetçiler, parlamentonun Ortaçağ'daki *curia regis*'in[1] ardılı olduğunu ve dolayısıyla monarşi kadar eski bir kurum olduğunu ispata uğraşırlar. Bu propagandacı tarihin best-seller'ı, Jansenist avukat Le Paige'in 1753'te yayımlanan *Lettres historiques sur les fonctions essentielles du Parlement*'ıdır. Bundan böyle artık, kralın şanını savunanlar sivillerdir, kral ise bu tür uğraşlara karşı kayıtsız gibidir. Bu "kralcı" cumhuriyetçiler arasında, Papaz du Bos'yu ve onun *Histoire critique de l'établissement de la monarchie dans les Gaules*'ünü (1734), Jacob Nicolas Moreau'yu ve aynı zamanda Şansölye Maupeou "darbe"sini desteklemek için *Histoire du Parlement de Paris*'yi kaleme alan Voltaire'i sayabiliriz. Bu eserde Voltaire parlamenterin tarihe dayandırdıkları iddiaları maneviyat düzeyinde yerle bir etme işine soyunmuştur [Gembicki, 1979].

Tarihin siyaset tarafından bu şekilde kullanılması, geri teperek tarihin reddedilmesi gibi bir sonuç doğurur: Papaz Sieyès *Qu'est-ce que le tiers état?* adlı eserinde, Devrimi ve gelenekten kopuşu savunurken şöyle yazar: "Tarihte bizim konumumuza denk düşen bir şey bulamadık diye yılgınlığa kapılmamaya özellikle dikkat edelim" [Poulot, 1996].

---

1 Curia regis: Latince, Kral konseyi. İlk defa İngiltere'de kral tarafından kurulan ve yasama konusunda ona danışmanlık yapan bu konsey 13. yüzyılda parlamentoya doğru evrilmiştir – ç.n.

4

Çağdaş Tarih: Kurumsallaşma Çağı

> "Tarafsızlığını daima muhafaza etmesi gereken entelektüel çabalara bir amaç belirlemenin tehlikeli olduğu söylenecektir. Fakat baş tacı edildiği ülkelerde bilim, ulusun eğitiminde kullanılır... Küçük düşmüş Almanya'yı, Alman tarihinin temel kaynaklarına başvurmak suretiyle, bilgiyi ve ulus sevgisini yaygınlaştırarak ayağa kaldırmak gerektiğine inanmış bu politikacılar ve bilginlerin, eserlerinin baş sayfalarına kazıdıkları şiar hangisiydi acaba? *Sanctus amor patriae dat animum*[1] idi bu şiar."
>
> – Ernest Lavisse, *Question d'enseignement national* (1885).

Modern dönem ile çağdaş dönem arasında bir geçiş dönemi olan Fransız Devrimi, hemen sonrasında tarih yazan tarihçiler arasında pek revaçta değildi. Bu insanların pek çoğu, geçmişten kopma iradesi tarafından hayata geçirildiğini düşündükleri bir put kırıcılık döneminin yaşandığına kani idiler; vandalizm ve yeni bir takvimin benimsenmesi onların gözünde bu fenomenin sembolleriydi. Aslında 1789-1815 arasındaki dönem, yöneticilerin arşiv ve ulusal miras gibi konularda öne çıkan katkılar sundukları bir dönem oldu (bkz. s. 336); din karşıtı mücadeleler, aydın toplu-

1 "Kutsal yurt aşkı cesaret verir" – e.n.

luklar tarafından kurumsallaştırılmış haliyle kitap uzmanlığı geleneğinin sürdürülmesine katkıda bulunmadı. Metodolojik aktarımdaki bu kesinti, onun Almanya'da gösterdiği gelişimle tezat arz ediyordu ve Mısırbilimi gibi bazı alanlarda gözlenen ilerlemelerle ancak nispeten telafi ediliyordu – Champollion hiyeroglif yazısını 1822-1823 gibi çözebilmişti. Devrim'den ve imparatorluk döneminden devralınan muhafaza tekniklerini geliştiren Restorasyon siyaseti, bundan böyle önceki dönemle bir süreklilik tesis etme iradesiyle belirginlik kazanacaktı. Dolayısıyla Restorasyon dönemi siyaseti kolejlerin açılmasında, uzmanlaşmış bir öğretmenler grubunun teşekkülünde rol oynadı (1818). Bu karar, monarşi dönemi boyunca süren "Fransa tarihi" eğitimiyle ayrı düşünülemez. Söz konusu siyaset, devrimci hatipler tarafından fazlaca öne çıkartılmış Antikçağa daha az iltifat ediyordu ve tarih disiplininin özellikle de edebiyat karşısında özgürleşmesinden yanaydı. Monarşik geçmişin ihyası hareketi, eski elyazmalarını çözümleyebilecek bir uzmanlar kadrosunun yaratılmasını gerektiriyordu: bu da 1821'de Chartes Ekol'ünün kurulmasıyla gerçekleşecekti [Bercé, 1997]. Louis-Phillipe döneminde eğitim bakanlığı yapan ve kendisi de tarihçi olan François Guizot, tarihin kurumsallaştırılmasına belirleyici bir biçimde iştirak edecek ve İkinci İmparatorluk döneminde hız kazanacak bu süreç, 3. Cumhuriyet döneminde kemale erecektir. Dünya Savaşı'nda, tarihçilerin ittifakı neredeyse yekvücut halde ülkeyi kesin bir zafere taşıyacak olanların tarafında yer alacaktır. Tıpkı Ren Nehri'nin ötesinde oturan ve nicedir imrendikleri meslektaşları gibi kendi ulusuna, uzmanlığıyla olduğu kadar, kanıyla canıyla da hizmet etmeye elverişli bir ittifaktır bu.

19. yüzyılın damgası

Bilim-tarihe doğru

Tarihçi Augustin Thierry'ye göre (1795-1856), "Felsefe nasıl 18. yüzyıla damgasını vurduysa tarih de 19. yüzyıla damgasını vuracaktır" [Deneuil-Cormier, 1966]. 1815 sonrasında tarih

artık günün modası haline gelmiştir. Gerçi, Chateaubriand'ın *Martyrs*'i veya Walter Scott'un *Ivanhoé*'sinin de gösterdiği gibi halk, ilham kaynağı olarak yine edebiyata seve seve müracaat etmektedir – bu yapıtlar pek çok istidada ilham kaynağı olmuştu. 1830'dan sonra, (Tarih İnceleme Komitesi gibi) devlet yardımı alan bilimsel toplulukların ve resmi mercilerin sayısındaki artış, "Temmuz Monarşisi ile tarihçiler arasında kurulan idile" delalet eder [Caire-Jabinet, 2002, s. 121]. Devrimin tarihini yazamayacak kadar genç olan bu tarihçiler, sıklıkla monarşi anayasasının ilkelerine duydukları bağlılıkla malul kendi siyasal angajmanlarını akla dayandırmak adına tarihi yorumlamaya girişirler; hatta bu bağlılık, bazılarını hükümette sorumluluk almaya sürükler. Sırayla önce Adolphe Thiers (*Histoire de la Révolution*, 1823) ve Lamartine (*Histoire des Girondins*, 1847) müspet unsurların, eski rejime karşı duyulan her türden nostaljiyi etkisiz hale getireceği yönündeki (Thermidor'cular tarafından zaten yapılmış) tespit ile terördeki artıştan duyulan üzüntüyü uzlaştıran bir anlayışı geliştirirler. Aynı şekilde Tocqueville de (*L'Ancien Régime et la Révolution*, 1856) demokrasinin ortaya çıkışını sorguluyor, onu mutlakiyetçiliğin uzantısı sayıyordu: Demokrasi toplumdaki dönüşümleri frenlemek bir yana, feodal düzenin muktedir olduğu devlet şiddetini paradoksal bir şekilde ters yüz edecekti. Terörist şiddete ve Ancien Régime sonrasında da süren Jakoben merkeziyetçiliğe dikkat çekmek suretiyle Tocqueville, tarihçilere ve siyaset sosyologlarına referans sunacak yapıtını tamamlamak için "uzun dönemden" istifade eder.

Profesyonel tarihçiler topluluğu, etkileyici anlatı sunma endişesini ve güzel üslubu, bilginlik ve felsefeyle bir araya getirmeyi denedi. Bu gerekler, önce Ecole normale supérieure'de tarih öğretmenliği, ardından Ulusal Arşiv'deki tarih bölümünde müdürlük yapan Jules Michelet (1798-1874) için de önemliydi. Bu son mevkii, önemli dökümantasyon çalışmasının bilhassa da *La Sorcière*'in[2] yazımında kullanacağı dökümanların top-

2 Yetmişli yıllardaki kadınlara özgürlük hareketine ait bir dergiye isim olarak, feministler tarafından sembol haline getirilen büyücü kadın (*la sorcière*), hem

lanması açısından elverişli bir mevkiiydi. Kaynakları dikkate almakla birlikte Michelet gücünün önemli bir bölümünü özellikle tarihçiliğe ve tarih yazımına vakfetti. Muhayyile ve lirizm –"şiir" (poesis) etimolojik olarak yaratmak demekti–, geçmişin yeniden diriltilmesi için vazgeçilmezdi. Michelet'nin eseri bu itibarla, onun insan anlayışıyla uyum içerisindedir – nitekim insan ona göre, kendi kendisinin Prometheus'u olmalıdır. Bu anlayış ona coğrafi ve/veya ırksal belirlenimleri –örneğin Fransa "Özgürlüğün kızıdır"– (kaale almakla birlikte) fazla abartmama ve fakat tarihçide muhakeme ve sezgi gibi özellikleri vurgulama imkânı tanıdı. Ona göre bu, zaman diziminin kısırlığından kurtulmanın bir yoluydu. Michelet'nin amacı: "Galya'dan Fransa'ya" *ulusal* tarihtir ve bu tarih de bizatihi, evrensel eğitim sisteminin ışığında değerlendirilen bir tarihtir. Fransız Devrimi bu açıdan, özgürlüğün radikal biçimde ortaya çıktığı bir örnek durum telakki edilir. Dolayısıyla Michelet, tek bir figür kurgulama eğiliminde oldu, o da ulustu. Ulusun çeşitliliği ve somut varlığı olan halkları ele alarak ulusun kültürel, ekonomik ve siyasal tezahürlerini irdeledi. İşte bütünlüklü bir tarihe hizmet edecek bilinmedik kaynakları araştırma girişimi de (keza bu araştırmalar Michelet'nin kurumsal mevkii sayesinde oldukça kolay olmuştur) buradan kaynaklanır. Bu sebeple de (Guizot, Thiers, Augustin Thierry gibi) seleflerini, bilhassa da kurumsal tarih alanında çalışanları tarihsel olguların çok boyutluluğuna yeterince dikkat etmemekle suçlar. Michelet, gelmiş geçmiş bütün çağlarda bu halkın imgesini araştırır; onu konuşturamadığı için –ki bu hayıflanma vesilesidir– yeniden yaratır. Renan veya Taine gibi Michelet entelektüel bir muhitin merkezindeki insan değildir ve "pozitivist" kuşak kimi zaman ona sert davranmıştır. Ancak Michelet yine de büyük itibar sa-

---

kadını hem de halkı, ezilmişleri; erkek kuvvetine, muktedirlerin, kilisenin ve bedenselliğin ketleyici bastırma karşısında teni simgeliyordu. Robert Mandrou (*Magistrats et sorciers en France au XVII siècle*) bu bastırmadaki (hem ilmi, hem resmi, devletçi ve "günah keçisi" türünde popüler) çok anlamlılığa işaret etti. Daha yakın tarihli bir çalışmada, Robert Muchembled (*La Sorcière au village*, 1979), kadınların büyücülük davalarındaki payını sayıya döktü (Kuzeyde zanlıların %82'si kadındı).

hibi olmayı sürdürdü; görüşlerinin kapsamı ve onları ayrıntısıyla tartışma olanağı sayesinde kendisiyle *post mortem* diyaloga girenlerin (Monod, Fevbre gibilerin) sayısı hiç de az değildi.

3. Cumhuriyet'in arifesinde, Fransa'daki tarihçilerin çoğu aslında meslekten olmayan kişilerden oluşuyordu. Hatta üniversitelerde tarih edebiyata ve felsefeye göre tali değilse bile ikincil bir konumda sıkışmış durumdaydı. Bununla birlikte, 1871'den öncesi ve sonrası arasında çok keskin ayrımlar yapmaktan kaçınmak adına, 3. Napolyon'un eğitim bakanı (ve tarihçi) Victor Duruy'nin seleflerinin kurumsallaşma çabalarını devam ettirdiği hatırlanmalıdır. Duruy, Ecole pratique des hautes études'ün (1868) kuruluşunda başı çekmiş ve Katolik bilginliğin hegemonyasını sarsmaya yönelik dergiler çıkarılmasına önayak olmuştur. Şunu da ekleyelim ki yakın zaman sonra –doğa bilimlerine benzetmeyle– "metodik" olarak adlandırılacak tarihin temelleri Alsas ve Loren henüz Fransızken, ta 1860 yıllarında atılmıştı bile. Hem liberal-romantik tarihin hem de bundan böyle metodik denilecek tarihin arabasına binen birtakım âlimler böylece İkinci İmparatorluğun liberal tekâmülüne denk düşen bir şöhreti kolaylıkla elde ettiler. Bu zevat kimya, zooloji veya filoloji gibi disiplinlerdeki gelişmeleri artık görmezden gelemeyen bir bilimsellik arayışıyla tanınır. Bu kuşağın önde gelen simalarından Hippolyte Taine, tarih biliminde, Claude Bernard'ın Émile Zola'nın doğalcı yöntemine yaklaşan biçimde tanımladığı deneysel bilim yöntemlerinin kullanılmasını savunacaktır. Fustel de Coulange (*La Cité antique*, 1864) ve *İsa'nın Hayatı*'nın (Vie de Jésus) başarılı yazarı Ernest Renan (1863) da yine, profesyonelleşme sayesinde, akademisyen meslektaşlarının saygısını kazanma arzusundaydı; nitekim o zamanlar edebiyattaki belli bir izlenimcilik eğiliminden kurtulmayı pek başaramamış uygulamalarla birlikte anılarak hâlâ geniş ölçüde küçümsenen faaliyetler karşısında müteredditt duran bir bilimsel dünya söz konusuydu [Hartog, 1988]. Renan'ın Fransız üniversitelerine karşı eleştirileri özellikle şiddetliydi. Nitekim Fransız taşralılığından kurtulmayı arzulayanlar için Berlin hâlâ daha zorunlu bir durak olmayı sürdürmekteyken Renan *Ques-*

tion contemporaines'de (1868), halkın kudretini zedeleyen bu durumu yargılıyordu.

Ren Nehri ötesi: Romantikler ve Hegelciler

Birliğini sağlamadan önce Almanya, gerçekten de kayda değer bir çekim gücüne sahipti; uğranılan yenilgi bu açıdan bir kesinti yaratmamıştır. Sedan öncesinde olduğu gibi sonrasında da bilim insanları (ve başta da tarihçiler) Ren Nehri ötesindeki güçlü üniversitelerin kapısını seve seve aşındırıyorlardı nitekim buralardaki rekabet Sorbonne'un hegemonyasıyla tezat arz ediyordu. Bu üstünlük Fransız yetkilileri tarafından da kabul ediliyordu nitekim Victor Duruy, bu konuda karşılaştırmalı bir anket düzenletmişti; anketin sonuçları şüpheye mahal bırakmamış ve Duruy'e eğitim reformu projesi için gereken finansmanın lüzumunu ispatlama fırsatı vermiştir. Kütüphanelerin zenginliğinden anlaşılan imkânlar bolluğundan da ziyade Fransızlar asıl, öğretmenler ve öğrencileri bir araya getiren "seminer" usulü vasıtasıyla eğitim ile araştırma arasında kurulan sistematik bağdan etkilendiler. Takdir ettikleri bir diğer şey de, "yardımcı" denilen bilimlere (11. Bölüm) sistematik bir şekilde başvurularak büyük ölçüde yenilenmiş bilginliğe gösterilen özendi. Son olarak, büyülenmiş seyyahlara bakılacak olursa, olguların yerli yerine konmasına ve kaynak belge uzmanlığına gösterilen ciddi özene, filozofların katkılarıyla şekillenen fikirlerin genişliği eşlik ediyordu.

Johann Gottfried Herder (1744-1803) bu filozoflar arasında, kendisine en çok referansta bulunulan kişidir. Herder Fransız hegemonyasının sembolü addedilen "Aydınlanma"ya tepki olarak, *Bir Başka Tarih Felsefesi*'ni yazmış, burada Fransız yazarların evrensellik iddialarını eleştirmiştir. Bossuet olsun Voltaire olsun bu Fransız yazarlar soyutlamaya meylederlerken Alman dehası, hem insanları bu belirlenimcilikten kurtarmayı hem de onları bir başka bağlamda, halklar bağlamında bir araya getirmeyi amaçlıyordu. Bu temel kültürel kimlik bir defa kabul edildikten sonra, tikellikleri hesaba katan bütüncül bir ba-

kış açısına ulaşılabilirdi. Tanrısal kayra uzakta olamazdı çünkü Tanrı halkların bireyselliğini feda etmeyi isteyemezdi. Dolayısıyla tarihçi "her dönemi kendi zevkleri ve adetleri, kendi doğası içerisinde anlamalıdır". Ulusal tikellikler ile tarihin genel gidişatının bu şekilde tarihselci eklemlenişi, birbirini izleyen çağlara can veren farklı *Zeitgeist*'lardan (zamanın ruhu) yola çıkarak "Tin" (*Geist*) kavramını kurarken Hegel'e ilham verecektir. Herder belki, "pre-romantik" sayılabilir. Ancak onun, tıpkı Fransız *Lumières*'i gibi ilerleme fikrine başvuran ama aynı zamanda duyarlıklar yönünden ketleyici saydığı akılcı mutlakiyetçiliği de eleştiren *Aufklärung* akımını somutlaştırdığı da düşünülebilir. Herder romantik Alman *Sturm und Drang*'ını ortaya çıkartacak ve bir yüzyıl boyunca bütün Avrupa'da, folklor ve halk geleneklerinde kendi milliyetçi projelerini meşrulaştıracak argümanları arayan herkes için teorik bir payanda sağlayacaktır.

Hegel (Georg Wilhelm Friedrich, 1770-1831) başka çelişkilerin çözümüyle uğraştı. Bunlar arasında da en başta, tarihin göz kamaştırıcı pozitifliği (*Tarihte Akıl*'daki "olayların alacalı görünümü") ile rasyonel birlik kazandırma icabı arasındaki çelişki geliyordu. Hegel'de "felsefi düşünümün, rastlantıyı ortadan kaldırmaktan başka amacı yoktur" çünkü "halkların yaşayışını nihai bir erek belirler"; o kadar ki "Akıl, evrensel tarihte mevcuttur". Öznel, bireysel akıl değil; ilahi, mutlak Akıl. Hegel hem Kantçı akılcılık, hem de kültürlerin indirgenemezliğine duyarlı romantik akıldışıcılık ile arasına mesafe koymak istedi. Bir tarihsel durumun özgünlüğünü gerçekten yakalamak, bütünlük içerisinde onu yerli yerine oturtmak demekti. Tarihçinin görevi, Tin'in faaliyetini deşifre etmeyi gerektiriyordu ve bu ödev, söz konusu Tin'in fenomenolojisi adıyla anılmaktaydı. Tarih böylece mutlak İde'nin ve Özgürlük'ün hizmetinde "kurnazlıklar"la (tikel hatta korkunç çıkarların veya –en bayağıları da dahil– tutkuların işe karışmasıyla) işleyen aklın eseri haline gelir. Tikel tarihlerin tersine "evrensel tarih, bilinçli hiçbir erekle başlamaz". Dolayısıyla tarihçi, failler tarafından fark edilmeyen süreçleri açığa çıkarmak durumundadır ki bu fikir

Marx tarafından şu şekilde yoğrulup ifade edilir: "Tarihi insanlar yapar ama yaptıkları tarihi bilmezler." Bütüncül devinimi açıklayan tarihçi böylece *kendinde* (mantık) ile *kendi içini* (doğanın bencil pozitivizmini) uzlaştırmak üzere çalışır – avangart komünist partilerin de aynı fikri paylaştıkları görülecektir. Leninizm tarafından sistemleştirilen bu bakış açısından işçi sınıfı, kendinde devrimdir fakat onu, doğal ve öznel olarak reformist olan "kendi için"den sıyırmak amacıyla yönetecek olan partidir. Dolayısıyla tarihin faili olan ve fakat insanlık için savaşma gereğinin pek de farkında olmayan bir proletaryanın inşasında partiye çok iş düşmektedir. Hegelci dogmatizm ve idealizm eleştirisi (ki bu eleştiri son noktada, "diyalektiği yeniden ayakları üzerine oturtmak"la övünen Marx tarafından yapılan bir eleştiridir), kendi savlarını somut biçimde temellendirmek isteyen Hegel'in, Tin'in tarihte görünür hale geldiği koşulları incelemeye önem verdiğini unutmamalıdır. Nitekim genel olarak bir ereğin tarihte gerçekleşmesi, ona iştirak edenlerin çıkar ve –özellikle de?– tutkuları tarafından desteklenen öznel bir iradeyi gerektirir. "Dünyada hiçbir büyük iş tutkusuz başarılmamıştır". Ve "büyük adamlar" (Sezar, Napolyon), "tikel erekleri, dünya tininin iradesinin bahşettiği tözselliği barındıran" kişilerdir. Hegel'in yapıtının Fransa'ya girişi Victor Cousin'in aracılığıyla olmuştur. Cousin, alıntıların kaynağını belirtmeksizin *Introduction à la philosophie de l'histoire* (1828) adlı eserinde, insanlığın tekamülünü anlaşılır kılmayı amaçlayan determinist ve aşamacı bir anlayış geliştirecektir. "İleri" çevrelerce ilerlemeci olduğuna hükmedilen bu yaklaşımda büyük adamlara pek yer yoktur: Büyük adamın "kaderi, kendi çağının fikirlerini, ilgilerini, ihtiyaçlarını çağdaşlarından çok daha iyi ifade etmesidir."

Öznel boyutu bütünüyle göz ardı etmemesine rağmen Karl Marx'ın (1818-1883) gözünde tarihin itici gücünü oluşturan şey sınıflar arasında, ekonomik altyapı tarafından belirlenen çelişkilerdir. Bu belirlenimin bir örneği de teknik ilerlemelere ve ekonomik ihtiyaçlara bağlı olduğu düşünülen bilimin evrimidir. Örneğin Toriçelli'nin hidrostatiği, 16. yüzyılda İtalya'da

meydana gelen sellerin düzenlenmesi ihtiyacından kaynaklanıyordu. Bu açıdan "siyasal tarih, sanatın, hukukun bilimin ve hatta ideolojinin tarihi diye bir şey yoktur": bu ada layık tek tarih, üretici güçlerin gelişiminin tarihidir. Marx'ın (hayvanlarla insanlar arasındaki fark üzerinde çokça düşünen) hümanizmi, "materyalist" bir antropolojiye dayanıyordu; yani bu antropoloji "duyusal deneyimler" üzerinde temellenmekteydi. Marx, Marksizm-Leninizm'in *dia-mat* adıyla bilinen harcıâlem formülü "diyalektik materyalizmden" bahsetmez; bu formül Engels'e aittir ve Marx kendi materyalizmini açıklarken bunu Hobbes'a veya Feuerbach'a daima şapka çıkartarak yapmıştır. İnsanlar, kendi varoluş imkânlarını üretmeleri açısından farklılaşırlar (ki Marx Feuerbach'ın gerçek ve tarihsel kişiler olarak insanlar yerine "İnsan"dan bahsetmesini eleştirir[3]), –insanlığın geleneksel ayırt edici özellikleri olan– vicdan ve din ise, ekolojik zincirden kopuştan sonra gelirler.

Zenginliklere erişimdeki eşitsizlikten kaynaklanan uzlaşmaz çelişki, sınıf savaşlarına yol açar. Kendi zamanının önyargılarını (Darvinciliği, uygarlıklar ve hatta ırklar arası eşitsizlik gibi önyargıları) paylaşan Marx bu konularda, Temmuz Monarişisinin Fransız tarihçilerinden (Guizot) ve Saint-Simonculardan etkilendiğini kabul eder. Fakat Marx'ta senaryonun sonu ("tarihin sonu", bkz.On üçüncü bölümde Francis Fukuyama'nın tezleri etrafında dönen tartışmalar) son sömürülen sınıfın zaferi/ ortadan kayboluşu ile gelecekti. Nitekim Marx'a göre sınıf savaşı, üretici güçler ile toplumsal ilişkiler arasındaki çelişkili ilişki tarafından meydana getirilen *üretim biçimlerinin* sürekli şekillenmesinin kökeninde yer alır. Marx tarihte antik, feodal, kapitalist, Asya tipi ve sosyalist olmak üzere beş üretim biçimi tespit eder. İktisatçı vasfıyla çalışmalarını, "ilerlemeci" tabir ettiği üçüncü tür üretim biçimine hasreder: "Hakiki antropolojik doğanın, endüstrinin ürettiği doğa" olduğunu ileri süren Karl Marx, para uygarlığının toplumsal varoluşunun bütün

3 Bu Marksist konum, Joseph de Maistre'in karşı,devrimci tavrını hatırlatmıyor değildir; nitekim Maistre "İnsan"ı değil sadece Fransızları, İngilizleri, İtalyanları vb. tanıdığını söylüyordu.

"doğal" verilerini parçaladığını; kıtlıklar ve doğal ortam karşısında insanın yetersiz özerkliğine bağlı doğacı yabancılaşmadan insanlığı kurtaracak olanın ise komünizm olduğunu ilan eder. Tarihçi (ve gazeteci) vasfıyla ise Marx, bilhassa da çağdaş tarihe hatta yakın tarihe (*Sınıf Savaşları*, 1848 ve *Fransa'da İç Savaş*, 1870) ve (askeri konularda seçkin bir uzman olan Engels ile birlikte) uluslararası politika sorunlarına eğilir. Bu alanda açıkça Alman taraftarı ve Rus karşıtı bir tavır sergiler; tıpkı daha sonra Leninistler için olacağı gibi tarihçiler için de gözde olan faillerin ve olguların tanımlanması oyununu büyük bir kolaylıkla oynar. Marx böylece, çağının baskın eğilimlerinin, yersiz biçimde ilerlemeci veya var olma hakkından yoksun diye sınıflandırılan milliyetçiliklerin karmaşık bir tipolojisini ortaya koyar: Benzersiz bir işçi sınıfının ve piyasanın doğuşuna yol açan Alman milliyetçiliği bu tipolojide "aptal Slavlar"ın karşısına yerleştirilmiştir. Keza Marx, çağdaş süreçler söz konusu olduğunda diyalektik bir geri adım atmış ve kapitalizmin yıkıcılığı aşikâr eğilimlerinin ardında, bu üretim biçimine has küresel müspet etkileri ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu itibarla örneğin, sömürgeciliğe ve özellikle de Fransa'nın Cezayir'de veya İngiltere'nin Hindistan'da sergilediği eylemlere olumlu bir yaklaşım sergileyebilmiştir. Sömürgeciliğin yerli toplumları maruz bıraktığı acıların bilançosunda modernleşme ağır bastığından, sömürgecilik son kertede kapitalist üretim biçiminin dünya çapında yaygınlaşması olarak görülür.

Karl Marx'ın eserleri, Fransız üniversitelerine nispeten geç girecektir ve fikirleri, kolektivist tezlere pek aşina olmayan sosyologlardan ziyade sol eğilimli aydınlar arasında çok daha iyi tanınacaktır. Fransız sosyalizminin birleşmesinden sonra bu süreç hızlanır fakat Jean Jaurès gibi yetenekçe Marx'a denk bir tarihçinin onun fikirlerini takdir etmesi Fransız üniversite ortamında sıra dışı bir olay olmayı sürdürür. Marksist düşüncenin bu yeni etkisi kuşkusuz Alman sosyal demokrasisinin uluslararası işçi hareketi üzerindeki etkisinden bağımsız değildir. Ve bu parlama da geniş oranda, o dönemde ekonomik ve kültürel gelişiminin doruğunda olan II. Reich'ın yükselişine bağlıdır.

Öğretmen ve tüfek

1871 yenilgisinin sebebi olduğu varsayılan güç farkını telafi etmek amacıyla üniversitelerin takviyesi, cumhuriyetçilerin ödev listesine girecektir. Bu takviye "Fransız usulü", nispeten merkeziyetçi biçimde yapılır zira mevki yaratma hususunda (bugün de olduğu gibi) otorite, devlettir. Öğretim görevlilerinin ve üniversiteler tarafından tayin edilen fakat ödeneği, yıldan yıla bütçenin insafına terk edilen doçentliğin kurumsallaşması da yine 1877'de olmuştur. 1870 sonrası dönem Claude Digeon'un 1959'da yayımlanan eserinin başlığında olduğu gibi *Fransız düşüncesinde Alman krizi*'nin aniden bastırdığı bir dönemdir. Gerçi Ren'i geçen Fransız öğrenciler ancak bir azınlık oluşturmaktaydılar fakat bunların, doktora tezi yazanlar ve Ecole Normale'de okuyanlar arasındaki oranı, modelin kültürlü insanlar camiasının daha geniş katmanlarına yayılmasını sağladı. Alman bilginliğinin cazibesi böylece daha kuvvetli hissedildi; tıpkı tarih felsefesine ilginin artması gibi... Fakat hayranlık polemiğe engel olmaz: Fustel de Coulanges ile (Mommsen'in de aralarında bulunduğu) tarihçileri karşı karşıya getiren ve sadece Alsas-Loren'le değil Fransız feodalizmiyle de ilgili olan tartışma bu polemiklerin meşhur bir örneğidir. Yenilgi döneminde yetişmiş kuşağın öncü simalarından olan Fustel bu tartışmada bilimsel ve moral bir yetke rolü oynar; bu arada salt siyasal ve olaya dayalı bir anlatıdan kaçınmak adına "toplumsal olgu" terimleriyle bir tarih anlayışı geliştirir; yenilginin "sorumluları"nın arandığı bir dönemde faydalı bir tedbirdir bu.

İşte bu tarihsel bağlam içerisinde, o dönemde Ecole pratique des hautes études'ün yardımcı müdürlüğünü yapan Gabriel Monod tarafından 1876'da kurulan *Revue historique*'te okulun program metni yayımlanır. "Tarih çalışmalarında 16. yüzyıldan bu yana görülen ilerleme hakkında" başlıklı metin, tarafsızlık ve belgelere saygının belirginlik kazandığı "müspet bilim" lehinde bir savunmayla son bulur. Fakat bu kısmi okumayla ye-

tinemeyiz: Aydınlanmanın ilâhisi olan metin arşiv çalışmasının kuruluğunu reddeder. Gördüğümüz gibi Restorasyon sırasında kurulan Chartes Ekolü cumhuriyetçiler için gericiliğin kalesiydi. İşte tarih felsefesine düzülen (Voltaireci veya Alman) övgü ve ilahiyat kılıfından sıyrılmış evrensel tarihin laikleştirilmesi faaliyetinin kökeni buradadır. Artık "pozitivizm", hipotezler ve "genel fikirler" ileri sürmek yerine "yerleşik olguların" arkasına sığınarak, kurucu babasının ona verdiği anlamı üstlenir – "pozitivizm", Auguste Comte'un (1798-1857) akılcı, bilimci ve ilerlemeci doktrinidir.

Bu tartışmaların (ve özellikle de sosyolog ve tarihçileri karşı karşıya getiren tartışmaların) uzağındaki Ernest Lavisse (1842-1922), Pierre Nora'nın *Lieux de mémoire*'ında kullandığı ifadeyle "ulusal kurucu" figürünü zatında somutlaştırmak için yaratılmış gibidir. Bu zat, Vatan'ın yeniden ayağa kaldırılması için zaruri unsur gözüyle bakılan tarih disiplininin kurumsal temellerini sağlamlaştırmakla iştigal eden bir eğitimcidir ve ulusun tarih alanındaki işçileri de, görevlerini ifa etmek için gereken araçları ulusun kolektif biçiminden (yani devletten) alacaklardır. Veliahdın öğretmenliğini yapan Lavisse, yenilgiyle darmadağın olmuş biçimde (Prusya tarihi üzerine) tezini yazmak için Berlin'e gider; tezinde, –1876'dan sonra *Les Origines de la France contemporaine*'i yayımlayan– Hippolyte Taine'in (1828-1893) yöntemine benzer bir yöntemle Almanya'nın üstünlüğünü sorgular. Sonradan cumhuriyetçi olan, Sorbonne'da hocalık, Ekole normale'de yöneticilik yapan Lavisse, pedagojik yönelimli bir senteze meyleder (27 ciltlik *Histoire de France* 1903-1911; Vidal de la Blache'ın "Fransa'nın coğrafi durumu"yla açılan *Histoire de la France contemporaine*, 1921-1922) ancak bu arada *Revue historique* üzerinden araştırmacılıkla bağlantısını da muhafaza eder. Uzmanlardan oluşan bir ekip tarafından desteklenen Lavisse (ki kendisi Seignobos gibi bir kitap uzmanı değildir) araştırmalarını öğrencilerine ve o dönemde Ecole Normale Supériure'ün kütüphanecisi olan Lucien Herr'e yaptırır (*Histoire de France*'da, 14. Louis üzerine bölümü ise Lavisse bizzat yazmıştır). Lucien Herr 3. Cumhuriyet döneminde sol

entelektüel çevrelerin merkezinde yer alır ki Dreyfus olayı sırasında özellikle etkili olan bu çevre Péguy tarafından kınanır. Hükümet yanlısı çevrelere yakın olan ve kraliyet yanlısı hareketin hedefi haline gelir ve Alman yöntemlerini tarihe sokmakla suçlanır. Temelde hayatı boyunca ılımlı olmayı sürdüren Lavisse 1899 yılında "birlik çağırısı" yayımlar ve burada Dreyfus yanlısı olmaktan çok ona karşı bir konum sergiler. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Fransa propaganda faaliyetine iştirak eder (*Etudes et documents sur la guerre*, 1915). Bu suretle, ulusal reform programına sadık kalabildiğini hisseder nitekim ona göre bu programın yolu Üniversite reformundan geçmektedir.

Lavisse; Üniversite, Grenelle Caddesi ve yayınevleri (Hachette, Armand Colin) kavşağında stratejik bir konumdadır; ünü büyük oranda, ilköğretim için hazırladığı ve "*Petit Lavisse*" adıyla bilinen(1876 yılında çıkan kitap 1884'te yeniden gözden geçirildi), 1960'a kadar sürekli yeni baskı yapan ve milyonlarca örneği dağıtılan kitabından kaynaklanır. Kitabın girişi yeterli örneği veriyor: "Alman öğretmen Sadowa[4] ve Sedan'da galip geldi." "Fransa'yı sevmelisin çünkü doğa ona güzellik bahşetti ve tarih de onu büyük bir ülke yaptı." Gerçekten de kitaptaki tarih, siyasi ve askeri bir tarihtir ve toplumsal veya dini boyutta pek bir şey söylemez. Albigeois Haçlı Seferi hakkındaki bölümde Lavisse, Katharların Languedoc'ta Engizisyon tarafından kovuşturulmasını (1299) eleştirir. Lavisse'in anlayışı, pedagojik idealleriyle örtüşür: Şayet çocuk "tüfeğini seven bir asker ve ödevine bağlı bir vatandaşa" dönüşmezse "öğretmen vaktini boşa harcamış demektir".

"Metotçu ekol"

Lavisse'in (ve Langlois'nın) öğrencisi olan Charles Seignobos (1854-1942), Luicien Febvre ve *Annales* okulunun şiddetli saldırılarıyla ününün daha da arttığına şahit olacaktır. Hocası gibi Seignobos da araştırmacı olmaktan ziyade öğretmendir nitekim Lavisse'in *Histoire de la France contemporaine*'i için ka-

4 Prusya'nın Avusturyalılara karşı zafer kazandığı yer (3 Temmuz 1866).

leme aldığı ciltler de buna delalet eder. Langlois ile birlikte yayımladıkları *L'Introduction aux études historiques* [1898, 1922], *Méthode historique appliquée aux sciences sociales*'inden çok daha "pozitivist"tir. Alman entelektüel geleneğinin yandaşı olan Seignobos (ki o da Berlin'e seyahat edenler arasındadır), buna karşın metinlerin ardına sığınmamıştır. Ona göre metinleri tanımak, onları eleştirmeyi bilmek "metinlerden neyi damıtacağını ve hatta onlarda neyi aramak gerektiğini bilmek demek değildir". Dolayısıyla Seignobos ve Langlois belgelerden hareketle olguları meydana koymak ile belgeleri yorumlamak arasına bir çizgi çekmişlerdir. Gerçi söz konusu "olguların" inşası sırasında hipotezlerin ve sorunsalların önemini tayin etmekte genelde sorun yaşamışlardır.[5] Temelde Seignobos ve Langlois'nın yöntemi özellikle "amatör", retorik, ebedi ve Katolik tarihi birbirinden ayırmayı amaçlamaktadır. Katolik tarih alanında, bilhassa da yerel tarih monografileri biçiminde verilen eserler mebzuldür ve o dönemde ortaya çıkan muhtelif bilimsel "cemiyetler"de bu eser sahiplerini dışlamaya yönelik bir eğilim söz konusudur. Bu "pazar tarihçileri" veya emekli tarihçiler her zaman çalışma araçlarından (bibliyografiler, yıllık ve kataloglardan) yararlanamamaktadırlar ki o dönemde bu araçlar, arşivler ve kütüphanelerde bulunabilmektedir ve bu durum kayda geçirilmiş belgelere ulaşım yollarını arttıracaktır (*Annuaire des bibliothèques et des archive de France*'ın ilk cildi 1886'da çıkacaktır).

"Metotçu ekol" efsanesi, yaşlılara yol vermeye hevesli birtakım insanlar tarafından yürütülen dezenformasyon stratejisinin basit bir sonucu değildir kuşkusuz. Fakat basmakalıp yargılara kapılıp Seignobos'ya veya Langlois'ya belgelerde kendinden menkul tarihsel olgular olduğunu söyletmemek gerekir: Onlara göre, doğası gereği tarihsel veya kendinde tarihsel ol-

5 Örnek olarak, suçu ("insanlığa karşı" olarak) nitelemek üzere yapılan araştırma, failin suça meyli hipotezine ayrıcalık tanınarak yapılacak bir belge külliyatını (örneğin komünizmle ve/veya III. Reich'la ilgili arşivleri) taramaktan ayrı düşünülemez. Böylece örneğin Baltık devletlerinin ilhakı (1940) veya SSCB'nin saldırısı (1941) gibi sabit "olgular" jeopoliik olduğu kadar ideolojik bir bakış açısına da ayrıcalık tanıyabilir.

gular yoktur. Tarihsel olgular sadece "farazi" olarak vardırlar ve "tarihsel" olma nitelikleri de onlara a posteriori ulaşabilmemizdendir: "Onları tanıma biçimi dışında bir tarih yoktur." Bu yüzden "tarih bir bilim değildir, sadece bir bilme usulüdür". "Metotçular", tarihçinin hayal gücünün oynadığı rolden habersiz olmadıkları gibi toplumsallığın öneminin de farkındaydılar. Onlar tarihi esasen lise öğretmenlerinden müteşekkil bir kamuoyu için tasarlıyorlardı zira onlara göre tarih "toplum hakkında kesin malumat vermeyi sağlayan" bir disiplindi. İşte bu yüzden metotçular için tarihi ve siyasal anlatının önemi, temelde pedagojik sebeplerle gerekçeleniyordu. Bu gaileler o dönemde bilhassa baskındı çünkü tarih araştırmalarının örgütlenmesi fazlaca altüst bir vaziyetteydi; bu durum, İkinci İmparatorluğun sonuna doğru gün yüzüne çıkan ve tarih alanında, üniversite ortamında amfilerde toplanan "serbest dinleyiciler"in varlığıyla belirgin hale gelen bir amatör ruhu dizginlemeye çalışan reformist endişeleri yankılıyordu. 1880'den sonra tarih mesleği "beşeri ilimler" alanında özerkliğini kazandı ve 1885'ten sonra DES[6]/agregasyon[7] ikiliği –yüksek öğretim diploması agregatifler için orijinal bir araştırmaya delalet eder ve zorunludur– araştırma zorunluluğunuyla farklı tarihsel dönemlerin temel niteliklerine hâkim bir öğretmenler kadrosu seçimini bir araya getirir.

Lavisse-Langlois-Seignobos üçlüsünün güçlü ve sürekli varlığı, *Revue de synthèse historique* ile Henri Berr'in yüzyılın başında önüne iddialı bir çalışma programı çıkarttığı Fransız tarih araştırmasının canlılığını gölgelememelidir. Nitekim "siyasi, askeri ve diplomatik" genel tarihin ve "idari ve dini kurumlar"a hasredilmiş tarihin yanı sıra "ekonomik ve toplumsa örgütlenmeyle" ilgili üçüncü bir sacayağı kurmak söz konusudur. Böylece, yeni bir tarihçi kuşağı uluslararası bir harekete dahil olmaya çağrılırlar zira bu "yeni tarih"in (Berr'in 1919'da kullandığı bir terimdir bu) o tarihte yurtdışında da muadilleri vardır; ABD'de (*new history*) ve İtalya'da (*nouva rivista storica*). Zaten

6 Fransa'da yüksek eğitim diploması – e.n.

7 Fransa'da yüksek öğretmenlik sınavı – e.n.

bu süreç büyük oranda 1914'ten önce başlamıştı nitekim Seignobos'un sosyolojiyle ilgili girdiği bir polemik vesilesiyle, sosyolojinin meslektaşlarının çoğu tarafından eleştirilmesi, tarihin diğer sosyal bilimlere açılması fikrinin o tarihte hiç de marjinal olmadığının göstergesidir. Fenomenler arasında bağlantı kurmak ve soruşturmada bulunmak için gereken malzemeleri bir araya toplayan bir tarihin reddi böylece mevzi kazanır. 1899'dan sonra Pierre Caron ve Philippe Sagnac tarafından çıkarılmaya başlayan *Revue d'histoire moderne et contemporaine*'in de delalet ettiği gibi ekonomik ve toplumsal tarih alanında bu durum özellikle geçerlidir.

5

Çağdaş Tarih: Krizler Çağı

"Yüzlerce yıllık geleneklerin gözlerimiz önünde eriyip gittiği bir dönemde yaşıyoruz: terk edilmiş köyler; atıl kalmış maden, demir-çelik ve tekstil tesisleri günbegün eski hayat tarzının sonunun geldiğini hatırlatıyor bizlere. Fakat sadece tarihte yeni bir sayfa açılmakla kalmıyor; şahit olduğumuz şey aslında kültürel aktarım alanındaki genel bir kriz: Boş kiliselerde, siyasal parti veya sendikalarda inançlar ve gelenekler neye dönüştüler? Geleneğin hayat damarlarından birisi pekâlâ kesilmiş durumda ve çıraklık artık başka yollardan aktarılıyor."

– Jean Boutier, Dominique Julia,
"À quoi pensent les historiens?",
Passés recomposés [1995].

1929'da doğan *Annales* ekolü, iki dünya savaşı arasındaki global krizle yaşıttır [Carbonell ve Livet 1983; Dosse, Garcia ve Delacroix, 1999]. Gerçi araştırma programı, ister ekonomik ister askeri olsun herhangi bir zaman dizininden çıkarsanabilir veya ona indirgenebilir bir şey değildir. Ancak Wall Street'teki finans kriziyle başlayan dönem yine de, toplumsal faaliyetlerle geniş ölçüde ortaklık arz eden disiplinler alanındaki kimi özgün niteliklerin damgasını taşır. Tarih üretimindeki olağanüs-

tü nicellik artışından başlayalım. Lucien Febvre ve Marc Bloch o dönemde artık ün kazanmış dergilerini çıkarmaya başladıklarında Fransız üniversitelerinde yüz kadar tarih öğretmeni sayabilirdik; halbuki yüzyılın sonuna gelindiğinde bu sayı bini aşacaktır. Sayıdaki bu artış ulusun da gayretleriyle, yine aynı derecede kayda değer bir yayın artışına dönüşür: 1920'li yılların sonunda tarih kitabı ve makalelerin sayısı 3.000 iken, bugün rahat rahat 20.000'lik bir envanter çıkartılabilir. Kitapçı raflarına göre hüküm verecek olursak, 68 sonrasında olduğu gibi her türden tarihçinin okunan tarihin "ilgi uyandırma faaliyetleri"ne boğulup gittiğini görmekten endişe ettiği ve tarih disiplininin diğer "beşeri bilimler"in tecavüzleri karşısında kendi özerkliğinden vazgeçtiği zamanlar çoktan geride kalmış gibi görünmektedir. Öyleyse aşırı uzmanlaşma tehdidi altındaki tarih disiplininin parçalandığı yönündeki kötümser tespit ile bu nicelik enflasyonunu nasıl uzlaştırabiliriz? "Ekip halinde çalışma" eğilimi, kimi zaman teknik olabilen referanslar ve alıntılar bolluğuyla başa çıkmaya mı yarıyor? Günümüzde tarihe gösterilen yoğun ilgi tarih disiplininin "krize" girdiği teşhisini kesinlikle dışlamıyor; tabii bu kriz teriminin muğlakığı akılda tutulduğu takdirde... François Bédarida'nın gündeme getirdiği üzere "kâh durgunluğu ve ataleti kâh daha ciddi olarak bozgunu ve yıkımı çağrıştıran cansızlık, ölgünlük, kısırlık getiren bir kriz"den bahsedildiği gibi, aynı zamanda bunun "tam tersine bir yenilenme işareti, dinamizmin kanıtı, geleceğe yönelmiş bir diriliş safhası biçiminde ortaya çıkan bir büyüme krizi" olduğu da kabul görüyor [Bédarida, 2003, s. 75].

Toplumsal tarihin önceliği

Annales dönemi

Lucien Febvre (1878-1956) *Revue de synthèse* tarafından –seleflere saygı kabilinden retorik göndermelerde bulunmak ihmal edilmeksizin– belirlenen programı hayata geçirdi. Dreyfus Davası devam ederken 20'li yaşlarını süren kuşaktan ge-

len, Ecole Normal talebesi Febvre 1911 yılında, daha sonraki çalışmalarının önemli bir kısmına çerçeve oluşturacak olan 16. yüzyıl üzerine yazdığı tezini savunur. Tezin başlığı gayesini oldukça belirgin şekilde ifade eder; *Philippe II et la Franche-Comté. Etude dehistoire politique, religieuse et sociale*. Tezinde insan ile çevresi arasındaki ilişkileri sorgulayan Febvre diğer sosyal bilimlerle dirsek temasına geçmek durumunda kalır: Coğrafyadan başka (Febvre'in daima yakınlık duyduğu bir disiplin olmuştur coğrafya[1]) sosyoloji ve psikoloji de başı çekmektedir. 1920'li yıllarda Febvre kolektif zihniyetler tarihine yönelir ve çağın insanlarını bütüncül biçimde temsil ettiği farz edilen önemli figürler (Luther, Rabelais gibi – bkz. Febvre [1942, 1988]) üzerinden belli bir tarihsel bütünün sunduğu kültürel birliği yakalamaya çalışır. 1929'da, Strasbourg Üniversitesi'nden arkadaşı Marc Bloch[2] ile birlikte çıkarmaya başladığı bir dergide kendi tarih anlayışını gündeme taşır. 1918 sonrası itibariyle bu dergi, Almanya karşısında Fransız kültürünün bir vitrini olarak siyasetçiler tarafından da istenen bir şey haline gelir: Dergide mükemmel bir öğretmenler topluluğu bir araya gelmekteydi.

Ekonomik ve toplumsal tarih yıllıkları [derginin adı *Les Annales d'histoire économique et sociale*'di] Lucien Febvre tarafından tarih disiplininde devrim yapan bir dergi olarak sunuldu, zira ona göre 19. yüzyılın sonundan beri tarihin "ilerleyişi durmuş"tu. Metodolojik tartışmaya bu şekilde müdahil olmakta akademisyenlere özgü bir tevazu yoksunluğunun payı olup olmadığı merak edilebilir. Ortada bir mistifikasyon varsa bile yöntembilimde "devrim" fikrini yeniden gündeme taşıyan

---

1 *La Terre et l'évolution humaine*'de coğrafi bir fail olarak insanın önemini ön plana çıkarabilmek ve tarihçiler ile coğrafyacılar arası işbirliği çağrısı yapmak adına coğrafi belirlenimciliğe karşı konum alır.

2 1886-1944. Ortaçağ uzmanı olan Marc Bloch (*Les Rois thaumaturges*, 1924) regresif tarihin (günümüzle kıyaslayarak akıl yürütme) bulgusal değerleri hakkında düşündü. Yapıtının tamamında mevcut olan bu düşünceyi *Apologie pour l'histoire, ou métier d'historien* (1949) adlı eserinde de görebiliriz. Yahudi, yurtsever, (Franc-Tireur şebekesine mensup) bir direnişçi ve *L'Etrange défaite*'in (*Tuhaf Yenilgi*) tahlilcisi olan Bloch Almanlar tarafından 1944'te kurşuna dizildi.

ve hemen her şeyi ilk defa icat ettiğine inanmış bu kurucuların öğrencileri olan kuşak, buna ikna olmuşa benziyor. "1929'da bir kopuş veya süreksizlik değil çoktan belirlenmiş bir doğrultuda hareketlilik, ivme artışı, hız kazanma söz konusudur" diyen Laurent Muchielli'nin sözleri hiç değilse bunu ortaya koyuyor [Mucchielli, 2004, s. 127]. Esasen "kopuş" bizzat Lucien Febvre'in savaş sonrasında dramatize ettiği bir şeydir, nitekim Marc Bloch "üstadı" Charles Seignobos'ya olan borcunu ifade etmekten geri durmaz. Görüğümüz gibi akademik bir çerçeveye oturduğu andan itibaren tarih sentezle, genelliklerle ilgilenmeye başlar ve tarihçiler çok hızlı bir şekilde, ekonomik ve sosyal sorunlara eğilirler. Ancak "metotçu" tarihçiler Durkheim'ın ve sosyologların saldırısına uğrarlar: Onlara göre, ampirizmden (örneğin kıyaslama yaparlarken) uzaklaştığı anda tarih, sosyolojiden ayırt edilmez hale gelir. Langlois ve Seignobos'un ("olgular, sadece olgular") etkisinden çıkılmasıyla birlikte kuramsal konumlanmalar şekillenmeye başlar, oysa o dönemin tarihçilerinin işlerinde bu tür bir kuramsal konumlanışa rastlanamamaktadır. Son olarak, siyasal eğilimlerin geri dönüşü de süreçte rol oynamıştır: 3. Cumhuriyet'in başlangıcında "beşeri bilimler" cenahının başını muhafazakârlar/liberaller çekiyordu; sol iki dünya savaşı arasında bu sahaya iştirak ediyor ve savaşın cereyan ettiği hudutlar değişmeye başlıyordu.

Yeni dergi hem tarihçiler hem de diğer beşeri ve toplumsal bilimler arasında bir bütünleştime iradesini, dışa açılımı, muhalif bir tonu sergiliyordu (yazı kurulu dört tarihçiden, bir coğrafyacıdan –Albert Demangeon– bir iktisatçıdan ve bir sosyologtan –Maurcie Halbwachs– oluşuyordu). Bloch parsel planları okumasına dayanan *Caractère originaux de l'histoire rurale française* ile bir örnek sundu (1931). Roger Dion'un Val-de-Loire üzerine yazdığı (1933) ve "hem coğrafya hem tarih alanında bir başyapıt" (Krzystof Pomian) olan tezi ona eşlik etti. Bir Ortaçağ ve bir modern dönem uzmanının yönettiği derginin kısa zamanda, yazılarının yarısından çoğunu "yarın tarih olacak olguların doğru kavranması" amacıyla bugün "günümüze dair" söyleyebileceklerimize ayırdığı görüldü. Pek çok katkı ya-

zısı SSCB'nin, faşizmin ve nazizmin yapısı konularına eğilmişti ve bunlar, iktisatçıların dönemin okuyucuları açısından kimi zaman şaşırtıcı sonuçlara götüren okumalarına dayanıyordu. *Annales* yazılı kaynakların üstünlüğünü her tarihsel dönem için soru konusu yapmaya çalışır. Tarihçilerin mesleki maharet i salt metin okuma becerisiyle sınırlanamaz. Tarihçi sade, sanatsal olmayan bir ikonografiyi fark edip çözmesini bilmelidir. Haritaları ve planları deşifre edebilmeli, geçmiş çağlara ait şeylerle (söz gelimi sabanlarla) ilgilenmelidir. Kıyaslamacı yaklaşımın gereğine vakıf olmalıdır; (feodalite, kapitalizmin kökenleri gibi) örnek temaların dergide farklı mekânsal ve zamansal bağlamlarda ele alınmasının sebebi de budur.

1939-1945 savaşından sonra (ki bu sırada dergi çıkmaya devam eder) *Annales* (pek çok değişiklikten sonra) bir kere daha ismini *Annales Economies Sociétés Civilisations* olarak değiştirir. "Tarih" sözü artık yoktur, fakat –sömürgecilikten kurtuluş hareketinin de tesiriyle– her coğrafyadan ve dönemden medeniyetler üzerine eşitlikçi bir düzlemde çalışmalar yürütme niyeti ilan edilmektedir. Lucien Febvre'e (1956'daki) ölümünden sonra 1968'e kadar dergiyi yönetecek olan Fernand Braudel katılmıştır. 1946'dan sonra derginin araştırma ve yüksek eğitim alanındaki ilgilerine artık bir kurum (*Ecole pratique des hautes études*'ün 6. kısmı) tercüman olmaktadır. Sonuçta *Annales* François Simiand'ın daha 1903'te açık ettiği tarihçiler kabilesinin "üç putu"nun gözden düşmesine katkıda bulundular: büyük insanlar ve olaylar; siyaset, diplomasi, savaş; kronoloji [Simiand, 1960; Rebérioux, 1983]. Bu noktada dergi, Fransa tarihi ile ilgili kafalarda oluşmuş fikri dönüştürerek ulusal belleğin dönüşümüne katkıda bulundu ve bunu Febvre ve Bloch'un savundukları ve bugün Braudel tarafından (*L'Identité de la France*, 1986) geliştirilen bir fikrin, yani Fransız topraklarının ilk sakinleri ile çağdaş yurttaşlar arasındaki (toprağın gerektirdiği[3]) süreklilik fikrinin altını oymadan yaptı.

3 Bu sorunsal, Fransız topraklarının özgüllük kazanması ve sınırların teşkili üzerine yapıkları çalışmalarda Vidal de la Blache ve Roger Dion'u da meşgul etmiştir.

Sürenin zamanı

Fernand Braudel (1902-1985) doktora tezi büyük oranda, İkinci Dünya Savaşı kamplarından birinde belge yokluğu içerisinde yazıldı. Metin, tarihçilerin önemli bir çoğunluğu tarafından bugün hâlâ "20. yüzyılın en büyük eserlerinden biri" sayılır (Christophe Charle). 1949'da yayımlanan *La Méditerrannée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* [II. Phelipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası] gerçek bir jeo-tarih eseridir. Yazarı II. Phelipe'nin Akdeniz politikasını temel alan bir proje bağlamında Akdenizin tarihini yazmaya ikna eden aslında Lucien Febvre olmuştur. Braudel Lucien Febvre'in ardından 1950'de Collège de France'ın başına geçer. Herhangi bir üniversiteden tasdik almadan kendi kendini yetiştirmiş Guillaume Budé'nin arzusu üzerine 1. François tarafından 1530'da kurulan Collège Champollion, Michelet, Renan, Bergson ve Claude Bernard'ın ders verdikleri Fransa'nın en eski yüksek öğrenim kurumudur. Braudel burada verdiği ilk derste kendi programını şöyle ilan eder: "neredeyse devinimsiz", "üç zaman" uyarınca akıp giden bir tarih. Bu üçlü zamansallığın (yapı/konjonktür/olay) unsurları şunlardır: coğrafi zaman yani ortamın zamanı; ekonomik gelişmelerin, devletlerin, medeniyetler arası temasın toplumsal zamanı; insanların seçim ve niyetlerinin zamanı. "Uzun süre" incelemesi (ki bu kavramı ancak 1958'de formule edecektir) Braudel'e, diğer toplumsal bilimlerle buluşmakta ayrıcalıklı bir araç gibi görünür. Açıkladığı bu programı, Avrupa kapitalizminin doğuşunu ve "ekonomi-dünya"ya açılmasını incelediği başyapıtında (*Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV^e^-XVIII^e^ siècle*, 1967 ve 1979) uygulayacaktır.

Tarih disiplini içinde tam bir girişimci olan Braudel (Maison des science de l'homme ve Académie'nin kuruculuğunu ve Académie française'in azalığını yapmıştır) akademi dışı halka yönelik eserler kaleme almaya canı gönülden talip olmuştur ve bu yapıtların kazandığı başarı ele alınan sorunların siyasal önemine tanıklık eder. Daha önce bahsettiğimiz ve yayımlanması Milli Cephe'nin yükselişine denk düşen *Identité*'den baş-

ka daha öncesinde, 1963'te *Grammaire des civilisations* ile büyük bir okuyucu kitlesiyle çoktan buluşmuştur. Ancak kurumsal ve bilimsel bağlamda Braudel, 1960'lı yıllarda Antikçağ'dan Fransız devrimi çalışmalarına kadar pek çok alanda üniversitelerde hâkim olan ekonomik tarihin hegemonyasının bir sürdürücüsüdür.

Ekonomi tarihi alanında baskın isim esasen Marxist kültürden gelen fakat Braudel'in kendisini, klasik olay tarihini istatistiksel diziler yardımıyla aydınlatmaktan başka bir şey yapmamakla suçladığı Camille-Ernest Labrousse'tur (1895-1989). Yine bu iki ismi *in fine*, meşru biçimde sosyo-ekonomik tarih başlığı altına yerleştirebiliriz; nitekim Braudel ve Labrousse'un *Histoire économique et sociale de la France*'ı birlikte yürütmeleri de bu duruma tanıklık etmektedir (PUF, Paris, 1976-1982). FKP'nin eski üyelerinden olan (ve hayatının son demlerinde iken, çöküş sürecinde olan partiyle yeniden yakınlaşan) Labrousse takipçisi olduğunu söylediği Jaurès'le Fransız devrimi sevdasını paylaşmaktadır ve temelde bir Marksist olarak kalacaktır. Amacı, yapıların ve krizlerin analizini uzlaştırarak, kopuşun derin kaynaklarını keşfetmektir. *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle* (1932) başlıklı tezi 18. yüzyıl Fransa'sında fiyat ve gelir hareketleriyle ilgilidir ve daha sonraki eseri *Crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution*'a (1943) hazırlık niteliği taşır. Ciddi bir tez danışmanı, otoriter bir kişi olan Labrousse tez öğrencilerine çalışabilecekleri alanları "içişleri bakanı edasıyla" işaret eder [Corbin, 1994]. Böylece yapılan çalışmalar ulus sathında el değmemiş alan bırakmaz. Fakat yumurcaklar kendi yollarına gitmeyi bilir. Sözgelimi Braudel'in öğrencisi Pierre Chaunu (1923) ticaret hareketlerine (*Séville et l'Atlantique*, 1957) ve demografik değerlendirmelere (Amerikan yerlilerinden modern Fransa'daki maderşahi rejimlere) uyarlanan niceliksel tarihi "üçüncü mertebeden nicelliklerin" tarihine dönüştürür; hedef, kolektif ve "medeniyetler sisteminin küresel tarihini" yazmayı mümkün kılacak zihinsel yapıların uzun tarihini inşa etmektir.

Maddi olmayan konuları da kapsayabilen bu "dizisel tarih" belgeleri, spesifik türden bir sorgulamaya tabi tutarak, tikellikleri ve diğer olumsallıkları saf dışı edecek şekilde, malzemeyi türdeş hale getirmeyi amaçlar; böylece istatistik modeller oluşturulabilir. Burada da ekonomizmin egemenliği sarsılmaz olarak kalır. Ancak bu tarih türü, "sınıf" terimi üzerinden yapılan Ancien Régime toplum analizleri karşısında "zümre toplumu" mevzisini terk etmek istemeyen modernist Roland Mousnier tarafından eleştirilecektir. Mousnier'ye göre mevkiye bağlı liyakat ve onur üzerinde temellenen zümre ayrımları bir toplumsal gerçekliğin hukuk alanına tercümesidir. Oysa Labrousse'a göre tersine, üretim ilişkilerine dayanan bir hukuki sınıflandırma söz konusudur. Halk ayaklanmalarının yorumlanması bağlamında bu tartışma hararetli bir hal almıştır, özellikle de Sovyet yazar Boris Porchnev'in bu temalı eserini yayımlamasından sonra (1963). Fakat tartışma üniversite normları çerçevesinde sürmüş, medyanın konuya müdahalesi olmamıştır. Ancak o dönemle ilgili bilgilerimizi zenginleştiren pek çok çalışmanın kökeninde bu rekabet bulunur. Mousnier on yıl boyunca kurumsal tarihin meşalesini taşımış, mücadele iki tarafından mevzilerini terk etmediği Saint-Cloud kolekyumu (1965) sırasında da yatışmamıştır. Soğuk savaş aynı zamanda ideolojiktir de: "siyasal"nın sağa yakın yan anlamları varken, az çok Marksist bir çağrışımı olan "toplumsal" doğal olarak solun ayrıcalıklı konusudur.

Şimdiki zamanın şantiyesi

Mahzenden buğday ambarına

1969'da *Annales* yönetimini Braudel'den devralan yeni kuşağın (André Burguière, Marc Ferro, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Jacques Revel) gelişi ile tarihin parçalara ayrılışı zaman olarak örtüşür. 1974'te *Faire de l'histoire* [Couteau-Bégarie, 1983; Bonnaud, 1998] başlığıyla yayımlanan "yeni tarih" metni Pierre Nora ve Jacques Le Goff imzalıdır [1974].

Yazarlar tarihin parçalara ayrıldığını saptarlar, bununla birlikte tarihin sahasının artık "sınırsız" olduğu göze çarpmakta, "tarihsiz halklar" (Henri Moniot) gibi "yeni meseleleri" ve 19. yüzyıl mutfağı (Alphonse Dupront) gibi "yeni konuları" ele almak yönünde bir eğilim gözlenmektedir. "Sınırları gereğince tayini belirlenmemiş, tarihi kapsamak ve ortadan kaldırma riski taşıyan diğer bilimler"in rekabetiyle karşılaşan tarih globallik özleminden vazgeçmek zorundadır. Buna karşın, uygulamalı bilişimde atılan adımlar sayesinde ilk defa tarih için dizileri (istatistik serileri) incelemek ve bir araya getirmek imkânı doğmuştur. Aynı kategoriye ait unsurları birbirine ancak bu diziler bağlayabilir: François Furet bir süre bu eğilimi benimser, Le Roy Ladurie ise "son noktada ancak nicel olan tarihin bilimsel" olabileceğini düşünür.

"Yeni yaklaşmlar" arayışı içinde "yeni tarih" parçalanmayı, dizileri, antropolojiyi ve zihniyetleri fiilen birleştirmiştir. Bu yeni tarihi, zihniyetler incelemesine girişen dizisel bir tarih olarak da tanımlayabiliriz. Aynı zamanda, "devinimsiz tarih"ten ziyade parçalı zamansallıklar veya uzun diziler ön plana çıkarılır. Dolayısıyla bu tarih Febvre ve Bloch'un dergilerinin ve 68 Mayıs'ının çocuğudur (fakat tek tek failler ve olaylar karşısında mesafesini muhafaza eder). Aynı zamanda "tüketim toplumu"nun yükselişinden de olmulu yönde etkilenir, zira eğitimli kitlenin büyümesi bu tarih için yeni pazarlar sağlar. Tarih söylemi etnolojinin, kısmen devrim sonrası hoşnutsuzlukla açıklanabilecek bir tür "üçüncü dünyacılığın" etkisinde kalır ve bu değişim yüksek entelijensiyada daha da hızlı gerçekleşir. Labrousse'la anlaşmazlığa düşen öğrencileri (Maurice Agulhon, Michelle Perrot, Alain Corbin) 1960'lı yıllarda çoktan "mahzenden buğday ambarına" (Michel Vovelle), başka deyişle sosyo-ekonomik olandan zihniyetler alanına geçmişlerdir ve bu sonuncusu Georges Duby ve Philippe Ariès gibi büyük isimlerin boy gösterdiği bir alandır. 1929 doğumlu Emmanuel Le Roy Ladurie bizzat, ekonomik ve toplumsal tarih incelemelerindeki bu dönüşümün iyi bir örneğidir: kadastro istatistikçisi (bkz.*Paysan du Languedoc* başlıklı tezi, 1966), 1000'li yıl-

lar sonrası iklim değişiklikleri tarihi uzmanı (1967) olan Ladurie Pamiers piskoposluğunun engizisyon sicillerine dayanarak yaptığı bir incelemeyle sükse kazanır: *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (1975, iki yılda kitap 130.000 baskıya ulaşır). Ladurie bu çalışmasında açıkça, o dönem Lévi-Strauss'un başını çektiği "yapısal antropoloji"nin güçlü etkisinde bulunan etnoloji analizi yöntemlerini kullanır. Toplumların gelişimine duyarlı olan tarihçi toplumların içsel mantık ve tutarlılıklarını yeniden kurgulamayı hedefleyen yöntemlerden fayda sağlamayı bilmiştir.

Tarihin bilimsellik iddiaları 1971'de Antikçağ uzmanı Paul Veyne tarafından, *Comment on écrit l'histoire* [1971] adlı eserde parlak biçimde sorgulanmıştır. Nitekim ona göre bütün açıklamalar "anlatının anlaşılır bir oyun içinde kendini organize etme biçimi"ne indirgenebilir. Veyne "tarihçinin özgürlüğünü kısıtlayan akademik uzlaşılardan doğmuş sözde-bilim" olan ve tarihçiler işlerini yaparlarsa yok olmaya yazgılı sosyolojiyle arasına mesafe koymak için de bu tanımdan yararlanır. Sosyoloji ona göre "sosyologların yazmayı ihmal ettikleri" tarihten ibarettir. Böylece Veyne "kavramsallaştırıcı bir tarih"i savunur ve tarihçilerin yöntem araştırmaları açısından vazgeçilmez olduğunu düşündüğü felsefi kültürün diriltilmesini talep eder. Çünkü aslında tarihçilerin yöntemleri birtakım teknik ve izleklerden kaynaklanmaktan çok "kuramsal pratiklere", yani tarihçilerin ve milletlerin imgelemeni yapılandıran çerçevelerin bilinçsizlikle görmezden gelinen varsayımlarına dayanır. "Hakikatlerimizi biz kendimiz üretiriz ve bizi inandıran şey Hakikat değildir. Çünkü o kabilemizi kurup şekillendiren muhayyilenin evladıdır." Şu ya da bu analizi geçerli kılmayı sağlayan ortak kriterlerin çıkarsanabilme imkânına şüpheyle yaklaşan Veyne, tarihsel "dersler" ve "örnekler" karşısında da en az o derece şühecidir. Bu şüphesini de çağdaş ve antik dünyalar arasındaki köklü farklılığa dayandırır. Meslekten tarihçiler tarafından büyük ölçüde paylaşılan bir idealin, "herkes için bilgi" idealinin karşısına tarihçinin esasen kendisi için çalıştığı ve çalıştığı soruna da kendi hayatına atfettiği anlamlar çerçevesinde

yatırında bulunduğu fikrini çıkartır (ve bunu da hem meslektaşları hem de genel olarak okuyucularının hiç aşina olmadıkları çok sayıda felsefi referansalar yardımıyla yapar).

Bu ideolojik dönüşüme sevinenlerden –Marksizan bilimciliğe vurulan bu darbeden fazlasıyla memnun olan Raymond Aron da bu kişiler arasındadır– biri de Michel Foucault'dur (1926-1984). Yazılarında tarih disiplinin geleceğini gören "yeni-tarihçiler" tarafından olduğu kadar Braudel tarafından da göklere çıkartılır Foucault. Bir filozof olarak "yapısalcı" etiketini reddeder (o dönemde isminin ardına takılan ve başlangıçta karşı çıkmadığı bir etkiettir bu) ve bu reddedişin sebebi olarak "arkeoloji"ye ve kategorilerin tarihselliğine atfettiği önemi gösterir: Bu doğrultuda, *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi* (1972) ve *Cinselliğin Tarihi* (1976-1984) gibi çok tartışılmış eserler kaleme almıştır. Belirgin bir konusu olmayan genel tasvir ve mülahazalardan ziyade, kendilik bilincinin içinde yitip gittiği söylemsel pratiklerin analizini tercih eder. "İlerleme"den ziyade süreksizlikleri tespit eder – fakat bu süreksizlikleri erekbilimsel yaklaşımlar içine kolayca sokulabilecek kopmalarla karıştırmamak gerekir. Foucault bu süreksizlikler içinde, insan için kullanılan "tarihsel özne" mefhumuna aman vermez.[4] Onun dünya görüşü açısından önemli ve öncelikli olan toplumsal uzamdaki unsurlar arasındaki ilişkilerdir (son noktada ilişki "yapı"nın yerine geçen başka bir ifadedir). Nesnelerin bilincine varan özneler yoksa "şeyler" sadece "belirli pratiklerin nesneleşimi"nden ibarettir. Aynı şekilde "tarihsel konu ve nesneler" (tıp, delilik, iktidar) evrensel bir kategorinin sınırlandırılmış ifadeleri değil "bireysel hatta tikel bir dizidir". ABD'de Fransız kültürünün önde gelen simalarından olan, *Gai-Pied* isimli homoseksüel derginin kurucusu Foucault altmış sekiz hareketiyle büyülenmiştir ve bu durum onu (Bruay-en-Artois vakasında "halka adalet", İran'da Humeyniciliğe destek, devrimci şiddetin meşruiyeti gibi) çeşitli konularda radikal bir ko-

4 Başarı kazanan ilk yapıtı *Kelimeler ve Şeyler* (1966), "insanın ölümü" tespitiyle kapanır. Konu Jean Paul Sartre'ın da dahil olacağı şiddetli polemiklere yol açar.

num almaya iter. AIDS'ten ölen Foucault *nolens volens* bir kaderi yaşamış fakat sonuna kadar, yapıtını kapalı bir yapı olarak düşünmemiş, onu bir "alet çantası" olarak görmüştür.

"Yeni tarihin" bu merkezi konumuna kıyasla, Marksist ve yapısalcı eserlerin öneminin nispi olduğunu söylemek mümkündür, fakat bu eserler kâh moda olarak kâh eğitim kurumlarında ve medyada varlıklarını hissettirirler. Yapısalcı ve Marksist eğilimler genellikle karşıtlık arz eder. Claude Lévi-Strauss Marx'a ve hatta her türlü "entelektüel" bağlanma biçimine (kelimenin müdahil olma anlamında, yani kamusal işlere, agoraya müdahil olan manasında[5]) mesafe almakta gecikmemiştir. Epistemolojik bakımdan söylersek, tarihin ancak yapma bir *continuum* teşkil etme yeteneğinde olduğunu ileri sürer ve etnoloji ile tarih arasındaki farkı konu veya yöntemde değil perspektifteki bir farklılık olarak görür. Dilbilimin (Jakobson) ve matematik formalizasyonun izini süren etnolog; elindeki verileri, zihinsel sabitler ve toplumsal hayatın bilinç harici koşulları ("temel yapılar" – örneğin, doğadan kültüre geçişte evrensel nokta ensest yasağıdır; Braudel bu yasakta "uzun süreli bir gerçek"lik görür) çerçevesinde organize eder. Lévi-Strauss'un etkisi, "asık yüzlü tarih"in kimi savunucularına (örneğin (kariyerinin başındaki) François Furet'ye ve Emmanuel Le Roy Ladurie'ye) FKP'ye katılmaları sırasında bağlandıkları marksizmin karşı kutbunu bulmalarını sağlar. Marksist edebiyat sosyoloğu Lucien Goldmann (1913-1970) ise "genetik yapısalcılık"tan yanadır ve toplumsal grupların karakteristik "dünya görüşleri" ile edebiyat yapıtlarını ilişkilendirir. Onun yapısalcılığı eserlere sistematik yaklaşmasından kaynaklanır ve kalıtımsal yöntemi eserin verili bir tarihsel duruma kayıtlı olmasıyla ilişkilidir. Goldmann'a göre Pascal ve Racine'in eserleri, toplumsal terfisi bloke olmuş cüppe asillerinin ideolojisi olan Jansenizmlerinin trajik bir ifadesidir [Goldmann, 1956].

Marksist düşünce biçiminin fazlasıyla etkisinde kalan Labrousse sonrasında, tarihçiler *establisment*'ının zirvesinde, dok-

5 Gelgelelim Strauss 20. yüzyılın sonuna doğru Fransa'daki Müslümanlığı (ve sadece İslamcılığı değil) yayma faaliyetlerine karşı kararlılıkla tavır almıştır.

trin boyutunda Marksizme bağlanan çok sayıda tarihçi yoktu; yine de bazı modern dönemde zihniyetler tarihi uzmanı bazıları (Michel Vovelle ve aynı zamanda Robert Mandrou[6]) bu akımdan kuvvetle etkilenmişlerdir. Bir istisna dışında: Sorbonne'daki Fransız Devrim Tarihi Enstitüsü (Albert Soboul) o döneme dair siyaset üzerinde güçlü vurgu yapan bir Jakoben-bolşevik (nispeten Marksist) okumanın kalesi olarak kalır. Bu ekolün egemenliği 1963 ve 1978'de François Furet tarafından [1963, 1978] sorgulanacaktır. Furet tarihteki bu kopuşu bir kurucu mite dönüştüren (böylece de onu tarihin bir konusu kılman *sine qua non*[7] şartı olan mesafe alma ihtimalini ortadan kaldıran), 1789'un vaatlerini teleolojik biçimde 1917'nin vaatleri haline getiren bu "devrimci kateşizmi" kınar. Üniversitedeki Marksist tarih yazımına temsilci aranıyorsa gözümüzü Katalonya tarihçisi Pierre Vilar'a çevirmemiz yerinde olur: Vilar'ın ilahiyatçılar üzerine yaptığı çalışmalar bu alanda ekonomik analizin unsurlarını keşfeder. Vilar özellikle –"yeni tarih" akımına ters doğrultuda– tarihte bir bütünlük görür ve bu disiplini bütün insan bilimlerine sentetik birlik kazandırabilecek tek disiplin haline getirmekte ısrar eder.

Evden agoraya

Bu büyük epistemolojik çatışmalar karşısında, siyaset tarihi ve uluslararası tarih (her ne kadar zamanın ruhu tarafından bir tarafa itilseler de) Paris Siyasi İncelemeler Enstitüsü'nde konumunu muhafaza eder. Sedan yenilgisinin[8] ertesinde kurulan Ecole libre des science politiques'in mirasçısı olan ve oldukça seçici bir kurum olarak bilinen bu "büyük ekol", liberal geleneğin aktarıldığı nadide yerlerden birisi olmayı sürdürür. Gerçi 1945'ten sonra ortaya çıkan FKP'ye bağlı kimi öğretim üyeleri burada,

6 Hatta Jacques Le Goff'ta bile altyapı-üstyapı şemasının etkisi yok değildir: Aristokrasi ile düşkünler arasında orta tabakaların ortaya çıkışı özet bir yansıma sosyolojisine varır.

7 Olmazsa olmaz – e.n.

8 1870'de Napolyon'un Prusya ve Almanya koalisyonu karşısında aldığı yenilgi – ç. n.

seçkinler arasında SSCB'yle ilgili pozitif bir imgeyi yaymışlar ve bu işte hiç de başarısız olmamışlardır. Kurumun en önde gelen siması René Rémond önce *La droite en France* sonra *Les droites en France* (1954) başlıklı eserin yazarıdır ve siyasal elitin önemli bir kısmına üç akım tipolojisini benimsetmeyi başarmıştır: meşruiyetçi/muhafazakâr; Orleansçı/liberal ve Bonapartçı/popülist. Sorbonne'la bir sinerji oluşur. O döenmde Sorbonne'da yıldızı parlayan isim ise Pierre Renouvin'dir (1959'la 1972 arası Fondation nationale des science politiques'in başkanlığını da yine Renouvin yürütmüştür). 19 yaşında Agregasyon sınavını verip öğretmenliğe hak kazanan Rémond, Jean-Baptiste Duroselle ve René Girault'ün de yardımıyla diplomasi tarihi alanına ve bu alanı etkileyen "derin kuvvetler"e yönelir (halklar arasındaki ilişkiler artk uluslararası ilişkilerin konusu içindedir ve böylece incelemeler "zihniyetler"i de işe katabilecektir). Aynı tarihlerde Cezayir savaşı, Mendesçi solla (Michel Winock, Jacques Julliard) işbirliği içinde, çağdaş tarih macerasına atılmakta (IHTP, 1978) tereddüt etmeyen bir "angaje tarihçiler" topluluğu haline gelecek Hıristiyan bir tarihçiler kuşağı (François Bédarida [1995]) için kaynaşma vesilesi sunacaktır. Hıristiyan Emmanuel Mournier'in felsefesine göre, buradaki "çağdaş" şu an var olmaktan çok, 1945 sonrasını ifade eder. İncelenen dönemin özgüllüğünden de kaynaklanan temel orijinalitesi, bellek meselesini tarih bilimi alanına katma iradesinde yatar.

İkinci Dünya Savaşı Tarih Komitesinin tutumuyla tümüyle örtüşen bu tutum, Henri Michel'in liderliğinde olayların faillerini ve profesyonel tarihçileri bir araya toplayan IHTP (Institut d'histoire du temps présent) tarafından da sürdürülür. "Tarihin talepleri"ne karşılık verme doğrultusunda açıkça ortaya koyulan bu irade IHTP ile kendi tarihlerine kavuşma arzusu içindeki diğer kurumlar (EDF, Tasarruf sandığı) arasında varılan bir dizi anlaşmada ifadesini bulur. Son olarak IHTP hem çeşitli medya kuruluşları için (FR3, Libération) bilirkişilik hem de yetkili kamu kurum ve kuruluşları için bir "anket komisyonu" olarak görev yapar – bu son görevinin bir örneği (kurumun müdürü) Henry Rousso tarafından yürütülen, 2004

tarihinde Lyon-III'te aşırı sağın durumu konulu soruşturmadır. Bir başka kurum EHESS (Ecole des hautes études en sciences sociales) 1970'li yıllardan itibaren, François Furet'nin çalışma grubu etrafında toplanan *siyasalın* tarihçilerine ortam sunmuştur. Kurulan bu ilişki ağı Fransa'daki "siyasal" kutpu "antitoaliter" bir yaklaşımla ve disiplinler aşırı bir pespektifle karşılamaya çalışır. EHESS'te tarihçiler (Pierre Nora), sosyolog (Pierre Rosanvallon) ve çok sayıda felsefeciyle (Marcel Gauchet, Cornélius Castoriadis, Claude Lefort, Luc Ferry) teşriki mesai içinde olurlar. Marksizme karşı aldıkları ve çoğu kez, siyasal hatta ekonomik liberalizmin ihyasına varan bu aşikâr mesafe siyasalın toplumsal tarihinden (veya "sosyo-tarihinden") yana olanlar açısından uygun değildir. Siyasalın toplumsal tarihi, tarihçi kültürüne (arşivlere, bibliografilere) aşina politika analistleri ("siyasal bilimler"den gelen araştırmacılar) açısından elverişlidir. Bu insanların yeğledikleri alanlardan biri de Fransız Devrimi'nden itibaren makul bir zaman aralığında ele alınabilecek, seçim uygulamalarının ve oy hakkının tarihidir (Patrice Guennifey, Michel Offerlé). Yeri geldiğinde Pierre Bourdieu'nün sosyolojisinden kavramlar devşiren bu çalışmalar; genel oy hakkı konusundaki hukuki eşitlik tarafından gizlenen, toplumsal eşitsizlikleri ortaya koymayı amaçlar. Kimi zaman, Maurice Agulhon'un [1989] Marianne figürünün ve kampanyaların siyasallaşmasının evrimi konusunda, antropoloji ve sosyolojiden destek alarak yaptığı çalışmalara başvurulur. Bu alanın sınırı, benzer şekilde temsiller ve ikonografilerle ilgilenen kültürel tarihle araya çekilmesi gereken bir sınırdır.

"Siyasalın kültürel" tarihinden yana olan Jean-François Sirinelli bugün 1970'li yıllarda "yeni tarih" tarafından tartışma konusu yapılan bir alanı fethetmiş olmakla gurur duyuyor. Zira o yıllarda Jacques Le Goff şöyle yazabiliyordu: "Siyasal tarihi tahtından indirmek... Annales'ın bir numaralı amacı bu olmuştur ve aynı şey yeni tarihin ilk saflarında yer alanların amacı olmayı sürdürüyor." "Mahzenden ambara" geçişten sonra, yüzyılın sonunda geçiş bu defa "evden agoraya" olacaktır. Aslında siyasal tarih iki kutup arasında uzanır: fikirler tarihi ve seçim sos-

yolojisi (André Siegfried Annales'ın kurduğu ilk ekipte yer almış fakat işbirliği uzun soluklu olamamıştır). Uluslararası ilişkiler tarihi gibi siyasal tarih de "zihniyetler" üzerine çalışmalardan faydalandı. Bireysel bilinçlerin ve insan topluluklarının içinde yaşadıkları dünyayı nasıl temsil edip sunduklarını konu alan kültürel tarih, özellikle de kültürel siyasetler veya entelektüeller üzerine çalışmalarla buluştu (Pascal Ory). Artık "yukarıdan" bakışlara dair kuşkulardan (tüm failler oyunun içindedir) bağışık tutulan siyasal tarih "olay"dan da kendini kurtarıyordu, nitekim kültürel verilerin güçlü bir atalet taşıdıkları doğru kabul edilmekteydi. Siyasal tarih "şimdiki zaman"la veya çağdaş tarihle sınırlı değildi zira bu başlıkta yayımlanan kolektif eserler (Bernard Guenée, Françoise Autrand, Claude Gauvard gibi) Ortaçağ ve (Joël Cornette, Yves-Marie Bercé, Blandine Kriegel gibi) modern dönem uzmanlarının üzerinde çalıştıklar malzemeyi de içinde barındırmaktadı. Bu eserler "bir insan grubunu siyasal planda birbirine bağlayan temsiller" (Jean François Sirinelli) anlamındaki "siyasal kültür" kavramına saygınlık kazandırdı; bu kavram hem bir dünya görüşü hem de geçmişi benzer biçimde yorumlama ve birlikte yaşanacak bir geleceği projelendirme anlamına geliyordu. Böylelikle bu eserler, *temsiliyet* çağına girmiş toplumlara ne sembolik alanı ne de kutsal olanı ihmal etmeyen bir bakışla yaklaşan tarihsel antropologların (Maurice Agulhon gibi [1989]) gündemleriyle kesişti. Kuşkusuz Sirinelli için antropolojik yaklaşım güncel tarih söz konusu olduğunda çok daha sorunludur. Ancak "kamuoyu" çalışmaları (Jean-Jacques Becker'in [1977] 1917 yılıyla, Pierre Laborie'nin [2001] Vichy'yle ilgili olarak yaptıkları) "duyarlıklar" veya Alain Corbin'in tabiriyle "duyarlı kültürler" olarak adlandırılabilecek daha derin bazı eğilimlerin gelişimini mümkün kıldı. Bir Normandiya köyünde 1958'de çalışma ve günlük saatlerin belirlenmesinde siren mi çan mı kullanılacağıyla ilgili yapılan tartışma buna örnek gösterilebilir [Corbin, 1994]. Böylece siyasal tarih mantıksal zorunlulukla yolu üzerinde "mikro-tarihle" karşılaşır – zaten J.-F. Sirinelli'nin onun için düşündüğü program da budur.

"Mikro tarih" Carlo Ginzburg gibi İtalyan tarihçiler tarafından başlatılmıştır. Ginzburg *Peynir ve Kurtlar*'da engizisyon arşivlerinden yararlanarak 16. yüzyılda Frioul'lu bir değirmencinin, Menocchio'nun hikâyesi anlatılır.[9] Mikro tarih, geride bıraktıkları izler ve belirtilerden yola çıkarak bireylerin (veya küçük toplumsal birimlerin) yaşantısını analiz eder. Biyografiyle aradaki fark şudur ki mikro tarihçiler, "büyük tarih"in süzgecinden kaçan failler bağlamında toplumsal grupları bireysel stratejilerden yola çıkarak aydınlatmayı hedeflerler. Objektifte yapılan bir "odak değişikliği" sayesinde, bundan böyle artık tekilliklerin toplumsal tarihiyle karşı karşıya kalırız. Alain Corbin bir "iç odağın", kunduracı Perhe'in (1789-1856) bakış açısını benimseyerek yazdığı *Le Monde retrouvé de Louis Françoi*s *Pinagot*'da (1998) bu programı uygular. Corbin bunu Perche'nin bıraktığı belgelerden değil[10] onu kuşatan toplumsallığı (belediye konseyi) tasvire elverecek belgelerden yola çıkarak yapar. Yabancı mikro tarihçileri Fransa'ya tanıtan Jacques Revel'e göre "ölçekler arası" kıyaslama yoluyla "kargaşa zamanında toplumsal faillerin nasıl, bizzat derhal bilincine vardıkları bir anlamın üreticisi" olabildikleri gösterilmelidir.

1980'li yılların sonunda bireylerin ve olayların tarihte yeniden hayat buluşunun çeşitli örnekleriyle karşılaşıldı. Siyasalın tarihçileriyle birlikte (ki gördüğümüz gibi bunlar kraliyetlerin ve savaşların tarihyazıcılarına indirgenemezler) François Dosse [1987] de "durağan zaman"ın işçilerinde veya etno-tarihte, Marc Bloch'a göre "değişimin bilimi" demek olan tarihin inşasına girişmeyi reddeden muhafazakârlığın savunucularını görür. *Annales*, yayın sekreteri Bernard Lepetit'nin sözcülüğünde bu tespite tepki gösterir. "Global tarih"in açmazlarının farkında olan *Annales* nicel tarihin azalan verimliliğini teslim eder ve "eleştirel bir dönemecin" zorunluluğun kabul eder [Charti-

9 Fransızcaya 1980'de çevrilmiştir. Menocchio bir üretici ve köylü cemaatin bir üyesi olması dolayısıyla kültürel bir aracı konumundadır; aynı zamanda Boccace ve *İncil* okurudur. *Microstoria*'nın Almancadaki karşılığı *Alltagsgeschichte*, yani "gündeliğin tarihi"dir.

10 Alain Corbin, Jacques Rancière'e benzer şekilde grubu temsil gücünü zayıf gördüğü otobiyografilere karşı mesafe alır.

er, 1998]. Komünizmin yıkılışının da katkısıyla tarihsel faillerin davranışlarıyla ilgili belirlenimci bir nesnelleştirme yaklaşımı terk edilerek yerine bir kere daha, faillerin stratejilerine dikkat sarfeden ve (makro ve mikro) ölçek düzeylerinin zorunlu olarak eklemlendiğini hesaba katan bir yaklaşım benimsenir. Bu dönemeç; "yeni konuların kurgulanması"nı, "hipotezlerin değiştirilmesini" ve "odak noktasında kaymadan mütevellit yeni bakış açılarının" benimsenmesini içerir. "Düşünen özne" kavramını yeniden gündeme getirir ve böylece biyografinin dirilişini meşru kılarak, "temsiller savaşını"ı ön plana çıkartır: Bir grubu birleştiren üretim sürecinde nesnel biçimde vazedilişi değil, kendini ve başkalarını algılama biçimidir.

Çalışma koşulları; dışarıyla rekabet; topluluklarla, hatırlama düzeniyle ilgili ya da medyatik zorunluluklar; biçimlendirici ideolojilerin ölümü ve görececiliğin yükselişi bir kısım tarihçiyi bir "tarih krizi"nden bahsetmeye itiyor. Bu krizin, eğer tarih disipliniyle ilgili üretimlerin salt sayısına bakılacak olursa, nicel yönden desteklenmesi güçtür. Bu alanda görülen enflasyon, 1980'li yılların sonundan önce nispeten ikincil konumda kalan bir alanda yani tarih yazımı alanında hissedilir durumdadır. 1991'de tarih ve coğrafya alanındaki CAPES sınavlarında ("dosya mülakatı" denilen) yeni bir sınav biçiminin ortaya çıkması bu alandaki editöryal dinamiğin canlanmasına katkıda bulundu. Sınav jurisinin epistemolojik bir yöne kayması, adayların didaktik bir perspektifte değerlendirilmesi meslek çevrelerinde geniş ölçüde paylaşılan bir tespite delalet ediyor. Nitekim kendilerinden sonra gelecekleri işe almakla yükümlü tarihçilerin (ve coğrafyacıların) büyük çoğunluğuna göre eğitimcilerin "profesyonelleşmesi"nin yolu disiplinle ilgili bilimsel ve siyasal-belleksel stratejilere hâkim olmalarından geçer. "Nasıl öğretecekleri"ni bildiklerini göstermelerinden önce öğrenciler "niçin öğrettikleri"ni bilme kapasiteleri üzerinden ayıklamaya tabi tutuluyor.

Gérard Noiriel [1996] dikkat çekici bir çalışmasında, bu "kriz"in gerçekliğini inkâr etmeksizin, geleneksel çerçeve içinde kalıba girmiş tez konularının istikrarına dayanarak kriz söy-

lemini yumuşatma eğilimine girer. Epistemolojik gerilimin ardında eski kuşağı, krizden en çok hapseden yeni yöneticilerle karşı karşıya getiren kurumsal konumlar arası çatışmanın gelişimini görür; bu tartışmalar mesleğe adım atmayı bekleyen gençler tarafından ihtiyatla takip edilmektedir. Öğretim görevlileri mesleki krizden çok daha kolayca söz edebilmekte iken (kadrolaşma, değerlendirme, mesleğe alınma gibi konularda üniversitlerde yaşanan sorunlar) araştırmacılar daha ziyade tarihsel bilgiyle ilgili bir krize vurgu yapıyorlar. Kısaca bugün tarih karmakarışık fakat hareketli bir manzara arz ediyor ve tarihçiler topluluğu pozitivizm ve inkârcılık karşıtı bir uzlaşı etrafında birleşmiş görünüyorlar. Artık kimse dökümanların bir toplumun kendisiyle ilgili temsillerinin bir kalıntısı olduğunundan şüphe etmiyorsa da "postmodernist" görececilik yine de, hakikat ve ispat meselesini halledebilmiş değil. Tarih bilim mi yoksa anlatı mı? Tarih diğer sosyal bilimler içerisinde "geçmişin hakikatine" doğru tartışma götürmeyen bir yol bulamadığından, kabul edilmiş veya en azından tartışmalı görülen şeyleri bizzat işaret ederek geçerlilik sağlamakla yetinmek eğiliminde. Bu şekilde tarih her şeyden önce bilimselliği konusundan veya bu konuyu kurgulamayı sağlayan yöntemlerden değil, içsel işleyiş biçiminden alan (Fransa'da agregasyon sınavları ve tezler) toplumsal bir pratik olarak tanımlanır. Aynı yetkiyi paylaşan meslektaşlar topluluğu tarafından sonuçların karşılıklı bir rekabet içinde ve sürekli olarak değerlendirilmesini izin veren de bu iç işleyiştir.

İKİNCİ KISIM

TARİHİN TALEPLERİ

6

Müfredatlar

"Müfredatları Avrupa harici tarihe çok yetersiz yer vermekle eleştirebiliriz. Akdeniz ve Avrupa'ya odaklanmış olan tarih programı ancak 20. yüzyıl ele alındığında dünyaya açılır. Bilinçli bir tercihtir bu... Okullarımızda öğretilen tarih ulusal ortak varlığını oluşturan tarihi yapıtları ve mekânları anlatır. Vercingétorix, Clovis ve Charlemagne'ı; Joinville'in hatıratındaki Saint Louis'yi öğretir; Saint-Denis'den Reims'a, Vincennes'den Chambord ve Versailles'a kadar monarşinin eserlerini işler; vatandaşlık ve insan hakları beyannamesinin, 1848'de barikatlarda doğan evrensel seçim hakkı üzerinde durur. Bitmiş olmayan bu hafıza tarih tarafından –yani eleştirel bir bakışla– kurgulanır ki böylece kökenler üzerine söylenenler vatandaşların kendi kaderlerini özgürce tercih etmelerine yardım etsin."

– Dominiqe Borne, "Une discipline d'enseignement", Science humaines, n. 18 [1997].

Müfredat kendi döneminin bir ürünüdür; bir toplumun ve o toplumda yürütlen araştırmaların hangi noktada olduğuna bağlıdır. Bitirme sınav broşürlerinde "tarih yazımındaki gelişmeler" ve "çağdaş meseleler" sözüyle açıkça değinilen şeydir

bu. Bu ayrım yerindedir fakat söz konusu gelişmelerin bir ölçüde toplumsal talebe bağlı olduğunu unutturmamalıdır: Kariyer açısından verimli konular vardır ve bu da araştırma konularının seçilmesini belirler. Zamanlarını ve daha geniş düzeyde de ücret verdiği profesyonelleri, bir karar verme sürecinin sonucunda bir araya getiren devlet, müfredatları tasdik eder. Müfredatlara riayet de bir yandan, öğrencilerin sınavlardaki başarısını belirler [Audigier, 1994; Garcia ve Leduc, 2003]. Bu metinler (kuramsal açıdan) artık yasa haline gelmiştir ve ilk ve orta kısım öğretmenlerinin yol göstericilikleri bu itibarla yüksek öğrenimde görev yapan meslektaşlarınkinden çok daha büyük oranda siyasal çerçeveye bağımlıdır. Elbette öğretilen içeriği resmi metinlere indirgememek gerekir: Tarih öğrenimini irdelerken *Bulletin officiel*'i tek kaynak kabul eden tarihçiler gerçeğin fazlasıyla çarpıtılması riskiyle karşı karşıya kalırlar. Yine de bu şekilde kesin olarak ilan edilen normlar, faillerin pedagojik serbestliği ne boyutta olursa olsun inkâr edilmesi güç bir sınır getirir. Okullarda kullanılan ders kitaplarının yazarları da bunun pekâlâ farkındadır ve son noktada müfredatın uygulanması, içerikte, problematiklerde ve yorumlamalarda çarpıcı bir tek tiplik göstermektedir. Öyle ki "bir yayıncı için mali meselelere orijinal bir yaklaşımla dikkat çekilememektedir" [Noiriel, 1998, s. 222]. Dolayısıyla *marketing* bilimsel, kurumsal ve siyasal güçler arası ilişkiler ağı içinde dokunan bir uzlaşının veya bir orta yolun varlığını ima etmektedir (az çok desteklenen bir durumdur bu fakat elde yeterli çalışma olmadığından ne ölçüde desteklendiği meçhuldür). Bu konsensüs icadının kendisi de, müfredatlarda bölgesel tikelliklere veya cemaatçi okumalara karşı korunması gereken ulusal çerçevenin sürdürülmesi arzusu tarafından desteklenir.[1]

1 Bu ulusal belleğin temerküzüne bir süredir, deniz-aşırı idari birimlerdeki "yerel kültürel miras"ı benimseme arzusu eşlik etmekte (bkz.http://www.education.gouv.fr/bo/2000/8/ensel.htm).

Müfredat nedir?

Amaçlar

Serge Berstein'a göre [1998] bir tarih müfredatının amacı "muhtelif baskı gruplarını tatmin etmek değil, formasyon amaçlarına hizmet etmektir. Bilimsel (kavramsal/yöntembilimsel) gereçler siyasal erklerin (entegrasyon/eylem) hizmetinde iken bu formasyonun dört amacı vardır:

– *bilişsel* amaçlar ("müfredatının ağırlık merkezi"ni oluşturan çağdaş dünyanın arkaplanındaki gelişim sürecini anlamak; uygarlıklardan "unsurları bugün de mevcut olanlar"a özel önem verilir; bkz.Berstein ve Borne [1996]);

– *entelektüel* amaçlar (kişisel görüş oluşturmayı sağlayacak analiz yöntemlerinin edinilmesiyle eleştirel zekanın oluşturulması);

– *vatandaşlıkla ilgili* amaçlar (ilk iki amaca ulaşılması yoluyla yönetime olgun bir katılımın ve diğer kültürel miraslara hoşgörüyle yaklaşmanın sağlanması);

– *kültürel* amaçlar (toplumsal belleğin ve ortak değerlerin kişiye mal edilmesi yoluyla kimlik oluşturmak).

Müfredatlar yöntemleri belirlemez; yöntemler müfettişlik kadrolarının denetimine ve pedagojik sorumluluğun yetki alanına girer. Ancak bunlar arasında ayrım yapmak her zaman kolay değildir: örneğin "yardımcı kaynaklar"ın; kavramların ve analiz metotlarının yerleştirmesine odaklanması gerekir ki orta öğrenim eğitimciler sendikası özellikle liseler söz konusu olduğunda bu kaynakların yetersizliğinden şikâyetçi durumdadır. Başmüşettif Dominique Borne'a göre "tarih öğretmek, öncelikle öğrencilere belirli bir dili nasıl benimseyeceklerini öğretmek demektir. Bu anlamda, öğrenilecek konuların içeriği aktarılma biçimlerinden ayrı düşünülemez" [Boutier ve Julia, 1995, s. 131]. Aslında, yapılan tercihler kimi zaman didaktik önceliklerle ilgili fikir vermektedir. Örneğin ikinci öğretim müfredatının amacı S. Berstein ve D. Borne'a göre, liselerdeki "uygulamaları derinden dönüştürmek"tir ve bu, olaylara ve detaylara pek elverişli ol-

mayan bir ölçek benimsemek pahasınadır. Yardımcı kaynaklar böylece, kaynak statüsünü belirlemek suretiyle öğretinin kendisini de sabitlemiş olurlar. Lise müfredatlarına getirilen yorumlarda (1999), kaynak olarak belirlenmiş eserlerin "bir kültür inşası için vazgeçilmez değere sahip olması" gerektiği konusunda iddialı bir tutum ortaya konulur. Bu eserlerin "kabul edilmiş bilimsel statüleri" onları "müfredatın merkezine" yerleştirir ve böylece kendi başlarına bir öğrenim unsuru teşkil ederler. Bunlar basit pedagojik araçlar değildir: özellikle de içeriklerindeki evrensel kapsam ve ulusal değer dolayısıyla öğrenilip hatırlanmaları gerekir. "Doğal olarak" öğretmen "yakın ilgili eserler"i kullanmakta serbesttir, fakat bunu "tikellikte kalmamayı gözeterek" yapmalıdır. Dolayısıyla eser "geçmişi daha çok bugüne taşımak veya çalışma alanını daha somut kılmak" için zorunlu bir örneklendirme olarak kullanılmaz. Müfredattaki yeri ancak "bilimsel gerekliliklerle" uyumu içinde tasarlanır.

Bu amaçlara ulaşmak disiplinin yapıbozumsal karakterini (ki bu, hatırlama faaliyetinin kendisini de tarihsel bir perspektifte ele almayı gerektirir) olduğu kadar; ilkelerin, inşası görececiliğin tuzaklarından sıyrılması gereken bir gerçeklik içine katılmasını da ihmal etmemeyi gerektirir. Bu emeller, sadece tarih (ve coğrafya) öğreniminin alanına girmemekle birlikte, tarih-coğrafyanın yeri bütün bir öğretim süreci boyunca bu şekilde sağlamlaşmış olur.

Doğuş ve problemler

Bu bağlamda, egemen kültür miraslarının benimsenmesi yoluyla kültürel bir entegrasyon sürecinin (özellikle tarih alanında) öne çıkartılmasını arzu eden güçlü bir toplumsal talep var – fakat bu konuda henüz siyasal bir tartışma gerçekleşmiş değil. Ulusal miras fikrini öne çıkartan tercihlerin karşısında yer alan SNES/FSU'nun[2] ifadesini kullanacak olursak "birlikte in-

2 SNES: Syndicat national des enseignements de second degré [Ortaöğrenim Milli Eğitim Sendikası]; FSU: Fédération Syndicale unitaire [Sendikalar Federasyonu] – ç.n.

şa etmek istediğimiz toplum"a [Observatoire natinal des programmes et des pratiques, 1999] vurgu yapanlar ve "Avrupa'nın Yahudi-Helen-Hıristiyan kökleri"nin meşruiyetini "şu ya da bu cemaatin, toplumsal sınıfın ve bölgenin" köklerinin meşruiyeti karşısında sorgulayanların eğilimi ile bir önceki eğilim arasında bir karşıtlık söz konusudur [Comelli ve Latger, 1996; Citron, 1998]. Öğrencileri evrensel bir tarih yoluna sokmak yönünde bir eğilim söz konusu (pek çok öğretmen kimi zaman öğrencilerin hiçbir kronolojik sabite sahip olmamalarındansa Fransız-merkezli kronolojik sabitlere sahip olmalarını tercih eder duruma düşmüşlerdir). Fakat bu evrensel tarih [Coquery-Vidrovitch, 1999] bilimsel veri yönünden henüz sağlam bir konumda değildir. Afrikalılara göre kendi kıtlarına müfredatta ayrılan ufacık yer, sömürgeci kibrine denk bir etnomerkezciliğin işaretidir. Fakat Fransız öğrencilerin kendi Avrupalı komşularının tarihi ve hatta "süper güç" Amerika'nın tarihi hakkındaki yarı cahil durumlarına ne demeli? (Hint, Çin ve Japon dünyası ve diğerleriyle ilgili eksikliklerini saymıyoruz bile). Marxizm-Leninizm'in yetim kalmış savunucularına gelince, müfredat tayini onlara göre "egemen düşünce"nin bir ifadesidir ve bu düşünce içinde kurgulanan, hukuk devletinin başatlığıyla damgalı batılı/siyasal bütünlükler her türlü gerçek haktan dışlanmış olanlar açısından başlı başına bir "provakasyon" niteliğindedir.

Bununla birlikte müfredat tercihleri (itiraz edenler için de geçerli olmak üzere), toplumsal bağ dokusu içinde tarih disiplinine bir görev yükleyen toplumsal ve siyasal bir projeye denk düşer pekâlâ: anıdan farklı olarak hatırlama az çok düşünülüp taşınılmış bir çabanın meyvesidir. 1993'ün başında hazırlanan 29 Haziran 1995 tarihli (1996 girişlerinde tatbik edilen) metinler buna örnek olarak gösterilebilir [Martin, Berstein ve Borne, 1996]. Bu metin müfredatı değiştirmeye ehil olan tek kişinin, eğitim bakanının (Lionel Jospin) arzusuna cevap veriyordu. Aslında periodik olan müfredatın yenilenmesi, "araştırmacı-öğretim görevlisi" statüsüyle süreklilik kazandırılan öğretim-araştırma bağlarını destekleme arzuyla meşruiyet kazanır. Bu arzu ayrıca CAPES'in sınavlarının (ve tabii ki agregas-

yonun) akademik/bilimsel niteliğini de kısmen açıklamaktadır.

Söz konusu metnin yazımı 1992'de (sosyalist bakan Jack Lang tarafından) Paris IEP'de çağdaş tarih öğreten Serge Berstein'ın ve tarih-coğrafya müfettişler kurulununun kıdemlilerinden Dominique Borne'un yönetimindeki bir gruba verildi (Groupe technique disciplinaire GTD)[3] – grupta ayrıca öğretim görevlileri, müfettişler ve orta öğretimde görev yapan öğretmenler de bulunmaktadır. Bakanlığa bağlı liseler ve kolejler[4] idaresi tarafından yürürlüğe konulan geniş bir danışma faaliyetine konu oldu. Bu faaliyet *Historiens et géographes* adlı dergi yoluyla görüşlerini ifade eden nüfuzlu Tarih-Coğrafya Öğretmenleri Birliğinin ve sendikaların da çabasıyla gerçekleşti. 1993'te Jack Lang'in yerini alan merkez eğilimli François Bayrou'nun etkisiyle öğretmenler arasında geniş kapsamlı bir anket düzenlendi. Tüm bunlar bir kamusal tartışmanın (sonrasında Jean-Claude Martin'in yönetimindeki GTD[5] etrafındaki sert tartışmalara yol açmıştır) çıkış noktasını oluştur. René Girault ve Philippe Joutard'ın raporları da bu tartışmayı beslemiştir. Memnuniyetsiz olan baskı grupları arasında şunlar vardı: Protestanlar (yedinci sınıflarda[6] ve lise birinci sınıflarda Reform, "Hümanizm ve Rönesans" üzerinden anlatıldığı için), laikler (dinin müfredattaki yeri dolayısıyla) ve çağdaş dönem öncesi işlenen üç devrin uzmanları (kendi alanlarına çok az yer

---

3 1989'a kadar müfredatlar sadece genel müfettişliğin yetki alan içindeydi. 1976'da Haby programları sendikacı sol ile Giscardçı modernite arasında bir uzlaşıyı yansıtıyordu. Otuz Şanlı Yıl'ın ve krizin başlangıç döneminin ruhu içinde yazılan ve bu programlar Marxist ekonomizmin entelijensiya içindeki egemenliğini ve eğitim sendikacılığının izlerini yansıtır (Milli orta eğitim sendikası 1960'lı yılların sonundan itibaren FKP yanlıları tarafından yönetilmekteydi).

4 Fransız eğitim sisteminde kolejler 11-15 yaş arası devam ettikleri dört sınıftan oluşur ve aşağı yukarı bizdeki ortaokula denk gelir. Liseler ise bundan sonraki üç yılı kapsar ve bakolorya sınavıyla tamamlanır – ç.n.

5 GTD'nin çok daha Avrupa yanlısı olan müfredatı (dört temel unsurla ilgili çalışmalar öne çıkıyordu: Ulus-devlet, din, kültürel modernlik, piyasa ekonomisi) 1992'de Jack Lang tarafından, özellikle de Tarih-coğrafya Öğretmenleri Birliği'ne karşıtlığı ebebiyle reddedilmişti.

6 Dört yıllık ortaokulun ikinci sınıfında, yani bizdeki yedinci sınıfa denk geliyor – ç.n.

ayrılması dolayısıyla) memnuniyetsizlik belirttiler. "Totalitarizm" kavramının müfredata girmesine karşın (hâlâ önde gelen ortaöğretim sendikasının, SNEF/FSU'nun başında olan) sol-komünist baskı grupları müfredatta görünmüyordu. Duvarın yıkılmasına (1989), Sovyet "reel sosyalizmi"nin parçalanmasına (1991) ve solun seçim yenilgilerine (1993) bağlı ideolojik sarsıntı güçlükle müfredata alınmıştı. François Furet'nin (1995), Regan sonrası liberal entelektüel saldırının önemli uğraklarından biri olarak yorumlanabilecek *Passé d'une illusion* adlı eserinin yayıncılık alanında kazandığı başarı da buna delalet ediyor. Tersten söylersek, aynı yılın Aralık ayında gerçekleşen büyük grevlere eşlik eden manifesto savaşlarında bu itimin sınırları kendini belli etti.

2002 (lise) müfredatları ise "antiliberalizm" bayrağı altında solun ideolojik geri dönüşünün damgasını vurduğu bir başka siyasal bağlam içine oturur. Bu müfredatlar söz konusu itimi mekanik biçimde yansıtarak, göreceğimiz üzere bazı ana eksenleri korumakla birlikte yaklaşımların, sürgün eğilimlerinin ve askeri olguların zaferleştirilmesinin etkisiyle bu eksenden biraz kayar.

Baştan sona

Müfredatlar ilköğrenim/kolej/lise arasında bir tutarlık sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Yine 2002'de düzenlenen ilk seviyede İtalya'yla birlikte Fransa da iddialı bir modelle İspanya'dan ve Almanya'dan ayrılır. Örneğin Almanya'da (Frankocu ve nazi rejimlerine tepki olarak) ilköğrenimi düzenleyen metinlerde "tarih" sözcüğüne rastlanmaz. Her zaman olduğu gibi Birleşik Krallık (ki Thatcher'dan önce din ve fizik eğitimi dışında hiçbir disiplin zorunlu değildi) İngiltere'de/Galler ülkesinde, İskoçya ve Kuzey İrlanda'da farklı bir *curriculum* sunar; (Fransa'daki lise birinci sınıflarda olduğu gibi) anlatılan hikaydeki sıralama değişir[7] ve yöntem açıkça daha esnektir.

7 1.Bir "fatih" (Romalılar, Vikingler, Anglosaksonlar); 2. Tudorlar; 3. Viktorya çağı ve 1930 sonrası toplum; 4. Yunan; 5. Batılı olmayan bir medeniyet.

Beş ile sekiz yaş arası eğitimde öğrenciler, yerel/ailevi "miras"ı işleyerek ve geçmiş olaylar üzerinde tartışmak suretiyle okumayı öğrenmeye alışarak, okul öncesi eğitimde (gündelik faaliyetlerle) kesintiye uğrayan süre kavrayışını yeniden kazanırlar. İlkece, ilkokulu bitirdiklerinde[8] öğrencilerin zamanın ritmini, bazı önemli olay ve kişilikleri (bu kişiler arasında kadınlar ve "anonim gruplar" da vardır) ve esasen ulusal nitelikli bir tarihin önemli vakalarını öğrendikleri kabul edilir. Talimatnamelerde okul öğretmenlerine eğer mümkünse Fransa sınırları dışına taşan bir bakış açısı benimsemeleri tavsiye edilir; ki bu durum sendikalıların ("ideolojik" addedilen) 1989 tarihinin müfredata sokulmasına tepki göstermelerine yol açmıştır. Talimatnameler bunun dışında bölgesel nitelikli olana karşı bir hassasiyet geliştirilmesini de zorunluluklar arasında sayar; böylece, geleneksel olarak ilkokul öğretmenlerinin orta öğrenimdeki meslektaşlarına nazaran daha yerel kalan öğretim faaliyetlerinde bariz bir kesintiye davetiye çıkarılmamış olur. Zamanla öğretmenler "kültürel ve dini" telkin ilkelerinde tereddüt etmez hale gelirler.

Dolayısıyla altıncı sınıfa başladıklarında öğrencilerin tarih öncesinden yakın çağa kadar bütün dönemleri görmüş olduğu varsayılmaktadır. Antikçağ "tarihi zenginleştiren" bir nüfus çeşitliliğiyle "topraklarımızın tarih sahnesine girdiği" çağdır. "Fransa'nın doğuşu" Ortaçağ tarihlidir, Hıristiyanların "hem kavga hem alışveriş içinde oldukları" yeni bir dinin (İslam) doğuşu yine bu dönemdedir. Modern çağ Devrim ve İmparatorluk boyunca uzanır; insan haklarının, dünyanın keşfinin ve aynı zamanda, yerli katliamlarının, köle ticaretinin, Terör'ün ve kitle savaşlarının çağıdır. Mantıksal olarak, çağdaş tarihin "ayırt edici, belirgin noktaları" yerküre çapındaki şiddet olaylarında, Yahudilerin imhasında, ama aynı zamanda Fransa'da toplumun ve kurumların temellerinin atılmasında yatar.

Bu dönemlerin işlenmesiyle öğrencilerin kronolojiye, söz dağarcığına ve yöntem bilime (öğrencilerin bir araya getirip toplamaları gereken "belgeler"e "eleştirel" yaklaşım) dair temel

8 Fransız eğitim sisteminde 10 yaşından sonra ilkokul tamamlanır – ç.n.

bir birikimi edinmiş olmaları beklenir. Bu birikimin ne derece edinildiği ailelerin ve öğretmenlerin durumuna göre büyük bir çeşitlilik arz edebilmektedir (öğretmenlerin çoğu tarihle ya hiç uğraşmamakta ya pek az uğraşmatadır, ancak son kuşak okul öğretmenlerinin ünversitede aldıkları eğitimin çok çeşitlilik içermesinden ötürü, onlar için tablo biraz daha nüans arz eder).

Ortaöğrenim müfredatları

Kolej

Kolejlerdeki tarih öğretimi coğrafi çerçeveyi genişletmeli ve Antikçağ'dan günümüze insanlık tarihini gözden geçirmelidir [Kollectif CNDP, 1998]. "Temel tarihsel kavramlar"a ve "farklı türden tarihsel dokümanlar"a (haritalar, yapıtlar, istatistik seriler) aşinalık kazanılır. Uygarlıkların anlaşılması açısından yararlı kültürel mihenk taşları, "ortak mirasa dair dokümanlar" söz konusudur. Buradaki ortak miras kavramı oldukça geniştir zira dokümanlar dış kökenli uygarlıklara (Avrupa merkezli bir pespektifle) yaklaşmayı sağlar ve dokümanların büyük çoğunluğu Batı uygarlıklarıyla iliglidir. Ortak miras incelemeleri böylece kimliksel (veya farklılıkları bütünleştirici) bir perspektif içinde yer alır. Kolejler ile liseler arasındaki fark bu noktada yöntemle ilgilidir; ortaöğrenimin dördüncü yılına kadar daha tasvire dayalı bir yöntem varken sonrasında daha çok sorunsal odaklı bir yöntem ortaya çıkar. Eğitimin her düzeyinde ulusal tarih özel ve ayrıcalıklı bir konudur ("özel incelemeler", "daha yüksek bir ayrıntı düzeyi"); böylece "genç Fransızlara kimliklerini teşkil eden ulusal bir ortak mirasın unsurları kazandırılır", Fransa'yı Avrupa ve dünya içinde konumlandırmaları sağlanır.

Ortaöğrenimdeki *birinci yılda* (Antikçağ) öğretmenlerin tarımın keşfinden (MÖ 8000) yazının keşfine (MÖ 4000) ve oradan da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar gelmeleri beklenir. Tarihöncesiyle ve insanlaşma süreciyle ilgili hiçbir konu yoktur. Bu öğrenim yılında Mısır uygarlığına da yer

verilir. SEN/FSU "Avrupa vatandaşlığı"nı ön planda tutan bir bakış benimseniyorsa şayet kolejlerde neden Mısır uygarlığına yer verildiğini sık sık sorgulamıştır. Genel olarak bakılırsa, (Fransız bilim insanları için 18. yüzyıldan beri bir cazibe noktası olan) Mısır sahip olduğu çekim gücünün (Osiris miti, piramitlerin gizemi) tarihi İbranilere ve dolayısıyla da çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa bağlamayı mümkün kılar (ki bu konu "temel tarihsel doküman" olan *Kitabı Mukaddes*[9] üzerinden incelenir). Aynı şekilde (kronoloji endişesi bir yana bırakılarak[10]) "bir medeniyetin sabitleri"nin, toprak parçasının, toplumun, iktidarın, inanışların keşfi söz konusudur.

Yunan ve Helen medeniyetinin incelenişinde edebiyat ve anlatıya (edebiyat boyutunda Pantheon ve savaş olgusuna yaklaşım sağlayan Homeros; anlatı boyutunda İskender'in fetihleri) büyük yer ayrılır. Bu arada harita boyutu ve Yunan medeniyetinin mimari başarıları (Parthenon, Panatenaia freskleri) üzerinden "demokrasinin işleyişi" de ihmal edilmez.

Galya uygarlığı ortaöğrenimde kendi başına inceleme konusu değildir (hatta ortaöğrenimin birinci sınıfından sonra bu konuya bir daha rastlanmaz). Müfredatta Galya Romalılaştırılması üzerinden anlatılır; eserlerde bu konuya (Hatier) "mirasımız" konusu altında "fetih" başlığıyla, Büyük İskender veya Kudüs Tapınağı'yla birlikte yer verilir. Dolayısıyla Roma esasen kurumlardaki, Roma şehrindeki ve bu şehirdeki yapıtların değişimi perspektifinde ele alınır (savaşların, cumhuriyet ve imparatorluğun bu değişimlerdeki rolü).

Ortaöğrenimin *ikinci yılında* (Bizans İmparatorluğu'ndan 16. yüzyıla) tarih müfredatı Milli Ortaöğrenim Sendikası'nın şim-

9 *Kitabı Mukaddes*'in "Batı kültürünün ortak mirası olma bakımından sahip olduğu değer açıktır": Bunun bin yıllık bir tarih boyunca bir araya getirilip toparlanmış bir "şifahi gelenekler derlemesi" olduğu belirtilmek suretiyle, on emirin (Yasa'yla ilişki) önemi, mesellerin ve (İbrahim, Musa ve Davud gibi) kimi karakterlerin anlatılması zorunluluğu söz konusudur. Teorik olarak, bu eleştirel yaklaşım diğer bütün kutsal kitaplar için de geçerli olmalıdır.

10 Atina için MÖ 5. yüzyıl Perikles ile mimari yapıları eşleştirmeyi sağlar, Marathon savaşı (490) barbarlarla karşılaşmayı hafızalara nakşeden tarihtir. Roma beş dönemde işlenir: kuruluş, fetih, Augustus'un egemenliği, yükseliş (2. yüzyıl), düşüş.

şeklerini üzerine çekmiştir: Sendikaya göre Ortaçağ toplumu müfredattan dışlanmıştır. Bize göre bu aşırı bir yargıdır zira siyaset, din ve ulusal olan bu toplumun kurucu unsurlarındandır (bütün bu temalar fazlasıyla "ortak miras"a dairdir). Üstelik "aşağıdan yukarıya", yani "maddi uygarlığa" (köyler, şehirler, ticaret) özen gösteren bir yaklaşım için yararlı olan bütün unsurlar müfredatta öngörülmüştür (müfredatın "siyasal çerçeve ve toplum"[11] kısmında yer alır). Savaşlara gelince, Kilise (ki çeşitli uygulamalar ve yapılar üzerinden müfredatta Kilise'nin "topluma kök salma"sından söz edilir) ve soylular da savaşlar söz konusu olduğunda "toplumsal"ın birer parçasıdır. İslam zorunluluğa binaen hoşgörülü bir din olarak görülür. Fakat asıl vurgu Müslümanların yayılmasına yol açan siyasal kurumlara değil uygarlığadır; ki bu da *de facto,* ortak miras anlamında bu alanın katkılarının sınırlı olduğunun tasdikidir. Bu noktada bir güçlük söz konusudur: Müfredattaki son kısım olan 15. yüzyıl Fransa imparatorluğuna sınırlı bir yer ayrılmıştır. Neyse ki lise birinci sınıflarda öğretmenler (teleolojik yaklaşıma düşmek pahasına) Devrim öncesi eski rejimin genel bir tablosunu sunmakla yükümlüdürler.

Ortaöğretimin *üçüncü yılında*, güzergâh modern çağdan çağdaş dünyanın doğuşuna uzanır (17. yüzyıldan-1914'e). Avrupa'nın 17. ve 18. yüzyıllarının incelenmesi Amerikan cumhuriyetine (kısa) bir değini fırsatı sunar. Amerika'yla birlikte İngiliz rejimi de Fransız toplumuna alternatif nitelikli bir model olarak sunulur. Edebiyat yapıları (klasisizm), felsefi yapıtlar (Aydınlanma) ve sanatsal eserler (Rembrandt, Versaille) Avrupa çapında ele alınır fakat merkezi kronolojik mihenk noktası Fransa'dır (XIV. Louis yüzyılı ve saltanatı). Devrim dönemiyle ilgili olarak (7-8 saat) tekrar Fransa üzerine yoğunlaşılır. Devrimin "siyasal ve toplumsal anlamı" ihmal edilmeden "olaylar ve failler"e odaklanılır. Böylece, 1789-1815 arası Avrupa'ya açılma ve onu takip eden 1815-1914 arası içe kapanma (devrim mirasının sürekliliği) ele alınır. 1815 ve 1914'e ait haritala-

11 "Batı Hıristiyanlığı" bölümünün ikinci kısmıdır bu. İlk kısım "Kilise", üçüncü kısım "Fransa krallığı 10. yüzyıl-15. yüzyıl: devletin gelişimi" başlığını taşır.

rın kıyaslanması yoluyla gösterilen "dünya paylaşımı", endüstriyel güçlerin dünya çapına yayılmasını sağlayan sömürgecilik olgusuna kısaca değinmeye imkân verir (2-3 saatle en kısa geçilen bölüm). İtalya ve Almanya örnekleri üzerinden görülen ve devrimin getirdiği sarsıntıların ürünü olarak sunulan (halkların hakları, özgürlükçü özlemler) ulusalcı ve özgürleşmeci hareketlere teorik olarak daha geniş yer ayrılır. Komünist Manifesto'dan (1848) Avignonlu Kızlar'a ve Ford Model T'ye kadar "ortak mirasa dair belgeler"le bilikte üzerinde en çok durulan konu "endüstri çağı"dır (7-8 saat).

Ortaöğretimin *üçüncü yılının* müfredatı 1999 eğitim yılından bu yana uygulanmaktadır. 1914 ile 1945 arasını, "savaşlar, demokrasi, totaliterizmler" başlığıyla birbirine bağlar. İki savaş dönemine karşı bir empati ruhu içerisinde müfredatta "askerlerin ıstırapları, halkın çektiği sıkıntılar"a vurgu yapılır; tıpkı başka dönemlerle ilgili olduğu gibi, ayrıca savaş sanatına, savaşanlardaki feragat ruhuna veya insanın zalimliğine de yer verilir. SSCB ile ilgili olarak ("Savaşlar, demokrasi, toralitarizm" başlığı altında) Stalin rejimine (totaliter olarak nitelendirilir) odaklanılır; 1917-1922 arası dönem "Birinci Dünya Savaşı ve sonuçları" bölümünde ele alınır (bu konuya değinildiğini söylemek daha doğru olacaktır). 1985'te sosyalist bakan Jean-Pierre Chevènement Stalin'i müfredattan çıkartıp odak noktasını "Rus devrimi ve SSCB'nin doğuşu"na çevirmiştir. O dönemde "totalitarizm" terimi müfredatı önceleyen metinlerde yer almakla birlikte müfredatın kendisinde bulunmuyordu. 1930'lu yıllar Fransa ve Almanya örnekleri üzerinden ele alınır (yani Mussolini dışarıda bırakılır). 1945 sonrası dünya tarihi incelemeleri coğrafyayla desteklenmektedir: "ekonomik büyüme" (tarih müfredatı) "Mübadele, hareketlilik, zenginliklerin paylaşımı" başlığıyla; sınır kavramı (yeni sınırların ortaya çıkışı ve bazı sınırların ortadan kalkması ikili perspektifinden) üzerinden ele alınan uluslararası ilişkiler ise "Günümüz dünyasında siyasal coğrafya" başlığıyla pekiştirilir.

Lisede

Lise müfredatıyla ilgili sorunlar, başta da verilen malumatın güncelliğini araştırmakla ilgili sorunlar ortadadır. Bazı tarihsel dönemlerle ilgili olarak müşkülat yaşama riski göz ardı edilemez haldedir: Örneğin lise birinci sınıfta 19. yüzyıl (Fransız Devrimi konusunda çokça oyalanılınırsa), ikinci sınıfın sonunda ise son sınıfın başına kadar yetiştirilme zorunluluğu yüzünden İkinci Dünya Savaşı dönemiyle ilgili sıkıntı yaşanabilir. Ekonomik ve toplumsal tarih birinci sınıfın programından çıkartılmış olmakla birlikte ikinci ve üçüncü sınıfların programında mevcut olmaya devam ediyor.

Lisenin birinci yılında[12] çağdaş dünyanın bütün tarihsel döneme referans yapılmadan anlaşılırlık kazanamayacağı fikrinden yola çıkılır. "Avrupa'nın siyasal, dini ve kültürel ortak mirası"nın envanterini çıkartmak için dokuz tarihsel uğrağa başvurulur.[13] Türklerin ve/veya Müslümanların katkıları pek görünür değildir. Kronolojik süreksizlik bu noktada göze alınmıştır. Fransız Devrimi'yle ilgili ayrılan süre (11-13 saat) hâlâ (çağdaş tarih eserleri listesinde devrimle ilgili çalışmaların sayısındaki düşüşe rağmen) en geniş süre olmayı sürdürüyor fakat geçmişe nispetle azalmıştır ve SNES'e göre sebep siyasal dönüşümler, daha özelde de liberal demokrasinin "korumacı insan" tipine yol vermesidir. Farklılıklar vurgulanmakla birlikte, Yunan uygarlığı ile batılı/evrensel modernlik arasındaki bağıntı açıkça tesis edilmiştir ("Hıristiyanlık bağlamı"yla sınırlandırılan Roma dışarıda bırakılır). Paul Veyne Collège de France'taki açılış dersinde aksine, Yunan dünyası ile bizimki arasındaki radikal mesafe üzerinde ısrar ediyordu. Hıristiyan dini (4. yüzyıla kadar) 1995'e kadar Berstein ve Borne tarafından "Batı medeniyetinin temel bileşeni" olarak nitelendirilmeye devam ediyordu ve 12. yüzyılda İslam'la karşılaşmanın "karşılıklı zenginleşme"

12 *Bulletin officiel*, n.6, Eylül 2002.

13 1.Atina; 2.Hıristiyanlık; 3.12. yüzyıl Akdenizi (1099-1204:Konstantinopolis'in ve Venedik'in fethi, haçlı seferleri); 4.Rönesans; 5.Fransa'da siyaset 1789-1851; 6. Avrupa: 19. yüzyılın ilk yarısında dönüşüm.

(resmi metin "karşılıklı etkilenme"den bahseder) ile sonuçlandığı düşünülüyordu. Ders kitapları derhal bu sinyali aldılar ve Frenk barbarlığı ile özellikle de tıp alanında Arap-Müslümanların gelişmişliği arasındaki tezatı belgelerle sergilediler. Müfredatın, Ağustos ayında kamuoyuna açıklanmasına karşın Lionel Jospin başbakanken hazırlanmış olan 2002 versiyonunda ("örnek bir kesişme noktası" olan Sicilya, Endülüs gibi) "kültürel melezlikler" ve ticari alışverişlerin yanı sıra, "savaş amaçlı karşılaşmalar"a da yer açmak gerekir. Söz konusu olan (son noktada, "Batılı saldırganlıklar" olarak anlaşılan) Haçlı seferleri ve Reconquista'dır.

Çağdaş döneme geçtiğimizde, devrim temasının "özellikle Fransa örneği odaklı" olduğunu görüyoruz; İngiltere ve ABD'deki devrimler neredeyse tümüyle dışarıda bırakılmıştır. Vurgu yapılan yer temel insan haklarıdır, fakat "hangi toplumsal kuvvetlerin bu ilkeleri hayata geçirdiği"nin de incelenmesi uygun olacaktır. Bundan böyle kadınların durumuna ve köleliğin kaldırılmasında yaşanan güçlüklere de özel dikkat sarf edilmesi gerekir.

Lisenin ikinci ve üçüncü yılları 2002'den itibaren "bitirme dönemi" oldu. Ders saatleri sınıflara göre değişiklik gösteriyordu. Çok fazla özel program yoktu ama edebiyat ve ekonomi öğrencilerinin programları daha derindi. Son yirmi yılda tarih yazımındaki gelişim (Kadınlar: 1914'ün karışık etkisi, 1914-1915 dönemiyle bağlantısı) büyük ölçüde dikkate alınmıştı.

1970'li yıllarda merkezi bir yer verilen "1929 krizi"nin ("19. yüzyıl ortası endüstri çağı-1939") daha göreceli bir önem verildiğini görüyoruz; daha öncesinde, tek boyutlu bir açıklama riski göze alınarak bu dönem ile işsizliğin yükselişi, nazizmin zaferi ve savaşa sürüklenme arasında doğrudan bağlantı kuruluyordu – ki bu risk hâlâ tümüyle aşılabilmiş değildir. Ama uzun süreyi yani Batılı toplumlardaki sanayileşme/ücretlendirme olgusunu "temel öneme sahip olgunun ekonomik büyüme" olduğunu dikkate alma iradesi belirgin.

Siyaset alanıyla ilgili olarak daha incelikli ve 1914-1918 savaşının oluşturduğu kopuş üzerinde daha çok duran bir krono-

loji gereği sürüyor. 1995'teki düzenlemeler arasında muhafaza edilen bir yenilik de "totalitarizm" kavramının merkezi konumudur. Müfredat farklı temeller ilkeler ve amaçlarla bireyi ve toplumu devlet ideolojisinin hizmetine sokan hangi tür uygulamaların kullanıldığını belirlemek için ideal tip faşizmleri, Nazizm ve Stalinizmi mercek altına koyuyor (Bu durumda Lenin bir "demokrat" olarak mı kabul ediliyor?). "Yardımcı kaynaklar" totalitarizmin kavramının "sorun yarattığı"nı ve "tarihsel analize direnemeyen" tipte bir kimliği zımnen içeren "soğuk savaşa özgü bir araç" olduğunu belirtiyor. Müfredatta benimsenen insanlığa karşı suç tanımı sadece Nazi uygulamalarına atfedilmekte (bu bağlamada "Yahudi ve Çingenelerin imhası"ndan bahsedildiğini not edelim). Yine de Batılı siyaset sahasının karakteristiği olan bir kimlik sabitine verilen resmi imtiyaz karşısında bu sakınımlı tavrın pek bir ağırlığı yoktur.

1995'daki müfredatla kıyaslandığında İkinci Dünya Savaşı son sınıfa (yıl sonuna) kaydırılmıştır. Fransa tarafının bakış açısı ön plandadır (Fransa "önemli safhalar" ile "imha politikası" arasında üçüncü bir ayak olarak işlenir[14]) ve Bakalorya için hazırlanma kaygısı artık bir sabit haline gelen "savaş-tarihi"ne karşı horgörüyle uyuştuğu için askeri boyutun önemi nispeten geri plana düşmüştür. Resmi metinlerde açıkça üstlenilen etnik merkezcilik ile "uluslararası ilişkiler" bölümünü ilişkilendirmemek pek güçtür, nitekim 20. yüzyılda dünyadaki dengeleri sarsan failler genellikle doğudaki güçlerdir müfredata göre. Yine de İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili olarak "ayrıntılı bir olay tarihi anlatımına girilmemiştir". 1995 müfredatındaki temel eserlerin yöneldikleri konu "1945 sonrası dünya"dır ve bu da, "büyük ideolojik modeller"in incelenmesi sırasında "modeli karakterize eden temel çizgiler" üzerinde durularak yapılır. Karşılaştırmalı ve modelleyici tarihle [Guinle-Lorinet ve Soulet, 1998] bu yakınlaşma farklılıkları ve benzerlikleri eşleştirmeye

14 Bu noktada Bakalorya sınavının izin verdiği ölçüde bir esneklik payı vardır: Bazı ders kitapları (örneğin Bréal) "Fransa ve Avrupa'da Nazi hâkimiyeti"ni bir arada ele alıyor ki bu da istendiği takdirde "savaşın safhaları" üzerinde durmaya izin veriyor.

ve böylece özgüllükleri ortaya çıkarmaya izin veren bir okuma yöntemini yerleştirmeye yöneliktir. Bu yaklaşım tarih ile siyaset bilimi arasında üniversitlerce tayin edilmiş sınırlar ve Fransa'da bu alanlardaki (tarihsel demografi ve iktisat tarihi hariç) mevcut karşılaştırmacı pratiklerin kültürel çekinceler tarafından etkisiz hale getirilir. Bu yaklaşım, özellikle de Sovyet dünyasıyla ilgili olarak farklı eleştirilere yol açıyor [Sapir, 2001]. "Sistemler" tabirini [yöntemin somut bir örneği için bkz.Kriegel, 1984] kullanmaktan kaçınıyor, oysaki bu tabir hem sistem içi değişkenleri (alt sistemleri) hem de kronolojik değişimleri incelemeyi mümkün kılmaktadır; bu inceleme faaliyeti öğretmenlerin geleneksel kopuşları (1947, 1973) (ki metinler bu kopuşların "evrensel kapsamının gerilemeyle birlikte daha az açıklayıcı hale geldiğini" söyler) nispileştirmeye davet edilmeleriyle daha da güç hale gelir.

Güncel gelişmelerin, kaçınılmaz olarak geriden gelen resmi metinleri oluşturma işinde herhangi bir etkisi olup olmayacağını söylemek için henüz erken; bu metinler eski olmakla birlikte Berlin duvarının yıkılması sonrası konjonktürü büyük ölçüde aşmış gelişmelerin dikkate alındığı bir pespektifi destekler nitelikte. 11 Eylül 2001 (İkiz Kulelerin yıkılması) olaylarının, son zamanlarda orijinalliğini yeterince ispatlamş bir Amerikan "modeli"nin inşasını destekleyip sürdürmekte olduğu kadar toprak sınırlarının (başta da Fransa'nın sınırlarının) nispi zayıflayışını mükemmelen örneklendirmekte kullanılacak denli çok anlamlı olduğunu düşünmek mümkün. Fransa'daki tarih öğrenimini şekilendiren müfredat büyüyük oranda bu sınırlara dayanmayı sürdürüyor.

7

Değerler ve Hukuk

"Sadece gündemdeki en dehşetli meselelerin –işkence, soykırım, gulag, totalitarizm– arka planında değil, AIDS ve sağlık tarihi, kadın erkek ilişkileri tarihi, hapishanenin veya demokrasinin tarihi gibi alelade konularda da, isteyelim ya da istemeyelim kutsala gönderme yapan değerlere ve normlara sürekli gönderme yapıyoruz. 'Tanrı'nın ölümü' ilan edildikten sonra içinde yaşadığımız dünya 'insanın öldüğü' dünya haline geldiyse, insan hakları bugün ne ifade etmektedir? Bir insan ve bir vatandaş olarak tarihçi sorumluluklarını bir yana bırakamaz. Georges Canguilhem'in bilim insanlarıyla ilgili esprili sözlerini tarihçi için de kullanabiliriz: "Sorbonne'dan, Saint-Jacques sokağına çıktığınızda yukarıya ya da aşağıya doğru gidebilirsiniz; yukarı çıkarsanız, büyük adamların kemiklerinin muhafaza edildiği Panthéon'a varırsınız, aşağıya doğru inerseniz de yolunuz illa ki Polis karakolundan geçer.""

– François Bédarida, *Écrire l'histoire du temps présent* içinde (1993).

Hangi akademisyen veya tarihçi bugün "insan haklarına" (*Human rights*)[1] kafa tutmaya cüret edebilir? Gelgelelim 18.

1 "Insan hakları" kavramı cinslerden (kadın/erkek) ziyade insan türüne (*mankind*) vurgu yapmak gibi bir avantaja sahiptir.

yüzyıldan beri tarihçiler muhafazakârlığın (Joseph de Maistre için İnsan diye bir şey yoktur, ancak İtalyanlar, Ruslar, Fransızlar vardır, bkz. 4. bölüm 3. not) ve devrimin (burjuva hümanizmi, sınıflar savaşının üzerini örter[2]) çift taraflı bombardımanına mermi taşıdılar. Dinler sonrası etik derslerinin verildiği sınıflarda hukuk ihlallerine karşı hassasiyet günah kavramının yerini alma eğiliminde. Toplum içerisinde ise çarmıha gerilme işlemi suçlama veya ceza usulüne tabi tutma şeklinde iki yeni boyut kazanmaya başladı: eskiden "görüş" babında değerlendirilen şeyler (örneğin bir ırkçılık) artık bir cürüm. Fransa'da bu şekliyle Şer'in keşfi medeni eğitim programlarının tamamlayıcı bir unsuru durumundadır. Olay, isminin başına "hukuk" ifadesi yerleştiren devletin kötü olduğuna hükmettiği fiilleri sınıflandırmasına dayanıyor: En tepede "insanlığa karşı suç" var ki zamanaşımından muaf oluşuyla niteleniyor. Tarihsel bir olgu, tarihin bir konusu olan bu nitelendirmenin, kendisi de büyük bir tipoloji tüketicisi ve erbabı olan tarihçinin pratiğiyle bir ilgisi var mı peki? Etik, tarih ve hukuk olgularda ortaklaşırlar [Bédarida, 1994]. Müfredat kimi cürümleri telin için örnek şahıs ve davranışları ön plana taşıma eğiliminde oldu ve hâlâ da öyle. Devlet öğretmen kadrolarını bu yönde seferber etmekte kusur etmiyor. Bu bapta Mayıs 2001 tarihli yasa, zenci ve köle ticaretini insanlığa karşı suç olarak tanıyor, amacı da "söz konusu cürümlerin ahlaki açıdan mahküm edilişini Fransız yasalarına dahil etmek" ve "broşürlerde ve ders kitaplarında bu doğrultuda yer almaları". Bu icbarların sebebi, geçmişe dönük taleplerin yükselişi, başka deyişle "kurbanların rekabetidir". Chaumont, 1997]. Böylece "kölelerin hatırası ve sonraki kuşakların onuru"nu savunan dernekler adalete başvurabilirler. Etik-hukuki-siyasal bu buyruklar, bilim insanının gözetmesi gereken "aksiyolojik yansızlığı" ihlal etmiyor mu?

2 *Yahudi Sorunu*'nda yazdığı gibi hümanizmde söz konusu olan Karl Marx'a göre "kendi içe katlanmış, yalıtılmış bir monad olarak insanın özgürlüğüdür".

İnsan hakları

Doğal hukuktan insan haklarına

Hukuki ve felsefi bir kavram olan "doğal hukuk" kavramı Hıristiyanlıktan bu yana bütün insanları kapsar. Doğal hukuk "pozitif hukuk"u, yani gerekirse zora başvurarak bu hukuku bizzat gözetmekle yükümlü egemen devletin varlığına bağlanan hukuku tayin eder. Bu iki hukuk türü birbiriyle çelişebilir de: Bunun en kolay anlaşılır örneği her iki hukuk tarafından da yasaklanan ancak suçluları ölüm cezasına çarptıran devletin zorunlu olarak başvurduğu katildir. Çağdaş dönemde hukuk devletinin, zaman zaman bu çelişkiyle tehdit edilebilen temel hakları koruması beklenir; hukuk devleti bunu "*Dibace*"yi (insan haklarına referansla) esas Kanunun (Anayasa) üzerine çıkartan baskıcı bir yasanın aşırılıklarına karşı bireyi korumak pahasına yapmalıdır nitekim anayasa, parlamenter temsil tarafından bozulabilecek kayd-ı şarta tabi yasaların üzerindedir.

Aristoteles'in bilgece tanımladığı doğal hukuk Sofokles tarafından perdeye uyarlanır (442 civarı). Sofokles oyununda Antigone'ye sitenin yasaları ile makbul ahlaki buyruklar arasındaki çelişkiyi bu sonuncular lehine çözüme bağlama olanağı tanır. Bilhassa 12. yüzyıldan sonra hukukçular ve ilahiyatçılar doğal hukuku uhrevi hukukla uzlaştırır [Krynen ve Rigaudière, 1992]. Aziz Aquinalı Thomas bu itibarla doğal hukuku "Nur-u ilahinin akıl sahibi doğa üzerindeki tesiridir ki bu yolla o, doğru yola meyleder" diyerek tanımlar. İnsan, Tanrı'nın suretinden yaratılmıştır, bu da geri kalan bilumum hayvanata kıyasla onu Âlem'in sultanı kılar: Tufan'dan kurtulan geminin dümeni Nuh'un ellerindedir. Bunun tam da aksi; totaliter ideolojiler (ve daha genel olarak 1990'lı yılların Ruanda'sında olduğu gibi mücrim ideolojiler) düşman belledikleri insanlıktan çıkarıp, (Nazilerde) haşere, mikrop veya (Bolşeviklerde) it derecesine indirir.[3]

3 Elbette (eyleme geçilmediği sürece) düşman ilan edilenin insan sayılmaması metaforu ile kararı arasında bir ayrım yapmak güçtür. 2002 baharında, fütur-

Doğal hukuk doğanın yasasına saygı duyan bir hukuk idealidir. Antikçağdan tevarüs edilen ve Ortaçağ boyunca hiç unutulmayan bu hukukun emeli, modern çağın başında, elbette önce hümanizm lehinde ama aynı zamanda bilimsel devrim ve Reform sayesinde gerçek bir dönüşüm geçirmiştir. Aristotelesçi kozmolojide, heterojen ve eşitsiz evren anlayışı bir şekilde toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştırıyorken Galileo ile birlikte doğanın kitabının matematiğin diliyle yazıldığı fikri yerleşir: Bilimsel yasaların eşitlikçiliği, bütün insanlar için geçerli olan doğa yasası fikrine geri gider. Öte yandan Lutherci Reformla birlikte Tanrı ile ilişki artık aracı gerektirmez olur; din artık özerk bir vicdanın iman edimidir. Marcel Gauchet'nin yazdığı gibi [1989] "İnsan haklarının insanı, onu boş bir evrende kendi kökensel yalnızlığıyla baş başa bırakan uluhiyetin ricatı sonucunda ortaya çıkmıştır; burada insan artık güçlerini özgürce geliştirebilecektir." Reform bir sekülerleşme sürecine yol açtı ve Tanrı'nın hak ve hukukundan insanın hak ve hukukuna geçişi temin etti.

Bu kuram 17. yüzyılın başında, Hollandalı-Alman *Naturrecht* ekolü tarafından geliştirildi [Berding ve Klippel, *Delon* içinde, 1997]: Hugo Grotius'a göre doğal yasalar Tanrı olmasa bile geçerli olurdu. Doğal hukuk kavramı böylece Ortaçağ boyunca takip ettiği Hıristiyanlık çizgisinden ayrılır. Sekülerleşme sürecini Grotius'a borçluyuz. Hükümdar ile halk arasında hür iradeyle onanan sözleşme fikrini ise Pufendorf'a borçluyuz. Ortaçağdaki hükümet sözleşmesi anlayışından farklı olarak bu ekol, ilahi hukukun yerine egemenliğin temeli olan hür insan iradesini geçirir: bireysel doğal özgürlüklerinden iktidar yararına vazgeçmeleri hür bir intikal sözleşmesiyle olur. Fakat ne Grotius ne Pufendorf insana herhangi bir hak tanıyor çünkü insan toplumsal sözleşmeyle birlikte hiçbir koşulda kurtulamayacağı itaat ödeviyle mesuldür.

İngiliz filozof Thomas Hobbes, *Leviathan*'da bu mutlakıyetçi doğal hukuk anlayışını uç noktaya taşıyacak şekilde kuram-

suzca "forward"lanan, "Le Pen virüsü"nün kökün nasıl kazınır konulu e-postaları okumayan kalmış mıdır?

sallaştırdı: Doğal durumda insan özgürdü özgür olmasına ama bu aynı zamanda herkesin herkesle savaşta olduğu bir durumdu ("*homo homini lupus*"). Birey bu durumdan ancak toplumsal sözleşmeyle, kendi haklarından boyun eğdiği bir egemen lehine vazgeçerek çıkabilirdi. Doğa durumunda var olan haklar sivil topluma geçişte muhafaza edilemezdi. Hobbes'a göre toplumsal sözleşmeyi ilga edebilecek herhangi meşru bir durum olamaz: Hükümdar iktidarını istismar etse de toplumsal durum doğa durumundan yeğdir yine de.

Buna karşın İngiliz siyasetçi ve filozof John Locke doğa durumunu insanların barış içinde yaşadıkları bir durum olarak tanımlar. Fakat bu barış kırılgan, istikrarsızdır çünkü bazı insanlar başkalarının haklarını gözetmez. Dolayısıyla bireyin yaşama, özgür olma, mülk edinme haklarını temin eden bir toplum sözleşmesi yapmak tedricen bir zorunluluk olarak ortaya çıkar ancak bu hakların mutlak egemen olan birine devredilmesi illa gerekli değildir. Şu halde Locke'a göre toplumsal sözleşmenin işlevi devlet içerisine insan haklarını garanti altına almaktır. Şayet hükümdar bunları garanti edemiyorsa isyan etmek halkın hakkıdır. Dolayısıyla Locke'unki liberal bir doğa hukuku anlayışıdır. 1689 yılında yayımlanan tezlerinde Locke "Şanlı Devrim"i kuramsallaştır ve gerekçelendirir; bu devrim sayesinde İngilizler evveli sene, Fransız tarzı bir mutlakıyetçilik tesis etmeye kalkışan I. Jacques'ı hal etmişler ve yerine tahta Guillaume Orange'ı getirmişlerdir. *Bill of Rights*'ın imza edilmesiyle yeni kral ve kraliçe Mary iktidarlarının bilhassa da Parlamento tarafından sınırlandırılmasını kabul ederler ve sözleşmeye dayalı monarşi kurulur.

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) doğal hukukun temel ilkelerini yineler: "Bütün insanlar eşit yaratılmıştır. Yaratıcı tarafından devredilemeyen bazı haklarla donatılmışlardır." Bildirge daha sonrasında hükümetlerin bu hakları muhafaza etmek için kurulduğunu, meşru iktidarlarını yönetilenlerin rızasından aldığını ve bu hakları ihlal etmeye çalışan hükümetlerin halk tarafından ortadan kaldırılabileceğini vazeder. Locke'un İngiliz sömürgeleri üzerindeki etkisi barizdir.

(D)evrim geçiren haklar

Amerikan modeli 26 Ağustos 1789'da kabul edilen *Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi*'nde önemli rol oynadı. Ancak mülk sahibi genç bir halk ile yüzyıllık bir monarşi toplumu arasındaki farklara karşı son derece hassas olan yasa koyucular Amerikan modelini aşmaya çalıştı. Yasa koyuculara göre doğa durumunda insan diye bir şey söz konusu olamazdı; doğa yasalarını soyut düzlemde ileri sürmek değildi mesele. Esas olan bir toplumun yeniden tanzim edilmesine çalışma ve dolayısıyla bireyi toplumsal bağları içerisinde düşünmekti. Bu yüzden doğal haklar Amerika'daki gibi *Beyanname*'nin *dibacesi* değil, siyasal örgütlenmenin kötülüklerine karşı savaşmak için bir *araç* oldu: "Fransız halkının, ulusal meclis çatısı altında bir araya gelen temsilcileri insan haklarını yok saymanın, unutmanın veya bilmemenin halkların sefaletinin ve hükümetlerin yozlaşmasının tek sebebi olduğu kanaatiyle insanın doğal, devredilemez ve dokunulamaz haklarını resmi bir beyanname ile ilana karar verdi."

Hakkı veren kim? Amerikan bildirgesindeki gibi yaratıcı Tanrı değil Fransız uyruklu insanlar. Gerçi Beyanname "yüce varlığın himayesinde" kaleme alınır fakat Tanrı basit bir gözlemcidir artık. İnsan ile Tanrı arasındaki teolojik-politik bağ kopar [Barret-Kriegel, 1989].

Beyanname'de görülen ikinci büyük etkinin kaynağı tabii ki Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'dir. Rousseau sözleşme kuramını yeniler: Hobbes'tan kayıtsız şartsız egemenlik kavramını ödünç alan Rousseau onu, hiçbir koşulda yöneticilere devretmeyecek olan halka ve yalnızca halka verir. Dolayısıyla toplumsal sözleşmeden mutlak bir egemenin iradesine değil "kamu iradesine" tabiiyet çıkar. Yasaları herkes oylayacak ve yine herkes o yasalara "kamu iradesi"nin bir ifadesi olarak, şahsi çıkarlarını araya sokmadan itaat edecektir.

Meclis çatısı altında bir araya gelmiş vatandaşlar siyasal topluluk üzerindeki tek meşru egemen kertedir. Bu egemen tabirinin yalnızca Fransa kralına ait olduğu bir çağda Rousseau "ege-

men" ulus ile kamu iradesinin faili olan ve muhtelif biçimde örgütlenebilen hükümeti birbirinden ayırır: Marcel Gauchet'nin gösterdiği gibi yasa koyucuların Rousseau'yla buluştuğu nokta da burasıdır. Nitekim Rousseau onlara yasayıcı Ulusal Meclis ile yürütmeyi idare eden kral XIV. Louis'nin birlikte-var-oluşunu düşünebilme imkânı tanır.

26 Ağustos 1789'da Anayasanın dibacesi kendini yasa koyucu ilan eden Meclisin meşruiyet zaafını gidermeye çalışır. Kutsal ve evrensel unsurlar devrimci konjonktürü aşmayı sağlar: nitekim bu defa "bütün insanlar, zamanlar ve ülkeler için (geçerli) hakların" her türlü faydalı amaç için "yüce varlığın" himayesi altına sokulmuş ilanıdır söz konusu olan. Bireysel özgürlüklerle ilgili çok sayıda madde vardır. Yurttaş eşitliği, yasa önünde eşitlik gibi somut konularda ise hemen hiçbir şey yoktur. Ne Le Chapelier yasasıyla 1791'de iyice budanacak olan örgütlenme hürriyeti ne de eğitim hürriyetiyle ilgili bir madde vardır metinde. İstibdata karşı direnme hakkı "zamanaşımından muaf hak" olarak vazedilir. Dini hürriyetler "kamu düzenini bozmamalıdır". Nihayet hukuksal (bilhassa da vergi hukukunda) eşitlik, mülkiyet hakkı, ulusal egemenlik, kuvvetler ayrılığı ve ordunun ulusa tabi oluşu gelir. Böylelikle iki hak kategorisi birbirinden ayrılır: İnsanın ve ulusun hakları. Bu iki tür hak birbiriyle çelişebilir çünkü vatandaş "şiddeti şiddetle savuşturabilir" ama aynı zamanda "her koşulda yasaya itaat etmelidir". "Cezai zorunluluk" ilkesi de buradan kaynaklanır (bu noktada iki şerh söz konusudur: Yargıcın ancak yasa tarafından öngörülen cezaları ve zorunlu gördüğü halde verebilmesi demek olan "cezaların yasallığı" ve "geriye işlemezlik"tir). Bu her halükârda kamulaştırıcı/özelleştirici kral karmaşasıyla; ulusa, egemen hükümdara ve sınıflı topluma tabiiyet karmaşasıyla karakterize olan Ancien Régime'in ölüm fermanı demektir.

Evrensellik ve zaman aşırılık, kimi zaman genel yapının dengesini de etkileyebilen tashih vakalarının önünde engel değildir. 1793'te Robespierre'e atfedilen bir metin doğal haklar (özgürlük, mülkiyet) ile mutluluk hakkı arasında bir uzlaşma şeklinde sunulur; mutluluk hakkı çalışma hakkını, sağlık ve eği-

tim hakkını da kapsamaktadır. 1795'te mutluluk hakkı ve yanı sıra çalışına hakkı da, Haklar Beyannamesi'nin ilanıyla birlikte ortadan kaybolur. Onun yerine yeni bir ödev; 1799'da Konsey tarafından kitlesel askere alının hukuku zeminini oluşturan askerlik hizmeti çıkar.

Sonraki iki yüzyıl boyunca yukarıdaki düzenlemelerden yararlanacak kategorileri genişletecek muhtelif düzenlemelere gidilir. Köleliğin ilgası[4] Fransa'da, 1794'te benimsenen fakat uygulanmadan kalan ve 1802'de Napolyon tarafından yürürlükten kaldırılan bir düzenlemenin ardından ancak 1848'de kesin olarak gerçekleştirilir. 2001 Mayısından beri kölelik, Fransa'da insanlığa karşı suç kapsamında değerlendiriliyor. Yine 1848 yılında Haziran iç savaşının ardından 2. Cumhuriyet, sosyalistler tarafından savunulan çalışma hakkının yerine, "hizmet hakkı"nı geçirir. Coluche 1984'te "Restos du coeur"ü kurarken[5] (Jean-Jacques Goldman'ın *Chanson des Restos*'daki sözleriyle "size ziyafet vaat etmiyorum, sadece yemek ve içecek vaat ediyorum") işte bu "hizmet hakkı"ndan ilham alınıştı. 1946'da 4. Cumhuriyet, işkence görmüş kişilere "oturma hakkı" sağlayan bir metinde "yasa kadına erkekle eşit haklar temin eder" diye ilan etmek durumunda kalır. 1948'de Birleşmiş Milletler Örgütü *Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi*'ni benimser. Özgürlük, yasalar önünde eşitlik, güvenlik, bedensel bütünlük, vicdan hürriyeti: bütün bu teminatlar herhangi bir üye ülkenin itirazıyla karşılaşmaz. BM 1959'da, 1989 konvansiyonuyla tamamlanacak olan "*Çocuk hakları bildirgesi*"ni benimsediğinde de yine aynı şey olmuştur.

---

4 Kölelik ilk kez 1769'da Pensilvanya'da ilga edilir. 7. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Sahra-aşırı ve Doğu Afrika (Zanzibar) ticaretinde, toplamda 14 milyon insan köleleştirilmiş, bunların 12 milyonu ise 16. yüzyıldan 1850'ye kadar Atlantik ticareti sırasında köle haline getirilmiştir [Pétré-Grenouilleau, 1998]. Keza bu sayılar devasa boyutlardaki yerel köle ticaretini kapsamıyor; İngilizler 1815'ten sonra köle ticaretini yasakladıktan sonra yerel olarak gelişen kölelik ancak sömürgeleşmeyle birlikte duraklar. Atlantik ticaretinin yasaklanması 18. yüzyılda (6 milyon kişi köleleştirilmiştir), Afrika ticaretinin yasaklanması ise (5 milyon kişi) 19. yüzyılda gerçekleşir.

5 Michel Gérard Joseph Colucci, namı diğer Coluche (1944-1986) Fransız bir mizahçıdır – ç.n.

Bu belli başlı metinlerle garanti altına alınan muhtelif hak çeşitleri arasında var olan gerilimi dışa vuran pek çok tartışma var. Dolayısıyla hakemlik; siyasal iktidar, Anayasa Konseyi veya son kertede Avrupa Mahkemesi tarafından yapılıyor. "Dinsel aidiyeti gösterir simgeler" (yani açıkçası türban) hakkında yapılan, "vicdan hürriyeti" ile "cinsiyetler arası ayrımcılığın engellenmesi"ni karşı karşıya getiren tartışmalar 21. yüzyılın başındaki en medyatik uyuşmazlıklar arasında sayılabilir. Gündemi canlandıran diğer tartışmaların bir listesi (ki hepsini kapsamıyor) aşağıdaki gibidir:

– Konut hakkı (hakkın kullanımı bir diğer hakka, mülkiyet hakkına tecavüzü getirir mi?)

– Hamileliği sonlandırma hakkı (sağlık hakkı, mutluluk hakkı ve kişinin kendi hayatı hakkında karar verme özgürlüğü)

– Kolluk kuvvetleri bulundurma (bireysel özgürlük ile 1789'dan beri temel özgürlüklerin bir parçası olan "emniyet" hakkını karşı karşıya getiriyor).

Karşıtlıklar her zaman hukuk-güvenlik (toplum) ile hukuk-özgürlük (birey) zıtlığı içerisinde çözümlenmiyor. Kimi toplumsal haklar, demokratik ilkelerin ekonomi alanına genişletilmesinden ibaret (çalışma hakkı dolayısıyla ücretliler için bir özgürlük alanının muhafaza edilmesi gibi). Her durumda, kimi vatandaşlar vicdana binaen (muhalefet etme hakkı) yasayı ihlal etme hakkını kendilerinde görüyorlar. Bu ahlâki muhalefet mükellefiyeti temel haklara saldırı ve bilhassa da zamanaşımına uğramaya suç vakalarında mahkemelere intikal ediyor.

İnsanlığa karşı suç

Kazananların adaleti mi?

18 Ocak 1918'de Fransa başkanı Poincaré, düşman kuvvetlerin "insan haklarına tecavüz"ünden bahsediyordu. Galip devletlerin kamuoyu, "adalet" namına intikam istiyordu fakat adalet sadece kurbanların bakış açısını kabule razı olamaz: Nitekim ceza yasası açısından, yasal yasakların ihlaline binaen top-

luma zarar verilir; medeni yasa açısından ise, toplumsal bakımdan illa ki kınanması gerekmeyen bir davranışın sonuçlarını bir tazminatla telafi etmek söz konusudur.

Fransız birlikleri Alman sivillerine zarar verme fırsatı bulamadıysa da Ruslar Galicia'da, Almanların Belçika'da (veya Avusturyalıların Sırbistan'da) davrandığı gibi davranmıştı. Çetecilerin yaydıkları korkuya (ve eylemlerine) karşılık, Doğu Prusya'da siviller sürgüne gönderildi ve rehin alındı. Lille şehrinin 15.000 sakini 1916 Paskalya'sında yerlerinden edildiler. 1914 sonrasında, karşı propaganda Belçikalı sivillerin askerlere, Alman birliklerin ise Belçikalı sivillere reva gördüğü canavarlıkları ifşa etti. Almanların Fransa'dan çekilişine kitle imhalarıyla kadın, çocuk ve yaşlı 150.000 kişinin zorunlu göç ettirilişi eşlik etti. Almanya Belçika'nın tarafsızlığını *Not kennt kein Gebot* (Zaruretin yasası olmaz) düsturuna dayanarak ihlal ettiğini açıkladı. Bu asalak tavırlar Almanların gözünde büyük müttefiklerin ambargosu (ki oldukça etkili olmuştu) karşısında meşruiyet kazanıyordu; merkezi imparatorluklar bu yüzden kıtlık çekmişti ve Fransız "zenci gücüne"ne layık görülen kötü muameleleri saymıyoruz bile.

Birinci Dünya Savaşı ayrıca sorumluluk (Kayser'in ve/veya Alman halkının sorumluluğu) meselesini de gündeme taşıdı halbuki La Haye sözleşmesinin maddeleri, herhangi bir cezai müeyyide öngörmüyordu ve uluslararası bir kerte olmadığından hiçbir devletin bir diğeri üzerinde yetkesi bulunmuyordu. Sözleşmedeki "ahlaki kayıtlar" savaş suçlularının[6] ve sorumlularının teslimini öngörüyordu. Tanzimatların (231. maddede[7]) Almanya'nın hukuki sorumluluğundan kaynaklandığı söylenir; olayın cezai boyutu ise, geri iadesi tale-

6 Savaş suçları özellikle de deniz altı savaşlarıyla (Lusitania'nın 1915'te torpil saldırısına uğramasıyla) ilgilidir. Suçlular listesinde Hindenburg'un yanı sıra, boğucu gaz uzmanı ve 1919 Nobel Kimya ödülü sahibi Fritz Haber'in de ismi bulunmaktadır. Leipzig davası (1921) yolu ile bir uzlaşma sağlanır; Reich'ın yüksek mahkemelerinde 45 Alman yargılanır. Entipüften cezalar Fransız kamuoyunda hoşnutsuzluk yaratır.

7 Versailles Anlaşması'nın Almanya (ve müttefik ülkelerin kamuoyu) tarafından manevi bir mahkûmiyet addedilen 231. maddesi verilen zararların bütünüyle onarılmasına hukuku bir zemin kazandırır.

bi Hollanda tarafından reddedilen II. Guillaume'un şahsı etrafında döner.

1923'te Lozan Anlaşması, 1919'da Türkiye ile imzalanan ve Ermenilerin katline değinen Serves Anlaşması'nı yürürlükten kaldırır. Gerçekten de 1915 yılında Türkiye'de 20. yüzyılın ilk "soykırımı"[8] gerçekleşir; Hitler 1939'da bu soykırım hakkında şöyle diyecektir: "Nihayetinde artık kim Ermenilerin yok edilişinden söz ediyor ki?" Keza bu olayda da Türkler, inkârdan önemsiz göstermeye kadar çeşitli konumlar benimseyeceklerdir: Onlara kalırsa Rusların yanında savaşa giren Ermenilerin bulunduğu sınır bölgesine bir askeri güvenlik önlemi alınmıştır. Ermenilerin tehcir sırasında verdikleri (kısıtlı olduğuna hükmedilen) kayıplar, Türklere göre şartlar göz önünde bulundurulduğunda kaçınılmazdı.

1946'da galip devletler tarafından, (8 Ağustos 1945 tarihli) Londra Anlaşması uyarınca Nuremberg'de toplanan Uluslararası Askeri Mahkemesi'ne, yasaların geri işlemezliği ilkesine ("*nulla pena sine lege praevia*") dayanılarak sanık Nazilerin avukatları tarafından itiraz edildi. Suçlayan taraf ise tersine yerleşik normların kıyımdan çok önce ihlal edildiğini, adaletin ve hukukun yasalardan önce geldiğini ve üstün olduğunu ileri sürdü. Anglosakson içtihat geleneği bu doğrultuda, adalet dağıtan mahkemelerin yasaya karar verdiklerini savundu. Romagermen kültürü ise, içtihadın ilkelerden yola çıkılarak yapıldığında ve fakat Anglosakson hukukunun (*common law*) bunun tam aksini savunduğunda ısrar etti. Böylece zamanaşımından muaf üç suç kategorisi olduğuna hükmedildi:

– "Barışa karşı işlenen suç" (*jus ad bellum*'un tersi): Bu kavram Versailles anlaşmasının yanı sıra, savaşı hukukun dışına

---

8 Soykırım ifadesi daha sonradan çıkmıştır. Ermenilerin ortadan kaldırılması, klasik bir vakadır zira Antikçağ (*Kitabı Mukaddes*, Truva) ve Ortaçağ'daki (Drang nach Osten) büyük kıyımların mirasçısıdır. Ermeni katlinin ayrıca, modern Türk milliyetçiliğine bağlı totaliter bir boyutu da vardır. Türk tarihçiler "soykırım" kavramına şiddetle itiraz ediyorlar; daha az şiddetle kimi Batılı tarihçiler (Gilles Veinstein, Bernar Lewis) de öyle. Günümüz Türkiye'sinde okul müfredatları, bazı yabancılar tarafından bu konuda yayılan milliyetçilik karşıtı söylentileri yalanlamak konusunda öğretmenleri yükümlü tutuyor.

yerleştiren Briand-Kellog Paktı'na (1928) ve Milletler Cemiyeti'nin "saldırgan savaş"a karşı ilan ettiği kınamalara dayanır;

– "Savaş suçları" (jus in bello: savaşta veya savaş sırasında denirse daha açık olur): Bunlar hakkındaki referanslar daha uzağa gider (sık sık Platon, Ciceron ve Grotius'a[9] gönderme yapılır) ve daha şümullüdür (Cenevre ve La Haye Sözleşmeleri, 1906-1907). Bu hususta Nuremberg mahkemesi, ulusal hukuk mercileri tarafından zaten takip edilmekte olan suçları sınıflandırmaktan başka bir şey yapmaz;

– "İnsanlığa karşı suçlar" ise aksine öngörülmüş hiçbir uluslararası hukuk ihlaline denk düşmez ve Nuremberg mahkemesi, savaş çerçevesinde (1 Eylül 1939 sonrasında) işlenmiş suçlar olarak gördüğünden bu suçlara özerk bir paye vermez. Askeri operasyonlardan önce başlayan akıl hastalarının ötenazisi bu yüzden kapsam içine girmemiştir. Aslında bu suçlar önceki iki kategoriye dahil diğer suçlarla korelasyon içerisinde düşünülmüştür. İnsanlığa karşı suçun mükemmel bir simgesi olan soykırım tabiri 1944'te Amerikalı Rapha l Lemkine tarafından, Yunanca soy anlamına gelen *genos*'tan ve Latince öldürmek, kıymak anlamına gelen *caedere* fiilinden türetilmiştir. Tabir (18 Ekim 1945 tarihli) suçlama metninde yer alır fakat 1 Ekim 1946'daki hükümde yer almaz. Süreç içinde mesele, Nazi karşı saldırıları sebebiyle hassas hale gelir nitekim bu saldırılar, onlara uygulanmak istenen yasaların kapsamı altına Sovyetlerin davranışlarını sokarak müttefikler cephesinde ayrılığın doğmasına yol açar. Gerçekten de "Moskova arşivleri", 1995 Haziranında açılan Sovyetlerin Polonyalılara karşı tutumu (yüz binlerce kurban) karşısında İngiliz arşivlerinin de tanıklık ettiği gibi ne yapacağını bilemeyen müttefiklerin göz yummasıyla Stalin'in Nuremberg'de benimsediği hukuki stratejiyi (tanıkların ve şaibeli yargıçların ortadan kaldırılması) gözler önüne seriyor. "Soykırım" tabiri gibi Katyn olayı da yine aynı şekilde suçlama metninde yer alıp hüküm ilamında ortadan kaybolur

9 Hollandalı hukukçu ve diplomat Grotius (1583-1645), uluslararası hukuk yasası *De jurre belli ac pacis*'nin yazarıdır. Genelde "devletler hukukunun babası" olarak nitelendirilir.

– doğu Polonya'nın Eylül 1938'deki işgalinden sonra Sovyetler tarafından esir alınan 25.000 Polonyalı subayın 1940 baharında katledilmesi başlangıçta Nazilerin üzerine yıkılmış olsa da Stalin'in emriyle gerçekleştirilmişti ve Alman-Sovyet antlaşmasının bir neticesiydi.

Bütün insanlık için bir adalet?

Soykırımın "insan gruplarının, ırksal, dini, siyasal veya hangi gerekçeyle olursa olsun var olma hakkının reddedilmesi" şeklinde tanımlanması için BM'in 96 sayılı kararını beklemek gerekecektir. Soykırım suçunun önlemesi ve cezalandırılmasına yönelik karar BM tarafından 1948'de soğuk savaşın patlak vermesinin (1947 baharı) ardından benimsendi. Metin (komünist devletler ile Latin Amerika devletleri arasındaki bağlaşmanın ürünüydü) siyasal kitle imhasını men ediyor ve bu suçu, "ulusal, etnik, ırksal veya dini bir gruba *bu vasfı dolayısıyla*" uygulanan saldırı (katliam, tehcir) olarak tanımlıyor. Metinde münhasıran ("halklara karşı işlenen bu cürüm"ün nitelendirilmesi için zorunlu şartlar arasında) kasıttan bahsediliyor. BM'in, sorumluluk düzleminde yönetilenler ile yönetenler arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak uluslararası hukuku yedi temelde toplaması ise 1950'de gerçekleşir. Suçun kapsamını belirleyen ulusal yasaların olmayışı, suçluyu uluslararası hukukun gözünde suçundan kurtarmaz. Emirlere itaatü, aklayıcı bir motif olarak görülmez: emir komuta zinciri "meşrulaştırıcı olgu" değildir artık.

O döneme kadar benimsenen tanımların muğlaklığının farkında olan Fransız ceza yasası 1993'te *soykırım* suçunu sabit kılmak için "bir grubu imhaya *yönelik* tasarlanmış" tercihan kasti plan mefhumunu benimser. Grubun "kısmen veya toptan imhasına *yol açacak nitelikteki* koşullara boyun eğmek" suçu niteleyen edimler arasında düşünülüyor: böylece vurgu olguların somutluğuna kayıyor. Ceza yasası ayrıca, milli, etnik, ırksal veya dini olmaktan başka "her türlü keyfi ölçüte göre tayin edilmiş grubu" söz konusu ederek basiret sergiliyor. Mef-

humun bu şekilde genişletilmesini, "Vichy sendromu"ndan bağımsız düşünmek zor. Ulusal konjonktürün ötesinde bu genişleme aynı zamanda, uluslararası adalet ile devletlerin egemenliği arasındaki kopukluğu telafiye çalışan daha geniş bir sürecin parçası.

Kimi Anglosakson yazarlar, "soykırımın faili devletin vatandaşı olan ve yabancı olmayan" grupların (ideolojik sebeplerle) ve bir terör rejimi dayatmak adına ortadan kaldırılmasını tanımlamak için politik katil (*politicide*) kavramının kullanılmasını önerdiler. Bu durumda "politik katil" terimini 1993 tarihli Fransız ceza yasasının öngördüğü suçların tamamına teşmil etmek daha iyi olacak gibi gözüküyor (zira Alman Yahudiler, demokrasi mantığı içerisinde Almanya'nın Yahudi vatandaşlarıdırlar). Burada da yine "dış grup veya baskın grup"tan (Henri Locard) bahsetmek, cani kategorisini yeniden hesaba katmak olacaktır. "Soykırım"ı, etimolojinin kronolojik yerleşikliği sebebiyle muhafaza etmek daha akıllıca olmaz mı? Belki de, yargıçtan kendini ayırmak arzusundaki tarihçi (20. yüzyılda) canilere ahlâki bir kasıt atfederek soykırımı katliamdan ayırabilir. Bu durumda öldürme "insanlığın bir kısmını, bir ideoloji çerçevesinde önceden tasarlayarak, kendi iyi gördüğü şeyi gerçekleştirmek için yok etme amacındaki" bir öldürme olacaktır [Bensançon, 1998; Coquio, 1999; Courtois, 2002].

Eric Conan ve Henry Rousso'nun [1996] hatırlattıkları gibi "insanlığa karşı suç"un zaman aşımından muafiyeti Nuremberg'den bu yana "Mihver güçlerinin ajanları ve onların işbirlikçileri"ne mahsustu hâlâ. Touvier davası sırasındaki sıkıntı da buradan kaynaklanıyordu; Touvier'yi mahkûm ettirmek için sanığın Almanya'nın baskısının söz konusu olduğu yolundaki –hiçbir delile dayanmayan– tezini paylaşmak gerekmiştir. Holokost'un "tekilliği" meselesi, Tzvetan Todorov'un "bu tekillik Almanların yüksek kültüre sahip Yahudilerin ise Avrupa'nın tinsel ve kültürel tarihinde mümtaz bir yere sahip bir halk oluşuyla ilgili değildir" derken işaret ettiği Avrupa merkezcilikten başka bir şeye gönderme yapar. Hiç değilse Rousseau'dan beri biliyoruz ki kültür otomatik biçimde erdem

getirmez ve ataları tektanrıcılığı icat etti diye Yahudi bir ihtiyarın hayatının Ukraynalı bir ihtiyarın hayatından daha değerli olduğunu iddia edemeyiz. Holokost'un tekilliğini vurgulamak için onun endüstriyel boyutunu hatırlatmaya gelince, Avrupalı Yahudilerin yarısından çoğunun kurşunla veya açlıktan kırılarak ve kötü muamele sonucu katledildikleri nasıl unutulabilir?

Madem insanlığa karşı suç, sadece ilgili milletleri değil "bizatihi insanlığı ilgilendirmektedir" (Mireille Delmas-Marty) bu cürümler üzerinde hüküm vermeye yetkili olacak merci hangisidir? Mahkemeler kendine tabi olanlara karşı işlenen suçları açıkayabiliyor. Evrensel yetki ilkesi (yabancı bir mahkeme bir başka ülkenin uyruğunu kendi hukuki yetki alanı olan ülke dışında işlenmiş suçlar için yargılayabilir mi?) silahlı çatışma vakalarında tatbik edilemiyor. Uluslararası Ceza Mahkemeleri, eski Yugoslavya ve Ruanda vakalarında BM tarafından kuruldu.

Zar zor işler duruma getirilen bir uluslararası ceza mahkemesi (ki bu tür mahkemelerin dayandığı ilkeler 1998 yazında Roma'da vazedilmiştir) 1 Temmuz 2002'den bu yana başvuruları kabul ediyor. Dört tür suç mahkemenin yetki alanına giriyor:

– Soykırım (1948 tarihli tanıma göre),

– İnsanlığa karşı işlenen suçlar (gayet açık: savaş durumu, hatta iç savaş durumu ile bağlantılı olarak, cinsel saldırıları kapsar ve 1993 tarihli Fransız metni gibi suçun hedef aldığı kitleleri geniş kapsamlı biçimde tanımlar),

– Savaş suçları,

– Saldırganlık.

Mahkeme işlenen bu suçları tüzüğü yürürlüğe girdikten sonra yargılayabilecek: "tarihi" suçlar (Zenci köle ticareti, Ermenistan, Ukrayna, Çin, Kamboçya, Endonezya'daki suçlar vb.) yetki alanına dahil olamayacak. Mahkeme sadece imzacı devletlerle ilgili davalara bakabilecek. Bill Clinton döneminin sonunda (2000) ABD metni, içeriden değiştirebilmek amacıyla *in extremis* imzaladı; Bush yönetimi Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) karşıtı bir kampanya yürüttü ve bu kampanya 11 Eylül 2001'den sonra daha geniş boyut kazandı. Putin Rusya'sı-

nın uzun tereddütler sonrasında imzalamayı reddettiği metin aynı zamanda Çin, İsrail, Arap ve Asya ülkeleri (Ürdün hariç) ve Küba tarafından da imzalanmadı. Gerçi kuramsal olarak Güvenlik Konseyi UCM'ye her durumda başvurabilir ve mahkeme de şayet suç konusu olan fiil imzacı devletlerden birinde işlenmiş ise bir devleti sorgulayabilir. Buna karşılık Güvenlik Konseyi on iki ay boyunca soruşturmaları tekrar başlatılmak üzere askıya alabilir ki bu da büyük devletlere bazı güvenceler vermektedir.

Değerlerin evrensellikleri adına Avrupa[10] uluslararası kurumlar bünyesinde ulusal egemenlik ilkesinin yeniden değerlendirilmesinin yolunu açmaya çalışıyor. BM İnsan Hakları Komisyonu, ulusun bu şekilde kültürel görececilik yoluyla araçsallaştırılmasına mükemmel bir örnek: Nitekim başkanlığını Libya'nın yaptığı komisyon, Kuzey Kore'nin üyeliğini olabilecek en ciddi şekilde sorguladı. Kasım 2004'te İslam devletleri konferansı (ki başkanlığını Türkiye yapıyor) "insan hakları" ile devletlerin egemenlik hakkını karşı karşıya koydu. "Kuzey Güneyi yargılıyor" suçlaması hatta Şilili General Pinochet yandaşları tarafından da kullanıldı: Bütün bu meselelerde, tarih yazımı alanında, etikteki evrenselliğin dengi olan nesnellik kavramıyla yeniden yüz yüze geliyoruz.

Tarihçi, yargıç ve ahlâkçı

Etik ve adalet

Marc Bloch (*Apologie pour l'histoire*'da) şu sonuca varıyordu: "Tarihçi uzun zaman, Kıyamet günü yargıcıymış gibi övgü ve yergileri dağıtmakla yükümlü bir makam olarak görüldü. Bu alışkanlığın oldukça kuvvetli kökleri olan bir dürtüye denk düştüğünü anlamak gerekir." Yine "Tarih'in mahkemesi", "Tarih hükmünü verecek" veya Bolşeviklerin Kasım 1917'deki

10 Emperyal özelliği sebebiyle ABD tersine, kendi siyasal-askeri personelinin, ulusal sınırların dışından gelen müdahale ile sorgulanmasına karşı önlemler alma eğilimindedir.

hareket tarzının meşruluğunu sorgulayan Lev Troçki'nin tam gediğine oturttuğu formülünde olduğu gibi "Tarih'in çöplüğü" gibi (Hegel'in savlarına yakın duran) ifadeler de aynı hususa işaret ediyor. Tarih yazımı pratiğini etikten ayırmak çok güçtür. François Bedarida'nın ("*Témoignage chrétien*"in[11] gediklilerinden) eski çalışmalarının temelinde yatan da (hem sivil hem deontolojik değerler bağlamında anlaşılması gereken) bu ahlâki mesuliyettir. Bir ara Institut d'histoire du Temps Present'ın (IHTP) yöneticiliğini yapmış olan Bedarida'ya göre tarihçi "çağdaşlarının tarihsel bilincinin oluşturmasında ağır sorumluluk sahibi"dir. Bu ödevin gereğini yapabilmek için gerçek bir "çile"ye girmesi (ki burada tarih disiplinindeki "disiplin" lafı gerçek manasına kavuşur) müdahil olma/mesafe alma diyalektiğinde ustalaşması gerekir. Keza Raymond Aron'un uyguladığı *distinguo*'nun (ayrım) temeli de budur: Ona göre tarih ile doğa bilimleri arasındaki ayrımı temin eden ve temellendiren şey *değerdir*. Teolojik yaklaşım, Kardinal Lustiger'in ancak "Sina'nın tekilliğine referansla" anlaşılabileceğini söylediği Holokost'un tekilliğine son noktada temel oluşturabilir.

Tarihçiler etiği bir yana bırakmakta zorlandıklarına göre (ve bu "hatırlama ödevi"ni de akla getirir), suçun tarihin ilgisine layık olmadığını düşünmeyeceklerse, hukuk adamlarının ortaya koydukları *tanımlamalardan* da vazgeçmekte zorlanacaklardır. Geçmiş yüzyıllardaki suçlar (ve adaletle) ilgili çalışan tarihçiler, cari yasaların tesis ettiği normlara referans verirler. Keza yine aynı tarihçiler –ki burada bir çelişki yoktur– genel geçer hukuki ifadeleri (sözgelimi 1948'de BM tarafından benimsenen sözleşmenin muhafaza ettiklerini) kullanmaktan kaçınabilirler. Nitekim "vasfı dolayısıyla" ifadesinin bir insan grubuna uygulanmasını nasıl değerlendirmek gerekir? Bu ifade, cellâtların yaklaşımıyla pek kolay karışabilen tekinsiz bir özcülüğe delalet etmez mi? Bu bapta Karaimler vakasını hatırlatabiliriz: Bunlar kendilerini Yahudi olarak tanımlamıyordu ve Naziler tarafından da "bu vasıfla" tanınmıyorlardı; böylece hayatları kurtulabildi. Üstelik bir statünün tarihselliği, katiller tarafın-

11 Hıristiyan eğilimli haftalık bir Fransız gazetesi – ç.n.

dan "doğal" olduğuna hükmedilen etnik kimliğe oranla (kurbanların açısından) her zamanda daha fazla kıyasa imkân vermez. Bu yüzden "sınıf" katliamları sık sık rezaletin alt basamaklarına yerleştirilir zira bu durumda sosyolojik bir döşüme uğramak pahasına (örneğin Kızıl Kmerler, bazı kurbanlarını ortadan kaldırmadan önce çalışmaya zorluyorlardı) kurbanların maküs talihten kaçabilme imkânı sunulmaktadır – gerçi söz gelimi aç kalmış bir Ukraynalı çocuk için bu dönüşüm imkânı da sorunsaldır. Ancak bu yaklaşım "ırkın" toplumsal-tarihi istikrarının grubunkinden (örneğin "Kulaklar") kaynaklandığını unutmaktır; bu grubun kapsamı yok edicinin keyfine bırakılır ve o da davanın selameti adına "sosyolojik olan" ile "etnik olanı" kendi tahayyülüne göre karıştırmaktan çekinmez.[12]

Başkaları daha da ileri gider ve kendilerine has yöntemleriyle, kötü kotarıldığı iddia edilen adli vakaları ele alırlar. Dreyfus yanlısı tarihçiler (Seignobos da bunlardan biridir) daha o tarihte, yüzbaşının masumiyetinin delillerinin gerçekliğini ispat etmek ve bilhassa da savcılığın getirdiği belgelerin sahteliğini ("sahte vatanseverler") göstermek için bütün becerilerini kullandılar. Nitekim savcılığın getirdiği belgeler, iddia dosyasını desteklemekle görevli, uzman Şatçıların tanık sandalyesine çıkartılmasına yol açtı. İki cenah da aynı "tarih yönteminden" yana olduklarını ilan ediyorlardı. 20. yüzyılın sonunda [1997] Carlo Ginzburg, solcu örgüt "*Lotta continua*"nın, 1970 "Kurşun yılları" sırasında polis komiseri Calabresi'nin katline azmettirmekten hüküm giymiş eski lideri Toni Negri davasıyla ilgilendi. Ginzburg'a göre –ki sonrasında Dario Fo ve Umberto Eco onun yerini alacaktır– tarihçilik zanaatı, "kanıt" ve "hakikat" gibi mefhumlar dolayısıyla yargıcın mesleğiyle yakınlaşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili pek çok davada tanınmış tarihçile-

12 1932'de Stalin için köylüleri cezalandırmak, Ukrayna sorununu çözmek demektir. Bir yandan etni, ulus veya din öbür yandan toplumsal mesleki kategoriler, birlikler veya "toplumsal gruplar" (sanki "etni" bundan farklı bir şeymiş gibi) açısından asimilasyon örneklerini, (imtiyazlı) Frenkler ile (orta tabaka) Galyalıları veya (hayvancı, mütehakkim, savaşçı) Tutsiler ile (göçebe, madun, tarımcı) Hutular'ı karşı karşıya getiren çatışmaları kapsayacak şekilde çoğaltmak mümkündür.

rin "uzmanlığına", reddedilmek pahasına başvuran (Papon davasında Henry Rousso örneğin çağrıyı reddeder) pek çok Fransız yargıç da aynı fikirde olsa gerektir. Başka bazıları, ilgili tarafların "soruşturma komisyonu" adı altında meydana getirdikleri (Decourtray komisyonu davasında Kilise) kurumların veya ailelerin (Pierre Cot[13]) görüşüne başvurdu. Decourtray komisyonu davasında söz konusu olan, Paul Touvier'e firarı sırasında kilise çevrelerinden gelen yardımın aydınlatılmasıydı. *Public history*'nin uzmanlığını kurumlara, şirketlere ve şahıslara sunduğu hizmetleri paraya tahvil ettiği Kuzey Amerika'da tarihçiler "çok çeşitli hukuki meselelerde" şahısların hukukunu savunmak adına hizmet veriyorlar (*History Associates Incorporated* örneğin "tarih alanında en iyi şirket"tir). Tarihçiler aynı zamanda Avrupa sömürgeciliğinin malsız mülksüz bıraktığı kabilelerin kolektif hukukunu olduğu kadar tazminattan faydalanan gruplara (sözgelimi sekizinci göbekten bir Seminole'nin) aidiyetin doğurduğu hakları savunurlar. Bu bağlamda Amerikan adaletine köle ticaretinin diyetini ödetme girişimleri Avrupa'da, Amerika'da ve aynı zamanda "siyahların kıtası" Afrika'da davaya müdahil olan faillerin çeşitliliğiyle karşılaşıyor. Nitekim 2003'te Dakar'da toplanan piskoposlar konferansı, Afrikalı zenciler (ve bilhassa da zenci krallıkların insanları adına) özür talep ederken, bir yandan da köle ticaretini hem de kendi şahsi yararları için uygulayıp beslememiş miydiler?

Tarihçi ve savcı

Temelde bir dava sözelliğe dayanır; kaynakların karşılaştırılmasına ve olaylara dayanan bir çalışmadan farklıdır. Tanık olarak müdahil olan tarihçiler (psikiyatrlar da doğruluk yemini ettirmezler) savunma tarafından yanlış yönlendirilebilirler. Tarihçiler mahkeme huzurundaki taraflarla aynı zorunluluklara ("ne olup bittiğini" söylemek) tabidirler. Doğruya en yakın görünen şeyi ortaya çıkarmayı ve çağdaşları için bunla-

13 Halk Cephesinin radikal eski bakan, gazeteci Thierry Wolton ve tarihçi Stephane Courtois tarafından "Sovyet ajanı" olarak görülüyordu.

rı anlamlandırmayı amaçlarlar. Duruşmaların, oturumların ve başvurularla hareket alanı sınırlanan yargıçların aksine tarihçiler sonuçlarını sürekli gözden geçirebilirler. Fakat dosyalara ulaşma imkânları yoktur ve icra ettikleri meslek, iş tanığın çelişkilerini göstermeye geldiğinde ayak irer; tıpkı *Libération*'un 1997'de Aubrac direnişçilerinden bir çift için düzenlediği "yuvarlak masa toplantısında"[14] olduğu gibi. Yargıç "şahsi kanaate" sahip olabilir fakat karşı tarafa, sanığı savunma hakkını tanımalıdır ki aynı şey tarihçiler için illa ki geçerli değildir. Savunma tarafının avukatları bu durumda, tarihin bilimselliğinin su götürürlüğü üzerine oynar (sözgelimi Maurice Papon'u savunan M. Trémolet de Villiers'e göre "tarih bir kanaatten ibarettir"). Davacı tarafın avukatları ise tersine olguları nitelendirmeleri veya olgularla ilgili hüküm beyan etmeleri için mahkemeye "uzmanlar"ı çağırırlar.

Aynı davanın (Alman savaş suçlusu Strekenbach'ın davası bkz.Wildt [1999])bir tarihçi ve bir savcı tarafından incelenmesi iki tarafın yöntemlerinin özgüllüğünü ortaya çıkartır. Bazı davranışlar mahkemeyi doğrudan ilgilendirmez. Tarihçiler ise araştırmalarında neyi inceleyecekleri konusunda serbesttirler ve yönergelere bağlı değildirler. Yargıç prosedürleri şahıslara uygularken tarihçiler çalışma konularını özgürce belirler ve her ne kadar fiili müdahaleler (hukuki kaynakların kullanılması veya hukuksal uzmanlığa başvurulması) bağlamın ve yapıların ağırlığını göz ardı etmeye sürükleyebilse de adaletin "eyleyen özne"ye verdiği öneme kendini bağlı hissetmezler. Kuramsal bakımdan tarihçi, hem soruşturma tutanaklarında hem de izleyenlerin çapraz ataşenin analizinde pragmatik iletişim sorunlarına karşı daha ziyade duyarlıdır (ve olmalıdır da). Son olarak kanaat oluşturması beklenilen savlama düzeyinde tarihsel anlatı (*evidentia in narratione*) ceza davasının retoriğiy-

14 Tartışmaya katılan pek çok kişi, 1943'te çiftin karıştığı olayların farklı versiyonlarını anlattı. Olay pek çok tartışmalara konu oldu: Bu "onur jürisine" katılanlar (Azéma, Bédarida, Rousso vb.) diğer akademisyenleri (Frank, Peschanski, Wolikow vb.) tarafından, tanıkları "hırpalamak"la suçladılar; (imzacılara göre) tanıklar, hem tarih yöntemine hem de meslek ahlakına uygun olmayan bir karşı şüphe stratejisine maruz bırakıldılar.

le bir tutulamaz. Bu retorik (tarih yazımında geçerli olan anlatıdan farklı olarak burada artık mevcut kişiler itirazda da bulunamazlar) yerini, sonucunda hakikatin ortaya çıkacağı savların çarpışmasına bırakmalıdır.

Tarihsel revizyonizm hakkında çıkan Gayssot yasası, tarih ile hukukun örtüştüğü bir uç vaka örneğidir. 30 Haziran 1990'da Ulusal Meclis tarafından benimsenen metin, *Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi tüzüğünde tanımlandığı şekliyle* insanlığa karşı işlenmiş bir veya birden çok suçun varlığını inkâr edenleri cezalandırıyor ve dolayısıyla Mihver devletleri ve işbirlikçileri tarafından işlenmiş kıyımları konu alıyordu. Hem çok geniş hem de (Ermeniler, Ukraynalılar vb. için) çok dar bir kapsamı olan yasaya tarihçilerin çoğu tarafından itiraz edildi. Yüzlerce örneğin arasında, anılarında [Thorez-Vermeersch, 1998] "SSCB'de milyonlarca kişinin öldürüldüğüne" inanmadığını söyleyen Maurcie Thorez'in dul karısını soruşturma dışı bırakıyordu. İnsan Hakları Derneği başkanı Madeleine Rebérioux'ya göre yasa normatif türdendir, gerçeği söyleyemez ve "tarihsel hakikatler devlet otoritesine meydan okur".[15] Suçu açıklamak, onu tarihsel boyutu içerisinde incelemek; Nazi soykırımını insanlığa karşı işlenen diğer suçlarla kıyaslamak: Suç ile mücadele bu şekilde olur. Özgür dimağları da –bastırmayla değil– bu şekilde yetiştirebiliriz.

Bu tespit tarihçilerin hukuki sorumlulukları meselesini çözüme bağlamaz. Bazı tarihçiler, sağ kalanlar tarafından iftirayla suçlanabiliyor: Henüz hayatta olan kişilerin ismini zikretmek gerçekten de nazik bir konu ve yargıçlar (Chauvy, Schafranek davalarında[16]) profesyonel normlara uyulup uyulmadığına gö-

15 Les Collections de l'Histoire, n.3, 1998. Kasım 2004'te devlet, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin gaz odalarına karşı şüpheciliğini bir kere daha ilan eden öğretim üyesi (ve aynı zamanda Halk Cephesi yöneticilerinden) Bruno Gollnisch'e soruşturma açtı.

16 1998'de Yargıtay (Aubrac çifti vakasının doğruluğunu sorgulayan) Gérard Chauvy'yi, "şüpheci yaklaşım" sergilemek ve "kaynaklarda ciddiyetsizlik"ten (Chauvy Klaus Barbie'nin bir metnine dayanıyordu) suçlu buldu. Avusturya'da tarihçi Schafranek, Stalincilerin Buchenwald'deki tıbbi deneylere Troçkistleri atadığına dair tanık ifadelerine eserinde yer verdi. 1991'de müştekinin (Carlebach) haysiyetine saldıran pasajları çıkarmaya mahkûm edildi.

re hüküm veriyorlar. Tarihsel revizyonistler Gayssot yasası namına kovuşturulmadan önce [Igounet, 2000] kurbanların hatırasına hakaretten suçlu bulunabiliyorlardı (II. Lyon'da edebiyat öğretmenliği yapan ve 1980'de *Le Monde*'da gaz odalarının var olmadığı "müjdesi"ni veren, Faurisson davasında durum buydu). 17 Numaralı Paris mahkemesi tarihi resmileştirme işinin kendisine düşmediğini belirttikten sonra (Faurisson tarafından başvurulan) istinaf mahkemesi sanığın savunduğu tezlerin "bilimsel karakteri"ni kabul etmeyerek karara vardı. Bu karara dayanan Ermeni kurumları 1915'teki Ermeni katliamlarıyla ilgili "soykırım" tabirini reddettiği (Türk yetkililer imhayı değil tecridi planlamış olmalıydılar) için İslam tarihi uzmanı Bernard Lewis'i dava ettiler.

Fransa'ya özgü siyasal boyutların (Jean-Claude Gayssot'nun marjinalleşmiş bir FKP'den oluşu, direnişçilik, faşizm karşıtlığı, Milli Cephe içindeki çatışmalar vb.) bu eğilimi toplumsal ilişkilerle ilgili Anglosakson tarzı bir hukukileştirme kapsamında yer alır. Tarihçinin toplumsal rolünün artması madalyonun diğer yüzünde yer alan tehlikedir, çünkü tarihçinin hem sivil hem de etik bir işlev üstlenip de sorumluluktan azade olduğunu savunması pek mümkün değildir [Dumoulin, 2002]. Dolayısıyla, eğer cezalandırma olanağını kabul ediliyorsa hiç değilse mahkemeler nezdinde yapılan bilirkişilik uygulması daha profesyonel biçimde örgütlenebilir.

8

Din Olgusu

"Zina eden biri, taşlanarak cezalandırılmak istiyorsa, bu onun tercihidir, özgürce bu cezayı uygulattırabilir."
– Alma ve Lila Levy, *Des filles comme les autres. Au-dèla du foulard*, Véronique Giraud ve Yves Sintomer ile söyleşiler (2004).

Etimoloji anlam sorununu çözmez. Bu uyarı hatırda tutulduğu takdirde, "din" sözcüğünün kökeninin *religare* (bir araya toplamak) ve *relegere*'den geldiğini belirtebiliriz. Latincede *relegere* sözcüğü (tam anlamı "yeniden toplamak" veya "yeniden yakalamak") her şeyden önce tekrar kavramını içerir; öyle ki etimolojik açıdan *religio* öncelikle törenlere titizlikle uymak fikriyle bağlantı kurar ve bu da aslında Romalı dini zihniyetin merkezinde olan bir fikirdir: Romen putperestliğinde kamunun dini (*religio* sözcüğü özellikle bu din için kullanılırdı) esasen bireysel inanışa katiyen yer vermeyen bir *orthopraxie*'ydi. Dolayısıyla bu terim ilkece, inananlara ortak bir kimlik bahşeden kolektif pratikleri ifade eder. Daha sonra Hıristiyanlık terime tinsel bir "katma değer"[1] sağladı; bugün bu değeri Hıristi-

1 Burada tamamen sözlük bilgisi düzlemindeyiz. Tarihsel planda, Antikçağ putperestliğine kıyasla, Hıristiyan tektanrıcılığının din olgusuna yaptığı bu "ruh-

yanlığa özgü görmek genel kabul görüyor ve dinin asli tanımını oluşturuyor (örneğin pekâlâ bir "dinin mensubu olmak"tan bahsediyoruz). Demokraside bu ritüellere iştirak ayrıca vicdanların "özgür tercihi"ni de varsayıyor.

Bu bölümün amacı "din olgusu" denilen şeyin unsurlarını, bu alanda Fransız Cumhuriyetçi ekolünün merkezi sorunsalı olan "laikliğe" referansla tarihsel perspektife oturtmaktır. Ulus temelli bu yöntem demek ki, din ile siyaset arasındaki ilişkileri dikkate almayı gerektirir; tabii bu, insan denilen hayvana özgü bu iki alanla iştigal eden faillerin bu ayrımı tasavvur ettikleri bağlamında mümkün olabilecektir. Son olarak geçmiş üzerine fakat şimdide yapılan bir sorgulama kabilinden tarih daima çağdaş olduğuna göre (kronolojiye duyduğumuz saygıdan bağımsız biçimde)Hıristiyanlığı bu yöntemin başlangıç noktası olarak almak bize meşru göründü. Nitekim laikliğin (ki tanımı üzerinde çok ısrarcı olunmadığı takdirde geniş ölçüde paylaşılan çağdaş kavramsal ufkumuzdur) ortaya çıkışı hem Hıristiyan bir kültür ortamından ve hem de Hıristiyanlıkla (genelde de şiddetli) bir kopuştan ayrı düşünülemez.

Kilise, Devlet, laiklik

Kilise, Roma, din değiştirmeden önce imparator

2. yüzyıl boyunca, (o dönemde "zındıklık olarak tarif edilen) ilk Hıristiyanlığın farklı eğilimlerini reddetmeyi içeren tedrici bir tanımlamayla, evrensel Kilise kavramı peyder pey (önce "Büyük Kilise" ardından "Katolik Kilisesi" adıyla) ortaya çıktı. Çoktanrılıların Hıristiyanlaştırılması ve (Romalı veya Grek) "gentils"in vaftizi meselesi öğretinin tesisinden önceki (kaçınılmaz) bir etaptı sadece: Bu tartışma ilk Hıristiyanlığa damgasını vurdu fakat bu tartışmanın kökeninde Kudüs Kilise'si karşısında yer alan (bilhassa da Judea ve Antakya "helenistleri") ayrılıkçı gruplar bulunuyordu.

sal aşı" geleneksel dinler tarihi yazımının beylik görüşüdür ve bu görüş birkaç yıldır derin sorgulamalarla karşı kaşıya. Fakat burada konumuz bu değil.

Paul'ün vaaz ettiği Hıristiyan evrenselcilik uzun zaman azınlık eğilimi olarak kalmış gibi görünüyor: Bu evrensellik ancak 90 ile 135 yılları arasında Yahudilikle kopuş tam manasıyla gerçekleştikten sonra kesin biçimde yerleşecektir (böylece "Büyük Kilise"den bahsedilmeye başlanır). Gerçekten de 70 yılında Kudüs Tapınağı'nın yıkılması İsrail'in İsa'yı reddederek uhrevi seçkinliğini "kaybettiği"nin bir işareti olarak görüldü. Bu tarihten itibaren uzmanların "pagan misyonları" diye adlandırdıkları hareketin hız kazanması da bu yüzden olmuştur. Hıristiyan kimliği çoktanrıların vaftizinden ziyade Yahudilikle bu kopuş sayesinde ortaya çıkmış bir kimliktir: "Hıristiyanlık" terimine (katı biçimde "Yahudilik"e karşıt manada) ilk defa 107-108 yıllarında Antakyalı Ignace'nin, Asya'daki taşra kentlerinin muhtelif Kilise'lerine yolladığı mektuplarda rastlanır. Ancak henüz hâlâ "seçilmiş halk kavramından uzaklaşma" söz konusu değildir: Tersine bir seçilmişin diğeri ile ikamesi söz konusudur. İşte buyüzden Hıristiyanlarla ilgili olarak "yeni halk" tabiri kullanılmıştır.

Bu evrensellik bir başkasının, Roma evrenselliğinin bünyesinde yer alır; İslam dininde olduğu gibi bir başka siyasal sistemi doğuşuyla birlikte tesis etmek yerine eski devlet yapılarını muhafaza etmiş olan Roma evrenselliği... İşte Hıristiyanlığın devlet ve Kilise'nin otonomisini içselleştirdiği tarihsel kaynakları bu evrensellik çerçevesinde bulabiliyoruz. Üstelik zulüm dönemlerinin yasadışı yapıları iktidarın otonom, bağımsız kurumlarının temelindeydi ve modellerini bu yapılardan alıyordu. Hıristiyanlar (Müslümanlar onlara "Rumi" diyorlardı) Roma'dan idari yapıları devraldılar: her piskoposluk bölgesine bir piskopos. "Papa" tabirinin özel olarak Roma piskoposunu ifade etmeye başlaması 6. yüzılda gerçekleşir; böylece bu kişinin Kilise içinde ayrı, Doğu'nun patriklerin (Antakya, Konstantinopol, İskenderiye) üzerinde bir konuma sahip olduğu ifade edilmekteydi.

Hıristiyanların yerel vatandaşlardan biri gibi görünme gayretlerine karşın imparatorluk kültünde son derece yaygın ve çok sayıdaki gündelik törenlere katılmamaları İmparatorluk

zulümlerine gerekçe yapılıyordu. Öte yandan Hıristiyanların imparatorluğa bağlanmasının, 313'te imana gelen Constantin gibi kimi generaller eliyle İmparatorluğa yeniden dinamizm kazandırmaya yarayacağı da düşünülmekteydi.

313'ten 1515'e: Batı'da ruhbanlar ve laikler, bir uzlaşma kültürnün doğuşu

Din kavramı Ortaçağ'da mevcut değildi ve bu sebeple, faydasına hiç kuşku olmayan bu tabir tarihçiler tarafından büyük bir ihtiyatla kullanılmak durumundadır. Nitekim daha sonra modern dönemde siyaset ve din gibi özerk iki alanı birbirinden ayırmaya sevkedecek bir düşüncenin geliştirilmesine Ortaçağ'da başlanır. Keza çok daha sonra, çağdaş "laiklik" kavramının, hiç değilse özgül Fransız bağlamında ortaya çıkışı da bu verimli zeminde olacaktır. Ancak aradaki süreçte bu laikliğin monarşiye karşı mücadele stratejilerinden birisi haline gelmesi; bizzat kralın artık kendisinden illallah edilen bir dini alana kayması ve bir hurafeler yığını içinde asimile olması gerekecektir. Ortaçağda böylesi bir gelişme pek muhtemel değildi –ve Avrupa'da da böyle bir şeye rastlanmıyordu– öyle ki entelektüellerin yolunu açtığı özerk siyasal alana doğal olarak yatırım yapan yine monarşiydi [Vauchez, 1990, 1993, 1994].

İsa'nın hem kralı hem de Tapınak'taki tüccarları kapsayan iki buyruğu ("Benim krallığım bu dünyada değildir" ve "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin") hiç değilse şehitler zamanında, oldukça açık bir ifadeydi. İlk açmaz bizzat imparatorun Hıristiyan olmasıyla (313 Constantin) ikincisi ve daha da dayanılmaz olanı ise pagan tapınakların yıkılmasıyla ortaya çıktı (391, Theodose). Bu açmazlar şu şekilde özetlenebilir: Her şeye gücü yeten imparator nasıl olur da inancının bayraktarlığını yaptığı Kilise'nin önderi olmaz ve keza *İncil*'in mesajı temelde terk-i dünyayı vaaz ederken imparator nasıl Kilise önderi olabilir? Kilise Babaları'nın bu konuda geliştirdikleri düşünce zaten oldukça incelikliydi ki bu da Tanrı ile insanlar arasındaki ilişkilerle ilgili Hıristiyan düşüncesinin en

zengin temalarından biriyle karşı karşıya olduğumuzun göstergesidir. Nitekim Aziz Augustinus konunun ana hatlarını *Tanrı Kenti*'nde (413-426) ele almış, dünyevi Kudüs ile ulvi Kudüs'ü birbirinden özenle ayırmıştı. Papa Gelase (492-496) hükümdarın *potestas*'ı ile Kilise'nin *auctoritas*'ını bir araya getirebilecek ahenkli bir bütünlük tasarlamıştı.

Batı'da geç Ortaçağ için ikili bir gelişme sürecinin olduğunu hatırlatmak gerekir. Giderek daha net biçimde hem hukuken hem de hayat biçimi açısından ruhbanları ve laikleri birbirinden ayıran dört dörtlük bir kilise kurumsallaşmasından bahsedebiliriz kabaca. Fakat öte yandan 1040'lı yıllara kadar Kilise, her ne kadar Charlemagne'ın eliyle, kendi hassasına sahip olma hakkına kavuşmuş olsa da hükümdarlara fazlasıyal bağımlıydı. Charlemagne, aslında tıpkı halefleri gibi Kilise'nin koruyucusu olmaktan vazgeçmemiştir. 751'den sonra Batı'nın kralların kutsala müracaatı, siyasal Augustiniusçuluk bağlamında "elçi krallık" (kral, tebasını kurtuluşa iletmek yolunda Tanrı'nın elçisidir) olarak adlandırılan çerçevede Kilise'nin tabiyetini derinleştirir ancak. Nihayet monarşinin imparatorluk biçiminde ortaya çıkışıyla birlikte Papa da 8. yüzyılda Batıda, önceki zamanlara nazaran çok daha nüfuzlu olan ayrıcalıklı bir mevki kazanır.

Keza güçlü ve özerk bir manastır nizamının ihyası iradesi yine Karolenj çevrelerde ortaya çıkmıştır; bu çevreler de uzun zaman sonra ancak bin yılı civarında Alman İmparatoru'nun etrafındakiler tarafından ikame edilecektir. "Reforme" edildiği söylenen bu manastır nizamı Cluny ve diğerleriyle birlikte Kilise'nin geneli üzerinde kayda değer bir nüfuza sahip olacak, süreç içinde monarşi, ruhbanlığın modeli haline gelecek ve laiklerin dünyasından gittikçe daha çok koparak bu dünyayı değerden düşürecektir. Derken, imparatorluğun verdiği nihai bir kararla laik iktidarın vesayetiyle ilişkiyi kestiği bir an gelir: III. Henri'nin 1048'de Papa atadığı IX. Leon, Papalık Mahkemesi'ni reformcu güruhtan insanlarla doldurur. 1059'da mahkeme üyleri Papa'nın bizzat Kilise, daha doğrusu Romalı kardinaller tarafından seçilmesine karar verir: Reformun Gregoryen

safhası böylece başlamış olur. Bu safhanın iki ayağı vardır: Batı Kilise'nin imparatorluk karşısında kaba kuvvetle ileri sürdüğü bağımsızlık ve Roma Kilise kurumlarının kayda değer ölçüde güçlendirilmesi. Misyonerlik görevi ile dünyevi işlerden el etek çekmek gibi Hıristiyanlığın bünyesinde barındırdığı ve o döneme kadar neredeyse sadece entelektüel nitelikli olan gerilim artık aynı zamanda pratik bir gerilim halini alacaktır ve bu gerilime çözüm de bulunamayacaktır. Hem teokratik hem de hiyeorkratik (Papa İsa'nın naibidir) bir projeyi giderek daha net biçimde benimseyen Kilise fasılalı biçimde, biraz zayıf olan bütün Batı devletleriyle çatışmalı ilişkilere girmiştir; İmparator IV. Henri ya da Barbarossa vakalarında olduğu gibi bu ilişkiler bazı durumlarda oldukça ilkel; İngiltere kralı II. Henri Plantagenet, İmparator II. Frederic veya Fransa kralı Yakışıklı Philippe vakalarında ise modernlik öncesi bir düzeyde sürdürülmüştür. 12. yüzyıldan irtibaren Batı İmparatorluğu son derece gelişmiş bir entelektüel donanıma sahipti artık ve bu donanım, temel ve sürekli yinelenen bir karşılaşmadan kaynaklanıyordu. Bu karşılaşmaya *pro* ve *contra* [lehte ve alehte] bütün derinliğini skolastikler kazandırıyor ve bunu, dünyevi işler ile ruhani işleri makul bir şekilde birbirinden ayırabilmek adına yapıyorlardı. 1075-1076 yıllarında IV. Henri ile Papa VII. Gregor'u karşı karşıya getiren ünlü anlaşmazlıktan, ulusal Kilise'lerin Konsil dönemindeki (*Pragmatique Sanction* de Bourges, 1438) ilk tezahürlerinin ortaya çıktığı 15. yüzyılın ilk üçte birlik dönemine kadar süren zaman diliminde, bütün bu gerilimlerin ve düşünce tekâmüllerinin düğüm noktası hep piskopos atanmaları olmuştur.

Hıristiyan usulü iktidarın bağrında tıpkı Skolâstik düşüncede gibi canlanan bu gerilim –ki benzerlik bir tesadüf değildir nitekim bu düşünce büyük oranda iktidara hasredilmişti– belirgin ve kesin bir sonuca ulaşamamıştı: Hükümdar önce ve her şeyden evvel, tebasını kurtuluşa götürmekle yükümlü bir Hıristiyandı, zındıklığa düşme şansı yoktu; Papa ise büyük riskler almadan sivil itiaatsizliği vaaz edemezdi. Bu seküler çabadan din ve siyaset arasında net bir ayrım –her ne kadar ilk kavram-

sal gereçler üretilmiş olsa da– henüz çıkmıyordu; daha ziyade kurtuluşa doğru yürüyen düzenli bir toplum olanağını tesise çalışan tek tip olmayan parçalı bir düşünce ve Kilise ile devlet arasında, nihayet (1515, Papa ve Fransa kralı arasında yapılan Bolonya mutabakatı gibi) kimi mutabakatların yapılmasıyla sonuçlanacak bir uzlaşı pratiği söz konusuydu.

1515-1789: Özerk bir din alanının doğuşu

11. yüzyıldan bu yana katoliklik ve ortodoksluk arasında bölünmüş olan Hıristiyanlık 16. yüzyılın başında katolikler ve protestanlar arasında bir kere daha bölündü. I. François Lütherci reformu ve hizipleşmeyi reddetti. Hükümranlık devrinin hemen başında kraliyet yemin töreninde Roma ile yaptığı ittifak mutabakatla sağlamlaştırılmıştı fakat bu François'nın iktidarını özellikle Galikancı özerklik geleneği temin ediyordu. Nitekim 16. yüzyılın Fransızları seçilmiş bir halk olduklarına kaniydiler: Krallığın ilk Hıristiyan zamanlarına, Fransız Kilise'sinin efsanevi kurucusu Denys Aréopagite ve ilk katolik kral Clovis'e dair son derece canlı hatıralarına sahiptiler. Papalık karşısında Hıristiyanlığın savunulması ve yayılması görevine ilk Fransa soyunmuştu. Bu dini hassasiyet ulusal hassasiyetle iç içe girmiş durumdaydı [Tallon, 2002]. Buna karşın Fransa vakası İngiliz ve Anglikanizm vakasından oldukça farklıdır. Galikanlık Roma ile Cenevre arasında üçüncü bir yol değildi: Son derece sert çıkışlarına rağmen Galikanların Papa'ya sarsılmaz sadakatlerini vurgulamak gerekir.

16. yüzyıldaki din savaşlarına, 1572'deki Aziz Bartolomeus gibi dehşetengiz kıyımlar damga vurdu. Din savaşları hoşgörü fikrinin tekâmülü sayesinde mi son bulmuştur? Augsbourg Barışı'nın ilanından sonra Charles Quint Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'ndan her Alman prensliğe kendi dinini seçme hakkı tanımıştı; prensin dini tebasının da dini olacaktı ("*Cujus regio, hukus religio*"). Fransa'da 30 Nisan 1598'de ilan edilen Nantes Emri çoğu zaman hoşgörü fikrine doğru atılmış ilave bir adım olarak tahlil edildi. Burada anakronik bir oku-

madan sakınmak gerekir [Crouzet, Bély içinde, 1996; Garrisson, 1985]. Gerçekten de Nantes'ın modernliği sadece görünüştedir. Kral her iki tarafa denk muamelede bulunan bir hakem değidir: Katolisizm devlet dini haline gelmiştir; Protestanlar ancak yenilgiyi kabul ettikleri takdirde kabul görmektedirler. IV. Henry tarafından ilan edilen din barışı hiç de dini hoşgörü anlamına gelmiyordu: Başkalarının inanışları, bir inanç olarak hiçbir meşruiyete sahip değildir. Nantes Emri bir kamu düzeni önlemidir: Kral açısından mesele, dini birliği geçici süreliğine parçalamak pahasına sivil mutabakatı sağlamaktır. Bu açıdan Nantes Emri, 1562'den beri kralların ne uzlaşıyla ne baskıyla denetim altına almayı becerebildikleri zındıklığa, naçar tahammül ettikleri bir "din barışı" silsilesinin sonuncusudur. Dini değil toplumsal bir hoşgörüdür [Le Gall, Brian ve Le Gall içinde, 1999]. Nantes Emri ruhların yeniden fethedilmesini sağlayacak bir ateşkestir. Yani bir amaç değil araçtır (zaten emrin mührü, sonsuz geçerliliğe delalet eden yeşil renkte değil kahverengidir). Bu bağlamda 1685'te, protestanların büyük ölçüde, az ya da çok samimi bir şekilde Katolikiği benimsemeleriyle yüreğine su serpilen XIV. Louis'nin Nantes Emri'ni iptal edişi 1598 tarihli metnin mantığından kaynaklanmaktadır.

Fakat Avrupa'da koşullar değişti. İngiltere'de 1680'li yıllarda, bugün John Locke'un *Hoşgörü üzerine mektup* (1689) başlıklı metninde gördüğümüz şekliyle bir hoşgörü kavramı ortaya çıktı. Bu fikrin Fransa'da yayılması çok uzun sürmüştür: Nantes Emri'nin yürürlükten kaldırılmasının ardından dini mezalim 1760'lı yıllara kadar sürdü. XVI. Louis'nin saltanatında hoşgörüye doğru epey yol katedildi –Voltaire'in Calas lehine kampanyaları bunda rol oynamıştır–; 1787 emri protestanlara medeni bir statü veriyordu. "Bir iman, bir kral, bir yasa" ilkesi hayata geçirildi [Labrousse, 1985].

Hal böyleyken Fransa'nın tarihini sekülerleşme üzerinden okumak mümkün mü? Olivier Christin gibi kimileri için evet; din barışları, "siyasal aklın özerkleşmesi" yolunda bir adımdı. Din savaşlarının çokluğu ve şiddeti dini ve siyasal alanların birbirinden ayrılmasını, sekülerleşme sürecini hızlandırmıştır. Ri-

chelieu'nün yürüttüğü hikmeti hükümet siyasetini bu teze dayanak olarak sayabiliriz. Richelieu sofuların şiddetli itirazlarına rağmen Katolik Habsbourglara karşı İsveç gibi protestan güçlerle ittifak kurmakta tereddüt göstermemişti. Fakat başkaları yukarıdaki soruya olumsuz yanıt verecektir: 1598'de olan, kutsallığın Kilise'den devlete transfer edilmesidir. "IV. Henri'yle birlikte başat hale gelen laik devlet görüşü değil kendi içinde dini bir erek halini alan devlettir [Gauchet, 1985]. Bourbon hanedanlığıyla birlikte kutlu kral telakkisi baskın gelir; göklerdeki taht ile maddi dünya arasında orta yerde duran kral azizlerden evla bir şefaatçi sayılmaya başlar. Zaten, hem dini hem de siyasi bir kült olan Saint Louis kültü de 17. yüzyılda gelişmeye başlar. Tanrısal hukukun mutlakiyetçiliğini *La Politique tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte* (1709) ile bu yeni teolojik siyasete en âlâ kuramı tedarik edecek kişi Bossuet olacaktır. Richeliue'nün "makyavelci" tezi bugün devlet çıkarını ve tanrısal buyrukları uzlaştırmaya çalışan bir devlet realizminin yüzü suyu hürmetine fazlasıyla inceltilmekte (Françoise Hildesheimer). Mutlakiyetçiliğin ayırt edici özelliği, antik siteden ziyade Kilise'den, merkezi ve yekvücut papalığı model alarak devşirdikleridir. IV. Eugene olmadan bir XIV. Louis de olamazdı (J.-F. Courtine)!

Bu dönem boyunca Kilise ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen şey, 1516'dan ve Bolonya mutabakatından itibaren tedricen yerleşiklik kazanan iki gücün doktrinidir; Bossuet tarafından Fransa Kilisesi adına kaleme alınan *Déclaration des Quatre Articles* (1682) ile 17. yüzyılın sonunda galip gelecek olan da bu doktrindir. Krallar Tanrı'dan hemen sonra geliyor, yetkelerini doğrudan Tanrı'dan alıyorlardı; dünyevi nizamla ilgili olarak Kilise'ye bağlı herhangi bir merciiye tabi değillerdi. 16. yüzyılda Roma Kilisesi'ne bağlı kimi ilahiyatçıların 16. yüzyılda hâlâ daha savundukları gibi, Papaların tebalarından itaat talep etme hakları olmayacaktı. Buna karşın maneviyat alanında karar mercii Kilise ve Papa idi: Kral "dış piskopos"tu, Kilise'nin aldığı kararlara hizmet ediyor, onları uyguluyordu. Bir kuvvetin bir diğerine tabiiyeti değil karşılıklı bir birlik söz

konusuydu [Julia, 1987]. Bu beyannamenin hemen ertesinde Nantes Emri'nin yürürlükten kaldırılması ve Jansenitlere yapılan zulüm de bunu doğruluyor zaten.

18. yüzyılın ikinci yarısında iki kuvvet arasındaki bu kutlu kaynaşma yavaş yavaş bozulur: Ruhbanlar XV. Louis'nin örtük müsamaha siyasetini ve XVI. Louis'nin "şer kitaplar"a yani felsefi eserlere karışmamasını onaylamaz. Özellikle de 1755 yılından sonra protestanlara yönelik bastırma politikasındaki gevşeme, giderek sıklaşan ve aşikâr hale gelen protestan toplantılarından şikâyetçi olan ruhbanları rahatsız eder [Julia, 1987-1994].

Bu ayrılmayı iki büyük kriz kemale erdirecektir: Jansenizm krizi ve Cizvitlerin sürgün edilişi. Bugün birbirinden epey farklı telakki edilen ruhbanlık ve Hıristiyanlık karşıtlığına kolayca indirgeniveren Aydınlanma yüzyılı da dini ihtirasların yüzyılıydı [Cottret, 1998]. Hıristiyan karşıtlığını icat eden Devrim Hıristiyan kökenlere mi sahipti? 18. yüzyılın siyaset kültüründen Jansenitizmin önemini gözler önüne seren Amerikalı tarihçi Dan Van Kley bu soruya olumlu yanıt veriyor [2002]. Richelieu'nün protestan güçlerle ittifak kurduğu 17. yüzyılda Roma Kilisesi'ni tutan Jansenitizm 18. yüzyılda Galikancı olur: Jansenitlerin silahı Galikan Kilise'ni temyiz mahkemelerine başvurmaktı; Jansenitlere dini ayin izni vermeyen piskoposların kamu nizamını ifsat edip etmediklerine Parlamento karar veriyordu.

Jansenitler Papa'ya karşı genel konsüle başvuruyor ve parlamenterler dolayısıyla kavramları Kilise'den devlete aktarıyorlardı: Parlamento tarafından temsil edilen ulusun kralın üzerinde olması gibi konsül de Papa'nın üzerindeydi. Böylece Jansenizm hem Kilise despotizmine hem de siyasal despotizme iki yönlü bir darbe vuruyordu. Cizvitlerin 1764'te sürülmesinde filozoflardan çok Jansenitlerin ve parlamanterlerin ortak hareketinin payı vardır. Ancak Cizvit tarikatının lağvedilmesi daha geniş çaplı bir ruhban karşıtlığı hareketine kapı açtı: Cizvit tehdidinin kökü kazındıktan sonra, ulusun düşmanı, alternatif ikinci rakip devlet sayılan ruhban güçlere karşı geniş çaplı bir korku kamuouyunda hâkim olmaya başladı. Bu minvalde

Catherine Maire Cizvit tarikatının lağvedilmesinin, dini emellerin ortadan kalmasına ve Sivil Ruhban Anayasası'na götüren ilk adım olduğunu yazabilmektedir.

Çağdaş dönemde Kilise ve Devlet

1789 İnsan Hakları Beyannamesi "kimse, dini olanlar da dahil görüşleri yüzünden suçlanamaz, meğer ki bunların dışavurumu kamu düzenine halel getirsin" der. Galikancılık Sivil Ruhban Anayasası'nda bir destek noktası bulur (Temmuz 1790: Yeminli rahiplerin seçilmesi) ve (1801'de İmparator ile Papalık arasında 1682 tarihli metnin öğretilmesini zorunlu tutan konkordatoyla) Kilise mallarının sekülerleştirilmesi bunu takip eder. Daha da esaslısı, VI. Pie İnsan Hakları Beyannamesi'ni insanı evrenin merkezine yerleştirmekle, kamu sahasının yanısıra bir "özel" alan inşa etmekle (vicdan özgürlüğü) Batılı vicdanlarda kabul görmesine Kilise'nin katkıda bulunduğu bir bireyciliği uç noktaya taşımakla itham eder.

3. Cumhuriyet'in insanları için kilit fikir cumhuriyetçi ekolün faaliyetleri ile dinin yerine bilimi geçirmektir. Yeni din olan pozitivizmin mirası (Auguste Comte) eski dinin gayesini kendi hesabına üstlenir. Bu gaye de insanı eşyanın düzeniyle barıştırmaktır. Hedef bundan böyle temel eğitimdir: Devrim'in erdemli yurttaşlarının yerini makul yurttaş modeli alır. Bu yeni yurttaş modeli, din olgusunu hukuksal-siyasal vatandaşlıktan ayırmayı ve dinsel tikellikleri aşan milli bir bağ tesis etmeyi hedefleyen laikliğin tezgâhından çıkmalıydı. Renan'ın ifadesiyle bu, "dinlere eşit mesafede yer alan devlet"ti ve din ile devletin karşılıklı bağımsızlığını gerektiren bir kavrayıştı. "Laiklik" teriminin zaten Hıristiyan bir etimolojisi vardı (Yunancada *laos* halk; kitle ise pré-*demos'tu*; tikellikleri içeren *ethnos* bundan farklıydı). *Laicus* (13. yüzyıl hukuk kanununa göre) emir altında olmayan Hıristiyan demektir. Tarihsel bakımdan laik terimi "ruhban"ın karşıtıydı; cumhuriyetçiler tarafından siyasal anlamda kullanılmaya başlamasından sonra terim *de facto* "din adamı"nın (aslında "katolik" yani papalık yanlısı) zıttı haline geldi. 3. Cumhuri-

yet'in devlet adamlarının arzusu, böylece bir halk kurma iradesi biçiminde berraklaşır: Fransız ulusu gibi laiklik projesi de evrenselliğinin gerisinde kendi kültürel özgüllüğünü saklar. Bu da onun yabancılar tarafından yorumlanmasını güçleştirir.

Jules Ferry'nin 10 Nisan 1870 tarihli söylevinde beyan ettiği gibi laiklik [Gauchet, 1998] aslında Fransız cumhuriyeçi ideolojisinin çimentosudur. Eğitim Sendikası (Jean Macé, 1866) laikliğin bayraktarlığını yapar ve masonluk bu laiklik bünyesinde Aydınlanma ideallerinin ve Voltaireci deizmin yükseldiğini görecektir. Aynı zamanda laik ideoloji, yeteneklerin ön plana çıkartılmasına dayanarak toplumsal ayrışmaları reddeden bir toplumun temellerini atar. Marksistlerin laikliğe –erkenden– yönettikleri eleştiri de buradan kaynaklanır (2004 yılında Chirac yasası vesilesiyle bu eleştirinin yeniden gündeme geldiğine tanık olduk). Marksistler laiklikte temel bir gerçekliği gözlerden gizlemeye yönelik bir perdeleme çabası görürler. Bu temel gerçeklik de solun siyasal birliği ideolojisi bağlamında, sınıflar mücadelesidir.

1879'dan 1884'e kadar (Eğitim bakanı veya Konsey başkanı sıfatıyla) Jules Ferry Cumhuriyetin okul politikasını bir kere daha Galikancı geleneği öne çıkartarak düzenleyen kişi olur. Gençleri (katolik enternasyonalizminin öncü gücü) Cizvitlerin pençesinden kurtarmak Ferry'e göre sömürgeci yayılım ve intikam döneminde milli birliği yeni temeller üzerine bina etmek demekti. Laikler/katolikler mücadelesi daha o dönemde pedagojik bir savlamayla desteklenir, "özel alan"ın savunucuları kendi adaptasyon kabileyetlerinin üstünlüğünü devlet eğitiminin karşısına çıkarır. Laiklerin mücadelesi 1879'dan itibaren "araştırmayı meslek edinmiş kişilerin girişiminde", "sivil toplumu" ve bilhassa din adamları kadar şirket yöneticilerini ve seçkinleri de dışarıda bırakan bir yeni Üniversite Konseyi'nin kuruluşuna yol açarak eğitim sisteminin çehresini değiştirir.

1886'da Goblet yasası eğitmen kadrolarının laiklerden oluşması kaidesini kamu okullarına yerleştirir. Boulanger Vakası'nın da sayesinde bu karar büyük tepkilerle karşılaşmadı. Ancak 1904'te Emile Combes tarikat mensuplarının eğitimini ya-

saklayınca durum farklı oldu: 12.000 okul kapatıldı ve tarikatların pek çoğu sürgüne gitmek zorunda kaldı. Yerel direnişler kimi zaman şiddetli oldu. 30 Mayıs 1904'te Fransa Vatikan'la diplomatik ilişkilerini kesti. 9 Aralık 1905'te Kilise ile devletin ayrılması oylandı. Dini bölünmeleri engellemek için Jean Jaures –muhatapların birliğini kurtarma endişesi içinde– Kilise'yi kültürel derneklerin denetimine veren bir makale çıkardı. Vichy rejimi 1905 kararından dönmedi fakat 1904 tarihli Combes yasasını yürürlükten kaldırdı ve böylece tarikatlerin eğitim hakkı yeniden serbest bırakıldı. 1923'te hukuki metinlerden çıkartılan "Tanrıya karşı ödevler" sivil müfredatta yeniden tesis edildi. Özel eğitime olağandışı subvansiyonlar sağlandı.

4. Cumhuriyet Vichy hükümetinin tarikatlerle ilgili kararlarında değişikliğe gitmedi. 1951'de Marie ve Barangé yasaları özel eğitim gören öğrencilerin devlet burslarından yararlanmalarını sağlar. General De Gaulle'ün geri dönüşü eğitimci devlet modelinden öğrenim devleti modeline geçişin vesilesi olurken kitlesel eğitim seferberliği ortaya çıkar. Değerler sorunu ikinci plana düşmüştür: Kilise bu milli davaya destek verir ve aileler Kilise'nin devletle yakınlığını sekteye uğratmaya başlar. Özel okullarla bir sözleşme sistemi getiren 31 Aralık 1959 tarihli Debré yasası bu ortamda onanır. "Kendilerine özgü karakterlerini muhafaza eden" özel okullar devlet okullarındaki pedagojik normlara uymakla ve her öğrenciyi kabul etmekle yükümlü tutulur. Eğitmenlere, işletme masraflarının bir kısmını da üstlenen devlet tarafından ödeme yapılır. Devlet (ve 1982'den itibaren de yerel topluluklar) eliyle, öğrenci ve eğitim yılı başına maaş yardımı yapılır.

1977'de Guermeur yasası devlet yardımını sözleşmeli özel eğitimde de yaygınlaştırdı. Yasa eğitim koşullarında, özel ve kamu kuruluşunda çalışanların emeklilik ve terfi şartlarında eşitlik getiriyordu. Sözleşmeli öğretmenlerin kurumun özel olma niteliğinden etkileneceğini ve atamaların rektör tarafından değil müdürler tarafından yapılacağını öngörüyordu. Birleşik, laik bir kamu himzeti olarak milli eğitimi tesis etmeye çalışan solun ortak Programı bu girişimin karşısında yer alır. Savary ya-

sa tasarısının altında da yine bu felsefe yatıyordu fakat yasa tasarısı 24 Haziran 1984'te Paris'te "özgür eğitim"i korumak için düzenlenen büyük gösteri sonrasında Temmuz ayında François Mitterrand tarafından geri çekildi.

SPULEN'in (Service public unifié et laïc de l'Education national) uğradığı başarısızlık kolektivist proje bağlamında tahlil edildi [Aubert ve Bergougnioux, 1985]. Bütünlükçü bir laiklik anlayışının taraftarları, miadını doldurmuş sınıflar müceadelesi vizyonuna fazlaca bel bağlayarak, laikliğin tarihsel mirasını teşkil eden mutabakata dayalı temellerinin altını oymuş olacaklardı. Eğitim Sendikası ve Öğrenci Velileri Konseyleri Federasyonu laik cenahın kimi gösterilerinde laiklik-kamu yararı-kamu hizmeti mefhumundan kamusal faillerin kategorik çıkarlarına doğru bir "kayma" tespit ettiler. 1990 Eylül ayında (René Rémond, Jean Delumeau gibi) Katolik entelektüeller tarafından imzalanan bir metin "açık bir laiklik"ten yana tavır alıyordu. Çok sayıda öğretim üyesi bu kavramın, devletin toplumsal yeniden bütünleşme sürecinde merkezi unsur telakki edilmekten çıktığı "dünyanın büyüsünü yitirmesi" sürecinin bir getirisi olduğunu düşünüyorlardı. Laikliğin laikleştirilmesi, bilimin, siyasetin ve ahlâkın laikleştirilmesi sürecine dahil olmalıydı.

Laik ahlakın inşasıyla ilgili pek az çalışma vardır. Laik ahlak Kantçılıktan ve liberal Protestanlıktan çok şey aldı. Jaurès gibi insanların etkisiyle sosyalizmin kimi unsurlarını da bünyesine dahil etti. Maurice Agulhon'a göre eğitim ahlakında bir yenilik yapmak ortak bir paydada yani (hukuk kültürünün son derece zayıf olduğu bir ülkede) yasa üzerine ittifak etmekle mümkündü ancak. Laiklik böylece, dini tikellikleri "toplumsal olgu" başlığı altında buyur eden bir kültürel özgürlükçülükle karşı karşıya bulur kendini. Bu ortamda söz konusu toplumsal olguların mahkûm edilmesi, tam da cumhuriyetçilerin laikliğin bir koşulu olarak gördükleri demokrasiyle çelişkili görülebilir.

İslam hakkındaki tartışmaların yoğunluğu dinin eksikliği hissiyle açıklanabilir mi? Her halükârda dinci görüşlerin ufalanıp parçalanması sürecinin kaydettiği tarihsel başarı Eğitim Birliği'nden bir uyarı çığlığı yükselmesine yol açtı nitekim bir-

lik –laikliğine söz söylenmez öğretim görevlileri de dahil– öğrencinin din kültürünün zayıflığından endişe ediyor ve devletten[2] yeni kuşaklara her türlü kültürel birikim için vazgeçilmez referans çerçevelerini edindirme imkânı talep ediyorlar. Gerçekten de tarih-coğrafya öğretmenlerinin dış müdahaledeki bu artışa cevap vermekteki yetersizliğini ortaya koyan pek çok çalışma vardır ve 1990'lı yıllardan bu yana üniversiteler ve IUFM tarafından bu bağlamda girişilen çabaların ne sonuç verdiğini takdir etmek güç. Geçmişte Fransa adı ruhbanlık karşıtlığına ve din karşıtı mücadeleye indirgenmiş bir laiklikle o kadar yan yana oldu ki eğilimdeki bu sapma çarpıcıdır. Pek çok eğitimci ve müfettiş bu yola (René Rémond'a göre mesele "inancı zihinlerden kazımak"tı) sapmıştı gerçi ama eğitimcilerden çok küçük bir azınlık her şeye rağmen kendi inançlarıyla mevkilerini uzlaştırmayı başarabildi. Bu tutum ortak bir eğitim kültürünün ve bilhassa da otorite ve cinsellik alanlarında karşılaştırmalı eğitim talimatlarının varlığı sayesinde kolaylaşıyordu.

Öyleyse laiklik, geçmişle köprüleri atmak namına tarihsel gerçekliği yok sayan kökenlerin reddini *a priori* biçimde varsaymaz; evrensel olma iddiasındaki değerlerin uygarlık dairesi içindeki köklerini ve dolayısıyla da Avrupa'nın tinsel malzemesini kimse hatırından çıkaramaz çünkü: Temel Haklar Şartı'nda Avrupa'nın dini mirasına yapılan referans yüzünden Lionel Jospin ve Jacques Chirac'ın 2000 yılında düzenledikleri gösteriler karşısında (ekseriya Jacques Delors gibi Hıristiyanlığı ile göze çarpan) soldan pek çok simanın gösterdiği tepki de buradan kaynaklanır. Bulunan çözüm yolu, bu ortak zenginliğe Müslüman mirasını da dahil etmeye izin veriyordu ki bu miras an itibariyle ve bariz bir çelişki kabilinden, tarih eğitmenleri tarafından büyük ölçüde yok sayılıyor nitekim uygulamakla yükümlü oldukları müfredata özgü demokratik teleolojiye bu mirası dahil etmekte zorlanmaktadırlar.

---

2 Kasım 1986 tarihli Le Monde de l'éducation'un Genel Müfettişlik başkanının konuyla ilgili demecine bakılabilir. Veya 1991'de Besançon bölge eğitim müdürü Joutard'ın başkanlığında "Laik yöntemle dinler tarihi eğitimi" başlıklı toplantının metinlerine bakılabilir.

İslam: Din, kültür ve siyaset

İslam'ın terörizmle özdeşleştirilmesi ile "İslamofobi"nin toplumsal uzlaşmazlıklar kaynaklı olduğunun ifşa edilmesi gibi uzlaşmaz konumlar arasında bir denge noktası bulmak tarihçinin işi değildir. İnançlara hakikilik patenti vermek veya şu ya da bu pratiğin dini bir akide ile uygunluğu hakkında hüküm vermek de tarihçiye düşmez. Tarihçinin girişimi kavramları ve konuları, bir dönemin faillerinin mantığı ve tasavvurları içindeki erimini yeniden kurgulayarak bağlamları içinde tanımlamaya katkı sunmaktır olsa olsa. O böylece iki uçlu bir tuzağa yakalanmamaya yardım eder: Bir yandan 7. ve 21. yüzyılın pratikleri ve imgelemini birbirine karıştırmak; öbür yandan geçmişin ağırlığını ve güncel stratejiler hizmetinde yeniden faal hale gelişini [Kepel, 2004] yok saymak gibi ikili bir tehlike söz konusudur. İslamcı kimlik söylemi –1979'dan sonra *Şeriat* temelinde İslamcı bir devlet kurmayı amaçlayan siyasal bir hareket– esasen bu kimliği, büyük ölçüde Batı'yla bir tutulan modernliğin bir karşı akımı gibi sunan kutsal veya acılı referanslardan beslenir; oysa (Avrupa'da) bu kimlik fikir piyasasında, herkesi bireyciliğin akaidine göre kendi ruhuna ve vicdanına iltihak etmeye çağıran bir arzdır. Şu halde zorluk bir takım "dini" reçetelerin, Batılılar için evrensel bir erimi olan "Haklar Beyannamesi"nden çıkan ilkelerle çelişkili görünmesinden çıkar; oysa "köktenciler[3]" veya "İslamcılar" cenahında değerler ancak kutsal metnin yorumuna uygun bir çerçeveye dahil edildiği takdirde anlam kazanabilir.

İslam'ı anlamak

Büyük harfle "İslam" Müslümanların faaliyetlerinin ürünü olan medeniyeti ifade eder. Müslümanlar Muhammed'in Tanrı

3 Başlangıçta bu terim burjuvazinin geri kaldığı ve devletin güçlü olmadığı toplumlarda, İslam'a uygun olduğu düşünülen(bankacılık, kültür, sağlık alanlarındaki) toplumsal inisiyatifleri destekleyerek toplumu (temelden) yeniden şekillendirmeyi amaçlayan hareketleri ifade ediyordu.

tarafından kendisine belletilen ebedi kelam *Kuran* üzerine kurduğu dinin takipçileridir. *Kuran* ("Kitab'ın sadık ve şifahi kıraati" yani lâfzî ezber manasındadır) Tanrı'nın koyduğu ve yarattığına biçtiği sürenin tamamı için geçerli olacak Yasa'yı insanlara bildirir. *Kuran* aslında yaratılmamış kelam, Tanrı'nın sıfatıdır ve dolayısıyla da tarihselleştirmeye gelmez. İslam *anlaşma* demek değil kadir-i mutlak Tanrı'ya *teslimiyet* demektir. *Selam* (barış) bu teslimiyetten doğar. Aynı sözcük (İslam) devlete itaati (nitekim sözcüğün kökensel anlamı "*teslim olmak*"tır) ve dine geçmeyi ifade etmek için de kullanılır. Müslüman olan kişinin inancından dolayı imkânı olmaksızın yükümlü hale geldiği yasa ise sadece *Kuran* değil peygamberin uygulamalarıyla da şekillenen şeriattır [Flori, 2002].

Dinin takipçileri olan Müslümanlar ile Sami etnisine gönderen bir isim olan Arapların birbirine karıştırılmaması gerekir. Pek çok Arap (özellikle Filistinli, Lübnanlı ve Suriyeli Arapların bir kısmı) Hıristiyan'dır ve dünya Müslümanlarının çoğu Arap değildir (Endonezya, Pakistan, Hindistan'da olduğu gibi). Aynı kafa karışıklığı, Grek mirasını (zenginleştirerek) devralan Arap (ve ayrıca Fars) entelektüel akımların Arapça karşılığı olan "İslam düşüncesi" (felsefe) ifadesi için de söz konusudur nitekim bu düşüncenin kimi temsilcileri ne Arap ne de Müslüman'dır (İbn Adi Hıristiyan, Musa İbn Meymun Yahudi'dir). Bunun dışında ayrıca genel olarak zındıklığından şüphelenilen çok küçük bir azınlık kesimi vardır. Fakat bu kesim Arap-İslam kültürünün temsilcisi olarak ön plana çıkarılmıştır zira Ortaçağda en iyi tanınan kesim budur.

Erken dönem İslam tarihinde kesin olan tek bir tarih vardır: Muhammed'in Medine'ye kaçtığı (*Hicret* veya "göç" ettiği) ve Müslüman takviminin birinci yılı olan 622 tarihi. İlahiyat tartışmalarıyla bölünmüş ve kan kaybeden Doğu İmparatorluğu'na karşı düzenlenen seri fetih hareketi (peygamberin ölüm yılı olan) 632'den sonra durulur. Sonraları, Haçlı seferleri zamanında (1095-1291) bu akış tersine döner. 15 Temmuz 1099'da Kudüs düşer: Müslümanlar (ve Yahudiler) kılıçtan geçirildikten sonra ("ayak bileklerimize kadar gelen kanın

içinde yürüdük") galipler Zeytindağı'nda ve Kutsal Mezar Kilisesi'nde arınırlar. "Haçlı Seferi" tabiri (13. yüzyıldan önce kullanılmayan ve savaştan ziyade yolculuğa –"kutsal yol"dan "Haçı kaldırmak"tan bahsedilir– tabir) İslamcı söz varlığında artık Müslüman dünyasıyla ilgili her türlü Batılı girişimi ifade eder; oysa Batı'da sadece hak telakki edilen bir davanın hizmetinde kolektif bir seferberliği belirtmeye yarar: Lenin bu tabiri buğdaya el koyulduğu sırada, Eisenhower ise Nazizm'e karşı mücadele bağlamında kullanmıştı (2001'de, danışmanları tarafından derhal durduruncaya kadar G. W. Bush da aynı şeyi yaptı). Cihat ("ceht, çaba") Türklerin önderliğinde yeni bir ivme kazandı. Bu "kutsal savaş" (veya "hak savaş") Haçlı seferlerinden öncedir: (iç ve dış olmak üzere) iki boyut arz eder. Askeri fetih hareketi Hıristiyanlıkta olduğundan daha ağır basar. Muhammed, Arabistan'daki Müslümanlaştırma faaliyetlerine *manu militari* [silah zoruyla] başladı. Fakat doğal yollarla İslamlaşma (zımni olmamanın avantajları hesaba katıldığında) çoğunluktaydı (özellikle de Hıristiyanların siyasal iktidarıyla anlaşmazlık içerisinde olan bölgelerde).

Müslüman kadınların hukuki statüsü Doğu toplumlarının ataerkil boyutu tarafından bütünüyle belirlenmiş durumdadır; bu toplumlarda oğul sahibi olmak bir lütuftur. *Kuran* çokeşliliği düzenler ve kız çocuklarının öldürülmesini yasaklar (İslam'ın özgürleştirici oluşuyla ilgili söylem buradan kaynaklanır). Ancak kadın hukuken ehliyetsiz olmayı sürdürür: Modernist ilahiyatçılar bugün bile miras konusunda eşitlikçi bir konumun imkânı üzerinde tartışıyorlar halbuki *Kuran*'da "Allah size çocuklarınız hakkında, erkeğe kadının iki misli miras vermenizi emreder" (Nisa Suresi 11. ayet) der. Kadın boşanma talep edebilir fakat kocası tek taraflı olarak kadını karılıktan çıkarma hakkına sahiptir. Burada söz konusu olan ilahi kelamdan çıktığı düşünülen buyruklardır ve *Kuran* hukuku yorumlarını sistematik biçimde erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyeti yönünde yapar ki bu *Kuran*'da ifade edilen bir ilkedir. Örneğin bir kadının tanıklığı özgür bir (Müslüman) erkeğin tanıklığı ile eşdeğerde değildir. Yine Kuran zina eden kadınlar-

la ilgili niteliğini belirlemediği bir ceza öngörmüştür ki Şeriat cezanın usulünü recim olarak belirlemiştir. Dolayısıyla Emmanuel Todd ile birlikte meselenin etnolojik boyutu ve bu boyut ile aile içi evliliğin yerleşik olduğu (İran gibi Arap olmayan toplumlar da dahil) toplumlar arasındaki sıkı korelasyon vurgulanmalıdır.

İslam'ın diğer kitaplı dinlere karşı hoşgörüsü ("dinde zorlama yoktur", Lewis [2002]) çoğu zaman, bilhassa da azınlık olduklarında İslamcıların[4] seslerini medyatik biçimde duyurmalarını sağlayan bir iddiadır. Bu tartışmalarda Halife Ömer'in (Muhammed'in Yahudilerle ilişkileri sancılı olan halefidir) *Kitap Ehli*'ne (Hıristiyanlar ve Yahudiler)[5] karşı hoşgörü fermanını hatırlatılır. Kitap Ehli toplumsal ve dini garantilerden yararlanan ve fakat tabi oldukları silah taşıma yasağı ve giysileriyle geri kalan halktan açıkça ayrılan ikinci derece tebaadır (Zimmi'dirler). Hor görülen zimmiler (hukukçular onlara "aşağılama ve küçümseme" davranışını reva görürler) özel bir vergi vermekle yükümlü tutulurlar. Aslında Müslüman yöneticilerin bu insanlara karşı davranışları farklılıklar gösterir; tıpkı Hıristiyan rejimlerinde de olduğu gibi: 1492'de İspanya Yahudileri Papalık devletlerine sığınırlar. 12. yüzyılda Murabıtların hâkimiyetindeki İspanya'da Musa İbn Meymun (İbn Rüşd ekolüne bağlı Arapça yazan akılcı Yahudi filozofu) ise Kuzey Afrika'ya sürgüne gitmek zorunda kaldı. Ancak (*Kuran*'a göre çoktanrılılar karşısında kuramsal olarak zorunlu olan) ırkçılık ve kölecilik için olduğu gibi Batı, 18. yüzyılın seyyahlarının[6] geleneği uyarınca başka kültürlerde, kendi kültürüne göre devşirdiği çarpık imgeyi görmeye hazırdır (medeni/barbar; ırkçı/anti-ırkçı). Hülasa İslam topraklarında ne Nantes Emri'ne ve din savaş-

4 Bu kişiler arasında Selefiler de bulunur; (selef: ata) genelde Suudi Arabistan tarafından finansa edilen ve Şeriattan (İslami yasadan) yana olan geleneksel-cilerdir.

5 Yine bazı durumlarda Hıristiyanlar üçleme dogması sebebiyle "çoktanrılı" olarak nitelendirilmişlerdir; ki *Kuran*'a göre bunların katlinde beis yoktur.

6 Bugün İslam düşmanı olarak nitelendirilen Voltaire (Muhammed'i "dahi bir yalancı"olarak nitelendiriyordu) Müslüman rejimleri dini hoşgörünün örneği olarak gösteriyordu.

larına ne de (çağdaş dönem öncesinde) sistematik ihraca dayalı devlet politikalarının bir benzeri vardır bu politikalar ancak bağımsızlık savaşlarıyla birlikte gündeme gelmiştir.

Siyaset ve modernlik

İslam öncesi Arap dünyası devlet nedir bilmez; toplumsal dayanışma kabileseldir. Muhammed ilk Müslüman devletin siyasal, askeri ve dini önderi olur. Devletin kurucusudur ve halefler, dini ve siyasal sorunları karara bağlayan iktidar modelini olduğu gibi muhafaza etmeleriyle tanınırlar. 660'tan itibaren Emeviler (günümüz İslamcıları tarafından mit haline getirilen) ilk halifeliğe son verirler ve silah yoluyla iktidara el koyarlar. Böylece peygamberin damadı ve amcaoğlu Ali'nin gasp edilen halifelik hakkını savunan Şii bir grubun doğmasına yol açarlar. Abbasiler, (762'de Bağdat gibi) içerisinde halkı ve inananları sindirecek silahlı ve yabancı birliklerin konuşlandığı şehirler kurarak kendilerine has egemenliklerini kuvvetlendirirler. 11. yüzyılda (Türk) sultanlar Arap halifeleri devlet yönetiminden azlederler.

Bu altüst oluşlar yöneticilerin meşruluğunun altını oyar; meşruiyet giderek Ulema tarafından yüklenilir. Camii'nin iktidarı Saray'ın iktidarının yanı başında tesis edilir fakat Batı'da gerçekleşen mücadelelerin aksine burada bunlar, aynı toplumsal saha içerisinde rekabete girmeden var olur [Martinez-Gros ve Valensi, 2004]. İki ayrı dünyayla karşı karşıyayız ve bu ayrılığın içine etnik ayrılık da dahil: İktidarın birlikleri kölelerden oluşur, yöneticileri Türkçe veya Farsça konuşur. Bu iki kerte ideolojik açıdan ortaklık içindedirler. İktidarın vergiyle, hukukla ve askeriye ile ilgili kendi kuralları vardır. Halkı Saray'a karşı kışkırtmaya pek de hevesli olmayan Ulema (nitekim Ulema'nın askeri kuvvet avantajı yoktur) geleneksel doktrini öğretmeyi sürdürür. İbn Rüşd (12. yüzyıl) bu ikiliğin hukuk üzerine bina edildiğini savunur: Seçkinler akla müracaat ederler; halk için ise geleneğin lafzi yorumu yeterlidir. Bu şekilde teoride cihat Müslüman'ın görevi haline gelir; gerçekte ise savaş-

ma işi profesyonel, yarı köle ve İslam'la pek derin bağı olmayan birliklere tevdi edilmiştir genellikle. Paradoksal biçimde Camii'nin Ortaçağ'daki etkisinin Batı'da Kilise'nin etkisine nazaran daha zayıf olduğunu bile düşünebiliriz.

Modern çağda Osmanlı'nın aldığı askeri yenilgiler toplumdan kopuk askeri aygıt üzerinde hâkimiyet kurmuş bir statükonun geçerliğini soru konusu haline getirir. Rakiplerin çabalarıyla derinleşen teknik geriliği telafi etmek amacıyla iktidar tarafından arzu edilen Batılılaşma hareketi, matbaanın İmparatorluğa girişini (1727) geciktiren Ulema tarafından düşmanlıkla karşılandı. Sömürgeleşme en başta geleneksel model içine sızdı: Avrupa devletleri geleneksel otoritelerin yerini aldı ve bunu tıpkı onlar gibi, etnik azınlıkları kendi askeri gücü hizmetinde kullanarak yaptı. Din adamları için kuşkusuz gayri meşru bir süreçti bu fakat önceki uygulama da zaten öyleydi. Sömürgeciler Camii'nin tepkisiyle karşılaşmamak için ihtiyatla hareket ettiler ve bu da gavurların şahsi haklarıyla bağlı olmayı içeren bir vatandaşlık bağışını reddetmeyi kolaylaştırdı (Mayotte'de bugün durum hâlâ böyledir). Yahudiler özgürlüklerine kavuştular. Köleliğin ilgası geleneksel asker rezervini kuruttu.

Geleneksel iktidarın sorgulanmasına yol açan bilhassa da sömürge karşıtı mücadele süreci olmuştur; beri yandan Batılılaşmış milliyetçilikler sömürgecilerle işbirliği yaptığı düşünülen Ulema'yı tasfiye ederken (Cezayir Savaşı'nda ilk ölen kişi FLN tarafından katledilen Kabiliyeli bir kadıydı) toplumsal hıncın dini boyutlarından destek aldılar (Cezayir'de örneğin FLN'nin yayın organı El-Mucahidin idi. Batı'dan sosyalizmin devletçi-otoriter bir versiyonu ödünç alındı (Cezayir'de, Mısır'da, Irak'ta). Bu totaliter etkiye, uluslararası kültür ürünlerine erişme manasında olağanüstü bir kültürel gerilemeye yol açacak Arapçı bir söylem eklendi. Bu karışım, (Ermeniler, Avrupalılar, Yahudiler, Kabiliyeliler, Kürtler vb.) azınlıklara karşı sert tutum sergileyen diktatörlük rejimlerinin doğuşuna yol açacaktı. Bu rejimlerin siyasal ve ekonomik başarısızlıkları, İslamcı çevrelerin halifeliğe geri dönüşü oldukça yaygınlaştırmayı başardığı Cami cenahı karşısında Saray'ın oldukça itibar kaybetmesine yol açtı.

Halifelik yürürlükteki rejim karşıtı dindarlar tarafından *Şeriat*'ın uygulanmasını gözetmekle yükümlü bir devlet kurumu telakki edilir; *Şeriat* da Batılı sapkınlığın panzehiri olarak görülür. Böylece İslamcılık, ABD yapımı mamullerin faşizmde de mevcut olan kitlesel tüketimine düşman, alternatif kültürel söylemler [Coca Cola'ya karşı Mekke-Cola) ile Gueveracı-kominternci geleneği miras almış emperyalizm karşıtı retoriği birleştiren üçüncü dünyacılığın yeni bir kipliği olarak ortaya çıkar.[7] Bu perspektiften kimliği en güçlü şekilde yansıttığı düşünülen boyutlar (kadınların tabiiyeti) sistematik biçimde ön plana çıkarılır ve bu kamuoyunun görüşünü de yansıtmaktadır.[8] Batı'nın güya tehdidi altında olan toplumların yeniden İslamlaşması, devletlerin çeşitli kurumsallaşma denemelerine girişmesine yol açar (teoride her iyi Müslüman'ın vermeye yetkili olduğu hukuki tavsiyeler olan fetvayı resmen veren müftülük kurumu gibi). Bu yeniden İslamlaşma, hukukun Şeriat'a (Cezayir'de aile hukukudur) uygun biçimde değişmesine ve hâkimler üstünde baskı oluşmasına ("küfre girme" ve "dinden çıkma" davaları) yol açar. Aynı anda bilhassa İran ve Filistin'de varlığını hissettiren İslamcı bir milliyetçilik faaliyet göstermeye başlar. Esrarlı El Kaide ise tersine, milli kimliği reddeder ve kendini *Ümmet* (evrensel inananlar topluluğu) bağlamına yerleştirir.

İslam topraklarında niçin demokratik rejimlerin bulunmadığı sorusu sorulmaya devam ediyor. Bunun farklı gerekçeleri sunulmuştur:

– "Laiklik" gibi İslam'da karşılığı olmayan bir mefhumu bu topraklarda yerleştirmek güçtür. Türkiye bu bağlamda dinin (özerkliğinin değil) tabiiyetinin işaretlerini vermiş (ve bugün de hâlâ vermektedir) ve bu Osmanlı İmparatorluğu'na geri uza-

7 İşgal altındaki Fransa'da, Nazilerin gözünde Amerikalıların kokuşmuş endüstriyel müziğinin karakteristiği olan swing sözünü sarı yıldızın yanına iliştiren "Zazoular" bu boyutun pekâlâ farkındaydılar. [Zazou: 1940'lı yıllarda Fransa'da ortaya çıkmış bir moda akımı. Almanlara ve işgal zamanı hükümetine karşı tepkilerini caz müzik eşliğinde dans ettikleri partilerle ve karakteristik giyimleriyle dışa vuruyorlardı – ç.n.]

8 2003'te nüfusu Müslüman on bir devlette gerçekleştirilen bir kamuoyu araştırmasına göre Müslümanların %85'i demokrasiden yana iken sadece %55'i "kadın erkek eşitliği"ni onaylamaktadır.

nan ve Hıristiyanlıktan mülhem bir tür ruhban sınıfının varlığı sayesinde nispeten kolay olmuştur. Devletin ruhban sınıfından muaf olma iddiasıyla şekillendiği ve ulemanın bu devletin meşruiyetiyle ilişkisinin bulunmadığı, finansal konularda devletin insafına tabi olduğu bir dünyaya "Kilise-Devlet ilişkisi" nasıl tercüme edilebilir?

– Ruhban sınıfın yokluğu seçim süreçlerinin gelişmesini sınırlandırmıştır. Aynı şekilde ulusal çerçeveye genişleyen bölgesel kimlik, Roma sonrası krallıkların tersine klasik dönemin "imparatorlukları" ön plana çıkarması olgusundan zarar görmüştür. Bir iktidarı içinden çıktığı toprak bağlantısıyla anmak dahi Dar-ül İslam'da kınanacak bir şeyken Batı'da tersine, unvanlar Prensin egemenliğini icra ettiği toprakların uzun uzadıya sayılmasını gerektirir. Toprağa, bölgeye referans Müslüman dünyası ile "savaş bölgesi" (Dar-ül Harp) diye anılan gavur dışarısı arasındaki ayrımın kıstasıdır. Milliyete referansın zayıf oluşu sömürgeci güçlerin milliyetçiliğinin kabulü yoluyla telafi edilmedi. Üstelik Arap milliyetçiliği genellikle Hıristiyanlar tarafından benimsendi (Lübnan'da ve Filistin'de olduğu gibi). Aksine milliyetçi tasarının başarısızlığı (Mısır, Cezayir) İslamcılığa verimli bir zemin sundu. Bu durum, vatandaşlar topluluğu şuurunun oluşmasını kuşkusuz zorlaştırdı; nitekim bu şuur başka her vakada demokratik toplumlara zemin sunan, ulus-devletin siyasal tasavvurunun (öznel) temellerinden birisidir.

– Devletin entelektüel ve ideolojik boyutta dine ve sivil topluma tabi oluşu (devlet siyasal teşekkülün merkezi değildir) da bir diğer sebeptir: Dinin karşısında hukukun herhangi bir özerkliği yoktur. 18. yüzyılda İngiltere'ye seyahat eden bir Müslüman parlamentoya yaptığı ziyaret sonrasında İngilizleri vahyi hakikate bakmaksızın kendi yasalarını uydurmakla itham eder. Bu tür bir tanıklık nadir görülen bir şeydir nitekim Müslüman dünya çok etno-merkezcidir ve Ortaçağ'dan itibaren Batılıların İslam hakkında yazdıkları ile Müslümanların Rumi'lerle ilgili görüşleri (neredeyse yok denecek kadar azdır) arasındaki niceliksel fark muazzamdır. İslam Roma hukukunu süpürüp atmış Kilise ise onu benimseyip zenginleştirmiştir.

Bu yüzden İslam topraklarında "tüzel kişilik" mefhumu mevcut değildir ki bu, Batı'da (İslam topraklarında devletin şiddetine maruz durumdaki) şehirleri, manastırları veya üniversiteleri teşkil eden hukuk kişilerinin var olmasını olanaksız kılmıştır. Bu eksiklik İslam ile modernlik ilişkileri sorunuyla ilgilidir ki bizatihi bu sorun da, zamanın ölçülü ve belirli idaresi çerçevesinde çatışmayı, rekabeti ve bireyler arası sözleşmeli işbirliğini sindirememe sorunuyla bağlantılıdır; nitekim bu topraklarda zamanın idaresi ay takvimi ve saat düzeninde birkaç yüzyıllık bir teknolojik gecikme yüzünden engellenmiştir. Bu noktada gerçek anlamıyla tarihsel tartışmalara giriyoruz: Ortaçağda bilimlerin ve tekniklerin ilerlemesiyle ile fikirlerin gelişimini karşılaştırmalı biçimde nasıl değerlendirebiliriz? Niçin büyük bilimsel gelişmeler (uzun vadede) İslam topraklarından ziyade Batı'da gerçekleşmiştir? Niçin bugün Batı'da mevcut olan temel ideolojik-siyasal kavramların Müslüman mirasında (ve bilhassa üniversitelerin ve diğer okulların müfredatında) yeri yoktur? Ve özellikle ve esas olarak Batı'nın "ileriliği" ile Müslümanların "geriliği" din telakkileriyle hangi ölçüde ilişkilidir?

Örtü: Açığa mı vuruyor gözden mi gizliyor?

Ekim 1989'da bir banliyö (Creil) kolejinde yaşanan dahili idari bir sorun milli bir meseleye dönüştü. Siyasal iktidar (Milli Eğitim Bakanı Lionel Jospin'di) danışma merciini karar makamı haline getirme riskine rağmen derhal (idari mahkemelerin üst mercii olan) Danıştay'a başvurdu [William, 1991; Danıştay iki çekinceyle hoşgörü konumunu benimsedi: bazı derslere katılmamayı ve kendi dinini yaymayı kabul etmiyordu]. Danıştay'ın önlem kararlarını bozmasına engel olmak için beş unsur alı konuldu:

– Sağlığa ve/veya güvenliğe halel getirmek;
– Öğrencinin veya personelin haysiyetine halel getirmek;
– Devam mecburiyetini ihlal;
– Kamu düzenine aykırılık;
– Kendi dinini yayma.

Uygulamada ise vaziyet, öğretim görevlilerinin çabasıyla yavaş yavaş düzene kondu. Nitekim Montfermeil Kolejine (1992) türbanlı kızların kabulü ile birlikte Danıştay'ın kararı kazai içtahat tarafından değiştirildi ve aileler pek çok vakada istediklerini elde ettiler. Türbana müsaadeye ilk muhalefet, o dönemde "demokratlar" ardından da liberaller ve cemaatçilerin karşısında konumlandırılan "cumhuriyetçiler" cenahından geldi [Badinter, Debray, Finkielkraut ve Fontenay, 1989]. Bu kişiler eğitimin sona ermesiyle birlikte evrensel değerlerin sancılı bir süreçte benimsenmesi bakımından zaruri addettikleri katı, asimilasyon yanlısı bir laikliği savunuyorlardı. Grand-Orient tarafından desteklenen bu insanların karşısında, "kültürler" arası birlikte var oluş zemini telakki edilen bir "çoğul"[9] laikliği savunanlar yer alıyordu (Ligue de l'Enseignement, Veli Konseyleri Federasyonu); *hoşgörü* ise toplumun cemaatlere ayrılmasını engelleme yolu olarak "demokratlar" tarafından savunuluyordu.

Fransa'da hoşgörü konulu tartışma 19. yüzyıldan itibaren okulun dinileştirilmesi üzerine yapılan tartışmayla kesişir: Laik geleneğe göre tanımı icabı hür olmayan bir alanda birlikte yaşama kurallarına yer yoktur, bu alanda reşit olmayan kişiler (okuldaki zaruretler uyarınca) bir arada bulunmaya mecburdurlar. İki alan arasında yapılan bu ayrım laik geleneğin, dini ve siyasal düzlemde propaganda yapma ve görüşlerini gerçekleştirme edimlerine getirdiği ve karışlıklı rızaya dayanan bir sınırlamayla kuvvetlendirilir. Dini faillerin özgül doğasıyla da kuvvetlenen bir ayrımdır bu. Tarihsel güç merkezleri arasındaki ilişkiler bir yana Yahudilik söz konusu olduğunda "dini yayma"dan bahsedilemez[10] ve (İslam'a kıyasla son derece ihtiyatlı olan) Katolik Kilise fetih yöntemi ile "bildirme" arasında ayrım yapmaya özen gösterir. Son olarak Müslümanları temsil eden mercilerin yokluğu bu türden merkezileşmiş merciler ile tartışmacı bir diyaloğa alışkın devletin yaşadığı karmaşayı art-

9 GODF için bu söz gereksiz bir tekrardan ibarettir.

10 Antikitede Yahudilik paganlar arasında yayılmıştı: Diaspora'dan önce bile Yahudilerin pek çoğu Filistin dışında yaşıyorlardı.

tırıyor. Fransa'daki Müslümanlar Katolikler gibi tek ve uluslar üstü bir mercii tanımıyorlar: bu olgu ibadet ve kurban mekânlarıyla ilgili karar alma sürecine damgasını vuruyor. Belediyelerin direnişi işleri yoluna koymuyor fakat ırkçı önyargılar temel sayılan meselelere dayanırken açıklıktan yana olanlar ise tersine, İslam'a din fenomeninin kimlik boyutunu pek de hesaba katmayan bireyci bir iman kavrayışı atfediyorlar.

2002'deki "21 Nisan şoku"ndan sonra (Milli Cephe'nin başkanı Jean-Marie Le Pen'in başkanlık seçimlerinin ikinci turunda varlık göstermesi, sosyalist Lionel Jospin'in elenmesi) hükümet öğretim görevlilerinden gelen bir taleple yüzleşmek durumunda kaldı (CSA'nın Ocak 2004 yılı anketine göre): Orta öğretimde çalışan öğretmenlerin % 76'sı dini aidiyet belirten simgeleri yasaklayan yasadan yana. Bu sayı genel ortalamadan (%69) daha yüksek. Kadınlar, genç eğitmenler ve ZEP üyeleri (*Zone d'éducation prioritaire*) arasında yasadan yana olanların oranı özellikle yüksek. Lehte ve aleyhte argümanlar her ortamda sürdürülen tartışma sırasında iyice belirginlik kazandı. J.-M. Le Pen'in ayağını kaydırmaya çalışan UMP[11] ve (tabanlarından yana endişe duyan) sosyalistler, özellikle insan haklarını siyasal mesele eden "laiklik" temeline dayandırdılar söylemlerini (örtünmenin dini boyutuna yaptıkları vurgunun sebebi de bu). Milli Cephe statu quo'yu tercih ederken (genç kızların dikkat çeken görüntülerinin Arap karşıtı kimliksel tepkileri arttırdığı farz ediliyor) aşırı sol toplumsal ayrımcığı güya kamufle eden burjuva manevraları ile feminizm arasında bölünmüş durumda. Gelenek itibariyle toplumun sorunlarına hassas olan devrimci komünist (Troçkist) birlik bilhassa sarsılmış durumda: Gençlik teşkilatı kimliklerin özgürlüğünü savunurken çoğunluk, türbana karşı olan *Lutte Ouvrière* ile yaptığı seçim ittifakıyla bağlı.

İslamcılar iki yönlü bir sav ileri sürdüler: örtü insana değil Tanrı'ya teslimiyettir. Böylece kusursuz bir dogmanın kanıtını vermiş oldular çünkü giyim kuşamda kadınlarla ilgili (ve sadece onlarla ilgili) talimatlar *Kuran*'da pekâlâ mevcuttur (24. Su-

11 Popüler Hareket Birliği – e.n.

re 31. Ayet[12]). Öte yandan, (genelde diplomalı olan) kadın göstericiler kimliksel taleplerini ön plana çıkardılar: Eski İmparatorluktan göç edenlerin torunları olan kadınlar böylece sömürgeciler tarafından hiçe sayılan bir kültürün sembolünü afişe ettiklerini ilan ettiler. Bu mantık "kültürel çoğulluğun" kendi başına bir değer ifade ettiği insanların onayını kazanabilirdi. Hal böyleyken, doğurganlık ve meslek hayatı bakımından, bugüne kadar temelleri cinsler arası ayrımdan ve kadının özel alana hapsedilmesinden ayrı düşmemiş bir kültürün belki de temellerini aşındıran tutumlarıyla kadınların önüne geçilmez bir süreci ne ölçüde başlatıp başlatmadıkları sorulabilir.

12 "İnanan kadınlara söyle örtülerini göğüsleri üzerine örtsünler". Lafzi bakımdan ayet başla ilgili değildir.

9

Tarih ve Hatırat

"Çağdaşlarımız hatıralara ve kimliklere dair bir tarih beklentisi içinde; onları şimdiyle eğlendirip duygulandırabilecek veya kızdırabilecek bir tarih istiyorlar."

– Antoine Prost, *Douze leçons sur l'histoire* (1996).

Antoine Prost yakın zamanda yazdığı "Tarih tarihçiyi nasıl yapar?" başlıklı makalesinde [2000, s. 3-12, ve bilhassa s. 4-7] tarih ile hatırat arasında var olan temel farklılıkları özetliyor. Prost'a göre tarihin aksine hatırat bir olayı bağlamından soyutlar; olayı, ona anlam kazandıran tutarlı bir anlatı içine yerleştirmek için değil (ki bu durumda seçici unutma, zorunlu olarak iş görecektir) sırf kendi değeri için unutulmuşluktan çıkarmaya çalışır; bunun sebebi hatıranın duygulanımsal olması tarihin ise rasyonel olmaya çalışmasıdır. Dolayısıyla Prost'a göre hatıraların (kimliksel savlama olarak) tikel olana yönelimi ile tarihteki evrensel olana yönelim arasında yani değerler ile kökenler arasında çelişki vardır. Böylece, görünüşe rağmen, günümüzde geçerliliğini koruyan "hatırlamanın ödev" olduğu buyruğu Prost'a göre aslında tarihin taleplerinin yadsınması gibidir. Tarih ile hatırat arasındaki bu uzlaşmaz çelişki güncel bir olgu olmakla birlikte aslidir. Bir yüzyıldan bu yana tarihin ta-

nımını olduğu kadar tarihçilerin toplum içerisindeki yerinin tanımlanmasını da etkilemiş derin dönüşümlerin sonucu olan bir olgudur. Tarihçiler ulusal hikâyenin oluşturulmasına karşı tedricen mesafe almışlar ve 20. yüzyılın acı verici ilk deneyimlerinin ardından kolektif hafızayı manipüle etme temayüllerine karşı kuşkularını ifade etmişlerdir. *Annales* ekolünün uzun döneme sirayet etmiş küresel bir tarih lehine getirdiği yenilikler de tarihçilerin bu tarih-hatırat geleneğinden kopuşuna katkıda bulundu. Bu geri çekilişin karşı kutbunda, yirmi yıldan beri Fransa'da hatırata olan talepte, tarihçileri konum belirlemeye zorlayan bir yükselişe tanıklık ediyoruz. Bu bölümün amacı tarih ile arasındaki bu diyalogun çeşitli veçhelerini ele almak. Bunlar dışında kalan diğer veçheler de zaten kitabın başka bölümlerinde ele alınıyor: Değerler ve Hukuk (7. Bölüm), Miras (16. Bölüm), Ulus ve Vatandaşlık (17. Bölüm).

Geçmişin hatıraları

Mnemosyne ve memoria

Tarih köken itibariyle hatırattır. MÖ 5. yüzyılda Herodotos daha o zamandan girişimini, önemli saydığı olayları unutulmaktan kurtarma arzusuyla meşrulaştırıyordu: "Halikarnaslı Herodotos, insanların geçmişi zamanla unutulmasın; hem Greklere hem de Barbarlara ait hayranlık verici kahramanlıklar şanından bir şey kaybetmesin; son olarak ve bilhassa bu iki halkı birbirine düşüren savaşın sebepleri ortaya çıksın diye, burada araştırmasının sonuçlarını takdim eder (I, 1). Bu anlamda daha kuruluş anında tarih kendine mitten çok farklı bir amaç tayin etmez: Homeros tarzı epik şiir veya tragedya da aynı şekilde geçmişin (ve kahramanların) büyük olaylarını açıklamaya yer vermeyi ihmal de etmeden (sözgelimi Truva Savaşı'nın kökeninde Helen'in Paris tarafından kaçırılması yatar) ortaya seriyordu [Finley, 1981, s. 9-40]. Zaten Greklerin gözünde Mnemosyne'un yani kutlu Hatıra'nın dokuz Müz'ün anası olduğunu, Zeus'tan hamile kaldığını ve şairlere ilham verdiğini

hatırlayalım. MÖ 8. yüzyılda Hesiodos'un *Teogoni*'sinin ilk satırlarında kendini Müzlerden destansı geçmişin bilgisini almış birisi olarak takdim eder. J. Le Goff'un eğindiği gibi [1988, s. 125] şair "hatıraların kendisine musallat olduğu" biri, "eski zamanların kendisine ilham olduğu bir tanık"tır. Tarihçiye gelince o da şimdiki veya yakın zamanın tanığıdır (1. Bölüm). Fakat ilke aynıdır: Lucien, Herodotos'un Olimpiya'da verdiği halka açık dersleri dinleyenlerin onun *Hatırat*'ının dokuz kitabının her birine Müzlerin ismini verdiklerini nakleder (*Herodotos Hakkında*, I). Aslı olsun olmasın bu anekdot tarihçi ile şair arasında gerek hatıralarla ilişkileri gerekse biçimsel uzlaşma açısından bir koşutluk olduğunu ortaya koyuyor. Tarihçinin eseri vasıtasıyla anılmaya değer ve gelecek kuşakların işine yarayacak bir hatırayı ilettiği fikri bütün bir Antikçağ boyunca sabit kalacaktır. Bunu en açık biçimde ifade eden kuşkusuz Cicero'dur. MÖ 55'te yazdığı *Hitabet Üzerine* diyalogunda Cicero *historia*'yı "*testis temporum, lux ueritatis, uita memoriae, magistra uitae, nuntia uetustatis*" diye takdim eder. Bu ifade basit bir sıralamanın ötesinde, bir programın ilanıdır: Tarih geçmişin tanığıdır ("testis temporum") ve eski insanların gönderdiği bir mesajdır (nuntia uetustatis) ki bu insanların görevi yaşayanlara, geçmişi yeniden yaşatarak ("uita memoriae") hayatlarına yön vermeyi ("magistra uitae") öğretmektir; böylece onları aydınlatacak ve bir meşale gibi ("lux ueritatis") yol gösterecek sahici örnekler sunmak mümkün olabilecektir [Bu yorum Arnauld-Lindet'den aktarılmıştır, 2001, s. 122]. Romalılara tarih gerçekten de ibret amaçlı hatırlatma işlevi görmüştür: Anma törenleri bir rekabet kaynağıydı ve sözgelimi Titus Livius'ta oldukça hissedilir bir şekilde işlenen toplumsal yönden etkin bir hafızanın tesisine katkıda bulunuyordu [Jaeger, 1997].

Bununla birlikte tarih gerçekten de hatıraysa da hatıranın sadece bir boyutunu oluşturur ve bunu da özgül hatta tali sayılabilecek (veya geçmişin aydınlatılmasına karşı somut hatırlamayı ön plana çıkaran filozoflar tarafından reddedilen) bir formda yapar. Genel olarak, antik toplumlar güçlü ve zengin bir hatırat desteğine sahipti ve bu tarih yazımını onlar için vazgeçil-

mez kılmıyordu. Öyle görünüyor ki tarihin icat edilmesi izaha gelmez biçimde, gerçek bir toplumsal talep olmaksızın kendiliğinden gerçekleşti. M. I. Finley'in pek güzel açığa çıkardığı gibi "Grekler tarihçilere gerek duymaksızın geçmişle ilgili ihtiyaç duydukları bütün bilgilere sahiptiler. Şairler destansı geçmişle bizzat ilgileniyorlardı; geri kalanında ise, büyük oranda şifahi olan gelenekler kâfi geliyordu" [Finley, 1981, s. 35]. Bu da tarih yazımının Antikçağda neden başlı başına bir statüye sahip olmadığını ve tarihçilerin niçin toplumda hiçbir vakit muteber bir konumda bulunmadıklarını açıklıyor.[1] Kamunun gözünde edebiyattan çok da farklı olmayan ve okullarda öğretilmeyen tarih, kolektif hatırlamanın kipliklerinden bir tanesiydi sadece ve kaçınılmaz olarak bunların en önemlisi de değildi: Bu bakımdan, tarih yapıtlarının yayılımının yol açtığı pratik sorunları olduğu kadar dönemlere göre kaçınılmaz biçimde oluşan dalgalanmaları da kuşkusuz hesaba katmak gerekir (sözgelimi MÖ 1. yüzyıl Roma'sı, antik dönem araştırmaları geleneğinin bilhassa muhafaza edilmeye uğraşıldığı bir dönemdir). Kolektif hafıza, daha önce bahsettiğimiz şifahi anlatı aktarımının dışında başka yollarla da kök salıyordu ki bunun pek çok örneğine sahibiz: soy kütükleri, takvimler, adli günler yıllıklar, mezar taşları. Büyük ailelerin ve genel olarak iktidarın bu hafızanın teşekkülündeki rolleri büyüktü. Böylece önemli şahısların hatırası, yontularla ve yaptıkları işleri ve isimlerini hatırlatan yazıtlarla (onursal ithaflar, mezar yazıtları) özel alanda ve kamu alanında baki kılınıyordu. Principatus'un kurucusu Augustus Roma'da, yeni rejimi meşrulaştırmak istediğinde bunu, rejimi yeniden tanımlanan bir hafızanın içine dahil ederek ve bu vesileyle, *urbs*'un göbeğine inşa ettirdiği, MÖ 2 yılında açılışı yapılan yeni forumun görkemli sahne tasarımı sayesinde rejimi pekiştirerek yaptı: Aeneas ve Romulus'u temsil eden iki grup heykelin etrafında, ailesinin ve Cumhuriyet'in büyük insanla-

1 A. Momigliano [1983, s. 55] bu konuda şu tespiti yapıyor: "Onca Grek tarihçinin sürgün edilmesi ve pek çok Romalı tarihçinin yaşını başını almış senatörler olması tesadüf değildir: İlk grup tarih yazarken kendi sitelerindeki normal hayata iştirak etmeleri engellenir, ikinci grup ise ancak faal yaşantıları sona yaklaştığında tarih yazımıyla uğraşır."

rın (*summi uri*) atalarının yontuları uzanıyordu; hepsi de yüksek amelleriyle ilgili yazıtlarla göze çarpıyordu. Roma'nın hatıratına karışan aile hatıratı, sitenin tarihinin güya gökten inmiş devamı olan Prensi sitenin kendisiyle yekpare bir hatıra çerçevesinde öne sürüyordu.

Hatıra ve tarih bu şekilde, duruma göre karşı karşıya gelip ayrışabilir. Hıristiyanlığın doğuşuyla birlikte hafızanın tarihsel aksı, Ortaçağa özgü *memoria*'nın örneğini oluşturduğu dini ayine kayar [Geary, 1996]. Hatırlama pratikleri bir mirası temellük etmek için gösterilen dinamik bir çaba içerisinde "geçmişi şimdi kılmak"tan ibaretse bu durumda Hıristiyan ayininin asli temelini yad etme pratiğinde bulduğu söylenebilir. Gerçi hiçbir dini tören hatırlamadan ayrı düşünülemez; antik pagan tapınçları da diğer iki tek tanrılı dinden farklı değildir bu açıdan. Fakat Hıristiyanlığın, Son Yemek emrinden sonra ("Bunu beni hatırlamak için yapacaksınız"), hem ayinin gündelikliğinde ve kudas kutlamasında hem de ölülerin unutulmamasını talep eden eskatolojik umutlarda Kurtarıcı'nın Çile'sini her daim yaşatmaya çalışması bakımından diğer dinlerden farklı bir niteliği vardır. Hıristiyan Ortaçağ medeniyeti kuşkusuz diğer dinlerden daha ziyade insan hafızasının kullanılması açısından olağanüstü verimli bir alan açtı ve bunu da son derece kapsamlı ve az ya da çok bu dini öncüllerle ilişkili biçimlerde yaptı. Örneğin ermişlerin hayat hikâyelerinden tutun da kahramanlık destanlarına, "Hükümdara nasihatler" ve tabii ki bilge tarihe varıncaya kadar hatırlama pratiklerinin bütün dönemlerde edebiyat üretimini nasıl ele geçirdiğini tespit etmek şaşırtıcıdır.

Bu tür bir hatırlama ancak toplu hatırlamalarla, yani emperyal Antikçağ'dan devraldığı evrenselliği, olağanüstü sağlam kolektif kimlikleri ahenk ve hiyerarşi içinde bir araya getirmeye izin veren Kilise bünyesinde toplanmış mümin grubunun toplu hatırlamalarıyla bir anlam kazanabilir. İsa'nın azası olan Hıristiyan'ın yerel Kilise'nin, piskoposlukların sonrasında da mahallinin azası haline gelmesi söz konusu olmuştur. Bu konudaki en emin yol göstericiler keşişler olacaktır; onların toplu hatırlamalarda oynadıkları rol giderek belirginlik kazanacak (11.

yüzyıldan itibaren Kluni tarikatı ve ölüler bayramı) ve ahrette bunun hayrını görmeyi bekleyen müminlerin içten coşkularıyla desteklenecektir.

Memoria'nın rehberi ve koruyucuları olan keşişler ise bu uygulamanın mucitleri olduklarını iddia etmezler. Gerçekten de bu tür toplu hatırlamaların Ortaçağ'daki ağırlık merkezi azizler kültü etrafında olmuştur: Artlarında kutsal hatıra eşyaları ve mucizeler bırakan azizlerdir bütün cemaati bir araya getiren. Büyük bir aristokrat aile veya onun da ötesinde hükümdarların ailesi bu kutlu hatıranın ayrıcalıklı koruyucuları olabilirler fakat onların müttefikleri ve uyrukları da bu işteki ortaklarıdır. Sözgelimi Aziz Martin bu şekilde Frenklerin azizi haline gelmiştir; yine Aziz Maurice 1000 yılı civarında Burgonya kralların, ardından Savoie kontlarının, Aziz Denis de (diğerleriyle birlikte) Fransızların azizi haline gelmiştir.

Bir hatırat-tarihe doğru

Modern tarih yazımı Rönesans'ta ortaya çıktığı sırada Avrupa'nın (yerel veya ulusal) tarihinde kendi köklerini aramış ve bu kökler Antikçağa kadar geri gidilerek coşkuyla keşfedilmiştir: 16. yüzyılın sonunda Etienne Pasquier *Recherches de la France*'ında "atalarımız Galyalılar" mitini onurlandırır. Tabii eskiçağların anıları kaybolduğu için değil: Bunun tersinin geçerli olduğunu anlamak için bütün Ortaçağ boyunca Roma İmparatorluğunun sunduğu sabit siyasal referansı düşünmek yeterlidir ki Lorenzo Valla'nın 15. yüzyılda, bütünüyle Papalık tarafından üretilmiş bir "anı" olarak ifşa ettiği ünlü *Constantin'in Bağışı* da bunun bir örneğidir. Fakat artık, hümanizmin de yardımıyla Fransız klasisizmine ve Aydınlanma'yı Antikçağ aşkı karakterize edecektir; bütün bu dönemler boyunca tarih zamanın kültüründe ayrıcalıklı bir yere sahip olacaktır. Akademiler ve ilmi cemiyetler yerel ve bölgesel seçkinlere monarşik merkezileşmenin tahakkümündeki resmi tarih karşısında kendi kimliklerini düşünme imkânı veren köken rüyasını sürdürdüler [Taillefer, 2001]. Fransız Devrimi ve İmparatorluk, basma-

kalıp ve zamansız bir Antikçağ'dan alacağını fazlasıyla almış ve bunu da Ancien Regime ve monarşinin tiksinç mirasından münezzeh bir hafıza yaratmak amacıyla yapmıştır. Sonrasında 19. yüzyılın Avrupalı milliyetçilikleri de kendi hesaplarına antik tarihten (sadece Grekoromen olanından da değil üstelik) fazlasıyla istifade edecekler ve bunu genelde uzlaşmaz çelişkiler içeren taleplerini temellendirmek için yapacaklardır.

Fransa'da ulusal hafızanın kuruluşu yükselmeler ve alçalmalar biçiminde seyreder. Ortaçağa bahşedilen yer bu bağlamda manidardır. Hatırlama çabaları etkili olmak için bir unutma zamanından sonra gelmelidir ve bu yüzden Ortaçağ söz konusu olduğunda bu çabalar özellikle etkili olmalıydı. Burada bir unutmadan çok bilinçli bir mesafe alma çabası ve aynı zamanda sürekli bir hatırlamaya pek az elverişli olan değerden düşürme söz konusudur: Klasik dönemin ve Aydınlamanın bilginleri zihinlere, Rönesans dönemi insanlarının lanse ettikleri ilgiye pek değmeyecek ve karanlık bir Ortaçağ fikri aşılamaya çalışması da bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Ortaçağ dönemine duyulan romantik hayranlık bu bakış açısından bakılınca, büyük bir kopuş gibi gözükmektedir ki devrim yıllarının ilk müze bilimcileri ve gözetimcileri hiç kuşkusuz bu kopuşun ilk öncüleri olacaktır. Dolayısıyla müzeler (Petits-Augustins, Cluny) ama aynı zamanda resimsel veya romanesk sanatlar da bir Ortaçağ heyecanıyla çalkalanır ve sonrasında da bu sürüp gider: Her ne kadar eserleri önemli tarihsel hatalarla malul olsa da Alexandre Lenoir, Victor Hugo veya Alexandre Dumas, Ortaçağ için neredeyse popüler diyebileceğimiz bir heyecan dalgası yaratmışlardır. Tarihsel kalite bu noktada pek ön planda yer almaz. Ancak gerçek tarihçiler hızla bu öncülerin yerini alır ve bu şayet başlangıçtaki heyecan olmasaydı mümkün olmazdı.

Böylece bir yanda meslekten tarihçilerin katkılarının halka yayılması öte yandan Ortaçağa karşı giderek yaygınlaşan bir heyecan çerçevesinde bir hareketlilik oluşmuş ve önce orta öğretim, Restorasyondan sonra yüksek öğretim ve 3. Cumhuriyetten itibaren de ilköğretim bu hareketi mortunu teşkil etmiş-

tir. Marc Bloch'un ifadesiyle "kökenler miti" bu ortamda neşvünema bulmuştur: Tolbiac'ta Clovis, Roncevaux'da Charlemagne ve onun ağaran sakalı, Meşe ağacı altındaki Aziz Louis, Kara Prense karşı Du Guesclin, Jeanne d'Arc ve odun yığınının üstüne konan çobanaldatan kuşu... 19. yüzyılın son üç çeyreğinde ve 20. yüzyılın ilk yarısında Fransızlar, Ortaçağlı ilk milliyet hislerinin çoktan onurlandırılmış büyük figürleri hatırlarlar fakat bunu, onları bütünüyle güncel koşullara uyarlayarak yaparlar. Devrimci mirasın bütün biçimleri arasında gerçekleşen incelikli bir uzlaşı mucizevi bir şekilde bütün Fransızların bu mirasta kendinden bir parça bulmasıyla sonuçlanır – zaten kökenler mitinin bütünüyle işlevsel olarak nitelendirilmesinin sebebi de budur. Bekleneceği üzere onu alttan alta destekleyen milli duyguların 20. yüzyılın ikinci yarısında zayıflaması sonucu bu mit de ufalanıp dağılır. Son olarak mağduru olduğunu söyledikleri milli kimliğin karşısında ifade imkânı bulan "azınlık", bilhassa da bölgeselci denilen kimliklerin, Ortaçağa ait kökenlere dair benzer hatırlama mekanizmalarından geçerek terkip oldukları tespit edilebilir: Bretonlar Kral Arthur'u ve Brocéliande'ı, Languedoclular Katharistleri, Korsikalılar ise Mağribilerin hakkından gelenlerin kendileri olduğunu keşfederler.

Tarih karşısında hatıralar

19. yüzyıldan itibaren geçmiş evrensel ile tikel arasındaki gerilime her zamankinden daha ziyade maruz kalmaktadır. Bu çelişki bundan böyle tarih ile hafıza arasındaki karşı karşıya olma durumunu kitle düzeyinde yapılandıracaktır [Hartog ve Revel, 2001]. Çocukluğa bağlı bir dünyanın yitirilmesi duygusu da aynı şekilde demokratikleşecektir. Fransız Devrimi'nin hemen ardından seçkinlerde mevcut olan bu hissiyat (Chateaubriand'ın *Mémoires d'outre-tombe*'u), şehirleşmenin ilerleyişiyle birlikte kimi zaman "geriye dönme" modası halini alan bir nostalji kültü biçiminde toplumun her tabakasına yayılır. Editörler, yayımcılar ve sanatçılar bu eğilimin önemini derhal kavrarlar: Fransa Pierre-Jakez Hélias'ın *Le Cheval d'orgueil*'ünde taşra-

lılığını keşfeder; Vedette çamaşır makineleri Mère Denis'in himayesinde lanse edilir ve baby-boomer'lar 68 Mayıs'ından on yıl sonra Laurent Voulzy'nin *Rock-collection*'ını mırıldanarak geçirdikleri yılları yüceltirler. Bu acı tatlı gelgitler –çok daha acılı olan– hatırlama döngülerinin yeni aşamalarına denk gelir. Konu ister Vichy, ister Yahudiler veya İsrail, isterse Cezayir Savaşı olsun 20. yüzyılın son çeyreğinde, kurbanlar panteonunda kendilerine yeterli yer ayrılmadığını düşünen gruplar, tarih alanında tanınma hakkından yararlanmak adına bilimsel hakikatin ve kimliklerin haysiyetinden dem vurmaktan çekinmezler.

Anma politikaları

Günümüzün "anma mekânları" kurbanların[2] (şanlı ya da şansız) acılarının coğrafyasını şekillendirir; bu şekilde kutsallık atfedilen yerler, bir taşra, bir şehir, savaş meydanı, anıt ve hatta mimari bir yapının bir unsuru (cephesi) olabilir. Kosova şehri örneğin, Sırplara anavatanlarının kaybıyla azınlık statüsüne düşmeyi; Türkler karşısında alınan tarihi yenilgiyi hatırlatır. Keza devrimci komünlerin popüler milliyetçiliğe galip geldiği Paris Komünü Duvarı da bu tip bir mekândır. Bu tür mekânların anlamında bir kayma da gerçekleşebilir. Örneğin Verdun'da en nihayetinde kurbanlar kahramanların yerini aldılar. Vatanperver ve antifaşist coşkusu Paris'teki bir metro istasyonuna isim vermiş olan Stalingrad'la ilgili marş (ki bu General De Gaulle'e bakılırsa, Rus değil Alman askerleri içindir), Jean Jacques Annaud'nun, canavarlıkta birbiriyle yarışan iki totaliter gücün çarpışması temasıyla yeniden ele aldığı filmindeki[3] imajla anılmıyor. Franco'nun Haç simgesi altında bir barışma mekânı olarak tasarladığı Valle de los Caidos Anıtı'nın onun ölümünden sonraki yazgısı daha da çetin olmuştur: Mekânın en bilinen tanıtımında (*Routard Rehberi*'ne bakılabilir) anıtın inşaa-

2 Elvis Presley'in Memphis'teki evi veya Claude François'nın Essonne, Dannemois'daki ve (Doors grubunun kurucusu) Jim Morrison'un Paris'teki mezarları da kendi çaplarında bu kategori altında yer alırlar.

3 *Enemy at Gates* adlı filmden bahsediliyor – ç.n.

tında çalıştırılan Cumhuriyetçi mahkûmların çektikleri ezaya vurgu yapılmaktadır. Kılı kırk yararak hazırlanmış Puy-du-Fou Parkı gösterisi, Vendée'nin imajının tazelenmesine katkıda bulunmuştur[4]: Philippe de Villiers'nin girişimi, bir bölgesel kimliğin teşekkülü adına yaratılan ve memlekete vefa ile ekonomik dinamizmi bir araya getiren toplumsal bir hareketliliğin kaynağı olmuştur. Bu hiçbir kozu harcamama iradesi, 11 Eylül sonrasında New York'ta, İkiz Kulelerin yıkılması olayının nasıl hatırlanacağı etrafında dönen tartışmalarda ön plana çıktı: Yeni mekân düzenlemesi projeleri kapsamında, ulusal yasın anıtsal görünürlüğü, Bruce Springsteen'in terennüm ettiği Amerikan *raising*'inin boy göstermesinden ayrı düşünülemez.

Anma mekânları, anma törenleri sırasında canlanan mekânlardır. Bu törenler de en az geçmişi araçsallaştırma iradesinin olduğu kadar geçmişin kolektif bellekte yaşamasının da dışavurumudur; öyle ki bu canlılık genel olarak koşullanmanın bir sonucu olmaktan ibarettir – bu koşullanmanın meşru olup olmadığı ise bambaşka bir hikâyedir. Toplu anma gösterileri de bizzat, rağbet görmekte olan bir tarih konusudur; en çok ele alınan konulardan biri de Fransız Devrimi kutlamalarıdır (1889: Cumhuriyet mutmaindir; 1939: Millet silah başına davet edilir; 1989: "Que reste-t-il de nos amours" (Eski sevdalarımız nerede şimdi?) şarkısı söylenir. 6 Haziran 1944 kutlamaları 1964'te (De Gaulle Washington'a mesafe aldığı sırada) veya 1984'te (Mitterand Batı'yla bütünüleşmeyi ilan ettiğinde) hep farklı havalarda cereyan eder. 2004 Haziran'ında ise Irak Savaşı'nın civcivli yerinde Fransızlar, müttefiklerin bombardımanlarında kurban verilenlerin veya Irak'ı özgürleştirmeye gelen askerlerin faili olduğu tecavüz haberlerini hiç olmadığı kadar sık işittiler. Anma törenlerinin lüzumu toplumsal telakkilerin rengini alır; resmi tatiller ile izin günleri ücretli toplumların belleğinde iç içe geçmiş durumdadır. Valéry Giscard d'Estaing'in 8 Mayıs'ı yaygınlaştırmaya çalışırken uğradığı başarı-

4 "Gerici yuvası" ile eş anlamlı olan "Vendée" imajı önce Cumhuriyetçiler tarafından yaratılmış ve Bolşevikler tarafından halk ayaklanmalarına karşı manipüle edildikten sonra bölgesel bir kimliğin oturtulmasında kullanılmıştır.

sızlık veya Almanya'nın birleşme sürecinde artan ücretli izin günlerini sınırlandırmaya çalışırken yaşadığı güçlükler, siyasal-ekonomik politikaların göz ardı edilemez varlığına işaret ediyor. "Önemli tarihler" sadece devletin hizmetinde de değildir: Kimi tarihler popüler altkültürlere aittir (Claude François'nın öldüğü gün olan 11 Mart 1978 günü örneğin). Kimi tarihler ise, insanların "kurucu" olarak tanımladıkları olayın anısını geriye dönük olarak inşa etme kapasitesine sahip olduğu ölçüde, gruplara bir kuşak olarak yapılanma imkânı sağlar (Mayıs 68 gibi).

"Büyük anlatılar" ve kökenlerin keşfi arayışı çoğu zaman travmaların hâkim olduğu bir bağlam içerisinde yer alır: Örneğin Ernest Renan'ın *Qu'est-ce qu'une nation?* konferansı (1882) veya Pierre Nora'nın idare ettiği (1984-1992) meşhur *Les Lieux de mémoire* çalışması; Halk Cephesi'nin oluşturulmasının veya François Mitterand'ın ekonomik kararlarının sonucu hayalkırıklıklarının ve komünizmin düşüşe geçmesinin ardından kimliklerin, solda olduğu gibi sağda da, oradan oraya savrulduğu dönemlerde gerçekleşir. Oldukça seçici olan toplumsal hatırlama, süreklilikten yana olan çözümlerin ardından geleneğin bastırılmasını ve tabii yeniden üretilmesini de kapsar; tıpkı yeniden islamlaşma sürecine giren gençliğin durumunda olduğu gibi. Dolayısıyla hatırlama, kipliklerinden biri olan unutmayla birlikte düşünülmelidir; unutma bir "hak" veya hiç değilse şahane bir ayrıcalık olarak değerlendirilebilir: Ateşkeslerin örneğin, devlet tarafından örgütlenen amneziden farkı var mıdır? Bu tür bir unutma iradesi (ki bunun kurbanların yüreğine su serpebilecek tek şey olan özürle veya bağışlanma isteğiyle hiçbir ilgisi yoktur) 4. Cumhuriyet döneminde ve ardından Cezayir Savaşı sonrasında De Gaulle ve Mitterrand'ın Gizli Ordu Örgütü'ne karşı takındıkları tavırda tezahür etmiştir.

Geçiştirilen kurbanlar, belleğin katilleri

Anılar arası rekabet kurbanlar arası rekabetle kesişir: Cezayir Savaşı'nı hangi gün yâd etmek gerekir? 19 Mart gününün tercih

edilmesi, çektikleri acılar Evian anlaşmasının imzalanmasının ardından bir anda derman bulmayan Pied-noir'ı ve Harki'leri sinir ettiği gibi, eski solcu militanlar da, Jean-Pierre Raffarin hükümetinin 2003 yılında gündeme getirdiği 5 Aralık tarihinden tatmin olmadı. Bu son tarih, Cezayir trajedisinin (elbette Fransızlar için) son bulmasını bilinen herhangi bir olayla bağlantısız biçimde kutlama imkânı veriyordu. Henry Rousso'nun [1987, 1990] yazdığı gibi: "Anma görevi ne 8 Şubat 1962 (Charonne) ne 26 Mart 1962 (Isly caddesi idamları) ne de 5 Temmuz 1962 için değil de (Oran katliamları), sadece 17 Ekim 1961 günü için söz konusu olabilir mi hiç[5]?" [Pervillé, 2001].

Bu bastırmalara kurban gidenlerin –onları hatırlamak gerekir mi?– kaderi, siyasal güçler ile kanaat önderleri arasındaki ilişkilere göre değişir. Derry'de (Kuzey İrlanda) yaşanan *Kanlı Pazar*'daki (30 Ocak 1972) on üç can kaybının hatırlanması *pro-Irish* lobilerin gücü ve U2 grubunun yeteneği sayesinde olmuştur. Nazilerin kurbanları arasında çingenelerin ve homoseksüellerin de sayılması Batı'da nispeten geç bir tarihte gerçekleşir (ve Auschwitz ve Babi Yiar'daki Yuhudilerin durumunun özgüllüğünün reddedildiği Doğu'da henüz gerçekleşmemiştir). Birleşmeden sonra Almanya'da [Gaudard, 1997], nazizmin utancıyla bastırılmış eski acılar kayda değer şekilde geri döndü: Günter Grass'ın romanı *Yengeç Yürüşü*, bir göçmen gemisinin Ocak 1945'te Sovyet denizaltısı tarafından nasıl torpillendiğini anlatır; tarihçi Jörg Friedrich'in kitabı *Yangın Yeri*, 1943-1945 arasında müttefiklerin estirdiği bombardıman terörünü konu alır. Avrupalı perspektifinden ve Balkanlardaki etnik temizlik bağlamında Berlin'de "Avrupa'da Sürgünlere Karşı Merkez"in açılışı (CDU (Hıristiyan Demokrat Birliği) ve

5 Le Monde, 5 Nisan 2002: 17 Ekim 1961'de polis Paris'te FLN tarafından düzenlenen bir gösteriyi katliamla bastırdı. 8 Şubat 1962 bir başka kanlı akşamın, PCF (Fransız Komünist Partisi) ve CGT (Genel İş Konfederasyonu) militanlarının devlet güçlerince şiddetle bastırıldığı günün tarihidir. 26 Mart 1962 Cezayir'de OAS (Gizli Ordu Örgütü) tarafından düzenlenen bir gösteri, General De Gaulle'ün kendi sözleriyle "birliklerin öldürmek amacıyla açtığı ateşle dağıtıldı". Son olarak Oran'da, Avrupalı nüfus katliamlara kurban giderken, Fransız ordusu silahları çatılı bekledi.

göçmen teşkilatları tarafından destekleniyordu), 2003 yılında, 1945-1950 arasında mülteci olmuş 14 milyon Alman'ın yerleştikleri ülkede bir protesto dalgasının yükselmesine yol açtı (ki bunların yarısı Polonyalı idi ve bir ila iki milyon Alman sürgün sırasında hayatlarını yitirdiler).

"Resmi" tarih tarafından unutulduklarını düşünen gruplar geleneksel olarak, (21 Ocak veya 6 Şubat gibi) kendi uygun gördükleri tarihleri ve (Séguin Adası, Santa-Cruz Notre-Dam'ı) anma mekânlarını öne sürüyorlar.[6] Tarihçi Suzanne Citron *Le Mythe national*'de (1987), "ulusun hikâyesi" karşısında, bölgesel ("Oksitan"), cinsel (kadın), sınıfsal veya etnik olsun alternatif anıların tanınması lüzumunu ortaya koymuştur. Bundan yaklaşık yirmi sene sonra tarihsel cemaatçilik –ki ABD'de çoktan beri mevcuttu– tekelleri kırmaya çalışır. Bu itibarla *tesettür*, 2004'te çıkartılan yasağa karşı olanlar tarafından, sömürgeciliğin ve kültürsüzleştirmenin bir intikamı olarak takdim edildi. İlk siyahî cumhuriyetin Fransız tarih müfredatından çıkartılması üzerine Haiti'den yükselen protestolar karşısında Régis Debray'ın başkanlığında kurulan komisyon, Fransız devletine isnat edilen suçlar hakkında *a posteriori* hüküm vermenin olanaksız olduğu sonucuna vardı (2004). Dünün ve bugünün kurbanları, hızla doygunluğa ulaşmış bir anısal alan üzerinde çekişmekteler: Pro-filistinliler, İsrailli yöneticileri, güttükleri siyasetlere karşı eleştirileri susturmak için Holokost'u sık sık kullanmakla eleştiriyorlar.

Yandaşları tatmin etmeye yönelik siyasal projeleri açığa çıkarmakta ve saklı enerjileri harekete geçirmekte birebir olan toplu anmalar bir de tarihsel *vakıa* meselesini ortaya koyuyor; bu mesele son noktada, *vakaya* verilen *a posteriori* önem kar-

6 21 Ocak Lenin'in ve XVI. Louis'nin öldüğü tarihtir. 6 Şubat 1934 ayaklanmasının hatırası, Alain Juppé'nin mahkûm edilmesinin ardından aşırı sağcı haftalık gazete Rivarol tarafından şu başlıkla yeniden yâdedildi: "6 Şubat 1934; 6 Şubat 2004. Benzer bir haykırış da "Kahrolsun Hırsızlar"dır. 1992'de üretimin durdurulduğu Séguin Adası CGT'nin kuvvetli olduğu ve Renault'nun başlıca üretim merkezlerinden birisiydi. Oranlıların üzerine titredikleri ve Nîmes yakınlarına taşınan Vierge de Santa-Cruz, Pied-Noir'ların sürekli ziyaret ettikleri yerlerden biri haline gelimiştir.

şısında belirsizleşiyor. Nitekim vakıayı onu bir olay olarak kuran temsiller dışında düşünmek güç olsa da o aynı zamanda söz konusu olayı kutsallığından arındırmak isteyenlerin gözünde bir yapıbozuma uğratılacak bir şeydir: Ekim Devrimi'ni (1917) Bolşeviklerin komplosuna indirgemek, Poitiers Savaşı'nı (732) ve Lépante'ı (1571) stratejik neticelerden savaş oluntuları olarak görmek gibi.

Meşru olan tarihsel revizyonizm ile Holokost reddiyesini birbirinden ayırmak gerekir zira ikincisi, tarihçiler cemaatinin, olgusal verilerini ezici bir çoğunlukla su götürmez addettiği bir olayda güya bu cemaate özgü birtakım fikir ayrılıklarına dayanıyor izlenimi verir. "Holokost reddiyesi" ifadesi 1970'lerde, Avrupa'daki Yahudi katliamı gerçeğini reddeden ve siyonizm düşmanlığı noktasında bir süreliğine ittifak etmiş aşırı sağ ve aşırı sol cenahtan kişiler grubunu, "belleğin katilleri"ni [Vidal-Naquet, 1987] yaftalamak için ortaya çıktı. Bu tabir aynı zamanda her türden sayısız inkâr tavrını da ifade edebilir. Burada özellikle, komünist partilerin kitlesel suçlarını örtmeye yönelik, uzun zaman başarılı olmuş girişimleri kadar, 1917-1919 yılları arasında Ermenilerin Kafkasya'da Türkler aleyhine işlediği "soykırımı" anmak amacıyla 1999'da Türkiye Iğrdır'da dikilen anıt da akla geliyor. Türk devleti tarafından destekelenen bu türden inkârcılık, Ermeni sorunuyla ilgili hâkim söyleme eleştirel yaklaşan ve Holokost inkârcılarına asla nasip olamayacak şekilde destek gören bir Gilles Veinstein veya Bernard Lewis'in yöntemlerinden çok daha radikaldir.

Tarihçiler ne yapıyor?

Maurice Halbwachs (1945'te toplama kampında öldü) "kolektif belleği", kâh özgül bir vakıa kâh süreklilik gösteren yapılar şeklinde olsun, geçmişin varlığını görünür, okunur ve düşünülür kılan toplumsal görüngüler bütünü olarak tanımlamaya çalışmak suretiyle [Halbwachs, 1997] "belleğin toplumsal yapılarını" inceledi (1925). Bu görüngüler, hangi boyutta olursa olsun bir grubun kimliğini yapılandırmak ve dolayısıyla

da grubu özgül vasfıyla tanımlama ve benzer toplumsal birimlerden ayrıştırmak gibi bir işleve (veya etkiye) sahiptir. Bunlar (anma törenleri, anıtlar, "eskilerin" örnek hayatları gibi) aşikâr görüngüler olabilecekleri gibi başka türden de olabilirler. Halbwachs "ilmi belleği", yani bir hatırlama tarihinin başlıkları arasına girebilecek temsilciler olan tarihçilerin yapıtlarını (Henry Rousso'nun yaptığı gibi) bu görüngüler arasına dahil etmez. Dahası Fransız eğitim programları bir devlet belleğinin var olduğunu ortaya çıkarıyor; gerçi ulusal-demokratik bir bellektir bu ama yine de siyasal tercihlerin semeresidir. Halbwachs'ın (hocası) Durkheim'ın modelinden bütünüyle kopmadığı tespitinde bulunulabilir (Roger Bastide). Bu modele göre bireylerin dışında ve üzerinde bir kolektif şuur mevcuttur, öyle ki bireysel hafıza ancak kolektif hafızanın bir yansısı olabilir. Bireylerin veya alt grupların bir hafıza üretme kabiliyetlerini küçümseyen bu indirgeme, esasen "kolektif hafıza" ile "resmi hafıza"yı birbirine karıştırmak eğilimindedir.

Paul Ricœur [2000] "engellenmiş" bellek ile "manipüle edilmiş" ve "icbar edilmiş" bellek arasında yararlı bir ayrımda bulunur ve sonuç olarak "bellek çalışması"na davet eder; bu sonuncusu, siyasal sınıftan gelen muhtelif teşviklerler sonucu kaçınılmaz bir anlam kaymasına uğrayan kadiri mutlak "anma ödevi"nden daha az kısır olduğu düşünülen bir kavramdır. Zaten, 1980'li yıllarda zihniyetler tarihinin bir dalı olarak bellek tarihinin gelişmesi düzen çığırtkanlığının tabiatında olan bu tür bilimsel olmayan anlam kayması risklerine karşı olmuştur. Kolektif belleğin tarihi bu çerçevede, süreğen şimdilerde geçişe nasıl başvrulduğunun tarihi manasında kullanılır. Bu yöntemin karakteristik uygulamalarından biri olan Pierre Nora'nın girişimi [1984-1992], bir zihniyetler haritası çizmek yönünde olmuştur (Versailles, Arşivler, Panteon, Khâgne). Bu çerçevede "mekânlar" geniş anlamda alınmalıdır zira Panteon'un yanısıra amblemler veya sol/sağ karşıtlığı gibi mefhumlar ve "kuşak" gibi kavramlar da yer alır. Burada "yer" "sembolik mirasın unsuru"na denk düşer. Aşina olunan bir antropolojik toplu görünümün yapıbozumu isteğinden kayanaklanan incele-

me, devasa bir bütünün ayakları üzerine yerleştirilmesiyle sonuçlanır.

Henri Rousso Vichy rejiminin belleğinin gelişimini dört ayrı aşamaya ayırır:

– 1944-1954 (anılar piyasasının hızla doygunluğa ulaşmasından sonra yaşanan bir yas süreci);

– 1954-1971 (bastırma, Gaullo-komünist "direnişçilik" vizyonunun doruk noktasına çıkışı);

– 1971-1974 (tarihçi Robert Paxton'un çalışmaları ve *Le Chagrin et la Pitié* filmiyle birlikte bastırılmışın geri dönüşü);

– 1974'ten (Valéry Giscard d'Estaing'in seçilmesinden) günümüze (obsesyon, "geçmeyen geçmiş", suçluluk duygusu) [Rousso, 1987].

Devlet belleğine alternatif olmak isteyen başka tarih yazım pratikleri de söz konusudur: şifahi tarih, *Alltagsgeschichte*, *public history*. Bu pratikler genelde, eski bir toplu görünümün bariz biçimde dağılması karşısında hissedilen aciliyet hissine karşılık gelirler. Hatıralar da, tıpkı Renan'ın uluslar için söylediği gibi yok olabilir. Benzer şekilde (*Le Cri du Peuple* isimli pek yaygın bir çizgi filmin yaratıcısı) çizer Tardi'ye rağmen, anı nesnesi, savaş öncesinde kitlelerin akın ettiği Duvar olan Komün'ün anıları da yok olabilir ki muhtemelen onun ikiyüzüncü yıl kutlamaları (emin olmak mümkün değil ama), 68 Mayısından üç sene sonra, 1971'deki anma törenlerden daha kısa sürecektir. Belleğin harekete geçiricilerinden bir tanesi olan tarihçiler de, anıları ilgilendiren taleplerin ifsat ettiğini düşündükleri [Todorov 1995] geçmişten yararlanma yollarını kontrol etmeye çalışıyorlar. Batı toplumlarında esip gürleyen profesyonelleşme rüzgârı bu girişimde kuşkusuz onlara destek oluyor. Ancak tarihçiler (ve onlarla birlikte yargıçlar) yine de uzun zaman, geçmişin şimdi üzerindeki etkilerine vurgu yapan "arkeoloji mantığı" ile şimdinin ve geleceğin geçmişe anlam verdiği "erekbilim mantığı" arasında salınıp duracaklar.

Şüphesiz tarihçiler, yapıtlarının "kolektif belleğin" bir parçası olmasıyla tatmin bulabilirler. 20. yüzyılın sonunda, *Historikerstreit*'ın (1986'da Batı Almanya'daki "tarihçilerin kapışma-

sı") izinde yayımlanan üç çağdaş tarih *best-seller*'ı vakası bunun bir örneğidir. "Avrupa iç savaşı" ile ilgili tartışmada siyasal-belleksel stratejiler, gerçekten de iflah olmaz biçimde bilimsellikle ve epistemolojiyle süslüydü. Ernst Nolte'a göre Büyük Savaş tek başına Bolşevizmin gelişmesine yol açmış Avrupa faşizmi de bu bolşevizmin bir neticesi olmuştur. Nolte'a bakılırsa Nazizmin doruk noktasını oluşturduğu fenomenin doğuşunda "kızıl" korkusunun oynadığı rolü hafife aldık. Hülasa Auschwitz, Gulag'ın tohumudur. François Furet'ye göre [1995] özgürlük vaadiyle gündelik hayatta hüküm süren toplumsal eşitsizlik arasındaki çelişkiden mustarip olan liberalizm devrimci ütopya denilen şeyi yarattı; Burjuvaların bu ütopyaya duydukları nefret, faşistin bireyci topluma karşı duyduğu nefrete denkti. Son olarak Eric Hobsbawm [1999] 20. yüzyılı şiddet yüzyılı olarak tanımlar ve bu yüzyılın eşsiz niteliğini, piyasa ekonomisinin sınır tanımayan ve var olan sınırları kapitalist rekabetle sürekli genişleten, benzersiz gelişimi üzerinden açıklar.

Bütün bu eserlerin nispeten dar bir zaman aralığında yayımlanması, François Furet ile Ernst Nolte arasında geçen ve *Fascisme et Communisme* başlığıyla yayımlanan (1998) yazışmaların çıkış noktası oldu. Her ikisi de faşizm ve komünizm olgularının "speküler" (Hobsbawm'un ifadesiyle bir "ayna oyunu") olduğu ve totalitarizmi statik değil türeyimsel biçimde düşünmek gerektiği fikrindedir. Aralarındaki anlaşmazlık, Nolte'un kullandığı "akılsallık merkezi" kavramıyla ilgilidir. Nolte Avrupa'daki Yahudi katliamının tikelliğini kabul etmekle birlikte, kendini Alman karşıtı bir koalisyonun parçası olarak tanımlayan bir topluluğun ortadan kaldırılması biçiminde ifade edilebilecek aklileştirilmiş bir kanaatin Hitlerin kararına zemin teşkil ettiğini savunur. Eric Hobsbawm Nolte ile bu konuyu tartışmayı reddeder. Furet ile arasındaki tek müşterek zemin –her üç yazarın da paylaştığı bir zemindir bu– Büyük Savaş'a atfettikleri önemdir. Hobsbawm giriştiği polemikte, *Passé d'une illusion*'un yazarını, dava gereği (ona göre dava, "Tuva atı" türü bir kominternci taktiğe indirgediği faşizm karşıtlığını kuşkulu kılmaktır) komünizmin Avrupalı toplumlar üzerin-

deki etkisini abartmakla, Batılıların tavırlarındaki komünizm karşıtı unsuru ise küçümsemekle suçlar. Nolte'un savlamasıyla koşut olan bu sav, komünistlerin faşizme devrim korkusunun aşırı bir ifadesi gözüyle baktıkları bilindiği takdirde şaşırtıcı olmaktan çıkar.

Savlarının genel kabullere tezat niteliğini öne çıkartırken akademi ve yayın çevrelerindeki itibarlarına güvenen bu üç yazar, siyasal-disipliner yaftalar bağlamına çok net yerleştirilebilir: Nolte milliyetçi muhafazakârdır; Heidegger'in öğrencisidir ve felsefeye (Alman felsefesine) tutkundur; Batı Almanya'nın sağ kanadı tarafından pohpohlanır; alternatif ve sosyal demokrat sol tarafından "revizyonizm"le eleştirilir. Furet eski komünisttir; Fransız Devrimi üzerine çalışarak yükselmiştir ve basında (*Nouvel Observateur*), entelektüel çevrelerde (Rocardo-Barriste Saint-Simon Vakfı) ve üniversite çevrelerinde (Ecole des hautes études) güçlü bağlantıları vardır. Hobsbawm anglosakson marksist solunun canlı timsalidir; marjinal bir komünist partiyle cebelleşmek zorunda kalmamış, milliyetçilik konusunda uzmanlaşmış ve *Passé d'une illusion*'un sükse yapmasından sonra kapitalizm karşıtı entelektüel hareket tarafından tarih yazımının bayraktarlığına terfi ettirilmiştir (*Le Monde Diplomatique* kitabının ortak yayımcılarındandır). Bu iki yazarın tartışması, nazizimden farklı olarak uzun bir tekâmül süreci geçiren "reel sosyalizm"in can çekiştiği sırada ve ölümünün ertesinde gerçekleşti. Auschwitz bahsinin Nazizmin hikâyesinde zorunlu bir satırbaşı olması gibi bir kısım sol da, bolşevik mirasının defterini tutma hakkını kendisinde görür. Bu bir kısım sol, "totalitarizm"e karşı "liberalizm" savaşından ziyade yeryüzünün metalaşmasındaki (önüne geçilmez addettikleri) ilerlemeyi, sonu gelen yüzyılın lokomotifi tayin etmeyi tercih eder; bunu yaparken de bir yandan faşizm karşıtlığı hatırasını besler, bir yandan rakiplerinin elini zayıflatırlar. Kısacası her üç tarihçi de libaralizmin zaferini kabul ederler fakat liberalizmin hasmıyla ilgili analizlerde ayrılırlar. "Batılı" değerlerin başatlığının kabul edilmesini Avrupamerkezciliğe bağlamaya daha ziyade eğilimli olan sadece Hobsbawm'dır.

Bir karar veremesek de bir sonuca bağlamak gerekiyor: Nolte'un 2000 yılında totalitarizmler konulu bir kolekyumda yaptığı gibi, 20. yüzyılın gerçekten de bir devrim yüzyılı olduğunu, ancak bu devrimin (burjuva kökenli) bireyci değerlerin olağanüstü yaygınlaşmasının sonucu olduğunu; bu devrimin artık "ikinci cinsiyete" de teşmil edilen bir eşitlikçiliğe yol açtığını düşünebiliriz. Nolte'a göre bu eşitlikçilik, henüz kapsamını değerlendiremediğimiz toplumsal neticeler doğrumaktadır. Fakat gelecekte hatırlanacak anıların bu hipotezden bir iz taşıyıp taşımayacağı kesin değildir.

10

Savaş ve Jeopolitik

"Fen bilimleri ve teknoloji savaşı kazanmaya yarar. Beşeri ve sosyal bilimler belki günün birinde barışın yolunu aydınlatabilecekler."

– Maurice Godelier, Hosham Dawod, *"Guerre et paix"*, *Thema (Mayıs 2004) [www.cnrs.fr/presse]*.

Ortaöğretimde "savunma ruhu" Ağustos ayında yayımlanan, 1999 yılı *Resmi Bülteni*'ne konu oldu ancak bu azami sayıda kişiye ulaşmak için yapılmadı. "Toplumsal, sivil vatandaşlık eğitiminin" yumuşak karnı olan bu meselede, iş sözleşmelerinin hakkını vermek isteyen öğretmenler müfredatın bu bölümüne başvurdukları takdirde ancak, kaynakçadan yoksun bir buçuk sayfalık "okuma fişleri"yle yetinmek zorundaydılar; söz konusu fişin küçüklüğü talimatların çok daha zengin olduğu müfredattaki diğer bölümlerle tezat arz ediyordu. Lakin bu talimatlar, konunun vatandaşlığın asli unsurlarından biri olduğunu belirtir, öyle ki "demokrasi onu korumak yolları olmaksızın düşünülemez". Konunun bu dar kapsama indirgenmiş oluşu, 20. yüzyılın büyük çatışmalarının müfredatta işgal ettiği kapsamlı yer düşünüldüğünde şaşırtıcıdır. Ancak bu paradoksta tarihçiyi şaşırtacak bir şey yoktur zira ilk dünya savaşından be-

ri, eğitimciler ile ordu arasındaki uçurum giderek derinleşmektedir. Vichy hükümetinin eğitim dünyasına karşı sergilediği hırçınlığa rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iyi kötü kapatılmaya çalışılan bu uçurum sömürge savaşlarına bağı olarak iyice derinleşti. Komünizm karşıtları bile, Kızıl Ordu'dan korkmalarına karşın GI'lara[1] karşı hayranlık duyguları beslemediler. Uzun bir can çekişme haline girmiş ve 1996 yılında gerçekleştirdiği ötenazi, vakadan dahi sayılmamış Fransız ordusundan bahsetmiyoruz bile. Buna karşın 1980'li yılların başından itibaren Savunma Bakanı François Mitterrand ve Charles Hernu, Sovyet baskısının solda yarattığı heyecanı fırsat bilerek eğitim ile ordu arasındaki ilişkileri sıkılaştırmaya çalıştı. Komünist sistemin çöküşünden sonra, Ortadoğu ve eski Yugoslavya'daki çatışmalar, askeri unsurların önemine bigâne olan toplumlara hatırlatılan örnekler haline geldi. Bu gelişmeler kuşkusuz jeostratejik meselelere duyulan ilginin yeniden meşruiyet kazanmasına katkıda bulundu ve üniversitelerde bu alandaki çalışmaların artışı buna eşlik etti.

Savaş tarihinden kültür tarihine

Düşmüş bir hükümdar

1789 Bildirgesi, güvenliği insan hakları arasında sayar ve onu aynı anda, baskıya direnme görevinin yanına yerleştirir. Bazı devrimciler 3. ve 4. yüzyıl Grek edebiyatını tanıyorlardı ve bu edebiyat, özgürlüklerini savunmak için gereken çabaları göstermeyi reddeden bir toplumun karşı karşıya kaldığı tehditleri ifşa ediyordu. Devrimciler aynı zamanda Jean-Jacques Rousseau ile içli dışlıydılar; ona göre de "her yurttaş asla meslek gereği değil ama ödev icabı asker olmalıdır". 11 Temmuz 1792'de vatanın "tehlikede" olduğu söylendiği sırada gönüllü birlikler olan ulusal milisler arasından yine gönüllülük esasıyla (*La*

1 GI: İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan askerlerinin, ordu mallarının üzerinde yazan "Government Issue" ifadesinin kısaltarak, kendilerine taktıkları isim – ç.n.

Marseillaise'in sözlerinde de geçtiği gibi) "taburlar" oluşturuldu. Bu taburlar Valmy efsanesinin[2] kahramanı olacak; Cumhuriyetçi söylem savaşın mutlu sonunu bu taburlara bağladıysa da, profesyonel birlikler (başta da topçular) belirleyici bir rol oynamıştır. Şartlar gereği alınan bir önlem olan 23 Ağustos 1793'teki "toplu seferberlik" sadece aile reisi olmayan 18 ila 25 yaş arası gençleri kapsıyordu. Jourdan Yasası'nın[3] teoride 20-25 yaş arası kişileri askerlik hizmetiyle mükellef kılması için 1798'i beklemek gerekecekti. XVIII. Louis 1814'te bu yasayı kaldırdıktan sonra da el altından yine aynı yasa işletildi zira "yetersizlik durumunda" asker mevcudu kura ile tamamlanabilecekti. İkinci imparatorluk Prusya modelini (ihtiyat kaydı talimatlara bağlanmış umumi askerlik hizmeti) taklide çalışıyordu fakat (1793'e dönmek istemeyen) sağın ve solun muhalefetiyle karşılaştı: Gambetta "sürekli orduların ilgası" çağrısında bulundu. Cumhuriyet aldığı yenilgi sonrasında zorunlu askerliğe dönüş yaptı; kura ile askerlik tayinini (çekilen numaraya göre süre beş yıl da olabilirdi bir yılda) ve öğretmenler ile ruhbanlar için hizmetten bağışıklığı getirdi. Diploma sahipleri, 1905 tarihli yasaya kadar avantajlıydılar (daha kısa süre askerlik yapıyorlardı); 1905 yasası ise zorunlu (muafiyetsiz) herkes için eşit süreli (ki süre iki yıldı ve 1913'te üç yıla çıktı) erkekler için milli askerlik hizmetini getirdi (artık başkasının yerine askere gitme kalktı).

Askeri tarih, gelenek itibariyle mesleği savaşmak olan insanların eğitimlerinin bir parçasıydı. 3. Cumhuriyet döneminde aynı zamanda eğitim dağarcığının da bir parçası oldu; liseli kuşaklardan I. Napolyon'un Austerlitz Savaşı sırasında başvurduğu şaşırtma taktiklerini takdir etmeleri beklendi (1-2 Aralık 1805: Düşmanı Fransızları sağ kanattan vurmaya cesaretlendirmek söz konusuydu; halbuki bu kanat düşmanın merkezdeki tertibatına daha iyi hücum edebilmek için zayıflatıl-

2 Valmy Savaşı: 20 Eylül 1792'de Fransa kralı adına savaşan Prusya güçleriyle Fransızlar arasında gerçekleşen savaş. Savaş sonrasında Konvansiyon cumhuriyeti ilan eder – ç.n.

3 Fransa'da zorunlu askerlik hizmetini getiren yasa, yasa teklifini veren Jean-Baptiste Jourdan'ın adıyla anılır – ç.n.

mıştı). *Annales* ekolü olumsallığı, kaotik olanı ve olaysallığı ön plana çıkardığı düşünülen savaş tarihinin gözden düşmesine katkıda bulundu. Diğer dezavantajlarının yanı sıra bu yaklaşım 20. yüzyılın merkezi olgusu olan kitlesel şiddetin sansürüne katkıda bulunur. 1945'ten sonra ekonomik ve toplumsal tarih, "kuru gürültüler ve deli saçmalarıyla dolu" Shakespearevari bir hatıra defterine fazlasıyla benzeyen pek şüpheli "silahların yazgısı"nın aklileştirilmesinde çıkar göremez olur. Fernand Braudel savaşlardan bahsetmeye rıza gösterse de "onu yapısal olandan dışlamış, ona konjonktürel şeyler içerisinde önemsiz bir yer atfetmiş, muhtelif vakalar arasına katmıştır" [Azéma, 1988, s. 345]. 4. Cumhuriyet döneminde, 1960'lı yıllara kadar esasen savunma tarihini, üniversitelerde ve siyasal araştırma merkezlerinde ancak askeri çevreler üzerine yapılan sosyokültürel araştırmalar (Raoul Girardet) bağlamında veya Henri Michel'in yönetimindeki İkinci Dünya Savaşı Tarihi Komisyonu'nun (Pierre Renouvin'den mülhem) çalışmaları sayesinde bahsi geçebilen bir konudur. Ortaçağ (Philippe Contamine [1972]) ve modern dönem (André Corvisier [1976, 1995]) uzmanları meşaleyi söndürmedilerse (ki bunu da şüphecilikle ve alaylarla karşılaşmak pahasına yaptılar) bu tür tarihin marjinalleşmesinin, 1918'deki kanlı zaferle birlikte askeri olaylara mesafe alan fransız toplumunda askerlerin marjinalleşmesiyle kronolojik bakımdan örtüştüğünü düşünebiliriz. Askeri konulara ilgi artık büyük ölçüde, sağcı bir kimliğin göstergesi haline gelir.

Montpellier Üniversitesi'nde 1968'den bu yana, André Martel tarafından yönetilen bir Tarih ve Güvenlik Merkezi'nin mevcut oluşu bu bağlamda, o vakitler kampüslerde bilhassa egemen durumda bulunan aşırı solcu öğrencilerce bir tahrik unsuru addedilir. 1970-1975 yıllarındaki antimilitarist hareketlilik, bu alanda uzmanlaşmak isteyen genç araştırmacıların işlerini kolaylaştırmıyordu. 1970'li yılların sonunda savunulan belli başlı tezler [Becker, 1977; Prost, 1977] çarpışmalardan ziyade toplumlarla ilgileniyordu. Buna karşın savaş, hukuk (uluslararası ilişkiler) veya sosyoloji gibi disiplinlerin dikkatini

çekmeyi sürdürür. Savaş polemoloji alanında (Gaston Bothoul) ve hatta stratejik sorunlar (Raymond Aron) alanında canlılığını hissettirir. Sık sık Kuzey Amerika menşeili araştırmalarla desteklenen bu kazanımlar 1980'li yıllarda, artık iyiden iyiye değişmiş iç ve dış politika bağlamında girişilen çalışmalar için yararlı olacaktır. Artık devir, sosyoekonomik meselelerin başatlığının sorgulandığı bir ortamda sadece yardımcı beşeri bilimlerin değil antropolojik-kültürel nitelikli çalışmaların da dönüşüme uğrattığı sorunsallar bütünü içerisinde "askeri tarih"in harekete geçerici olduğu devirdir.

Sosyal bilimler için bir konu

Araştırma kurumlarında (örneğin 1994'te François Léotard'ın kararıyla kurulan ve yönetimi Maurice Vaïsse ve sonrasında Jean-Claude Romer gibi üniversite hocalarına teslim edilen CEHD [Centre d'études d'histoire de la défence][4] gibi kurumlar) görülen artış [Kollektif, 1999] askeri kurumlarla üniversiteler arasındaki işbirliğinin yararlılığını gösterdi. Jean-Jacques Becker veya Stéphane Audoin-Rouzeau gibi okul müdürlerinin çevresinde [1997; eleştirel bir bakış için bkz.Cazals, 2002], "savaş kültürü" kavramını merkeze alan çalışmalar arttı. Savaş kültürü kavramı, yenilenen siyasal tarih örneğini takip ederek, "korku ve rıza" arasında gidip gelen erbaşın tepkilerini [Prost ve Winter, 2004] anlamaya yönelik "aşağıdan" yaklaşımları çoğaltırken askeri hiyerarşiyle ilgili bilgiler de derinleşiyordu [Forcade, Duhamel ve Vial, 1999]. Savaş konusu da bizatihi epistemolojik bir iyileştirmeye tabi tutuldu [Chaline, 1999]. Bir toplumun karar anı ile bir avuç karar vericinin maharetiyle üst-belirlenmiş tesadüfler arasında savaş olayı, hem tarihsel sürecin bir düğüm noktası hem de aşırı mekanist bir tarihsel belirlenimciliğin sınırlarının akademik vaka şeklinde ortaya serilmesi olarak anlaşılmaya müsaitti: Bu bağlamda Fransa'nın Mayıs-Haziran 1940 savaşı konusunda soruşturmaların sonu gelmemiştir [Crémieux-Brilhac, 1990].

4 Savunma Tarihi Araştırmaları Merkezi – e.n.

Kuşkusuz savaşın başlı başına bir inceleme konusu haline gelmesi muhteşem bir dönüş şeklinde müfredata yansımaz. Özellikle okul kitapları konuyla ilgili epey şematik ve fakir ki bu açıdan müfredattaki genel anlayışla uyum içerisinde. Ancak "Modern dönemde savaş ve barış" (1990), "Grek dünyasında toplumlar ve savaş, 490-322" (1998) veya "Toplumlar ve savaş, Avrupa, ABD, Japonya, 1911-1946" (2004) gibi soruların öğretmen alımı sınavlarında çıkmaya başlaması konunun meşruiyetine dair başlıbaşına bir göstergedir. Bu durum hiç değilse, genelde öğrenciler ve öğretim üyeleri nezdinde, öğretmen seçimine uygun "büyük sorular"ın varlığına bağlanan harekete geçirici dinamiklerin kilidini açan çalışmaların önemini tescil eder. Her halükârda sınav jürileri, uzun zamandır bizzat faillerin de haberdar olduğu bir şeyin, topluluk boyutu ile stratejik boyut arasında karşılıklı ilişki kurma yeteneğinin adaylarda olup olmadığına bakarlar.

Tipik Fransız usulü seçme tarzı olan sınav böylece kültürel ufukları genişletme vesilesi sunar; ilk planda halklar arası mübadele ve karşılaşma kiplikleriyle ilgilenen bir uzmanlık alanı için bu da en nihayetinde ufak da olsa bir hizmettir. Bu ilgi alanı sözgelimi Amerikalı Victor Davis Hanson'un çalışmalarının ayırt edici özelliklerindendir. Hanson, ona göre nihai savaşla, barış ile savaş arasına çizilen net bir çizgi, dost ve düşman ayrımı ile nitelenen "Batı tipi savaş modeli"ni geliştirdi [Hanson,1990]. Antikçağ üzerine derinlikli bir bilgiye dayanan bu kurgu çağdaş dönemin yansımalarından da yoksun değildir nitekim Hanson Ekim 2002'de tam da bu kavramsallaştırma yüzü suyu hürmetine, Irak'a yapılacak Amerikan müdahalesi hazırlıklarının berlileyici olduğu bir bağlamda "Avrupa'ya elveda" başlıklı makelesini yazar (Fransızca çevirisi *Le Débat*'nın 123. sayısında çıktı, Ocak 2003). Hanson bu makalede Avrupa'nın artık askeri zaafiyetini kabullendiğini ABD'nin ise askeri gücü istismar ettiğini iler sürüyor (Hanson bu sorunun, bir yanda Avrupa savunma bütçesini şişirerek, öte yanda Kyoto ve BM'nin uluslararası mahkemelerine daha fazla teveccüh gösterilerek kolay kolay baş edilemeyecek yapısal bir olgu olduğunu düşünür).

Haklı savaşlar, haksız savaşlar

Nitelendirme

Savaş tarihi tarih disiplinin diğer bölümlerinden daha ziyade genelleştirilmeye uygun mudur? Son derece hayati meselelerin ve faillerin tanım konusunda olağanüstü imkânlar sunan çatışmaların konu alındığı bir alanda bunda şaşılacak bir şey olmazdı. Yine de savaş fenomeni tarihçilerin aşina oldukları fakat hassasiyet arz eden zihinsel sınıflandırmalara son derece elverişlidir. 2003'te Washington ile Saddam Hüseyin'in Irak'ı arasında baş gösteren çatışma buna iyi bir örnektir: (Fransız basınının Amerikalılara telkin ettiği gibi) Bağdat yeni bir Stalingrad vakası mı olacaktı? Baas Partisi'ne karşı girişilen mücadele totalitarizme karşı demokrasi mücadelesinin üçüncü ayağı mı olacaktı? Bir çatışmayı adlandırmak gerektiğinde tarihçilere sorulan belli başlı sorular arasında nitelendirmeyle ilgili olanlar temel önemdedir: kurtuluş savaşı mı, sömürgeci mücadele mi, emperyalizmin polisinin operasyonu mu?

En azından Irak örneğinde, mevcut taraflar Cezayir çatışmalarından (1954-1962) farklı olarak "savaş" terimini kullanıyorlardı. Cezayir örneğinde Fransa ilk anda Fransız "isyancıları" bastırmaktan, Milliyetçi Cephe ise "Cezayir devletinin egemenliğini yeniden tesis için" bir savaş yürütüldüğünü düşünüyordu. Uygun tabir Fransız hukukçularının kafasında hukuki karşılığını bulmadan önce (ki bu yüzyılın sonunda olacaktır) faillerin kafasında hızla belirginleşmiş olmasına rağmen, "kurtuluş savaşı" kavramıyla kimi zaman gölgelenen bir çokboyutluluğu kuşatır. Nitekim bugün göründüğünden çok daha az keskin sınırlarla ayrılan taraflar arasında Fransa'nın Cezayir'den çekilmesine taraf olanlar ile karşı olanları karşı karşıya getiren bir sivil savaş bütün şiddetiyle patlak verdi. Bu durum Cezayir milliyetçileri tarafında, devletin ve siyasal gücün tek temsilcisi olduğunu ilan eden FLN tarafından daha da vahim hale getirildi.

Savaşın nitelendirilmesine faillerin ve kullandıkları yöntemlerin nitelendirilmesi eklendiğinde sözcük seçiminin belirlen-

mesi de bir o kadar ustalık gerektirmektedir. Bu açıdan "terörist" kavramı kuşkusuz bu sıfatla tanımlanan grubun meşruiyetiyle en yakından ilgili kavramlardan biridir. Nitekim tetöristler kendilerini bu sıfatla tanımlayan düşmanı iradelerini kabule sürükleyecek yöntmelere başvurmaya itilirler. Failler tarafından nadiren kabul edilen bu sıfat (birkaç istisna arasında en ünlüleri Jakobenler ve Bolşeviklerdir) kullananların ağzında bireylerin, grupların hatta devletin başvurdukları şiddetin gayri meşruiyetini teline hizmet eder. Bu durumda tarihçiler etki altında kalmamak adına bu tür ifadeleri kullanmaktan kaçınsalar daha mı iyi olur? Bu meydan okuma hiç kuşkusuz verimsiz olacak ve son noktada faillerin kullandığı temsillere erişimden vazgeçmeye sürükleyecektir tarihçileri. Bu noktada etkin çözüm tarihçinin terim kullanımyla ilgili sınırları bizzat çizmesi olacaktır. Bu minvalde Raymond Aron "bir şiddet eylemi psikolojik etkileri salt fiziksel neticeleriyle orantısız ise terörist olarak nitelenir" tanımını yapmıştır [Chaliand ve Blin, 2004, s. 17].

Adalet ve barış

Bu güçlükler bizi bir kere daha tarih ile etik arasındaki yakınlık konusuna getiriyor, zira "savaşı düşünmek" kaçınılmaz biçimde savaşı, insan türüne atfedilen ölüm itkisine hayıflanmanın ötesinde, haksızlığa karşı mübrem karşı güç kullanma haline getiren sürece eğilmemizi gerektirir. Aziz Augustinus'a (354-430) göre savaş kaçınılmaz bir kötülüktür ("barışa ulaşmak için savaş yapılır") intihara (kendini savunmamaya) veya zayıflara yardım etmemeye kıyasla "daha hafif bir kötülük"tür. Bu kurgu silah kültürünün egemen olduğu toplumlarda pek güçlük yaratmaz fakat Kilise şiddeti azaltmak arzusundan vazgeçmemekle birlikte kökensel günahla malül insanlık durumuna içkin şiddete başvurmayı mahkûm da etmez (örneğin Ortaçağ askeri birlikleri). Çünkü öteki yanağı çevirmek *İncil*'in ideali olmakla birlikte bütün insanların muktedir oldukları bir iş değildir. "Şahitler" ve "fakir balıkçılar" da vardır. Kısacası Ki-

lise kazuistiği olduğu kadar tarihçileri de elinin altında tutar: Aziz Thomas tiranların öldürülmesine cevaz verirken bunun ancak kurban gayrimeşru ise olabileceğini açıklar. Ve tüm egemenlerin düşmanları tarafından tiran ilan edildiğine dikkat çekmek de Kilise'ye düşer.

Bu sorular Ortaçağ uzmanlarının (Grotius veya Aydınlanma'nın bazı temsilcileri gibi) iyi bildiği sorulardır ve modern dönem savaş ilan etmede meşru Saikler üretme konusunda pek bir yenilik getirmemiştir. Paradoksal biçimde kitlelerin sahneye çıkışına şahit olan çağdaş dönem barışçılık olgusunun önemiyle boy ölçüşebilecek sayıda araştırma ilham etmekten uzaktır. Buna karşın barışçı akımlar kendilerini zaruret temeli üzerine bina ettiler; bu temel 1757 tarihli *Ansiklopedi*'nin "Savaş" maddesinde "bu son derece vahim yola ancak çokça düşünüldükten sonra başvurulması" gerekliliğiyle kabul ediliyordu. *Peace Research* ABD'de Vietnam savaşı sırasında gelişti. Bu temayı ele alan literatür Fransa'da nispeten zayıftır, zira Fransa'daki "Münih nüfuzu" (1938), 1940'taki mağlubiyet ve temanın FKP'nin tekelinde kalması barış talebinde bulunan güçlerin ve sonrasında da barışçılıkla ilgili incelemelerin gelişimini ciddi şekilde engellemiştir. Neyse ki mevcut çalışmalar arasında Verdiana Grossi'nin [1994] barışçılık akımının Hıristiyan ve liberal kökenlerine inmek konusunda oldukça değerli bir kaynak olan eserine sahibiz. Eser tarihçilik mesleğinin şu aksiyomunu da doğrular nitelikte: bir terimin kullanım alanını kestirmek için "iletişim ortamı" birincil önemdedir. Zira "barışçılık" terimi 1845'te ortaya çıkmakla birlikte ancak 1901'den sonra "militarizm karşıtı" akımla aradaki farkı belirtmek için kullanılmıştı; böylece barışçılar sonuna kadar vatansever olabiliyorlardı.

Sonraki dönemlerde, konuyla ilgili daha çok ses getiren çalışmalar yapıldı ve iki dünya savaşı arasındaki yıllar en az bilinen yıllar olarak kaldı [Kollektif, 1993; Vaïse, 1993]. Alman yazar Max Scheller'in (1927) bütünü itibariyle artık oldukça eskimiş olan bir yorum çerçevesi geliştirmesi de bu dönemdedir. Scheller sekiz tür barışçılığı birbirinden ayırt eder: kahra-

mansı-bireysel (şiddetsizlik, Boris Vian]; Hıristiyan (papalığın veya Protestan Kilisesi'nin hakemliğini referans almaya meyilli); ekonomik (Herbert Spencer'e göre barış getiren piyasa); hukuksal (Grotius, Papaz Saint-Pierre, Kant'ta olduğu gibi halkların doğal haklarına dayalı); Marxist ("yarı-barışçıl"); emperyalist (*pax romana*, Anglosakson); sınıfsal (savaşların devrimle sonuçlanacağından endişe eden); kozmopolit (ortak kültürel değerlerin yayılmasına inanan enteletüel elitler). Bir kere daha tarihçi, revaçtaki kullanımın sunduğu genel tanımların (evrensel barışı hedeflenmeye değer bir amaç sayan kişi barışçıdır) katkısını reddetmeksizin bu amaçtan yana olduğunu söyleyenleri birbirinden ayırmak açısından zorunlu bir tipoloji geliştirir. Tarihçinin küçültücü suçlamaları (bazı durumlarda "barışçı" lafı bu anlama gelir) veya tersine, başka bazı durumlarda "barışçı" sözüne aşırı bir değer yüklenmesini eleştirmeye hakkı vardır.

Tarihçi ve jeopolitik

Tarihte jeopolitik

1920'li yıllardan önce jeopolitik terimine rastlanmasa da jeopolitiğin "öncüsü" olarak (veya hiç değilse yolu hazırlayan kişi olarak) 1897'de "siyasal coğrafya" terimini (*Politische Geographie*) ortaya atan Alman Friedrich Ratzel'i düşünebiliriz. Onun iktidarın yayılımında mekânın önemi üzerine tezlerini Britanyalı Halford J. Mackinder (1904) geliştirecektir. Mackinder Avrasya'nın deniz kuvvetlerine yani Büyük Britanya ve ABD karşısında "eksen" teşkil edişinin stratejik önemini vurgular. Bu yorumlama çerçevesinin varsaydığı sürekliliğe inanırsak Anglosakson devletler 20. yüzyılda önce Alman ardından Sovyet hegemonisiyle kıta toprakları üzerinde ölümcül bir karşı karşıya geliş yaşayacaktı. Jeopolitiğin bir diğer öncüsü Amerikalı amiral Alfred T. Mahan (*Naval Strategy*, 1911) bu analizden yola çıkarak, denizci devletlerin denizleri üzerindeki egemenlikleri ve stratejik üsleri elde tutmaları dolayısıyla kıta üzerinde-

ki hegemonik iktidar yayılımına ket vuracakları sonucuna vardı. Ve gerçekten iki dünya savaşında da müttefiklerin stratejilerinin temelinde bu tasavvurlar olmuştur; sonrasında, soğuk savaş sırasında aynı görüşler çevreleme politikasına kuramsal çerçeve oluşturacaktı.

İki dünya savaşı arasındaki Fransa'da "siyasal coğrafya", uygulama alanını, özellikle de André Siegfried başkanlığında yapılan seçim incelemelerinde buldu esas olarak. En iradeci yaklaşım Almanya'da gelişti zira halkların ve ırkların doğuştan gelen niteliklerini özlerine bağlayan jeopolitisyenler insanların doğal çevreyi ehlileştirme ve siyasal projeler yararına doğaya tahakküm etme yetenekleri üzerine vurgu yaptılar. Münih Üniversitesi'nde profesörlük yapmış ve *Zeitschrift für Geopolitik*'in kurucusu (1924) General Karl Haushofer gibi Nazi kuramcıları tarafından geliştirilen hayat sahası (*Lebensraum*) kavramı üzerinde bu kadar durulmasının sebebi de budur: Bir coğrafyanın Almanlaştırılması sadece anayurda katma kuramıyla (tarihte Almanların olmuş ve/veya Alman halklarına yurt olmuş toprakların kazanılmasıyla) ilişkili olmayıp esasen biyolojik bir varkalım ihtiyacına karşılık gelir. Bu bakış açısıyla siyaset coğrafi kısıtlamalardan önce gelir, nitekim Berlin vadisinin Sibirya'daki Yenissei'ye kadar uzanması gibi bazı "doğal" faktörlerin önemine vurgu yapılır.

Jeopolitik, Nazi bağlantısı sebebiyle gözden düşmüştür, ta ki bazı coğrafyacıların kendi yaptıkları işi iktidarın hizmetinde coğrafyaya egemen olma aracı olarak yorumladıkları 1970'li yıllara kadar. Bu coğrafyacılar, üçüncü dünyacı/solcu bir perspektifle, kendi disiplinlerinin madunların özgürleşmesi projesi hizmetine de sunulabileceği sonucuna vardılar. İnisiyatifleri "antiemperyalist" olmasına karşın FKP'ye ve Sovyet sosyalizmine karşı büyüyen bir entelektüel meydan okuma ikliminde vuku buldu. Saygon'un düşmesinin ertesi, ABD'nin komünist sistemin baskısı karşısında güçsüz göründüğü 1976 yılı *Coğrafya her şeyden önce savaşa hizmet eder* yılı oldu. Bu taşlamanın sahibi, aynı yıl çıkartılmaya başlayan yeni *Hérodote* dergisinin başındaki Yves Lacoste'tur. Dergi ilk sayılarını Amerikan

uçaklarının Kuzey Vietnam'daki, Şili ve Küba'da yaptığı bombardımanları konu etti (hâlâ kutsallık haresi taşıyan Fidel Castro'nun bir makalesi ilk sayfayı süslüyordu). Aslında derginin alt başlığı "Stratejiler, coğrafyalar, ideolojiler"di. 1982'de Fransa'daki ideolojik panaroma altüst olduktan sonra (solun büyük kısmı Afganistan'ın işgalinden ve SS-20 misillerinin yerleştirilmesinden sonra açıktan açığa Sovyet karşıtı oldular) alt başlık da değişip "Coğrafya ve jeopolitik dergisi" haline geldi. Ertesi yıl Fransa, Avrupalı barışçı dalganın karşısında bir engel olarak ortaya çıktığında üçüncü dünyada silahlı çatışmalar uzmanı Gérard Chaliand ve tarihçi Jean-Pierre Rageau, "Dünyadaki güç ilişkilerinin jeopolitiği" alt başlığıyla ve Mackinder, Mahan, Ratzel ve coğrafyacı Pierre Vidal de la Blanche'a atıfla çıkarttıkları *Atlas stratégique* ile bariz bir başarı kazandılar [Chaliand ve Rageau, 1983]. Jeopolitik Fransız entelektüel arenasına kalıcı biçimde yerleşmişti artık.

Tarihçilerin konumu

"Jeopolitik" terimiyle birlikte Michel Foucher gibi bir sınırlar uzmanına göre biraz "tumturaklı" bir ifadeyle karşı karşıya kalmıştık; üstelik terim bu pratiğin hesaba katma iddiasında olduğu sayısız alana bağlanan bir toplum uzmanlığına referansta bulunuyordu. Etimolojisine bakarsak Petit Robert'in verdiği tanım daha en başından tarihçinin bu bilimsel alan üzerinde hak iddia etmesi için yeterli gibidir. Zira jeopolitik eğer "coğrafyanın doğal verileri ve devletlerin politikaları arasındaki ilişkilerin incelenmesi" ise jeopolitikle ilgili uygulamalarda tarihin mükellef bir yeri vardır pekâlâ çünkü (her ne kadar tanımda coğrafyayla ilgili "doğacı" bir yaklaşıma yaklaşılmışsa da) iktidar ilişkilerinin ve siyasal güç münasebetlerinin incelenmesi tam da tarihin alanına girmektedir.

Tarihselleştirme göreceleştirme demektir; süreklilikleri (hatıralar ve nefretler de dahil) olduğu kadar dinamikleri ve kopuşları da layık olduklar yere yerleştirmektir. Bu perspektiften bakıldığında tarihçi coğrafi-siyasal bir konfigürasyonun farklı

bileşenlerini gereğince değerlendirmeye tamamen ehil görünmektedir. Bunlardan bazıları:

– Sınırların inşası (örneğin Avrupa'dakilerin): Bunların bariz keyfi karakteri belirleyici boyutlarını azımsamaya yol açmamalıdır zira failler sınırların dokunulmazlığını ileri sürmek konusunda hemfikirdirler (Oder-Neisse, Afrika);

– Dini faktörler: metinlerle (örneğin *Kuran*'la) zoraki uyumlu hale getirmeden ağırlıklı eğilimlerin hesaba katılması fakat metinlerin basit yorumsal kestirimlere de indirgenmemesi gerekir.

– Güç ilişkilerinin değerlendirilmesiyle ilgili bilgiler veren dünya görüşlerini bizzat koşullayan medeniyet ve kültür iklimleri (ulusal da dahil olmak üzere farklı seviyeler). Bir durumun analizinde (1936 Martı veya 1940 Mayısı'ndaki durumlar gibi) sadece güçler dengesinin değil ama özellikle de faillerin bu güçler dengesini algılayışını da değerlendirmek uygun olur (korku veya üstünlük kompleksi sebebiyle düşmanın gücünü azımsamak veya abartmak).

Bu değerlendirme faillerin ideolojik yaklaşımlarından ve genel durum içinde sahip olunan "kanı"ların hesaba katılmasından bağımsız değildir. Örneğin Fransa'nın Ortadoğu veya "Arap politikası" Avrupa dışındaki bu sahada gerçekleştirilen operasyonlarla –farklı derecelerde– ilgi duyan insan topluluklarının Fransa sınırları içindeki varlığıyla tümüyle ilgisiz olabilir mi?

Dolayısıyla tarihçi jeopolitik pratikler ile arasına mesafe koymalıdır, zaten bu jeopolitiğin nasıl ortaya çıktığından bu uygulamaların araçsallaştırılmaktan veya toplumsal taleplerden azade olmadığını bilecek kadar haberdardır. Benzer şekilde jeopolitisyenin tercih ve konumlarında az veya çok zımni olarak içerilen ideolojik çarpıtmaların da farkındadır. Bu epistemolojik korkuluklar geopolitik başlığıyla anılmak isteyen bilimsel pratiklerin kimi zaman sorgulanmasının kaynağında bulunur:

– Jeopolitik esasen milliyetçiliğin bir ifadesi midir? Hiç değilse demokratik ve entegrasyonist söylemin arkasında toprak egemenliğini koruma fikri olduğunu ifşa eden Cenevreli coğ-

rafyacı Claude Raffestin'in [1995] Lacoste'a karşı getirdiği suçlama bu yöndedir. Daha da vahimi ulusal sahanın yeniden değerlendirmeye tabi tutulması Raffestin'e göre güncel çatışmalara (Yugoslavya) nüfusun yeniden yerleştirilmesi temelinde çözümler getirmeyi kolaylaştırmaya yaramaktadır;

– Jeopolitik "medeniyetçi" ve/veya tüccar emperyalizmin ideolojik kamuflajı değil midir? Amiral Rahan'dan Samuel Huntington'a [1996, 1997] Atlantik jeopolitiği bu minvalde, etnomerkezci bir hiyerarşizasyon (buna göre Anglosaksonlar Batılılığın en kâmil formunu temsil ederler) ile evrenselci bir hiyerarşizasyon (Almanların ardından Arapların bile demokrasiye hakları vardır) arasında salınan bir modeli yaygınlaştırmıştır;

– Jeopolitik devletin çıkarlarını ideolojik yönü son derece ağır basan faillerin girişimleri ardına gizleyen bazı tarihçiler tarafından *Realpolitik*'in fetişleştirilmesine yol açmamış mıdır? Gabriel Gorodetsky'nin [2000] yaptığı Alman-Sovyet paktı analizi örnek verilebilir. Gorodetsky Stalin'in tutumundaki "rasyonaliteyi"yi açıklarken Moskova'nın durum değerlendirmesi yaparken sahip olduklarının "realist" bir gözle değerlendirdiği tespitinden yola çıkar ve yazara göre bu konuda Fransız dışişleriyle Moskova arasında benzerlik kurulabilir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

TARİHÇİLİK MESLEĞİ

11

Kaynaklar

> "Tarih yazılı dokümanla yapılır şüphesiz. Eğer bunlar mevcutsa. Fakat aynı zamanda tarihçinin, becerisine dayanarak, yararlanabileceği her şeyi kullanmasıyla yapılabilir tarih ve yapılmalıdır da. Yani kelimelerle, göstergelerle. Olay yerinin özelliklerinden, kiremitlerden veya yeryüzü şekillerinden ve yabani otlardan yola çıkarak; ay tutulmalarından ve koşum takımlarından; jeologların yaptığı kaya tetkiklerinden ve kimyacıların yaptığı metal kılıç incelemelerinden yararlanarak."
>
> – Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire* (1953).

Tarihin yazıyla özel bir bağı vardır. Bu temel özelliği ifade ettikten sonra şunu belirtelim ki arşivler her ne kadar tarihçinin iş görmesi açısından vazgeçilmez bir kaynaksa da kullanılabilecek tek kaynak değildir. İnsani faaliyetlerin –sanatsal veya işlevsel faaliyetlerin– geride bıraktığı izler arasında yerini alan canlı veya ölü tanıklıkların da söyleyecek şeyleri vardır. Bu göstergelerin tamamı geçmişi anlamaya çalışan herkes için kendi başına birer kaynak oluşturur. Bu farklı türden belgelerin sınıflandırılmasında tarihin dört temel dönemi arasındaki dağılım eşitsizdir. Ve yeni görsel-işitsel malzemelerin varlığı araştırmacının iş yükünü arttırmakta, kâğıtlarla baş ba-

şa alışılagelmiş mesaisini her geçen gün biraz daha bozup değiştirmektedir.

Teknik ilerlemeler kaynaklar arasında yapılan bildik ayırımları sarsmıştır ve tipolojiler bir tarihsel dönemden diğerine farklılık gösterir. Faydalı ve esnek birkaç tanımı akılda tutmakta bu açıdan da fayda vardır. Örneğin deşifre edilebilir dokümanların kaynağında *arşivler* bulunur ve arşivler "anıt yapıtlar" gibi –hiç değilse bu yapıtların inşaları sırasındaki tasarılar düşünüldüğünde– merak uyandırmak ve kolektif bir bellek oluşturmak için değil bazı olayların izlerini muhafaza etmek için oluşturulmuşlardır. Yani genel kural olarak arşivler tarihsel bir ereğe göre kurulmamışlardır.

Üniversite meşeli bütün yayınların kaynakça bölümlerinde yazarlar (malumatın kökeni olan) *kaynaklar* ile (hiç değilse teoride bu kaynaklara dayanan) *çalışmalar* arasında ayrım yaparlar. "Doküman" tabiri (*documentum*: "eğitime yarayan" manasındadır ve doktora da *docere* fiilinden gelir) kanıt veya öğreti işlevi gören bütün yazıları ifade etmek için kullanılır. Kökeni itibariyle –örneğin siyasal iktidar için– bir çalışma gerecini ifade eden bir idari doküman (muhafaza edilip/arşivlendiği takdirde) *tarihsel bir doküman* haline gelir. Ders kitaplarında veya öğretim pratiğinde bazen kaynaklar ile çalışmalar arasındaki bu fark (maalesef) silinmeye yüz tutar ve böylece "dokümanlar" (örneğin eski bir tarihçinin yapıtından bir parça) eğitmen tarafından seçilen bir örnek veya malzeme işlevi görebilir. Gerçi tarih yazımıyla ilgili çalışmaların kendi başlarına ilginç bir kaynak oluşturdukları doğrudur fakat bu ancak yazarların kullandıkları temsillerle ilgilenildiği takdirde böyledir. X şahsının Y konusunda yaptığı çalışma genel kural olarak Y konusu üzerine değil de X şahsı üzerine bir kaynak olacaktır (genel olarak ve özellikle de antik tarih söz konusu olduğunda eldeki tek ipucunun o dönemin tarihçilerin yazılarında bulunabilmesi mümkündür).

Geleneksel olarak (ve bilhassa da çağdaş tarihte) kullanılan *el yazması kaynaklar* (daktiloya çekilmişler de dahil) arasında bir ayrım yapılır: Arşivler *kamusal* (ulus, il, belediye çapında)

veya *özel* olabilir. Özel arşivler uzmanlaşmış bazı kuruluşlara teslim edilebilir; bölgesel bir yetki alanına bağlı olan veya mülk sahibi ve mirasçılarına ayrılmış arşivler olabilir. Noter ve şirket arşivlerini de bu kategoriye dahil edebiliriz. Derlenmiş (sözel veya yazılı olarak verilmiş) *tanıklıklar* kimi zaman tarihçinin "özel arşiv"inde yer alabilir; bu durumda arşiv sahibi bilginin doğruluğunu kontrol etme imkânlarını meslektaşlarına kendisi sağlamak durumundadır.

Basılı kaynaklar resmi yayınları, basın yayını, örgütler tarafından yayımlanan dokümanları (örneğin bir meclis raporunu), söz konusu dönemle ilgili güncel yayınlar, el ilanları ve risaleleri kapsar. Bunlardan bazıları "çalışma" bazıları ise edebiyat kaynaklı olsalar da. Malzeme genellikle kâğıttır ama giderek görsel-işitsel malzemeler de kütüphanelerde ve kullanımda kendilerine özgü yere kavuşmaktadır (ikonografik boyutla ilgili olarak bkz. 12. bölüm).

Antik tarih kaynakları

Keşfedilmesi gereken kaynaklar

Antikçağ arşiv ihtiyacından habersiz bir çağ değildi ancak bu dönemdeki arşivler ancak nadiren muhafaza edilebilmiştir. Örneğin bazıları sıra dışı muhafaza koşullarından yararlanmışlardır: Bu durum kullanılan malzemeye (Yakın Doğu'nun kil tabletleri) olduğu kadar (Lagid hanedanının idari sistemini bizlere tanıtan Mısır papirüsları örneği veya MÖ 261 ile 229 arasında Filadelfiya'yı yöneten bir Yunan olan Zenon'un özel arşivleri örneğinde olduğu gibi) sıcak ve kuru bir iklime veya özel bazı durumlara bağlanabilir – örneğin MS 79'da Vezüv yanardağının patlaması L. Caecilius Jucundus adında bir bankerin hesaplarının günümüze gelebilmesini sağlamıştır.

Ancak genellikle antik dönem tarihçileri aslında arşiv olmadıkları halde bir kısım bilgileri arşivlerden alan ve bu dolayımın bütün risklerini de barındıran kaynaklarla yetinmek zorunda kalırlar. Her şeyden önce büyük derlemeciler olan Yu-

nan-Latin yazarlar geçmişleriyle ilgili yazarlarken orijinal dokümanlara başvurmayı veya tanıkları sorgulamayı bütünüyle ihmal etmemişlerdir. Örneğin Suetonius güvenirliğini büyük ölçüde, önce Traianus sonra Hadrianus döneminde palatin yönetiminde aldığı görevler sayesinde kraliyet arşivlerine erişebilmesine borçludur. Asker tezkerelerine gelince, arkeologların İmparator Claudius dönemi sonrasında sıklıkla rastladıkları bu bronz tabletler imparatorluk yasalarının içeriğinin tasdikli bir suretini, bir özetini sunarlar ki vaktiyle bunların orijinalleri Kapitol tepesinde (sonrasında Domitian döneminden itibaren Platin tepesinde) sergilenmekte ve Roma'daki kamu arşivlerinde muhafaza edilmekteydi.

Buna rağmen Antikçağ tarihçisinin arşivlerle ilişkisi oldukça sınırlı bir ilişkidir. Bu fakirlik antik dünyayla ilgili dokümanların tamamına özgü bir karakteristiktir, nitekim bu dokümanların mutlak olmamakla birlikte göreli bir kıtlığı vardır; kıtlık mutlak değildir çünkü dokümantasyon faaliyeti bazı durumlar hariç, hiç de ihmal edilebilir düzeyde değildir ve görelidir çünkü bu kaynaklar içinden çıktıkları karmaşık gerçekliği ancak çok kusurlu biçimde kuşatabilirler. Bunun nedeni büyük oranda aradan geçen zamanın uzunluğudur.

Bu kıtlık tarihçilerin hiçbir *a priori* olguyu ihmal etmemelerini zorunlu kılar. Bugün Antikçağ tarihi, Rönesans'tan beri bu dönemle ilgili birikimimizi temellendiren yazılı metinler kullanılarak yapılmıyor. Artık kullanılan dokümanlar antik toplumlardan günümüze dek muhafaza edilmiş her parçayla iç içe geçmiş durumdadır. Bu doğrultuda kaynaklar iki kategoriye ayrılır; *yazılı kaynaklar* ve *maddi kaynaklar*. İlk kategori malzemesi ne olursa olsun (parşömen, papirüs, taş, metal, ağaç) her tür metni kapsar. Daha belirsiz olan ikinci kategori, o dönemin insanlarından kalmış metinsel olmayan her türlü somut izi (yapılar, nesneler, çizimler) barındırır.

Kaynakları muhafazadaki güçlükler her iki kategori için de temkinli bir kullanımı gerekli kılar. Doğrudan günümüze ulaşmış neredeyse hiçbir antik el yazması yoktur: Çoğunu Ortaçağ'da çıkartılan suretlerinden veya daha geç dönemde yaşamış

yazarların parça parça yaptıkları alıntılardan biliyoruz. Bu atıflar orijinal metinleri aktarsalar da çoğu zaman okuma ve yorumlamaya dair yığınla sorun doğururlar.

Bütün bu sebeplerden ötürü Antikçağ tarihçilerinin kullandığı kaynakların çoğu gerçekte başka dallarla müşterek gerçekleştirilen bir çalışmanın ürünüdür. Filoloji aynı metnin farklı nüshalarını araştırıp karşılaştırır ve ancak ondan sonra güvenilir bir versiyon önerir; epigrafi parçalı veya zarar görmüş yazılı metinleri deşifre edip kullanılır hale getirmeye, gerçekliklerini doğrulamaya yarar; arkeoloji nesneleri ve tesisleri gün yüzüne çıkartır ve onları tarihlendirip yorumlayabilmemiz için statigrafik ve tipolojik bağlamları içerisine yerleştirir. İdeal olan tarihçinin (bazen tartışmalı bir ifadeyle "yardımcı bilimler" tabir edilen) bütün bu farklı uzmanlık alanlarına hâkim olmasıdır; pratikte ise genellikle bu alanları meslek haline getirmiş kişilerle işbirliği yapar. Bir defa ortaya çıkartıldıktan sonra bu kaynaklar önemli bir arşivleme işleminden geçerler (eleştirel basımlar, müze koleksiyonları, muhafaza edilmiş arkeolojik kazı alanları) ki böylece korunmaya ve başvurulmaya müsait duruma gelirler.

Maddi kaynaklar giderek daha başat hale mi geliyor?

Dokümantasyondaki açıkları karşısında tarihçi bu açıkları doldurabilecek veya hiç değilse izale edebilecek durumda olmayı isteyecektir. Boş bir umut da değildir bu. Antik kaynaklar değişime tümüyle kapalı değildir. Buna karşın bütün kaynaklar da benzer bir yenilik perspektifi de sunmaz. Yeni kaynakların veya bugüne kadar kayıp sayılan kaynakların keşfedilmesi 19. yüzyılda hâlâ olasıydı. Örneğin Cicero'nun *De Republica*'sının, Aziz Augustinus'un 119-140. mezmurlar için kaleme aldığı el yazması yoruma iliştirilmiş olarak keşfedilmesi 1822 yılında olmuştur. Fakat bu yenilik perspektifi bugün için çok daha az olasıdır (en azından Yunan-Roma dünyasıyla ilgili kaynaklarda). Papiroloji bunun dışında tutulabilir, zira MÖ 2. yüzyıl

sonunda yaşamış meşhur Yunan coğrafyacı Efesli Artemidorus'un el yazması eseri *Description de la tere* MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen bir Mısır papirüsü üzerinde 1998 yılında keşfedilmiştir [Galazzi ve Kramer 1998, s. 189-208]. Papirolojinin yanı sıra özellikle arkeoloji, nümizmatik ve epigrafide hâlâ sürprizlere gebedir. Bu tür malzemelerle ilgili akademik yayınlarda gözlenen kayda değer bolluk buna yeterli kanıttır.

Göze çarpan bazı keşiflerin yarattığı yankılar (1994'te İskenderiye deniz fenerinin keşfi) Antikçağ ile ilgili araştırmaların en önce arkeolojiye bağlı olduğu şeklinde eğitimli kamuoyunda zaten var olan kanaati pekiştirdi. Ancak bu kanaat meslekten bazı kişiler tarafından paylaşılmıyor ve bu sebepsiz de değil. Nitekim bilmediğimiz (veya yeterince tanımadığımız) toplum ve dönemlerle ilgili olarak bilgi birikimimizi maddi kaynakların katkıları dışında önemli ölçüde geliştirmemiz mümkündür. Üstelik bu kategorideki kaynakların incelenmesiyle sağlanan verilerin kullanılması yeni araştırma sahaları açtı; örneğin iktisat tarihi, sosyal tarih, zihniyet ve teknik tarihi gibi yazılı metinlerle pek de iyi tüketilemeyen alanlardı bunlar. Bu bağlamda tarihin konusunun yeniden tanımlanışı sırasında antik tarihin zengin katkı sunmasında maddi kaynakların büyük payı olduğu kesindir.

Ancak, bu tür kaynakların giderek daha çok yeğlenmesi kimi zaman 18. yüzyıldan bu yana yazılı kaynakların önceliğini tartışma konusu eden bir eğilimle birleşir. Tarihçileri farklı türden kaynaklara başvurmaya ittiği ölçüde faydalı olan bu sorgulama, bir tür "yenilik peşinde koşma" adına kısır biçimde bir hiyerarşik önceliği bir diğeriyle değiştirmeye vardığı durumlarda şüpheli hale gelir.

Bu olasılık karşısında şu hatırlanmalıdır: metinlerin aksine kalıtlar veya figürler (siyasal veya ideolojik bir söylemi yansıttıkları zaman bile) tanımları gereği dilsizdirler. Onları bağlamları içine yerleştirerek, benzer buluntularla ilişkilendirerek ve başka dokümanlarla (özellikle de eğer mevcutsa, metinlerle) kıyaslayarak "konuşturmak" gerekir. Bu işlem olmadan bir duvar kalıtı, bir para veya bir vazo parçası sadece kendileriy-

le ilgili malumat verirler. Bunun tersine kıyaslama arayışı veya teorik modellere başvurma, özellikle de herhangi bir metinsel referansın yokluğunda sürekli bir aşırı yorumlama tehlikesine yol açar.

Ne kadar tuhaf görünse de maddi kaynakların "nesnelliği" ile metinlerin "öznelliği"ni birbirinin karşısına koymak süre giden bir yanılgıdır. Oysa bir arkeolojik sit alanı Ortaçağ kopyacıları tarafından dolaylı yoldan nakledilen bir Antikçağ yazarının yapıtından daha "otantik" değildir: Sadece farklı sorunlar çıkartır ama bu sorunlar da kazı süreci sırasında eseri ortaya çıkartan kişinin dolayımına bağlıdır yine.

Kuşkusuz epigrafi bu bağlamda ayrıcalıklı bir statüye sahiptir. Paralar gibi yazıtlar da hem bir yazılı hem de maddi bir kaynaktır. Fakat yazıtların edebi metinlere kıyasla üstünlüğü sayılarının düzenli biçimde artması, paralara kıyasla üstünlüğü ise edebi niteliktekiler de dahil olmak üzere çok çeşitli ve zengin metinler sunabilmeleridir. MÖ 7. yüzyıla ait on iki tablet sayesinde tanıdığımız *Gılgamış Destanı* buna bir örnektir. Yunan-Roma antik dönemiyle ilgili olarak bu yazıtlar ayrıca, bireysel ve özel hayatı da yansıtmak suretiyle toplumsal hayatın bütün boyutlarını aydınlatır. Benzer şekilde epigrafik külliyata dayanan tarih incelemeleri son birkaç on yıl boyunca artma eğiliminde olmuş ve yazıt bakımından daha fakir dönem ve alanlar aleyhine bir dengesizlik yaratmıştır. Örneğin Roma'yla ilgili olarak, principatus dönemini inceleyen araştırmalar ile cumhuriyet dönemini inceleyen araştırmalar arasındaki oran tersine dönmüştür, oysa geleneksel olarak klasik dönem yazarlarının yarattığı cazibe daha öncesinde Cumhuriyet dönemini inceleme eğilimini öne çıkarıyordu.

Kaynakları karşısında tarihçinin konumu

Antikçağ tarihçilerinin L. Febvre'in bu bölümün başında aktardığımız uyarısını kesinlikle ciddiye aldıkları anlaşılmış olmalı. Tarihçinin yöntemi, her bir tarihsel sorun için, ne kadar ufak da olsa her türden göstergelerin bütünlüğü hesaba katarak

dokümantasyondaki yetersizlikleri telafi etmektir. Bir soruşturmacı gibi her tür kaynağı dikkatle incelemesi, onları kendi aralarında sistematik biçimde eşleştirmesi gerekir. Aceleci kıyaslamalardan, sağduyunun telkin ettiği argümanlara meyletmekten sakınmalıdır zira M. I. Finley'nin hatırlattığı gibi bunlar kendi düşünme biçimlerimizi, kimi kez kabul etmek istediğimizden çok daha büyük bir başkalık boyutuna sahip geçmiş üzerine yansıtmaya yarayan "genellemeler"den ibarettir [Finley, 1981, s. 121-142].

Antikçağ tarihiyle ilgili kaynakların sayıca azlığı ve bize yabancı olan nitelikleri bu dönemlerin tarihini derinlemesine tanıma olanaklarımızı kesinlikle sınırlandırmaktadır. Fakat genellikle hayal kırıklığı yaratsa da bu durum bize tarihçinin hangi devir söz konusu olursa olsun geçmişi bütünüyle kavramayı beklememesi gerektiğini olanca kesinliğiyle hatırlatma avantajına sahiptir. Bu bağlamda bize uzak bu gerçekliğin parçaları tarih yazımına engel oluşturmak bir yana, tam da sınırlı olmalarıyla bizi tarihçilik mesleğinin özü olan yöntemsel özeni elden bırakamamaya çağırırlar.

Şu olgu dikkate alındığında bu yöntemsel özenin vazgeçilmez bir zorunluluk olduğu daha iyi anlaşılır: Antikçağ tarihçisinin üzerinde çalıştığı kaynakların, en yakın dönemlerin tarih yazın sürecini etkileyen iktidar ve kolektif bellek oyununun bütünüyle dışında kaldığını düşünmek yanılgı olur. Uzak bir geçmişe ait kalıntılarla ilişkinin ikircimini kitabı mukaddes arkeolojisinden daha iyi yansıtan bir alan bulunamaz. 1947'de Bedeviler tarafından Umran'da bulunan Ölü Deniz Yazmaları etrafında dönen ve 1977 ile 1991 yılları arasında medyaya çokça konu olmuş tartışma, saçmalığa varan bir gizli tezgah fikrinin (burada söz konusu olan Vatikan'ın tezgâhıdır ve bu tez özellikle de M. Baigent ve R. Leigh tarafından geliştirilmiştir [1992]) iki bin yıllık geçmişi olan metinlerin incelenmesine engel olamayacağını göstermiştir. Öte yandan kimi milliyetçi akımların prestijli geçmişin kalıntılarının araştırılmasından ve bunlara tartışmalı bir değer atfedilmesinden beslenebildiği görülmüştür (örneğin Nebukadnezar'ın Babil'in Saddam Hü-

seyin Irak'ında diriltilmeye çalışılması). Daha mütevazı bir düzeyde yakın zamanda yayımlanmış bir kitapta Alesia Savaşı'nın kurgusal kişiliklerine yeniden hayat verilmesi, yerel ve bölgesel kimlikler için göz ardı edilemez bir temel olmayı sürdüren arkeolojinin Fransa örneğinde yol açabildiği heyecanların saçmalık derecesine varan bir örneğini sundu.

Kaynakların araçsallaştırılışındaki bu imkânlar karşısında tarihçinin uygulayacağı yöntemsel titizlik, Antikçağ uzmanlarının kendi kaynakları ve bu kaynaklardan yararlanma tarzları hakkında yürütecekleri fikirleri giderek daha değerli kılan kesin bir teminat oluşturuyor.

Ortaçağ tarihi kaynakları

Ortaçağ döneminin yazılı kaynaklara dair ilk kez yöntemsel bir analiz ve eleştiriye muhatap oluşunun (özel olarak Maurusçuların 17. yüzyılda belge inceleme yöntemini icat edişi – konuyla ilgili bkz. s. 75) son noktada, şu ya da bu tür kaynaklara erişimi sağlayan akademik ve kurumsal aygıtların işleyişini ağırlaştırdığına kuşku yoktur. Fransa'da bu doğrultuda, dünya çapında ünlü merkezler oluşmuştur ve bunlardan biri olan Chartes Ekolü özellikle de "yardımcı" denilen bilimler alanında günümüzde bile hâlâ konuyla ilgili en ileri kurumlardan birisidir. Fakat bu aynı zamanda, Ortaçağ kaynaklar üzerinde genel bir düşünümün gelişimini yaklaşık 1970'li yıllara kadar geciktirmiş ve böylece asırlardır var olmuş geleneksel yöntemlerin, alt dalları önemli ölçüde genişlemiş bir tarih bilimi gereksinimine uydurulmasına engel olmuştur. Ancak arşivleri ve arşiv görevlilerini, yardımcı bilimleri Ortaçağ tarihinin merkezine yerleştiren ve arkeoloji, sanat tarihi gibi alanları en iyi ihtimalle sanat tarihçilerine yahut meraklılarına teslim eden eski tipoloji son otuz yıldır tümüyle altüst olmuştur. Yardımcı bilimler, arkeoloji ve Ortaçağ sanat tarihi alanları kendi içlerinde de, son üç dört on yılda tarih disiplinlerinin maruz kaldığı büyük bir epistemolojik *aggiornamento*'nun [güncelleme – ç.n.] yarattığı sekme etkisiyle parçalara ayrılmıştır. Ortaçağ kaynaklarıyla ilgili

her tipoloji artık bu değişimleri dikkate almak zorundadır. Ve pek kıymetli Maurusçu kaideler esas yöntem olarak kalacaksa, bugün gözlerimiz önünde gerçekleşen anlaşmaların önce dışsal sonra içsel analizlerini belirleyecekse, bu ancak yöntemin çok daha kapsamlı biçimde anlaşılması ve her tür kaynağa uygulanması şartıyla mümkündür. Eğer bütün bu kaynaklar tarihçiye ifşa edilmiş ve anlamlı malumatlar sağlıyorsa, bu onların kendi başlarına tarihin nesnesi olmaları, tarihsel açıdan anlamlı olmaları sebebiyledir.

Bürokratik nedretten bürokratik bolluğa

Bu bahsettiğimiz eğilim Ortaçağ ile ilgili yazılı arşivlere dair basit bir tipolojiyle yetinmeyip, Ortaçağ yazısının statüsünü ve üretim koşullarını da dikkate almayı gerekli kılıyor.

Bu dönem süresince üretilen veya muhafaza edilen yazıların sayısındaki artış gerçekten de çarpıcıdır. Erken dönem Ortaçağ'da yazılar için kullanılan ve epey de lüks olan malzeme parşömendir; her sayfa için ölü doğmuş bir manda kullanıldığı düşünülürse, bir kitabın veya defterin ne kadar masraflı olduğu tahmin edilebilir. Sadece keşişler, krallar ve büyük prensler gibi çok küçük bir seçkinler grubu kitaplara erişebilmektedir. Kâğıt 11. yüzyıldan itibaren ortaya çıkıp 12. yüzyıl boyunca yaygınlaşır: Dövülmüş ve preslenmiş kumaş parçalarından üretilen kâğıdın çok sağlam ve çok daha az pahalı olduğu anlaşıldı. Bu koşullar altında yazı küçük soylular arasında da yayıldı ve saray çevrelerinde iyice yaygınlaştı. Bu yüzden yazılı eser üretimi de arttı ve bu sadece masrafların azalmasına da bağlı değildi. Papalık kurumları (ve onun model teşkil ettiği) kraliyet, prenslik ve belediye teşkilatları çok kısa sürede gelişme gösterdiler ve yazının kullanılışı olağanüstü biçimde arttı; o kadar ki 14. yüzyıldan itibaren artık bir bürokrasiden söz etmek mümkündür. Daha o tarihlerde belgeleri sabit bir yerde muhafaza etmek zorunluluğu hissedilmiştir ve bu iş için 1150 yılından önce İngiltere veya Katalonya'da, Fréteval felaketinden sonra 1194'te ise Fransa'da kralın sarayı kullanılmıştır (Philippe Au-

guste Aslan Yürekli Richard'la kendisini karşı karşıya getiren bu savaş sırasında çok önemli arşivleri yitirmiştir). Kraliyet arşivlerini beylerin ve sonra da tüccarların arşivleri takip eder. Bu gelişim sürecinde noterler merkezi bir yere sahiptir; din adamlarının ardından, daha doğrusu onların eşlikçisi olarak her yerde bu sürecin başlıca faillerinden olmuşlardır. Hukuk tahsil etmiş ve otorite tarafından yine yazıyla yetkilendirilmiş laik kişiler olan noterler 11. yüzyıl sonunda önce İtalya'da, 13. yüzyılda güney Fransa'da görülmeye başlarlar; kuzey Fransa'da aynı rolü papanın veya kralın tabeyonları oynamaktadır. 13. yüzyıldan itibaren bu insanlar en iptidai olanları da dahil her kasabada toplumsal hayatın (evlilik, vefat, miras gibi olayların) merkezi figürleri olarak mevcutturlar. Üstelik krallar, prensler ve papaların idari yazışmalar için, daha doğrusu artık hiçbir işin yazısız yürümediği idareyi organize etmek için istihdam ettikleri insanlar da yine noterlerdir (Guyotjeannin ve diğerlerinin verdikleri rakamlara bakılabilir [1993]).

Ortaçağ yazısı: Bir otorite statüsü

Yazının statüsü Ortaçağ'ın bin yılı boyunca çok daha az gösterişli biçimde evrimleşir. Temelde yazı, kuşkusuz *Kitabı Mukaddes*'in statüsü dolayısıyla otoriteyi sağlayan ve temellendiren şey olmayı sürdürür. Örneğin hukuksal kanıt sayılır. Kimi sanatsal ve bilimsel formları dışında yazı asla yansız ya da etkisiz değildir. Yazının temel ilkesi bir eylemi resmileştirmektir; nihai ve kesin formu içinde yani bir mühür, imza halindeyken sahip olduğu otantik değerle sistematik bir şekilde kendini empoze eder. Tarihçiler geleneksel olarak, Ortaçağa ait yazılı arşiv kayıtlarını çeşitli kategorilere ayıragelmişlerdir: normatif kaynaklar, pratik kaynaklar, inananların eğitimine yönelik kaynaklar, papalıkla ilgili kaynaklar, anlatı yazıları, kuramsal incelemeler. Normatif kaynaklar otantik bir değere sahiptir (hem yazarlarının kimliğini yansıtmaları açısından hem de içerik bakımından iki yönlü olarak), fakat başka tip kaynaklar da benzer bir değere sahiptir. Hatta Ortaçağ'ın sonunda oldukça yaygın

olan ve epey değerli bir kaynak sayılan muhasebe kayıtları basit bir yönetsel belge olmanın ötesine geçer, otantik bir değere sahiptir. Yazılı belgelerin bu tür bir değere sahip olmasının bir sonucu da (yukarıda söz ettiğimiz yöntemin kaynağında yer alması ve o dönemde herhangi bir hukuki işlemin geçerliğinin en başta gelen aracı olması) yazının hukuki ve geleneksel normlara aşırı derecede bağlı bir biçim alması ve (Antikçağ'dan devralınan formları takiben) en ince ayrıntılarına varıncaya kadar belirlenmiş bir plana oturmasıdır – bu da eski belge uzmanlarının işine gelen ve bugün bu belgelerin kendi başlarına bir inceleme konusu haline getiren bir noktadır.

Yardımcı bilimler, edebiyat, arkeoloji ve sanat tarihi

Son otuz yıldır yardımcı bilimler veya yazınsal, arkeolojik, sanatsal disiplinlerde yürütülen düşünümün genişliği, bizzat tarih disiplininin gelişiminden ayrılmayan genel bir hareket içerisinde, kendi konularını apayrı kaynaklar olarak, insanlığın geçmişteki faaliyetlerinden kalan izler arasında diğerlerinden farklı birer kaynak olarak değerlendirilmesiyle sonuçlandı. Gerçi diğer disiplinlerden özellikle de edebiyattan çıkan başka çözümleme yöntemleri de bu kaynaklara uygulanabilirdi. Ancak bu kaynaklar tarihçiler için artık geleneksel yazılı kaynaklarla kesinkes aynı statüde yer alır: hem gösterilen hem de gösteren olarak, iki boyutta da bizimle konuşurlar.

Bu koşullarda yardımcı bilimler her ne kadar bu ismi hâlâ muhafaza etseler de artık bu isim onlara pek yakışmıyor. Tabii yazıları gerçek manada inceleyen paleografi veya epigrafi hariç. Yazmalar bilimi (codicologie) Ortaçağ kitaplarıyla ilgili çok teknik çalışmaların bizi yepyeni bir tarzda yazarların zihinsel dünyasına soktuğu için diğer yardımcı bilimlerden oldukça farklı bir pratik içinde şekillenmiştir. Arma bilimi, mühür bilimi, para bilimi sadece koleksiyoncuların ilgi alanı olmayıp, örneğin akrabalık yapılarını veya renkler sembolizmini (M. Pastoureau) kavramakta çok değerli kaynaklar haline gelmiştir. Bütün bu "alanlar" artık, kendilerini ne eksik ne fazla birer ta-

rihçi olarak takdim eden ve tarihçiler tarafından da şöyle ya da böyle tanınan uzmanların işidir.

Arkeoloji 1960'lı yıllardan beri olağanüstü verimli bir hamle içerisinde oldu. Oysa köken itibariyle sanat tarihinin bir uç ve yan dalıydı ve Ortaçağ kalıntıların repertuarını çıkarmak gibi sınırlı bir sahası vardı. Fakat artık Ortaçağ tarihinin bütün alanlarında, malzemenin metni ve metnin de malzemeyi omuzladığı her yerde vazgeçilmez bir araştırma alanı haline gelmiştir. Stratigrafiyle ilgili yüksek düzey teknikler ve epistemolojik bir yöntem bilgisi sayesinde sınıflandırma ve tipoloji anlayışı, kazı alanlarında gerçekleştirilen keşiflerin inandırıcılığını daha da güçlendirdi. Charavines gibi kazı alanların kazandığı ün tarihçilerin gözünde hak edilmemiş değildir: Feodalite incelemeleri ve bininci yılda gerçekleşen sözde mutasyon üzerine yürütülen tartışmalar bu sayede kayda değer ölçüde zenginleşti (gerçi herkes bu mutasyon kavramıyla ilgili zaten başta ileri sürdüklerini doğrulayacak sonuçlara eriştiler).

Son olarak sanat, ister yazı ister şekil sanatı olsun, bu noktada kendine dört başı mamur bir konu bulan tarihsel antropolojinin ayrıcalıklı sahası haline geldi ve semiyoloji de bu bağlamda özellikle bulgusal yönü kuvvetli bir araç olarak ortaya çıkmakta. Bugün sanat Rönesans'tan ve Vasari'nin ilk kuramsal düşüncelerinden bu yana zamanın dışına yerleştiren bir kavramsal cendereden pekâlâ sıyrılmış görünüyor: Eser sahibi yaratıcı kişi artık çağının çok dışında bir deha değildir ve bu Ortaçağ uzmanını hiç rahatsız etmez zira yaratıcı kavramının zaten Rönesans'tan önce pek bir anlamı yoktu, ki bu da tanınmış sanatçıların hiç değilse 14. yüzyıl öncesinde neden olağanüstü nadir görüldüğünü açıklar.

Modern tarihin kaynakları

İdari ve hukuksal teşkilatlanmaların sayıca artmasıyla kendini gösteren monarşik devletin yerleşmesi, İtalya ve 1789 savaşları arasında toplumdaki gelişmeler yazılı belgelerdeki artışı tetiklemiştir. Yazılı belgeler pek çok arşivde saklanıyordu: Örneğin

1770'te Fransa ölçeğinde her türden arşivin korunduğu 5700 depo vardır ve bunlardan 400 tanesi Paris'tedir [Hildesheimer, *Bély* içinde, 1996].

Modern Fransa'da arşivlerin çeşitliliği ve dağılımı

12. yüzyılın sonundan itibaren monarşi, arşivlerinin büyük bölümünü Sainte-Chapelle'in müştemilatı bir binada toplamıştı. *Trésor des Chartes*[1] diye anılan bu eski el yazma koleksiyonu 16. yüzyılın ikinci yarısında ayrıcalıklı, merkezi depo olma konumunu yitirdi. Nitekim 1568'den itibaren şansölyeliğin kayıtları artık *Hazine*'ye bağlı olmayıp kendi başına bir birim oluşturmaktaydı. Benzer şekilde 1547'de ilk defa oluşturulmuş devlet bakanlıkları kendi evrakını özel mülkiyet sayıyordu; bunların devlete ait olduğu düşüncesi ancak 1670'li yıllardan itibaren yerleşiklik kazandı, fakat bu arşivler artık yeni bakanlık depoları olmuştu: Bunlar arasında *Maison du roi, Contrôle général* ve hariciye depoları vb. vardı. Kısacası 17. yüzyılda Hazine başka pek çoklarının rakip haline geldiği kapalı bir birimdi artık.

Aynı çeşitliliğe eyaletlerde de rastlıyoruz. Kilise kurumlarına ait daha eski yazma koleksiyonlarının yanı sıra, kraliyet mahkemeleri arşivleri –meclis ve muhasebe odalarının arşivleri– daha aşağı adli ve idari mahkemelerin arşivleri, yani daha önce uzun zaman düzensiz biçimde saklanmış arşivler 17. yüzyılda yavaş yavaş derlenip toparlanmaya başlar. Son olarak, nüfusun artışı yazılı belgelerin en küçük köylere varıncaya kadar artırır: Örnek olarak mükerrer kraliyet buyrukları sayesinde giderek daha düzgün tutulan mahalli kayıtları veya noter arşivlerini düşünebiliriz.

Arşivlerin yararı

Bu çeşitlilik toplumun, Ortaçağ'dan miras kalına kanıt niteliğini muhafaza etmiş yazılı belgelere atfettiği önemle açıklanabilir. 18. yüzyılın ortasında "arşiv" sözcüğünün Ansiklope-

1 Chartes Hazinesi – e.n.

di'deki tanımı, Ortaçağ'dan miras gelen bu özelliğe işaret eder: "Bir hanenin, şehrin veya krallığın hak ve hukuku, ayrıcalıkları ve imtiyazlarıyla ilgili eski yasal belge veya senetler". Ayrıcalıkların sahip olunan senet/unvanlara dayandığı bir toplumda arşivlerin saklanması önemli bir olaydır. Bu anlayışın iki türlü sonuçları olmuştur. Bir yandan arşiv çalışmalarındaki ilerlemeleri kolaylaşmıştır: özgürlüklerini korumak ve genişletmek endişesi içindeki şehirler çok erken dönemlerde bunun kanıtı olan belgelerin muhafaza edilmesiyle ilgilenmiş, bu amaçla arşivleme hizmetlerini önemseyerek belgeleri vilayet evinde veya daha emin olsun diye hapishanelerde sınıflandırmıştır. Colbert'in girişimiyle 1666'da başlatılan soylular üzerine soruşturma yazılı kanıtlara dayanıyordu ve soyluların eski parşömenleri veya yeni soyluluk senetlerini muhafaza etme meraklarını daha da azdırmıştı (hatta bazılarını bu belgelerin sahtelerini yapmaya itmiştir). Derebeylerinin belgelerini yazdırmak ve sınıflandırmak için tutulan feodal hukuk uzmanlarının araştırmaları arşivcilik kuramında ilerlemelere yol açmıştır.

Ancak öte yandan arşivlerin şimdiki zamana hizmet eden kanıtlar olduğu fikri bazı çekişmelerin de konusu olmuştur: Köylü topluluklar senetlerle gerekçelendirilemeyen feodal haklarla ilgili olarak derebeylerine dava açmakta tereddüt etmemiştirler. 18. yüzyılda köylüler, unutulmuş haklarla ilgili eski senetleri ortaya çıkartıp güncelleyen feodal hukuk uzmanlarıyla mücadele etmişler ve derebeylik haklarının ortadan kalktığına 1789'da, ateşe verilen şatoların yalazları arasında ancak ikna olmuşlardır. Böylece, Devrim sırasındaki arşivlerin bir kısmının yok oluşunu tetikleyen şey arşivlere atfedilen büyük önem olmuştur.

Monarşi için belgeleri el altında bulundurmak da ciddi bir meseleydi: antlaşmalar ve imtiyaz beratları kralın hak iddialarını destekleyen ve ona *bella diplomatica*'yı sürdürme imkânı tanıyan delillerdi. Maurusçuların tezgahları monarşinin hizmetinde işliyordu: Örneğin Colbert, Mabillon'dan Fransa'da olduğu kadar Almanya ve İtalya'da da bazı belgeleri kopyalamasını istemişti. Monarşilerin belgelere verdiği önem ayrıca, kral-

lık topraklarını ve zenginliklerini tanıma isteğinde de gözlenmektedir: Colbert'in idari memurlardan taşra bölgeleriyle ilgili anketler doldurmasını istemesi de bu soruşturma çabasının bir parçasıdır.

Devlet arşivlerinin İngiliz veya İspanyol örneklerine benzer şekilde merkezileştirilmesi fikri Fransa'da eskidir fakat bu konuda yaşanan başarısızlık monarşinin bu konuya gerçek bir ilgi göstermeyişiyle açıklanabilir. Bütün bunlar, meclis cenahından muhalefetin yükselmesiyle 1750'li yıllardan itibaren değişecekti: kendi iddialarını desteklemek için koleksiyonlarından belgeler çıkartmak ve onları monarşinin "kanun depoları" olarak adlandırmaktan çekinmeyen kraliyet mahkemelerine karşı hükümet silahsız durumda kalmış ve arşivlerin daha etkin yönetimine ihtiyaç duymuştur. Kraliyet arşivlerini yeniden düzenleme işini üstlenen kişinin meclis karşıtı söylemin önde gelen propagandacılarından avukat Jacob Nicolas olması tesadüf değildir.

Merkezi ve kamuya ait arşivlerin doğuşuna doğru

Mali genel denetçisi Bertin'in desteği sayesinde Moreau Chartes Kabinesi'ni kurar (1759-1790). Bu yeni deponun üç amacı vardır:

– *İdareden çıkan evrakın tek merkezde toplanması*: Moreau 1759'da Maliye Genel Denetimi Kütüphanesi'nin yöneticiliğine getirilir; bu kütüphane için idari evrakların toplandığı bir resmi depo kurar.

– *Fransız devletinin tarihiyle ilgili bütün el yazması ve matbuu eserlerin bir araya toplanması*; bunlara özel ve kraliyete bağlı kamusal arşivlerde olduğu kadar yurtdışındaki arşivlerde de saklanan belgeler dahildir! Yurtdışındaki belgelerin taşınması söz konusu olmayacağından, olay bunların envanterini çıkartmak, özel koleksiyonlara ait olanların kopyasını almak ve kamusal depolardakilerle ilgili bir fiş düzenlemektir. Bu devasa projeyi gerçekleştirmek için bakanlık bir kere daha Benediktenlere ve onların yanı sıra laiklere, arşivcilere ve avukatlara da başvurur.

– *Monarşinin tek meşru deposu olacak bir yasalar deposu oluşturmak:* Böylece 1781'de Chartes Kabinesi'ni şansölyeliğe bağlanır, ardından 1788'de kamu hukuku, tarih ve yasama alanıyla ilgili belgelerin toplandığı bir kütüphane ve depoya dönüşür.

Sınırlarına, özellikle de maddi kısıtlarına rağmen Moreau, Chartes Kabinesi'ni hukuk bilginlerinin tasarrufuna sunarak, yasa ve tüzüklerin kullanıma açık olduğu modern bir arşivcilik çalışmasının temellerini atmıştır.

Kelimeler. Göstergeler. Yeryüzü şekilleri ve kiremitler

Bugün, modern dönemle ilgilenen tarihçilerin eli altında (Ulusal Kütüphane'deki Moreau külliyatı gibi veya kurumlara, sivil teşkilatlara ve cemaatlere ait koleksiyonlar gibi) sadece Aydınlanma döneminden itibaren arşivlenmiş dokümanlara indirgenemeyecek kadar olağanüstü geniş bir kaynak stoku vardır. Diğer kronoloji sahalarının aksine kaynaklardaki bu genişlik Annales ekolünün kurucularının çağırılarından önce gerçekleşmiştir.

Anlatısal olmayan yazılı kaynakların düzenlenmesi işini büyük ölçüde Ernest Labrousse'a borçluyuz. Zira Labrousse 1920'li yıllardan itibaren fiyat değişimleriyle ilgili raporları inceleyerek yeni bir belge tipi icat etti: Dizisel arşivlerde belgelerin değeri kendi başlarına sahip oldukları bir değer değil yanlarına eklenip bir dizi oluşturdukları aynı türden belgelerle ilişkileri içinde kazandıkları değerdir. Belgelere uygulanan içsel ve dışsal eleştiri yöntemi böylece geçersiz hale gelir çünkü belgenin değeri diğer belgelerle tutarlılığına bağlıdır. Labrousse'un ardından mahalli siciller, noter nüshaları, vergi defterleri gibi "uykudaki belge yığınları" geniş ölçüde istifade edilen değerli tarihsel kaynaklara dönüştü. Prosopografi ve soybilim yöntemleri bugün, bu tip kaynaklara başvuruyu teşvik ediyor.

Annales'ın savunuculuğunu yaptığı çok disiplinlilik tarihçileri, özellikle de coğrafya biliminin nüfuzu altında, yazılı olanlar dışındaki kaynaklara sevk etti. Kırsalcılar kadastro, parsel, hava fotoğrafları ve habitat incelemesine; iklim tarihçileri E. Le

Roy Ladurie'yi takiben fosil, polen veya ağaç gövdesi incelemelerine yöneldiler. Bugün, şehir tarihçileri şehir planlarına özel bir ilgi göstermekte.

Son olarak klasik, yani anlatısal tipte yazılı kaynaklar 1980'li yıllara kadar belli bir ilgisizlikle karşılaşmıştır, oysa daha 1960'lı yıllardan itibaren Philippe Ariès niceliksel kaynakların başatlığı karşısında edebi ve sanatsal, "seçkin" kaynakların önemine vurgu yapıyordu. Metinlere gösterilen ilgi büyük ölçüde siyasal tarihe dönüşe, kültürel ve aynı zamanda sosyal tarihteki atılıma ve hayat güzergahı, öyküsü içinde kendi hesabına incelenen bireyin yeniden ilgi odağı haline gelmesine bağlanabilir. Bugün bu alanlar arasında en yenilikçi olanı, özel hayatla veya benlik-belgeleriyle ilgili kaynakların, yani not defterlerinin, hatıratın, günlüklerin veya özel yazışmaların incelenişidir.

Çağdaş tarihin kaynakları

Devletin çark mekanizmalarının işletime sokulması

Ulusal arşivler Kurucu Meclis arşiv hizmetleri bünyesinde 1790'dan itibaren oluşturulmaya başladı. Haziran 1794 kararnamesinden itibaren her vatandaş kâğıt üzerinde, kamusal belgelere erişebilmektedir. Bu "aleniyet" aslında şekilseldi zira ilk okuma salonu ancak 1847'de açılır ve ödünç verme kurallarının netleşmesi, özellikle de başvuru eserlerle ilgili tarih sınırının elli yıl olarak belirlenmesi için 1887'yi beklemek gerekecekti. Esasen arşivler ulusun devamlılığının sembolü (ve maddi koşulu) olarak kalacaktı: Ne de olsa Napolyon'un dediği gibi "iyi bir arşivci devlete, topçu generalinden daha yararlı"ydı.

Arşivciliğin ilk adımları çekingen atılan adımlar olmuştur: Orijinal belgelerin homojenliğini (ve içsel mantığını) korumak mı gerekiyordu, yoksa devrimcilerin yaptığı gibi onları günün gereklerine bağlı ölçütlere göre, tematik bir şekilde yeniden tasnif etmek mi gerekliydi? Restorasyon döneminden itibaren ilk anlayış, Chartes Ekolü'nün da nüfuzuyla galip geldi (1821).

Kütüphane ve müzeler ise tersine, belgelerin kökenine göre değil konusuna göre belirlenen bir sınıflandırmanın kullanıldığı arşiv "koleksiyonları"na sahiptiler.

"Ulusal" (yani devletin bakanlıkları ve idari aygıtına ilişkin evrak) ile "eyaletsel" denilen arşivlerin tek bir otorite altında bir araya gelmesi 1897 senesindedir. 1936'da idare, kendi belgelerini muhafaza etme, arşivlerini oluşturma yükümlülüğü altına sokuldu. Sonradan (ulusal ve eyalet olmak üzere iki düzeyde) Fransa Arşiv İdaresi'ne (DAF) dönüşecek olan Merkezi Arşiv İdare'sinin kurulması 1945 yılındadır. Ulusal güvenlik ve dışişleri arşivleri dışındaki bütün arşivlerin kontrolü bu kurumdadır. Arşiv stoklarının (muhafaza ve kullandırma işlerinin) yönetimi DAF'a aittir ancak bu işlemler iştirakçi idarelerin yetki alanındadır. 1951'de INSEE'nin[2] kuruluşu sayıma dayalı koleksiyonların ürünü olan temel belgelerin hayat boyu devredilemez hale getirdi. 1958'de milli eğitim bakanlığı DAF'ın yönetimini bırakarak onu kültür bakanlığına devretti.

1975'te, o dönem Fransa Arşivlerinin müdürlüğünü yapan Jean Favier'nin inisiyatifiyle bir serbesti getirildi. 1968'den sonra "resmi tarihin" en güncel boyutlarıyla sorgulanmaya başlamasıyla kolaylaşan bu uygulama Valéry Giscard d'Estaing'in başkanlığının yarattığı ortamla iç içe geçmiştir. D'Estaing gerçekten de, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkilerde bir "yumuşama" sağlanması arzusunu açıkça ilan ediyordu. Oylanıp ittifakla kabul edilen 1979 tarihli yasa Fransa'yı Batılı normlara uydurmayı amaçlıyordu. Arşivlerin ilk hukuki tanımını getiren de bu yasadır. Tanım şöyleydi: "Tarihleri, biçimleri veya maddi malzemesi ne olursa olsun, kâh fiziksel ya da tüzel bir kişi tarafından ele geçirilmiş kâh özel veya kamusal bir kuruluş veya hizmetin *faaliyetlerini icrası dahilinde* elde edilmiş her türlü belge".

Yasa metni bu belgelerin korunmasının, her kişinin haklarından istifadesi ve tarih araştırmalarından faydalanmaları için tanzim edildiğini belirtir. Kamu arşivleri belgeleri böylece artık otuz yıllık bir vade dolum süresinden sonra erişilebilir hale ge-

2 Fransa Istatikstik Kurumu – e.n.

lir. Tıbbi nitelikli evrak, personel dosyaları, hukuksal veya noterle ilgili belgeler için bir süre kısıtlaması geçerli olmayı sürdürür. Yasanın en çok mürekkep sarf ettiren bendi, *özel hayatı konu eden veya milli güvenliği ya da ulusun güvenliğini ilgilendiren* belgeler için altmış yıllık bir süre öngören 7. maddedir. Kararnameyle belirtilen ve altmış yıldan önce kullanıma açılmayan bu tür belgeler kültür bakanlığına getirilen istisnalara konu olabilir. Bu istisnalar otuz yıldan da az geçmişi olan belgeleri kapsayacak şekilde uygulanabilir.

Pratikte "özel hayat" engeli güvenlikten daha sık gündeme gelir. Eyalet arşivleri kimi zaman ulusal arşivlerden daha az liberaldir; bu durumun müsebbibi de arşivciler değil valilerdir. Emniyet müdürlüğü ve içişleri bakanlığı hariç idari teşkilatların pek çoğunun istisnalar tanıdığı olur. Özel/kamusal ilişkisiyle ilgili özel bir örnek teşkil eden bir durum da ailelerin veya teşkilatların "özel arşivlerini" ulusal arşivlere veya eyalet arşivlerine bağışlamasıdır (Maurice Thorez koleksiyonu ulusal arşive, Fransız Komünist Partisi merkez arşivleri ise eyalet arşivlerine bağışa örnektir). Bağış durumunda araştırmacılara tanınan (veya tanınmayan) istisnalar araştırmacıların kurumla yakınlıklarına ve araştırdıkları konuya bağlıdır.

Her şeyi bizden saklayıp, hiçbir şey söylemiyorlar mı?

İkinci Dünya Savaşı veya Cezayir Savaşı arşivleri örneğinde olduğu gibi, kendilerini devletin belleğinden dışlanmış hisseden grupların dile getirdikleri arşiv talebi, merkezileşme ilkesi ve bireysel ayrıcalıklar rejiminin ön plan çıktığı Fransızlara has belli bir özgün durumun olup olmadığı meselesini gündeme getirdi [Laurent, 2003]. Vatandaşların arşivlere erişme hakkıyla ilgili tekrar tekrar gündeme gelen mesele konunun Fransızlara yabancı olmasıyla ilişkilendirilebilir: Fransa arşivlerle ilgili bir tarih okulu ortaya çıkartmamıştır [Cœuré ve Duclert, 2001]. Ancak arşivler de tarihin bir konusudur ve önemli bir konusudur zira bilginin, devletin ve ulusal belleğin temelini ilgilendirir; kelimenin etimolojisi de bu çok disiplinliliği yansı-

tıyor. Nitekim *archeîn* "yönetmek" anlamına gelir; *arkeion* sıfatı ise "eski". Eskilik, saygınlık, bilgelik ve güç arasındaki klasik bağın da ötesinde bu durum Orwell'in 1984'deki bir aforizmasını hatırlatır: "Geçmişi kontrol eden geleceği kontrol eder; bugünü kontrol eden de geçmişi."

"Yahudilik dosyası" örneği, az çok meşru olan bir gizli komplo hissiyatını açıklıyor ki bu hissiyat basında oldukça yaygındır ve bazı tarihçiler tarafından da gündeme getirilmiştir [Combe, 1994; bkz.Conan ve Rousso'nun cevabı, 1966]. 1991'de basın "Vichy'nin Yahudi dosyaları"nın Ancien Combattants (Gaziler) Bakanlığında ifşa edildiğini duyurdu. Vichy ile Cumhuriyet arasında uygulamalarda görülen bu sürekliliğin yol açtığı soru bir yana bir de etnik-dinsel sayımı reddeden cumhuriyetçi geleneğe aldırmayan arşivciliğin yol açabileceği zarar sorunu gündeme geliyordu ("Ya Le Pen iktidara gelirse" ne olacaktı?). Aslında söz konusu olan idari aygıt tarafından mükemmelen tanınıp bilinen kuralların dosyalarıydı ve bunlar 1945'ten sonra ikamet hakkının tesisinin sağlanabilmesi için *Yahudi derneklerinin talebiyle* yerlerinden indirilmişti. Bu konuda kafa karışıklığı doğuran şey, 1979 tarihli yasaya rağmen, kişiler başvuruların artacağı riskini öne sürerek istisnalar tanımayı reddeden idarenin bu sırrı saklamasıdır.

Çağdaş arşivcilikle ilgili bazı sorunlar [Berstein, 1998; Elgey, Rémond ve Wieviorka, 2002] 1980'li yılların sonunda komünist Doğu Avrupa bloğunun çöküşünün ertesinde gerçekleşen liberalleşme sırasında [Buton, 2001] yeniden gündeme geldi. Böylece polemik biçiminde de olsa, gizlilik hatta yalan sistemine yönelimin yol açtığı hüsranlara çare bulmak için yükselen bir "neo-pozitivist" reaksiyona karşı çok çeşitli önlem önerilerinin ortaya çıktığını gördük. Gayet anlaşılır bir rahatlama aslında çok boyutlu bir fenomenin sorgulanma çabasını olgusal veri yığını altında boğma riskine yol açıyordu.

Epistemolojik sorgulamaları siyaseten geçmişten faydalanma arayışından güçlükle ayrılabilir zira bu amaçla seferber olmuş araştırmacıların hemen hepsi, Marksist-Leninist bir görüşe bağlı şu ya da bu teşkilatta bulunmuşlardır. Bir rekabet or-

tamındaki bu bütün içerisinden mesleki hedefler ile ekonomik arzuları ayrıştırmak müşküldür.

Göreceelilik ve *scoop* zamanı geçtikten sonra girişilecek bir bilanço, emperyalizm tarafından tehdit edilen bir sistemin meşru savunusuna indirgenemeyecek bazı cinai dönemleri silikleştirmeyi amaçlayan zayıf bir soykırım inkârcılığının geri çekilişini görünür kılacaktır. Fransa'da olduğu gibi Rusya'da da ders kitapları insanlığa karşı işlenmiş suçun tanımlarına birebir uyan bazı uygulamaları tasdik etti.

Sonrasında demokrasilerin tarihini tanımak amacıyla Doğu Bloğu kaynaklı arşivlere ilgi ortaya çıktı: Almanlar tarafından yağmalanmış pek çok arşiv 1945'te Moskova yolunu tuttu. Aynı şekilde III. Reich dönemi tarihi Kızıl Ordu'nun Batı'ya tazyiki sırasında oluşturulmuş ve Sovyet yönetimi tarafından gizli tutulmuş bir doküman yardımından faydalanabildi: Özellikle de Holokost'un teknik yönüyle ilgili bilgilerimizi buna borçluyuz.

Esasen tartışmaların pedagojik yönden olumlu bazı yan etkileri olmuş, her şeyden önce arşivlerin meraklı yazarların öğrenebileceği olguların bir tasvirini sunduğunu hatırlatmıştır. Son olarak iki blok arası gerginliğin yumuşaması sonrası ortaya çıkan problemlerin çok da büyük değişiklikler göstermediği duygusunu da tekli etmiştir. Komünizm fenomenini totaliter bir ideolojinin kemikleşmesi olarak yorumlayanlar için üst üste yığılı arşiv belgeleri sistemin insanların hayatını yine keyfi biçimde yönetmek peşinde olduğunu doğrulayacaktır. Başkaları için ise (ABD'de "revizyonistler" denilen kişiler için) polis dosyaları aksine, piyasa toplumlarında yürürlükte olanlardan temelde farklı olmayan iktidar mekanizmalarının ve toplumsal dinamiklerin varlığına tanıklık edecektir.

Kaynak enflasyonu

Çok yakın dönemlerle ilgili tarih araştırmalarının meşruiyeti tarihçinin herhangi bir arşive başvurmadan da, bireysel düzeyde tüketilemeyecek kadar zengin bir malzemeye ulaşabilmesine dayanır. Bu tarihçilerin ayrıcalıklarından birisi olan yaşayan

tanıklara başvurabilme olanağı önemli bir avantajdır. Ancak bilindiği üzere disiplininin kurumsallaştığı 19. yüzyılda bilimsel tarih araştırmaları tanıkların var olmadığı bir ortamda başlamıştır. Gerçekten de Langlois ve Seignobos gibi tarihçiler için şeytanların varlığı (bugün için buna "UFO"ların varlığın ekleyebiliriz) iyi bilinen tarihsel olguların pek çoğuyla ilgili sahip olduğumuz tanıklardan çok daha fazla sayıdaki, yığınla tanık tarafından onaylanabilirdi.

Yakın tarihin gelişimi bu tür sıkıntıları ortadan kaldırdı [Voldman, 1993] zira tarihle uğraşan kişiler kaynakları kıyaslamayı ve tanıklıkları yöntemsel süzgeçten örneğin yazılı belgelerin süzgecinden geçirmeyi öğrendiler. Böylece örneğin belli bir konuyla ilgili sistematik röportajlar veya açık oturumlar biçiminde "sözlü tarih"in alanına giren bir beyanlar koleksiyonu ortaya çıkar. Özel günler veya kolokyumlar vesilesiyle tarihçileri, gazetecileri ve yazarları bir araya getirmek bir tekniktir. Bir diğer teknik de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle de Nazi mezaliminin kurbanları arasında, sistematik biçimde gelişmiştir [Wieviorka, 1998]: bu tür durumlarda bir olayı bellekte yaşatma dinamiklerinin yanı sıra işin içine bir de hukuksal düzene dair gerekler katılır.

Çoğunlukla gazetecilik tekniklerinden ve sosyolojik anketlerden yararlanan tarihsel soruşturmalar, tanımı gereği, "kaynaklarını muhafazayı" amaçlayan bir deontoloji içinde yer almaz. Bu soruşturmalar kalıplaşmış bazı engellerle karşılaşırlar ki yaşanan olaylar ile söyleşi arasındaki zaman aralığı bunlardan biridir. Gerçi bu zaman aralığı olaylarda sorumluluğu bulunan siyaset adamlarının ketum davranma yükümlülüğünden sıyrılmaları için zorunlu olan bir süredir kimi kez. Örneğin Soğuk Savaş'ın sonu Hoover ve Gorbatchev Vakıfları programının başarılmasını sağlamıştır ki bu süreç içinde olayın başkahramanları ortak bir protokole tabiydiler. Ancak olaylarla ilgili bir kesinlik ve ifşaat getirdiği takdirde söz konusu zaman aralığı bu tür soruşturmaların en cazip özelliklerinden birini (faillerin olaylar sırasındaki algısını ortaya koyma özelliğini) gölgede bırakmak gibi sakınca taşır. Genellikle röportaj verenler sonra-

sında olaylarla ilgili beyanlarıyla bir ortamda karşı karşıya geldiklerinde şaşkınlığa kapılırlar.

Tanık konumundaki kişilerin olayların anlaşılırlığı hususunda herkesten daha donanımlı olmadıklarını en iyi bilenler tarihçilerdir. Bazı açıklamalar elde eden araştırmacı failleri etkisi altında bırakan dayatmaların farkına daha iyi varabilmekte ancak failler kimi zaman kendi siyasetlerinin sonuçlarının ve muhataplarının bu siyaseti algılayışlarının başlangıçtaki amaçlarından sapabildiğini kabul etmekte güçlük çekerler [Hassner, 1998].

Çağdaş dönemle ilgili maddi izler diğer kaynaklara nazaran daha da boldur. Bunları kendi ilgileri ışığında bulmak (*invenire*: keşfetmek) tarihçilerin işidir. İster nesnelerle, endüstriyel arkeolojiyle ister sanatsal ürünlerle ilgilensin tarihçi "somut"un ve "saha"nın kölesi değildir. Zira tıpkı madalya ve paralarla ilgili fotoğraf derlemelerini veya tersane raporlarını temel alan önceki dönemlerin uzmanları gibi o da kataloglara (örneğin çağdaş sergi kataloglarına) veya planlara dayanabilir pekâlâ. Ayrıca meslektaşları gibi onun da elinin altında benzersiz ve gerçekliğe yaklaşım açısını zenginleştirebilecek türde bir yazınsal hazine vardır. Araştırmacılara bütünselliğe ulaşma iddiasının (Bloch'un deyişiyle) "nihilizm"e götürdüğünü ve kaynak külliyatını tercih ve sınırlandırma işinin tarihçi için önemli bir zihinsel etkinlik olduğunu hatırlatan da "kültürel" ürünlerin bu enflasyonist yapısıdır.

Bu olağanüstü genişlik hissi enformatik tarafından tetiklenen doküman devrimiyle katlanmıştır. Artık kaynakların, bilhassa da veri bankaları üzerinden karşılaştırılması ve inşasında enformatiğin ne kadar değerli olduğu fark ediliyor. Yeni bilgi yayım teknikleri –en başta da internet– tipolojileri yeniden düşünmeyi zorunlu kılıyor: kamusal/özel veya "matbuu"/el yazması ayrımları artık ne baskı düzeyine ne belgenin nadideliğine ne de kurumun tüzel kişilik karakterine veya kamusal oluşuna dayandırılıyor (nitekim "kişisel" sayfalar ile ortak "mücadele" siteleri birbirinden nasıl ayrılacaktır?). Bu ayrımlar artık daha ziyade web'in temel sorunlarından biri olan güvenilirliğiyle ilişkili hale

gelmiştir. Nitekim tablo olağanüstü bir değişkenlik arz ediyor: Sayfaların dörtte üçünün ömrü dört aydan az oluyor ve arşivleme olanakları katlanarak artan bir üretimle gelen akışı takip etmek için mücadele veriyor. Tarihçilik ve arşivcilik pratiğinin mutat çerçevesini zorlayan da tam olarak bu karakteristiklerdir: "Matbaanın kullanılmasından bu yana bütün metinler tarihlendirilip sınıflandırılabilir iken, elektronik içeriklerin sürekli güncellenmesi işlemi tüm temelleri sarsıyor: zamanda ve mekânda sabit olmayan bir yapıt nasıl korunabilir?" [Hoog, 2002, P-Dg de l'Institut national de l'audiovisuel].

12

Tarih ve İmajlar

> "1796 yılı mayısında, Fransızların şehre girişlerinden üç gün sonra, ordu ile beraber gelerek sonradan ün kazanan Gros adında kafadan sakat, genç bir Fransız minyatür ressamı şöyle bir iş yaptı: O zamanlar da çok moda olan Servilerin kahvesinde, üstelik çok şişman bir adam olan Arşidük'ün marifetlerini öğrenince, ucuz bir sarı kâğıt üzerine basılmış dondurma listesini aldı. Arkasına şişko Arşidük'ün resmini çizdi. Bir Fransız askeri adamın karnına süngüsünü saplıyor, kan yerine de adamın karnından inanılmayacak kadar çok buğday fışkırıyordu. Gros'un, Servi'lerin kahvesinde, masa üstünde bıraktığı resim gökten inme bir mucize gibi göründü herkese; hemen o gece resmin klişesi yapıldı, ertesi gün de yirmi bin tane satıldı."
>
> – Stendhal, *Parma Manastırı* (1830).

Bugün toplumumuz tarafından anlaşıldığı kadarıyla imaj büyük oranda Ortaçağ icadıdır. Ve bir Hıristiyan icadı olduğunu da eklemek zorundayız. İmaj uzun bir doğuş sürecinin önce kavramsal, ardından da somut bir sürecin meyvesidir. En başta münhasıran dini ama sonrasında dünyeviye açılımla biçimlenen bir alan, Ortaçağ imaj tarihçisi Jean Wirth'in [1989,

1999] sevdiği bir terimi kullanırsak *mantıksal* genişlemeye uğramış bir alanda gerçekleşir bu süreç. İmaj terimi (*imago*) *Kitabı Mukaddes* metinlerinde daha en başından benimsenmiştir: İsa Tanrı'nın imajıdır, Tanrı insanı kendi imajından (suretinden) yaratmıştır. 4. yüzyıldan itibaren imajlar üzerine düşünceler hızla gelişmiştir ve kavramsal düzeyde temel noktaların özellikle de Boethius ve sözde Dionysios Areopagite'nin eserlerinde çok erken bir tarihte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu Platoncu Hıristiyanlar gerçek veya canlı bir nesnenin nasıl kutsallık niteliği ve değeri kazanabildiğini ve bu niteliğin nasıl olup da söz konusu nesneyle karışmadığını veya onun yerine geçmediğini tektanrıcı geleneğin ilkelerini muhafaza edecek şekilde ortaya koymayı bilmişlerdi. Böylece imajlar kültüyle birlikte azizler kültü de gelişip serpilebildi. Ancak imajlar kültü için güçlükler daha ciddiydi: imaj maddi düzeyde insan tarafından yaratılmış olan güzellikti; geleneksel bir teoloji için bu güzel nesneye hürmet etmek gerekiyordu fakat bu hürmet etme yozlaşıp putperestliğe dönüşmemeliydi. Bizanslılar çok erken bir zamanda, erken dönem Ortaçağ'ında putperestlik riskine göğüs gerdiler ve bu konuda pek çok şiddetli tartışma yaşadılar (ünlü "imajlar kavgası"). Batılı Hıristiyanlar daha büyük bir ihtiyat sergileyerek Charlemagne döneminde imajların –tabii ki kutsal olanların– üretilmesine izin verdiler, ama ibadette kullanılmaları yasaktı. Azizler kültünden ermiş heykelleri kültüne (Sainte Foy de Conques) ve oradan da hızla imajlar kültüne geçiş için 11. yüzyılı beklemek gerekecekti. Bu dönemde kutsal imajlar sanatı yeni doğrultularda gelişti; güzellik artık fazlasıyla kalıplaşmış insanbiçimci temsillerle sınırlı kalmayıp, büyük bir bolluk ve gösterişle tüm katedralleri süslemeye başladı.

14. yüzyıldan itibaren gelişen bir üçüncü safha, illa dini bir temaya sahip olmayan temsilleri de kapsayacak şekilde kutlu güzelliğin yeni kalesi olarak ortaya çıkan, bir çeşit natüralizme, gerçek bir dinsel erotizme kapı aralar. Doruk noktasına çıkan Batılı imaj kültü benzersiz bir hayranlık duygusu yaratmıştır ki modern eser sahibi, "müellif" anlayışı kadar, bu kültte *Ki-*

tabı Mukaddes mesajından bir sapma görenlerin itirazı da bu ortamdan neşet etmiştir.

"İkonik atılım" (Marshall Mac Luan)

Modern imajların doğuşu

1400'lü yıllardan itibaren yeni bir teknik, oymabaskı tekniği radikal bir değişim geçirdi: imajlar, matbu eserler çoğaltılabilir hale geldi. Gravür tekniği seri baskıları, sayısı binlerle ifade edilen tirajları, hatta on binlerce kopyayı mümkün kıldı ki bu durum beraberinde toplumsal ve coğrafi bakımdan çok geniş bir yayılımı getirdi. Ucuz tahta gravürler halkın erişiminde iken, bakır plakalar üzerine yapılan baskılar daha elit bir kesime hitap ediyordu. Bu yayılım kamuoyu ile imaj arasındaki ilişkiyi değiştirdi. Daha önce imajlara doğru gitmesi gereken birey artık ona sahip olabiliyordu. Yeni bir iletişim ortamı olarak gravür yeni toplumsal işlevler üstleniyordu [Daumas, 2000].

Böylece imajlar gündelik hayatı işgal etmeye başlar; oymabaskılar süsleme amacıyla kullanılır: Bunlar ya en mütevazı iç mekânların duvarına asılan dinsel imajlar veya daha zenginler için, resim koleksiyonları biçimindedir. Matbaanın gelişimine bağlı bir seyir izleyen imaj bilginin gelişimine ve yayılmasına hizmet eder: Haritacılık, doğa bilimleri, bilimsel illüstrasyonlar vs. Çizim sanatı bilginler için elzemdir ve sanatsal imaj ile bilimsel imaj arasında net çizilmiş sınırlar yoktur. Gravür de yerine göre bir propaganda aracıdır: Tek yaprak resimler ve ilanlar kitapçı raflarında satılır veya şehirde çığırtkanlar, taşrada seyyarlar tarafından satılır. Kitapçıklar daha eğitimli ve kültürlü tabakaya hitap ederken imajlar herhangi birine doğrudan mesaj iletebilir. Bu yüzden imajlar siyasal ve dini mesajların aktarılmasında hızla yaygınlaşan araçlar haline gelir. Din savaşları için propaganda aracı olarak imajlar ilkin düşmanları gülünç biçimde resmederek, sonra da dogmayı görsel haline getirerek ikna etmeyi amaçlar. Satirik gravürler 17. ve 18. yüzyılda çarpı-

cı bir gelişme gösterirler; özellikle de Paris'te ve karikatür (mazarinadlar) formunda.

İmajların statüsüyle ilgili hayranlık ve kesin ret gibi uç görüşlerin oluşmasına yol açan da gündelik hayatta görülen bu imaj istilası olmuştur. *Eski Ahit*'e sadık olan reformcular putperestliği ve imaj kültünü kınıyorlardı: Hiçbir şey Tanrı kelamını gölgelememeliydi. Fakat bu reddin de dereceleri vardı: Gravür, Lutherci reformların yayılımında önemli bir rol oynamıştı, oysa ikonoklast hareketinin kökeninde Kalvencilik vardı [Christin, 1991].

Sonraki yüzyıllarda tartışma Katolik Kilisesi içinde de sürer oldu [Fumaroli, 1994]. Jansenistler Pascal gibi imajın ontolojik abesliğini ileri sürdüler: "Asıllarına hiç de hayran kalmadığımız şeylere benzemekle övgü toplamaya çalışan resim sanatınınki de nasıl bir kibirdir!"; ayırt edici özelliği dünyaya ve dünyadaki güzelliklere kıymet vermek olan bir Hıristiyan insancılığını miras alan Molinacılar ise durumdan oldukça hoşnuttular: Fransız kiliselerini süsleyen imajların güzelliğini düşünmek bile yeterlidir onlara göre. Tartışma Aydınlanma yüzyılında imajlar lehine sonuçlanır: Locke'un duyumsalcı felsefesinin yarattığı etki görmeyi en mükemmel ve ayrıcalıklı duyu haline getirir [Baxandall 1991]. Rousseau gibi filozofları takiben devrimciler de "gözlere kulaklardan daha iyi hitap" edileceğinden kani olmuşlardır. İmajın söylemsel düzeni, sıradan ruhlar üzerindeki ikna gücü, taklit veya analoji boyutu; bütün bunlar büyük tabloların ifade gücü veya anıtsal alımlılıkla halkın daha kısa sürede diriliş yaşayacağına inanmaya teşvik eder insanları [Duprat, 1998].

Karikatür, mizahi çizimler

Fransız devrimi (*Les Révolution de Paris* gibi) vatansever gazeteler ve de (*Les Actes des apôtres* gibi) karşı-devrimci gazetelerin karikatürcüleri için bir özgürlük alanı açtı. Bu yaratıcı şevk Terör dönemi ve İmparatorluk tarafından sindirilecekti. David[1] İngiltere karşıtı bir dizi gravür siparişi aldığında po-

1 Yazar herhalde Jacques-Louis David'den (1748-1825) bahsediyor – ç.n.

lemik gravürler devlet meselesi haline geldi. Politik mizah konusunda referans haline gelen Britanya tarzı, başta jakobenler ve (James Gillray'ın acımasızca konu ettiği) I. Napolyon olmak üzere, büyük ölçüde dönemin Fransız politik sahnesinin aktörlerini hedef alır.

Restorasyon ve Temmuz monarşisi dönemlerinde monarkların tasvirleri pek sevimli değildir (XVIII. Louis domuz, X. Charles Cizvit, Louis-Philippe armut biçiminde – Charles Phelipon'un meşhur krokileri 24 Kasım 1831 tarihli *La Caricature*'de çıkar veya Gargantua olarak –Fransa krallarının Rabelais kahramanları biçiminde resmedilmesi Honoré Daumier'nin buluşudur– tasvir edilir). İmajlarla ilgili denetim yazılara kıyasla daha gevşekse de basın çok masraflı olacağı kesin bir yasaktan sakınmak korkusuyla kendi kendine sansür uygular. 1835 tarihli yasa ve İkinci İmparatorluğun sansürü siyasal imaj üretimini kurutur.

3. Cumhuriyet ise tersine, 1881 tarihli yasa çerçevesinde üretime yeniden elverişli olan bir dönem başlatır. Basın aktüaliteyi ve siyasetçilere bol bol bırakılan manevra alanından beslenen antiparlamenter ortamı yorumlamaları ve resimlendirmeleri için çizerlerin hizmetine başvurur (Gill bu çizerlerin en meşhurlarındandır). Bazı süreli yayınlar ironi alanında anti-Dreyfusçu (Caran d'Ache'ın da katıldığı *Le Rire*) veya anarşist (*L'Assiette au beurre*) ironi alanında uzmanlaşır. Maréchal çiftinin yürüttüğü *Le Canard enchainé* "bourrage de crâne"a tepki olarak 1915'te kariyerlerine başlar; bu kariyer süresince sola yakınlık siyasetçiler zümresine karşı eşit derece bir acımasızlık sergilenmesine engel olmaz.

1918 ertesinde totaliter ülkeler de ironi silahını kullanmaktan habersiz değildir. *Krokodil*, *Völkischer Beobachter* veya *Travaso dele idee*'nin karikatürleri sık hedef aldıkları figürleri felakete sürüklemeleri bakımından tuhaf biçimde olacakları önceden haber verir gibidirler. Fransız karikatürcüleri (Sennep, Bosc) siyasetçilere karşı her zaman yumuşak değildirler gerçi, ama üslupları daha ziyade kaşmer ile absürt arasında gidip gelir. 1960'lı yıllardan sonra alaycılık dönemi başlar; *Hara-Kiri* (daha sonra 1970'te *Charlie-Hebdo*) etrafında toplanmış yete-

neklerin kâh "enragée" (Siné) kâh acı alaycı (Reiser, Wolinski) kâh (sahte) sevecen, kâh nostaljik (Cabu) biçimde sergiledikleri bir yaklaşımdır bu.

Reklam afişleri, politik afişler

19. yüzyılda litografi afişlerin çoğaltılmasını mümkün kılacaktır (afiş, kelime anlamıyla "asılmış olan" demektir). Bu yolla yayılan politik mesajlar büyük oranda metin ağırlıklıyken satirik veya yaşam öyküleriyle ilgili imajlar genellikle ilan olarak asılırlar. Ancak parti propagandası ile reklam arasındaki sınır o kadar da belirginleşmiş değildir; örneğin sıkma portakallara uygulanan promosyon tarifleri. 20. yüzyılın ilk yarısı afişlerin altın çağı olur ve bu dönemde şehrin manzarası kadar sokak lambalarının ve metro girişlerinin de görünümü değişir. Jules Chéret ve Henri de Toulouse-Lautrec gibi sanatçılar ün kazanmakla kalmayıp toplumsal kabul de görürler: Apollinaire ve Léon-Paul Fargue gibi şairler Blaise Cendrars'ın "reklamın çağımızın en güzel ifade biçimi" olduğu şeklindeki değerlendirmesini paylaşmaktadırlar.

Politik propagandaya özgü duvar afişlemeleri ilk gerçek atılımı Birinci Dünya Savaşı sırasında yapar [d'Almeida, 1995]; devletler de hızla özel teşebbüse ayak uydururlar fakat (Cappiello gibi) büyük afiş sanatçıları genel olarak bu hareketin dışında kalırlar. Manikeizm o kadar baskın hale gelmiştir ki hedef kitle operasyonun gerçekliğinden uzaklaşır: Britanya dominyonlarını muhatap alan üretimler bunun en uç örneklerini oluşturur. Düşmanın şeytanlaştırılması 1918'de de durmaz; sloganlar merkezi bir yer işgal etmekte ve pek çok sanatçı grafik kodları, zaten açık olan mesajların hizmetine vermekte sakınca görmemektedir. Bu süreç Sovyet şair Mayakovski'nin de iş yaptığı ajans Rosta tarafından uygulanan geometrikleştirmeyle daha da belirginleşir (*Avec un coin rouge, enfonçons les blancs*, 1920). İkinci Dünya Savaşı bu alanda pek bir yeniliğe sahne olmamış, geçerli temaların ve yöntemlerin çoğu iki dünya savaşı arasındaki dönemden kalmadır.

Bu dönemde reklam da, askeri öncelikleri ve kısıtlamalar sebebiyle pek bir gelişim göstermemiştir. Şanlı otuz yılın reklam açısından daha elverişli bir ortam sunduğu düşünülebilir. Aslında başka medya araçlarının giderek artan rekabeti sebebiyle afişlerin rolü ürünlerin promosyonu alanında giderek küçülmüştür. Üstelik ürünler kadın erkek ilişkileri ve estetik kodların değişimine karşı hassas olmuşlardır. Bu dönüşümler siyasal afişleri de etkilemiştir. Soğuk savaş sırasında afiş türüne Fransız Komünist Partisi'nin (Fougeron) "sosyalist realizmi" egemen olmuş ve *Paix et Liberté*'nin "şansoniye" mizahı ("Jo-Jo la Colombe") ona rakip çıkmıştır. 1968'den sonra sol muhalefet komiternci gelenek ile Maocu imgelemi ve pop'art'ın yaratıcılığını içe içe kattı. 1980'li yıllardan itibaren politik liderler etrafındaki "komünikasyon" parti propagandası çağının sonunu haber verdi.

Yeni imajlar: Sinema örneği

Temsillerin millileşmesine büyük katkısı olmuş kartpostallar veya posta pulları gibi ek konuları burada layıkıyla ele almaya yerimiz müsaade etmiyor. Benzer şekilde, yeni görsel faaliyetlerin önde gelen simalarını şöyle bir anıp geçmektense, bu (kısa) yazımızı sinemaya ayırmak daha makul göründü bize. Film, fotoğraf (ki Nicéphore Niepce tarafından 1816'da keşfedildikten sonra, Louis Daguerre'in 1839'da yaptığı önemli katkılarla gelişir) televizyon (BBC ilk deneme yayınını 1929'da yapar) arasında ve aynı zamanda çizgi film arasında gidiş gelişlerle nitelenen bir sistem içerisinde "yedinci sanat" sinemanın merkezi bir yeri vardır. Bu yöntemler bugün nümerik ve web'le ilişkili tekonolojiler dünyasında iş gören her yaratıcı insan için referans olmayı sürdürüyor.

Lumière kardeşler ilk işlerini kamuoyuyla paylaştıklarında (1895) sinema bilimi, parayı ve gösteriyi bir araya getiren karma bir pratik olarak görülür. Başlangıçta panayır göstericileri bu pratiğin uygulanmasında en inançlı yandaşları olmuşlardır; ilgi çekme (büyü gösterisi) ve daha şimdiden reklamcılık alanında. İlke bildik, (bir yangın, bir tren gibi) tandık olan şeyle-

rin, (bazen "*Coucher de la mariée*"[2] gibi sabırsızlıkla beklenen uç noktadaki örnekleri de dahil) görselleştirilmesine dayanır. Fuar sineması, sabit salonların sayısı artınca, Birinci Dünya Savaşı dönemecini geçemez.

Sinema türünün "banalliği" sosyalistleri ve Katolikleri endişeye sevk eder: Her iki durumda da sinema kitleleri önemli görevlerden (selamete ermek veya devrim için çalışmak) yüz çevirmeye teşvik etmekle suçlanır. Halbuki tersine 1918 sonrasında faşistler (Bardèche, Brasillach gibi mükemmel sinema tarihi yazarları) ve komünistler (Renoir'ın kullanılması üzerinden) da, Sovyet, İtalyan ve Alman filmlerinin etkinliğine dayanarak sinema severler olarak boy göstermiştir.

Sesli sinema (1920'li yılların sonunda yaygınlaşır) ekrana yeni bir soluk getirir; imaj artık müzikten ve ortam seslerinden ayrılmaz. İki dünya savaşı arasındaki dönem popüler başarı ile entelektüel seçkinlik arasındaki kapışmanın damgasını taşır. Gide'in Şarlo'ya güldüğü için yüzü kızarmaz artık ve Fernandel ve Jean Gabin'de yetenek olduğu eğitimli çevrelerce kabul edilir.

Hareketli görüntünün pedagojik faydaları eğitimcilerce çekimser karşılanmış olsa da propaganda marifeti yöneticilerin gözünden kaçmamıştır. Bolşevik devrimi kısa sürede ve özellikle de kırsal kesimdeki nüfusu muhatap alacak şekilde sinemadan geniş ölçekte faydalanacaktır. Naziler ölüm aygıtlarını kampların teskin edici görüntüleri ardında gizlemeyi bilmişlerdir, ancak sonradan, Amerikan sinematografi endüstrisi tarafından maskesi düşürülecek görüntülerdir bunlar ve Nuremberg davasında epeyce kullanılırlar [Delage, 2001].

İmaj çalışmalarının dönüşü

Geç kalmış bir dönüş

1978'de *Dictionnaire de la nouvelle histoire*'ın yazarlarından Marc Ferro "tarihçinin söylemine oldukça geç giren imajın bu

2 İlk pornografik film olarak bilinir – ç.n.

söylemde oynadığı rolün tıp alanında nevrozun oynadığı role" benzediğinden yakınıyordu. Teşhis özellikle çağdaş dönem tarihçilerini hedef alsa da hemen bütün dönemlere uygulanabilir. Ancak diğer tarihsel dönemler açısından imajın geç kalmışlığı çok daha çarpıcıdır; özellikle de eski dönelerde ikonografik üretimlerin benzersiz bolluğu göz önüne alınırsa...

Kaynak-imajlara yeterince başvurulmayışı sanat tarihinin yardımcı disiplin olma rolüyle kısmen uyum içindeydi. Çağdaş dönem için bu durum ikonografik dokümanların "tescilli" denilen imajlar kategorisine dahil edilmesiyle iç içe geçmişti; bu imajların teknik bileşenleri, ağırlıkla edebi eserlerle iş gören kültür tarihçilerine ve uzmanlara a priori pek bir açıklama sunmuyordu. Üstelik kitle tüketimiyle doğrudan ilintili ürünlerin kültürel meşruiyetlerinin zayıf oluşu kaynak eleştirisinin sınanmış usullerinin uygulanmasına her zaman elverişli değildi. Bu yaklaşım Sorel ve Le Bon'un, yeni araçlarla iletilen yalınkat mesajların eriminde olan kitlelerin kalıba sokulabilir oluşuyla ilgili analizleriyle kuvvetlenmiştir. Ayrıca bu yaklaşım yazı karşısında alışkanlık icabı harekete geçen işleyişlerden kaçan imajların psişik gücüne "kesin bilimler"in yaptığı yatırım karşısında geri adım atılmasını ifade eder.

Fakat 19. yüzyıldan itibaren sanatın bir devrin en sahici ifadesi olduğu inancı ortaya çıktı ve bu inancın ardındaki algı Marksist Lucien Goldmann tarafından kuramsal bir kalıba döküldü. Goldmann'a göre bir başyapıt yabancılaşmayla savaş halinde olan bir toplumsal sınıf için "maksimum bilinci" temsil etmekteydi. Ve bir dönemi nitelemek için "üslup" kavramı Hegel ve Taine'den bu yana, "plastik sanatlar" üzerinden işlenmiş iken, romantik kuşak için bu niteleniş müzikolojik bir yaklaşım üzerinden yapılabilirdi. 20. yüzyılın başında Avusturya-Alman ikonoloji ekolü (Aby Warburg, Erwin Panofsky) uluslararası tanınırlık açısından, kavramsallaştırmadan ziyade döküm ve sınıflandırma yapmakla ilgilenen Fransız meslektaşlarından (Emile Mâle) beş fersah öndeydi [Panofsky, 1967].

Tarih ile beşeri bilimler arasındaki geleneksel bariyerlerin kaldırılması ikonografik dokümanların tarihçilerin belge-

ler külliyatına dahil edilmesi sürecinde ön planda rol oynamıştır kuşkusuz [Gervereau, 2004]. Claude Lévi-Strauss (*Structures élémentaires de la parenté*, 1949) ve Roland Barthes'in (*Mythologies*, 1957) Ferdinand de Saussure'ün göstegebilimiyle (*Cours de linguistique générale* 1916'da basılacaktır) tanışması ikonik kodların çözülmesini sağlayan bir metodolojinin alımlanmasını kolaylaştırmıştır; bu metodoloji mesajın az çok açık "gönderge"sini ihmal etmeden, yaratım ediminin diğer bileşenleri üzerinde de durabiliyordu. *Annales* ekolünün geçmişten günümüze elde olan izlerin tümünden faydalanma çağrısı bu alılmamayı kolaylaştırmıştır, tıpkı toplumun piyasalaşması-demokratikleşmesi olgusunun *packaging* kataloglarından tutun da artık entelejansiya arasında yaygınlaşan plak poşetlerine (Beatles, *Sergeant Pepper's*, 1967) kadar muhtelif ikonik göstergeler açısından özellikle zengin bir "altkültür"ü meşrulaştırması gibi. Artık bir imajın asla gerçeğin, seçici de olsa basit bir temsiline indirgenemeyeceğini ancak gerçeklik üzerine bir söylem ürettiğini biliyorduk. İmaj belli bir gerçeklik algısını tercüme etmek ve bir değerler sistemini aktarmak amacındaki bir gösterge veya göstergeler toplamıydı. Dolayısıyla geçmişteki toplumlar hakkında en az bir metin kadar çok şey öğretebilirdi bizlere.

1968'den sonra antropolojik-kültürel tarihin gelişimi, artık vazgeçilmez malzeme veya kendi başına inceleme konusu mertebesine yükselen "temsiller"in görsel tezahürlerine başvurmayı kaçınılmaz kıldı. Ve beşeri bilimler ile yazınsal disiplinler arasındaki ayrımların ortadan kalkması sanat tarihçilerinin "regards croisés" denilen (farklı inisiyatiflerin yaygınlaşmasına bir örnek olarak soğuk savaş sırasındaki komünist afişler üzerine bir göstergebilimcinin, bir tarihçinin ve bir sanat tarihçisinin bakış açıları için bkz.Deligne, Buton ve Wilson [1991]) organizasyonlar dolayısıyla, çok çeşitli konulardaki kolektif girişimlere katılmalarını kolaylaştırdı. Yöntemlerin melezlenmesi, özellikle de zihniyet tarihi alanında bazı güzel neticelere yol açtı; bu alanda 1970'ten itibaren Michel ve Gaby Vovelle, *Vision de la mort et de l'au-delà en Provence du XV^e^ au XX^e^ siècle* adlı çalışmalarında ikonolojinin imkânlarını kullanmayı bildiler. Ay-

nı şekilde Maurice Agulhon'un Marianne veya Michel Pastoureau'nun Ortaçağ armaları ve sonrasında Fransa'nın amblemleri üzerine çalışmalarının heyecanla karşılanması da imaj çalışmalarının üniversitenin *cursus honorum*'unda en yüksek düzeye çıkışının bir göstergesi oldu.

Bu yükselme ayrıca hareketli görüntülerle ilgili çalışmalara da sıçradı. 1974'te *Faire de l'histoire* [Le Goff ve Nora, 1974] yayımlandığı sıra henüz pek bilinmeyen bu çalışmalar ertesi seneden itibaren artık ulusal bir görsel-işitsel enstitünün varlığına güvenebilecekti. Başta araştırmacıların pek erişemediği enstitü kaynakları 20 Haziran 1992 tarihli yasayla daha erişilebilir hale gelmiştir. Bu alandaki araştırmaların gelişimi Siyasal Bilimler'in ve Güncel Tarih Enstitüsü'nün çabalarına çok şey borçludur. Bu nihai katkının öncüleri (ki bir tanesi Jean-Noël Jeanneney'dir [1995]) esasen yazılı dokümanları kullanan tarihçilerin artık bu belgeleri radyo ve televizyondaki kayıtlarla tamamlama refleksi göstermelerinden oldukça memnunlar.

Antik imajların incelenmesi, paradigmatik bir örnek

Eski toplumların etrafı imajlarla çevriliydi. Gerek kamusal gerek özel sahalar muazzam çeşitlilikteki şekilsel temsillerin sergilendiği alanlardı: heykeller, rölіefler, resimler, mozaikler vs. Vazolar, kandiller veya paralar gibi gündelik nesneler de üzerlerindeki görseller vasıtasıyla tanrıların, yöneticilerin, maddi ve toplumsal ortamların imajlarını sürekli mevcut kılıyorlardı. Bu imajların pek çoğu zamanın yıpratıcı etkisine rağmen günümüze kadar ulaşmıştır. Bazıları kırılganlıkları sebebiyle ortadan kaybolduysa da bunlarla ilgili dolaylı bir fikir sahibi olmamız bazen mümkün olabilmektedir: Örneğin Pilinius'un *Doğa Tarihi*'nin 35. kitabında bol bol yer verdiği Yunan ve Roma küçük tablolarından geriye bir şey kalmamıştır, ancak freskler veya mozaik amblemaları vasıtasıyla üsluplar ve genel eğilimlerle ilgili çıkarsamalara varabiliyoruz. Çok sayıda ve çeşitli olan bu imajlar tarihçilerin başvurmaları gereken bir malzeme oluşturuyor.

Şu son yirmi yılda, imajların birer dokümana dönüştüğü bir dönem olarak Antikçağa, tarihsel çözümlemelerin bu imajlar üzerine bina edilebileceği iddiasıyla yaklaşan çalışmaların arttığı gözlemlendi [Auvray-Assayas, 1998]. Bu yeniden canlanış Yunan tarihine çok şey borçludur. Resimli seramiklerin eski Yunan dünyasındaki yaygınlığı (özellikle de siyah ve kırmızı boyalı atik vazolar) kimi zaman oldukça detaylı ve gerçekçi figüratif sahnelerin bulunduğu kayda değer bir malzeme sağlamaktadır. O yüzden bunlara tümüyle enformatif bir değer atfetme eğilimi üzerinde özellikle durulmuştur. Buna tepki olarak yeni okuma yöntemlerine duyulan ihtiyacın öncelikle bu ayrıcalıklı malzemeden yola çıkarak gündeme gelmesi tesadüf değildir [Schmitt-Pantel ve Thélamon, 1983].

Günümüz uzmanları bu tür kaynaklarla ilgili olarak uzak durulması gereken iki temel tehlikenin altını çizerler. İlki, görsellerdeki bazı unsurları (elbiseleri, silahları, bazı vücut hareketlerini) keyfi biçimde yalıtmaktır. Bu durumda ortaya çıkan risk imajın genel anlamını gözden kaybetmektir: Hoplitlerin yola çıkışı sahnesi veya mitolojik bir sahne kodlanmış, belli bir yapıya ve tutarlığa sahip bir bütün olarak ortaya çıkar ve bu şekilde analiz edilmeleri gerekir. İkinci tehlike ise imajı kendi başına, bağlı olduğu ikonografik üretimlerin bütününden bağımsız ele almaktır. Her imaj, F. Lissarague'nün ifadesiyle [1990] bir "imajlar ağı"na aittir ve bu ağ dışında ele alındığında kendimizi aykırı anlamlara veya açmazlara saplanmış halde buluruz. Sonuç olarak, imajların tarihsel söyleme dahil edilmesi zorunluluğu geniş derlemelerin oluşturulması sürecinden geçmek durumundadır ve bu da onların bir seri halinde getirilmelerini kolaylaştırır. Bazı imajlar aynı anda bu serilerden birkaçına ait olabilir. MÖ 6. ve 5. yüzyıllara ait Yunan seramiklerinin (şölen, sanatçılar, kadınlar, savaşçılar, barbarlar gibi) farklı temalar etrafında bir araya getirilmesinde gerçekleştirilen bu çalışma bu kesin kronolojik bağlamla sınırlanmamış ve (kandiller, paralar, lahitler, duvar süslemeleri) başka yan kategorileri de dışlamamıştır. Bu bütün, antik imgelemin bazı boyutlarını ön plana çıkardığını görmemizi sağlar. Bu anlamda imaj "top-

lumsal imgelem"in oluşturulmasına enine boyuna katkıda bulunur ve her toplum için bu imgelemin özgüllüklerinin ortaya çıkartılması gerekir.

İkonografiye dayanan bir yöntemin gerekliliği ve önemini tasdik için yeterli olan bu tespit aynı zamanda söz konusu yöntemin sınırlarını da gözler önüne serer. Zira imaj gerçeği tüketmez. Günümüze kadar gelen biçimsel temsillerin bıraktığı boşluklar sorununu bir yana bıraksak bile, imaj bize geçmişle ilgili ancak sanatçıların ve bu sanatçılara sipariş verenlerin seçtikleri ve konu etmek istedikleri kısımlarını tanıtabilir. Oysa bu tercihler ve uzlaşılar çokanlamlılığa yer bırakmalarının ötesinde imajların yorumlanışını da kolaylaştırmazlar. İmajları oluşturan unsurların bir düzene sokulması imaj karmaşık olduğunda veya imajın göndergesi açık olmadığında –ki çoğunlukla durum budur– kolay becerilebilecek bir iş değildir. Pompei yakınlarındaki Gizemler Villası'ndaki meşhur fresk buna örnek verilebilir. 1909'da keşfedilen fresk ilk kez 1931'de A. Maiuri tarafından, Diyonisosçu gizemlere inisiyasyonun bir tasviri olarak yorumlanmıştır. O zamandan beri Diyonisosçu gizemlerle bir ilişkisi olduğu geniş kabul görse de artık bu yorum herkes tarafından paylaşılmıyor zira tanımı gereği gizli kalması gereken bir ritüelin sergilenmeye çalışıldığına şüphe edilebilir. Bu durumda P. Veyne'in [Frontisi-Ducroux, Lissarague ve Veyne, 1998] önerdiği gibi freski bir evlilik töreninin veya gerdek gecesinin basit bir anıştırması olarak mı görmeli yoksa freske G. Sauron'un [1998] savunduğu gibi Diyonisos'un kaderiyle sipariş sahibinin hayatı arasında bir paralellik kurma girişimi olarak mı bakmak gerekir?

Sanatçı, sanatçıya sipariş veren kişi ve kamu arasındaki ilişki her zaman olduğu gibi burada da imajla ilgili sorunsalın merkezinde bulunur. Fakat daha iyi belgelenmiş diğer tarihsel dönemlerin aksine antik tarih bu belirleyici ilişkinin kavranmasına nadiren izin verir. Bu ilişkinin yadsındığı bir dönem de değildir gerçi. İçki kaplarındaki görseller ile onların Yunan şölenlerindeki kullanımı arasındaki örtüşmeler ortaya konabilmiştir [Lissarague, 1987]; aynı şekilde Augustus dönemi yeni kla-

sisizminin yansıttığı düzene dönüşün ideolojisi ve bu kodların özel alana kadar yayılan, sadece iktidarın yeni bir altın çağ ilanı etrafında oluşacak bir toplumsal uzlaşı arayışına değil aynı zamanda toplumun bir kesiminin bu yeni değerleri kabulüne delalet eder. Ancak imajların alımlanması kavramına açıklık getirilmesi gerektiğini de eklemeliyiz. Nitekim incelikle üretilmiş imajların aynı zamanda güçlükle görülür hatta görünmez olması nasıl açıklanabilir? Sadece iki meşhur örneği vererek söylersek Partenon'daki Panathenaia'nın efrizleri veya Trajan sütunundaki spiral röliefler imajın statüsüyle ilgili zaten çok eskiye giden bir tartışmaya malzeme oluşturur. Bu önemli sorular Antikçağ tarihine özgü de değildir. Hangi çağ söz konusu olursa olsun bu sorular imajın tarihsel düşüncenin bütünleyici bir parçası olduğunu gösterir, yeter ki tarihçi imajların analizine has zorlukları hesaba katsın.

Çağdaş tarihte imajların kullanılışı

İkonografik bir doküman karşısında tarihçinin benimsediği protokol büyük oranda başka kaynaklara, özellikle de yazıya karşı öne sürülen eleştirel tavırlardan ilham alır. Başta da belgenin sahiciliği [Gervereau, 2000] ve doküman derlemesinin nasıl yapıldığıyla [hangi kronolojik sınırlar dahilinde? Ne tür bir tutarlılık hedefleniyor?] ilgili meşru sorular gelmektedir. Dolayısıyla imajın muhtemel soy kütüğünü (fotoğraftan yola çıkılarak yapılmış bir resim, meşhur yapıtların çalınması) sorgulamak ve üzerinde çalışmak istediğimiz derlemenin eksik olup olmadığını ve temsil gücünü tayin etmek zorunludur. Koleksiyonlar hasara uğrayabilir, yasaklamak için veya ihtiyat sebebiyle sansürlenmiş olabilir; bu durumda günümüze gelmiş belgelerin varlığından veya yokluğundan yola çıkarak varılan sonuçlardan şüphe duymak gerekir.

Cazip koleksiyonların keşfi karşısında alınan haklı hazza rağmen bu bahsettiğimiz önlemlerin alınması lazımdır. Bunlara eser sahibinin kimliğinin belirlenme zorunluluğunu da eklemek gerekir ki bu iş üretim süreci kimi zaman kolektif oldu-

ğundan (imaj çok çeşitli rötuşlardan ve/veya kolaj ve maket gibi montajlamadan geçmişse) özel dikkat gerektiren bir iş olabilir. Bazen bu iş hatalı veya yanıltma amaçlı belgelere bulaşmayı gerektirir. Leo Troçki'nin Lenin'in yakınındayken ayağının kaydırılmasıyla ilgili klişeler bu alanda klasik niteliği kazanmıştır. Daha yakın dönemler için numaralandırmanın doğrulama işlemini kolaylaştırmadığına kuşku yoktur.

Bu tür perdelemelerin de ötesinde, tarihçi imajların yayılım ve dağılım koşullarına karşı uyanık olmalıdır. Uygun bir yorum veya bir efsane etkiyi ciddi ölçüde değiştirebilir: etrafı çocuklarla dolu bir diktatörün gülüşü insanları yumuşatabileceği gibi alaycılığa da yol açabilir. İmajların doygunluğa ulaşmış ve görüşleri çok zor alınabilen bir kamuoyu üzerindeki şiddetli etkisini değerlendirmek çoğu zaman güç ise de, bunun etkin bir yol olduğunu yadsımak tehlikelidir. SSCB veya Çin'deki (sırasıyla 1932 ve 1958 yıllarında gerçekleşen) büyük kıtlıklarla ilgili hiç görselin bulunmayışı kuşkusuz tersi bir durum kadar, yani NATO müdahalesinden (1999) önceki haftalarda Kosova'daki Arnavut göçmelerle ilgili görüntü bolluğu kadar önemlidir.

Tarihçinin yaptığı okuma onu, başta hem imajın hem de imajın referansta bulunduğu diğer verilerin tarihinin kesin olarak belirlenmesi gelecek şekilde bağlamsallaştırmayı ön plana çıkarmaya itebilir. İmajların alımlanmasında kronolojinin de önemi vardır. 1943'te Anglosakson cenahın bombardımanlarını kınayan işbirlikçi bir görsel, ilk yayımlandığı tarihte, bir sene sonraki kadar tesir yaratmaz. Bu afişin algılanşı FKP ettiğinde, Kore savaşı esnasında, Amerikanların kaplama bombardımanları veya 2004'te Irak savaşı vesilesiyle Avrupa'da ayyuka çıkan Bush karşıtlığı sırasında aynı olmamıştır.

Belli kaçınılmaz mesafeli bakışla yetinemeyecek olan tarihçi ikonografik dili çözmeye, yani bu dili oluşturan işaretleri deşifre etmeye çalışmalıdır. Kullanılan kodların deşifre edilebilmesi genellikle eski olan fakat kimi zaman da bu kodlarla pek uyuşmayan amaçların hizmetinde tekrar dolaşıma giren bir sembolizmadan devşirilmelerine bağldır. Renklerin kullanımı örnek

olarak verilebilir: 1789'da XVI. Louis, Saint Martin'in pelerini ve Saint Denis'in kırmızı flamasında mavi ve kırmızı renklerin bulunduğunu düşünerek teskin olabildiği gibi devrimciler de bir kokart tercih etmeleri gerektiğinde Paris milislerinin reklerini kullanmayı tercih etmişlerdi. Hiçbiri Amerika'daki Birleşik Devletler'in *Star spangled banner*'ında gözüken İngiliz (kırmızı ve beyaz) ve İskoç (mavi ve beyaz) bayraklarının mirası üzerinde hak iddia etmez.

Alegoriler bir başka alt sistem oluştururlar ve en az renkler kadar sahiplenmeye ve çarpıtılmaya elverişli bir sistemdir bu. Che Guevara'nın kendisi hayattayken idarecilerin gözünde proletarya diktatörlüğünün düşmanları için tasarlanan şiddetli bir ölümle özdeşleşen peygambervari resmi bu idelizasyonun uç örneklerinden birini oluşturur. Hatta 2004 Kasımında (Moskova'nın desteklediği rejime karşı) açıkça Washington'dan yana bir adayı desteklemek üzere Kiev'e koşan yığınla genç göstericinin yanında bile Che'nin resimleri vardı. İsyanın mutat ikonu haline gelen Che böylece ulusal cemaatin tümü için temsil edici olan kurucu kişilere (ABD'nin aksine) değer vermeyi beceremeyen bir Cumhuriyetin banal hale getirdiği figürler olan Marianne'ın ve diğer "halkı yönlendiren özgürlük" simgelerinin mertebesine ulaştı.

13

Tarih, Zaman ve Anlatı

"İyi tarihçinin zamanı veya milleti yoktur."

– Fenelon, Lettre à l'Académie, 1716

"Günün birinde evrensel bir tarih yazmak zorunda olduğumuzdan kimsenin kuşkusu yok artık. Ancak bu zorunluluk, geçmişte olup biten pek çok şeyi *a posteriori* keşfetmiş olmamızdan ileri gelmiyor; aslında yeni bakış açıları keşfetmiş olmamızdan kaynaklanıyor zira sürekli ilerleyen bir çağda yaşayanlar geçmişe ait şeyleri tek bir nazarla kuşatmayı ve yepyeni bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılan bakış açılarını benimsemeye sürüklenirler."

– Johann Wolfgang von Goethe,
Materialen zur Geschichte der Farbenlehre, 1810

Geçmişin bilgisi olan tarihin inceleme konusu zamandır. Fakat tarihin zamanının neyi temsil ettiğini tanımlamak, tarih biliminin sorduğu sorular arasında cevap verilmesi en güç olanıdır [Koselleck, 1990, s. 9]. Gerçekten de "tarihin zamanı" veya tarihselliğin akışı, evrilir. R. Koselleck 18. yüzyılda zamanı kavrama biçimlerinde yani tarih yazımında meydana gelen kopuşların izini sürer. Antikçağdan klasik çağa kadar zaman kavra-

yışı statiktir: kozmik düzendeki değişimler ve dünyevi nizamların birbirini takip edişi insan doğasında herhangi bir değişim yaratmamıştır; dolayısıyla tarihçi Antikçağ'dan beri aynı kalan evrensel bir hakikate ulaşmak tabir yerindeyse zamanın dışında konumlanmıştır. 18. yüzyılda ise zaman fikrinin, tarihin içsel itici gücü olarak gelişimine tanıklık edilir; tarihçi artık zamana hapsolmuştur ve sahip olduğu hakikat de zorunlu olarak görecedir. Modernlik öncesi ilk bakış açısından tarih anlatılması gereken olaylar bütünüdür. Bu olay anlatısı, edebiyat alanına da girer. Aydınlanma yüzyılından sonra ise tarih belli bir kesinlikle geçmişte hangi olayların cereyan ettiğini tespit etmeye ve bu olaylara sebepler bulmaya muktedir bir bilim haline gelir. Doğrusal anlatı tematik çözümleme karşısında, belagat ise açıklayıcı üslup karşısında silinmeye yüz tutar.

Tarihin zamansallaşması

Tarih uzun süre zaman dışı oldu. Kronoloji yazımlarına karşın, hükümdarların saltanatları malayanisi ve ebcet hesapları arasında tarihin zamanı durağan olarak tasarlanır.

Durağan zamandan ilerlemeci zamana

R. Koselleck, geçmiş ile gelecek – veya antropolojinin terimleriyle söyleyecek olursak, deneyim ile beklentiler arasındaki farkı tespit ederek "tarihin zamanı" olabilecek şeyi yakalamaya çalışır [Koselleck, 1990]. Ona göre 1500 ile 1800 arasında, tarihin zamansallaşmasına tanıklık ederiz; sürecin sonunda da modern dünyamızın alametifarikası olan tarihin hızlanmasın şahit oluruz.

Geçmişin **ağırlığı.** – Cicero Helenistik modellere referansla, *histoira magistra vitae* yani hayatı öğreten tarih kavramını icat etti [Koselleck, 1990]. "Kendi kendimize öğrenemediğimiz şeyleri başkalarının deneyimlerini izleyerek öğrenmemiz gerekir." Plutarkhos'un *Vies parallèles*'i, geçmişi izlenebile-

cek örnekler dağarı haline getiren bu tarih kavrayışının en mükemmel ifadesidir. Antikçağdan devralınan bu *topos* Hıristiyanlık tarafından da benimsenir. 8. yüzyılda Aziz Bede, insanlara sakınılması veya tersine taklit edilmesi gereken örnekler sunduğu için kutsal-dışı tarihi onaylar. Jean Bodin, Cicerocu formülü *Methodus ad facilem historiarum*'unun (1566) başına yerleştirir: Bu formül tarihin kutlu yasalarına gönderir ki bu yasalar yoluyla insanlara, sadece ilahiyat alanında değil aynı zamanda siyasal eylem boyutunda da bugünlerini tanıma ve geleceklerini aydınlatma imkânı bahşeder. Mably 18. yüzyılda bu temayı daha da zenginleştirmiştir. Tarihin çağdaşları veya gelecek kuşakları daha akıllı veya görece daha iyi insanlar haline getirebilmesinin sebebi, çağların art arda gelişi, durağan bir dizi gibi anlaşıldığından; insan doğasının değişmezliğine duyulan inançtır: İnsan her zaman insana benzer [bu temayla ilgili olarak bkz.Ariès, 1954]. Dolayısıyla geçmişin ağırlığı tarihin anlamını tekeline almıştır.

Zamanın sonu beklentisi. – Tarihin zamanına ilişkin Hıristiyanlara özgü bir anlayış bu antik anlayışın yanı sıra var olur: 16. yüzyılın ortasına kadar tarihin dönemleri *Kutsal Kitap*, özellikle de *Daniel Kitabı*'nda ve onun dört evrensel hükümranlık kuramı (Kıyametle son bulacak altın, gümüş, bronz ve demir çağları) temel alınarak tayin edilir. Dolayısıyla doğrusal ama aynı zamanda da dünyanın başlangıcından –altın çağdan– başlayıp felaketle sonuçlanacak bir zaman anlayışı söz konusudur. Reform sırasında Protestanlar gibi Katolikler de dünyanın sonunun yakın olduğuna kani idiler [Koselleck, 1990, s. 22 vd.]. Bu anlayışa göre tarih, zamanın sonunun gelmesini gözlemek veya beklemekti: Katoliklere göre Luther Deccal'dı, Protestanlara göre Roma Babil'in fahişesiydi. Şimdiki zamanın *Kutsal Kitap*'ın zamanı tarafından asimile edilişi, zaman dışı tarih anlayışını gayet güzel ortaya koyuyor.

17. yüzyılda Kilise'den ve politikadan gelen baskılarla bu eskatolojik beklentilerin sonunun geldiğine şahit oluyoruz. Hıristiyan zamanın sonu beklentisi, güncel etkinliğini kaybettik-

ten sonra artık sınırları olmayan, yeni olana açık bir zaman tahayyül edilebilirdi. İlk kez Jean Bodin, kutsal tarih ile beşeri tarihi ve doğa tarihini birbirinden ayırarak zamanın sonu meselesini basit bir astronomik ve matematik hesap sorunu haline getirir. Bodin bu hesapla 50.000 yıllık bir döngünün ardından dünyanın sonunun geleceğini öngörür. Dahası, 16. yüzyılın sonunda gelecekte daha çok keşiflerin ve buluşların olacağı ümidini veren bilimlerdeki atılım; Yeni Dünya'nın ve halklarının keşfi 16. yüzyılın sonunda evrensel bir tarih bilincinin doğuşuna yol açmış, bu tarihin yepyeni bir zamana, bir ilerleme anına doğru yöneldiği fark edilmiştir [Koselleck, 1990, s. 273]. Fakat bu fikrin hâkim olması için bir yüzyılın geçmesi gerekecektir.

İlerleme fikri. – 1760-1780 arasında Avrupa'da yeni bir tarihsellik rejimi ortaya çıkar: Tarih artık zamanda cereyan etmez zaman tarafından yapılır. Zaman tarihin içsel gücü olarak dinamizm kazanır [Koselleck, 1990, s. 278]. Zaman artık tarihsel kesitlere ayrılan bir kalıp değil, devindirici kuvvettir. Bu dönüşüm teolojik okumaların yerine doğal tarihin geçişi sayesinde gerçekleşir. Doğalcılar Buffon'un önderliğinde doğayı "daimi canlı bir eser ve sürekli etkin bir işçi" telakki ederler [Poulot, 2001, s. 273]. Global zaman, her ne kadar gerilemeler mümkün olsa da ilerlemeci bir zamandır. Tüm fikir ayrılıklarına rağmen Voltaire, Turgot veya Condorcet gibi filozoflar için evrensel tarih insan tininin ilerleyişinin tarihi haline gelir. *Le Siècle de Louis XIV*'da Voltaire dünya tarihinde, insan tinin ileriye doğru sıçrama kaydettiği dört çağ tespit eder.

Bununla birlikte Aydınlanma çağında zamanın akış yönünün gerileme olduğunu söyleyen koyu kötümser bir görüşün, tarihin gelişip ilerlediğini ileri süren bu iyimser görüşle yan yana var olduğu unutulmamalıdır [Vyverberg, 1965]: Rousseau gibi filozoflar beğeni düzeyinde, ahlakta ve kurumlardaki yozlaşmayı ve bir yeniden doğuşun zorunluluğunu öne sürerler.

Tarihin ağırlık merkezinde bir kaymaya tanıklık edilir: Daha önce geçmişe, kökenlerin mitik çağına yakın konumlandırılan ağırlık merkezi artık uzak veya yakın geleceğe kayar. Eğer bir

ilerleme varsa *historia magistra vitae* formülünün hiçbir manası yok demektir. Geçmişten devşirilen örnekler haliyle bütün gücünü yitirir. Aydınlanmanın insanı, geçmişe yapılan göndermelere tahammül edemez hale gelir. Devrimciler, geçmişle köprüleri atma kararlılığıyla, bütünüyle çürümüş addettikleri geçmişin tarihini reddederler.

Tarihsel dönem kavramının doğuşu

Tarihle ortak tözü paylaşan kurucu dinamik olarak ilerleme fikri, tarihin akışına süreksizlik fikrini sokar: Tarihin hareketli akışı içerisinde insan toplumlarının ilerleyişleri, gerileyişleri, sağ kalımları ve tepkileri gözlenmeye başlar. Bundan böyle tarihin zamansallığı, doğa yasalarına bağlı olan kronolojiden ayırt edilir.

Geçmiş ile şimdi arasındaki farkın bilincine ancak 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra, daha sonra hümanistler diye anılacak olan insanlar tarafından varılır. Şimdiki zaman artık yakın geçmişin bir devamı gibi değil, uzak geçmişin "yeniden doğuşu" gibi düşünülür (*Renascità*, Vasari, 1550). Vasari'ye göre iki ayrım çizgisi vardır: yakın geçmiş ve uzak geçmiş. Bunlar, üç dönemi birbirinden ayırırlar: İlki en uzak eski zamanlardan Constantin'in saltanatına kadar, ikincisi Constantin'in saltanatından 1250 yılına kadar sürer; üçüncüsü ise "modern" diye nitelendirdiği dönemdir. 16. yüzyılda, bir çağın *eşiği* olarak Rönesans kavramı yaygın bir terimdir [Koselleck, 1990, s. 269]. Bununla birlikte, yenidendoğuşun bir dönem kavramına dönüşmesi yavaş yavaş gelişen bir dönüşümün sonucunda olur: Söz konusu gelişim 18. ve 19. yüzyılda tamamlanacaktır.

Koşut olarak, Antikçağ ile Rönesans arasında yer alan dönem yavaş yavaş *media aetas*, *medium tempus*, *media tempora*, *medium aevum* ve nihayet "Ortaçağ" olarak adlandırılır. Fransızca ilk tabir 1572 tarihlidir fakat kavram ancak 17. yüzyıldaki bilginlerin çalışmalarında yerleşecek ve sonrasında, 18. yüzyılın ikinci yarısında yaygın biçimde kullanılmaya başlayacaktır. Tarihin bin yılı, bugüne değin, ara bir dönem, yani ki do-

ruk arasında gerçekleşen bir gerileme olarak tamamen negatif biçimde nitelenmiştir.

Hümanizmden bu yana bu kavramlar –Antikçağ, Ortaçağ ve modern zamanlar üçlüsü– zaten vardılar fakat tarihin bütününe yayılmaları 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra yavaş yavaş oldu. Aydınlanma yüzyılında, üç yüzyıldır "yeni bir çağ" yaşandığı bilincini herkes paylaşıyordu [Koselleck, 1990, s. 275].

Tarihsel zaman kavrayışındaki bu değişiklik tarihin anlaşılma biçiminde de derin bir dönüşüme yol açtı.

Şimdiki zamanın tasviri mi yoksa geçmişi tanımak mı?

Antikçağ sonrasında tarihçiler bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya kaldılar; toplum onlardan şu soruya cevap vermelerini bekliyordu: "Bizzat şahit olmadığın olaylar hakkında konuşma hakkını nereden alıyorsun?" [Pomian, 1984, s. 16-17]. Geçmişi anlatma iddiası nasıl meşrulaştırılabilir?

Şimdiki zamanın kronikleri. – Modernlik öncesi tarih kuramlarına göre, sahihlik doğrudan tanıklığa bağlıydı [Koselleck, 1990, s. 167]. Olayın faili veya izleyicisi anlatıcıdan daha güvenilir bir kaynaktı ve şifahi gelenek yazılı gelenekten önce geliyordu. Eski tarih, tanıklar ortadan kaybolduktan sonra, doğrudan olaya şahit olmuş kişiler sorgulanamadığı zaman başlıyordu. En uzak geçmişteki olaylarla ilgilenen tarihçiler, makbul bir otorite yani Kilise, monarşi veya üniversite tarafından güvenilir kabul edilen çağdaş tarih anlatılarını kopyalıyorlardı. Nitekim geçmişle ilgili söylenenler bilgi sayılamazdı ancak bunlar, eğer otoritesi tanınan ve kabul gören, dolayısıyla sözleri muteber bir kişiden veya kurumdan kaynaklanıyorsa bir masal da sayılamazdı. Bu yüzden K. Pomian, bütün Ortaçağ boyunca bir inanç konusu olmuş geçmişin, bilgi konusu olan şimdiki zamanla karşıt konumda bulunduğunu yazar.

Dolayısıyla şimdiki zamanın tarihi, tanıklara ve hatta faillerin kendisine başvurmak mümkün olduğu için metodolojik bir üstünlüğe sahiptir. Jacques de Thou gibi dönemin önde gelen

tarih yazıcıları en güncel olayların hatırasını korumaya ve onları sonraki kuşaklar için saklamaya önem veriler. Tek tek olayları birbiri ardına kaydeden ve her zaman yeni görünen bu ilaveci tarih yazıcılığını en iyi Jean Bodin tanımlar: "İmparatorluklar eskirken tarih ilanihaye genç kalır" [Koselleck, 1990, s. 270-271]; Ariès [1954] Fransa tarihiyle ilgili olarak Ortaçağ'dan 18. yüzyıla kadar süren birikimsel tarih yazımını analiz etti. Bu tarih yazımında, her "devam ettirici" kendisi için "şimdiki zaman" olan şeyi ekler.

Yaşanmış veya aktarılmış deneyimler dizisinin hikâye edilmesi olan tarih böylece bir olay anlatısı biçimi kazanır. Halbuki bir veriler dizisinin, olaya dönüşmek üzere bir araya geldiği çerçeve öncelikle doğal kronolojidir. Tarihsel zamanın sekansını kurmak, temsilinin ipuçlarını vermek zorunludur ki politik, diplomatik olaylar, ulusal savaşlar ve iç savaşlar akışlarının geri çevrilemezliği içerisinde anlatılabilsin [Koselleck, 1990, s. 134]. Bu yüzden kronoloji tarih kadar eskidir.[1]

Demek ki tarih anlatısı kronolojik usulde, yıllıklar veya kronikler biçiminde örgütlenmiştir. Tarih yazımına her zaman köken anlatısıyla başlanır: Dünyanın, kentin, manastırın, bir savaşın veya ırkın vb. başlangıcı. Tarih, güzel söz sanatı içinde yer alan bir anlatıdır. Nitekim Antikçağ'dan itibaren belagat alanına dahil olur çünkü hatip, edinilmiş deneyimler hazinesine kalıcılık ve hayat kazandıran tarihe ölümsüzlük bahşedebilecek tek kişidir [Koselleck, 1990, s. 39].

Geçmişin bilgisi. – İlerlemeci zaman fikrinin hâkim olduğu andan itibaren geçmiş artık şifahi veya yazılı gelenek saye-

1 Tarihin bu disiplininin, Argos Hera Tapınağı'ndan kadın rahipler listesine dayanan ilk kronoloji yazarı Midillili Helakinos ile doğduğu kesindir. Ondan kısa süre sonra Elisli Hippias (MÖ 4. yüzyılın başı) Olimpiyat şampiyonlarının listesini temel alarak bir başka kronoloji yazar. Ortaçağda, evrensel kronolojiler oluşturmaya gayret edilir: Caesarealı Eusebius İsa'nın doğumunu başlangıç noktası alarak, MÖ 2015-2016'ya tarihlenen İbrahim'in doğumundan, MÖ 4. yüzyılın başına kadarki Antikçağ kronolojilerinin gerçek bir sentezini yapar. Kronoloji çok karmaşık bir bilimdir: Ay ve güneş takvimlerini, Julien ve Gregoryen takvimlerini hesaba katmayı gerektirir. Bu teknik külliyatın başyapıtları Aziz Bede'nin *De Temporum ratione*'sid (725) ve kilise takvim düzenlemelerinin tam bir özeti olan Joseph Just Scaliger'in De Emendatione temporum'udur (1583) [Dumoluin, Burguière'in içinde, 1986].

sinde korunmaz, eleştirel bir yöntem takip edilerek yeniden inşa edilir [Koselleck, 1990, s. 170-172]. Tarihçi tarihi "üretmelidir": sebepleri tartmalı, uzun vadede etkili olabilecek nedensellik bağları kurgulamalı, tarihin başını ve sonunu tanzim etmelidir; kısacası kaynakları gözetecek bir bakış açısı benimsemelidir. Bu da, günbegün yazılmakta olan güncel tarihin itibar kaybetmesine, gazetecilere terk edilen ikincil bir alan haline gelmesine yol açar. Artık her büyük olayın, doğrudan etkilediği çağdaşlarının gözünde ancak yavaş yavaş, genelde de ancak birkaç kuşak sonra dağılabilecek bir sis perdesine bürülü olduğu kanaati yerleşir. Ve ancak uzun bir süre sonunda ve çağdaşların tarafgir polemiklerini ortaya koyabilecek bir tarihsel eleştiri sayesindedir ki geçmiş bambaşka bir biçimde gözler önüne serilir. "Geçmiş şimdilerin anlatısı böylece geçmişin düşünsel temsiline dönüşür" [Koselleck, 1990, s. 172]. Deneyim düzeyinde Fransız Devrimi'nin meydana getirdiği bu değişim bakış açısındaki bu zamansallaşmaya çokça katkıda bulundu. Süreklilikteki bu kırılma adeta geçmişi yüzüstü bırakmıştı ve mahiyeti giderek daha da yabancı hale gelen bu geçmiş ancak tarih araştırması sayesinde açıklanıp kavranabilirdi.

İlerlemeci bir zaman fikriyle birlikte tarihçinin zorunlu özelliğinin bilincine varılır: Alman tarihçi Chladenius'un (1710-1759) yazdığı gibi: "Tarih bir tanedir ve fakat tarihle ilgili tasarımlarımız çok sayıda ve muhteliftir." Gerçekten de bir anlatının üretilmesi söz konusu olduktan itibaren tarihin kökensel imgesi değişir. Fénelon daha 1714'te, tarihteki gerçek yetkinliğin tarihin düzenlenişinde olduğunu ileri sürüyordu. Gelgelelim ilerleme-zaman duygusu bir defa hâkim olduktan sonra tarihsel hakikat ancak görece olabilir; tarih artık ebedi/ezeli bir süreklilik değil kesintisiz bir yeniden yazma sürecidir. İşte tarih yazımı disiplinin doğuşu da buradan kaynaklanır [Koselleck, 1990, s. 175].

Anlatı artık hikâyelemeci değil açıklayıcı hale gelir; kronoloji ise açıklama işlevini yitirir: Kant o zamana değin kronolojinin tarihe boyun eğmesine isyan eder çünkü aslında tarihe boyun

eğmesi gereken kronolojidir [Koselleck, 1990, s. 278]. Olaysal tarih sebeplerle uğraşan bir tarih yararına reddedilir. Nitekim Voltaire şöyle yazıyordu: "Savaşın üç dört bin farklı tasvirini ve birkaç yüz antlaşma metni okuduktan sonra derinlemesine bir şey öğrenmediğimi fark ettim. Öğrendiğim tek şey olaylardı." Tarihçilerin ilgisi büyük adamlardan bütün bir topluma; siyaset ve savaştan ekonomi ve kültüre, kısaca Voltaire'in başyapıtı *Le Siècle de Louis XIV*'un başlığının da gösterdiği gibi olaylardan yapılara kayar.

Annales ekolünün kurucuları Voltaire'i, modern tarih yazımını kuran figür haline getirdiler.

Tarihin zamanı

Annales ekolünün temel yapıtları –ki bunların en başına kuşkusuz Braudel'in *Méditerranée*'sini yerleştirmek gerekir– zamanın tarihçinin bizzat çalışma konusu olduğu kanısını sergiler. Braudel tarzı "sayfaları karıştırılan" farklı zamansallıklar arasındaki hiyerarşi, olayların seyri ve "uzun dönemin zindanları" kültürel varkalım, yenilikler, andaçlar gibi daha yakın zamanlı temalar, asla yok olmayan bir ilgi kaynağı olur [Poulot, 1996, s. 6].

Zamansallıkların hiyerarşisi

Uzun dönem incelemesi. – 19. yüzyılın sonundan itibaren iktisatçılar dönemsel hareketlerin incelenmesine hasrettiler kendilerini: on yıllık döngüler, yarım yüzyıllık düzen arz eden döngüsel hareketler (Kondratieff), yüzlerce yıllık sürelerde gözlemlenebilen eğilimler gibi sayıları giderek artan sınıflandırmalar yaptılar. Sosyologlara gelince, onlar da henüz pozitivist tarihin güdümünde olan olaysal tarihi reddediyorlardı. 1903'ten itibaren iktisatçı-sosyolog François Simiand "tarihçiler kabilesinin üç putunun: siyaset, bireylik ve kronolojik putların" geçersizliğini ilan etti. Emile Durkheim ve öğrencilerine göre, sadece toplumsal ilişkiler incelenmeliy-

di. Son olarak, coğrafyacı Vidal de la Blache'ın (1845-1918) belirleyici etkisini de kaydetmek gerekir: Vidal, bölgesel monografiler çerçevesinde, uzun dönem içerisinde toplumsal grupları içinde bulundukları çevreye bağlayan karmaşık ilişkiler üzerinde çalıştı. Tarih sosyal bilimlerin katkılarını bünyesine dahil ediyordu.

Bu doğrultuda Ernest Labrousse, ekonomik döngüleri inceledi ve 18. yüzyıldaki asırlık yüksek fiyat eğilimini değerlendirdi; 1789 pahalılığın azami noktaya çıktığı andı: Siyasal olaylar böylece uzun dönem ekonomisiyle açıklanabiliyordu [Labrousse, 1944]. Fernand Braudel *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'nda (1949) bütün bu katkıları muhteşem biçimde bir araya getirir. Tarihçilerin tekil bir zaman kavrayışını sorgularken, üç farklı zamansallık ayırt eder [bkz.kaynakçada yer alan makale: Braudel, 1958, s. 725-753]: coğrafi ve yarıhareketsiz bir zamansallık türü olan uzun dönem; orta zaman döngüselliklerindeki salınımlar; toplumsal zaman; ve nihayet bildik manadaki zaman, bireyin zamanı. Ayrım, süreye değil ritme göredir. Keza hiyerarşik bir sıralama söz konusudur; yapı konjonktürden daha önde gelir. Fernand Braudel için "olay, beşeri bilimlerin düşmanıdır"; gerçi insani açıdan en zengin ve heyecanlı tarihin, kendi ifadesiyle yine bu "tefrika"da bulunabileceğini de kabul eder.

Braudel'in ve daha genel olarak *Annales* ekolünün uzun dönem üzerindeki bu ısrarını içinde yaşadıkları siyasal bağlamla ilişkilendirebiliriz: "*Annales*'ın uzun dönemi ve zamansallıklar hiyerarşisi, pekâlâ 4. ve 5. Cumhuriyet'in ortak toplumsal projesi içine sinmiştir: Bu dönemde bir yanda ilerlemenin homojen ve uzun dönemine yayılmış ekonomik ve teknik genişleme, öte yandan –1968 maskaralığı da dahil olmak üzere– siyasallığa karşı bir küçümseme söz konusudur [...] Fernand Braudel kuramsal görüşlerini 1940-1945 arası kasvetli tutsaklığından, kendini suya sabuna dokunmaz, dışarıklı bir konuma yerleştirme isteğinden devşirdiği için biyografik bir teferruat olmanın ötesindedir. Braudel'in uzun dönemi, toplumları devinim halindeki zamana karşı korunaklı bir konuma yerleştirmeye çalı-

şan siyasal yahut felsefi bir projeyi temsil eder pekâlâ." [Chesneaux, 1996].

Anlatının sonu mu geliyor? – Böylece 20. yüzyılda tarihin çok zamandır ram olduğu "doğrusal anlatının despot hâkimiyeti"nden kurtuluşuna tanıklık ederiz [Julliard, 2001]. Tarihçilerin tekil zamanının miadını doldurması, tarihsel faktörlerin süreğen karakteri, kronolojinin açıklayıcı niteliğini zayıflatır: Artık "derindeki güçler"e vurgu yapılır ve "uzun dönem" olaysal ve biyografik anlatıya gölge düşürmeye başlar. Siyasal ve askeri durumların incelenmesinden toplumun ve ekonominin incelenmesine geçilir. *Annales* ekolü anlatı-tarihe karşı başkaldırmaktadır. Gerçekte bu tarihçiler, belli bir söylem türüne başvurulmasından ziyade Simiand'ın "üç put"una dayanan bir tarihe karşı çıkmaktaydılar. Özellikle de kraliyet kroniklerine yaslanan bir pratiğe doğrudan doğruya bağımlı bir şekilde bireye ve olaylara ağırlık verilmesini hedef alıyorlardı.

Zamansallıkları açısından, salt yaşanmış olayların art ardalığına dayanmayan fenomen yapıları addediliyorlardı. Bu fenomenler daha geniş bir süreyi, daha sabit bir istikrarı, daha uzun aralıklara yayılmış değişimleri taşırlar. Zamanda öncelik ve sonralık olay anlatımı açısından zorunlu ve kurucu unsurlarken kronolojik belirlenimlerin kesinliği, olgu durumları veya uzun dönemli fenomenlerin tasviri açısından açıkça daha az gereklidir [Koselleck, 1990, s. 135-137]. Örneğin üretim güçleri ve üretim ilişkileri, coğrafi veya uzamsal veriler, kurumlar gibi. Bunların zamandaki sabitlikleri, bir olaya dahil olmuş bireylerin kronolojik deneyimlerini aşar. Geleneksel açıdan, yapıların temsili tasvir yöntemine daha yakınken, olaylar bir anlatı talep eder [Koselleck, 1990, s. 135-137]. Ancak olay ve yapı birbiri içine karışır: Salt yapıları tasvir edebiliriz fakat yapılar aynı zamanda, kronolojiden bağımsız sebepler oldukları oranda olayların aydınlatılmasını sağladıkları için anlatıya dahil de olabilirler. Ancak böyle diye bu ikisinin farklılıkları da ortadan kalkmış olmaz: Olaylar ve yapılar, bütün tarihin muhtelif katmanlarını deşifre etmemizde yardımcı olacak bi-

lişsel ereksellikleri muhafaza ederler. Fernand Braudel *Akdeniz*'de, ele alınan üç döneme denk düşen üç anlatı tipiyle iş görür. Paul Ricœur'e göre oyunun dolantısı düpedüz "Kolektif bir aktör olarak Akdeniz'in dünya tarihi sahnesinden çekilişi"dir [Ricœur, 1983].

Bununla birlikte Braudel'in takipçileri zamanın parçalara ayrılması ve anlatının ithamı konusunda ondan da daha ileriye gideceklerdir.

Tarih parçalı zaman anlayışı ve anlatının süzgeci etkisi altında yitiriliyor mu? – 1960'lı yıllarda niceliksel veya Pierre Chaunu'nun ifadesiyle dizisel tarih, uzun dönem tarihini doruk noktasına taşır. Zamansallıkları boyutunda gözlenen dalgalanmalarını ölçebildiğimiz homojen bütünlere ait olgular diziler haline getirilir. Tarihçi bu dizileri saymalı fakat yorumlamamalıdır: Üretilen buğday miktarı (E. Le Roy Ladurie), doğumlar, ölümler, evlilik, vaftiz ve dini ayinler (Michel Vovelle) veya kütüphanelerdeki kitaplar (François Furet) sayılır. Eğriler çizilir, tablolar hazırlanır. Emmanuel Le Roy Ladurie'nin 1970'te yazdığı gibi: "Son noktada bilimsel olan tek tarih sayısal olandır." Böylece parçalı veya en azından zamanın parçalarının tarihçiler tarafından sayıldığı bir tarih anlayışına varılır: Aslında tek bir küresel zaman vardır fakat incelenen konuya göre zamansallıklar çokluğu söz konusudur.

Yine 1960'lı yıllarda yapısalcı eleştiri, tarihi, bir anlatı ve sadece bir anlatı olmakla itham eder: Roland Barthes'a göre bir olgunun yeniden inşası demek her türlü nesneleştirmeden kaçınarak ona bütünüyle dilsel bir varoluş bahşetmek demektir. Paul Veyne'e göre tarih bir "olay anlatısı"ndan ibaret olduğundan anlatı referansa galebe çalar; fakat Veyne "tarih bir romandır fakat gerçek bir romandır" diye yazarken aslında incelikli bir kuşkuculuk tavrı benimser. Bütüne bakıldığında duygusuz beşeri bilimler ile dolantının avantajlarından vazgeçmeyen tarihçiler [Certeau, 1975] arasındaki işbirliği sürmektedir. Roy Ladurie'ye göre tarih disiplini "avangardın sıra neferi" olmayı kabul etmiştir.

ABD'de işler çok daha radikal biçimde yürür: 1970'li yılların *linguistic turn*'ü tarihi bir *fiction-making operation*'a indirger – topluma değgin bir söylem üretimidir bu; tarih denilen bu yazınsal türü üretenlerin sözlerini kurmuş ideolojik önyargıları yapıbozuma uğratan, metinsel bir eleştiriyle yargılanabilir bir söylemdir. Hayden White'a (hareketin önde gelen simaları) göre tarihsel anlatı "içerik yönünden keşfedilmekten ziyade icat edilmiş, form yönünden bilimden ziyade edebiyatta karşılığı olan" yalın ve katıksız bir "sözel kurgudur". Egemen söylem *dolayımıyla* cinsel ayrımcılığın doğallaştırılmasını inceleyen *gender history* doğrudan bu kurgudan kaynaklanır. Bu eğilim, savaş suçlarının varlığını yadsımaya kapı aralıyor gibi göründüğü için Fransa'da şiddetli bir direnişle karşılaşır.

Avrupa'da ise, yapısalcılığa ve bilimsel tarihe karşı bir tepki oluşur. İngiliz tarihçi Lawrence Stone, 1980'de *Le Débat*'da "bilimsel tarih"in başarısızlığını ilan eder: Ona göre anlatıyı kronolojik düzene göre örgütleyen tarih yazımına geri dönmek gerekir [Stone, 1980]. Aynı dergide, önde gelen İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg bireyin önemini vurgular [Ginzburg, 1980]. Ona göre ise tarih bilimi niceliksel değil nitelikseldir. Bireyin tecrübesine geri dönmek gerekir. Bu yeni toplumsal tarih güzergâhı B. Lepetit'in içinde zamana ayrılmış çok sayıda makale yer alan *Les Formes de l'expérience. Une autre histoire sociale* adlı yapıtıyla göklere çıkartılır [Burguière, 1995; Grenier, 1995; Lepetit, 1995].

Kısa dönem ve olaysal tarih

Uzun döneme değgin mütalaalar ve kısa dönemlerin gözden düşüşü kısa sürede tartışmalara yol açar: Çağdaş dönem, hareketsiz bir okyanusun saçtığı köpüklerden ibaretse tarihteki ani hızlanmaları açıklamak nasıl mümkün olacaktır? Braudel olayı, onu doğuran yapıların dinamiğine göre konumlandırmak yerine bir yüzeysellik ve görüngü boyutuna irca ediyordu. Tarihteki küreselleşme Bolşevik iradeciliğinden bahis dahi etmeksizin, köklü yenilikler dururken süreklilikleri, dizileri ve yapıları ön plana çıkarmaya meylediyordu.

Olaylara geri dönüş. – 1968 "olayları" toplumsal tekamülün yıkımların ve hamlelerin sayıca artışında ortaya çıktığını ve bunun olaylarda görünür hale geldiğini açıklayan Edgar Morin'in tahlilini kuvvetlendirdi. 1973'te Georges Duby, ulusun geri dönüşünü muştulayan *Dimanche de Bouvines* adlı bir metne [1973] imza attı. Belirli bir alana özgü bu olay, ilgiye şayan yapıların kaynağıydı: Shuanlar'ın ayaklanması sırasında ortaya çıkan ve Fransa'daki Sarthe eyaletinden geçen Doğu/Batı arasındaki kalıcı siyasal ayrılık kökensel olarak farklı iki tarım ekonomisiyle açıklanabilirdi: buğday fakiri Güneyli köylüler Baldırı Çıplaklar (Sans Culottes) ile daha sıkı ittifaka girmiştir [Bois, 1971]. Olayın tesadüfi ve konjonktüre bağlı bir yanı vardı: Başka pek çok yerde de isyanlar çıkmışken, karşı devrimin sembolü haline gelecek Batı illerinden oluşacak Vendée bölgesinin kuruluşunun altında yatan sebep niçin Konvansiyon'un 24 Şubat 1793 tarihli 300.000 insanı ayaklandıran kararı olsun?[2]

Michel Winock tarihsel olayı tanımlayacak dört ayrı değişken ortaya koydu [Winock, 2002].

Yoğunluk: Bu ölçüt elbette niceliksel unsurlar içerir –yıkımların boyutu, kurban sayısı– fakat sadece niceliğe de indirgenemez. Cesetlerin ve daha genelde kurbanların ağırlığı hiçbir durumda aynı değildir: Medya, Koalisyon birliklerinin kötü muamelesine uğrayan Iraklı kurbanlara yıkılan Baas rejiminde zulüm görenlerden çok daha fazla önem veriyor. Coğrafi bağlamın esaslı bir ağırlığı vardır: İsrail-Filistin çatışması aynı dönemde Afrikalı milyonlarca insanın katledilmesinden daha şiddetli ve çok daha sempati yaratan bir olay olarak görülür. Bununla birlikte belirli bir zaman ve yerde, ve medyanın aynı derecede önem verdiği olaylar için niceliksel boyut, her ne kadar "tahammül eşiği" bilimsel olarak tanımlanamasa da, göz ardı edilemeyecek bir şeydir. Yaz mevsimindeki ölümler hangi noktadan sonra yaşlı ölümlerini bir "vaka" haline getirir?

Öngörülemezlik: Bu ölçüt öncelikle doğal felaketler için ge-

2 Bu "beyaz" bölgesel birliğin ortaya çıkışı, ayaklanmacılar tarafından elde edilen askeri başarılara bağlıdır. Bu da keza şu soruyu gündeme getirir: Niye başka bölgede değil de orada zafer kazandılar?

çerlidir; daha önce de depremler olmasına karşın 1755 Lizbon depremi örneğin bir vakadır – gerçi öncesindeki son önemli deprem 1597 tarihlidir. İster 1914 Ağustos'u, ister Alman-Sovyet paktı ister 2002'nin "21 Nisan Şoku"nda olsun görülmemiş bir olayla karşı karşıya olma hissi, karar mercilerinin, medyaların ve tarihçilerin çatışmalar öncesinde gördükleri öncü işaretleri ve beklentileri aşar. Aniden meydana gelen olay, iş sıcağı sıcağına yorum yapmaya ve öncülleri araştırmaya geldiğinde, "bunu daha önce görmüştüm" izlenimine galip gelir. Öncül arayışı ve yorumlar hafızaya değgin işleve sahiptir; örneğin Diên Biên Phü ile Roncevaux'nun kıyaslanması, Sedan'dan daha şanlı olduğuna hükmedilen yenilgi gibi. Bu yorum ve arayışlar, 11 Eylül 2001 olaylarında olduğu gibi sadece olayın nitelenmesini kolaylaştırır. Şaşırtıcı etkisi ve sonrasındaki Amerikan kararlılığına vurgu yapılmak istendiğinde *İkiz Kulelere* ve Pentagon'a yapılan saldırı, 7 Aralık 1941'deki Pearl Harbor saldırısıyla birlikte anılır. Totaliter bir örgüt tarafından başlatılan "devrimci savaş" boyutuna vurgu yapılmak istendiğinde ise aynı olay, 17 Nisan 1925'te Sofya Katedrali'ne karşı düzenlenen ve Bulgar yönetici tabakasından bir kısım insanın da karıştığı komünist saldırıya benzetilir.

Yankılanma: Çağdaş tarih olay bakımından daha bereketlidir çünkü olayın kurulması veya geçmişten bugüne taşınması[3] için gereken iletişim araçlarına sahiptir. Komünist dönemde yaşanan Ukrayna ve Çin'deki gibi büyük kıtlıklar büyük ölçüde yaşanmamış olaylar olarak kaldılar. 13 Ekim 1492 vakası kuşkusuz bambaşka sebeplerle döneminde bilinmiyordu. Büyük medya organları olmasaydı asla bir "Dreyfus vakası" olmazdı. "18 Haziran çağrısı" bütünüyle fark edilmeden kalmış olmasa da –sadece Güney Fransa'da gazetelerde yayımlandı– ancak savaştan sonra özellikle de De Gaulle ile komünistler arasındaki söz dalaşı sırasında tam olarak bilinebildi – komünistler De

3 Aklımızda I. Napolyon ile Fidel Castro arasında geçen *post mortem* diyalog var: "Sendeki ordu bende olsaydı Waterloo'da asla kaybetmezdim" diye çıkışan Castro'ya İmparator şöyle cevap verir: "Sendeki basın bende olsa yenilgiden kimsenin haberi olmazdı".

Gaulle'e Fransız Komünist Partisi'nin genel sekreteri Moskova'dayken Maurice Thorez için verilen "10 Temmuz çağrısı". 1939 sonbaharındaki firarından sonra Moskova'dan siyasi sığınma talep eder.

Sonuçlar: Kimi zaman sonuçlar olaylarla orantısızdır ve olayın anlamı gibi sonuçları da çağdaşlar tarafından nadiren idrak edilirler. Bazen bilgi akışı aşırı yorumlar ve öngörüler yüzünden katlanarak artar. 11 Eylül 2001 olayları sırasında, yorumcular tarihin çan seslerini kaçırmayalım diye kutuplaştılar. Dört büyük gücün 1947'den beri katıldığı ilk konferansı selamlayan ve "Soğuk savaş bugün 23 Temmuz 1955'te saat 17'de sona erdi" diyen AFP'nin aceleciliği, ihtiyata davet eder. Bir olayın önemini doğru değerlendirmek illa her zaman beklentilerin geçerli olduğu anlamına gelmez: Hiroşima Batı/Doğu karşılaşması sonrasında bir askeri felaketle sonuçlanmadı; tersine nükleer savaş gücüne sahip bloklar arasında denge kurulmasına katkıda bulundu. Bazı icatlar –matbaa, Pinkus hapı– dünyanın çehresini değiştirdi fakat bunlar ancak çok daha sonraları yaygınlaştıklarından *stricto sensu* olay addedilemezler.

Yukarıda söz ettiğimiz uzlaşıyla çelişkiye düşmeksizin, güçlü eğilimleri belirgin haline getirmesi dolayısıyla "yapı olay" kavramına başvurulabilir. Sözgelimi modernliğin eşiğindeki Fransa'nın temel eğilimleri ve niteliklerini günışığına çıkarabileceği düşünülen "Dreyfus davası" böyledir.

Günümüzde kronoloji yeniden gözde olmaya başlıyor. Nitekim yakın zamanlı pek çok editörlük faaliyeti bunu doğruluyor: *Journal de la France et des Français. Chronologie politique, culturelle et religieuse de Clovis à 2000* [Lobrichon, Barnavi ve Duccini ve al. 2001] veya *1515 et les grandes dates de l'Histoire de France revisitées par les grands historiens d'aujourd'hui* [Corbin, 2005]. Alain Corbin artık öğrencilerin tarihteki mihenk taşlarına hâkim olamadıkları bir çağda, girişimini "medeni" bir girişim olarak tanımlar.

Koşut olarak anlatı olarak tarihin meşruiyetinin yeniden tesisine tanıklık ediyoruz. Paul Ricœur tarih ile şiir arasında bir ayrım yapar çünkü ona göre tarihçinin şu ya da bu türden ter-

cihleri her zaman mesleğin kurallarına göre bir araya getirilip kurgulanmış kanıtlara dayanır ve düşünseldir. Başka deyişle anlatı şemaları ve sergileme veya simgeleştirme usullerinin kendi dilbilimsel özerklikleri vardır fakat şairin "nedensel iskelet"i çatışı, tarihçinin kullandığı unsurların aksine gerekçelendirilebilir değildir. Bu unsurların sahiciliğinin gösterilmesi gerektiği gibi ayrıca nedensel ilişkiler de tesis edilebilir ve eleştirilebilir olmalıdır [Julliard, 2001].

Olaylara karşı gösterilen bu yeni ilgi tam manasıyla çağdaş olan tarihteki, yani "şimdiki zaman" tarihindeki gelişmeler dairesi içerisinde yer alır.

Kalıcı bir şimdi

Şimdiki zamanın tarihi. – "Şimdiki zamanın tarihi" kavramı 1945'ten sonra gelişti ve sonrasında, 1978'de Çağdaş Tarih Kurumu'nun oluşturulmasıyla kurumsallaştı. Kurumun meşruiyeti, kısa sürede sağlandı zira eski zamanlara nazaran mebzul miktarda bulunan kaynaklara ve zamanda uzaklık yüzünden temin edilmesi güç olan nesnelliğe dair itirazlar kolayca bertaraf edilebildi. Yakın zamanlı olguların incelenmesi zihniyetlerin anlaşılmasını da kolaylaştırıyordu üstelik. Uzun dönem kısa dönem ayrımının reddedilmesi keza diğer dönemlere değgin güçlükleri de ortadan kaldırdı nitekim toplumsal talepler, siyasete ve sosyal belleğe dair meseleler tarihçilerden daha büyük bir ilgi görüyordu. Her halükârda bu ifade, Jean Lacouture tarafından teklif edilen "anlık tarih" ifadesine karşı konumlandırıldı fakat başarısı, kronolojik tahdit sorununu bir hale yola koyamadı: Danièle Voldman yaşayan faillerin veya tanıkların varlığını kaynağına kadar takip etti. Öyleyse bu perspektiften bakıldığında "şimdiki zaman" hareketlidir. Sorunu ortaya koymanın bir diğer biçimi de kaynaksal olayı tayin etmektir (1917, 1945, 1989) – kaynaksal olayın günümüze az ya da çok yakın oluşu şimdiki zaman tarihçisinin çalışma sahasını indirger veyahut genişletir: bu tarih bizim için herhalde 11 Eylül 2001'de başlar.

Yeni bir tarihsellik rejimi. – Berlin Duvarı'nın yıkıldığı yıl, Amerikan dairelerinin birinde memur olarak çalışan Francis Fukuyama *The National Interest* dergisinde "tarihin sonu"na hükmeden [Fukuyama, 1992] bir makale yayımlar. Tarihin sonundan bahsetmektedir çünkü totaliter rejimlerin yıkılmasından sonra, liberal demokrasi ve piyasa ekonomisi modern toplumlar için tek geçerli olanak haline gelmiştir. Tarihi "başı ortası ve sonu olan diyalektik bir süreç" gibi gören bu tarih telakkisi Fukuyama'nın da açıkladığı gibi Marx'tan ve Hegel'den mülhemdir. Fakat Marksistlerin tersine yazar, tarihsel evrim sürecinin komünizmle değil kapitalizmle nihayete erdiğini savunuyordu. Şiddetle karşı çıkılan bu tez, Birinci Körfez Savaşı (1991) sırasında yeşeren "yeni dünya düzeni" bildirilerinde sembolüne kavuşan iyimserlik ortamı içersinde dünya çapında yankı buldu. On yıl sonra Fukuyama yine liberalizmin aşılamaz niteliği tezini muhafaza etmekle birlikte, liberalizmin, ona göre henüz tamamlanmamış bir gelişime gebe olduğunu kabul ediyordu: "Çağdaş doğa bilimleri sona ermediği sürece tarih de sona eremez." Fukuyama'ya göre insanoğlunun tarihi, biyoteknolojinin darbeleri altında, otomatik programlanmış bir yok oluşla kesin biçimde sona erebilirdi ancak.

Fukuyama'nın tahlillerine katılmasalar da pek çok tarihçi yeni bir "tarihsellik rejimi"ne halihazırda geçmekte olduğumuz üzerine kafa yoruyor [Hartog,2003; Benoist ve Merlini, 1998]. Ancien Régime sırasında geçmiş geleceği aydınlatıyor ve çağdaş dönem 18. yüzyıldan beridir insan davranışlarını yönlendiren geleceğe dair modellerin intikali ile niteleniyor iken 20. yüzyılın son yirmi yılında şimdiki zamanın nüfuzunda bir artışa tanık olunmuştu. Bu "şimdiki zamancılık" okul müfredatlarında ve tarih alanında basılan kitaplarda çağdaş tarihe ayrıcalıklı bir yer ayrılması olgusunda kolayca gözlemlenebilir. Aynı olgu ayrıca, pek çok öğrenciye daha kolay erişilebilir ve daha cazip görünen çağdaş dönemi konu alan doktora tezi enflasyonunda da kendini gösterir. François Hartog'a göre "kalıcı şimdi"nin bu egemenliği geçmişe, büyüyen bir (bilişsel değil) ahlaki borçluluk duygusuyla katlanarak artmakta-

dır ve güncel tarih konulu tezlerdeki artışı bir ölçüde bu durum açıklamaktadır.

Olayın hatırlanması. – Genel olarak bugün, bizatihi olayın fakat bunun yanı sıra ve özellikle de olayın kolektif bellekte bıraktığı izlerin tarihi yapılıyor. Örneğin Georges Duby'nin *Le Dimanche de Bouvines*'i. 27 Temmuz 1214'te Philippe-Auguste, İngiliz kralı Yurtsuz Jean, İmparator IV. Orthon ve Flandre kontu tarafından kurulan bir koalisyona karşı kesin bir zafer kazandı. Olaydan ziyade olayın yarattığı yankı önemlidir: Fransızlar arasında, hatırası 1945'te yâd edilecek ilk milli duyguların uyanışına bu olayla şahit olunur. Aynı şekilde yakın dönemde yapılmış bir kronoloji çalışması *1515 et les grandes dates de l'histoire de France revisitées par les grands historiens d'aujourd'hui*, 1930'larda ilköğretimde verilen ulusal tarih derslerinde geçen 75 tarih etrafında örülür: Olaylar merkezli bir tarihten ziyade olayların nasıl hatırlandığıyla ilgili bir çalışma söz konusudur.

Bu itibarla bugünün tarihçilerini ilgilendiren zamanın yaşanma şeklidir; bu şekil bir hafıza oyununa olduğu kadar geçmişin idraki biçimine veya geleceğin tahayyülüne dair de olabilir.

14

Tarihçilerin Çalışma Sahaları

"Tarihin parladığı anı yaşıyoruz."
– Pierre Nora, "Bibliothèque des histoires" koleksiyonu sunumu, Gallimard (1971).

1974'te J. Le Goff ve P. Nora tarafından yayıma hazırlanan *Faire de l'histoire* isimli kolektif çalışmada E. Le Roy Ladurie tarihçinin "çalışma sahası"nın kalıcı bir şekilde genişlediğini öngörüyor ve buna (haklı olarak) seviniyordu. Kuşkusuz bu genişleme hakikaten gerçekleşmiştir fakat bilgi ve uygulamada giderek artan bir bölümlenme de ona eşlik etmiştir. Bu parçalanma hem 1980 ve 1990'lı yıllarda büyük ideolojik ve epistemolojik modellerin sorgulanmasının hem de ilgi alanlarındaki zihin açıcı çeşitlenmenin neticesidir. Elbette makbul bir çeşitliliğin göze çarptığı geniş bir alandan ziyade en az ele aldığı konular kadar çeşitli ve uzmanlık gerektiren pek çok alan ortaya çıkmıştır [Bédarida, 1995]. Pek de yersiz olmayarak, tarihte gerçek bir "parçalanma"dan bahsedilebilmiştir [Dosse, 1987]. İhtilaflı bu formül, tarihçinin ilgi alanlarının farklı farklı bölümlere ayrılmasını mahkûm etme amacını güder. Böylece muğlak "çalışma sahası" kavramının etrafında dönen güncel tartışmalar sonunda, hem kimi yöntemleri müştereken paylaştığı beşeri

bilimlere kıyasla, hem de bizatihi kendi içinde, yani bugün tarihi teşkil eden farklı konular bakımından tarihin ne olduğu meselesine gelip dayanır. Bir yandan tevarüs edilen tematik ayrımlar (iktisat tarihi, toplumsal veya siyasal tarih vb.), bunlar sürekli olarak birbiri içine nüfuz edecek şekilde yeni bir manayla yüklenirken, gerçekten de ne kadar konu varsa o kadar tarih mi vardır? Bu hareketliliğin temel getirisi görünüşe göre günümüz tarihçisinin, yakın zamana kadar tarihin alanını belirleyen çizgilerle kendini sınırlamaksızın her konuya ilgi gösterebilme yeteneği olmuştur.

Beşeri bir bilim

Bir bilim mi?

Tarihin bilimsellik iddiası genelde onun nesnelliğine duyulan inanca dayanır. Bu inanç görececilik ve toplulukçulukla bir miktar aşındırılmıştır ki bu sorunları daha ileride (18. Bölüm) ele alacağız. Aslında bu sadece tarih disiplini için de geçerli değildir Birkaç örnekle yetinmek gerekirse cinsiyetçilik veya avrupamerkezcilik suçlamaları, psikanaliz ve psikiyatrinin de sırtında yüktür nitekim bu iki alanda meslek icra edenler en başından beri, kendi coğrafyalarında geçerli olan aile türleriyle ilgili gözlemlere dayanarak iş görüyorlardı. Burada hatırlatma babından sadece "Yahudi" veya "burjuva" türü yörecilikleri aşmak adına "Ari" veya "proleter" bir bilim tesis etmeye çalışan totaliter girişimleri anacağız. Daha önemlisi, irdelenen olguların kavramsal inşasında gözlemcinin rolü ve statüsü sorunu fizik gibi çok farklı bilimlerde de sorgulanıyordu. Ancak söz konusu sorun kuşkusuz en çok, tarih gibi bilimler cenahındaki en hassas ve kırılgan cephesinde istikrarsızlık yarattı. Yapı sökümcü akımların yükselişinden çok önce bile aslında, tarih ile "kesin" denilen bilimler arasında önemli farklar bulunduğuna pek şüphe kalmamıştı. Niceliksel ölçümlerin cazibesine kapılmaya meyyal sosyal tarih bile tarihten "yasalar" çıkartma ayartısına direndi; Marksizm (ve ardından bir ölçüde yapısalcılık)

ise böyle yasaların varlığını ima ediyordu. Artık tarihçiler –bu tür iddiaların yeniden nüksetmesi her ne kadar mümkünse de– deneylerin yeniden üretebilirliği ve araştırmacının, hipotezinin geçerliğini sınayacak veya sağlayacak şekilde olgulara yeni parametreler eklemesi gibi fikirlerden temelli umut kesmek durumunda kaldılar. Dahası pek çok tarih öğrencisin "kati" bilimler kültürüne pek de aşina olmamalarının, kesinlikten ziyade söylemsel yönüyle ön plana çıkan bir yönteme meyledilmesine yol açtığı varsayabilir nitekim tarih, öğrenci alımındaki prosedürler ve orta eğitimdeki yönlendirmeler sebebiyle *de facto* "edebi" bir bilimdi. Son olarak, gözlem sahası toplumsal konuların tamamını kucaklamaya meylettiği ölçüde tarih, kendisini diğer disiplinlere bağımlı kılacak şekilde onlardan (örneğin iktisattan veya hukuktan) kavram veya teknik uzmanlık ödünç almak zorunda kalır [Le, 2000]; lakin diğer bilimler daha yüksek bir bilimsel veya toplumsal verimlilik adına tarihe var olma hakkı tanımaya rıza göstermez.

Bu tanınma ve meşruiyet çekişmesinin, sembolik ve maddi hedefler için girişilen bir rekabeti gizlediğinden kuşkulanmak mümkün; bu çekişme bilhassa da devlet tarafından araştırmacılara verilen finansal kaynaklar için mücadele olarak okunabilir nitekim devlet bu sahadaki tek para dağıtıcısı fail olmayı sürdürüyor. Bu açıklama kuşkusuz yetersiz, ancak hiç olmazsa bilimsel bilginin de toplumsal bir faaliyet olduğunu hatırlatmak gibi bir faydası vardır. Sanattan veya edebiyattan farklı olarak bilimsel faaliyet "aynı 'dili' (aynı nitelikleri) paylaşan profesyonel araştırmacı toplulukları çerçevesinde bir araya gelmiş breyler"in faaliyetidir ve bu ortak dil sayesinde "bir tarafından yapılan yenilik diğerleri tarafından değerlendirilebilir" [Noiriel, 1997]. Öyleyse tarih çalışmasının bilimsel karakterini savunmak "bilginin belli bir biçimde, toplumsal olarak üretilmesini savunmaktır" [Noiriel, 1997]. Tarihçinin çalışma sahasını sınırlamak demek ki tarihçi açısından bir şekilde bu sahanın dışlayıcılığını ileri sürmekten ziyade kendi faaliyetinin özgüllüğünü açıklığa kavuşturmak demektir. Bu öncelikle de sosyolojiye karşı yapılmalıdır nitekim bu "eski çift"in [Ruano-Bor-

balan, 1990] çekişmeleri her iki disiplinin kurumsallaşmasıyla birlikte başlamıştır. Daha sonra coğrafya gelir; tarih ile coğrafya arasındaki ilişkiler uzun süredir çatışmasız sürüp gitmektedir ancak aradaki sınırlar halen belirlenmiş değildir.

Tarihçiler ve sosyologlar

Durkheim 1895'te *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nı yayımladığında, bu yeni disiplinin tarihle iç içe geçmesini savunuyordu. Böylece tarih senteze indirgenemeyecek tikellikteki olayların olduğu iddiasıyla bu olaylarda insanlık durumuna içsel olan genel yasaların tezahürünü araştırmak arasında yer alan orta yolu bulabilecektir. Kısacası "sosyolojik biçimde icra edilen bir tarih" olacaktır. Bu gayenin gerçekleştirilmesi özellikle de toplumsal hayatın sabit unsurlarını ve düzenliliklerini gözlemlemeyi sağlayan istatistik gibi araçların kullanılmasından geçer. "Eş anlık değişkeler" (*variation concomitantes*) incelemesi sosyolojinin deneysel bilimlerle yaklaşmasını Durkheim'ın nazarında mümkün kılan şeydir [Boudon, 1986; Aymard, 1988]. Bu incelme gözlemciyi "zamanın ve mekânın dışına" yerleştirirken, genel yasaların araştırılması bireysel tecrübelerle özgül konjonktürleri ayırmayı sağlar: "Aynı sonuca her zaman aynı neden karşılık gelir." İlineksel olanı bu şekilde dışarıda bırakma arzusu öncele bağlı eş anlı değişkenlerin ön plana çıkartılması tavrıyla iyice belirginleşir. Durkheim "toplumsal olgular"da geçmişin önemini yadsımaktan uzak olmakla birlikte, aynı gelişme düzeyindeki toplumların karşılaştırmalı tahlili yüzü suyu hürmetine "yıllanma etkisini" (effet-âge) göreceleştirmeyi teklif eder.

Diğer sosyolojik akımlar –bilhassa da Anglosakson dünyada– konjonktür çeşitliliğinin sergilediği çoklu sebeplere daha ziyade dikkat sarf eden bir yaklaşım sergiler. Durkheimcı akımın gücüne rağmen Fransa'da ecnebilerin çalışmaları bilinmiyor değildir. Özellikle de –ve Sedan vakasına rağmen– pek çok sosyolog ve tarihçi Max Weber'in tarihsel belirlenimcilik karşısındaki hor görüsünü onaylamaktaydı. Tarihçilere sosyologların anket teknikleri [Bourdieu, 1995] ve onların gözde tarihsel sorunsalları

ile uzlaşma imkânı tanınması, uzun vadede ilişkilerin uzlaşmacı evrelerden geçen bir birlikte varoluş halini almasını açıklıyor. Elbette gelgeç tahakkümler de yaşanır: Sözgelimi Fernand Braudel'in Durkheimcı iddiaları tarihin lehine tersine çevirmesi gibi. Braudel'e göre tarih ve sosyoloji aslında "ikisi de tinin macerasının parçasıdır; aynı kumaşın tersi ve yüzü gibi değil, aynı dokuyu paylaşan aynı kumaştırlar" [Braudel, 1994]. Fakat 1960'lı yıllarda Maison des sciences de l'homme bünyesinde Braudel bu ortak dokudan, bütün toplumsal bilimleri tarih etrafında toplamayı sağlayacak argümanlar çıkarmaya başlar.

Bu tür iktidar stratejilerinin ötesinde farklı uygulamalar arasındaki alışveriş kesilmeden sürer. 1979'dan sonra *Annales* sosyolojiye başvurularak köklü biçimde dönüştürülmüş bir siyasal tarihe yöneldiği sırada bu disiplinler arasılık da bir şekilde resmileşmiş olur. "Tarihsel sosyoloji" [Baechler, 2000] ve "siyasal sosyoloji" (Annie Kriegel) isimli yeni üniversite kürsülerinin ortaya çıkması bu yeni yönelimlerin ifadesidir. Bu yeni yönelimler eğitim sosyologları tarafından Ekol'de başlatılan araştırma [Passeron ve Prost, 1990]tarihçiler tarafından ilgiyle karşılandığında [Prost, 1986] zaten iş başındaydı. *Communisme* dergisi (Stéphane Courtois) etrafında toplanan Fransız Komünist Partisi'nden (PCF) uzmanlar, Bolşevizm kaynaklı iki sistemde işleyen iki farklı anlayışı önemseyen yaklaşımları bir araya getiriyorlardı. Bunlar Sovyet önderliğini referans alınan düşünme yani *ereksel* (ideolojik, örgütsel, stratejik) perspektif ile büyük ölçüde ulusal bir çerçeveye yerleşmiş Parti tarafından belirlenen *topluluksal* (toplumsal, kurumsal ve kültürel) anlayıştır. Gerek Komünist Parti'nin uzun zaman güç devşirdiği işçi ve köylü birlikleri incelemelerinde gerekse militan nüfusun tanınmasında olsun sosyolojik anketler bilhassa da bu ikinci cenahta verimli zemin bulur. Daha yakın tarihte, "tarihsel siyaset sosyolojisi" Max Weber ve Charles Tilly'nin çalışmaları zemininde, farklı tarihsel dönemlerin bir bağdaşımına "seçim takviminin hararetli ritmi kadar zihniyetlerin neredeyse kımıltısız ritmine de" siyaset bilimi lehine can vererek "geçmişin ölü eli"ne yeniden itibar kazandırdı. [Déloye, 1996].

Tarihçiler ve coğrafyacılar

Fransa'da 17. yüzyıldan beri yerleşmiş olan tarihsel coğrafya geleneği, 1898'de Auguste Himly'nin okuldan ayrılıncaya kadar Sorbon'da iyice yerleşmişti. Himly'in yerini, tarih eğitimi almış Paul Vidal de la Blache doldurdu [Guiomar, 1986]. Paul Vidal 1873 sonrasında, muzaffer Prusya'ya kıyasla Fransa'da coğrafya öğreniminin zayıf oluşuna karşı hassasiyet kesp etmişti. Yeni Fransız coğrafya ekolünün kurucusu olan Vidal'in, *Tableau de la géographie de la France*'ta (1903) cevap verdiği soru şuydu: Doğal bir birliğe sahip olmayan bu yeryüzü parçası nasıl olup da "siyasal bir bölge olma mertebesine yükselmiş ve nihayet bir vatan haline gelmiştir"? Eseri, daha önce Michelet tarafından 1833'te meşhur edilmiş bir türe giriyordu nitekim o da kendi "*Tableau*"sunda[1] "hem mekânda hem de zamanda" seyahat ederek "kronolojik düzende coğrafya" incelmesi yapmayı amaçlamıştı. Vidal ise bütün enerjisini coğrafi birimlerin tarihi modellemesine hasretti ve bunu, devletlerarası sınır uzmanlarının gözdesi olan bir sorunsala uygun biçimde yaptı. Bu sorunsala göre "bir sınır Zaman'ın Uzam üzerinde bıraktığı bir tür iz veya daha doğrusu, tikel zamanların somut, tekil mekânlara kazınmış halidir" [Foucher, 1987, s. 10-11]. Dolayısıyla coğrafya Fransa'da, evveliyat kavramının olanakları kullanılarak ve tanımı gereği muhtelif zaman alıkları düzlemine kayıtlı olan insan eylemleri değerlendirilerek kurumsallaşmıştır.

Uzam boyutunu gönül rahatlığıyla düşünme biçimlerine dahil eden tarihçiler[2] de boş durmuyorlardı [Kolektif, 1998]. Sınır işgallerinin meşruiyetini temin eden siyasal sistemlerle uzun süredir kurdukları ilişkilerin onları bu bakış açısına eğilimli kıldığı da bir gerçektir. Üniversitedeki müfredat coğrafi kavramları edinmelerini zorunlu kıldığından, bazı coğrafyacıların "ortam"ın ağırlığına verdikleri öneme tereddütle yak-

1 Michelet'nin köken araştırması (10. yüzyıla kadar) ile sonraki dönem arasında geçişi sağlamak için kullandığı metin *Histoire de France*'ı bütünleyen bir parçadır.

2 İkinci Dünya Savaşı'na kadar Fransız üniversitelerindeki öğrenciler için –doktora seviyesi de dahil– "tarih-coğrafya" bölümleri vardı.

laşmalarına karşın, coğrafyaya adeta zorunlu bir sempati duyuyorlardı. Vidal'den büyük ölçüde etkilenen Alman coğrafya ekolünün ekoloji kavramına (Ratzel) önem verdiği vakıadır. Fakat bu belirlenimcilik de bizzat (Darvinci mantığa göre) bir süreye kayıtlı telakki ediliyordu ki bu da tarihçilerin aşina olduğu bir zamansal dinamiği yeniden işin içine katıyordu. Böylece Vidal, belli bir "hayat tarzı" yaratan "sabit ortam" kavramını üretti – bu tarzın evrimi de kısmen insan eylemlerine tabiydi. Bütünde, tarih hiç de dışlanmış sayılmazdı; gerçi uzamsal kişileştirmenin hayat biçimleri üzerindeki ağırlığı, dengeyi süreklilik yönünde bozuyor ve bu durum da halkların imajlarının doğallaştırılmasını destekliyordu; sözgelimi İngilizler *a priori* olarak pek sempati toplamayacak "adalı germencilik"le karakterize ediliyordu. 1908'de Camille Jullian *Histoire de la Gaule*'ünde "bir ulusun kati çerçevesi, doğanın yönlendirmesiyle insan ürünü eylemlerin neticeleri arsındaki uzlaşmalardır" diye yazarken eserini Vidal'in mandası altına sokmuş oluyordu [Guiomar, 1986, s. 576].

Bu konsensüs *Tableau*'nun fizik coğrafyayla beşeri coğrafya arasında, her iki branş arasındaki ayrımın henüz katılaşmadığı bir devirde gerçekleştirdiği mutlu ittifakla daha kolay hale gelir. Böylece Vidal'in okuması, *Annales de géographie*'nin kırk yıllık okuyucularının aşina oldukları pek çok kalemin katkıda bulunduğu bir dergi olan *Annales*'ın kurucusu kuşağı üzerinde belirleyici bir iz bıraktı. Marc Block ve Lucien Febvre'in çıkardığı ve başlangıçta, henüz "şimdiki zaman" olarak adlandırılmayan tarih anlayışına büyük ölçüde meyleden bu derginin sekiz kişilik yayım kurulu iki coğrafyacıyı barındırıyordu; tarihçi iş arkadaşları tarafından başlı başına bir kaynak olma mertebesine çıkartılan bu insanlar manzaralar, haritalar veya hava fotoğrafçılığı gibi zevklerini kurulla paylaşmaktan kıvanç duyuyorlardı. 1945'ten sonra Fernand Braudel, Vidal'in *Tableau*'suna duyduğu hayranlığı selefleriyle paylaşıyordu. Jacques Le Goff'a göre Braudel "coğrafyanın, hareketsizlikten tarih çıkartması karşısında büyüleniyordu". Kuşkusuz zamanında Braudel'in *Akdeniz*'i yazarken başvurduğu belgeler bugün-

den bakıldığında bazı eksikler taşır.[3] Ancak insanların pek de etki etmedikleri fenomenlere (hiç değilse o dönemde böyle düşünülüyordu) gösterdiği ilgi, sadece coğrafyacıların yetki alanına girdiği düşünülen iklim bilim gibi "fizik" alanlarda tarihçilerin söz söylemesine kapı aralar.

21. yüzyılın eşiğinde artık kimse mekânın tarihselliğinden ve insani edimlerin mekânsallığından şüphe etmiyor. Doğal "icaplar" mefhumu, insan-ortam etkileşimini hesaba katmakta gereken kavramsal esnekliği sağladı. Bir dizi çalışma sahasında (sınırlar, seçimler, dini olgular, dağlar) tarihçinin ve coğrafyacının oynadığı rolün özgüllüğünü takdir etmek her zaman kolay değildir; hele ki söz konusu olan şimdiki zamanın tarihiyse. Ayırt edici unsurlardan birisi kurumsal niteliklidir: Üniversitelerdeki müfredat tekillik kazandı ve sayısal (ve aynı zamanda kavramsal) boyutlar coğrafyacıların yetişmesinde giderek artan bir ağırlık kazanıyor; halbuki tarihçilerin aldığı eğitim metinlere hâkimiyete dayanmayı sürdürüyor. İş başvuru sınavları şüphesiz disiplinler arası[4] bir niteliğe sahip fakat CAPES adayları arasındaki dengesizlik çarpıcı; adayların % 90'ı tarihçi. Coğrafya öğrencileri (kent düzenlemesi, şehircilik gibi) araştırma ve öğretmenlik dışındaki işler için de aranabiliyor. Bu gidişatın gelecekte epistemoloji alanında sarsıntılara gebe olacağı beklenebilir.

Farklı tarih türleri mi?

Ekonomik ve toplumsal tarihin hegemonyası

Pek cesametli *Histoire économique et sociale de la France de 1450 à nos jours*'un 1976 ile 1982 arasında F. Braudel ve C.-E. Labrousse yönetiminde yayımlanması tarihin bu branşının

3 Braudel'in Fransız ve sair bir dizi çalışmalardan habersiz olduğu anlaşılıyor. Bu kusur ölümünden sonra yayımlanan ve ne P. Claval'a ne de R. Brunet'e gönderme yapan *L'Identité de la Frace*'ta daha belirgindir bkz. Péguy [1986].

4 CAPES (Lise Öğretmenliği Meslek Sertifikası – ç.n.) ikili yapısını sürdürüyor. İçeriden ve dışarıdan kabul, tarih ve coğrafya bölümleri arasında net bir farklılık gösteriyor; gerçi artık özerk bir kurul tarafından düzenlenen her iki sınavda da diğer disipline dair sorular bulunuyor.

Fransa'da 1960'lı yılların sonuna doğru kazandığı tartışmasız üstünlüğü yansıtır (keza onunla eş tarihli olan ve P. Léon'ın yönetimindeki *Histoire économique et sociale du monde* da burada sayılabilir). Dergiye başlangıçta koyulan ismin (*Annales d'histoire économique et sociale*) ve yayımlanan çoğu makalelerin konularının da gösterdiği gibi *Annales*'ın 1929'daki kuruluşundan itibaren tarihçilerin ilgi merkezine yerleşen *Histoire économique*[5] 1950'li yıllardan itibaren benzersiz bir konuma yükselir (bununla ilgili kimi zaman altın çağ benzetmesine başvurulur). *Annales* ekolünün bununla ilgili verdiği tanım, dönemin Fransız tarih yazımının uluslararası ününü temin etti – bu ün artık bu tip yaklaşımla sıkı sıkıya özdeşleştiriliyordu. F. Simiand'ın düzenli fenomenlerin zamanındaki değişkeleri inceleme gereğine değin talimatından ilham alan C.-E. Labrousse'un tesiriyle bu ekonomik ve toplumsal tarih istatistiki metoda ve sayılaştırılmış verilerin işlenmesine dayanıyordu. Bu "niceliksel" ve "dizisel" yöntem (doğa bilimleri modelini örnek alan) has deneysel niteliğiyle tarihçilerin uygulamalarına, genelde karşı çıkılabilen pozitif bir kaide sağlama arzusundan kaynaklanıyordu. Kuşkusuz ekonomik tarih, kalıcı yetkesini bu ölçülebilir; tablolar, eğriler ve diğer histogramlara başvurularak somut hale getirilebilir yönteme elverişli olmasına borçluydu bütünüyle. Kaynakların tanım gereği bu tür sayılaştırılmış diziler elde etmeye el vermediği dönemlerin tarihçilerinde elle tutulan rahatsızlık da buradan kaynaklanır (bkz. Antikçağ ekonomisiyle ilgili tartışmalar). Nitekim bu durum çalışmalarının, tam da bu zemine dayanarak hegemonyasını iddia etmeye çalışan bir hareketin parçası olmasına engeldi. Bununla birlikte, her ne kadar bu umut 1960'lı yıllarda (P. Chaunu, F. Furet veya E. Le Roy Ladurie gibi) ekolün kimi parlak takipçileri tarafından yazılmış bir kısım esere damgasını vurmuş olsa da anlam aykırılığına düşmeden, Labrousseçu (ya da daha doğrusu Braudelci-Labourseçu) girişimi bu bilimsellik iddiasına indirgeyemeyiz. Dizisel tarih yönelimi her şeyden önce tarihsel olayın, fiyat ve gelir dalgalanmaları, üretim ve mübadeledeki gelişmeler üze-

5 Ekonomik tarih – e.n.

rinden okunabilen ekonomik konjonktür tarafından belirlendiğini ortaya koymaya dayanır. Döngüler kavramına karşı hassas olan bu niceliksel tarih, Labrousse'un "tekrar edilen" diye adlandırdığı şeyle tanımlanan krizlerin izahı ilkesi (ki ilk olarak Fransız Devirmi üzerinde uygulanmıştır) üzerinde temellenir. Bu tür bir modelin, Braudelci uzun döneme atfettiği önem aşikârdır. Keza Marksist eğilimi de öyle; nitekim siyasal ve toplumsal olan net biçimde ekonomiye eklemlenmiştir. Dolayısıyla Annales'dan tevarüs edilen (ve otuz yıl boyunca F. Braudel'in başkanlığında hayata geçirilen) entelektüel proje kadar savaş sonrası yılların ideolojik bağlamı da, bu ekonomik tarihin yol açtığı tıkanıklığı büyük ölçüde açıklıyor. 1960'lı yılların ortalarına kadar bütün bir tarihçiler kuşağı bu anlayış içerisinde o döneme imza atmış bir dizi yenilikçi monografi ortaya çıkarır.

Ekonomik tarihin bir dönemin gailelerini yansıtan bu hegemonyası, ona yol veren (Marksizm, yapısalcılık gibi) kavramsal çerçevenin (ki çoğunlukla da bizzat nicelikselci tarihçiler tarafından) tartışılmaya başlamasıyla birlikte zayıfladı. 1970'li yıllarda toplumsal tarih, "tarih tanımı gereği baştan sona toplumsaldır" diyen bir M. Bloch'un veya L. Febvre'in projesine daha yakın olan "yeni tarih" bünyesinde göz alıcı bir atılım gerçekleştirir. Böylece tabir yerindeyse bir tür hiyerarşik altüst oluşa şahit olduk – toplumsal olan ekonomik olana mekanik biçimde tabi olmayacaktı artık. Servet düzeyleriyle, ekonomik durumlarıyla tanımlanan toplumsal grupların dizisel incelemesinin ardından, toplumları yöneten normlara ve kurallara daha büyük önem atfedilmesi gelir. Bu evrim, birlikle ve sınıflar, şehir ve taşra, istikrar ve hareketlilik, bütünleşme ve dışlama gibi zıtlıklar çerçevesinde kimi kez oldukça hararetli tartışmaların ortaya çıkmasıyla eş zamanlıdır. Gerilimlere ve çatışmalara karşı hassas olan, doğal olarak sıra dışı gruplara (azınlıklara, suçlulara) yönelen bu yeni toplumsal tarih, belki de bu açıdan Mayıs 68 muhalefetine yol açan depremin etkisiyle kopma ve olumsallık gibi kavramları ön plana çıkarma eğiliminde oldu. Tarihsel tahlillerde ve söylemlerde toplumsalın patlamasına şahit olundu. Bireyin hayatını olduğu kadar toplumla ilişkisini de kuşatmaya

ve belirlemeye muktedir unsurlar bütünü artık incelme sahasına dahildi; elbette toplumsal tarih gibi kapsayıcı bir etiketten ne anlamak gerektiğinin bulanık hale gelmesi tehlikesi pahasına gerçekleşen bir şeydi bu. M. Mauss'un pek tuttuğu "bütüncül toplumsal olgu" perspektifinde, tikel davranışların ve yaşayış şekillerinin incelenmesi yine de, geçmiş toplumların yapı ve işleyişinin derinlemesine kavranışını iyiden iyiye zenginleştirdi. Labourseçu mirasın en dinamik unsurlarından birisi olan demografik tarihin geçirdiği dönüşümler, bu bereketli yerinden oynamaları oldukça manidar biçimde gösterir. Nitekim demografik tarih başlangıçta dizisel yöntemlerin öncelikli olarak (bucak kayıtlarından devşirilen mebzul miktardaki verinin kullanılması yoluyla) tatbik edildiği bir alan addedildi. Bu yöntemler nüfusların seyrini ekonomik eğrilerle ilişkilendirmeye yarar. Böylece tanım icabı, incelenen toplumların fizyonomisini şekillendiren insani faktörleri (doğumlar, evlilikler, ölümler) bütünüyle yok saymadan kitleler üzerinde düşünme olanağı doğmuş oldu. Bu niceliksel boyutla (ki 1970'li yılların ortalarından itibaren bir tür tıkanmadan mustarip olacaktır) kendini sınırlandırmayan demografik incelemeler, onları davranışlar ve zihniyetler tarihiyle yakınlaştıran (çocuk, aile, göçler, hastalıklar, cinsellik konulu) yeni soruşturmalara tedricen dahil oldu. Bu dümen suyunda ekonomik tarih de bizzat çeşitlendi, faillere ve fikirlere ilgi gösterir oldu, endüstriyel arkeolojiyi ve şifahi anketleri bünyesine kattı. Gelgelelim bu tür bir antropolojik iddia toplumsal tarihin bütüncül olma hevesini körükler. Fakat her yerde mevcut olan toplumsal artık hiçbir yerde olmama ve başta siyasal tarih olmak üzere diğer tarihler içinde erime riskini alır.

Siyasal tarihin dönüşü

Geleneksel tarih yazımının sembolü olan devletlerin, kralların, kurumların ve savaşların tarih yazımı, siyasal tarih (ve onunla birlikte, hor görüyle "savaş tarihi" diye bahsedilen askeri tarih) 20. yüzyılın ilk yarısında, o döneme kadar Thukidi-

des'in mirasçısı vasfıyla sahip olduğu onurlu yeri kaybetti. Yönetici kesimlerle ve olgusal sıçramalarla sınırlı bir tarihe getirilen eleştiri büsbütün yeni değildi (bkz.Voltaire) fakat olayın ve tikel olanın, *Annales* ekolünün yol açtığı epistemolojik yönelimi ıralayan reddiyle birlikte bu eleştiri görülmedik bir boyut kazandı. Siyaset son noktada, F. Sirinelli'nin ifadesiyle "ekonomik ve toplumsal olan tarafından üretilen" ikincil bir fenomen olarak görülmeye başlıyordu. Tamamen bir tarafa atılmasa da siyasal tarih, hiç değilse tek başına, asimile edildiği karşı-modele kıyasla artık araştırmaların çok küçük bir parçasını temsil ediyordu: *Annales* dergisinde 1929 ile 1945 arasında yayımlanan makalelerin % 58'ini oluşturan ekonomik tarih karşısında sadece %3. Savaştan sonra bu eğilim daha da kuvvetlendi: Braudelci üç dönem arasında siyasal olanı, aslında kısa dönemle yani "tarihi oluşturan büyük mekanizmaları ortaya çıkarmaya ve gerçeği kuşatmaya elverişsiz "yüzey dalgalanması"yla iç içe girmişti. Gerçi *Annales* hareketi dışında, siyasal tarihe duyulan ilgi azalmamıştı ve hatta değerli birtakım çalışmaları (M. Duverger) beslemeye devam ediyordu. Ancak bu alanın, o dönemde haklı ya da haksız, modernlik ve cüretkârlıkla birlikte anılan akımın kesin bir şekilde kıyısında kaldığı da bir gerçektir. Yeni tarihin 1978'de J. Le Goff başkanlığında yayımlanan bilanço-manifestosu örneğin siyasal tarihe hiç yer vermiyordu.

Kısmen meşrulaştırılan bu gözden düşme siyasal tarih uzmanlarını konularını köklü biçimde yeniden tanımlama gereğiyle karşı karşıya bıraktı. Bu da sonunda sadece siyasal tarihin meşruiyetini yeniden tesis etmekle değil ayın zamanda 1980 ile 1990 arasında ona, toplumsal tarihin üstünlüğüne meydan okuma araçları da temin etti. Siyasalın tarih alanına bu şekilde yeniden dahil olmasıyla birlikte anılan isim R. Rémond'dur. Rémond 1957'den sonra ünlü "terk edilmiş bir tarih için savun"usunu kaleme aldı. Ondan üç sene önce ise bu tür bir dönüşümün gereğini *La Droite en France* (ki 1982'de yeniden baskısında bu *isim Les Droites en France* olarak değiştirilecektir) adlı temel eserinde göstermişti. Siyasal tarihin bu geri dönüşü sosyal-ekonomik alan karşısında siyasetin özerkliği-

nin talep edilmesinden geçiyordu. Nitekim siyaset sosyal-ekonomik alanın bir yansıması olmak bir yana, tarih dört başı mamur motorunu teşkil ediyordu. Oldukça sembolik bir şekilde bu özerklik, kurumsal olduğu kadar epistemolojikti de: Geri dönen siyasal tarih, (Paris X Nanterre Üniversitesi, Siyasal İncelmeler Enstitüsü, Ulusal Siyasal Bilimler Derneği ve Çağdaş Tarih Kurumu gibi) Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nun 1975'te Toplumsal Bilimler Yüksek Araştırmalar Okulu haline gelecek 6. kısmının itibarıyla rekabet edebilecek özgül araştırma merkezleriyle giderek özdeşleşen tek tarih alanı haline gelir. Bulgusal planda siyasal tarihin yöntemi, izlediği metodoloji (sosyolojinin, antropolojinin ve leksikolojinin katkılarının sorgulanması) ve sorunsal (toplumda yetke ve iktidarın algılanışı, paylaşımı ve uygulanışıyla ilgili her veçhenin kapsam kazanması) açısından derin bir çeşitlenmeye yaslanıyordu. Tarihçi artık has siyasal eylemin evrimi (yani tarihin olay boyutu unutulmuyordu) ve içerikle ilgili tahlillerle kendisini zenginleştiriyordu; bunu da hem faillerin bütününü (yani sadece yöneticileri değil siyasi kişilikleri, dernekleri, entelektüelleri veya kamuoyunu) hem de iktidarın dışavurumlarını (iktidarı kavrama ve hayata geçirme biçimlerini) inceleyerek yapmaktaydı. Bu bağlamda siyasal fikirlerin tarihine ve ideolojilerin etkisine, inanç sistemlerinin (siyasal duyarlıkların) ve aynı grubun üyeleri tarafından paylaşılan değerlere (siyasal sosyalliklere) geniş bir yer ayrıldı. Bütün bu araştırma alanları fiilen kapsayıcı bir "siyasal kültür" kavramı çevresinde bir araya gelmeye başladı; bu kavram, davranışların ve beklentilerin zamana ve mekâna göre çeşitlilik gösterdiğine vurgu yapıyordu. Çağdaş tarih ilk planda (açıkça belgesel nitelikli sebeplerden ötürü) bu evrimle ilgileniyordu gerçi ancak her tarihsel dönem, farklı ritimlerle de olsa tarihçinin siyasal olguya yaklaşımındaki bu dönüşümün gerçekleştiğine tanıklık edecekti – bu bize 1924'ten itibaren bir Ortaçağ uzmanı olan M. Bloch'un *Les Rois thaumaturges* adlı eserinde iktidarın kutsallaşmasının Fransız krallığının siyasal iddiaları üzerindeki etkisine dikkat çekişini hatırlatıyor. 1988'de kolektif bir çalışma (*Pour une histoire politique*) tarih

yazımının bu alanının kendisine yöneltilen suçlamalara başarıyla cevap verebildiğini gösterdi: Artık ne kitleler, ne uzun dönem, ne bilinçli veya bilinçdışı yapılara bağlı fenomenler göz ardı ediliyordu. Dahası "toplumsal hayatın en zengin ifadelerinden biri" olarak beliren siyaset, toplumsalın ve onun işleyişinin açıklanmasında bir anahtar rolü oynayabilecekti. Siyasal tarihe birlikte karşı çıkmak noktasında işbirliği yapmış iki alan, yani askeri tarih ve uluslararası ilişkiler tarihi benzer bir yol takip etti. Daha dün salt diplomasi alanında hapis kalmış uluslararası ilişkiler incelemeleri artık dış politikayı iç politikayla ilişkileri ışığında yeniden okuyor: Dış politika alanındaki tercihler her zaman için bir toplumsal halin neticesi olarak temsil ediliyor. P. Renouvin ve J.-B. Duroselle'in öncü çalışmaları bireysel (karar veren faillerin) ve kolektif (kamuoyunun) psikolojisinin etkilerini de göz ardı etmeden uluslararası ilişkilerin bazı yapısal (örneğin coğrafi) ve konjonktürsel (demografik, ekonomik, ticari) unsurlara bağımlı olduğunu ortaya koydu. Bu dış politikanın (enformasyon ve öğrenim, savunma politikası, stratejik tartışmalar) ortaya çıktığı koşullar da keza artan bir ilgiye konu oluyor. Her ne kadar uluslararası ilişkilerle ilgili güncel anlayış sadece savaşla ve çatışmalarla sınırlı değilse de (spor karşılaşmaları, sanatsal veya bilimsel müsabakalar da önemlidir) bu konuda askeri tarih ile çok sayıda buluşma noktası söz konusu. Askeri tarihin günümüzdeki dinamizmi bilhassa da modern tarih (A. Corvisier, J. Bérenger) ve çağdaş tarih (A. Martel) alanında 1960'lardan itibaren bu meseleye tam bir ordular sosyolojisi perspektifinde gösterilen ilginin yeniden canlanmasına dayanır. Askeri kurumlarla da aynı derecede (belki de daha çok) ilgi görmesinin sebebi artık savaşan tarafın olduğu kadar çatışmaların toplumlar üzerindeki etkilerinin de üzerinde durulmasıdır. Savaşın Avrupa devletlerinin iddiaları üzerindeki etkisi bilhassa Ortaçağ'ın sonu söz konusu olduğunda açıkça ortaya konmuştur (P. Contamine). Bugün ise çalışmaların konusu bizatihi çatışmaya kayıyor (örneğin antik tarih örneğinde olan budur) ve bu durum, tarih araştırmalarındaki belli başlı eğilimlerden kaynaklanana bir savaş antropolojisinin doğu-

şuna delalet ediyor. Yine bu alanda, uzun dönemle ilgili olarak, toplumların (ve hatta medeniyetlerin) gelişimi ile taktik ve tekniklerin ve ayrıca her topluma has kültürel anlayışların geçirdiği dönüşüm arasında ilişki kurulmaya çalışılıyor. Böylece "kültür politkası"ndan bahsedildiği gibi bugün artık, toplum ve siyasetteki çok çeşitli dönüşümleri de açıklayabilecek bir "savaş kültürü"nün de ihmal edilmemesi gereğinden bahsedilir oldu. Her durumda, iş gören temel kavram olarak öne çıkma eğiliminde olan kültür kavramıdır.

Kültürel tarihin çekiciliği: Bir temsiller tarihine doğru mu gidiliyor?

Bu kısa (kısa olduğu için zorunlu olarak indirgeyici) kuş bakışı seyirde çarpıcı olan her bir temel kategorinin (ekonomik, toplumsal, siyasal ve askeri tarihlerin) epistemolojik taleplerinin giderek iç içe geçmesidir; bu iç içe geçiş –her türlü entelektüel kurguya özgü olan kaçınılmaz yapaylıkla birlikte– tarihsel araştırmayı çoğu kez parçalara ayırır. Bugün her uzmanlık, tarihsel olgunun genelliğini ve karmaşıklığını yansıtmak üzere bilhassa ön plana çıkartılan bir deney alanı olarak temsil ediliyor. Bu türden iddialara mutlaka eşlik eden kurumsal ve örgütsel stratejileri ihmal etmeden, bu stratejilerde disipline has bir canlılık işareti görmek de mümkündür. Dolayısıyla kullanılan kaynakların ve temaların olağanüstü çeşitliliği bir yana, tarihin, özgül olan yararına genel olandan vazgeçme eğilimi tarafından gerçekten de "parçalanmış" olup olmadığına karar vermek zordur: Nitekim ilgilenen konularda ve kullanılan yöntemlerdeki pek çok ortak nokta müşterek bir gayenin varlığını ima ediyor. Sonuçta her parça kendini bütün pastanın bir parçası olarak düşünmekten memnun görünüyor! Her uzmanlığı, her birinin (en az diğerleri kadar? diğerlerinden ziyade?) kendisini *bütüncül* tarih haline getirme kapasitesine sistematik bir vurgu yaparak meşrulaştırmaya yönelik çok net bir irade söz konusu. Her tarih kendisine çizilen geleneksel sınırları çiğneyerek diğerlerini kuşatma iddiasında bulunuyor. Bu kuşatıcı perspektife geri

dönüş, kültürel tarihin daha geniş bir tarihe, temsiller tarihine kayarak geçmiş toplumları tanımlayan, her boyutu bir potada eritmeyi amaçlayan birleştirici karakterine çok şey borçludur.

Kültürel tarihte yeni bir şey yok: Her tarih dönemi için, kültürel üretimler ve kurumlar çok uzun süredir (farklı derecelerle de olsa) tarihçilerin ilgi konusu olmuştur. Fakat güncel sürümünde kültürel tarih 1960'lı yıllardan bu yana kendini sosyoloji, antropoloji ve tarih arasında kurulmuş verimli bir diyalog biçiminde sunuyor. Fikirler, sanatlar veya edebiyat tarihinden entelektüellerin, sanatçıların veya yazarların tarihine geçiliyor. Kültürel olanın bu sosyolojisi daha sonrasında uygulamalara (örneğin bir kitaba, yazılı şeye) gösterilen ilgiyle zenginleşti ve bu uygulamalarda dağıtım ve sahiplenme mantıklarını belirleyici bir yer tuttu. Farklı toplumsal gruplara has kültürlerin (genelde indirgemeci) ıralanışının ötesinde, bu grupların kültürle ilişkilerinin incelenmesi kimi kez fazla aceleci biçimde yapılan bölümlere ayırma işine incelik kazandırdı. 1950 ila 1970 yılları arasında bir "zihniyetler" tarihini başarıyla yükselten (P. Ariès, G. Duby, M. Vovelle'in aralarında yer aldığı) tarihçiler kuşağı, (L. Febvre ve M. Bloch'ın vaktiyle ümit bağladıkları) bu genişletilmiş kültürel tarih kavramının her türlü tarihsel düşünümün ufkuna kalıcı bir şekilde yerleşmesine ön ayak oldu. Toplumların zihinsel gereçlerinin tahlilleri aslında yüksek bir açıklama gücüne sahip yapısal unsurların varlığını kavramayı sağlıyordu: İnsanların ölüm karşısındaki tutumları, aile, cinsellik, iktidar, din, öteki, zaman. Bütün bunlar, tarihin bütün alanlarında kitlelerin hareketlerini uzun dönemde yönlendiren ilkelere ulaşmanın bir yolu olarak görülüyordu. Hem de bazılarının ortaya çıkarmaktan kaçınmayacağı (ve belli bir belirsizlik de taşıyan) bir sistemleştirme yapmak pahasına [Lyoyd, 1994]. Aynı bireyde farklı, kimi zaman birbiriyle çelişen düşünce sistemlerinin birlikte var olabileceğini bilmemize rağmen, bir toplumun bütünü için belli bir zihniyet geçerli olabilir mi? Bu tür kısıtlar, zihniyetler tarihinin, "temsiller tarihi" diye adlandırılması adet olmuş şey çerçevesinde 1980'lerden sonra yeni bir biçim kazanarak sürmesini açıklıyor. Temsiller

tarihinin avantajı (dünyayla, toplumla ve kendiyle ilişki gibi) çeşitli düzeyleri eklemlerken birbirinden ayırmaya izin vermesidir. "Temsiller" derken, hem topluluğun hem de bireyin imgelemini yapılandıran ve davranışlarını koşullayan (semboller, dışavurumlar, ritüeller, değerler, toplumsallaşma biçimleri gibi) kodları kastediyoruz. Keza bu tarih, bütün bir ulusun olduğu kadar bedenin, hatta duyarlılıkların veya "duysal olanın" tarihidir. Kültürel tarih bugün görülmedik bir kapsam kazandıysa sebebi tam da kelimenin bu anlamıyla, söz konusu temsiller ile pratikler, birey ile topluluk arasındaki bağı kurabilmesidir. Bu şekilde kültürel tarih, daha önce bahsettiğimiz gibi, bütün bu uzmanlaşmış tarihlere zorunlu genel kapsayıcılıklarını temin sağlayan yabana atılamayacak unsur haline gelir. Uç haliyle bu yaklaşım, bireyi toplumsal tarihin konusu haline getiren "mikro tarih"le özdeşleşir. Böylece, M. Vovelle'in ifadesini alıntılarsak, bugün, her tarihçinin kendi tarihsel nesnesini (geniş anlamıyla) kültürel olandan yani üretilen ve bu nesneyi hem koşullayan hem de yansıtan temsillerden yola çıkarak inşa etmeye meylettiğini söyleyebiliriz. Böylece siyasal, toplumsal, ekonomik, dini ve askeri unsurlar, insan hayatının farklı alanlarının birbiriyle kaçınılmaz biçimde girdiği ilişkilere giderek artan bir tutarlılık bahşeden kültürel olanı hesaba katılmasında kendi kendilerini temellendirme eğilimindedir. Ekonomik, sonrasında toplumsal ve nihayet siyasal tarihin müteakip hegemonyalarından sonra hiç fark etmeden "kültürel bütün"e mi ulaşmış oluyoruz? Her şeyin temsillerden ibaret olduğu veya hiç değilse tarihçinin pek de bunların ötesine geçemeyeceğini düşünmek oldukça cazip bir seçenek. En nihayetinde bir insan bilimi olarak tarih, tanımı gereği geçmişte ve şimdide yaşayan insanın etrafındaki dünyayı algılama tarzıyla yakından ilişkili bir bilgi türüdür.

15

Biyografiler

"Tarih yapmanın en zor biçimlerinden biri tarihi biyografilerdir."

– Jacques le Goff, *Saint Louis* (1996).

Biyografi moda haline gelmiş durumda: Her yıl kitapçıların vitrinleri bu olguyu daha açık bir şekilde yansıtıyor. Bu ilk bakışta bütünüyle normal görünebilir: Nihayetinde tarih evvela onu yaşayan insanların tarihidir. Fakat buna rağmen biyografinin tarih yazımındaki yeri kendinden menkul değildir [Bourdieu, 1986]. Kamuoyu ve romancıların gözdesi haline gelen biyografi tarihçilere karşı bir kayıtsızlık hatta hor görü yarattı. Uzun zaman bir kişinin hayatının anlatılmasının tarihçinin gerçek görevi olamayacağı bile düşünüldü. Biyografinin tarih alanına dahil edilmesi basbayağı bu disiplindeki güncel tartışmaları ortaya seren bir evrimdir. Biyografi türünün bugün bazıları içi hâlâ tarih yönteminin özünü ifade ediyor olması, beşeri bir bilim olarak tarihin temel hareket noktalarından bazılarını (genelin tikele eklemlenmesi, bireyin toplumla bağı, zorunluluğun ve olumsallığın rolü) düşünme biçiminde meydana gelen derin bir dönüşüme delalettir.

Antikçağ: Tarihin dışında

Birey: Sürekli bir merak ve ilgi konusu

Çağdaşların Yunan-Roma tarihiyle haşır neşir olmaya başlarken genellikle muhatap oldukları önde gelen Antikçağ yazarları arasında Yunan Plutarkhos ve Latin Suetonius ayrıcalıklı bir yere haizdir. Popülerliklerini ve itibarlarını çizdikleri büyük adam ve imparator portrelerine borçludurlar: Plutarkhos'un MS 2. yüzyılın başında kaleme aldığı *Paralel Yaşamlar*'ı her seferinde biri Yunan biri de Romalı iki önemli kişiyi takdim eder; bu şekilde kurulan paralellikten çıkan kısa bir ek bölüm halinde verilir. J.-C. Suetonius MS 120 civarında, Sezar'dan Domitianus'a iktidarı elde bulundurmuş insanların biyografilerinden oluşan *On iki Sezar*'ı yayımlar; kendisinin de dahil olduğu çevrelerin gözünde Trajan'ın şahsında cisimleşen "iyi hükümdar" modeliyle *On iki Sezar*'ı zımni bir karşıtlık içinde sunmak niyetindedir. Bu portrelerin derinliği ve canlılığı o dönemden bu yana övülegelmiştir. Suetonius Ortaçağ'dan itibaren tanınmakta ve örnek alınmaktadır. Amyot'nun 1559'da yaptığı Plutarkhos çevirisine gelince, o da Fransa'da ve Avrupa'da Antikçağ'ın yeniden keşfedilmesinde önemli bir dönemeç noktasına delalet eder.

Aslında Plutarkhos ve Suetonius'un biyografi çalışmaları bütün Antikçağ boyunca epey moda olan bir yazın türünün doruk noktasını temsil ederler ancak. Yunan-Roma külliyatının büyük bir kısmının geri dönüşsüzce yok oluşuna rağmen ismi kalmamış yazarların fragmanları ve referanslarından öğrendiğimiz kadarıyla tek bir bireyin hayatını konu alan eserler belli bir zaman ve mekânla kısıtlı olmak bir yana Roma'da olduğu kadar Yunan'da da sürekli bir iltifatla karşılanmıştır [Kolektif, 1998]. Bununla birlikte *biographia* terimi geç dönemde ortaya çıkar (terime ilk defa MS 5. yüzyılda rastlanır). Onun yerine *bios* terimi ve Latince muadili olan *uita* tercih edilmiştir ki bu terimlerin fazlasıyla genel karakteri (bir topluluk için de kullanılabilirler) bu tür yapıtların kesin biçimde tanımlanmasında güçlük çekildiğini getirir akla.

Genelde biyografinin MÖ 4. yüzyılda, methiye (*encomium*) türü altında *bios*'un erdem modelleri tesis ettiği dönemde ayrı bir tür haline geldiği kabul edilir. Sözgelimi 370 yılına doğru kaleme alınan Isokrates'in *Eugoras*'ı ve Ksenofon'un hemen hemen aynı tarihlerde yazılmış *Memorabilia*'sı, örnek modeller sunmak adına sırasıyla Phillélène kralı Chypreli Salamine'nin ve Sokrates'in şahıslarına dayanırlar. O dönemde meydana gelen kopmayı küçümsememek gerektiği gibi tersine fazla abartmamak da gerekir. Nitekim daha MÖ 5. yüzyılın başından itibaren devlet adamlarının kariyerleri ve hayatları üzerine odaklanan eserlerin izlerine rastlıyoruz: 480 yılında Scylax de Caryanda, Mylasa tiranı Héracléides'in hayatını kaleme alır ve Ion de Chios, *Ziyaretler*'de 440 civarında seyahatleri sırasında karşılaştığı (Sofokles veya Perikles gibi) önemli şahsiyetlerin tasvirini yapar.

Dolayısıyla bazı kayıtlar düşmeden biyografinin klasik Yunan'da bireye yeni bir konum atfedilmesi çerçevesinde nasıl ortaya çıktığını tayin edemeyiz. Bireye bu konumun atfedilmesi ise esasen öncelikle 4. yüzyılın (Sokratik ekoller) ve ardından 3. yüzyılın (Peripatetisyen ekol) felsefi ekollerinin etkisiyledir. Aslında biyografinin gelişimi Yunanların bireye ve onun şahsi edimlerine daha büyük önem vermelerinin özgül bir biçiminden ibarettir. Bu önem cenaze konuşmalarından, şiire (Homeros, Hesiodos, Arkhilokhos) mitsel biyografilere (kahramanların hayatı) ve bilhassa da genelde siyasal amaçlarla yazılmış otobiyografik mektuplar (Demostenes, *Sur la couronne*) yoluyla yerleşen belagate kadar çok çeşitli alanlarda başka başka biçimlerde de kendini dışa vurur [Baslez, Hoffmann ve Pernot, 1993]. Biyografi tek başına tabii ki birey mefhumunu yaratmamış ancak ona belki de kısmen Doğu geleneğinden mülhem ve büyük başarı kazanmaya namzet bir ek ivme kazandırmıştır.

Bununla birlikte şu da doğrudur ki bütün bir Roma dönemi ve Helenistik dönem boyunca temel referans olarak kendini dayatan biyografi anlayışı MÖ 3. yüzyılda Aristotelesçi ekolün – ki Aristoteles hiç biyografi yazmamıştır– kıyısında gelişen anlayıştır. Tam olarak biyografi türüne girmemekle birlikte The-

ophrastus'un meşhur *Karakterler*'i başlığıyla o dönemde biyografiye verilen yeni yönü açığa vurur: Örnek bir karakterin yani tekil bir öyküden ziyade bir insan tipinin değerlendirmesidir söz konusu olan. Şair, hatip veya filozof hakkındaki genel düşünceyi cisimleştiren bir bireyin hayatıyla ilgilenilir. Bununla birlikte önceki biyografi denemelerinin tersine Sokratik ekolün denemeleriyle birlikte özel hayata ve hatta anekdotlara giderek daha büyük yer verilmeye başlar. Bu değişimin faili olarak MÖ 3. yüzyılın ikinci yarasında yaşamış Aristoksenos gösterilir.

Aristotelesçi türden "hayat"ın yarattığı tartışmasız etki, Augustus'un hükümdarlığı döneminde yazan Nicolas de Damas ve özellikle de ahlakçı bir perspektifte yazan Plutarkhos ve Suetonius gibi biyografi türünün önde gelen temsilcilerinin neden bazı temel özellikleri paylaştıklarını açıklıyor. Nitekim bu son iki yazarda Prepatetisyen modelden kaynaklanan iki akımın doğrudan temsilcileri olarak görülmüşlerdir: Bir yanda bir şahsiyetin farklı yönlerinin statik ve sistematik bir tasviri (Suetonius) öte yanda baskın bir karakter özelliği çevresinde geliştirilen kronolojik bir anlatı (Plutarkhos) söz konusudur. Ancak bu türden keskin bir Aristotelesçi şemaya başvurmak günümüzde, inceltilen hatta reddedilen bir eğilimdir. Plutarkhos gibi Suetonius'un da ilham aldığı Helenistik biyografinin bu şema tarafından basmakalıp biçimde şekillendirilişinin, o dönemden elimizde kalan tek metnin (Satyros'un MÖ 3. yüzyıl sonu ve 2. yüzyıl başında yazdığı *Euripide'in Hayatı*'ndan bir parçanın) düşündürdüğünden çok daha gevşek olduğuna kuşku yok. Tersine MS 5. yüzyıla kadar hayatiyetini koruyan biyografiler, Helenistik (yani salt Aristotelesçi olmayan) prensiplerin çeşitliliğinin ve bereketinin izini taşıyan biyografiler olmuştur.

Tarihte bireye bir yer ayrılmış mıydı?

Yunanların ve Romalıların ünlü insanların hayatlarına gösterdikleri, asla tartışma konusu yapılmamış ilgi uzak veya yakın geçmişteki eylemlerinin teferruatından da öte, örnek alı-

nabilecek birey figürüne duyulan meraktan kaynaklanıyordu. Gerçekten de Antikçağ'da yaşayanlar biyografi ile tarih arasında bir ayrım yapıyorlardı. Polybius (*Histoire*, X, 21) gibi tarihçiler başka kurallar tatbik ederlerken Cornelius Nepos gibi biyograflar (*Pélopidas'ın Hayatı*, I, 1) veya Plutarkhos (*Vie d'Alexandre*, I, 2) açıktan açığa tarihçilerin işini yapmadıklarını ilan ediyorlardı. Her ne kadar aşırıya kaçarak Suetonius'u tarihçiler arasına yerleştirmek gibi bir eğilime kimi zaman rastlansa da kendisi Antikçağ'da tarihçi sayılmıyor daha ziyade *grammaticus* olarak nitelendiriliyordu.

Biyografi ile tarih arasındaki bu ayrım, hatta bu zıtlık, Herodotos'tan ve bilhassa da Thukidides'ten sonra *historia* için verilen ve daha sonrasında da sürekli muhafaza edilen dar tanımla kolayca açıklanabilir (bkz.1. Bölüm). Yaptığı tahliller bilhassa da kurumların yani kolektif örgütlerin evrimi ve rollerine odaklanan tarih, siyasal ve askeri olayların ön plana çıkartılmasıyla doğduğu için *historia* doğası gereği bireylerle değil ancak devletlerle ilgilenebilirdi. *Les Origines de la biographie en Grèce ancienne* [1991] adlı kitabında A. Momigliano tarih ve biyografinin ard arda değil de eş zamanlı doğuşunun tam da bu nedenden kaynaklandığını hatırlatıyor. Aslında biyografi tarihin kasten ele almaktan imtina ettiği bir konuyu kendi alanı haline getirmişti. Böylece biyografi, tarihin yazılmasında geçerli olanlardan çok farklı kurallara uyan geniş mi geniş erüdisyon (*philologia*) âlemine dahil olur. Biyografi özellikle de kronolojik bir sunuma uymayı gerektirmiyordu ve tarihle aynı olgusal hakikat ölçütüne tabi değildi. Bu sebeple, Yunan-Roma biyografi yazarlarının kendileri için bizzat talep etmedikleri ve kamuoyunun da onlardan beklemedikleri bir takım icapların geçerli olmaya başladığı bir dönemde biyografilerin tarihsel değerine karar vermenin neden zor olduğu da anlaşılıyor.

Antik dönem tarih yazımı, birey faktörünü elbette yok saymamakla birlikte bireyi birinci plana yerleştirme eğiliminde de değildi. Philippe ve oğlu Alexandre ile birlikte MÖ 4. yüzyılla başlayan Makedon destanları döneminin karakteristik özelliği ise tersine, kişilerin devlette önemli bir rol oynadıkları ve

bu görevleriyle tanındıkları bir siyasal modeli yaygınlaştırmaktı. Helenistik dönemindeki edebiyat, hükümdarlar (Pyrrhus, Démétrios de Phalere, Ptolémée VIII), generaller (Ksenofon) gibi devlet adamlarının mütalaaları veya kişisel anıları biçiminde kaleme alınmış hatıraların (*hypomnemata*) enflasyonuyla göze çarpar. MÖ 2. yüzyıldan itibaren Romalı devlet adamlarının *commentarii*'leri çoğunlukla bu gelenek içerisinde, aristokrasiye has takdim ve anma ihtiyaçlarına uygun biçimde kaleme alındı; bu aristokrasinin (bilhassa da *ius imagines* vasıtasıyla ifa ettikleri) atalarına tapıncı hükümdarlık etmeyi büyük ölçüde meşrulaştıran bir şeydi: Publius Rutilius Rufus'un (MÖ 1. yüzyıl) *De uita sua*'sı, Varron'un (MÖ 1. yüzyıl sonu) aynı isimli eseri, Sulla'nın (MÖ 78'deki ölümünden sonra, öğrencilerinden biri tarafından yayımlanan) meşhur hatıratı, imparatorluğun sonuna dek kesintisiz bir biyografi pratiğinin belirgin çizgilerini teşkil ederler. Augustus'tan Constantin'e pek çok imparator hayatlarını aktarmış veya hükümdarlıklarını nasıl tesis ettiklerini anlatmışlardır.

Elbette biyografinin Helenistik ve Roma dönemindeki bu çarpıcı atılımı, olağandışı adamların rolüne verilen değere çok şey borçludur ve geleneksel siyasal tarih de dayandığı zemin itibariyle bu değeri sürekli geri plana itmeye çalışmıştır [Momigliano, 1992]. Kültürlü insanlar bu hükümdarların ve aydın generallerin bu bireysel maceralarıyla heyecanlanırlar: Neanthes, I. Attalos'un ve Timochares, IV. Antiochus'un hayatını yazar; İkinci Pön Savaşı'nda Hannibal'e eşlik eden Sosylos MÖ 3. yüzyılda, daha sonra Appian ve Plutarkhos'a kaynaklık edecek Kartaca generali lehinde bir biyografi yazar. MÖ 1. yüzyılda Roma'da *imperatores* ile ilgili benzer bir ilgi uyanır: Bu baptan Pompei'ye (Lucius Voltacilius Pitholaus'unki gibi) veya Sezar'a (Titus Ampius Balbus veya Gaius Oppius'unki gibi) hasredilmiş *uitae*'ler sayılabilir. Keza edebiyatçıları da konu alabilen biyografiler o dönemde Yunan ve Roma kültürleri arasındaki süreklilik fikrini yansıtmaya yarar: Bu baptan ilk defa Varron on beş kitaplık, bugün kayıp olan ve Yunan ve Romalı 700 kişinin kısa biyografilerinden müteşekkil bir eser yayımlar. Plutar-

khos'un karşılaştırmalı *Hayatlar*'ını önceleyen bu eğilim bilhassa da Cronelius Nepos'un MÖ 35 civarında yayımlanan derlemesiyle bizlere aşina olmuştur; Nepos'tan geriye ise sadece iki Latin tarihçinin ve (genelde Yunanlardan oluşan)yirmi iki yabancı generalin biyografisi kalmıştır [Dorey, 1967].

MÖ 27 yılında prensliklerin kuruluşu bu eğilimi sürdürmüş ve güçlendirmiştir çünkü evrensel tarih de artık farklı hükümranlıkların teselsülüyle iç içe geçmiş durumdadır. Nicolas de Damas'ın pek kıymetli *Augustus'un Hayatı* eseri benzer pek çok eser arasında en iyi muhafaza edilmiş imparator biyografisidir. Julio-Claudian biyografiler aslında bizim için (Julius Marathus, Gaius Drusus, Baebius Macer, Aquilius Niger, Julius Saturninus, Lentulus Gaetulicus gibi) bir dizi isimden ibarettir. Oldukça manidar bir şekilde *Tacitus Yıllıkları*'nda (IV, 32-33) tek adamın egemenliği altındaki bir devlette tarihçilik mesleğini icra etmenin güçlükleri teslim eder. Bu itiraf *historia* ve *uita* arasındaki boşluğun halen sürmekte olduğunu, biyografinin paradoksal biçimde ve neredeyse yanlışlıkla dönemin önde gelen tarih türü haline geldiğine delalet eder. 2. ve 3. yüzyıllarda Suetonius'un modeli üzerinden biyografi daha da çok önem kazanmış ve 4. yüzyılın ikinci yarısında, Aurelius Victor'un 361 yılı civarında yayımlanan *Le Livre des Sezars* (Sezarlar Kitabı) ve 395 civarında yayımlanan *l'Histoire d'Auguste* (Augustus'un Tarihi) gibi iki başyapıtla doruk noktasına ulaşmıştır. Bu sonuncusu Hadrien'den Numerien'e kadar otuz dokuz imparatorun biyografisini bir araya getiriyordu ve biyografi ve tarih arasındaki geleneksel ayrılık bu eserle birlikte yumuşamaya başlıyordu (bkz.*Aurelien'in Hayatı*, 2).

Ortaçağ: Aziz hikâyeleri dönemi

Yunan-Latin Antikçağı Ortaçağa, genel olarak insan doğasını örnek hayatlardan yola çıkarak inceleyen bir geleneği miras bırakmıştı. Hükümdarların ahlakçı, kimlikçi erekler güden övgüleri, Hıristiyanlığa yeni geçen bir toplumda azizleri ve kahramanları yüceltmek gerektiğinden model görevi görmüştür. Ve

kuşkusuz Ortaçağ edebiyatının Antikçağ mirasına en derinden ve sürekli biçimde sadakat gösterdiği alan da budur – elbette bu miras münhasıran Hıristiyanlaşmış endişelere de uyarlanmıştır [Vauchez, 1994].

Dolayısıyla amaç, olgusal sahiciliğe sadık bir anma değil, okuyucunun bu yazın türünde taklit edilecek veya örnek alınacak malzemeyle tanışmasını mümkün kılacak şekilde gerçekliği dönüştürmekti: Asıl ilgilenilen kahramanın gerçek edimleri değil hareketlerinin etik, derin anlamıdır. İşte Ortaçağ boyunca gelişip serpilecek yazın türünün yani aziz hikâyelerinin temeli budur. Kaldı ki bizzat tarih türü de bu uygulamaya yaslanacak, belli bir dönemde bir mekânın tarihinin egemen hükümdarın biyografisinde, insanların dindarlığını ve Kilise'ye desteklerini artıran biyografilerde esasen özetlendiği görüşünde olacaktır.

Geç Ortaçağ boyunca tarih metinlerinin % 80'i kendilerine azizlik atfedilen piskoposların ve papazların biyografilerinden oluşuyor, gerisi ise çoğunlukla hükümdarlara hasrediliyordu. Papalar, 6. yüzyıldan sonra yazılmaya başlayan *Histoira pontificalis* çerçevesinde bu ilk türden biyografilerin en başta gelen konusuydu. Çölde yaşayan papaz ve rahipler de, gösterdikleri mucizeler koleksiyonu sayesinde hızla aziz hikâyelerine ilham verdiler. Derken 6. yüzyılda sıra yerli azizlere, şehitlere ve mezhep kurucularına geldi. Zamanla ulaşılması giderek güçleşen bir mertebe olan şehitlik Hıristiyanların en büyük ideali olarak kaldı; dolayısıyla asırlar içinde daha az şanlı fakat gündelik hayat anlatısına ve dolayısıyla da gerçeklere daha yakın anlatılara konu olan mezhep kuruculuğuna bıraktı yerini. Merovenj döneminden itibaren tarihçiler aynı zamanda geçmiş hanedanların kronikleriyle de ilgilenmeye başladılar (Grégoire de Tours); ancak Karolenj Rönesansının seçkin temsilcilerinden Eginhard ile birlikte aziz hikâyeleri türü, açıkça Suetonius'tan ilham alan kesin bir yenilenme yaşadı.

Aziz hikâyelerinin başarısı sonrasında nihayete ermedi, tersine: azizler kültü ve soyların kökleriyle ilgili anma pratikleri, birbirinden ayrılmaz biçimde her ikisi de, aziz hikâyelerinin

yaygınlaşmasını 10. yüzyılda bile körükledi. Dolayısıyla hükümdarlar, laik dindarlar ve azizler, genelde emeği karşılığı para alan pek çok kaleme esin kaynağı olmuştur. 1226'da yayımlanan *Vie de Guillaume le Maréchal* (Georges Duby'nin [1984] bir biyografisine konu olmuş şahıs) örneğin oğul Guillaume tarafından sipariş edilmiş ve halka okunsun diye bir halk ozanına besteletilmiştir. Hatta kimi zaman 12. yüzyılda *Vita Mahometi* örneğinde olduğu gibi biyografi türü inananları bir kötü örnekle uyarmak için kullanılır (bu durumda iman ve hayırla ilgili yerleşik kuralları birebir tersine çevirmek yeterlidir): Tıpkı aziz hikâyelerinin yazarları gibi (ne az ne çok) bu tür eserlerin de yazarları hakikat gailesiyle hareket etmezler.

12. yüzyıldan itibaren iki yeni gaile bu tip edebiyat pratiğini zenginleştirmeye başlar ancak bu pratiğin bütünüyle altüst olduğu da söylenemez. Öncelikle söz konusu olan kitabın konusu olan bireylerin yeni özelliklerinin hesaba katılmasıdır ve bunlar bu ikinci Ortaçağ Rönesans'ı sırasında batı kültürünün genel gelişmelerin belirleyici özellikleridir: Joinville'in 13. yüzyılda Aziz François'ya veya Saint Louis'ye hasrettiği biyografileri hem geleneksel azizlik hikâyesi hem de "çağının insanları"nın ayrıntılı, açık ve seçik portreleri olması bakımından olgunlaşmış örneklerdir. Biyografi türünün geleceği açısından temel olan ikinci bir gelişme de gerçekle, gerçeğe uygunlukla ilişkidir: Artık mutlak mertebesine çıkartılmasa da gerçeğe uygunluk ölçütü dindar bir etiği ilga etmeyen ancak destekleyen bir muteber ölçüt haline gelir. Başka deyişle büyük bir vakıa gerçekten cereyan etmişse daha iyi bir model sunabilecektir. Yine de bu değişim oldukça ağır aksak gerçekleşir ve biyografilerin temel amacı hâlâ eğitimdir: Hatta biyografi eğitmenlik mesleğinde hiç olmadığı kadar merkezi bir konuma yerleşir. Jacques de Voragine'in (Gênes piskoposu 1228-1298) *Légende dorée*'sinin kaleme alınışından üç asır sonra yaptığı olağanüstü sükse bu durumun bir örneğidir; halbuki eserin amacı aslında mümkün mertebe, aziz hikâyelerini derlemekten ibarettir.

Modern dönem: Siyasetin hizmetinde didaktik bir sanat

Biyografi yahut o dönemde dendiği üzere şahsın tarihi Ancien Régime'de çokça iştigal edilen bir tarih türüdür: Corrado Vivanti'ye göre 1550 ile 1610 arasında, iki yüzden çok ilk baskı tarih eserinden çeyreği biyografilerden ve kraliyet şecerelerinden oluşmaktadır.

Bu olgu, önemli olayların büyük adamların büyük tasarılarının eseri olduğunu varsayan ve açıklayıcı ilkeleri bu insanların tutkularında, emellerinde ve çıkarlarında arayan bir tarih psikolojisine tekabül eder. Bu baptan umumi tarih şahısların tarihlerinin bir koleksiyonundan ibarettir. İster Fransa'nın ister Papalığın yahut Roma'nın tarihiyle ilgilenilsin klasik tarihçiler işi müşahhas temsilcilerin tarihiyle sınırlı tutarlar, "birbiri ardına sıralanmış tekil deneyimlerin toplamı olmayan bir genel tarihi düşünmeye muktedir değildirler" (Ch. Grell). E. Fueuter'in önerdiği gibi, bu durum beklide onları soyutlamaları kurgulamak konusunda beceriksizleştiren ve Papalığın değil de papanın, krallığın değil de kralların tarihini yazmak durumunda bırakan bir felsefe kültürü zaafından kaynaklanmaktadır.

Paradoksal biçimde, biyografik yazım türü tarih yazımının merkezinde olmakla birlikte biyografi genel tarihin bir alt türü olarak kalır ve bu alanda bir başeser çıkmaz. Antik modelin fazlasıyla etkisinde kalmış biyografi, tarihten çok edebiyata yakınlık arz eder ve didaktik olma amacını muhafaza eder. Kitap uzmanları ve antikacılar 16. yüzyıldan sonra biyografiyle ilgilenseler de bu türü yenilemeyi başaramazlar.

Monarşik biyografi

Gördüğümüz gibi biyografi Antikçağda ortaya çıkan ve Fransa'da 16. yüzyılda yeniden keşfedilen bir türdür: Plutarkhos'un *Paralel Hayatlar*'ı Fransızcaya Jacques Amyot tarafından 1559'da *Vies des hommes illustres* adıyla çevrilir ve bugün hâlâ bu isimle tanınmaktadır. Çeviri yayımlandığı tarihten itibaren

olağanüstü bir başarı kazanır; Montaigne bu yüzden Plutarkhos'u hararetle okumuştur ve hatırlayalım ki iki yüzyıl sonra Jean-Jacques Rousseau aynı kitabın etkisiyle Caton'un yiğitliğine özenip sobada elini yakayazmıştır. Suetonius da Plutarkhos gibi Fransız tarihçilerini 17. yüzyılın sonuna dek etkilemiştir. 1684'te Jacques de Varillas *Histoire de François I à laquelle est jontie la comparaison de François I avec Charles Quint par le même auteur*'ü yazar ve önsözde eseri "bu yazın türünde en büyük üstatlar olan Aristoteles ve Plutarkhos'un şart koştuğu doğrulukla" kaleme aldığını ilan eder.

Fransa kralları hayatı yazılan kişinin yüceltilmesi için biçilmiş kaftan olan bu baliğ türe kayıtsız kalamamışlardır. O. Ranum'un gösterdiği gibi dönemin tarih yazıcılarının tercihinde iki ölçüt gözetiliyordu: Fransa krallarının üç kuşak tarihini veya tek bir kralın tarihini yazmış olmak. Maria Medicaea ve ardından XII. Louis'nin hizmetinde çalışan Scipion Dupleix *Histoire générale de France* ve *Histoire d'Henri III*, *Histoire d'Henri le Grand* ve *Histoire de Luis le Juste*'ün yazarıdır. Biyografiler yoluyla monarşinin yüceltilmesi akademilerde de yapılıyordu. Yazıtlar Akademisi'nin çalışmalarının üçte birinden fazlası soylu yahut kraliyet ailelerinin biyografileri veya tarihleriyle ilgilidir.

İlk planda egemen hükümdarlara antik kahramanlarının şanı yakıştırılır: Örneğin Antoine de Bandole'nin Plutarkhos'un modeli uyarınca 1609'da yazdığı *Parallèle de Sezar et d'Henri le Grand*, IV. Henri ile Sezar'ı kıyaslar. Fakat milli yavaş yavaş antik söylencenin yerini alır: Hardouin de Péréfixe, 1661 tarihli *Histoire de roy Henri Le Grand*'ında hayırlı kral Henri efsanesinin öğelerini (çömlekte horoz, beyaz sorguç) tayin eder.

Biyografiler kralın yüceltilmesinden başka pedagojik, prenslerin atalarının erdemlerini model almalarını sağlamaya yönelik bir amaca sahiptir: XIV. Louis'nin lalası olan Péréfixe'in *Histoire du roy Henri Le Grand*'ı öğrencisi prens için yazılmış tam bir ahlak dersidir. Bossuet ve Montausier Dükü, XIV. Louis'nin oğlu Duphin'in eğitimi için, kitap uzmanlarına Charlemagne, V. Charles ve Saint Louis gibi örnek alınmaya değer ecdadın biyografilerini sipariş ederler.

Kahramanlarını biyografi yoluyla öven sadece monarşi değildi. 16. yüzyıldan itibaren ünlü insanların hayatlarından sayısız derlemeler yayımlandı. *Très Joyeuse, plaisante et récréative histoire du bon chevalier sans paour et sans reproche, gentil seigneur de Bayard* gibi hem aziz hikâyelerine hem de şövalyelik anlatısına dayanan ve son derece popüler olan kimileri hâlâ Ortaçağ biyografisi özelliklerine sahipti. Brantôme, *Vie des grands capitaines français ou ses Dames illustres et dames galantes* adlı, 1655-1666 arası yayımlanan eseri yazarken Ortaçağ geleneğinden –ne edebiyatçılar ne sanatçılar ne de âlimler prenslerin ve askerlerin yanında yer almaya layık görülüyorlardı– olduğu kadar kadınların biyografisini yazma tercihiyle İtalyan hümanist geleneğinden de etkilenmişti.

Yerel tarih her şeyden önce büyük insanların tarihi olmuştur. Şövalye Bayard'ın, Lesdiguière'lerin, Beaumont'un hayatı Grenoble'da tek tek yayımlanırken Chambre des comptes'ta[1] danışmanlık yapan bir şahıs *Biographie des hommes illustres du Dauphiné*'nin yazarıydı. Böylece tam bir taşra vatanseverliliği kendisini ifade etme yolları bulabiliyordu. 17. yüzyıla kadar büyük insanlara düzülen bu övgüler hizmetinde bulunarak ünlendikleri monarşinin yüceltilmesiyle birlikte giderken Aydınlanma yüzyılında "taşra Plutarkhosçuluğu" Paris'ten duyulan memnuniyetsizliği ve siyasal muhalefeti besliyordu: Delphin Akademisi'ne sunulan anılarda Bayard, Dauphiné Parlamentosu hükümete muhalefetle birlikte anıldığı bir dönemde saray erkanının ve kralların kadirşinas olmayan davranışlarına maruz kalan erdemli bir taşralı olarak sunuluyordu.

Aydınlar cumhuriyeti, Boccace'nin *Vita di Dante*'si (1477) ve bilhassa da Vasari'nin 1550'de Floransa'da yayımlanan *Vie des plus excellents peintres, sculpteurs et architectes*'iyle tesis olunan modele göre kendi kahramanlarını yüceltmek için biyografi türünü de kullanıyordu. Akademik övgüler aziz hikâyelerinin yeni bir türünü meydana çıkardı: D. Roche'a göre âlimle-

1 Finansal yargılama kurulu – e.n.

rin örnek hayatları vatandaşların eğitilmesine yardımcı olmaya ve onlarda öykünme duygusu yaratmaya yöneliktir. Pierre Bayle'ın *Le Dictionnaire historique et critique*'i büyük oranda, Aydınlar Cumhuriyeti'nin büyük insanlarının biyografilerinin derlemesinden oluşuyordu. J. P. Niceron'un 1727'den 1745'e kadar neşredilen *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la République des Lettres*'ini de bu baptan sayabiliriz. Fakat Fransızlar, İngiliz yazar Boswell'in entelektüel biyografilerin şaheseri olan ve 1791'de yayımlanan *The Life and Genius of Samuel Johnson*'ıyla yaptığı gibi uzlaşımsal övgü çerçevesini kırmayı beceremediler.

İlmi biyografi

Kitap uzmanları ve antikacılar biyografileri önemsemez değillerdi: Jean Bodin biyografi türünü *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*'ine (1566) dahil eder. Monarşi, kitap uzmanlarını, devlete hizmet etmiş insanların tarihini yazmaya teşvik eder. Baba ve oğul Du Chesne'ler önce *Histoire de tous les cardinaux français de naissance*'ı (1653-1660) ardından da *Histoire des chanceliers et gardes des Sceaux de France*'ı (1680) yayımlarlar. Benedikten Sébastien Le Nain de Tillemont, Grand Dauphin için Saint Louis'nin biyografisini yazar fakat geleneksel yapıdaki bu hayat için hiçbir yeni kaynağa başvurmaz. Buna karşın neşriyatı 1690'dan 1738'e kadar süren devasa *Histoire des empereurs et des autres princes qui ont régné durant les six premiers siècles de l'Église, persécutions qu'ils ont faites aux chéritiens*, etc.'sında Le Nain de Tillemont hem konu hem de biçim yönünden yenilik yapar. Nitekim o tarihe kadar biyograflar antiklere öykünerek çağdaş kralların ve hizmetkârlarının hayatlarını yazıyorlardı; bu yüzden biyografi türü öncelikle Fransa veya civar ülkelerin tarihiyle ilgiliydi. Aytaç yazınla bağlarını kopartan Le Nain de Tillemont eserini eski tarih alıntılarından müteşekkil muazzam bir mozaik haline getirdi ve bu mozaik üzerinde kendince rötuşlar yapmaktan kaçındı. Bu tür tarih, antik tarihçilere saygı ile onların yapmaya fırsat bulama-

dıkları kesintisiz bir tarih yazma arzusunu uzlaştırıyordu. Fakat Tillemont herhangi bir kaynak eleştirisine girişmez ve nümismatik gibi materyal kalıtları kullanmaz ki bu da söz konusu geniş derlemenin çapını kısıtlar.

Bu ilmi biyograf yazımının sınırları, klasik dönem Fransa'sında büyük bir hararetle karşılanan kahraman İskender'in hayatı söz konusu olduğunda ortaya çıkmıştır: Hepsi de Plutarkhos'un ve Quinte-Curce'nin yapıtlarından yola çıkılarak oluşturulan biyografiler yanıltıcıydı; böylece yeni belgesel temeller bulma fikri hâkim oldu. 1772'de Académie des Inscritions, Büyük İskender'le ilgili kaynakların eleştirel incelenmesi konulu bir yarışma düzenledi. Fikir yapıcıydı ancak yeni bir biyografi yazımına yol açamadı.

Voltaire ve biyografi

Gördüğümüz gibi Antikçağ'dan itibaren biyografi tarihten çok edebiyata yakın olmuştu. Romanlaştırılmış biyografiler tarihin hikâyecilik yönüne itibar eden kamuoyunun romanesk ilgilerini tatmin ediyordu. Le Pesant de Boisguilbert'in *Marie Stuart, reyne d'Ecosse*'u (1675) veya Mademoiselle de La Force'un tarihsel verilere keyfince ilaveler yapmaktan çekinmeyen *Histoire secrète de Marie de Bourgogne*'u gibi eserlerin kazandığı başarı da buradan kaynaklanır. Biyografilerin bu eğlencelik tarafı, Voltaire'in 1731'de yayımlanan ilk tarih çalışması ve geçiş niteliğindeki yapıtı *Histoire de Charles XII*'da da sürmektedir. Voltaire tarih yazma tarzına yenilik getirme niyetindeydi: Tarihçiyi yapıtına ahlâki bir içerik kazandırmakla yükümlü kılan klasik tarih yazımı anlayışını reddedip, anlatısını ilk elden belgelere, özellikle de çağdaşların kesin tanıklıklarına dayandırıyordu. Fakat eser yine de esasen edebiyat eseri olmakya devam ediyordu: Voltaire, modern zamanlar için aykırı bir kahraman olan XII. Charles'ın muhteşem bir tasvirini yapıyor, kralın çılgınca seferlerini anlatmaya can atan epik bir üslup benimsiyordu. Bu eserinden sonra filozof, biyografi türünden soğudu; *Siècle de Louis XIV* ile ilgili olarak şöyle yazıyor: "Yazma

iddiasında bulunduğumuz sadece XIV. Louis'nin hayatı değildir; çok daha büyük bir projeye niyetliyiz. Tek bir insanın eylemlerini değil, gelecek kuşaklar için, gelmiş geçmiş en aydınlık yüzyılın insanlarının zihniyetini tasvir etmeye kalkışmak istiyoruz." Hükümdarı değil ulusu kitabının merkezi karakteri haline getiren ve savaşlardan çok ananelerle ilgilenen Voltaire klasik biyografi biçiminde *Annales* ekolünün reddiyesini önceler; Pierre Goubert'in *Louis XIV et vingt million de Français*'si bu noktada örnek olarak düşünülebilir.

Çağdaş biyografiler: "Bütünleyici" özne arayışı

Hor görü devri

19. yüzyılın tarihçileri genel kural olarak biyografi yazımına pek eğilimli değildiler. Bütünleyici bir tarih arayışı bu açıdan metodik ekolün bilimsel ihtiraslarıyla aynı sonuçları doğurdu. "Portre" çizme uygulaması büyük sentezlerde (ki burada aklımıza gelen Lavisse'in *Histoire de France*'taki XIV. Louis tasviridir) veya Hippolyte Taine'in *Origines de la France contemporaine*'de çizdiği tablo benzeri (keskin bir dille yapılan) eleştirel analizlerde ancak yer bulabildi. Biyografiler yapıtın tanınması açısından ilgisiz bir özel hayata gönderme yaptıklarından bu çekincelere çoğu yazarlarla ilgili başka bazı çekinceler eşlik ediyordu. Racine'in kötü bir babaya ve eşe sahip olmasının *Iphigénie*'yi yazmasıyla gerçekten ilgisi olabilir miydi (Bu tartışma konusu 5. Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür)? Marcel Proust "kitap, toplum içinde, alışkanlıklarımızda ve kusurlarımızda kendini ortaya koyan benimizden başka benin ürünüdür," tespitiyle pek çok insanı ciddi şekilde etkilemişti. Bununla birlikte (edebiyatta olduğu gibi tarihte de) üniversitelerde eşitlerin onayına sunulan çalışmalar ile bu tür bir meşruiyete tabi olmayan, başka deyişle "kamuoyu" için yazılan eserler arasında bir ayrım yapmak gerekir. Bu son durumda yazarların biyografileri, André Maurois'nın *Ariel ou la vie de Shelley*'sinden (1923) *Prométhée ou la vie de Bal-*

zac'ına (1965) kadar çok bereketli üretimlerinin de delalet ettiği bir başarı kazandı.

Üniversitelerde biyografi türünün itibarını kaybedişine pozitivizmin ve Simiand'ın "üç gözbebeği"olan kahramanların, siyasetin ve olayın gözden düşüşü eşlik etti. Bu eğilim Birinci Dünya Savaşı ertesinde daha da arttı. Savaşı kim kazandı sorusu karşısında, cevaplar iki seçenek üzerinde duruyordu: "Petain mi savaşan askerler mi?". Eski muharip gazeteci Jan de Pierrefeu'nün savunması, *Annales* tarafından üstlenildi ve meşrulaştırıldı. Gerçi *Annales* grubu yekpare değildi: kolektif zihniyetler üzerine çalışan Bloch biyografiye hepten karşıyken Lucien Febvre, 20. yüzyılın toplumsal bünyesini daha iyi tahlil edebilmek için Luther, Rabelais veya Marguerite de Navarre gibi figürlerden yola çıkıyordu. Hedeflenen ve araştırmacı tarafından kurgulanan konu her halükarda toplumdu ve "büyük insanlar" konusuna bilhassa da içerdikleri belgelerin önemine binaen kullanılan bir yol olarak başvuruluyordu. 1927'de biyografi türüne yenilik getiren *İmparator II. Frederic*'i yayımlayan Alman tarihçi Ernst Kantorowicz'in (1895-1968) yöntemi ise bambaşkaydı. Yapıtın özgünlüğü ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında, yeni biyograflar kendileri için de iddia edecekleri bir manada "modernliğini" ön plana çıkartan sonra *a posteriori* kabul edilecektir.

1945'ten sonra Fernand Braudel "büyük insan" mefhumunu dergiden defetti. Bu gözden düşme 1960'lı yıllarda (psikanaliz, beşeri bilimler, yapısalcılık, yeni edebiyat eleştirisi, Marksizm'in etkisiyle) daha geniş boyut kazandı. Stalinci "şahıs kültü"nün hâkim olduğu zamanlarda[2] gerileyen belli bir Marksist söylem göre "tarihi yapan kitlelerdir". "Büyük şahsiyetler", Pierre Goubert'in (1966) *Louis XIV et vingt millions de Français*'si gibi eserlerden özenle çıkartılmıştır. Biyografi türü izleyici-

2 1953'e kadar SSCB'de ortalığı kasıp kavuran Marksist-Leninist çizgideki aziz hikâyelerinin 1953'te yapılan Fransız uyarlaması via Fils du Peuple, Fransız Komünist Partisi sekreteri Maurice Thorez'in sözde otobiyografisidir. İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde ve ertesinde olağanüstü miktarlarda dağıtılan bu eser, tarih öğrencilerinin de aralarında bulunduğu komünist çevrelerin başucu kitabı olmaya adaydı.

lerin aşina olduğu (Alain Decaux, André Castelot gibi) yazarlara veya Jean Lacouture gibi gazetecilere mahsustu. Michel Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler*'in (1966) sonunda ilan ettiği "insanın ölümü", her ne kadar Jean-Paul Sartre hümanizmin yok oluşuna razı gelmeyi kesinlikle reddetse de komünist olmayan sol tarafından, batı bireyciliğinin ölüm ilamı olarak kabul görmüştü. 1966'da üniversitelerde verilen 756 tezden sadece 46'sı biyografi çalışmasıydı. Pierre Sorlin'in Waldeck-Rousseau üzerine yaptığı ve 1966'da savunduğu tezde belirttiği gibi cumhuriyetçi de olsa herhangi bir siyaset adamını tez konusu olarak seçmek insana kesinlikle ilerlemeci etiketi getirmiyordu [Caire-Jabinet, 2002, s. 203].

Biyografinin dirilişi

Üniversitelerin ademimerkezileştiği ve liberalizmin geleneksel olarak çoğulculuğu desteklediği Anglosakson dünyasında bu dışlama Fransa'da olduğundan daha belirgindir. Kantorowicz'in ABD'ye sürülmesi hem beşeri ilimlerdeki gelişmeden hem de anlaşılırlık ve sunum yönünden olağanüstü etkili olan biyografi türünden nemalanan bir tarih yazımı ekolünün serpilmesini kolaylaştırdı. Yeni-tarihçi Emmanuel Le Roy Ladurie'nin önsözünü yazdığı ve 1971'de yayımlanan *Louis XI*'u kendisine borçlu olduğumuz Paul Murray Kendal, biyografi türünün yükselişini, kazandığı ticari başarıya rağmen (veya bu başarı sayesinde) kurumsal meşruiyetine bağlıyor. Çeyrek yüzyıl sonra Jacques Le Goff'un *Saint Louis*'sinin (1996) yaptığı sükse akademik üretim ile biyografi türü arasındaki verimli yakınlığı mühürleyecek ve bu başarı Françoise Autrand'ın 1986'da VI. Charles ve 1994'te V. Charles üzerine yazığı yenilikçi eserlerin kazandığı başarıyla sürecekti. Bütün bu dönemler boyunca yaşanan hızlı atılım, Flammarion'dan Sciences-po'ya, çeşitli diziler çıkaran yayınevleri tarafından derhal benimsendi. Güçlü yayınevleri ise Antikçağ ve Ortaçağ ile ilgili olarak, bir yığın monografi çıkartmayı sürdürüyor; kendi zamanlarında pek de ünlü olmayan şahısların "hayat hikâyele-

ri" modern zamanlar için hiç de nadir şeyler değil [Fransa Üniversiteleri Modern Tarihçiler Birliği, 1996]. Bu eğilim mantıksal bir biçimde okuryazarlığın yükselişe geçtiği dönem için daha da kuvvetlidir. Çağdaş tarih uzmanları çoğunlukla sanatçıları veya "sivil toplum"u bir tarafa bırakarak (Ian Kershaw'ın Hitler için yaptığı gibi) totaliter sistemlerin karar almayla ilgili kısmını anlamak üzere siyasal şahsiyetlerle ilgili çalışmalara ağırlık verdiler. Fakat bu vakada da Doğu Bloku'nun dağılmasından kaynaklanan arşiv girdisi de karanlıktaki adamların, Fried [Kriegel ve Courtois, 1997] veya Willy Münzenberg gibi "komintern"lerin veya uluslararası Tümenlerin gölgede kalmış savaşçılarının aydınlığa çıkartılmasını sağladı; bu da özellikle Sovyet devletinin fiş dolaplarından gün ışığına çıkartılan devasa biyografik malzeme sayesinde oldu. Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı sırasında mücadele edenlerle ilgili olarak da kritik edisyonlar biçiminde şahsi günlüklerin yayımlanması (Marcel Cachin, Georgi Dimitrov) –faillerin müzakere imkânlarından yoksun olduğu durumlar da dahil– kişisel hayat hikâyelerinin türetilmesine katkıda bulundu.

Biyografilerde Fransa örneğinde görülen bu canlanma 20. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'da da yaşandı. Almanya'da *60'lılar*, *Historische Sozialwissenschaft*'ın savunucularına göre geleneksel siyasal tarihin üzerine çöreklenmiş tarihçi korporatizmini belki de Fransa'da olduğundan daha da şiddetli biçimde eleştirdiler. Alman faciasında yönetici toplumsal grupların sorumluluğuna ve sürekliliğine gönderme yapmaya meraklı toplumsal-yapısalcı tarih daha sonrasında "Alltagsgeschichte"yle (gündelik hayattaki kolektif zihniyetler) uğraştıkları söylenen Anglosaksonların etkisinde kalmış ve insanlardan çok grupları (fakat aşağı statüdekileri) tarihsel araştırmanın merkezine yerleştiren akımlarla karşı karşıya geldiler. Tek tek kişilerin hayat güzergâhlarına bugün gösterilen ilgi kamuoyunun geçmişle ilgili saplantılarından bağımsız değildir (François Mitterrand'ın sağcı, Lionel Jospin'in Troçkist "gençlik hataları"). Bu durum devlet adamlarıyla ilgili neredeyse kişisel bir biyografi yayımlama zorunluluğu halini almıştır. Bir moda etkisi mi yoksa sar-

kaç etkisi mi? Umumi kültürel düzeyin yükselmesinin bunda çok payı var. *Annales* ekolünden gelen Marc Ferro (*Pétain*, 1987) gibi tarihçilerin biyografiyi tercih etmeleri, işin edebiyat boyutu (metinden alınan keyif) ile tarih disiplinine özgü bilimsellik arasındaki bir gerlimin etkisinde kalan toplumsal bir talebi yansıtır ve bu gerilim biyografide çok daha hissedilir durumdadır [Pudal, 1999].

Biyografilerin de tıpkı anıtsal mekânlar gibi insana teselli veren bir tarafı vardır. Bu tespit Pierre Nora'nın çalışmalarına (*Les Lieux de mémoire*'ı 1984 ile 1992 arasında yayımlandı) benzeyen *Deutsche Erinnerungsorte*'lerin 2001'de yayımlanmasının ardından Alman basınında da yer bulmuştu. Muzaffer bireyciliğe düzülen övgüler olmanın ötesinde bu fenomen kâh (kimlikleri ve sabitleri seyrelten) globalleşme kâh biyoteknolojinin sunduğu insanlık karşıtı potansiyeller tarafından etkilenen "özne"yi kuşatan toplumsal krizin (bkz, "tarihin sonu" başlıklı 13. Bölümdeki tartışma) bir semptomu olarak analiz edilebilir belki de. Bugün Fransa ve Almanya arasında gözlenen paralellik, 19. yüzyılın sonunda Fransız pozitivizmi (Gabriel Monod) ile Alman tarihselciliği (Von Ranke) arasındaki yakınsamayı hatırlatıyor – zira bu iki ekol "*Männer machen Geschichte*" amentüsünde birbirlerine yakınlaşmıştı (*männer* Ren nehrinin iki yakasında da "büyük adam" anlamına gelir) [Centlivres, Fabre ve Zonabend, 1998; Jeanneney ve Joutard, 2003]. Nitekim her iki durumda da toplumlar tehdit altında olduklarını düşünüyorlardı. Fakat tarih tekerrür etmez. En bariz farklardan biri bugün her iki ülkede de hem otantik (bilimsel derinliği olan) hem de anlatısal temelde inşa edilmiş ürünler talep eden yüksek bir kültür birikimine sahip belli başlı toplumsal grupların mevcudiyetidir.

Yeniden güncel hale gelen uygulamalar

Günümüz biyografileri gerileme göstermek bir yana aslında (tıpkı siyasal, askeri ve ulusal tarihte olduğu gibi) disiplinin genel evriminden yararlanıyor. *Poverello*'ya hasrettiği 1967 tarih-

li (İtalyanca) bir denemeyi değiştirerek *Saint François d'Assise*'e (1999) dahil eden Le Goff "yeni tarihin" biyografi türünün yenilenmesine nasıl katıldığına örnek teşkil ediyor. Le Goff *Saint Louis*'de olduğu gibi biyografi kişisini "bütün bir araştırma sahasının etrafında örgütlendiği bütünleyici bir özne, kısacası toplumun bir aynası haline getirmeye çalışıyor. Ondan on üç yıl önce Françoise Autrand da VI. Charles'la ilgili olarak aynı şeyi yapmıştı. Alman tarihçi Andreas Gestrich ise bireylerin takip ettikleri dış güzergâha (rotalara, *curcus honorum*'a) vurgu yapar. Netice itibariyle mesele faillerin toplumsallaşmasını ve failin sahip olduğu hareket sahasının ("açıklığın") önemini gözden geçirmektir; bu "açıklık" failin toplumsal pozisyonunun güçlülüğü oranında geniş olacaktır. 1960'lı yıllarda üstün bir konumda olan beşeri bilimler (sosyoloji, nüfusbilim, etnografya, ekonomi, iletişim bilimleri ve psikoloji) artık biyografi projesinin hizmetinde kullanılmaktadır.

Biyografi projesi gerek devlet arşivlerinin (polis dosyalarının) açılması gerekse yazılı (noter evrakı, mahkeme defterleri), maddi (arkeolojik) ve şifahi yeni kaynakların ortaya çıkmasıyla çeşitlenmiş kalıntıları kullanır. Grupların ölü bölgeleri de muhteliftir: Kimi olaylar grubun ortamı içerisinde "tarihsiz" vakalar olarak yitip gidebilmektedir. Alain Corbin'in *Le Monde retrouvé de Louis François Pinagot*'da (1998) uyguladığı program budur. Corbin burada "iç odaklanım" bakış açısını, Percheli bir nalıncının bakış açısını (1798-1856) benimser ve faile ait olmayan belgelerden yola çıkar. Alain Corbin de Jacques Rancière'i takiben, grubu pek az temsil ettiklerine hükmettiği otobiyografilere karşı uyarır. Kullandığı kaynaklar ona, fail etrafında gelişen toplulukları (belediye meclisi, uzlaştırma mahkemeleri) tasvir etme imkânı verir. Verili bir ortamın sınırlarını araştırmayı sağlayan bir "uç durum" incelemesinin de bir o kadar verimli olduğu ortaya çıkabilir (Michel Vovelle'in *Théodore Desorgues ou de la désorganisation*'u, 1985). Son olarak bir de, Komitern'in militanlardan istediği "hal tercümeleri"nin (militanlar tarafından kaleme alınmış bilgilendirme fişlerinin) halka açılması sayesinde tabanın "kendinden feragati"nin çapını

takdir edebiliriz [Pennetier ve Pudal, 2002]. Bu vakada tarihçi, daha önce din (veya soylu sınıf) tarihçilerinin kişilerin aileleriyle ilgili ayrıntılı tespitlerde bulunduktan sonra tekil hayat güzergâhlarını kavramak üzere yapılan *prozopografik* incelemeler için kullanıma soktuğu sınanmış teknikleri komünistlerin dünyasına tatbik eder. Tarihçinin görevi artık (mucidinin isminden mülhem, "Maitron" adıyla anılan) *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier* gibi (kimi zaman numaralandırılmış) ve kuşaksal, siyasal ve sosyolojik parametreler üzerinden kişisel güzergâhları karşılaştırmayı mümkün kılan çalışma araçlarıyla çok kolay hale gelmiştir [Dreyfus, Pennetier ve Viet-Depaule, 1996]. Üne kavuşmuş örnek vakalar söz konusu olduğunda bu tür araştırmalardan artık kadınlar da kendi paylarını alıyor; bu konudaki özel güçlük (bazı kadınların hayat hikâyelerinin sıra dışı karakterine ve kaynaklardaki kıtlağa bağlı) mitler ve efsanelerin kimi zaman büyük engel çıkarması. Bu dur örneğin um Jean Flori [2004] ve Colette Beaune'un [2004] önemli çalışmalarına konu olmuş iki büyük sima, Aliénor d'Aquitaine ve Jeanne d'Arc için geçerli.

Saint Louis'yi yazdığı sıralarda Jacques Le Goff'un [1989] uyardığı (hiçbir şey öğrenmemiş ve hiçbir şey unutmamış) "göçmenlerin dönüşü" riski ortadan kalkmamış da olsa, yüzyıl sonu üretimleri Norbert Elias'ın *Mozart, bir dehanın sosyolojisi* (1991) adlı yapıtında tanımladığı programa doğru yönelmiş gibi görünüyor. Bu türün sınırlarını göz önüne çıkartacak şekilde, son dönem biyografi çalışmaları, bir yandan alınyazısının bir yandan da, Joinville'in *Saint Louis*'sinde 15. yüzyıl (yüzyıl başı) okurlarını bilgilendirmek ve keyilendirmek için sergilediği kişiler arası tutarlılığın izini taşıyan fazlasıyla tekanlamlı kişisel güzergâhlar karşısında okuyucuyu açıktan hoşnutsuzluğa sevk etmekten çekinmiyor.

DÖRDÜNCÜ KISIM

DÜZEYLER VE BAKIŞ AÇILARI

16

Kültür Mirasları

> "Ancak öte yandan, kamuoyu ancak felsefenin, edebiyatın ve sanatın eleştirel biçimde özümsenmesi sayesinde aydınlanabilir ve hatta kendini ilerlemekte olan *Aufklarung*'un canlı uzantısı olarak kavrayabilir."
>
> – Jürgen Habermas, *L'Espace public* (1962).

Miras (*patrimoine*) kavramı başta sadece özel mallar, yani babadan kalan tereke manasında kullanılıyordu. Kavram tarihte hızla, şahıs kişilerin olduğu kadar egemen bir otoritenin de elde tuttuğu her tür toprağı adlandırmakta kullanılmaya başladı. Örneğin Karolenj döneminden itibaren, İtalya'da papanın mülkünde bulunan topraklardan "Aziz Petrus'un mirası" diye söz edilmiştir. Fransa krallığında *patrimonium regis*, kraliyet toprağını ifade eder (aynı ifade prenslere ait topraklar için de kullanılıyordu). Kadim hukuk tarihçileri geleneğinin aksine bugünün tarihçileri "kamusallık", özellikle de mirasla ilgili bir kamusallık mefhumunun Ortaçağ'ın sonu için kesinlikle anakronik olduğunu ileri sürüyorlar. 15. yüzyılın sonunda bile kralların, taçları da dahil her tür mücevherlerini şahsi mallarıymış gibi satma hakkına sahip olmaları da bu şekilde açıklanır. 16. yüzyılda kraliyetin temel yasalarının resmen ilan edilişinin iş-

levlerinden biri de, kamusal şeyle özel şey arasında daha köklü bir ayrım getirmesidir ve bu durum, her tür kültürel ve sanatsal miras açısından önemli sonuçlar doğurur. Böylece ulusal gurur ve ulusal kimlik eskisinden çok daha açık bir şekilde bu mirasala ilişkilenebilecektir. Ancak bu türden bir mirasın önemi giderek artan bir siyasal meseleye dönüşmesi 16-19. yüzyıllar arasında, çok daha yavaş ve tedricen olacaktır. Ayrıca, tarih disiplinin bugün gözlenen büyük toplumsal ilgiye mahzar oluşu göz önünde tutulursa, burada tarihçileri birincil derecede ilgilendiren ve uğraştıran bir paradoks vardır: kültürel mirasa duyulan hayranlık ve ilgi 1960'lı yıllardan bu yana olağanüstü biçimde artmışken, ulusal gurur ve ulusal kimlik hiç görülmedik biçimde anlamını yitirmektedir [Andrieux, 1997].

Modern çağda tarihsel miras kavramının doğuşu

Kültür mirası mefhumunun ortaya çıkışı – geçmişten miras kalmış nesneleri bir araya getiren tarihi yapılar ve müzeler, tarih yazıcılığı açısından bir polemik konusudur zira bazı tarihçiler monarşinin, ulusal müze fikrini gerçekleştirememesine karşın elinde tuttuğu koleksiyonlarını halka açtığını savunurken bazıları da, ulusal mirasın başyapıtlarının kamuya ancak Devrim sayesinde sunulduğunu ileri sürerler. Gerçekten de, kurumsal tarihi anıt mefhumu, yani bugün anladığımız anlamıyla tarihsel veya sanatsal önemi nedeniyle bir kurum tarafından korunan tarihi yapı mefhumu *Ancien Régime*'de mevcut olmayıp Devrim'le birlikte ortaya çıkar [Bercé, *Bély* içinde, 1996]. Daha öncesinde anıt terimi sadece eski kalıtı ifade ediyor, bir kurumun herhangi bir şekilde bundan mesul olması gibi bir yan anlam içermiyordu. Ancak bu son anlamda anıt terimi, 1789 öncesinde de giderek artan bir ilgi kaynağı haline gelmişti. Başta sadece Antikçağ yapılarıyla ilgili kullanılan bu terim giderek ulusal yapıları da kapsayacak şekilde anlam genişlemesine uğradı. Aydınlama yüzyılında, müzeler ve yapıtlar dolayısıyla şehrin kültürel mirası konusunda bir bilinçlenmeye tanık oluyoruz. Yüzyılın ortasına gelindiğinde bu mirasa atfe-

dilen değer "estetik olduğu kadar toplumsal ve siyasal bir mesele" haline gelir [Poulot, 1997].

Antik yapıtlar, ulusal yapıtlar

Rönesanstan beri, İtalya'da müzelerin kurulması yepyeni bir kültürel miras duygusunu yansıtmaktadır. Papa IV. Sixtus sembolik değeri olan bir mekân olan Capitol tepesinde, pek çok antik heykeli Palazzo dei Conservatori'ye yerleştirerek Roma halkına takdim eder. Floransa'da ise Medicilerin koleksiyonlarının Uffizi galerisinde bir araya getirilmesi hem koruma hem de kamuya takdim amaçlıydı.

Aynı şekilde Fransa'da da antik anıtlara korunması gereken bir miras gözüyle bakılmaktaydı: I. François Nîmes'e ziyareti sırasında şehrin anıtlarının korunmasıyla ilgili bir buyruk çıkarır. Aynı şey, uzun süre "gotik" diye nitelenen ve pek ilgi uyandırmayan ulusal anıtlar için geçerli değildir. Bu bağlamda François-Roger de Gaignières (1642-1715) normalin dışında bir figürdür. Aristokrat bir allame olan ve Maurusçularla yakın temas halindeki bu şahıs envai çeşit Ortaçağ eşyasını, mezarları, tabloları, heykelleri, vitray ve halıları listeleyen bir çizeri yanına alıp bütün Fransa'yı baştan sona dolaşır. Böylece yaklaşık 25.000 çizimden oluşan bir koleksiyon oluşturur. Gaignières'i harekete geçiren ulusal mirası koruma ve kurtarma gailesidir, zira "ilgili kişilerden alınan özel izin olmadan anıtların yıkılmasının yasaklanması ve bir vekil tayin edilerek bunların resmedilmesi için eyaletlere gönderilmesi" yönünde kraliyet divanı tarafından bir kanunname çıkarılmasını teklif eden de kendisidir. Zaten daha sonra, oluşturduğu bu koleksiyonu da krala devreder. Ancak monarşi bu tür bir projeyle hiç ilgilenmez ve Gaignières'in koleksiyonu neredeyse tamamen yok olup gider.

Bernard de Montfaucon, Ortaçağ meraklısı kamuoyuna sunulmuş ilk görsel yapıt olan bu koleksiyondan geriye kalanları kullanarak *Monuments de la monarchie française*'iyle Gaignières'in yapıtını devam ettirdi. Onun anıt tanımı oldukça geniştir: "göze çarpan ve görsel olarak temsil edilebilir" her şey. Ger-

çekten de Monfaucon için her anıt, değerli nesneler ve hatta gündelik eşyalar bile ilgi çekicidir. Fakat uzun zaman boyunca bu Ortaçağ eserlerine sadece bir alimler grubu iltifat etmiş, kamuoyuysa burun kıvırmıştır. Zaten Montfaucon'un okur yokluğundan sona erdiremediği yapıtının uğradığı başarısızlık da bunun sonucudur.

Anıtlara sahici ilgi Aydınlanma yüzyılında gösterilecektir: bazı şehirler kültür miraslarını korumaya ve değerlendirmeye çalışırlar. Amaç hem seyyahların ilgisini çekmektir, yani ekonomiktir hem de millidir. Nîmes'te, Diana tapınağını çevreleyen evler, anıtın daha kolay görünebilmesi için yıkılır. Arles şehri 1784'te bir antikite müzesini, "*museum Arelatense*"yi açar. Bu ilgi Ortaçağ anıtlarını da kapsayacak şekilde yayılır ve Saint-Denis kazasının Fransa'nın tarih müzesi haline dönüştürülmesi teklif edilir. Seyahat rehberleri bu yerin mutlaka seyahat edilmesi gereken önemli bir yer olduğunu vurgulamaktadır; Paris rehberleri ise gerek kutsal gerek dünyevi eski anıtlarla birlikte, sanatseverlerin ziyaret etmesi gereken özel koleksiyonları ve nadide eser kabinleri da sıralamaya başlar.

Özel koleksiyonlar

Koleksiyon zevkinin kaynağı kuşkusuz İtalya'dır ve bu zevk 17. yüzyılın ortasından itibaren Fransa'da da gelişecektir [Schnapper, 1988; Pomian, 1987]. Koleksiyonlar çoğu zaman resimler, estampalar veya çizimler; madalya gibi kimi antikalar ve aynı zamanda, nadide eşyalar diye anılan doğal tarih ve mineraloji numunelikleridir. Sanatsal ve bilimsel diye iki tür koleksiyonun birbirinden ayrılması 18. yüzyıldan itibarendir.

Bu koleksiyonları adlandırmakta kullanılan çeşitli sözcükler vardır: müze, galeri, kabinler veya nadide eser kabinleri [Poulot, *Bély* içinde, 1996]. Bu terimler koleksiyonu olduğu kadar koleksiyonun muhafaza edildiği yeri de tanımlamak gibi ortak bir özelliğe sahiptirler. Şatolarda tablolar ve heykellerle süslü galerilere sık rastlanır. Kraliyet koleksiyonları tabiidir ki en güzel koleksiyonlar arasındadır. Özellikle XIV. Louis geniş çaplı

bir sanat eseri alımı politikası izlemiş ve 1660'ta 200 olan tablo sayısını 1715'te 2.000'e çıkarmıştır.

Bu özel koleksiyonlar az çok halka açıktılar; Besançon kentindeki kalıntıları 1694 yılında sembolik olarak ilk Fransız müzesini başlatan Papaz Boisot'nun veya 1771'de Aix'te açılan Villars dükünün koleksiyonu bu özel koleksiyonlara örnek verilebilir [Poulot, 2005]. Bütün olarak bakıldığında, 1789'da Fransa'da ziyaret edilebilecek bu özel koleksiyonların sayısı yirmidir. Kamuya açık kraliyet koleksiyonlarını 1666 tarihine kadar geri götürebiliriz zira bu tarihte Colbert Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'nde haftalık konferanslar düzenlemekteydi ve bu konferanslarda, ilgili bir profesör her hafta kralın koleksiyonundan bir tabloyu yorumluyordu. Kralın ve hükümetin Versailles'a geçmesinden sonra Louvre bir sanat sarayına dönüştürüldü: 1692'de Resim Akademisi Louvre'a yerleşti; XV. Louis döneminden itibaren kraliyet koleksiyonları burada biriktirilmeye başlar. Böylece Louvre sarayı yavaş yavaş geniş bir koleksiyon deposuna dönüşür; üstelik sanatsever ve sanatçıların kullanımına açık bir yerdir. Bu yüzden de muhafazasında çeşitli sorunlarla karşılaşılmıştır zira saray içinde artistlerin lojmanları da bulunmaktır ve bunların sayısı da az değildir. 1699'dan itibaren Resim Akademisi önce Grand Galerie'de sonra da Kare salonda sergiler düzenlemeye başlar. "Salon" diye adlandırılan yer Parisliler arasında büyük sükse yapar.

Müzelerin doğuşu

18. yüzyıl Fransa'sı kraliyet koleksiyonların –geleneksel olarak tanınan eğitim ve çalışma olanaklarının ötesinde– kamusal müzelere dönüştürülmesi yönünde muhtelif girişimlere tanık olur. Geleneksel olarak kraliyet koleksiyonu ulusal kültürel miras yerine geçiyordu: Caylus kontu *Recueil d'antiquités* adlı eserinin kısa önsözünde koleksiyoncuları miras yoluyla özel koleksiyonlarını kralınkine dahil etmeye teşvik ediyordu, zira kralın koleksiyonu "onlara güvenli bir ortam sağlayacak ve şahısların ölümü halinde koleksiyonun başına gelebilecek ka-

zalardan koruyacak"tı. 18. yüzyılın ortalarından itibaren kraliyet koleksiyonlarının halka açılması pek çok yazının konusu olmuştur: La Font de Saint-Yenne *1746 senesinin Ağustos ayında Louvre'da sergilenen belli başlı eserlerin incelemenmesi çerçevesinde Fransa'da resim sanatının günümüzdeki durumunun sebepleri üzerine düşünceler*'i yayımlar. Bu *Düşünceler* büyük resmin gerileyişi ve bir Boucher veya Fragonard'ın rokoko sevimlilikleriyle şirazesini şaşırmış "ince zevkin" nasıl yeniden doğrultulabileceğiyle ilgili genel bir tartışma çerçevesine oturur. Kral tablolarının Louvre'da sergilenmesinin bu bakımdan, gerçek değerlerin öğretilmesi için olduğu izlenimi doğar. Meşrutiyetçi fikirlere yakınlık duyan yazar, tıpkı yargıçların o dönemde hükümetin siyasetine muhalefet eden kamuoyunun tarafını tutması gibi yeteneklerin mahkemesi olarak kamuoyunu göreve çağırmaktadır. Dolayısıyla kraliyet koleksiyonlarının halka açılması fikri mutlak monarşiye muhalefet düzleminde kendine yer bulmuştur [Poulot, 1997].

Bu fikrin ardı sıra, sanatçıların ve sanatseverlerin başyapıtlarını halka sunma hakları teması gelişmiştir. Kraliyet koleksiyonlarındaki tablolar hapsedilip bağlandıkları yerden çıkartılmalıdır [Pommier, Delon içinde, 1997]. Koleksiyona ulaşılamadığını görmek, bu eserlerin sanatların ilerlemesinde ve vatan sevgisinin uyandırılmasında bir araç olduğunu düşünenleri çileden çıkarır. Örneğin *Ansiklopedi*'nin "Louvre" maddesinde, "kimsenin göremediği depolarda yığılı halde ve karman çorman duran kralın tablolarının sergilenebileceği" bir sanat sarayının "dünyadaki en gösterişli yapılardan biri" olacağı fikri telkin edilmektedir.

1750'de monarşi bu talebe kısmen karşılık vermiş ve yüz kadar tabloyu, haftada iki günlüğüne ve sadece üç saat için halka açık tutulan Lüksemburg Galerisi'ne koymuştur. XVIII. Louis 1779'da saraya yerleşince bu müze de kapatılır.

Ulusal bir müze

XVI. Louis tarafından Yapılar Müdürlüğü'ne getirilen Angiviller kontu (1730-1809) Louvre'daki Büyük Galeri'ye konuş-

landırılacak bir kraliyet müzesi oluşturmaya karar verir. Kraliyet resim koleksiyonunu sergilemeye yönelik bir karardır bu, ama aynı zamanda, Fransa'nın önde gelen simalarının heykelleri sipariş edilir: yani hedeflenen, hem bir sanat müzesi hem de Fransız usulü bir Westminister'dır. Turgot'nun dostu olan Angiviller kontu filozoflara da yakındır ve onun bu projesinde Rousseau'nun fikirlerini, "hem gelenekleri ihya hem beğeniyi ilham eden antik galerilere duyulan nostalji"yi bulmak mümkündür [Poulot, 1997].

Angiviller'in *museum* programının mottosu faydalılıktır. Sanatsal, vatansever ve sivil bir girişimdir. Öncelikle ulusal resim ekolünü yeniden canlandırmak söz konusudur. Başyapıtlardan ilham alacak sanatçılar, yüzyılın yozlaşmış beğenisini ayağa kaldıracaklardır. Önemli şahsiyetlerin heykelleri, taşa dönüşmüş Plutarkhos misali vatandaşlık erdemlerinin örneği sunacaklardır yurttaşlara: Yani her bir resmin belli bir olguyu akla getirdiği ve bir nevi milli tarih dersi yerine geçecek bir portreler galerisi... Son olarak müze yabancı turistlerin Fransa'ya çekilmesine yarayacak ve devleti zenginleştirirken Fransa kralına olduğu kadar bütün bir ulusa da itibar ve şan getirecektir: "Ulusa, içinden çıkardığı büyük adamları düşünerek kendine kıymet vermesini öğretmek adına sanattan yararlanmak takdire şayandır."

Fransız monarşisinin, ağır bir mali kriz dönemindeyken bu işe yaptığı mali yatırım hatırı sayılır boyuttadır: 1775 ile 1789 tarihleri arasında, bir milyon Fransız lirası karşılığında 200 yeni tuval alınmış ve 28 heykel tamamlanmıştır. Önemli kişilerin –Michel de l'Hôpital, Descartes, Sully ve Fénelon– ilk heykelleri 1777 Sergisi'nde sergilenmiştir. Louvre'daki Kare salonda, heykellerin önünde izdiham yaşanmıştır. Bu durum söz konusu projenin eğitimli bir halk kesiminin ve milli köklerini keşfetme ihtiyacındaki Fransızların beklentilerini gerçekten de karşıladığını göstermektedir.

Böylece, sanat eserleri koleksiyonlarına tevcih edilen toplumsal fayda sayesinde, sanatsever ve sanatçılardan oluşan elit tabakaya yönelik ve Aydınlanma dönemine has resim sergile-

rinden, kamusal sanat hayatında merkezi bir yer işgal eden ve ülkenin ihtişamını sergileyen bir devlet kurumu olarak modern müze anlayışına geçilir.

1789-2005: Anıtlar devrinden bütüncül kültürel mirasa geçiş

Anıtlar devri

Fransız Devrimi sonucu kurulan devlet, kendinden önceki imtiyazlı sınıfların elde tuttuğu varlıkların yönetimi sorunuyla yüz yüze kaldığında, yapıların muhafazasıyla zar zor uyuşturulabilir iki gerekliliğe cevap vermek zorundadır. İlk gereklilik –(Papaz Gregoire'un tabiriyle) "Vandalizm"le mücadele– polisin görevleri arasında yer alır, fakat başarılı netice alabildiği bir görev değildir bu, üstelik "despotizm"in sembolleri ile mimari güzellikler arasında ayırım yapmak güç olduğu için bazı ideolojik çekincelerle karşı karşıyadır. İkinci gereklilik özel mülkiyete saygı göstermektir. 1789 Beyannamesiyle takdis edilen özel mülkiyet yeni mülk sahiplerine, mülklerinden masraflı bakım koşullarıyla her zaman uyuşmayacak biçimde yararlanma hakkı tanır. Bu tür bir tasarrufa izin vermek kargaşa zamanında kural olmuştur ve "tarihi yapılar" konusundaki sorunlar kamuoyunu pek de meşgul etmediğinden geçmişin değerlerinin muhafazası işi müzelere emanet edilmiştir (bkz. *Zaaf ve Beğeni*).

1790'dan bu yana şahit olduğumuz "kurumsal anıt" kavramı bu tarihlerde, Britanyalı mimarların çeyrek yüzyıldır, çoktan aşina oldukları bir kavramdı. Devrim'in yönetici kadrolarının da yabancısı olduğu bir fikir değildir zira Alexandre Lenoir, 1795'ten 1814'e kadar, ikon düşmanlarının elinden kurtarılan heykel ve mimari eser parçalarından oluşan seçme bir koleksiyona ev sahipliği yapan bir anıtlar tarih müzesinin kurucusudur. Fakat bu kavram aslında siyasal meşruiyeti ve ulusal bağlılığı sağlamaya çalışan Temmuz monarşisiyle (1830-1848) birlikte tam manasıyla kurumsallaşır. Bu alandaki sorunların farkına varan fakat devleti bekleyen pratik zorlukları azımsa-

yan Guizot'nun teşvikleriyle geniş envanterlerin çıkartıldığı bir dönemdir. 1834-1854 arası tarihsel anıtlar komisyonunda müfettişlik yapan Prosper Merimée, yerli nüfusun bu anıtlara karşı genel bir kayıtsızlık gösterdiği kanaatine varır. Eugène Viollet-le-Duc (1814-1879) belli başlı addedilen yapıların (Notre-Dame de Paris, Carcassonne kenti) restorasyonuyla görevlendirilir; bu işlem sırasında yapıları "tarihin belli bir anında hiç var olmadığı şekilde eksiksiz bir durum"a getirmeyi hedefleyen ideal bir modelin oluşturulması mantığı takip edilir [Viollet-le-Duc, 1997, s. 46]. Göze hitap eden bu işlemler, Ren ötesi bölgelerde gösterilen gayretle kıyaslandığında kısıtlıdır yine de. Alman modelinin etkisi 1870'ten bu alanda da kendini hissettirir. Anıtların korunması alanında bir ilk olan 30 Mart 1887 tarihli yasa binayla ilgili kati bir tehlike durumunda (masraflar kamu kuruluşuna ait olmak üzere) istimlâk edilmesini öngörüyordu.

Yaşanan siyasi ve askeri felaketler kamuoyunun bilinç kazanmasını hızlandırır [Le Goff, 1998]. Komüncülerin Tuileries'deki ayaklanmalarının ardından gelen iki dünya savaşı siyasal kimlik hareketlerinin kaynağı olmuş ve bu hareketleri yeniden eve kavuşma ihtiyacı (kaygısı) tarafından tetiklenen taleplerin de ötesinde belirlemiştir [Voldman, 1997]. Fakat anıtlar konusunda egemen eğilim aslına sadık yeniden inşaydı; Manche bölgesindeki Lessay sakinlerinin (1944'te yıkılan) küçük Roma kiliselerine yaklaşımları, ondan birkaç ay sonra üzerine yıldırım düşen *Frauenkirche*'lerini ayağa kaldırmaya çalışan Dresde sakinlerinin yaklaşımıyla aynıdır. Kurulan büyük şantiyeler (20. yüzyılın sonunda Beyrut'takiler gibi örneğin) geçmişin yerleşim bölgelerini özenle elden geçirdiler ve bazen, tıpkı Caen'daki Normandiya düklerinin şatoları için geçerli olduğu gibi, şehir dokusunda sıkışıp boğulan eskinin ihtişamını ön plana çıkardılar. Daha incelikli bir yol da, Saint-Malo örneğinde olduğu gibi üslubuyla şehre abidevi görünümünü kazandıran yapı gruplarının yeniden inşasıdır.

Anıtsal yapı kavramının o güne kadar hiç umulmadık boyutlara genişlediğini görüyoruz. Daha iki dünya savaşı arası dönemde bile bu terim, Fransa'da 1930 tarihinde çıkartılan bir

yasada "*monument naturels*" (doğal anıt) olarak geçen bazı sit bölgelerine yakıştırılmaktadır ve aynı uygulama Anglosakson demokrasileri ve Nazi Almanyası için de geçerlidir. Pierre Nora'nın tasvir ettiği "ulusal miras hırsı" siyasal alandaki yansımasını André Malraux'nun inisiyatifinde 1964'te çıkartılan genel envanterde bulur; bu envanter (enformatik yardımıyla) Fransız "katedrallerden ufak kaşıklara kadar" kültür varlıklarının hepsinin listelenmesini hedefliyordu. Sayılıp dökülen zenginlikler ekonomik dokudaki göz alıcı dönüşümlerle birlikte kısa sürede artacaktı. O döneme kadar mimari ve çevresel mirasın önde gelen cellâtları sayılan muzır şirketlere eskiden zengin yapılara ve kutsal mekânlara özgü olan yüksek bir mertebeye atfediliyordu artık. "Endüstriyel miras"ın abideleştirilmesi çağdaş yapıtları kültürel kanon derecesine çıkartmak yönündeki genel eğiliminin parçası haline geliyordu.

Daha kullanıma açılmadan önce (Aralık 2004) Millau otoyol viyadüğü evsahipliğinde yüz binlerce işsizlik kontenjanına ulaşmıştı; bu rakamla Zafer Takı veya Pantheon gibi çekim merkezleriyle (popülerlik bakımından) rekabet edecek düzeye ulaşıyordu. Görsel-işitsel medyada oldu gibi seyirci sayısı gerçekten de turizm alanında çalışan profesyoneller tarafından geliştirilen stratejilerde esaslı unsurlardan biri haline gelen anıtların hayatta kalması üzerinde etki ediyor. Bu bağlamda niceliksel veriler çekim gücü söz konusu olduğunda yanıltıcı olabiliyor zira insanların (Alsas'taki Haut-Koenigsbourg şatosu) akın akın gelişi Almanya'nın 1870'ten sonra gerçekleştirdiği restorasyonun kalitesi kadar önemli bir tüketici (esasen Alman ve İsviçreli) hareketinin varlığıyla da açıklanabilir.

Zaaf ve beğeni

Ekonomik kriterlerin günümüzdeki önemi yüzlerce yıllık tarih boyutunu küçümsemeye yol açmamalı. İktidarın bronz eserleri eritip top yapmakta çıkarı olduğunu fakat bunu yapmadığını unutmaksızın şunu söyleyebiliriz ki devrim yılları boyunca sanat eserlerinin dağıtımı, kimi zaman ayrıcalıklı-

lara yapılmış haksızlık söylemiyle süslense de süslenmese de ganimet toplama mantığına riayet etmiştir. 1917 sonrası Rusya'sı ve Fransa'sı gibi devasa "açık arttırma salonları" [Chastel, 1986] ile kıyaslama yapmak kesinlikle öğretici olacaktır. Bu ikinci tip uygulamada yağma öncelikle her türlü devlet otoritesinin kaybolmasıyla kolay hale gelmiş, devletin daha sonra totaliter bir formda yeniden inşa edilmesiyle sanat eserlerinin korunmasına merkezi iktidarın milliyetçiliği tarafından değer atfedilir olmuştur. Fransa'da işler umulduğu gibi gitmez. Kuşkusuz devrimci otoritelerin el koyduğu sanat yapıtları "zaaflarıyla yüzyılın yüzkarası haline gelmiş kişileri temsil edercesine rehavet ve şehbvet" kokmaktadır. Ancak yeni efendiler –elbette bu çürümüş yayıntılardan fazlasıyla etkilendiklerinden olsa gerek– "her şeye rağmen mükemmel bir beğeninin burada hüküm sürdüğü"nü kabul ederler (21 Ekimde Loir ve Cher'in direktuvarı tarafından oylanan önergeden, bkz.Chastel [1986]).

Taşra da merkezi iktidarla eş düzeydedir: 13 Ekim 1790'dan itibaren ulusal meclis müsadere edilen mallardan oluşan ve başkentte kültürel değerlere özgü bir yerde tutulan muazzam bir kültürel varlığı ulusa armağan eder. Bu kültürel zenginliklerin vatandaşların eğitimine yararlı olmaya ve beğenilerini geliştirmeye değer olduğuna hükmedilmiştir. Gördüğümüz gibi bu fikirde devrimci bir taraf yoktur, sadece eskiye oranla daha büyük bir iddia ve ülkü barındırmaktadır. Bu kayırma tavrı özellikle de çırak sanatçılara yaramış olmalıdır halbuki devrimci seçkinler de bizzat, önemli bir kısmı resme ayrılmış kurumlarda yetişmişlerdri çoğunlukla. Müzerlerin halka açılması demek ki *Ancien Régime*'den ilham almıştır ve pedogojik zorunluluklara belli bir zaman aralığı tahsis edilmiştir. Milli eğitim ortamında bu irade Louvre'da ulusal bir sanat müzesinin açılışıyla sonuçlanır. Müze 1792 Eylül'ünden itibaren kraliyete ait olup da halkın gazabından kurtarılan parçalarla zenginleşmiştir.

Başkentin ünlü sanat eserleriyle dolup taşması, rejim karşıtı ayaklanmaların bastırılmaya çalışıldığı devirlerde (Lyon'da olduğu gibi) artarak sürer. Cumhuriyetin ordularının süngü gücüyle getirdikleri özgürlük karşılığında (Belçika'da, İtalya'da ve

daha sonra Mısır ve Alman coğrafyasında) ganimet olarak topladıkları başyapıtlarla doruk noktasına çıkar. Benzersiz zenginliklerin bu şekilde bir araya toplanması, Paris'te uzun süre sergilenecek olan bu güzellik bir yana, taşraya gelince coğrafi eşitlik ilkesini gerçek hayatta es geçen herkesin tadını çıkardığı bir şey olmuştur. Kimi ideolojik sadakat örnekleri (örneğin beyazlara karşı "iyi davranmış" Angers'teki) takdir edilse bile taşralı elitlerin başkentteki etkili nüfuz ağları üzerindeki hâkimiyeti daha şimdiden bu ilk kültürel ademimerkeziyetçilik hamlesi üzerinde belirleyici bir unsur olmuştur.

Napolyon'un yenilgisi, Avrupa düzeyinde örgütlü (ama sınırlı) bir yeniden yapılanma sürecini başlattı. Bundan böyle artık sanat eserlerinin aidiyeti konusundaki tartışmalar uluslar çağına girişi haber veriyordu. 20. yüzyıl boyunca süren çatışmalar sırasında ve bilhassa da Nazi Almanyası ve SSCB'de bir kez daha yağmalar yaşandı: özellikle Fransız müzeleri 1960'lı yıllara kadar pek seyrek ziyaret edildi. Pek çok prodüksiyon ününü kartpostal gibi (*Mona Lisa*) dağıtım usullerine veya siyasal ve ticari nitelikli gösterimlere borçlu durumdaydı – örneğin Picasso'nun (1937'de) Guernica'sını teşhir ettiği Paris Evrensel Sergisi gibi. Guernica'nın ünü postfrankocu İspanyol devleti açısından sorun teşkil etmiştir. Hükümet tabloyu ele geçirdikten sonra, tablo Madrid'de sergilendiği sırada Basklıların kültür mirasıyla ilgili talepleriyle yüz yüze geldi (tabloya göz kulak olmanın güçlüğü sebebiyle Bilbao'ya nakledilmesi reddedildi).

Bununla beraber medyanın kayıtsızlığını silkeleme amaçlı müzecilik stratejileri nadirdir. Bu halka mal etme çabası gelenekseldir ve bir avuç büyük kurumun yararlandığı kalabalık artışıyla çelişki içindedir. [Ballé, Clavé, Huchard ve Poulot, 2000]. Zaten bu kurumlardan bazıları o kadar geniş imkânlara sahiptir ki yönetim ve fon alanında sürekli büyümeyi sürdürürler (Louvre, Versailles, Orsay gibi). Genişlemenin yolu artık, taşrada (Metz'deki Pompidou Merkezi gibi) ve hatta yurtdışında (Salvador de Bahia'daki Rodin Müzesi gibi) merkezler oluşturmaktan geçer. New York Guggenheim müzesi çokuluslulaşmanın tipik örneği olmayı sürdürüyor, daha şim-

diden Venedik'te, Berlin'de ve Bilbao'da şubeleri açıldı [Roux, 2004] (Bu arada şunu da not edelim, Bilbao'daki Guggenheim, eğer İspanyol hükümeti karşı çıkmamış olsaydı *Guernica*'yı kesinlikle bünyesinde bulundurmayı isterdi). Bu büyümeye müzecilik objelerinin kutsallıktan arınışı eşlik eder: Nostalji ve "ilk sanatlar"ın çokkültürllüğüne verilmeye başlanan değer çok eski ve neredeyse modası geçmiş eserleri halkın tevecc*ü*hüne değer parçalar haline getirir ve bu değişim daha önce yapıtlarla ilgili gözlemlediğimiz değişimle kıyaslanabilecek türdendir. 21. yüzyılımızın başında, bir süre egemen sergileme biçimine alternatif olduğu düşünülen – ekomüzelerin kötü bir dönemden geçmekle birlikte belli bir temayı önceleyen başka kurumlar halkın ilgisini çekiyor gibi görünmektedir: Örneğin yazar ve ressamlardan arta kalanların sergilendiği kurumlar (Jean-Jacques Rousseau, Louis Aragon, Claude Monet, sırasıyla Charmetttes'te (Chambéry, Savoie), Saint-Arnoult'da (Yvelines) ve Giverny'de (Eure)). Hepsi de uzmanlara yönelik farklı el yazmaları ile turistleri çekmeye yönelik küçük objeleri bir arada sunmaktadır. Son olarak güvenliğe dair zorunluluklar yerel müzecilik çözümünün lehine işler; genellikle de kuş uçmaz kervan geçmez dini mahallerde müminlerin mevcudiyeti yüzyıllar boyunca başarıyla oynadığı caydırıcılık rolünü artık oynayamadığı için çoğu zaman kutsal nesnelerin sergilenmesi konusunda bu durum daha barizdir.

17

Ulus

> "Fransa demek öncelikle belli bir toprak parçası, bir tarih ve kültür demektir. İşte bizim vatan dediğimiz şey budur. Onun birlik sağlama ve özümsemedeki olağanüstü gücü biliniyor. Çok zengin ve çeşitli birikimlerden müteşekkildir ve bu, bin yıldır böyledir. Asıl tehlike onun bu yapısının değişmesi olacaktır."
>
> – François Mitterrand, *Le Monde* (22 Haziran 1986).

Filistinli çocuklar 2000 yılı sonbaharında vatanları uğruna hayatlarını tehlikeye attıkları sırada *Charlie-Hebdo* kapağında zehir zemberek bir ifadeye yer verdi: "Kavgayı bırakın. Tanrı yok". Bir Fransız salonunda veya altıgen Fransız kahvelerinde esprili olabilecek bu çıkış (bölgedeki çatışmayı dine indirgeyen bir çıkıştı bu) siyasal-kültürel veya toprak üzerindeki (bir yere "geri dönme hakkı") hak iddialarından tümüyle habersiz görünüyordu zira bu tür iddialar Fransız kamuoyundaki "postmodern" çoğunluk açısından arkaik iddialar olmalıydı. Doğaları gereği en kuşatıcı dünyaları inşa etmeye ve eninde sonunda bu dünyaların geleceğini deşifre etmeye ehil olan tarihçiler kendi statülerinin ve pratiklerinin ulusal varlıkların inşasından ayrılamayacağını bilirler. Ayrıca tarihsel nitelikte olan ve dola-

yısıyla yok da olabilecek bu inşa sürecinin meşrulaştırılmasında rol oynamış olduklarını (ve halen de bu rolü oynadıklarını) kabul ederler [Thiesse, 1999]. Colette Beaune *Naissance de la nation France*'ta [1985] (kitabın ilk bölümü olan "Fransa ve tarihi"nde) ulusal belleğin inşasını mümkün kılan bir muhayyile tarihi vasıtasıyla "metinlerin ve bilginlerin Fransa'sı"nı ele aldı: Bu inşa "kendi bilincine vardığı andan itibaren ulus bugününü geçmişine bakarak meşrulaştırmayı arzular. Ulusun varlığını hiçbir şey, onun tarihinden daha iyi ispat edemez. Bir anlamda ulusları yaratanlar tarihçilerdir."

Ulustan önce ulus

Güruhtan krallığa

Tarih sosyolojisi bağlamında –ailevi kimliğin baskın olduğu– güruhlardan ve aşiretlerden sonra etniler ve kabileler bir ve aynı dilsel, demografik, mitolojik, dinsel, sanatsal ve bilişsel kimliği paylaşan kültür merkezleri olarak tanımlanırlar [Baechler, 1995]. Ortak bir düşman karşısında –örneğin Jules Sezar– kabileler bir şeflik halinde bir araya gelebilirler; Gallilerde olduğu gibi askeri çatışmalar bu şefliğin bir krallığa evrilmesine izin vermemiş olabilir. Kendilerine *natio* sözcüğünü borçlu olduğumuz Romanlar da bu hiyerarşinin dışında değillerdi. Latince *nascere* (doğmak) fiilinden gelen *natio* "doğum" olarak tercüme edilir ancak *gens*'ten (ırk, şecere) dar bir morfolojiye sahiptir. Bir kere daha, etimoloji meseleyi sonlandırmaktan uzaktır: şurada ya da burada doğulur (*jus soli*: "toprak hakkı") fakat aynı zamanda, türün temel heteronomisi gereği birinden (*jus sanguinis*: "kan hakkı") doğulur. Ve kimlik (aile kimliği olduğu kadar ulusal kimlik) hakkı da Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi tarafından temel kabul edilir. Paradoksal biçimde burada da, coğrafya genişledikçe *jus soli* en üstün referans haline gelir oysa aynı anda *jus sanguinis*'ten tartışmasız biçimde kaynaklanan üreme ve intikal hakkı talebi yükselir.

En azından 14. yüzyıla kadar ulus veya nasyon terimi çok çe-

şitli yapıdaki gruplar için, aynı kandan olduklarından veya aynı ülkeden veya aynı şehirden geldiklerinden bir arada bulunan kişiler topluluğu için kullanılır: Üniversitelerde, konseylerde veya büyük ticaret merkezlerinde (fuarlar, limanlar) doğal olarak "nasyonlar" halinde toplanılır. Bu terimle siyasal tipte bir toparlanmanın ifade edilmesi ise daha geç, 15. yüzyılda görülür, ancak bu da Batılı nüfuslar açısından kimliksel bir aidiyeti münhasıran ifade eden tarzdaki bir kullanım değildir.

Demek ki bu kullanımın öncesinde, kısmen ona neden olan ve yaşamaya devam eden başka kullanımlar söz konusudur; bunların hepsi 10. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasında ortaya çıkmıştır. Örneğin bir senyörün etrafında veya senyörün ailesinin bağlı olduğu azizlerin/tapınakların etrafında toplanılır veya tersine, Roma Hıristiyanlığına aidiyet duygusu etrafında toplanılır. Birbirinden oldukça farklı olan bu iki kimlik biçiminde her şeye rağmen ortak olan nokta, her ikisinin de o dönemde bireyi tanımlayan, onun dindarlığına gönderme yapan en temel ve derin bir bağlılık biçimine dayanmalarıdır. Şehirli kimliklerinin gelişimine gelince, Tanrısal barış hareketleriyle ilgili dini türden bir oluşumdan uzak olmamakla birlikte bu gelişim çok daha entelektüel ve soyut olan ve siyasal bir topluluk kavramı etrafında yeşeren bir düşüncenin olgunluğa erişmesine dayalı bir sürecin sonucudur ki bu süreç de antik *civitas* mefhumunu miras almıştır. Gerçek anlamda ulusal hissiyatına temel özelliklerini verecek olan şey de (senyörden şehre ve şehirden senyöre) bu kimlik çeşitliliğinin bir sentezidir.

Dolayısıyla bu hissiyat önce, Yüzyıl Savaşları'nın son üçte birlik diliminde Fransa ve İngiltere'de ve bundan biraz sonra da İber yarımadasında olgunluğa ulaşmış "siyasal" ulusu bir araya getirmektedir. Devlet bu siyasal ulusun ilk ve asli mayası, ulusal birliğin fazlasıyla farkında olan ve bu suretle de bazı tarihçilerin çok sevdiği bir terimle söylersek "modern devlet" mertebesine yükselen bir aktördür. Hanedanlar (Fransa ve Kastilya) ve/veya cemaat (İngiltere ve Katalonya) devletin merkezindedir [Genet, 2003]. Bunlar, ulusal birliği en iyi şekilde anlatan bir hikâyenin merkezine yerleşmişlerdir. Zamanın kabulle-

rine göre her ulusa özgü olacak yeni bir kutlu hikâye olacaktır bu. Ve bu hikaye yeni tür bir çerçevede, özellikle de başlangıç aşamasını yaşayan ve sınırlar tarafından kısıtlanmış bir toprak parçasına hükmeden modern devlet çerçevesinde gelişecektir [Rigaudière, 2003]. Kendimizi Fransa örneğiyle sınırlarsak Saint-Denisli keşişler, Parisli ve taşralı hukukçular veya (Charles d'Orléans gibi) şairler ulusal değerleri incelikli ve olgun bir formda dile getirmişlerdir ve bu yüzden tarihçiler de ulusal birliğin pek çok insan için geçerli bir değer olduğunu bilirler. Jean d'Arc'ın yaşadığı ve yarattığı heyecan kadar, kralın resmi geçitleri sırasında şehirlerde yaşanan coşku da bu olguya işaret etmektedir. Her ne kadar türdeşlik (özellikle de dil alanında, İngiltere hariç) sağlanamamış olsa da ulusal bilinç 15. yüzyılda bir gerçeklik haline gelmiştir pekâlâ.

Ancak bütün ulus ve hanedanlıkların bu denli doğrusal gelişmiş bir hikâyeleri yoktur; örneğin Sırplar Osmanlıların baskısıyla 17. yüzyılda "ata" yurdu Kosova'yı terk etmek zorunda kalmışlar, bu topraklar o tarihten sonra çoğunluk haline gelen Müslüman Arnavutların kolonisine dönüşmüştür. Bu tür kopukluklar buna maruz kalan insanlar için o kadar kabul edilmezdir ki, coğrafyacı Michel Foucher'ye göre "devlet ve ulus gibi temel fakat birbirinden ayrı olan coğrafi birimlerin dış hatlarını adeta bir çizgi halinde bitiştiren küresel bir *sınır* kavramı"yla nitelenebilecek Fransız tipi bir jeopolitik modelin geçerli olduğundan söz edilebilir [Foucher, 1987].

Otuz Yıl Savaşı sırasında, Galya ve dolayısıyla da Ren merkezli bir Fransa anlayışını yayan Cizvitler bir tarafa bırakılırsa *doğal sınırlar* kavramının 1789'dan önce var olmadığını söyleyebiliriz. Sınırlar siyasaldır; yeni devlet siyasal, vergisel ve bilhassa da askeri bir anlam atfettikleri hudutlar üzerinden tanımlıyordu kendini. Bu hudutlar 14. yüzyılda "sınır"a dönüşmüştür. Ve bu sınırların berisinde hükümdar kraliyet hukukunu yaratıyor veya geliştiriyor, adalet ve vergi düzenini giderek daha eksiksiz biçimde uyguluyordu. Böylece, feodal devletin ardından ve büyük beyliklerdeki idari uygulamalar sayesinde mülki ve bölgesel devletler gelişti.

Modern çağda "ulus"tan ne anladığımız

Ulus sözcüğü modern dönem boyunca pek çok anlamda kullanılır. Geniş anlamıyla ulus, illa belli bir toprak parçasıyla ilişkili olmayıp, insan türüyle ilgili doğal nitelikli temel ayrımlarından bir tanesidir. "Yahudi milleti" örneğin, yaygın bir terimdir. Dar, etimolojik anlamıyla ulus *nasci*'ye, "doğum"a bağlıdır ve bu anlamda ulus eyaleti ifade eder. Örneğin Mazarin bakanlığı sırasında, Fransa'ya bağlı eyaletlerden öğrenciler için Quatre Nations (Dört Eyalet) kolejini kurar [Durand, 2001]. Ancak bu anlam yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutar. Böylece üçüncü bir anlam ortaya çıkar: "ulus" sözcüğü aynı toprak parçasında ikamet edip aynı yasalara tabi olan halk anlamında kullanılmaya başlar. *Dictionnaire de l'Académie*'nin 1694'te verdiği tanım şöyledir: "Ulus aynı devletin ve ülkenin aynı kanunlara tabi ve aynı dili konuşan sakinlerinden müteşekkildir". Böylece ulus terimi halk teriminde ayrılmaya başlar: "Ulus vatandaşlar topluluğudur, halk ise krallığın doğal sakinleridir". Bu ifade hukukçu Robaud'ya aittir. Gelgelelim *Dictionnaire historique* 1767'de "bir ulus pek çok halktan oluşur... Picardlar, Normanlar vb. hep Fransız ulusunun parçaları olan halklardır" tanımını veriyor. Jacques Godechot'nun vurguladığı gibi Devrim'den sonra şu fark doğmuştur: Ancien Régime sırasında "ulus" mülki ve bölgesel bir devleti değil insanları niteliyordu, yani yapılan tanımlama siyasal değil toplumsaldı.

16. yüzyılın başında (A. Tallon'un [2002] verdiği geniş tanıma göre) ulusal bilinç, Fransızları bir araya getiren muhtelif bağlar sayesinde ve kader ortağı bir toplum duygusunu yaratarak oluşmaya başlar. Bu bağlar arasında doğum yerine; memlekete duyulan sevgi, krala sadakat, monarşinin kurumlarına bağlılık, uzun bir tarihten gelen otrak miras, özellikle de aynı inancı paylaşan bir topluluğa aidiyet vardır. İç savaşlar, Gallikanizm ve bir Fransa tarihinin şekillenişi, modern dönemin başlangıcında ulusalı sağlamlaştıran üç temel faktördür.

Aynı dini paylaşmak "tek kral, tek yasa, tek inanç" düsturuna göre yaşayabilmek için zorunludur. Bu yüzden Reformun

ortaya çıkışı büyük bir sorun yaratır: Katolik olmadan Fransız olunabilir mi? Fransızların çoğu açısıdan dini bağları siyasal bağlardan ayırmanın olanaksız oluşu dini bağların çözülüşünün neden siyasi olanların çözülüşüyle sonuçlanacağını açıklıyor [Tallon, 2002]. Din savaşları ülkeyi bölünmenin eşiğine getirmiş, Güney'deki Bileşik-Eyaletlerin ayrılma riskine yol açmıştır. Paradoksal biçimde ulusal hisler iç savaştan kuvvetlenerek çıkmıştır: IV. Henri Fransızların birliğini yeniden sağlayarak 16. yüzyılın sonunda ulusal bilincin timsali olmuştur zira o dönemde bu bilinç kralın şahsında yoğunlaşmıştır.

Hıristiyanlık içerisinde Fransız kilisesinin tikelliğini muhafaza etmeye çalışan bir akım olan Gallikanizm de ayrıca ulusal hisleri kuvvetlendirmiştir: Bir yandan Roma karşısında Kilise'nin büyük biraderi olan Fransa kralının güçlenmesine yol açmış, diğer yandan sadece monarşiye bağlı olmayan bir ulusal tarihin sürekliliği fikrine koltuk çıkmıştır. Nitekim papalığın bütün hatalarına rağmen Roma'ya sadakat etmek kralın yanı sıra ikinci bir seçenektir. Hayli Gallikan olan parlamenterler kendilerini, papa karşısında olduğu kadar kral karşısında da ulusal özgürlüklerin savunucuları olarak sunarlar.

Kökenler sorunu 16. ve 17. yüzyıl tarihçilerini heyecanlandıran ve onların ulusal bilinci tanımlamaları ve belirgin hale getirmelerini sağlayan büyük bir sorundur [Yardeni, 1971]. Ortaçağdan bu yana Franklar Troyalıların torunları olarak görülüyordu: Troya'nın alınmasından sonra Francion Galya'ya yerleşmiş ve buranın ilk kralı olmuştu. Bu yeni Aineias Fransa'ya Romalılarınkine denk bir kadimlik kazandırmış ve Fransa'nın Roma ve imparatorluk karşısındaki bağımsızlığına meşruiyet sağlamıştı. Yabancı ve rakip bir kültürden ödünç alınan bu köken anlatısı "saf Fransızlığa" gönülden bağlı hukukçuları tatmin edemezdi elbette. Yüzyılın ortalarında, İspanya zaferinden ve II. Henri'nin ardından sonra dini ayrılıklar Fransa'yı bölünce, dağılma tehdidi altındaki ulusal kimliğe kesinlik kazandırmak hukukçular için acil bir iş haline gelmişti. 1560 yılında Etienne Pasquier'nin *Les Recherches de la France*'ı böyle bir ortamda yayımlanır. Eserin başlığı Fransa'nın kimliğini kraliyet haneda-

nına herhangi bir referansta bulunmaksızın tanımlama endişesini ifade etmektedir. Tarih artık hükümdar ailenin soyağacının değil o dönemde kullanılan anlamıyla ulusun tarihiydi; yani görenek ve adetleri, dili ve kurumlarıyla tanımlanan bir insan grubunun tarihi... Kökenler de artık Troyalı bir kralın mitsel kökenleri değil Galya halkının kökenleriydi. Robert Gaguin'in eserlerinde önerdiği şey, yani Fransızların atalarını tespit için Galyalılara kadar gitmek, Kilise ve papalıktan ama özellikle de krallardan önceye uzanan bir ulusal meşruiyeti temellendirmeye yarıyordu [Dubois, 1972]. 17. yüzyılda Burbon soyunun itibar kazanmasıyla birlikte Fransa'nın Troyalı kökenleri teması, Fransa krallarının atası mitsel Pharamond figürüyle birlikte yeniden ortaya çıktı. Gerçi tarihçiler bu milli efsanenin doğruluğuna pek kani değildi fakat bunun bir önemi yoktu: Bu söylenceler artık kralın şahsında cisimleşmiş ulusa ayrı bir parıltı kazandırıyordu ne de olsa.

Ulusal egemenlik çağı

Ulus ve Aydınlanma

18. yüzyıl kimileyin kozmopolit elit fikriyle özdeşleştirilir. *Dictionnaire philosophique*'in Voltaire'i kendini "dünya vatandaşı" saymaktadır. Ansiklopedi'de (1751-1772) vatanseverlik bir başka çağa, cumhuriyetçi Antikçağa özgü bir duygu olarak tasvir ediliyordu zira Montesquieu'ye göre (1689-1755) "monarşik hükümette devlet vatan sevgisinden bağımsız olarak varlığını sürdürür"dü.

Buna karşın yüzyılın son çeyreğinde o dönemde yaşayan pek çok gözlemci "vatan", "ulus" ve hatta "devlet" gibi terimlerin kullanımında bir artış olduğunu tespit ederler [Godechot, 1971]. Bu bakımdan Paris salonlarının evrenselliği ile (Rossel'in kaleminden çıkan 1769 tarihli *Histoire du patriotisme français* gibi) önemsiz eserleri karşı karşıya koymak ve uluslararası dil Latincenin terk edilmesinin Avrupa'daki fikir teatisini sınırlandırdığını saptamak caziptir. Eşitsizliğin kökenleri-

nin eleştirmeni Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) kozmopolit karşıtı cenahta yer alır. Antiklere has erdem anlayışı sebebiyle Rousseau, *Emile*'in başında, Jean-Marie Le Pen'in "ulusal imtiyaz hakkı" anlayışına destek için gündeme getireceği şu meşhur suçlamada bulunur: "Her vatansever yabancılara karşı gaddardır. Sadece insandır onlar. Vatanseverin gözünde hiçbir şey değildirler. Çetin olmayan ama kaçınılmaz bir sakıncadır bu. Esas olan birlikte yaşadığımız insanlarla iyi geçinmektir [...] Kendi yakın çevrelerinde üstlenmedikleri ödevleri uzaklarda, kitaplarında arayan şu kozmopolitlere itimat etmeyin".

Fakat Rousseau'nun *toplum sözleşmesi* kuramı insan denilen hayvanın (eğitimle) mükemmelleşmesinin antropolojisini geliştirir ve bu antropoloji de ulusla ilgili öznel ve iradeci bir anlayışa kapı aralar.[1] Rousseau ulusu bir mirasın ötesinde siyasal bir inşa olarak düşünür. Nesnelci kanatın önde gelen figürü Alman Johann Gottfried Herder (1744-1803) ise tersine *Auch eine Philosophie der Geschichte*'de iradeci sözleşme kuramını mahkûm eder. Aydınlanmanın kozmopolitizmini Fransız aristokrasisinin bir icadı sayan Herder halkın (*Volk*) maneviyatını oluşturan kültürel unsurları açıklamaya koyulur ve bu işe de dille başlar. Her kültürün "kendine has dehası"nı övmekle birlikte ırklar arası her türlü hiyerarşiye de meydan okur. *Favorit-volk* fikrini reddederek "hiçbir ulusun doğuştan gelen üstünlüğünü ileri sürerek bir başka ulus üzerinde egemenlik kurmaya hakkı olmadığı"nı savunur.

Fransa'da ise tersine, 18. yüzyılın ortasından itibaren *ulus* sözcüğü dönüşsüz biçimde siyasal bir içerik kazanmıştır: Fizyokratlar ve ekonomistler *ulusal* bir ticaret ve tüketim fikirlerine dayanarak reformda bulunmayı savunuyorlardı; Cizvitlerin sürülmesinin ardından filozoflar *ulusal* bir eğitimin yerleştirilmesini istiyorlardı; son olarak ulusun temsil edilmesiyle ilgili bir tartışma sürüp gitmekteydi. Bu tartışmanın başlangıcında Papalığın 1713 tarihli *Unigenitus* emirnamesiyle yönelttiği suç-

1 Bu ulusal irade (Rousseau'nun "herkesin iradesi" dediği) tikel çıkarların bir toplamı veya bir uzlaşma değil genel bir irade olabilir. Zorluklar bu noktadan itibaren başlar.

lama karşısında ekümenik konsile başvuran Jansenistler vardır. Çoğu zaman Jansenist özellikle de Gallikan olan parlamenterler[2] *Unigenitus*'u bir devlet yasası olarak tescil etmeyi reddettiler. 1750 yılından sonra XV. Louis hükümetine muhalefet ettikleri sıra ulusu temsil ettiklerini ve ekümenik konsil tarafından temsil edilen Kilise'nin papadan üstün olması gibi temsilcilerin de kralın üstünde olduklarını iddia ettiler. Böylece hukuksal onama ve tescil genel meclisin (*états généraux*) yokluğunda ulusun özgür rızasıyla özdeşleştiriliyordu. XV. Louis "Flagellation söylevi"nde mutlakiyetçiliğin ilkesini şöyle hatırlatır: "Ulusun hak ve çıkarları [...] zorunlu olarak benimkilere bağlıdır ve benim elimdedir" (1766). Ancak bu beyhude bir söylemdir zira Mably gibi parlamenterlerin hasmı olan bir şahsın bile başlıca amacı genel meclisin parlamentoların değil ulusun temsilcileri olduğunu ispatlamak olmuştu artık. Tartışma konusu mesele, ulusun temsil edilip edilmediği değil nasıl temsil edildiği haline gelmiştir.

Devrimci ulus

Fransız parlamenterleri kendi yasalarını dayatan monarşik "despotizm"de ulusa ait meşru hakların gasp edilmesini eleştiriyorlardı. Böylece, ulusa kendi şahsından bağımsız bir varoluş atfetmeye pek de istekli olmayan kralla karşı karşıya geldiler. Nitekim monarşik kurumlar iktidarın kişisel ve kamusal unsurlarını kişiliklerinde bir araya getiriyorlardı.

Fransa'nın köklerinin tarihi bir kere daha, ulus fikri etrafında dönen bu siyasal tartışmanın temel meselesi haline geldi. Tartışma o sıralarda iki ekolü Germen ve Roma hukuk okullarını karşı karşıya getirmişti. Boulainvilliers kontu ulusu sadece soylulardan ibaret görüyordu: Soylular Frankların torunlarıydılar ve fetih sırasında onlara hizmet eden üçüncü sınıfın (*le tiers état*) unsurları Galyalı ve Romalılara göre biyolojik üstünlü-

2 Parlamenterlerden kasıt bildiğimiz anlamdaki meclisin değil 13. yüzyıldan Fransız Devrimin'e kadar Fransa kralının danışmanlığını yapan kurumun mensuplarıdır – ç.n.

ğe sahiptiler. Bu anlayış karşısında Papaz Dubos da Frank "barbarları" karşısında Galyalı-Romalıların üstünlüğünü savunuyordu: Roma imparatorluğunun iktidarını miras alan monarşi ile Galyalı üçüncü sınıf arasında Frankların feodal düzenine karşı bir ittifak gerçekleşmişti.

Germenci tez olağanüstü bir başarı kazandı ve her şeye rağmen Galyalıları soyluların içine katan Montesquieu tarafından da kullanıldı. Papaz Sieyès'in Ocak 1789'da yayımlanan Üçüncü Sınıf Nedir adlı kitapçığı da aynı tezi kullanıyor fakat bu tezden tam ters sonuçlara ulaşıyordu: hukuk karşısında eşit olan bireylerden müteşekkil üçüncü sınıf tek bir ulusu oluşturur. Soylular ilkece ulusa yabancı unsurlardır; bu yüzden Sieyès bütün soylu ailelerin "Franconie ormanları"na gönderilmesini önerir. Sonuç olarak 1789'dan itibaren ulusal bilinç nüfusun bir kısmının dışlanması üzerine inşa edilmiştir ve bu dışlamada Terör dönemi tohum halinde bulunmaktadır. Sieyès güzel bir geleceğe yönelmiş ulusal egemenlik anlayışının taslağını bu şekilde çıkartır. Böylece ulus fikri dönüşsüz biçimde bireycilik fikrine bağlı olacaktır: eski ulusu oluşturan kurucu sınıflar hiyerarşisinin yerini soyut bir varlığın, Fransız tarzı modern ulusun niteliği olan eşit bireylerin toplamına bırakır ("kelle başı oy" mantığıdır bu). Ve 3 Eylül 1791 anayasası bu doktrine hukuksal biçimini kazandıracaktır: "Egemenlik bölünmez, devredilemez, daimi ve tektir. Egemenlik ulusundur."

Roma'daki *plebler* anlamında halkın vatandaşlığa kavuşması –1848'de genel seçimin yerleşmesine kadar– Fransız toplumunun aşağı katmanlarının siyasal "uluslaşması" önündeki en belli başlı engellerden birini oluşturur. Nitekim halk ve ulus sadece temsilciler ile temsil edilenler olarak değil (karşılığında belli bir vergi ödeyerek seçme ve seçilme hakkına sahip olan) "aktif" ve "pasif" vatandaşlar olarak da ayrılmıştır. Hizmetkârları, kadınları, köleleri ve çocukları saymasak bile vatandaşlık ilkesinin uygulamada temel bir güçlükle karşılaştığını söyleyebiliriz. Devlet ve birey arasındaki kişiler arası sadakat ilişkisinin yerini yeni tür bir sözleşme almaya başlar ve böylece –Fransız hukukunda– ulusun kişileşmesi ortaya çıkar.

Ulusun kişiliği 28 Mayıs 1790'da (kraliyet) buyruğuyla "ulusal" ilan edilen üç renkli amblemde olduğu gibi (bkz. 12. Bölüm) atalardan kalma bazı kodların yeniden kullanıldığı sembolik bir düzenle mücehhezdir. Semboller arasında Maurice Agulhon'un kırsal kesimlerde "yeni fikirler"in gelişimindeki rolünü incelediği Marianne figürü de vardır. Kâh halk kaynaklı kâh kutsal çağrışımları olduğu düşünülen bir isme (Anne Meryem'in yani İsa'nın annesinin annesidir) sahip olan bu figür 20. yüzyılın sonunda (logo biçimi alarak) Devrim döneminde uygulanan "arma terörü"nden bu yana Avrupa devletleri içinde armalardan yoksun tek ülke olan Fransa'nın arması haline gelmiştir.

Evrensel Fransa

Fransa'nın (kraliyet marşı değil) ulusal marşı olan *La Marseillaise*, yerel düzlemde aristokratların *Ça ira* sesiyle yürüyüşe geçen halk topluluklarına verdikleri karşılık olarak görülebilmişti. Ortaya çıktığı koşulları olduğu kadar yaratıcısı Joseph Rouget de l'Isle'yi de aşan *Chant de guerre de l'Armée du Rhin*, (daha sonra "bize karşı silahlanan zavallı kurbanlar" olarak anılacak) "gaddar askerler"e karşı Avrupa'nın her yerindeki Jakobenler tarafından taşınacak olan uluslararası kariyerine 25 Nisan 1792'de başlayacaktı. Çok sayıda yabancı devrimci tarafından benimsenen *La Marseillaise* (1917'de Petrograd'da trenden inen Lenin de onunla karşılanmıştı) Fransız ulusal modelinin evrensel yönelimini (veya evrensellik iddialarını) hatırlatmak için kullanılır [Belissa, 1998]. Toulouse'daki belediye seçimleri kampanyası sırasında (2001) Zebda grubu *Chant des Partisants*'dan sonra bu marşın da evrensel boyutunu gözler önüne serdi; zaten Serge Gainsbourg ulusal marşa özgün devrimci anlamını iade etmek için ne zamandır çabalamaktaydı.

Ulusallık fikrini savunabilmek bir uluslar topluluğunun üstelik silahları elinde ulusların varlığını ve tanınmasını da gerektirir. "İnsan haklarının vatanı" bütün bu gerilimleri, *insan*

türüne karşı bir sevgi ile bazen siyasal rakipleri saf dışı bırakmakta faydalı olan yabancı düşmanlığını bir araya getirerek aşmaya çalıştı. Dışarıdan da sempati toplayan bu fikir, "Fransız ve evrensel tabirleri eş anlamlı hale gelecek" diyen Alman baronu Anacharsis Cloots gibi bazı kişilerde abartılı umutların yeşermesine de yol açmıştı. Aradan geçen onca zamana rağmen Fransız hentbol takımı sorumlusu Costanti'nin 2001'de kazanılan zafer sonrasında Le Monde'a verdiği demecinde bu anlayışın bir yankısını bulmamak güçtür. Fransız milli takımı etnik bakımdan zenginde ve Costanti'ye göre bir Fransız oyuncuda "ne Slav duyarlığı, ne Alman ciddiyeti, ne ispaniklerin gururu vardır" ve "her yerden ve hiçbir yerden, sınıflandırılamaz ve sürprizlerle dolu"dur. Son noktada bütün halklar toplumsal sözleşmeyi imzaladığını iddia edebilirdi (tıpkı 1941 öncesine, teorik olarak her devletin SSCB'ye entegre olabilmesi gibi). Avrupalı statükoya ilk darbeler aslında halkların kendi geleceklerini tayin hakkı adına indirilir, zira feodal hukuka uymayı reddeden ve bu yüzden de Fransız olma iradesinde bulunan Alsas uyruklu kişilerin taleplerine meclisin verdiği resmi karşılık bunu ileri sürüyordu. 130 idari merkeze ayrılmış devrim Fransa'sı böylece Avrupa'da, tıpkı daha sonra milliyetçiliklerin yeşerdiği Afrika'da olduğu gibi bir itici güç rolü üstlenecektir.

Çağdaş ulus

Milliyetçilik nedir?

Muhtemelen Britanya kökenli olan (1715) milliyetçilik (*nationalisme*) sözcüğü Fransa'da 18. yüzyılın sonunda, Jakoben vatanseverliğinin aşırılıklarını ifade etmek için kullanılmaya başlar. Kötüleyici yan anlamının ötesinde milliyetçilik sözcüğü etnik bir topluluğun siyasal bir birlik kazanma talebini ifade eder. İngilizcede ulus olmanın çeşitli tezahürlerine gönderme yapmakla kalan bu sözcük Fransa'da en baştan beri partizan bölünmeleri ima etmektedir ve birbiriyle pekâlâ çatışan düşünce sis-

temleri için kullanılabilmektedir.[3] Milliyetçiliğin sağ versiyonu Fransızların 19. yüzyılın sonundan beri iyi tanıdıkları bir olgudur; "sol"dan olduğunu iddia eden milliyetçilik ise yurtdışında yaygındır. Bunun en son ve gündemdeki örneklerinden biri de Sırp Yugoslavya'sındaki Miloseviç rejimi milliyetçi-komünizmdir ve tabii öncesinde ona örneklik eden Ho Chi Minh'in (veya Tito'nun) rejimleri ve Küba'da, Çin'de veya Kuzey Kore'de resmi ideolojinin ayrılmaz bir unsuru olarak (21. yüzyılda bile hâlâ süren) milliyetçi-komünizm vakaları var.

Bu tip rejimlerde öncelik ulusun güvenliğine verildiğinden doğal hukuk veya insan hakları ikinci plana atılırlar. En uç durumunda insanlığın amaçlarına ulaşabilmesi için tanrını inayetiyle "seçilmiş bir halk" söz konusudur. Milliyetçilik böylece, Raymond Aron'un ortaya attığı [1985] "seküler din" ifadesine meşruluk kazandıracak şekilde hem kişisel hem kolektif bir kurtuluş vaat eder. Bu çok genel özellikler (bazı hedefler ve günah keçilerinin milliyetçiliğin kurulması için vazgeçilmez oluşu gibi özellikler) milliyetçiliklerin olağanüstü çeşitliliğini unutturmamalıdır bize. Gil Delannoi'nın yazdığı gibi "basitleştirmek adına milliyetçi olarak niteleyebileceğimiz politikaların pek çoğu esasen bir şeye karşı yürütülür: Kilise'nin Avrupa'daki egemenliğine karşı, eski düzene karşı, imparatorluk fikrine karşı, sömürgeci emperyalizme karşı [...]. Bu muhalif temel, aşırı milliyetçilikler söz konusu olduğunda kendini kurban sayma, talihsizlikleri abartma ve sırası geldiğinde başkalarını kurban etmeye çalışma gibi eğilimleri kısmen de olsa açıklar" [Delannoi, 1995].

Fransa-Almanya ikilisi ve resmi tarih

19. yüzyılda Ren nehrinin bir yakasından diğerine fiili bir diyalog gerçekleşmektedir: "Alman modeli" Fransız ideolojisi-

3 Fransız solu dönem dönem "ulusal" sözcüğünü sağın tekeline bırakmak istemediğini göstermiştir: Bu isteğin muhtelif görünümleri vardır: 1935'te FKP'nin (Fransız Komünist Partisi) vatansever konumu ve Jean-Pierre Chevènement'ın göreve getirilmesi veya *Marianne* haftalık gazetesinin 1998'de Jean-François Kahn tarafından çıkartılmaya başlaması gibi örnekleri sayabiliriz.

ne karşı şekillenir, Fransız milliyetçiliği de 1870'ten sonra galip Almanya'nın karşısında kendini yeniden tanımlamak durumunda kalır. Latin Antikçağı tarihçisi Theodor Mommsen (1871-1903) nüfusunun etnik ve kültürel bakımdan Alman olması sebebiyle Alsas'ın Almanya'ya bağlanmasını savunurken meslektaşı Fustel de Coulanges (1830-1899) Fransız irredantizmi uyarınca Alsaslıların özgür tercihlerini ön plana çıkartıyordu. Bu iki anlayış (Staatsnation ve Kulturnation) arasındaki karşıtlığı en uç noktaya taşırsak bunlardan ilki (öznelci, Fransız) akıl ve eşitliğe dayanan, vatandaşlık ve toprak bütünlüğü temeline oturan bir anlayış olarak göze çarpar. İkincisi ise (nesnelci, Alman) tarih ve tikelliğe dayanan, etni ve soykütük temeline oturan bir anlayıştır.[4]

Ernest Renan Fransız modeline en gelişmiş biçimini vermiş ama bu arada onun çelişkilerini de daha kesin hale getirmiştir. *Qu'est-ce qu'une nation*'da (1882) Renan "kader ortaklığı içinde olan topluluk" kavramını gündeme getirmiş ama geçmişte yaşanan deneyimlere de önemli bir yer vermişti. Biyolojik sapmalara kapılmayan Renan Fransız "ırkı"nın –onun için bu, "ulus" anlamına gelen bir başka sözcüktür sadece– kökeninde devralınan mirasın korunması ve zenginleştirilmesini yolunda sergilenen ortak bir iradeyi görür. "Günübirlik uzlaşım"ın ürünü ulus "aynı doğrultuda kesişen bir dizi olayla gelen tarihsel sonuç"tur da aynı zamanda. Renan kolektif hafıza kaybının nimetlerine ("Unutma hatta tarihsel hatalar bir ulusun yaratılmasında asli faktördür") ve dolayısıyla siyasal öznenin ulusal belleği şekillendirme çabasına da vurgu yapar. Bu anlamda, gelecek kuşakların devralınan mirası değişik biçimlerde yeniden değerlendirip sahiplenme imkânını da açık tutar.

Alman anlayışı dünyaya hâkim olmuş ama Federal Almanya Cumhuriyeti Fransız anlayışına kendini ancak 20. yüzyılın sonunda uydurabilmiştir. Dolayısıyla bazı tarihçilere göre, ulu-

4 Aradaki ayırım kısmen sosyolog Tönnies'in *Gemeinshaft* ("topluluk") ve *Geselschaft* ("toplum") arasında kurduğu ayrımla örtüşür. Fakat Tönnies kesin ayrımlara karşıdır: kişiler arası ilişkiler genellikle bu iki boyutu da değişen oranlarda barındırırlar. Ulusu siyasal bir topluma indirgeyen iyimser cumhuriyetçiliğin kimi zaman unuttuğu bir olgudur bu.

sun tarihin gidişatını değiştirebilecek bir tutarlığa kavuşabilmesi için (Fransa/Almanya arasındaki jeopolitik zıtlaşmanın uluslararası siyaseti geniş ölçüde belirlediği) çağdaş dönemi beklemek gerekmiştir. Amerikalı Eugen Weber'e göre [1983] bu süreç ancak eğitim, askeriye ve demiryollarındaki gelişmelerin ulusal birliği sağlaması ve toplumsal yapının bütününü homojen hale getirmesiyle somutlaşabilmiştir. Bu tez bazı Ortaçağ uzmanlarını ve jeopolitik yaklaşımın savunucularını bir araya getiren karma bir topluluğa rahatsızlık vermiştir. Jeopolitik yaklaşımın önde gelen simalarından Yves Lacoste [1987, s. 131] bu tartışmayı şöyle özetliyor:

> "Bir yanda, ulusun Hegel tarafından geliştirilen devlet anlayışından ve Marx'a ait piyasaların birleşmesi kuramından kaynaklandığını düşünen kişiler var. Öbür yanda ise ulusun, farklı toplulukların toprak ilişkileri içinde temsil hakkı kazanmalarıyla var olabildiğini düşünenler."

Ulusallık temasına tarihsel yaklaşımlar, birbirleriyle çokça kavga etmiş (coğrafi, sosyal, siyasal ve dini) grupların özgül tarihlerini tek bir tarihsel anlatıda birleştirme gereğinin sonucu olan bir Fransız kimliğini destekleyecek şekilde ortaya çıkar gerçekten de. Siyasal kimlik ile tarihçilik mesleği arasındaki gerilimin şekillendiği bir saha olan "Fransa tarihi" ilerlemeci bir erekbilime olduğu kadar kökenler ve dönemleri temel alan doğrusal bir kronolojiye de dayanan bir modelin sorgulanışına konu edildi. *Annales* ekolü örneğin, Sezar Galyası ile 3. Cumhuriyet Fransa'sı arasındaki sürekliliğe güçlü biçimde itiraz etti. Bu eleştiri 1980'li yılların sonlarında orta dereceli okullarda Verdun Antlaşması'ndan (843) günümüze *Fransa'nın oluşumu*nun Coğrafya müfredatında yer aldığı bir döneme kadar uzandı.[5] Bugün Lucien Febvre'in takipçileri makale türünü denemekten çekinmemekle birlikte [Burgière ve Revel, 1989] bu-

5 Özellikle de Suzanne Citron'un çalışmaları [1991] ve Le Monde Diplomatique'in sütunlarında bu eleştiriler yer buldu (bkz.Mart 1988 tarihli sayıdaki Steve England'ın makalesi). Pierre Nora'nın "anakronik ve teleolojik bir sapma" olarak nitelenen *Lieux de mémoire*'ı özellikle hedef alınmaktadır.

nu tematik bir formda yapmaktadırlar. Fakat eleştirilen şey iyice etkisini kaybetmiş gibi görünüyor ve ulusal tarih yazımına "Avrupa tarih yazımını biçimlendirmiş ve tarihçilik faaliyetini yapılandırmaya devam eden düşünme şemaları"nda [Burgière 2003] temel rol oynayacak denli itibar atfedilmiyor artık. Burada konuyla ilgili sadece günümüz *Annales* ekolü temsilcilerinden André Burgière'den bir alıntı vereceğiz [2003]:

> "Ulusal tarih yazımı her yerde tarihsel düşüncenin olgunlaşma sürecinde geçilen zorunlu bir aşama olarak görüldü; sadece devlet ve savaş gücünün iktidarına, bir siyasal projeye bağlılık üzerine kurulduğu için insanlığa aidiyet fikrine en aykırı bir kimlik biçimine [bu örnekte Hıristiyan kimliğine] yaslandığı için değil, fakat tarih yazımının evrensel tarih fikriyle girdiği diyalogun yol açtığı tikel ile genel arasındaki gerilimin bizzat kendisi bilişsel bir kapasite ihtiva edildiği için."

Referans sistemleri ve tarihçilerin konuştuğu konumlar geçmiş yüzyıllar için net biçimde tespit edilebilir olsa da, bugün için iş bunu yapmak çok daha zorlu bir görevdir. Zira benzer bir tespitte bulunmak söz konusu olduğunda günümüz gözlemcisi, bilimsel-evrensel nitelikli iddialarını desteklemek ile bugüne dek baskın kimlik tarafından ciddiye alınmayan bir bakış açısının meşruiyet talebi arasında kalabilmektedir.

Fransa istisna mı?

Futbol yıldızı Bixente Lizarazzu "transferleri" sırasında, farklı kimliklere sahip olduğunu gösterdi: Bask, Fransız, Avrupalı, dünya vatandaşı. Ancak bugün itibariyle Fransa hukuken tek bir referansı, vatandaşlık referansını tanıyor sadece. Fransız vatandaşlığı hukuki çerçevesi birey ile devlet arasında bir sözleşme tanımlar. Devlet de hakları, başta da yasaların yapılmasını sağlayan siyasal hakları temin eder. 3. Cumhuriyet döneminde vatandaşlığa geçirme yoluyla asimilasyon kamuoyu gözünde münasip bir çözümdü. Ülkenin demografik ve askeri durumu bunu talep ediyordu. 1889'da ilk "vatan-

daşlık kanunu"na yol açacak olan yasa *jus sanguinis*'in yanında iki boyutlu bir *jus soli* de vazediyordu. Fransa'da doğmuş bir babadan yine Fransız toprağı üzerinde doğmuş olmak kişiye doğuştan Fransız vatandaşlığı getiriyordu. Aynı zamanda ulusal topraklar üzerinde doğmuş olup da reşit hale gelenler otomatik olarak vatandaşlık kazanıyordu. 1 Eylül 1998'den bu yana, Fransa'da doğmuş ve 11 ile 18 yaşları arasında ülkede en az beş yıl (sürekliliğe bakılmaksızın) ikamet etmiş olanlar Fransız vatandaşı olabilmektedir. 13 yaşından itibaren vatandaşlık ebeveynin izniyle mümkündür. 16 yaşından sonrası için özerk biçimde vatandaşlık talep edilebilir. 18 yaşından sonrası için ise kişi tamamen Fransız olur (vatandaşlığı reddediyorsa altı ay içinde itiraz edebilir. 13 yaş öncesinde (yabancı ülkelerde ikamet sonrasında geri dönüşte kullanılan) "titre d'identité républicain"e sahiptir.

Bu noktada tam manasıyla bir "Fransa istisnası"ndan bahsedilemez zira toprak hakkı ve öznel vatandaşlık bildirimi demokrasilerde geniş ölçüde kabul edilmektedir [çakışmalar ve özel durumlarla ilgili olarak bkz.Wihtol de Wenden, 1995]. Fransa'nın farkı refah devletinin korunması düzeyinde ortaya çıkar. Devrimin ve evrenselliğin vatanı Fransa bu itibarla, emeklilik ödenekleri karşısındaki çekincelerini, ulusal dayanışma adına bölüşüm modeli tercihini dışa vuruyor. 2003 baharında, emeklilik reformuna karşı gerçekleştirilen grevler ulusal kamu hizmeti fikrinin gücünü gözler önüne serdi ve 2004'te toplanan imzalar Fransa'yı "grubun önünde" tutma iradesini yansıtıyor. Her ne kadar milliyetçi söylem, bugün milliyetçiliğe yöneltilen suçlamalardan sıyrılacak şekilde evrensel ve özlü bir değer olarak düşünülen "kültürel çoğulculuk"la övünse de Hollywood çarkının dönmesini sağlayan sübvansiyonlar ve "kültürel istisna"lar geniş bir uzlaşının konusudur.

Öte yandan ulus düşüncesi sürekli eleştirilere maruz kalmaktadır [Noiriel, 1991]: Ulusötesilik taze bir kavramdır ve ulusaltılık (infranational) ve toplulukçuluk çok eski oldukları gerekçesiyle mitsel şeylermiş gibi düşünülüyor. Ancak 20.

yüzyılda ulusun hesabı emperyalizminki, ırkçılığınki veya komünizminki kadar kabarık değil ki bunlar, yüzyılın önde gelen felaketlerinden sorumludurlar ve en çetin muhalefetle ulusal özgürlük sevgisinde karşılaşmışlardır. Ulus fikri Fransız halkıyla ilgili siyasal kavrayış (vatandaşlık) ile toplulukçu vizyonlar arasındaki karşıtlıktan mustariptir zira ulus, siyasal halklar, etnik aidiyetler ve ortak olduğu kabul edilen kültürel referansların iç içe geçtiği kurgusu üzerine inşa edilmiştir. Ve cumhuriyetçi söylemin (Ernest Renan bunu tam da Jules Ferry'nin sömürgeci savını geri çektiği yıl dile getirir) Batılı-Yahudi merkezli bir kültür modelinin egemenliğini kabul ettiği doğrudur ve günümüz okul müfredatlarında bunun izini görmek mümkündür. Bu model 1960'lı yıllara kadar süren göçmen dalgalarının entegrasyonunda şöyle ya da böyle iş görmüş ancak 1980'li yıllarda Mağrip kökenli nüfusun ulusal siyaset tartışmasının merkezine yerleşmesiyle birlikte sorgulanmaya başlamıştır. Tarihçi Gérard Noiriel göçle ilgili "problemler"in göçmenlerin kökeni üzerinden değil Fransız toplumundaki güncel dönüşümler üzerinden açınlanabileceği fikrini savunmuştu [bkz. Noiriel, 2001, s. 19]. Ne de olsa bu tartışmasız dönüşümler Portekiz kökenli insanların ilişkilerini de etkilemiyor muydu?

Bu birlikçi kültür çerçevesinde, ulusal hikayenin epizodlarına dair geleneksel temsiller, günümüze kadar bütünleyici bir parça olmuştur. *Annales*'ın eski sekreteri Marco Ferro da 2001 yılında Histoire de France'ı yazma macerasına atıldığı sırada bunun farkındaydı, nitekim ona göre anlatı "Fransızların belleklerinde muhafaza ettikleri ve tahayyüllerinde canlandırdıkları şekliyle yaşadıkları" evrimi anlatmalıdır. Her şeyden önce "bir analiz ve anlatı olduğu kadar tasarım" da olan bir tarihin otoritesini yitirdiğinin bilinci içinde bu ültür yine de "ulusun kimliğinin zengin inşasına" katılan bir "güç, tıpkı ekonomik güçler veya dini inançlar gibi bir güç" olmayı sürdürür. Tüm insani yaratımlar gibi bu yaratım da tarihseldir ve evrime tabidir. 1 Ocak 2004'te Afrika ve Okyanusya Sanatları Müzesi alanı üzerine bir göç tarihi ulusal sitesinin kurulmasını benim-

seyen *Journal officiel de la République française* hükümetin eski müzenin yerleştirilmesiyle ilgili görüşlerini az çok iyi niyetlerle kısaltılmaya elverişli bulmuştur. Başbakan Jean-Pierre Raffarin'e göre "göçmenlere kendi tarihlerinin bizim de tarihimiz olduğunu" söylemektir amaç Lionel Jospin ve Jacques Chirac'ın ortak projesiyle sonuca varan bu site (başkanlık seçiminin olduğu 2007 yılında açılacaktı) bir kere daha tarihçiler ile siyasal iktidar veya tarih ile ulus arasındaki asırlık ilişkilerin ne kadar yakın ve sıkı olduğuna delalet eder.

18

Biz ve Ötekiler

> Ben bir Yahudi'yim: Yahudi'nin gözleri yok mudur? Yahudi'nin elleri, organları, duyguları, tutkuları; aynı yiyeceklerle beslenen, aynı silahlarla yaralanan, aynı hastalıklara yakalanan, aynı tedavilerle iyileşen, aynı yaz ve kışla ısınıp, üşüyen insanlar, tıpkı Hıristiyanlar gibi, değil midir? Bizi gıdıklasanız gülmez miyiz? Bizi zehirleseniz ölmez miyiz? Ve bize kötülük ederseniz intikam alamaz mıyız?"
>
> – William Shakespeare, *Venedik Taciri* (1597).

"Racisme" [ırkçılık] sözcüğü Fransız dili için yenidir. Ancak, 1932'de Larousse'ta ilk defa ortaya çıktığında sadece nasyonal sosyalist düşüncenin temel niteliklerinden birini ifade etmek için kullanılıyordu. Cumhuriyetçilerin evrenselci düşünme modelleri bu tür şeyleri ancak maddi çıkarlar gizlemeye yönelik ideolojik gerilik veya çılgınlık bağlamında düşünebiliyordu. Diğer acil toplumsal sorunlar için geçerli olduğu gibi, burada sunacağımız sentezin de tek amacı kaçınılmaz ahlaki mahkûm edişlerin tarih yazımının gereklerinin yerine geçmemesini sağlamaktır. Orta eğitim müfredatında olduğu gibi, temel eksenimiz olarak Batılıların "ötekileri"ni ele alacağız (hatta neredeyse sadece bu konuyu ele alacağız) fakat bunu, insan toplu-

luklarının bir hiyerarşiye oturtulmasının sadece "beyaz adam"a özgü olmadığının da farkında olarak yapacağız. Dolayısıyla bu bölümün amacı, kimi geleneksel ayrımların (sağ/sol) ortadan kalkmasının ardından günümüzdeki siyasal alanı yapılandıran (yoksa dolduran mı demeli?) fenomenleri tarihsel bir perspektife oturtmak olacak – Fransa'daki 2002 başkanlık seçimlerinin ikinci turunda ırkçılık ile Cumhuriyet arasındaki bir mücadele simülakrına şahit olmamız bahsettiğimiz bu yapılandırmaya bir örnektir. Gerçekten de bize göre, kimlik meseleleri etrafındaki tartışmalar, geçmişin derinliklerinden insan topluluklarıyla ilgili bazı sabit özellikleri çekip çıkarma peşinde koşan tarihçiler açısından temel önemdedir. Bu meseleler aynı zamanda, tarih öğretmenlerinin kimi zaman kültürler arası aracı rolü oynamak zorunda kaldığı eğitim kurumları açısından da geçerli olan meselelerdir: Örneğin 2004 Aralık ayındaki bir vakada okulda Noel ağacı bulunduran öğretmenlerin bunu kökeni Hıristiyanlık öncesi gündoğumu bayramlarına dayandığı gerekçesiyle meşrulaştırmaları putperestliğin hoş bir gelenek olarak kabul edilemeyeceğini savunan muhalif Müslümanların öfkesini dindirememişti.

Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması [1997] kitabının dünya çapında yaptığı sükse ABD'de egemen olan entelektüel kalıpları sarsmanın da ötesine gidecekti. Yazar bu kitabında, Francis Fukuyama'nın bir eserinde ifade edildiği haliyle Amerikan yönetiminin iyimserliğine tepki gösteriyordu ve bunu kimliksel unsurların öneminin attığı bir dünyada ne tür tehlikelerle karşılaşılabileceğini vurgulayarak yapıyordu. Ancak Huntington "dünyada entegrasyonu sağlayan güçlerin gerçek olduğu ve bunların kültürel kimlik taleplerini ve ayrı bir medeniyete ait olma bilincini dengelediği" için de memnundur. Yöntemsel tedbirliliğine karşın Huntington'un tezleri Fransa'da (ve hatta devlet başkanının ağzında) şiddetli bir karşı atağa konu oldu. Bu karşı atak evrensel olanı seçme eğiliminin ayırt edici bir niteliğiydi ki bu açıdan her türlü başkalık tanımının çatışmaları artırmaya yarayacağı varsayılır. Ancak Fernand Braudel'in pek tuttuğu "medeniyet" mefhumu

eğitim programlarının merkezinde olmayı sürdürüyor ve ulusal kimlik hakkı bugün Birleşmiş Milletler tarafından tanınan evrensel haklar arasında yer alıyor. Farklılıkçılığın değer kazanmasına gelince, o da kültürü piyasanın kurallarından sakınmaya çalışan Avrupa'ya (başta da Fransa'ya has) korumacılığın temeli haline geldi. "Yahudi olarak dünyaya gelip Katolik bir ülkede eğitim gören" ve bir Amerikan üniversitesinde en yüksek düzeyde akademisyenlik yapan İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg tarihi meslek edinmiş kişi için bir bakış açısı oluşturmanın güçlüğüne değinir: "Herkesin bir memleketi olması herkesin eşit hale geldiği anlamına gelmez, aslında hepimiz bazı şeyler ve bazı kimseler karşısında yurtsuzuzdur" [Ginzburg, 2001, s. 11].

Temsiller

Barbarlar ve seçilmişler

Biyolojik "ırkçılık" Yunan-Roma Antikçağında 19. yüzyıldaki açıklığıyla ortaya çıkamazdı. Hanların (Çinli bir grup) bu ismi MÖ 206 ile MS 220 yılları arasında hüküm sürmüş Han hanedanına referansla almalarına benzer biçimde Yunanlar da 'barbarlar'ı kendilerinden ayrı tutarlardı fakat bu terim fark gözetmeksizin Yunan olmayan herkes içindi. Barbar kavramı halkların özelliklerini içinde bulundukları iklimsel ortamdan çıkarsamaya çalışan Aristoteles'in düşüncesine uzak değildir (zira ona göre Kuzey'in soğu cesaret veriyordu; Doğulular kurnazdı ve sadece Helenler bu iki niteliği birden taşıyorlardı). Romalılar yeryüzünün *nationes* topluluğunu kuşatacak kurumlar oluşturma kapasiteleri üzerinden değerlendiriyorlardı halkları. Hıristiyanlık Romalı evrenselciliğin üzerine eklemlenmişti: Birinci konsilden itibaren (İsa'nın ölümünden bir on on beş yıl kadar sonra Kudüs'te) Aziz Paulus "Yahudi, Yunan, köle, özgür insan, erkek veya kadın" diye bir şey olmadığını zira herkesin İsa'nın zatında bir ve bütün olduğunu ilan ederek sünnetsiz olanların Hıristiyanlığa kabulünü sağladı.

Yahudiler yüzyıllar boyunca Batılılar için ötekini temsil etmişlerdir. Hıristiyanların gözünde Yahudiler ikili bir imajı temsil ediyorlardı: Tanrı tarafından seçilmiş, Eski Ahit'e şahitlik edip onu taşıyan ama aynı zamanda Yeni Ahit'i inkâr ettiği için suçlu olan bir halk. Bu Yahudi karşıtlığı ırksal bir yıkım savaşına yol açmamıştır (böyle bir kavram Ortaçağ için anakronikti) zira ilahiyatçılar İsrail'in eninde sonunda din değiştireceklerine dair kanaat ileri sürmüştüler ve bu kanaat Protestan Prosiyonist Amerikan aşırı sağı tarafından paylaşılmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla Yahudi halkının varlığını sürdürmesi Hıristiyan kehanetinin gerçekleşmesi için, kuramsal bakımdan zorunluydu. Bu bağlamda Papalar da Sarrasenler arasında ayrım yaptı. Hıristiyanlık kendini Batı'yla sınırlayarak Avrupalı *regna*ların kültür dünyalarıyla ötüşme eğilimi sergiledi [Iogna-Prat, 1998]. Haçlı seferleriyle birlikte öteki imgesi de bozulmaya uğradı ve bu bozulmadan Batı'da çoğunlukla din değiştirmiş yerli nüfustan müteşekkil Yahudiler de nasibini aldı, zaten Yahudilerin özgül birtakım fiziksel veya kültürel özelliklerden yoksun olmaları da bu sebepledir. 12. yüzyılda *Kuran*'ın ve Talmud'un çevrilmesi uçurumun daha da genişlemesine yaradı.

Müslümanlar ve Yahudilerle temas halindeki topraklardan olan İspanya'da, doğmakta olan ulusal kimliğin kurucu unsurlarından *limpieza de sangre* ideolojisi galip geldi. Bask ülkesi, 19. yüzyılda milliyetçi kuramcılara (Sabino de Aranda) yol gösterecek bu kavramın savunuculuğunu yaptı: Bask halkının saflığı İspanyol *mateska*ların kırmalığına ve yozlaşmasına karşı çıkartılacaktı. Böylece İspanya'da din kaynaklı gerçek bir Yahudi düşmanlığına doğru kayma gözlendi. Bu düşmanlık Tanrı katili halk temasının, (henüz terim ortaya çıkmamış olsa da) ırksal Yahudi karşıtlığındaki merkezi yeriyle nitelenmekteydi. "Race" [ırk] sözcüğü muhtemelen Latince soy, şecere manasındaki ratio'dan (belki de *generatio*'nun değişmesiyle) gelir. Ortaçağın sonlarına doğru ortaya çıkmış gibidir (Commynes, 1447-1511) ve uygun bir eğitim olmaksızın işlevsiz kalan niteliklere olduğu kadar doğal yollarla aktarılan bazı istidatlara da gönder-

me yapar. Her halükârda bu kavram toplumsal farklılıkları doğallaştırır ve (örneğin hukukçu Charles Loyseau'nun *Livre des ordres et simples dignigités* (1610) isimli kitabında gerçekleştiği gibi) sınıf ayrımlarına da kolayca eklemlenebilir.

Gerçekten insan mıdırlar?

Avrupalıların Amerika kıtasına yayılması yerlilerin insanlığa ait olup olmadıkları sorusunu ortaya çıkardı. Karayip ve Brezilya'daki yerlilerin yamyamlıklarının ve Azteklerin bazı zalimane uygulamalarının keşfedilmesi insan doğasının ne olduğuyla ilgili bir düşünüme yol açtı: Bu tür barbarlıkları yapabilen varlıklar gerçekten insan olabilir miydi? 1537'de Sublimis Deus emirnamesiyle papa III. Paul bu soruya olumlu yanıt verdi; Vallodolid tartışması (1550) Bartholome de Las Casas'a, Aristocular karşısında bazı halkların doğaları gereği köle olduğunu iddia eden Paulusçu doktrini yeniden gündeme getirme fırsatı verdi. Sonrasında Fransa'da din adına yapılan mezalim *Histoire d'un voyage en terre de Brésil*'in yazarı Jean de Léry'i uzun zamandır Hıristiyan olan Avrupalılar ile insan yiyen Amerikalı yerliler arasında paralellik kurmaya yöneltti.

Fransa'da İspanyol korkusu ve İtalyancılık karşıtlığı modern dönemde yaygın olan hissiyatlardır: Araplar, siyahlar ve Yahudiler gibi çok çeşitli halklardan müteşekkil İspanyollara karşı saf Fransız ırkından olmaktan duyulan bir gurur söz konusuydu. Voltaire 1759'da bile İspanyollar hakkında şöyle yazıyordu: "Halklar bu şekilde karışmış olduğunda medenileşmeleri ve hatta kendi dillerini oluşturmaları bile çok uzun zaman alır" (*Histoire de l'Empire de Russie*).

İlk ırk kuramcısı Henri de Boulainvilliers olmuştur. Essai sur la noblesse (1732) isimli eserinde Boulainvilliers "germenci" denilen tezini ortaya atar. Galyalıların toprakların istila eden Germenler Galya-Romalıları köle haline getirmiş ve buradan da soylular ile esnaf gibi birbirinden ayrı iki sınıf doğmuştur. Fakat Boulainvilliers soyluluğun kökenini bu şekilde açıkladıktan sonra bu sınıfın artık bir geçerliliği kalmadığını,

Frank fatihlere uzanan eski ırkların kaybolduğunu ispata çalışır [Chauninaud-Nogaret *in* Delon, 197]. Ancak onun yapıtından üzerinde çok tartışılmış olan bir fikir, soyluların biyolojik üstünlüğü fikri alınılıp kullanılacaktır: Germenci tezi benimseyen Montesquieu Galyalıların en başından beri Franklarla birlik olduğunu düşünürken, "Romancı" tezin benimseyen Abbé du Bos barbar Franklara karşı Galya-Roma ittifakı yaşandığına inanmaktadır. Ve bilindiği üzere 1789'da Abbé Sieyès Boulainvilliers'nin tezini tam anlamıyla tersine çevirerek soyluların yabancılar, yani halkın düşmanları olduğunu ve dolayısıyla Frankonya ormanlarına atılmaları gerektiğini savunacaktır.

Kitabı Mukaddes üzerine bina edilmiş antropoloji modern çağ boyunca insan türünün eşsiz yaratılışı fikrini öğretti. Örneğin Buffon'a göre "kökensel olarak tek bir insan türü" vardı sadece ve halkların çeşitliliği iklimdeki, beslenmedeki ve adetlerdeki farklılıktan kaynaklanıyordu (*Histoire naturelle*). Fakat başkaları Afrikalı insanları orangutanlarla bir tutmaktan çekinmediler (Buffon'un yapmadığı bir şeydir bu). "Yabani" imgesi (doğru veya sapkın) medeni insan imgesi karşısında inşa edilir; Öteki çoğunlukla görececilik üzerinden toplumsal eleştiride bulunmak için kullanılan bir araçtır ki bu durum da alaycı yorumlara yol açar: "Montesquieu ne zaman tuhaf bir görüşü savunmak istese size Japonya'nın veya hakkında hiçbir şey bilmediği başka uzak ülkelerin geleneklerinden dem vurur" (S. Johnson). Ancak Avrupa'nın dünyanın geri kalanına üstün olduğu fikri Aydınlanmacıların içine sinmiştir (bkz.*Encyclopédie*'nin "Avrupa" maddesi). Farklı türden Avrupa sömürgeciliklerini eleştiren *Histoire des deux Indes*'in yazarı Abbé Raynal bile Yeni Dünya'nın aşağı konumundan emindir [Bessis, 2003]. Buffon da benzer şekilde Amerikalı insanların ve bitkilerin aşağı olduğuna inanır. Yüzyılın sonu geldiğinde Lyon Akademisi, Avrupalılar ve daha genel olarak beşeri medeniyet için Christophe Colomb'un keşfini bir şans mı yoksa talihsizlik mi addetmek gerektiğini sorduğunda çok sayıda menfi yanıt alacaktır.

Eşitliğin savunulduğu zamanlar

Aydınlama zulme uğrayan Yahudilerin davasını savunmak zorunda kalabilecekti. Montesquieu L'Esprit des Lois'nın meşhur bir bölümünde İspanyol engizisyoncular karşısında aydın bir Yahudi'yi tasvir eder. Fakat aydınlamaya hâkim olan genel ton Musevilik karşıtlığıdır: Filozoflar kana susamış bağnazlığı eleştirilerinde Yahudi ve Hıristiyanları aynı kefeye koyarlar; Voltaire'de Yahudi cinselliği ve Yahudi örfü tam bir saplantı derecesinde varmıştır. Bununla beraber tolerans da vardır: Metz Akademisi 1785'te düzenlediği yarışmada şu soruyu sorar: "Yahudileri daha mutlu ve Fransa'ya daha yararlı kılmanın yolları nelerdir?"; cevap olarak gönderilen denemelerden çıkartılan sonuç Yahudilerin "bize karşı adil olmaları için onlara adaletle davranmak gerekir; bu bütün insanlığın ve akıl sahibi herkesin temennisidir". XVI. Louis 1787'de Protestan sorununu hallettikten sonra, Yahudiler üzerine düşünme işini Malesherbes'e emanet eder.

Devrim ertesinde Yahudi fobisi, şikayet dilekçelerinde göz ardı edilemez bir yer tutar. Mirabeau veya Abbé Grégoire gibi reformcular Yahudilerin ulus içinde "rejenerasyon"unu savunurlar. Yahudilerin ulus içerisine "bir millet olarak değil bireyler olarak" dahil edilmesi Cumhuriyetçi karşı – toplulukçuluğuna model teşkil edecektir. "Yahudi kanı"yla ilgili yaygın biçimde (özellikle Napolyon tarafından) kullanılan metaforlar bilimsel düzlemde Essai sur l'inégalité des races humaines'in [İnsan ırklar arasındaki eşitsizlik üzerine deneme] (1855) yazarı Arthur de Gobineau tarafından meşrulaştırılacaktır. Yabancı düşmanlığını ve etnik merkezciliği reddeden bir diplomat, bir filosemit olan Gobineau (onun gözünde Yahudiler "beyaz ırk"ın ayrılmaz bir parçasıdır) Aydınlanmanın bilimsellik ruhuna sahip çıkarak bir tür ırksalcılık (racialisme) geliştirir: politik bir praksis olarak ırkçılığın tersine, açıklayıcı bir unsur olarak ırka vurgu yapan spekülatif bir tarih anlayışıdır bu. Gobineau ırkları hiyerarşik bir sıraya koyarken (en güzel, en güçlü ve zeki olan beyaz ırktır) estetik gerekçelerle ırkların

(kararında) melezlenişine cevaz verir. Ancak verdiği mesaj demokrasi karşıtıdır: eşitliği savunan demokrasi ırkların karışmasıyla genel bir adileşmenin yolunu açmaktadır.

En yatkın ırkların seçilmesi yoluyla "ırksal gelişim"in mümkün olduğuna inananların (ki siyasal faaliyete kapı aralayan da bu tutumdur) aksine Gobineau yozlaşmanın kaçınılmaz olduğunu kabul eder. 1883'te Darwin'in (1809-1882) kuzeni, hayvan yetiştiricisi Francis Galton öjenizm terimini icat eder (*eugenics*, Yunanca *eu* (iyi, sağlıklı) ve *genos*'tan (ırk) türer); Galton da ırksal çeşitlilik olgusunun hayranıdır ve bu çeşitliliğin toplumsal olarak korunmasından yanadır. İki Nobel ödülü sahibi Fransız, Alexis Carrel (1912) ve Charles Richet (1913) özellikle de 'zihinsel kusurlar'ın ortadan kaldırılması yoluyla insan ırkını iyileştirmeye yönelik kuramlar geliştirdiler. Bu biyolojik ırk görüşü geleneksel Yahudi karşıtlığını ortadan kaldırmayacaktı. Hannah Arendt (Batı'da) dini ve geleneksel Yahudi karşıtlığı ile laik antisemitizm arasındaki epistemolojik kopuş için 19. yüzyılın bir dönüm noktası olduğunu söyler. Bu değişim Ernest Renan'da hissedilir haldedir (*Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*, 1855). Renan'ın birikimi, onu Yahudileri "dilsel ırk" olarak görmeye götürür; ona göre önde gelen halklar içine çoktan karışmış olan bu dilsel ırk örneğinde, kültür ('medeniyet') kanın yerini almıştır [Kolektif, 1997].

Filolojinin gelişimi romantik Alman akımlarını (Wagner, Chamberlain) besleyecektir; bu akımlar "semitik" (İbrani ve Arap) branş karşısında "Hint-Avrupa"lılığın özerkliği üzerinden "Ari" nitelikleri kuramsallaştıracaklardır.[1] Antisemitizm adı, Yahudi karşıtı Alman Wilhelm Marr'ın 1879 tarihli bir makalesinde görülür ilkin. Marr eski bir komünisttir. Dönemin aşırı solu (ki henüz büyük ölçüde yurtsever duygular içindedir) açısından "Yahudi" aslında hain "burjuva"nın timsalidir (bu konuda fakat Dreyfus'un casusluğunun kendi hayatını

1 Sam Nuh'un oğullarından biridir. Kardeşi Yafet Hint-Avrupa dillerinin kaynağı kabul edilir (Hint-Avrupa ismi, bu "Yafetik" ayrımı getiren Alman bilgin Adolphe Lassen'e aittir).

kurtardığını fakat işçilerin hiçbir şekilde bağışlanmayı hak etmediklerinden yakınan sendikacıların ve sosyalistlerin ilk tepkileri incelenebilir); oysa devrimci aşırı sağ ve karşı devrimciler, masonlarla birlikte Yahudileri de tarihsel-doğal nizama karşı komploların bir timsali haline getireceklerdir. Çar polisinin düzmecesi olan ve Orta Doğu'da yaygınlaşan *Protocoles des Sages de Sion* (1901) bu iki geleneği bir araya getirir [Taguieff, 2004]. Protokoller bankerler ve Rabilerden müteşekkil bir kurulun, hem finansal hem de devrimci güçleri (Marx'ı da Rothschild'ı da aynı mücadele içinde) koordine ederek dünya Yahudi egemenliğini nasıl planladığını anlatır.

Dreyfus davasıyla[2] (1894-1899) birlikte Rus pogromları Theodor Herzl'in etkisiyle dünya Siyonist teşkilatını yaratmak için el birliği ettiler (1897). Milliyetçi hareketlerin dümen suyunda doğup gelişen bir siyasal proje olan Siyonizm antisemitizmin evrenselliğinden yola çıkarak, vatandaşlarına tek başına koruma sağlayabilecek egemen bir Yahudi devletinin zorunlu olduğuna karar verdiler; bu devletin merkezi (o dönem Osmanlı toprağı olan) Filistin olacaktı. Batılı Yahudiler halihazırdaki uluslar çerçevesinde Yahudilerin özgürleşmesini savunurken Siyonist proje laik bir milliyetçilik olarak ortaya çıktı. Bu projeyi benimseyenler sosyal-güdümcü bir sol ve onun "revizyonist" denilen fakat rakipleri tarafından "faşist" olarak nitelenen militerleşmiş liberal müttefikiydi.

Özellikle 1967'den sonra aşırı sol tarafından "kolonyal" bir devlet olarak görülen İsrail'in Batılı modelden hiç değilse şu farkı vardı: 1948'deki meşrulaştırıcı gerekçelerinde, yerli halklara medeniyet götürme gibi bir ideolojiden eser yoktu. Oysa bu tür bir medeniyetleştirme ideolojisi özellikle de Fransa'da yaygın ve baskındı nitekim Fransa'da 3. Cumhuriyet'in siyasal klikleri "ırk" terimini yaygın bir şekilde ve Taine'in kast ettiği anlamda, yani "kan bağıyla ve maneviyat yönünden birbiri-

2 Her ne kadar vaka bazı Avrupalı Yahudileri kesinlikle endişeye sevk etmişse de antisemitizmi davanın merkezine yerleştirmemek gerekir. Nitekim Cumhuriyetçiler ile muhalifleri arasındaki zıtlaşma o dönemde asli önemi haizdi ve onu savaş ve barış, ordu gibi –büyük– sorunlar takip ediyordu.

ne bağlı insan topluluğu" manasında kullanıyordu. Jules Ferry (1882) örneğinde olduğu gibi bu bakış açısı onlara, gevşek bir evrimci doktrin geliştirme imkânı tanıdı; böylece hem ırkların biyolojik özlerini sabitlemek zorunda kalmayacak hem de belirsiz bir gelecekte siyasal eşitlikle bir şekilde ilişki kurma imkânını elde tutabileceklerdi. Ne de olsa siyasal eşitliğin koşulu da 'yerliler'in geleneksel hukukunun terk edilmesiyle oluşabilecek medeni bir eşitlikti ve Cezayirlileri kendi kaderlerini tayin haklarını teslim etme konusunda Fransa'nın 1830'dan beri ayak direyişi de bunun bir örneğiydi. Siyahlar, 'Araplar'dan da aşağı fakat eğitilebilir görülüyordu: kölelik karşıtı Victor Schoelcher "eşit eğitim sağlandığında tüm insan ırkları eşittir" diyordu.

Sömürgeleşme öteki algısını büyük ölçüde şekillendirdi, okyanus ötesinden birliklerin Avrupa içindeki kavgaya müdahil oluşu bu açıdan muhtelif etkilerde bulundu (Fransızların minnettarlığı,[3] Almanların nefreti gibi). Almanların Güney Doğu Afrikalı Hererolara gösterdikleri tavır (Vernichtungsbefehl, Bon Trotha'nın 1904'te verdiği 'imha emri) 1919'da Versailles'da diğer kolonyal güçler tarafından açıkça kınandı. Başta melez Germeno-Afrikalılarla ilgili "aşağı ırk" kavramını kuramsallaştıran (Auschwitz'in "ölüm meleği") Dr Mengele olmak üzere kimi Nazi doktorların Afrika'da ilk örnekleri görülmüştü. 1933'de Berlin Akademisi'ne eğitim müdürü olarak atanan Mengele "aşağı insanlar" üzerine çalışmalarını sürdürdü; bu "aşağı insanlar", "bizimkinden farklı bir türe" ait oldukların hükmedilen Bolşevik Yahudiler'den ayrı tutuluyordu.

Irkçılık Nazilerin iktidara gelmelerinde belirleyici bir unsur olmamıştır. Ancak 1933'ten sonra, rejimin radikalleşmesi ve kökleşmesi süreci içinde, özellikle de toplumsal hijyen taraftarı kültürlü elitler arasında önemli bir faktör haline gelmiştir. Savaş 'Yahudi sorunu'yla ilgili algının hem yöneticiler düzeyinde (sürgünden etnik temizliğe) hem de (kendi var kalımıyla

3 1918 sonrası ırkçı kuramlar büyük ölçüde "*Boche*" [Almanlar için kullanılan küçümser bir ifadedir – ç.n] düşüncesine içine çekildi ve Fransa kamuoyu, bilhassa da üniversite çevresi tarafından bu kuramlara hiç itibar edilmedi.

meşgul olan) nüfus için değişmesinde rol oynamıştır. Holokost sırasında Müttefikler'in etkin olmayışı bugün bile süren tartışmaların konusudur: kuşkusuz Müttefiklerin tutumu (Auschwitz bombalanabilir miydi, böyle bir şey gerekli miydi?) bir ölçüde de olsa Nazilerin "Yahudi savaşı" propagandasına mahal vermeme çabasıyla güdülenmekteydi. Fakat öncelik askeri zafere verilmiş olsa da Nihai Çözüm'ün kınanması o dönem için bir yüzyıl sonrasındaki kadar sistematik olmaktan uzaktı.

Reich'ın hedeflerinden olan bir diğer etni, Çingeneler Naziler arasında tartışma konusuydu. Çingenelerin doğrudan ilk Hint-Avrupalıların soyundan geldiğini düşünenler (polisin ve belediyelerin desteğiyle) bu insanların sefih bir yozlaşmanın kurbanı olduğu tezini kabul ettirdiler. Yahudilerin aksine *Volk*'un [halkın] bir parçası olan *Zigeuner*'lar [Çingeneler], asosyal "aşağıdakiler"in kontrolsüz birlikteliklerinin sonucu olan karma ırkların tipik örneğiydiler.

Vichy rejiminin Ekim 1940'ta geçirdi kanunlar 'Yahudi ırkı'na açık göndermelerde bulunur ancak devlete yapılmış 'olağandışı hizmetler'den ötürü muafiyetler de öngörür. Bu çelişki Fransız hukukunda 'ırk'ın herhangi bir tanımının var olmayışıyla daha da artar. Haziran 1941'de dedelerin 'dini'ne gönderme yapılır fakat bu ateist olanlar için olduğu kadar din değiştirenler ve diğer karma birlikteliklerin meyvesi olan şahıslar için de işlevsizdir. Yine de geniş bir tecimsel yağmanın kökeninde yer alan "arîleştirme" terimine resmi metinlerde rastlanmaktadır.

Pratikler

Dışlamalar

Antikçağda kölelik, maruz kalanları (hayvanlaştırmaktan ziyade) şeyleştirme eğilimindedir, fakat özgürleşme onları ortak insanlık hüviyetiyle buluşturur. Tecrit etme, hoşgörü ve kayıtsızlık gibi alternatif tutumlar çerçevesinde dışlama pratiklerinin gelişmesine Ortaçağ'da rastlanır. Genel olarak bakıldığın-

da, 13. yüzyılın ayrımcı uygulamalarına kadar Yahudiler dini pratiklerin haricinde Hıristiyanlardan ayrı tutulmamaktadırlar. Karolenj hanedanlığına kadar Roma hukukunun getirdiği haklardan faydalanarak toplumun geri kalanına entegre olmuş bir azınlık, "Yahudi dininden özgür insanlar" olan Yahudiler başlangıçta özellikle de Kilise tarafından sağlanan korumadan faydalanıyorlardı (mülkiyet ve şahıs haklarının ayrılmazlığı, dini gerekçelerle ölüm cezası gerektiren davalarda mahkûmiyet, zorla din değiştirmeden muafiyet gibi). Dünyaya açılan Hıristiyanlığın kimliğini oluşturma sürecinin bedelini de ödediler: İbrani cemaatlerin ilk defa yok edilmesi olayı ilk haçlı seferlerinde görev yapmış tali grupların işiydi, oysa sivil ve dini otoriteler Yahudileri halen koruma altında bulunduruyordu. 13. yüzyılda kraliyet güçleri meşruiyetlerini ve popüler desteklerini önce İngiltere'de (1290) ve Fransa'da (1306) ve en sonra İspanya'da (1492) aşırı vergilendirme, tecrit[4] ve sürgün uygulamalarıyla yerleştirdiler. İtalya ve Almanya'da papalık otoritesine bağlı kimi devletlerdeki cemaatler yine de varlıklarını sürdürdüler.

Geniş halk esiminin baskısıyla yasa yapım sürecinin sistematik biçimde ayrımcı olduğu yer İspanya'dır. 1449'dan itibaren (Toledo'da), *limpieza de sangre* (kanın saflığı, halisliği) üzerine çıkartılan yasalar *conversos*'u (gerçek veya farazi mürtedleri) kamu görev ve sorumluluklarından dışlamayı amaçlamaktaydı. Roma engizisyonu (1232) kökenden Yahudi olanlarla ilgilenmiyordu ve 'yeniden Yahudileştirilmiş'lerle ilgili davaların sayısı asgariydi. Ancak kraliyet engizisyonunun yürürlüğe konmasıyladır ki (1489) Yahudiler ve *marranos* için odun yığınları tutuşturulmuştur – marrano İspanyolcada "domuz" anlamına gelmektedir ve "marran"lar vaftiz edilmekle birlikte gizliden gizleye hâlâ Yahudiliğe sadık olanlara denmekteydi.

Fransa'daki Yahudiler Devrim'e kadar cemaatler şeklinde örgütlenmişti ve kraliyetteki diğer zümreler (tarikatlar, şehir-

4 Yahudilerin çark simgesi taşımaları (1296'da Saint Louis tarafından zorunlu tutulmuştur) o dönemde zimmîlerin (Dar-ül İslam'da yaşayıp Müslüman olmayan kişiler) giysilerinde taşıdıkları ayırt edici simgelerin zorunlu tutulmasıyla kıyaslanabilir.

ler, loncalar) gibi, kendilerine has bir statüye sahiptiler. Fransız devrimi tereddütlü de olsa (zira medeni eşitlik ilkesi 1789 Aralık Kurucu Meclisi tarafından hâlâ reddediliyordu) 1791'de Yahudilere bazı özel vergiler getirmekle birlikte (1793'te Strasbourg cemaatine dayatılan istikraz) tam vatandaşlık verdi. Yahudi soyluların Medeni Kanun ile dini buyrukların uyuştuğu yönündeki beyanlarına karşın 1. Napolyon 1806'da medeni eşitlik ilkesine geri döndü. Yahudileri ortak hukuk dışına yerleştiren metinlerin kaldırılması (1818) Restorasyon yönetimine, uygulamaların yasamayla uyumlu hale getirilmesi ise [özellikle şahit olacak Yahudilerin mahkemeye en yakın sinagogda yemin etmeleri zorunluluğunun kaldırılması] (1841) Temmuz Monarşisi'ne kısmet olacaktı.

"Gönülsüz kölelik" her zaman ırksal farklılığa bağlı olmamıştır (Rusya, Afrika, İslam dünyası). Halkın çoğu için (ve maalesef pek çok eğitimci için de) "kölelik" mefhumu sadece Avrupalı veya Amerikalı beyazların siyah Afrikalıları zorla yurtlarının koparmalarıyla özdeşleşmiştir, ama Afrika ve Ortadoğu'daki sayıları daha kabarık olan zenci kurbanlar akla gelmez.[5] Fransa köleliği kesin olarak reddettiğinde (1848) Birleşik Devletler'de dört milyondan fazla siyah köle vardı; özgür veya azat edilmiş siyahların ise oy hakkı yoktu. Amerika demokrasisinin kurucuları bu sistemi "esef verici ama kaçınılmaz" saymışlardı. Ve Kongre'deki temsilcilerin sayısının belirlenmesiyle ilgili yapılan hesaplarda beş siyaha üç beyaz denk sayılır. Bağımsızlık savaşının sonunda anayasayla (1865) ilgili verilen 13. değişiklik önerisi köleliği ilga ederken daha sonraki değişiklik önerilerinin konusu olacak (1868 ve 1870) siyasal eşitliğin tesisi dışarıda bırakılır.

1909'da kurulan NAACP'nin (National Association for the Advancement of Coloured People) çabalarına karşın ayrımcılık sıradan bir olgu olarak sürer gider. Birleşik Devletlerin Avru-

5 Afrika kıtası dahilindeki "siyah köle ticareti" veya Arap dünyasına yönelik köle ticaretini ele alanlara kıyasla Atlantik ticaretini konu alan çok daha fazla akademik çalışma vardır. Suçluluk ve enti-merkezciliğin tuhaf karışımı "beyaz adamın hıçkırıkları"nı bir yana bıraksak bile kaynak ve araştırmacıların esas merkezi çoğunlukla Avrupa ve Amerika'dır.

pa'daki ilişkilere müdahil olmasının ordudaki ayrımcılık üzerinde etkileri olmuştur. Ancak 1917'de Fransız subayların baskısı Pershing'i siyahlardan oluşan birlikleri kullanmaya zorlar. Ancak ordudaki bu karmalık Amerikan propagandasının Hitlerin ırkçılığını ifşa ve telin ettiği İkinci Dünya Savaşı sırasında bile sınırlı kalmıştır.

Yiddishland'*in sonu*

Nasyonal-sosyalist programda büyük ölçüde (özellikle sonradan bakıldığında) öngörülebilir halde olan Avrupa'nın ırksal homojenleştirilmesi, somut görünümleriyle ancak özel bir tarihsel sürecin neticesi olmuştur. 1941 kışında Reich ile Washington-Londra-Moskova hattını karşı karşıya getiren çekişme Hitler tarafından "Dünya Yahudi milleti" tarafından ilan edilen bir imha savaşı olarak yorumlanmıştır. Biyolojik yeniden modelleme, kalıtsal hastalıklardan mustarip 300.000 kişinin kısırlaştırılması ve sonra da 70.000 akıl hastasının katledilmesi uygulamalarıyla öncelikle bizatihi "Alman ırkı" üzerinde uygulanmıştır. Yahudi imhası, gettolaşmayı (Polonya) ve Madagaskar'a sürgün projesini takip etmiştir. Bu imhayı düşünmek için tarihçinin niyeti (program), edimi mümkün kılan rejimin yapısını (topluma nasıl bir rol düşmüştür?) ve Hitleri SSCB-ABD cephesinde Siyon Protokolleri'nin ifşa ettiği komployu görmesini sağlayan Doğu'daki savaş koşullarını hesaba katmasını gerektirir. Bir anlamda, beş milyon (Yahudi) kurban pahasına Hitler amacına ulaşmıştır zira Avrupa Yiddishland'i ölmüştür (bugün Fransa'daki Yahudilerin çoğu Sefaraddır ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Müslüman ülkelerden göç etmişlerdir): Yahudiliğin merkezi artık ABD ve İsrail'dir.

Çingenelere karşı verilen karar daha geç tarihli ve daha kaotik olmuştur (Büyük Reich'taki Çingenelerin Auschwitz'e sürülmesi Aralık 1942'de olmuştur). Kırsalda ordu tarafından veya gaz verilerek katledilen kurbanların sayısı meçhuldür (yarım milyon Avrupalı Çingene ?). Alman Çingeneler daha sistematik biçimde yok edilmiş, Fransa'dakiler ise (Almanların em-

riyle) tutsak edildikleri ve 1946'ya kadar da kurtulamayacakları kamplarda sefalet içinde yaşamışlardır.

Yahudi kurbanlarla ilgili olarak, Fransa'daki kayıplar (Fransa ve diğer milletlerden 330.000 Yahudi'den 76.000 sürgüne yollanmış 2.500'ü sağ kalmıştır) Polonya (Yahudilerin % 90'ı) ve Belçika'dakilerden (% 55'i) düşüktür. Fakat aradaki bu bariz farkın Fransız devletinin çabalarına bağlamak abartılı olur. Şüphesiz Vichy projesi imhadan değil ayrımcılıktan yanaydı: ırksal (ve dini) nefreti kışkırtmayı yasaklayan (Nisan 1939 tarihli) Marchandeau kararnamesi 1940 Ağustosundan itibaren yürürlükten kaldırılır. Ekim 1940'ta Fransız Yahudiler ikinci bölgenin vatandaşları haline gelirler (ekonomik açıdan zayıf düşen bir kısmı yasal sınırların dışında –kayıt dışı çalışma– yaşamaya mecbur bırakılır ve dolayısıyla da ispiyoncular için kolay lokma olurlar). Yabancı Yahudiler serbest bölge içine (İspanyol Cumhuriyetçiler ve kaçakçılarla birlikte) hapsedilir ve 1942'de Almanlara teslim edilirler. Polis ve jandarma da aramalar ve kontroller sırasında işgalci kuvvetlere takviye güç işlevi görürler, ancak 1942 Kasımında Fransız Yahudileri Doğu bölgesinde daha emniyette hissetmektedirler (1941 Aralık ayında Alman baskınları Fransız Yahudilerinin ikamet ettikleri bölgelere dayanmıştır) zira burada (Almanların kendi bölgelerinde zorunlu tutukları) sarı yıldız uygulaması yürürlükte değildir. Sonrasında İtalyan bölgesinde daha az teşhir olmuş bir vaziyette kalırlar. Eski Güney bölgesinde, başka yerlerde de olduğu gibi, vatandaşlarının ve insani kardeşlik hissi taşıyanların işbirliğine bel bağlamak zorunda kalırlar. Özetle Vichy "kendi" (Fransız) Yahudilerine sistematik bir siyasal himaye sağlamadı, ancak karşıt bir siyasal irade mevcut olsa eylemleri çok daha büyük hasara yol açabilirdi.

Çağdaş zamanların tarihi ve siyasi tercihler

Muzaffer ırkçılık karşıtlığı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ırkçılık bilimsel olarak gözden düştü, ırkçılık karşıtlığı hâkim düşünce haline geldi. Fran-

sa'da ırkçılık karşıtı teşkilatlar (LICRA, MRAP[6]) soğuk savaş, Doğu ülkelerindeki antisemitizm ve Sovyetlerin Arap İsrail'e düşman Arap devletleri lehine dönmesi gibi olgularla bölündü. 1980'li yılların ırkçılık karşıtlığı ('dostuma dokunma'), Fransız nüfusunun 'etnik, Avrupalı ve dini homojenliği'ne dayanan bir ulusal kimlik anlayışı geliştiren ulusal cephenin [Le Pen, 1993] yükselişine denk geldi. Seksenlerin ırkçılık karşıtlığı toplumsal devrimin yasını tutan solcu liderler ile 'Mitterand jenerasyonu'nun hayal kırıklıklarıyla yüz yüze kalan ergenlerin buluşmasının bir sonucuydu. Ekim 1984'ten itibaren ırkçılık sinyalleri tarafından harekete geçen kitlelerin düzenlediği gösterilerin kaynağında da yine bu hareket vardır.

Bu dönemde uygulanan ırkçılık karşıtlığı, klasik cumhuriyetçi entegrasyon yanlısı yöntemin aksine farklılık hakkı mefhumuna dayanır. Bu yöntem Ekim 1985'te hep birlikte yayınladıkları bir manifestoyla "çoğulcu" ve "çok etnili" bir Fransa'da yaşamaya çağırılan farklı topluluklarının asimilasyonunu kınayan Kilise'nin, sosyalist partinin ve insan hakları birliğinin kullandığı yöntemle kesişir. Böylece bu yöntem Milli Cephe'nin takip ettiği yola koşut biçimde "ulusal mit"in yapı bozumuna meyleder [Citron, 1991]. Milli Cephe açısından gerçek Fransa değişmez özelliklerine bağlı kalarak 1980'lerdeki ırkçılık karşıtlığını, yoğunluğunu azaltma ve/veya kendini aşma niyeti ölçüsünde tolere etmiştir. FKP'nin düşüşe geçmesiyle birlikte "evraksız yabancılar" sistem kurbanları arasında birinci sırada bulunan işçi sınıfının yerini alır.

O dönemde Harlem Désir'in başını çektiği hareketin düşüşe geçişi Körfez savaşı (1991) esnasında hissedilir hale gelmişti; örgüt *feujs* ile *beurs* arasındaki şiddetli çekişmelere sahne oluyordu. Antisemitizmle ilişkili meselelerin yön değiştirmesi 1990'lı yıllarda tedricen gerçekleşti ve ikinci intifada (2000) ve

6 1927'de doğan Uluslararası Antisemitizm Karşıtları Birliği (LICRA) 1970'te faaliyet sahasını genişleterek ırkçılık ve antisemitizm karşıtları birliği haline geldi. Buna koşut bir hamleyle Irkçılık ve Antisemitizm Karşıtı, Barış Hareketi (MRAP, soğuk savaşın sonunda FKP tarafından kurulmuştur) Atlı Gün Savaşları'nın (1967) ertesinde isim değişikliği yaparak "Irkçılık karşıtı ve halklar arası dostluk birliği" adını aldı.

özellikle de 11 Eylül 2001'in patlak vermesinden önce medyada ilk sıraya yerleşmedi. 1990'da "Carpentras davası" (Yahudi mezarlarının tahrifi davası) Milli Cephe karşısında bir savunma hattının kurulmasına yol açtıysa da kutsal mekanlara ve kişilere yönelik antisemit saldırılar, büyük çoğunlukla Mağrip kökenli veya Müslüman kökenlilere atfedildikleri için daha büyük bir rahatsızlığa sebep olmuşlardır.

Toplumsal ilişkilerin etnileştirilmesine doğru mu gidiliyor?

Amerikan-İsrailli bir kampanya tarafından (normalden biraz daha gürültülü şekilde) desteklenip Avrupa'da antisemitizmin dönüşünü kınayan Yahudi teşkilatları, İsrail hükümetinin politikalarının eleştirilmesi ve (İslamcılar ve bir kısım aşırı solcu tarafından ırkçılıkla bir tutulan) 'siyonizm'in meşruiyetini yitirmesi gibi olgular ile İsrail devletinin var olma hakkının sorgulanması ve yalın ve çıplak bir antisemitizm arasında kayma yaşanmasından duydukları rahatsızlıkları ifade ettiler.

Irkçılık kokan bir başka tutum olarak 'islamofobi'yi kınayan başka sesler de yükseldi (bu sesler arasında medyada en geniş yer bulanı Tarık Ramazan'dı). Bu kampanyanın hedefinde esasen Oriana Fallaci, Michel Houellebcq ve Maruce G. Dantec gibi yazarlar ve köşe yazarları bulunuyordu. Bu algı Fransız Müslümanların çoğunluğunun etnik kökeniyle ilgiliydi ve İslam'ın politik ve sosyal boyutuyla ilgili çekinceleri "medeniyetler savaşı" mantığına indirgeme eğilimi gösteriyordu. Böylece islamofobikleri Bush yönetiminin somut müttefikleri, anti-islamofobikleri ise küreselleşme karşıtı hareketin yoldaşları haline getirdi.

Hepsi de ırkçılık karşıtı olduğunu iddia eden tarafların konumlarını belirleyişinde merkezi bir önem arz eden İsrail-Filistin çatışması sadece söz konusu bölgelerin stratejik önemine bağlı değildir (2003 sonunda Avrupa Birliği'nde yapılan bir ankette İsrail devletinin dünya barışı için bir numaralı tehdit olarak algılandığı çıktı). Fransa Avrupa'daki en kalabalık Yahudi

ve Müslüman topluluğunu barındırmaktadır. Elbette meseleye taraf olan failler bir topluluğa aidiyetlerine indirgenemezler, fakat bir kısım Yahudi "pro-filistinli" iken (FKÖ'nün de yapmaya yanaşmadığı gibi) İsrail devletinin var olma hakkını açıktan savunan Müslümanların sayısı azdır. Filistin milliyetçiliği gibi Hamas'ın (Müslüman Kardeşler'in) İslamcılığı da "Denizden Ürdün'e kadar Filistin İslam toprağıdır" sloganı altında mevzi kazandı.

İsrail-Filist meselesinin önemi işlenen katliamların çapına da bağlı değildir. Provakatif (Filistinli) şair Mahmud Darwich İbraniler tarafından işgal edilip, avlanıp, öldürülmeseler dünyanın Filistinlilerle asla ilgilenmeyeceğini savunur [Darwich, 1997]. Etnik aidiyet sebebiyle işlenen (ve meselede kendisini ilgilendiren bir şey bulamayan Avrupa kamuoyunun kayıtsız bakışlarıyla karşılaşan) toplu katliamlara bakacaksak yüzümüzü Mağrip ve Ortadoğu'ya (kurbanlarının Müslümanlar oldukları Cezayir FLN'i ve Saddam Hüseyin Irak'ının FIS'i İsrail baskısının yol açtığı kayıplara açık ara fark atar) ve Siyah Afrika'ya çevirmemiz daha uygun olur. Büyük Göller bölgesinin katliamları (önce Burundi sonra Rwanda'dakiler 1993-1994) mevcut güçleri tanımlamak için "etni" kategorisinin kullanılmasının uygun olup olmadığı konusunda bir avuç uzmanın tartışmasına yol açmıştır. Irksal ve kültürel niteliklerle ('Hutular', "Tutsiler" gibi) kolayca tanımlanan toplumsal güçler ve siyasal partiler arasında yaşanan ve ulus öncesi bir barbarlıkla karşılaştıklarını söylemek için sömürgeciler tarafından uydurulmuş çatışmalarla mı karşı karşıyayız? Kuşkusuz etniler, tıpkı her toplumsal olgu gibi hazır verilmiş değil kurulmuştur. Fakat fanteziler bile gerçek failler tarafından kullanıldıklarında tarihin konusu haline geliriler.

Toplumsal ilişkilerin etnileştirilmesi meselesi daha az kanlı sonuçlar yaratmış olsa da Fransa için de bir sorundur [Tribalat, 1996]. "Göç getirisi" nüfusların yaftalanışında Eski Fransa Ancien Régime'ine özgü bir toplumsal ırkçılığın veya "tehlikeli sınıflar" mitinin yeniden doğuşunun alametlerini mi görmek gerek? "Yabancı kökenli" gençlerde normalin iki kat üzerinde iş-

sizlik oranına rastlandığı düşünülürse meselenin ciddi olduğu anlaşılır. Bazı sosyologlar Mağriplilerin ekonomik bakımdan marjinalize oluşunu, göçmenlerin Fransız işçi hareketine dahil olmalarına el veren geleneksel endüstriyel üretim biçiminin kaybolmasının bir neticesi olarak görüyorlar [Noiriel, 2001].

Yabancı kökenli kişilerin toplumsal terfilerinde başarısız olmasıyla ilgili açıklamalardan bir tanesi de bu olayı (kültürel aidiyetine bakılmadan herkese layık olduğu kadarının verilmesini savunan) 'Cumhuriyetçi model'in Amerikan *affirmative action*'ından esinlenen yeni politikalar adına terk edilmesine bağlar. 1960'lı yılların sonunda ABD'de piyasaya sürülen bu politika, akademilerde, bazı mesleklerde ve kamuda yeterince temsil edilmeyen etnik-ırksal ve cinsiyet kategorilerini kollar. Bu politikalar Amerikan hukukunda ırk mefhumunun ve kendini onaltı ırksal guruba ait olarak tanımlayan insanların tanınmasını mümkün kıldı (Beyaz, Afriko-amerikan, Yerli Amerikan – "yerliler", Eskimolar vs.). "Diğer" başlığı altındaki grupların (kendini hiçbir kategori altına yerleştiremeyenlerin) sayısı bir milyondan (1970) bugün on milyona yükselmiştir. Fransa'da "pozitif ayrımcılık" nevinden bütün politikalar (başta istatistikler olmak üzere) iktidarın yasal biçimde nüfusu etnik kökenlerine göre tanımlamasını gerektirmektedir.

19

Kadınların Tarihi, Cinsiyetlerin Tarihi

> "Sıradan bir Elizabeth dönemi kadınının yaşamı bir yerlerle dağınık olarak bulunuyor olmalı, biri bunları bir araya getirip bir kitap oluşturabilir. O ünlü fakültelerin kız öğrencilerine tarihi yeniden yazmalarını önermek –diye düşündüm bakışlarımı raflarda gezdirip orada olmayan kitapları arayarak– hayal edebileceğimden daha cüretkâr olmayı gerektirir; gerçi böyle bir şeyin biraz garip, gerçekdışı ve tek taraflı olacağını kabul etmiyor da değilim; ama neden tarihe bir ek yazmasınlar ve buna, doğal olarak, kadınların yakışıksız kaçmadan boy gösterebilecekleri göze batmayan bir ad vermesinler? Ben burada durmuş, kadınların Elizabeth döneminde neden şiir yazmadıklarını soruyorum ve nasıl eğitildiklerinden, kendilerine ait oturma odaları olup olmadığından, yirmi bir yaşına basmamış kaç kadının çocuk sahibi olduğundan kısacası, sabah sekizden akşam sekize neler yaptıklarından emin değildim."
>
> – Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, İletişim Yayınları, (2002).

"Kadınların tarihi" tabiri cinsiyet üzerinden tarihsel fenomenleri analiz eden tarihyazım pratiklerini ifade eder. Anglosaksonların *women's history* veya *gender history* dedikleri şeye karşılık gelir. Bu ikinci tabirde *gender* (cinsiyet) kavramı *a priori* cinsiyet-

sizdir [Branche ve Voldman, 2002], fakat 1960'lı yıllardan beri 'azınlıklar'a gösterilen dikkat çerçevesinde kullanılmıştır önce. Sözcük olarak "cinsiyet" sözcüğünün tercih edilmesi sağduyunun (ve yanı sıra, binlerce yıllık antropolojik sabitlerin) esasen biyolojik olarak göreceği bir analiz kategorisinin ilişkisel ve kurgulanmış karakterini vurgulamaya çalışır. Eğer disiplin planında kalacak olursak, kadınların tarihsel fail (nesne?) statüsüne tam anlamıyla ulaşmaları 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiğini söylemek gerekir, ancak bu durumda daha önce yapılmış kimi çalışmaları (örneğin Jules Michelet'nin La Femme'ını (1859) veya tarihçi ve devlet adamı François Guizot'nun kızı olan Henriette Guizot de Witt'in Les Femmes dans l'histoire'ını (1889)) dışarıda bırakmak yanlış hatta haksız olacaktır. Ancak yazarların ünlü isimler oluşu (ki bazılarının ünü babasoyundan geliyor) yapıtların yankı uyandırmamış oluşunu gözlerden gizlememelidir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde oy hakkından mahrumiyet karşısında kadınların seçme ve seçilme haklarını savunan kadınların yetersiz sayıda oluşu pek yankı getirmeyen orijinal bazı görüşlerin kaynağında yatar (1921'den itibaren Léon Abensour *Histoire générale du féminisme, des origines à nos jours*'u yayımlamıştır). Bu elbette söz konusu sessizliği açıklamıyor, fakat kadınların yüksek öğrenim kadrolarındaki azlığı da bu duruma katkıda bulunmuştur;[1] nitekim acımasız bir rekabet koşulunu yaşayadıkları için kurumlara intibak etmenin yollarını aramak durumunda kalmışlardır.

Kadınların tarihinin tarihi

Özerkliğin ele geçirilmesi

Kadın araştırmaları özgül bir araştırma kolu olarak Fransa'da 1970'li yıllarda, Pierre Grimal'in *Histoire mondiale de la*

1 *Annales* dergisinde 1929'dan 1944'e kadar yayımlanan makalelerin yazarları arasında iki kadın sayabiliyoruz. Onlar da kocalarının asistanlığını yapan Bayan Febvre ve Bayan Bloch'tur. Agregasyon sahibi olan Bayan Febvre çocuklarını büyütmek için tezine ara vermiştir. 1965'te tarih bölümlerindeki yüz yirmi öğretim görevlisinden sadece üçü kadındır.

femme'ıyla [1974] birlikte meşruiyet kazanır. Önde gelen Roma tarihi uzmanlarından olan Grimal siyasal-toplumsal bağlam (ilk *women's studies* programı 1967'de Kaliforniya, San Diego'da açılır) ile uyum içinde biri girişime ön ayak olur. Yetmişli yılların feminizminin (MLF[2] 1970'te ortaya çıkar ve karma olmayan ilk genel meclis Vincennes Üniversitesi'nde toplanır) getirisi olan kadın tarihi ikili bir mantığa riayet eder: militan bir boyut (Bridenthal ve Koonz'ın ifadesiyle [1977] kadınları "iki insandan biri kadındır" sloganıyla "görünür kılmak" gerekir) ve siyasal bir boyut (1970'li yıllarda gelişen kadınların tarihi, sömgürgecilikten kurtulma hareketi ve 1968 Mayıs'ını takiben azınlıklara, marjinallere ve sessiz gruplara yönelik bir düşünme faaliyeti çerçevesine oturur. "Zayıf cins" tabiriyle seslerinin duyurulması gereken madun bir azınlık olduğu söylenir. Gerçekten de sayıca çoğunluk olmalarına karşın kadınlar toplumsal ve siyasal bir azınlığı teşkil ederler. Kadınlar üzerine ilk araştrmalar da çoğu zaman, kurban durumuna düşmüş veya marjinal kadınları konu alır: Örneğin fahişeler, suçlular veya büyücüler incelenmiştir [Muchembled, 1979].

Kadınların tarihi önce, toplumsal tarih disiplinine bağlandı. Bu akım o dönem kuvvetli biçimde işçi hareketi araştırmalarıyla özdeşleşmiş durumdadır; emek sorunu Michelle Perrot ve Marie-Hélène Zylberberg-Hocquart'ın çalışmalarında merkezi konumdadır. Bu minvalde, Sylvie Schweitzer'in çalışmaları dolayısıyla 'Ul' gibi kategoriler (yani "uzmanlaşmış" denilen, fakat aslında pek az çıraklık gerektiren görevlerde istihdam edilen işçiler) kadınların sayıca önemli yüzdelere ulaşması sebebiyle artık büyük oranda cinsiyetli statüler olarak görülür. Aynı şekilde kadınların kriz zamanında (1935'te olduğu gibi) dışarıda bırakılabilir (göçmenler gibi) unsurlar olarak görülmesi söz konusudur. Fakat kadınların rolleri emniyet sübabı rolüne indirgenmiş değildir, nitekim (Catherine Omnès'in çalışmalarının gösterdiği üzere) kadınların tümüyle berteraf edilmesini olanaksız kılan bir cinsiyetli iş bölümü mevcuttur [Omnès, 1997].

2 MLF: Mouvement de libération des femmes: Kadınlar için özgürlük hareketi – ç.n.

Kadın tarihi aynı zamanda eski bir akımın, Philippe Ariès tarafından başlatılan aile ve demografi tarihi akımının da devamcısıdır. Toplumların temel çekirdeği olan aileyle ilgili çalışmalar evlilik stratejileri, ebeveynlik biçimleri, doğurganlığın kontrolü konularında, dolayısıyla da cinsiyetler arası ilişkiler ve kadınlar konusunda bir düşünüm başlattı [Burguière, Klapisch-Zuber ve Segalen'in klasikleşmiş sentezine bakılabilir, 1988]. Alain Corbin 1978'de Les Filles de noces'u yayımladığı sıra, ilgiler net biçimde beden temasına kaymıştı. Annelik cinsellikten çok daha fazla sayıda çalışmaya konu oldu, Anne-Marie Sohn'un çalışması istisnalardan bir tanesidir [1966a, 1996b]. Buradaki zıtlık, daha pek çok alanda olduğu gibi, Anglosakson ülkeleriyle kıyaslandığında oldukça belirgindir: nitekim "cinsellik" (1800) ve "sexoloji" (1860) gibi kelimeler Büyük Britanya'da tescil edilen ilk örneklerinden altmış yıl sonra Fransa'da görülmeye başlamıştır [Chaperon, 2000].

İlgiler aynı şekilde kızların eğitimine de çevrilir: bu da kuşkusuz, siyasal tartışmalarda eğitim sorunlarının kazandığı öneme ve tarih ile sosyoloji arasındaki ayrımda çoktan kendini hissettirmeye başlayan silikleşmeyle açıklanabilir. Fakat aynı zamanda Simone de Beauvoir'ın "Kadın doğulmaz, kadın olunur" biçimindeki şaşırtıcı formülünün popülerleşmesiyle de ilgilidir. Yeni kuşak toplumsal bakımdan kodlanmış bir kadınlığın normlarını dayatan koşullamalara karşı baş kaldırmaktadır artık; Elena Gianini-Bellotti'nin Édition des Femmes'dan 1974'te çıkan *Du côté des petites filles* adlı eserinin kazandığı başarı da buna delalet etmektedir. Françoise Mayeur'ün *Enseignement secondaire des jeunes filles sous la IIIe République* (1976) [3. Cumhuriyet zamanında genç kızların gördüğü orta öğrenim] konusunda yazdığı doktora tezini savunmasıyla birlikte eğitim politikaları alanında yürütülen araştırmalar da Fransa üniversitelerinde kabul görmeye başlar.

Cinsiyetler arası iktidar ilişkileri meselesi, bilhassa da metinler, ikonografi ve filmler bağlamında ele alınan karşılıklı temsiliyet meselesiyle doğrudan ilgili düşünülmeye başladıktan sonra sosyo-kültürel tarihe yönelim [Dauphin, 195] de bu du-

rumdan doğal olarak etkilendi. Temsiller tarihi çalışmalarında görülen bu enflasyon eleştiriye de uğramıştır: kadınlarla ilgili kaynak sayısının azlığı yüzünden farkında olunmadan kadınların kendileriyle ilgili değil erkeklerin kadınlar üzerine ürettiği söylemin araştırmasına girilişdi [Rancière'in eleştirisi için bkz.1993].

Michelle Perrot'nun Nanterre Ünivesitesi'nde ilk defa 1973 yılında organize ettiği ilk çalışma grubu "Kadınların bir tarihi var mı" adını taşıyordu; daha sonraki başlıklar "Kadınların tarihi mümkün mü?" [Perrot, Saint-Maximin kolekyumu, 1984] ve "Kadınları içermeyen bir tarih mümkün müdür?" bu konuda katedilen mesafeye ışık tutuyor [Sohne ve Thélamon, 1998]. Bu yeni manzaranın farkına varan *Dictionnaire de la nouvelle histoire* 1978'de "Kadınlar" başlığını kapsamına ekledi.

Fransa'da ilk sentez denemesine beş ciltlik *Histoire des femmes en Occident*'la girişildi [Duyby ve Perrot, 1990-1992]. Bunun kaynağında İtalyanların girişimi vardı ve Fransız yayınevi ancak oradaki başarıdan sonra bu girişime yeşil ışık yaktı. Arka kapak yazısındaki uyarı açıktır: kadınlar kendi başlarına tarihin konusu değildir; yazarların ilişkisel bir tarih çerçevesinde ele almayı istedikleri kadınların konum ve rolleridir. Bu ilişkisel tarih "tüm toplumu sorgulayan ve her şeye karşın erkeklerin de tarihi olan" bir tarihtir. Demek ki insanlığın yarısı üzerine değil, artık tümel (yani eril) olmadığı fakat cinslikli olduğu düşünlen bütün insanlık üzerine bir çalışma yapmak söz konusudur.

Gender studies/women's studies

Aşağı yukarı yirmi yıldır ABD'de *gender studies* ile *women's studies* arasında hararetli tartışmalar geçmekte. *Women's studies* taraftarları cinsiyet odaklı yaklaşımın bir kere daha kadınları göz ardı edeceğinden çekiniyorlardır. Bu tartışma *Herstory* ile *History* sözcükleri arasındaki karşıtlık etrafında berraklaştı.

Bu tartışma, *dilbilimsel değişimin* yöntemlerini pek ikna edici bulmayan Fransız tarihçilerinin büyük ölçüde yabancısı ol-

dukları bir tartışma olarak kaldı. Georges Duby'nin yönetimindeki Fransız-İtalyan sentezini eleştiren kimi Amerikalı tarihçilerin radikal yaklaşımlarına Fransız tarihçileri tarafından karşı çıkılmıştır. Mona Ozouf'a göre cinsiyetler arasındaki ilişkilerin tarihini bir tahakkümün tarihi gibi okumayı reddeden Fransız kadınlarının zihinsel tutumu Ancien Régime ve Devrim'in ikili mirasıyla açıklanabilir [Ozouf, 1995]: 17. ve 18. yüzyıl Fransız aristokratik medeniyeti kadın erkek bir arada yaşama alışkanlığına sahip iki cinsiyetin elbirliğinin ürünüdür. Paris salonlarında devrin entelektüel elitini kabul eden kadınlar buna örnektir [Craveri, 1999, 2002]. Devrim Fransız kadınlarını ev içi ödevlerine geri çağırdıysa ve siyasal eşitlik umutlarına ihanet ettiyse bile evrensel eşitlik ilkesini vazederek geri döndürülemez bir tarihsel süreci de başlatmıştır [Godineau, 1988, 2003].

Fakat kadınların tarihiyle ilgili bu "evrenselci" perspektife bugün Fransa'da karşı duran, gördüğümüz gibi 1970'li yılların mirasçısı "feminist" görüştür. Bu iki yaklaşım arasındaki kavga Fransa'da bu görüş Cécile Dauphin ve Arlette Farge'ın *De la violence et des femmes* [1997] adlı eseri üzerinden gerçekleşmiştir. Yapıt kadınlara uygulanan şiddetten çok kadınların uyguladıkları şiddete yer vermekle eleştirildi. *Annales*'da kitapla ilgili yazdığı yazıda Christine Bard, toplumların işleyişindeki eril üstünlüğün sahip olduğu ağırlığı gizleme eğiliminde olan bir dolaylama üslubuna takılıp kalmaktansa kadınların boyun eğmeyişinin (mümkünse şiddetten uzak) tarihini ön plana çıkartmayı talep etti.

İnsan türünün cinslikli tarihinin her şeyden önce erkek egemenliğin tarihi olmaması mümkün müdür? Her halükârda *gender history* (Jean Delumeau ve Daniel Roche'nin [2001] eserinden şiddet alışkanlığı [brutalisation] kavramının babası olan George Mosse'un *L'Image de l'homme, l'invention de la virilité moderne* [1997] adlı yapıtına kadar çeşitli örneklerini gördüğümüz) erkek cinsinin tarihini yazma işini teşvik etmek gibi bir etkide bulundu. André Rauch'un 18. yüzyıl sonunda rüşeym halde olan ve kilise mensuplarının başında her zaman pater familias diye anılan ailelerle nüfusa geçirildiği bir düzeni şiddetle

sarsmış bir dönüşümü konu alan *Crise de l'identité masculine*'i [2000] de aynı minvalde sayılabilir [Rauch, 2000, s. 8; 2004].

Bugün için, bu yaklaşımların doktora çalışmalarındaki niceliksel önemi nispi görülebilir: 1990'dan bu yana sunulmuş 8.000 tez konusundan sadece 166'sı kadınlarla veya feminizmle ilgilidir. *Clio* 1995'te başladı[3]; *Vingtième Siècle* dergisi bu konudaki ilk sayısını 2002 yazında çıkardı ve onsekiz senelik yayın hayatında yayımladığı 593 makaleden 17'si "kadınlar" üzerineydi. Fransa'da orta eğitim kitapları kadınların tarihini 1980'li yıllarda içermeye başladıysa da yüksek öğretnimde kullanılan ders kitapları [Ripa, 1999; Bard, 2001] ancak yüzyılın iyice son yıllarında Fransız piyasasında bulunmaya başladı. Konunun orta öğrenim öğretmen alım sınavlarında ortaya çıkışı ise 2003 döneminde olmuştur ki bu konudaki yenilikler sadece profesyonel lise öğretmenlerini ilgilendirmektedir. Buna karşın Michelle Perrot'nun Paris-VII'deki açılış dersinden otuz yıl sonra 2003'te modern dönemde kadınların tarihi konulu iki kitapçığın aynı anda yayımlanması bu meselenin geçirdiği uzun süreli kurumsal marjinalliğin sonunu müjdeleyen yeni bir alamettir ve artık, Fransız üniversitelerinde çoğunlukla okutulmaktadır [Beauvalet-Boutouyrie, 2003; Godineau, 2003].

Kadın araştırmalarıyla ilgili birkaç güzergâh

Kadınlar genel olarak, gelişmekte olan veya dışa açılan akademik üretim zicirinde yerini almış durumdadır. Nitekim tarihçilerin çalıştığı alanlarının tümünü kat eden cinsiyet merkezli yaklaşımlar (örnek: Stéphane Audoin-Rouzeau, *L'Enfant de l'ennemi* [1995]) kuramsal olarak geçmişteki yaklaşımlara eklemlenme veya onları aşmak yeteneğinde. Kadınların tarihinin bir toplumun genel durumunu kavramaya yardımcı olabildiği düşünülüyor; Fabrice Virgili'nin Epürasyon'un[4] etkili göster-

3 *Pénélope, pour l'histoire des femmes* 1985'te yayın hayatına veda etmeden önce on üç sayı çıktı.

4 İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa'nın özgürlüğe kavuşmasından sonra Nazilerle işbirliği etmiş kişilerin cezalandırılması – ç.n.

gelerinden kadınların saçlarının kırpılması uygulaması üzerine çalışmaları buna örnek gösterilebilir.

Kadınlar ve iktidar

Kraliçeler ve prensesler üzerine yapılmış ve yirmi yıl kadar bir süredir siyaset tarihinde (Fanny Cosandey, *La Reine de France, symbole et pouvoir* [2000]) ve biyografi türündeki [Hélène Carrère d'Encausse'un *II.Catherine*'i, 2002) uyanışa eşlik eden çalşmalar da söz konusudur. Bu önemli figürlerle ilgili *gender history*'nin ortaya çıkmasından önce pek az çalışma yapılmıştı. "Hükmedenin" veya "hükümranın" ağırlığını, tüm hanedanlık sistemleri açısından hayati önemde olan (güncel ve sonraki kuşaklar üzerindeki nüfuzunu) ağırlığı ölçmek gibi merkezi bir kurumsal mesele söz konusu olduğundan durum daha da çarpıcıdır. Bu eksiklik doğal olarak kısmen konuyla ilgili yapılan büyük kolekyumlar ve bir dizi çalışmayla, özellikle de Fransa ve İngiltere'de kapatılmaya çalışıldı [Contamine ve Contamine, 1999; Carpenter ve Maclean, 1995], fakat dönemle ilgili sentezlere henüz ulaşılmış değil. Hâlâ üzerinde çalışılmakta olan bir konu söz konusu ve konuyu önemli hale getiren de bu. Yani tarih yazımının iki cihetten yenilenişinden yararlanan yeni bir konu: Bir yanda, elbette kadınların tarihi, diğer yanda ise siyasal tarihin yenilenişi... Tarihyazımının bu son derece dinamik iki alanının buluşmasının olağanüstü verimli olduğu anlaşılıyor, zira her iki alanda da yakın yöntemler ve kavramlar var; böylece sürekli birbirinden beslenip birbirlerinin sorularına cevap verebiliyorlar: Genel olarak toplumsal tarih konusunda birikmiş zengin ve mazisi olan bir mirası üstlenen antropoloji (temsiller, semboller ve amblemler alanında çalışmalara rehber niteliğinde), prozopografi (bir toplumsal grubun yapılarının incelenmesi) bu diyalogun temel taşlarını oluşturuyor. Gender history'ye pek eğilimli olmayan tarihçiler bile kraliçeler ve prensesler konusuna ilgi duymamazlık edemiyor, yani temel öneme sahip bir mesele söz konusu.

Gerçekten de kraliçe ve prenseslerin Ortaçağ'ın sonunda oy-

nadıkları siyasal rolleri mesele etmek, Batıda müşterek olduğunu söyleyebileceğimiz, iktidarın hanedanlık üzerinden aktarılması usulüne dayanan ve devlet veya modern devlet diye anılagelen şeye dönüşecek kadroları barındıran bir siyasal sistemin doğasının ne şekilde değiştiğini sorgulamak anlamına gelir. Bu sistemde kadınların konumundaki değişimler modern devletin doğuşunun failleri olan kişilerin emellerinin, zihniyetlerinin ve çarptıkları sınırların ifşa edilmesi bakımından muazzam bir konu olarak göze çarpıyor. Muazzam bir ifşa etme değerine sahip çünkü kadınlardır. doğal olarak özel sahanın, yuvanın sahibi olan, yani kamuyu ilgilendiren meselelerden a priori ve tümüyle uzaktadırlar. Ayrıca konunun ilgi çekiciliğinin ikinci bir boyutu var: *Gender history*'nin taraftarlarının bakış açısını benimsersek kraliçeler ve prensesleri ele almak siyasal bir iktidara sahip yegane kadınları ele almak demektir; mutlakiyetçi monarşinin, ardından da demokrasinin ihtiyaç duymayacağı son derece meşru ve zorunlu bir iktidardır üstelik söz konusu olan: Bu iktidarın kapsamı değişmez olmamıştır fakat kraliçe ve prensesleri kadın cinsiyetinin diğer üyeleri karşısında her zaman istisnai bir konuma yerleştirmiştir.

Ancien Régime toplumunda kadınlar, özerk miydiler tabi mi?

Güncel araştırmaların yürüdüğü önemli bir güzergâh da kadınların hukuksal durumlarıyla ilgili çalışmalar. Nitekim bu çalışmalar kadınların erkeklere kıyasla maruz kaldıkları tabiyetin kapsamını çlmeyi sağlıyor. Özerklik kavramının kadınların toplumsal tarihinin merkezinde yer aldığı açıktır ve kadınlar eğer erkeklere tabi olmasaydılar bu böyle bir tarih sahası da olamazdı [Ruggiu, 2003]. Ancien Régime döneminde kadınların erkeklere tabiyeti üzerinde geniş bir mutabakat vardı ve bu mutabakat da, toplumsal düzenin ahlaki ve teolojik temellerine dayanıyordu. Koca ve baba olan erkekler hem kamusal hem özel alanda tek meşru faildiler, kadınlar hukuksal alanda ehliyetsizdiler.

Buna karşın kadınların tek bir hukuksal statüsü değil pek çok statüleri vardı ve kadınların reşit olup olmamaları veya evli olup olmamalarına göre bu statüler değişiyordu. Evli kadın kocasına bağımlıydı; buna karşın, bir koca egemenliğinde olmayan –bekâr veya dul– rejit kadınlar özel haklarının çoğundan yararlanıyor ve erkeklere düşen özel alana dair görevlerin hemen hepsinden mesul olabiliyorlardı. Örneğin S. Beauvalet-Boutouyrie [2001] dul kadınların nispeten elverişli bir hukuksal yeterlikten ve statüden faydalandıklarını göstermiştir.

Metinler kadınlara az çok özerklik isnat etmekle birlikte uygulamalar bir başka değişkeni, kadınların hareket alanlarını büyük ölçüde değiştiren bir değişkeni işin için katıyor. Evli kadınların hukuksal ehliyetsizlikleri olgusal düzeyde çoğu kadının kocalarıyla işbirliği yapmalarına veya özerk ya da bağımsız olabilmelerine engel olmuyordu. Kadınların toplum içinde faal girişimlerde bulunma olanakları çeşitlidir: modern toplumun önemli bir unsuru da kadın emeğidir. Kadınlar böylece kendilerini ifade ve hatta özgürleşme aracı olarak hayır işlerinde ve din içerisinde bütünüyle mevcut olmuşlardır.

Şu da var ki, cinsiyetler arası eşitlik fikrine referansta bulunduğumuz takdirde kadınların erkeklere tabi oldukları, bağımlı oldukları sonucuna varmak kaçınılmaz. Fakat Ancien Régime toplumu için eşitlik fikri anakronik değil midir? Toplum kadına belli bir rol, eş ve karı olma rolünü atfetmişse aynı şey aileye, soya hizmet etmesi beklenen erkekler için de geçerlidir. Bugün bu konum, aile ortamıyla sınırlı bu rol bize aşağı ve ikincil görünebilir fakat ailenin toplumun temel direği addedildiği bir çağda hiç de öyle değildir. Öyleyse olgular tabiyet terimi üzerinden çözümlemeye devam etmek mi gerekir, yoksa iki cinsiyetin ortak aile değerlerine tabiyetini mi tasavvur etmeli? Egemen-tabi terimleriyle yapılan bir yorum normları anlamak açısından elverişsizdir zira bu normlar aile ve soy gibi temel ölçütlerden başka ölçütler üzerine yaslanır. Sınıflar arası eşitsizlik cinsiyetler arası eşitsizlikten çok daha belirleyicidir. Bu anlamda S. Beauvalet-Boutouyrie erkeğin kadından daha özgür olmadığını yazabilmektedir.

Yeni bir konu için yeni sorular?

Özgül bir zamansallık?

Kadınların tarihinin büyük bazı sorunlarla karşılaşmış olması şaşırtıcı değildir. Fakat kavramları ve analiz çerçevelerini dönüştürememiştir. Bu kavram ve analiz çerçevelerinin işlevsel karakterleri ortaya çıkışlarının modası geçmiş antropolojik çerçevelere ilintili olduğunu unutturmazlar. Örneğin siyasal-askeri buyrular tarafından uzun süredir dikte edilen bir kronolojinin değişmezliğine bağlı olarak kendilerine önem atfedilen "büyük tarihler" ve diğer "önemli olaylar"... Daha da temel bir düzeyde, kadınlar farklı bir biyolojik zamanla ilişki içinde olabilirler miydi? Bu hipotez her ne kadar istenen ölçüde başka alanlara uygulanmaya elverişli değilse de ölüm ve doğum yaşları bakımından doğrulanbilirdir zira mevcut tıbbi uygulamalar sayesinde kadınların ömrü erkeklere nazaran tartışmasız biçimde uzundur. Bu sorunsalın organik ve doğacı içerimleri yoğundur kuşkusuz, fakat özellikle de pek çok kadın tarafından geçerli görüldüğü oranda belki de dikkate alınmaya layık bir sorunsaldır. Özgül bir feminist yazın imkânına da kapı açar üstelik ve bu sorunsal bugünlerde biraz ihmal edilse de 1970'li yıllarda kurgusal yazın alanında, özellikle de Hélène Cixous'un yazıları bağlamında önemli tartışmalara konu olmuştur.

Aynı mesele bellek için de geçerlidir. MLF'nin daha kurulduğu yıl, 26 Ağustos 1970'ta Zafer Takı'na çelen koyarak savaş açmayı tercih etti konu da budur: çeleğin üzerinde "isimsiz askerlerden de isimsiz olanlar var: onların kadınları" yazılıydı. Koşutluk bu noktada, tarih yazım pratiği açısından bir başka belirleyici meseleyle, yani kaynaklar meselesiyle bir birlikte kendini dayatıyor; kadınların tarihinde kullanılan bu kaynaklar çoğu zaman özel olan fakat "zihniyet" tarihçilerinin (noter ve mahkeme yazmaları vb.) "eril" dokümanlardan türetmeyi öğrendikleri kaynaklar. İşin kaynak boyutu belki de şifahilik sorunundan da etkileniyor zira kadınların dünyasında şifahi aktarımın önemi büyük olmuştur ve (hâlâ da öyle). "Kolek-

tif" denilen bellek bile cinslikli bir boyut taşır: Holokost vakası örneğin cinsiyetler ötesidir, fakat çocuklarıyla birlikte yeraltında kalmaları güç olduğundan kadınlar, toplama kampı sisteminde erkeklere nazaran daha kolay av olmuşlardır.

Bu özgüllük başka değişimlere kıyasla kadınların koşullarındaki değişimin ritmini değerlendirmek gerektiğinde de karşımıza çıkar. Örneğin Ortaçağ sonunda kadınlara bakış nispeten sabit kalmış, öte yandan 13 ila 17. yüzyıllar arsındaki bir zaman aralığında modern devletin doğuş sürecinde siyasal sistem ve düşüncelerde enikonu bir dönüşüm yaşanmıştır. Mevcut analizler bu noktada, kadınların siyasal konumlarının gerilediğini (Salyan kanunları 14. yüzyılda sabit hale gelmiştir) öne süren eski analizlere göre değişiklik arz eder zira aslında bir gerileme olduğu izlenimini veren özellikle de, çok eski pratikleri sabit hale getiren yazılı hukuk kültürünün gelişmesidir.

Bu defa çağdaş tarihten alınan bir ikinci örnek, kadınların statüsünün evrimi bağlamında (jeo)politik tarihindeki kopuşların geçerliğini sorgulamamızı sağlayabilir. Ders kitaplarında uzun zaman karşılığını bulmuş bir klişenin aksine 20. yüzyıl sonunda yürütülen araştırmalar Büyük Savaş'ın bir kopuş değil olsa olsa bir parantez olduğunun kabul edilmesine yol açtı. Nitekim silah fabrikalarında çalışan kadın işçilerin görüntüleri (ABD'de *Rosy the Riveter* afişi örneğin) ve tabii grevleri şok yaratmış olsa da bu fabrikalarda kadın emeğinin kullanılışını doğru bağlama oturtmak gerekir. İşçiler öncelikle kitleler halinde cepheye sevk edilmiş, ardından bu durumun yol açtığı eşitsizlik karşısında genelkurmayda oluşan çekinceler sebebiyle kadın emeğine başvurulmuştur. Silah fabrikalarında çalışan kadınların sayısı 490.000'den 630.000'e çıkmıştır (ki kadınlar buradaki işçiliği ev işlerinden daha az zahmetli bulmuşlardır). En göze çarpan olay tekstil sektöründeki kadın işçilerin, ücretlerin daha yüksek olduğu mekanik sektörüne kaymaları olmuştur. Erkekler savaş öncesi Taylorizm ile mücadele ederken onlar standartlaşmış operasyonları yürütürler. Makinelerin tamiri erkeklere özgü bir iş olarak kalır ve metal sendikası "anneliğe hazırlıkla açık tezat içerdiği" gerekçesiyle 'kadınların sistematik biçimde atölyele-

re sokulması'nı protesto eder. Kadın/erkek ilişkilerine gelince, bir dizi ritüel (nişanlalanma, gerdek öncesi bekaret) yakın ölüm tehlikesi sebebiyle zemin kaybetse de savaş eril ve dişil olarak tanınan niteliklere özel önem atfedildiği yoğun bir an olmuştur (eril nitelikleri olarak şiddet ve soğuk kanlılık, dişil nitelikler olarak *nursing* veya baştan çıkarma).[5] Son olarak iki savaş sonrası dönem de doğrumayı teşvik ideolojisinin yükselişe geçişiyle göze çarpar. 31 Temmuz 1920 tarihli, gebeliği önleme tedbirleri lehine propaganda yapmayı yasaklayan ve kürtajı kınayan yasa kadınlara seçilme özgürlüğünü savunan kadınları büyük çoğunun onayıyla karşılandı. 1945'ten sonra, (FKP'nin kitle örgütü)Fransız Kadınlar Birliği'nin dövizi "Ölülerimizin öcünü hayat vererek alalım!" idi.

Benzer güçlüklerle, toplumsal tarihteki, özellikle de iş hukuku alanındaki kesintileri ortaya koyarken de karşılaşıyoruz. Yasal değişikliklere karar vermenin çoğu zaman toplumsal gerçeklikle eş zamanlı olmadığı açıktır (ileride veya geride olabilir). Örneğin 1965'te kadınların çalışmak için kocalarının iznini alma zorunluluğunu kaldıran yasa, büyük ölçüde artık var olmayan bir uygulamaya son verdiyordu. Bunun aksine aile içi şiddeti cezalandıran hukuksal tedbirlerin olgular alanında yansımış olmaktan uzaktır. Elbette kadınların tarihi ulusun tarihiyle irtibatsız da değildir ve Libération kabinesinin hayata geçirdiği "genel" denilen oy hakkının kapsamının genişletilmesi bunun bir örneğidir. Aynı şekilde 1919 tarihindeki kesintiyi hayır işlerinin profesyonelleşme (hastabakıcılık) lehine düşüşe geçtiği bir nokta olarak tespit edebiliriz.

Yeni yaklaşımlar, eski sorunlar

Bu inceleme sahasının tarihçilerin önüne getirdiği sorunlar daha en başından, büyük ölçüde kamusal alanla ilgili 'toplum-

5 Küçük bir sedyede bir erkek minyatürü karşısında devasa bir hemşirenin gösterildiği 1918 Amerikan Kızıl-Haç'ının afişine bakılabilir, afişte "*The greatest mother in the World!*" yazılıdır; keza Direnişin minik elleri, mektupların ulaştırılmasından sorunlu kadın görevliler vakasına da başvurulabilir; 1059 Campagnons de la Libération arasından sadece 6'sı kadındır.

sal sorunlar'la iç içe geçmiştir. Örneğin eşitlik üzerine yapılan tartışmalar Ortaçağ uzmanlarının yukarıda bahsettiğimiz gibi kraliçelerin statüleri veya "kralın iki dünyası" (Ernst Kantorowicz) gibi kavramlar üzerinden aşina oldukları kamusal/özel ayrımı gibi meseleleri gündeme getirebilir. Ortaçağ uzmanları açısından üreme bir devlet meselesi olarak değerlendirilir ve sarayın idaresi onu devlet aygıtının temeli haline getiren bir sistemin kalbine yerleşmiştir. Eşitlik ile özel hayat arasındaki ilişki pozitif ayrımcılığa karşı olanlar tarafından bu şekilde ortaya konur: Élisabeth Badinter ile birlikte onlar da, kadınların temsil edilmemesinin temel nedenini kadınların özel işleri yüklenmiş olmalarında ve kariyerlerinde bunun cezasını çekmelerinde görürler; bu yüzden de tedbirler figüran olmayan ayrıcalıklılara yarar sadece.

Siyasetin kadınca pratikler, hatta kadınca bir "bakış" (daha pragmatik, pasifist bir yaklaşım) üzerinden dönüştürülmesi argümanının kimi feministlere göre (Michelle Perrot) tehlikeli olduğu doğrudur, zira sözde bir kadın "doğası"yla ilgili klişeleri güçlendirecek türden bir argümandır. George Sand'e göre siyaset "toplumsal kurumlar aracılığıyla insanlığın gelişimi" amacını güden bir bilim olduğu surette, kadınların a priori olara, erkeklere kıyasla ne daha fazla ne daha az sahip oldukları bazı nitelikler gerektirir. Kadınların devlet ile özel alan arasında geleneksel bir arayüz olma konumları gündelik hayatta kalım açısından vazgeçilmez pratiklerin söz konusu bazı alanlarda onları kimi niteliklerle donatır, fakat bu nitelikler ancak kadınlar tek başlarına bunun ağırlığını yüklenmeyi sürdürdükçe bir mana ifade eder ki bu da, feminist projenin tam da ortadan kaldırmayı istediği bir durumdur. Bu bizi temel bir sorunsala, yani modernleşme ile kadınlar arasındaki ilişki meselesine götürür: kadınların koşullarındaki gelişme toplumları farklı derecelerde etkileyen modernleşme sürecinden büsbütün ayrı bir amil veya onun bir yan ürünü müdür? Kadınların durumunun kültürlerin, hatta 'medeniyetler'in hiyeraşizasyonunda belirleyici bir unsur haline gelmesi gereçekten de kayda değerdir.

Bu alandaki tüm gelişmeler, toplumumuzdaki baskin ölçüt-

ler uyarınca adeta 'kendi kalesine gol atan', yani "gri bölgelerdeki" kadınlarla ilgili çalışmaladaki ilerlemeyle askıda bırakılmıştır. Toplumsal tarihçilerin öncelikle kadın işçilerle ilgilenmesi gibi, İkinci Dünya Savaşı'yla ilgilenenler de işbirlikçilerden ziyade kadın direnişçilerle öncelik verdiler. Buna rağmen Élisabeth de Fontenay'ın da yazdığı gibi mazlumlar "yapısal bakımdan masum" olmaktan uzaktır ve kadınlar ister İslamcı ister Nazi ister şöyle ya da böyle patriarkal düzenin yanadaşları olsunlar her koşulda "ezeli ebedi baş kurbanın Allah vergisi sözde akpaklığı"nı [Kandel, önsöz, 2004] takınamazlar. Bu alanda, tarihsel kavrayışımızın "cehalet" veya "yabancılaşma" terimleriyle yapılan analizleri aşabilmesi için daha gitmesi gereken çok yolu vardır. Dolayısıyla faillerin özerklik derecesini değerlendirmek için, genelde sosyologların sağladığı ve (sol duyarlılığı ağır basanların itibar edecekleri) Pierre Bourdieu'nun *habitus*'u veya (liberal anlayıştakilerin itibar edecekleri) Raymond Aron'un yöntemsel bireyciliği gibi ideolojik yananlamlar barındıran araçlarla başvurması gerekir. Erkeklerin egemenliğinin evrenselliğini ve bu egemenliğin kültürel özgüllüklere göre nasıl şekil değiştiğini değerlendirmek için antropolojiye başvurmanın kaçınılmazlığı da ortadadır. "Değişkenler" karşısında her zaman kuşkucu olan ve bağlamlamanın çığırtkanlıkları tarihçilerin korktukları yöntemsel saflığı yitirme korkuları pahasına var olan bir kaçınılmazlıktır bu. Nitekim Claude Lévi-Strauss'u takip ederek, tüm toplumların dişi ve erili, grupların sembolik inşasında doğa-kültür ekseni çerçevesinde karşıt olarak konumlandırdığını iddia edenlerin göslemleri hakkında ne denebilir? Bu perspektife göre kadınlar biyolojik ve doğal dünyada (periyodik dönemler), erkekler ise özellikle de savaşlarda akıttıkları kan sayesinde siyasal-kültürel dünyada yer alırlar.

Bu arayışlar tabiatıyla spor tarihi veya bedenin tarihi gibi, toplumsal fenomenlerin araştırılmasında cinsiyet boyutunu bünyesine katmış yeni araştırma sahalarında da kaşımıza çıkıyor. Bu alanlarda, baştan çıkarma ve aşk gibi davranışların tarihinden bahsetmek gerektiğinde kaçınılması güç olan bireysel

serüvenlerle ilgili çalışmaların, mikro tarihin ön plana çıkarttığı gözlemle eşiği meselesiyle karşılaşıyoruz. Böylece bu özelden genele gitmeye çalışan bu yaklaşımfaillerin çok katmanlı aidiyetleri gibi klasik bir meseleden kaçamıyor: kişiliğin inşasında sosyolojik statü mü, ulusal aidiyet mi, dini inançlar mı, etnik kimlik mi yoksa cinsel tercihler mi ön plana çıkartılmalı? Verilecek cevaba göre yorumlayıcı paradigma olarak toplumsal grup (sınıfa) veya "hısımlığın asli yapısı" olan aile ön plana çıkartılacaktır. Tercih genel olarak tarihçinin hikâyeyi 'kadınların davası'yla ilişkili olarak konumlandırarak işin kolektif cihetine mi yoksa faillerin toplumsal kabul veya öz saygıyı hedeflemesi bakımından bireysel boyutunu mu vurgulamaya eğilimli oluşundan etkilenecektir, ki bu eğilim her zaman açık olmadığı gibi iki boyut da her zaman üst üste bindirilebilir değildir.

Epistemoloji kurumsal mantığın himayesine giremediğinden kadınlar konusunda çalışan kadın tarihçiler konularını inşa edip düşünürken bu tür kısıtları hesaba katmalı ve çalışma konuları ile aralarındaki ilişkiyi sorgulamalıdırlar. Elbette meslektaşlarının tümü için *a priori* aynı şey geçerlidir.

20

Avrupa

> "Bununla birlikte, Hegel, Toynbee veya Spengler'in metafiziği bağlamında kendi kendine yeter bir medeniyet olarak Avrupa'nın kalıcı ve ayırt edici 'özünü' tanımlayamaya çalışmak söz konusu olamayacaktır. Yüzyıl sonu bilgeliğimiz tarih yazmanın hep bir tarih hikâye anlatmak ve dolayısıyla da mevcut hayattan türetilen bir teleolojiye ve organizasyona bir geçmiş dayatmak olduğunu öğretiyor. Burada sunduğumuz kısa özet bu yüzden, Avrupa tarihiyle ilgili bir 'anlatısal doğrultu' oluşturmakla sınırlı olacaktır; 19. yüzyılın trajedesiyle bu anlatı beklenmedik bir düğüm noktasına ulaşmış ve şimdi orijinal birliğine dönmesi beklenmektedir."
>
> – Martin Malia, "Une nouvelle Europe", *Commentaire*, n.80 (Kış 1997-1998).

Bir kere daha Avrupa sorunu, tarihçilerinin uzmanlığıyla ilgili şüpheler yaratabilecek noktaya ulaştı. Bir anlamda soykütüğü, bir projenin meşrulaştırılmasına yarayabilir, zira "bir fenomeni araştırmak, onun inşasına katkıda bulunmaktır" [Denis de Rougemont, 1961]. Karşıt anlamda bir birlikte, geçmişe dair aidiyetin olduğunun inkâr edilmesi –bunu Türkiye örneğinde göreceğiz– bu tür ülkelerin inşa edilen bir kimliğe katılma id-

dialarını sorgulayanların değirmenine ister istemez su taşımaktadır. Fakat ayak oyunları burada sökmez çünkü bu durumda sözüne güvenilebilecek tek uzman bir uzaylı olabilir zira artık Avrupa meselesi "bütünü içinde yerküremizin dengesini ilgilendirmektedir" [Baechler, 2003, s. 37]. Sorunun küreselleşmesi dün olmadı elbette. Avrupa henüz daha gizemlerini aydınlatamadığımız ve 'modernite'ye hamletme alışkanlığında olduğumuz ekonomik ve bilişsel birikim sürecinin sonunda transatlantik dünyasına el attığından beri sorun zaten yeni bir boyut kazanmıştı. Modernlik bu coğrafyada (daha sonra Amerika kıtasındaki yerleşkelerde) doğar ve dört temel üzerinde yükselir: endüstrileşme, okuryazarlık, doğum kontrolü ve son olarak müşterek bir alanın inşasına –yerinde ve zamanında– çokça katkıda bulunmuş ("aşkın" ile "içkin" arasındaki bağı koparmak veya daha basitleştirirsek kutsalın dünyevi olan lehine sınırlandırılması diyebileceğimiz) dini dünyayla ('Hıristiyanlar kulübü') ilgili hayalkırıklığı.

Antikçağdan modern döneme Avrupa fikri

Europe'dan Europa'ya

Avrupa çok erken dönemlerde, etimolojisi belirsiz bir coğrafi mefhum olarak ortaya çıkmıştı bile. Herodotos'un MÖ 5. yüzyılda kaleme aldığı Tarih'inde bu konuda sergilediği tutukluk buna delalet ediyor: "Avrupa'ya gelince, kimse onun etrafının sularla çevrili olup olmadığını bilmediği gibi bu ismin ne zaman konduğuyla veya kimlerin koyduğuyla ilgili bilgiye de sahip değiliz. Ama bu toprakların ismini Tyrli Europa'dan aldığı söyleniyor. Bu doğruysa daha öncesinde dünyanın diğer kısımları gibi isimsiz olmalıdır. Fakat bu Europe isimli b kadının Asya kökenli olduğu ve bugün Yunanların Avrupa dedikleri ülkeye asla gelmemiş olduğu kesindir, sadece Fenike'den Girit'e ve Girit'ten de Lykia'ya gelmiştir" (IV,45). İonyalı tarihçi burada, farklı versiyonlarını bildiğimiz Europe mitine gönderme yapmaktadır. Bunların en yaygını Tyr kralı Agenor'un kızı Feni-

keli bir prensesin boğa kılığına girmiş Zeus tarafından kaçırılması ve deniz yoluyla Girit'e kadar götürülmesini anlatır, orada insan biçimine giren Zeus kızla beraber olur. Bu beraberlikten üç çocuk dünyaya gelir (Minos, Sarpedon ve Rhadamante). Girit kralı Asterion'un evlatlık aldığı çocuklar ondan sonra adada hüküm sürerler. Asterion'un ölümüyle birlikte Europe Anadolu'ya (bazı versiyonlarda Trakya'ya veya Boiotia'ya) gider. Herodotos'tan bugüne mit ile coğrafya arasındaki ilişki bilginlerin ve tarihçilerin merakını celbetmeyi sürdürür [Poignault ve Wattel de Croizant, 1998]. Genellikle mitten coğrafyaya doğru tedrici bir kayma olduğu kabul edilir.[1] Örneğin "Fenikeli" veya "oryantalist" versiyonuyla bu anlatı arkaik dönemde Boiotia'da (belki MÖ 7. yüzyılda) Yunanların Ege üzerindeki iddialarını destekelmek amacıyla yeniden geliştirilmiştir. Gerçekte, Avrupa kıtasının mit üzerinden adlandırılmasıyla ilgili sistematik açıklamalar çok daha geç tarihlidir: Benzer bir meşrulaştırım kati surette ancak MÖ 2. yüzyılda, Aristarkhos'un öğrencisi İskenderiyeli şair Siraküzalı Moskhos'un Europe isimli destanıyla empoze edilmiş gibi görünüyor. Bu kısa destanın ilk dizelerinde (1-27) Europe isimsiz bir kıtaya kendi ismini verdiğiyle ilgili rüya görür. Sonrasında, rüya olayından bağımsız olarak bu epistemolojik bağlantıya sürekli olarak, özellikle de Principatus devri başındaki Romalı şairlerde rastlarız (Horatius, *Odlar*, III, 75-76; Ovidius, *Fasti*, V, 617-618).

Her halükârda, MÖ 8. yüzyıldan sonra "Avrupa" tabirinin tümüyle coğrafi bir anlam kazandığı açıktır [Sordi, 1986]. Sözde-Homerosçu bir şaire ait *Apollon'a İlahi*'ye bakacak olursak, Avrupa ismi o dönemde Kuzey Yunanistan'a verilen bir isimdi: "Peloponessos'un, Avrupa'nın vadilerinde ve denizlerle çevri-

1 Bu konuda en son ortaya atılan hipotez Yunanca *Europe* sözcüğüne semitik bir etimoloji isnat eder. Batı'yı (-ereb) Doğu (-kadm) karşısında konumlandıran bu etimoloji, Europe'nin kardeşine verilen Kadmos adıyla sembolize olur. Kadmos kaçırılmadan sonra boş yere kardeşini bulmaya çalışır ve vardığı yerde Thebes şehrini kurar. Europe efsanesi böyle orta Yunanistan'da MÖ 7. yüzyıldan beri dolaşmakta olan bir anlatı üzerinden, Doğuluların ("Kadmoslar") bu kıtayla ilgili iki bin yıldan beri sahip oldukları algıyı şekillendirir; algıları şekillendiren bu süreç Yunanların buraya Avrupa ismini vermeleriyle sonuçlanır. Yine de dilbilimsel argümana dayanan bu önerme nihai ve kesin değildir.

li adalarda yaşayanlar [geldiler Tanrı'nın kahinine danışmaya]" (v.251). Bu ilk kabul daha sonra Balkanları da kapsayan günümüz Avrupa'sına doğru genişledi: Herodotos'un yazdığı sıralarda Avrupa lafı artık özel bir anlamda (zira Cebelitarık Boğazı'na kadar uzanan bir kıta fikri, bizzat Herodotos tarafından da, bilinen bir fikirdi), Adriyatik ile Tanais (Don) Nehri'ni de içine alacak bir şekilde kullanılıyordu. Zaten Helenistik dönemin sonuna kadar muhafaza edeceği asıl anlamı da budur. Bu dönemden itibaren Polubios bunun yetersizliğini vurgular (I, 2, 4-6). Nitekim Roma'nın Akdeniz jeopolitiğine dahli, batıya (İspaya, Galya, Brötanya'ya) yapılan fetihler sebebiyle bu coğrafi bölgenin ağırlık merkezini İtalya'ya, daha genel olarak da batıya doğru kaydırır. Augustus zamanında yazdığı devasa eseri *Coğrafya*'da Strabon, artık çoktan Roma İmparatorluğu'yla kaynaşmış, Herkül'ün Kolonları'uyla başlamış bir Avrupa'dan bahseder (II, 5, 26-27). Güney ve kuzey sınırları daha uzun süre belirsiz kalacak olsa da Yunan-Roma Antikçağında Avrupa artık somut bir coğrafi gerçekliğe dönüşmüş ve bir kıtayla ilişkilendirilmiş haldedir. Coğrafya bilgisi geliştikçe oldukça sınırlı bir merkeze göre sınır çizgileri belirlenecektir.[2] Böylece Yunanların kozmografik temsil dağarında (ki Romalılar da bunu devralmışlardır) Okyanus'la çevrili olan dünya, Avrupa'yla birbirinden ayrılan iki bölgeydi (Avrupa ve Asya).[3] Bir üçüncü bölge (Libya, yani Afrika) Avrupa'ya kimi zaman eklenir, yine de asıl olan iki kutupluluk ortadan kalkmaz (Bağımsız bir kıta olarak bilinmeden önce Afrika kimi kez Avrupa'ya kimi kez, ama daha nadir olmak üzere Asya'ya dahil edilmiştir).

Elbette, kökleri belki de 6. yüzyıla (özellikle Anaksimandros ve Miletoslu Hekataios'a) uzanan dünyanın bu kesin coğra-

---

2 Avrupa'nın erken dönemde Balkan topraklarıyla bir arada düşünülmesi asla tümüyle ortadan kalkmamıştır. Dion Cassius MS 2. yüzyılın sonunda Septimius Severus'un ordularında Illirya'dan gelen askerlerin *Europaioi* diye anıldıklarını nakleder (76, 12). Bir yüzyıl sonra Diocletianus zamanında, Trakya bölgesinin en doğuda yer alan altı eyaleti Avrupa olarak adlandırılıyordu (Ammien Marcellin, 27, 4, 12).

3 Örneğin Herodosots IV, 36; İsokrates, *Panegyrikos*, 179; Varron, *Latin Dili Üzerine*, V, 31, 1; Sallustius, *Jugurthinum Savaşı*, 17, 3.

fi bölümlenişi Yunanlılar açısından ideolojik arkaplandan yoksun olamazdı. Yunan-Pers savaşları Yunanlıların bir birliğe aidiyet hislerini hiç tartışmasız kuvvetlendirmiştir ve bu birlik (Homerosçu gelenekte temsil edilen) ortak bir kültürün de ötesinde, artık bir kıta haline gelmiş Avrupa sahasına kök salıyordu. MÖ 5. yüzyıldan itibaren (Pindaros, Aiskhulos, Sophokles, Euripides gibi) yazarların Asya'yla kıyasladıkları Avrupa sadece *Apollon'a İlahi*'nin Avrupa'sı değildir, zira artık Yunanlar ile Perslerle özdeşleştirilen (bkz.Aiskhulos, *Persler*) barbarlar arasındaki çatışmayı sembolize etmektedir. Avrupa ile Asya arasındaki bu rekabeti ezeli ebedi bir savaş, özgürlük ile despotizm arasındaki savaş gibi takdim eden Herodotos Roma'nın son dönemlerine kadar antik yazında beylik hale gelecek bir motifin temellerini atar [Ceausescu, 1991]. Bu bağlamda Avrupa'nın üstünlüğü klasik iklimler kuramını (Aristoteles, Politeia, VII, 7, 1327b, 23-28; Polubios, VII, 7, 2) reddetmenin bir başka yoludur. MÖ 2. ve 3. yüzyıllarda Doğu Akdenize girerlerken Romalılar Yunan siyasal temalarına aşina olduklarından, Selevkosların veya Mithridateslerin talepleri karşısında, coğrafi algısının büyük ölçüde genişlemesine katkıda bulundukları bir Avrupa'nın gönüllü savunucuları olarak takdim edeceklerdir kendilerini.

Antikçağda Avrupa fikri böylece hem coğrafi hem ideolojik bir boyuta sahip olacak ve bu iki cihet birbirine bağlanacaktır. Buna karşın (az çok tanımlanmış) coğrafi bir bölgeye verine bu ideolojik yananlam Avrupa'yla ilgiil siyasi hele hele idari bir tanım haline gelmemiştir. Yalnız MÖ 4. yüzyılda, Siraküzalı I. Denys ve özellikle de başarısız biçimde Avrupa'yı Makedonya krallığına katmaya çalışan Makedonyalı II. Philippe gibi bazıları Helen hükümdarların dile getirdikleri geçici talepler istisnadır. Yunanlar Öteki ('Asyalı') karşısında kendilerini müttefikler ('Avrupalılar'[4]) olarak düşünseler de, hiçbir zaman birleşik bir

4 Burada anakronizme bilerek başvuruyoruz; amacımız bu kavramın ideolojik kapsamını vurgulamak. Tabii bunu yaparken Yunan dünyası ve kültürünün Yunanistan kıtasıyla sınırlı olmadığının da farkındayız. İdeolojik ve siysal bir analiz çerçevesi olarak Pers savaşlarında ortaya çıkan Avrupa/Asya zıtlığı Anadolulu Yunanların bağımsızlığına karşın (ve sonrasında İskender'in Pers fetih-

siyasal bütün oluşturmamışlardır. Bunun aksine, Romalılar bu siyasi birliği imparatorluk çerçevesinde gerçekleştirdiler, fakat bu birliği sadece Avrupa'yla bir tutmadılar [Ferrary, 1994]. Nitekim evrensel bir ilkeye sahip olduğu düşünülen *imperium romanum* tanımı gereği Avrupa'yla sınırlı kalamazdı. Her ne kadar bu Avrupa Gaius Plinius Secundus zamanından beri Roma iktidarının beşiği olarak tanımlanıyor olsa da: "Tüm milletlerin muzaffer halkını bağrından çıkarmış Avrupa'dan bahsedeceğim öncelikle. Muzaffer halkın beşiği ve diğer yurtların hepsinden çok daha güzel olan Avrupa..." (*Naturalis historia*, III, 1, 1). İtalya sebebiyle ilk sıraya yerleştirilmiş olsa da Avrupa aslında imparatorluğun bir parçasıydı sadece. Kaldı ki, esasen politik bir motif olarak varlığını sürdürmüş Avrupa ile Asya arasındaki zıtlıktan da öte Romalıların gözünde asıl önemli olan Doğu ve Batı ayrımıydı. Gelgelelim bu ayrımda Avrupa kıtasının (Yunanistan'ı da kapsıyan) bir kısmı açıkça Doğu'ya aitti.

Ortaçağ Avrupalıdır

Ortaçağ hem, sınırları sadece Avrupa içinde bir anlam ifade eden tarihsel bir dönem olmak hem de tarihçilerin Avrupa birliğinin doğuşu ve ilk gençliğini tespit etmek için işaret ettikleri uğrak olmak bakımından Avrupa'yla özdeştir. Ortak bir tarih söz konusudur: kendinde ve kendi başına, 4 ila 12. yüzyıllar arasında daha sonra, 13 ila 16. yüzyıllar arası ilk ortaklaşma ortaya çıkıncaya kadar yavaş yavaş Avrupa denilen bu yeni bölgeyi kuracak olan da bu ortak tarihtir. Bu tarih süresince gerçek bir Avrupa özbilinci gelişir; "oksidantalist" denilen Ortaçağ uzmanlarının izini sürdükleri ve çağdaş tarihçilerin hiçbir devirde rastlanmayacak şekilde istifade edecekleri de bu tarihtir – bundan böyle tarih hususiyetle Avrupalı olan bir kültürel form ve kimlik oluşumunun muharriki olacaktır.

Roma İmparatorluğu bu tarihin temeli ve daimi referansı olmuştur. Bununla beraber Hıristiyan İmparatorluğunun geçiş yüzyılları süresince çok şey değişti ve Avrupa da bu referans-

lerine rağmen) varlığını sürdürmüştür.

la ve bu değişimlerle doğmuştur. Avrupa'yı oluşturacak halklar Roma halkı değildir: Ortaçağ'ın başı ile 10. yüzyıl arasında eski Roma-Kelt anadamarı ile –sayıca daha az– yeni gelenlerin kaynaşmasıyla sonuçlanacak olan bu fenomeni etnogenesis kavramı açıklayabilir [Geary, 2004]. Kimi zaman dile getirilen karmalaşma tabiri etnogenesis kavramının ifade ettiği ikili eşitsizliği fazlasıyla yumuşatır: tek tük barbar kabileleri en başından bir elit grup olarak kendilerini kabul ettirmiş, demografik ağırlıklarıyla nispetsiz bir kültürel etkide bulunmuşlardır. Askeri ilişkiler de dahil olmak üzere güç ilişkileri her şeyi açıklamıyor fakat üzeri de örtülmemelidir. Bu karmaşık sürecin sonunda, başta gelen özelliği bölgesel örgütlenme olan yeni halklar doğar. Bu bölgesel örgütlenme çoğu kez, Galiçya'dan İngiltere'ye, İtalya ve Macaristan'dan Polonya'ya kadar krallıklar biçimini alan ve "Avrupa halkları" deyişini haklı çıkartan bir biçim halır. Zira eski Roma İmparatorluğu'nun Avrupa olmayan veya Avrupa'dan soyutlanmış bir kısmı tamamiyle ve hızlı biçimde bu sürecin dışında kalır: Bunların arasında elbette ilk sırada, giderek daha Avrupa'nın dışında bir konuma yerleşen ve herkes tarafından giderek daha az yakın bir Doğu telakki edilen Bizans dünyası gelir. İkinci sırada, Muhammed'in tebliğ ettiği yeni dinin askerleri tarafından müthiş bir hızla fethedilen ve Latin niteliklerini kaybeden topraklar gelir. Eskiden Batı İmparatorluğu'nun bir parçasından ibaret olan Avrupa 8. yüzyılda artık kendi başına bir varlık haline gelmiştir. Harita üzerinde Avrupa, gördüğümüz üzere her ikisi de uzak geçmişte çok daha geniş olan antik Batı ile eski Avrupa'nın karşılaştığı bir alana tekabül eder.

Avrupa halkları arasında kesintisiz bir alışveriş olmuştur, zira ortak noktalar çoktur ve toplumsal hayatın bütün alanlarını kuşatır [Le Goff, 2003]. Ancak bir Avrupa kimliğinin doğunda belirleyici eşiğin aşılması Avrupa fikrinin gerçek anlamda bir otorite tarafından tanzim edilen toprak parçasıyla özdeşleştirilmesiyle olmuştu. Başkalığı dışsallaştran bu otorite, Gregorien dönemde doruk noktasına ulaşacak şekilde giderek güçlenen Roma papalığı otoritesidir. Bu otoritenin oto-

ritesine giren topraklar için 12. yüzyıldan itibaren "Roma Hıristiyanlığı" adıyla anılacaktır. Daha sonra "Hıristiyanlık" terimi her zaman "Avrupa" terimine tercih edilecektir, buna karşın, tüm metinler bu ikisini eş anlamlı kullanır. Hıristiyanlığın bir ülke olarak doğuşu uzun sürmüştür ve bunun iki can alıcı aşaması olmuştur: Öncelikle papalıkla Karolenjler arasında siyasal-bölgesel nitelikte bir özdeşlik oluşmuş ve sonrasında, Karolenj projenin bir meyvesi olarak manastırlar ağı kurulmuştur. Bu da münhasıran değilse bile özellikle Kluni tarikatının müthiş başarısıyla olmuştur. Hıristiyanlığın sınırları ilk başta çizgisel değildi; pazarlarla, doğuda Slav yurdu güneyde ise İber yarımadasıyla sınırlı olup fethedilmeyi bekleyen bölgeler vardı.

Bu bütünün içerisinde, İsa'nın mesajına uygun bir birliği, Tanrı namına askeri bir birliği arzu eden çok kişi vardı. 13. yüzyıla kadar saldırgan, sonrasında ise –İspanya hariç– savunmacı bir seyir izleyen Haçlı seferleri bu birlik hayalinin somut ifadesi olmuştur. Ancak bir de bunun barışçı versiyonu vardır; ilkinin başarısı açısından kaçınılmaz olan ve bu açıdan onu önceleyen bir hayaldi bu: Avrupa'nın kıralları arasında sürekli bir barış hayali. 1464'te Bohemya kralı Georges Podiebrad'ın ihyaya çalışacağı iki hayal de bunlardı: Bunun için Hıristiyanlık için bir kabusa dönüşmeye başlayan Türkleri dizginlemeyi sağlayacak düzenleyici kurumlar yoluyla Avrupa'yı barışa kavuşturmayı amaçlayan bir anlaşma gerekiyordu. Anlaşma metni daha önceki bir başka anlaşmaya gönderme yapıyordu: yine askeri nitelikli olan bu anlaşma II. Pie'nin 1458'de hazırladığı ve başlığı Europa olan anlaşmaydı. Kimileri buna boş hayal diyecekti. Evet, ama Ortaçağ'ın sonundan itibaren Batı'daki tüm dinamikleri harekete geçiren de yine bu hayal olmuştur. Nitekim Christophe Colomb'un amacı da öncelikle Osmanlıların arkasından dolaşmaktı; keza VIII. Charles Doğu'da kendisini muzaffer kılacak bir kehaneti gerçekleştirmek için İtalya'ya gitmişti. Askeri emellerle yol alan Avrupa dünyanın ve tinin keşfine doğru ilerliyordu.

Prenslerin Avrupası, Aydınlanmanın Avrupası

Europa sözcüğü modern dönemde, dünyanın Latin Hristiyanların ikamet ettikleri parçası anlamına gelir [Bois 2003]. Hıristiyanların öz bilince kavuşmalarına vesile olan iki olay gerçekleşir: Amerika'nın keşfiyle birlikta Avrupa artık Eski Dünya olarak düşünmeye başlayacaktır kendini. Osmanlılara karşı ortak kavga ise Haçlı fikrini yeniden diriltecek ve Sainte Ligue'in 1571'de Lepante'da kazandığı zafer Hıristiyanların kâfirlere karşı kazandıkları bir zafer olarak kutlanacaktı.

Papanın ruhani imparatorun dünyevi otoritesi altında birleşik bir Hıristiyan Avrupa'yla ilgili Ortaçağ'da kurulan hayal Reform'la birlikte suya düşer: 1520'li yıllardan itibaren Avrupa'nın büyük bir kısmı artık Papa'nın, hatta imparatorun otoritesinden azadedir. Evrensel monarşi hülyasını gerçekleştirmek için kendini heder etmiş Charles-Quint'e göre, 1555'te Protestan Alman prensleriyle imzalamak zorunda kaldığı Augsbourg barışı sonraki sene tahttan çekilerek yaşayacağı başarısızlığı mukadder kılmıştı.

Modern Avrupa devletlerin parçalandığı ve milletlerin doğduğu yani birbirine rakip ve agresif siyasal birimlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. 18. yüzyıla kadar egemenlik için mücadele eden güçler arasında savşların ardı arkası kesilmez: Bu kavgaların acımasızlığı ve özellikle de Habsbourglar ile Fransa arasındaki rekabet istikrarlı bir Avrupa rüyasını ve bunun da dini birlikten daha sağlam temeller üzerinde gerçekleştirilebileceği inancını kuvvetlendirir.

Uluslararası hukukun ve sürekli barış fikrinin ilk hali olan halkların hukuku kavramından bahsedilmektedir artık. Hugo Grotius'un akıl hocalığını yaptığı *jus publicum europaeum* doğal hukuk geleneğinden türer. 18. yüzyılda uluslararası düzeyde yeni uygulamaların gelişmesine oldukça katkısı olacaktır bu fikrin: Esir değişimi, kuşatma ritüelleri, diplomatik kongreler ve sürekli elçi bulundurma uygulamasının yaygınlaşması gibi [Bély, 1990]. Sürekli barış fikri eski bir fikirdir. Economies royales adlı eserinde Sully (1638) IV. Henri'ye Hıristiyan bir

Cumhuriyet (respublica christiana) kurmak üzere Hıristiyan güçler arsındaki ilişkileri tanzim etme projesinin fikrini verir. Bu amaca uluslararası mahkemeler ve anlaşmazlıkları çözüme bağlayacak uyuşturma mahkemeleriyle varılacaktır. Fakat Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe (1713) adlı eseriyle bu fikrin teorisyeni olacak kişi Abbé de Saint-Pierre olacaktır. Ultrecht anlaşmasından sonra istikrarı sürdürebilmek için statu quo ilkesini önerir: "Avrupa'nın egemen güçleri hâlihazırdaki durumlarını koruyacaklar ve bugün sahip oldukları sınırlara sahip olmayı sürdüreceklerdir". Bu istikrar "Avrupanın on dokuz egemen gücü"nden müteşekkil bir "Avrupa teşkilatı" tarafından tesis edilecek, bir Diyet meclisi de üyeleri arasındaki ihtilaflarda hakem rolü üstlenecektir. Bu fikir Aydınlanma yüzyılında Rousseau tarafından (1782'de yayımlanan) "sürekli barış projesi üzerine görüşler"de kulanılacaktır. Bu yazısında Rousseau projeyi onaylamakta fakat onu gerçekçi bulmamaktadır, zira egemen devletler "hâkimiyetlerini dışarıya doğru genişletmek ve içeride onu daha da mutlak kılmak"tan başka bir şey düşünmezler. Kant da özgür devletlerden müteşekkil evrensel bir Cumhuriyet'in kurulmasıyla gerçekleştirileceğini düşündüğü bir *Sürekli Barış Projesi* yazmştır (1795).

Aydınlar Cumhuriyeti Rönesans'ta ortaya çıkmış kurucu bir rüyadır. Bu Cumuhriyet Avrupa'nın tüm bilginlerini, devlet, dini aidiyet ve yerel özgüllükler arasında fark gözetmeden bir araya toplayacaktır. Aklın ve özgürlüğün ülkesi olan bu cumhuriyet elbette bir ütopyadır, fakat Thomas More'un *Ütopya*'sından farklı olarak aynı zamanda yaşanan bir gerçekliktir de. Bu fikre varlık kazandıracak olan ortak bir dil, Floransa'dan Krakow'a kadar Avrupa'nın büyük yerleşim merkezleri arasında bir irtibat kuracak olan Latincedir. Antiki mirasın ve yazılı kaynakların değiş tokuşuyla ilgili kolektif bir çalışmaya izin verecek olan da filolofinin temlini oluşturduğu ortak metotlardır. Son olarak seyahat ve yazışmalar ve süreli yayınlarn ortaya çıkması bu ortaklık hissine katkıda bulumuştur [Pomian, 1990].

Bu bilginler Avrupa'sının başlangıçtaki ağırlık merkezi İtalya'yken, 17. yüzyılda merkez Hollanda ve İngiltere'ye kaydı

[Pomeau, 1991]. Bir sonraki yüzyılda artık iki Avrupa birbirinden ayırt ediliyordu: fakir, salaş ve batıl inançların hükmündeki bir Güney Avrupa ve zengin, hoşgörülü ve özgür bir Kuzey Avrupa. "Bugün ışık Kuzey'den geliyor" diyordu, ilk defa bir Avrupa medeniyeti tarihi yazmaya başlayan Voltaire. Bu tarihin doruk noktaları Perikles Yunanistan'ı, Roman pax augustea'sı, İtalyan Rönesansı ve Fransız Büyük Yüzyıl klasisizmi idi; 18. yüzyıl ise Voltaire'e göre İngiltere'nin yüzyılıydı.

Aydınlanma yüzyılı hiç kuşkusuz kozmopolitizmin yüzyılıydı, fakat Fransa –özellikle de Paris– kayda değer bir tesirde bulunmuştur. Bu tesirin ayrıcalıklı aracısı da Latincenin yerini alan yeni uluslararası dil Fransızcanın yaygınlaşması olmuştur [Fink, 1985]. Buna karşın, Aydınlanmanın son dönemlerinde Fransız kültür dairesi temel olay olarak kalsa da bir İngiltere sevdasının, daha genel olarak da Alman Strum und Drang'ı gibi ulusal kültürlerin 1770 tarihinden itibaren doğuşuna tanık oluruz.

Politik bir Avrupa'ya doğru

Ütopyadan kurumsallaşmaya

Devrimin getirdiği atılımı miras olan I. Napolyon Avrupa'sı 130 Fransız eyaletinden, himayelerden ve diğer bağımlı devletlerden oluşuyordu. Emperyal hegemoniye tabi olan bu Avrupa Mémorial de Sainte-Hélène'de[5] ifade edilen ilkeye uymaktadır: "Evvela Fransa". Dolayısıyla Avrupa konfedarasyonu fikrinin soykütüğü araştırılacak olursa, tüm 19. yüzyıl boyunca faal olmuş liberal ve barışçı çevrelere dönmek gerekir (bu iki fidae o dönemde genelde eş anlamlı kullanılmaktaydı). Konfederasyon fikri çoğunlukla savaşçı milliyetçiliklere (şüpheli konumunda genellikle Almanya ve Fransa vardır) bir alternatif olduğu kadar keşfedilen yeni dünyalar karşısında ortak bir medeniyetin hayatta kalma koşulu olarak da düşünülmüştür. Sö-

5 Emmanuel de Las Cases'in Saint-Hélène'de ikamet ettiği sırada Napolyon Bonaparte'la yaptığı söyleşilerden derlediği kitap – ç.n.

mürgecilik bu açıdan, bilinç kazanma sürecini hızlandırmıştır, nitekim (bir tek bu örnek üzerinde durmak gerekirse) "Avrupalı" tabiri Cezayirli Müslüman olmayan kişileri (Yahudiler de dahil) isimlendirmeye başlar. 1918 sonrasında sömürgecilik Milletler Cemiyeti ve hukuk çerçevesinde güvenliğin sağlanabileceğini savunan Briandçılığın harcını teşkil edecektir. Avrupalılık fikrinin somutlaşma yoluna girmesi için İkinci Dünya Savaşı'nı beklemek gerekir. Demir Perde Karolenj Avrupa'sının tam ortasından geçiyor, fakat Türkiye'yi halk demokrasilerinden ayrı tutuyordu. Churcill'in 1946'da (ABD ve Biritanya İmparatorluğu'ndan sonra Batı ittifakının üçüncü ayağı) Avrupa birleşik devletleri lehine yaptığı konuşma liberallerin, Hıristiyan demokratların (Robert Schuman, Konrad Adenauer, Alcide de Gasperi) ve komünist olmayan solun olumlu tepkileriyle karşılandı. Paul Ramadier ve François Mitterand'ı bu bağlamda, Prag darbesinin ertesinde, 1948'de ve Berlin'de tansiyonun yükseldiği bir sırada ayakları üzerine diklien Avrupa hareketinin kökeninde görüyoruz.

Kurucularının ileri taşıdıkları Avrupa projesi demek ki, siyasal nitelikli bir projeydi. Ekonomik birliğin oluşturulması (1957) zorunlulukların dayattığı ve kısa vadeli çözüm olacağı düşünülen bir önlemdi. Soğuk Savaş yılları boyunca koşullar (Amerika'nın yeniden yapılanmalara verdiği destek, NATO şemsiyesi) bu boyutu daima birinci sırada tuttu. Dolayısıyla duvarın yıkılmasından sonra siyasetin yeniden layık olduğu önemi kazanmasında, entegrasyonun iki türlü –ulusaşırı ve hükümetlerarası boyutta– işlemesinde şaşırtıcı bir yan yoktur. Bu iki boyutun eklemlenişi dünya üzerinde ve tarihte eşi benzeri olmayan bir sistemi üretti – bu da söz konusu sistemi kamuoyunun gözünde yorumlanması ve öngörülmesi güç kıldı. Bu proje, şematik biçimde söylersek ulusal egemenlikçiler ile devrimci enternasyonalistler gibi iki kamptan gelen güçlü muhalefetlerle de karşılaştı. İlk grup vatandaşlık hakkının önemine vurgu yapar ve demokrasilerin gelişiminde ulusallığın öneminin altını çizer. İkinci grup kendi ayrıcalıkları içine sıkışı kalmış ve ABD'nin ardında kalmamak için kendi emperyalizmin-

den vazgeçmeyen bir "Avrupa kalesi" fikrini reddeder. Her iki grup da sistemin zayıf noktalarını vurgular: halkın katılımındaki zayıflık, diplomatik statü sorunu, ihtiyaç duyulan nüfusun BM standartlarına göre yaşlı bir nüfus haline gelmesi, yoğun göç alma.

2001 yılında Avrupa Konseyi çerçevesinde gerçekleşen tartışmalar sırasında Katolik Kilisesi'nin temsilcileri, Avrupa kimliğini siyasal birleşenlerine bağlamama gayretleri sebebiyle Yahudi ve İslam dininin temsilcilerinin gözüne girdiler. Paris'teki Grande Mosquée'nin müdürü Dali Boubakeur'e göre Avrupa kimliği İslam-Yahudi-Hıristiyan temeller üzerine oturmaktadır ve bu temeller 16. yüzyıl sonrasında hümanizmin doğuşunda da belirgindir. Böylece Avrupa "açık" bir İslam'ın hayata geçme şansını sunacaktır; bu açık İslam'ın temsilcileri de bu ortak davaya kendi katkılarının değerini vurgulamaya çalışmaktadır. Daha şüpheci olan bazılar Avrupa'nın "toplumsal sözleşme" tipinde bir siyasal proje içinde kimlik oluşturmasını tercih ediyor. Nietzche'nin "olduğun şeye dönüş" ifadesine referansta bulunan Pierre Hassner Avrupalıları, Avrupa'ya atfettikleri gaye doğrultusunda ortak bir kimlik aramaya davet eder. Başka deyişle, onları birleştiren ve tnaımlayan bir gelecek projesi içinde kendilerini bulmaya çağırır. Bu projeden yana baskın eğilimler ılımlı ekonomik liberalizme, adetlerde açık fikirliliğe, (ABD'ye nispetle) kültürel farklılıkçılığa, nüfustaki zayıflamayı telafi için göç almaya, toplumsal ilişkilerin hukuka bağlanması fikrine, gezegensel duyarlılığa (iklim, eşitlikçi ticaret) uygundur. Hatta bazıları kültürü, tarihi ve dini ön plana çıkarmak için nüfusun pek çok önemli kısmının dışlanması riskinin alındığını vurgular. Jürgen Habermas'ın "anayasal vatanseverlik" modelinin başarısı da buradan gelir. Habermas'a göre tüm Avrupalıları birleştirmeyi sadece rasyonel bir siyasal kimlik başarabilir. Avrupa bu bağlamda kıtanın barışa kavuşturulması projesiyle tanımlanır ve gelişmiş bir toplumsal model etrafında şekillenir. Evrensel iddiaları olan bir medeniyetin değerleri konusunda Avrupalıların mutabakatı, siyasal ve hukuki ilkelerle ilgili eğitimsel bir çalışmayı, ortak Avrupa kültürüne "eleş-

tirel bir bağlanma" yaratmayı sağlayan bir çalışmayı gerektirir. Uluslararası konumlanma bağlamında bu yaklaşımdan çıkacak olan şey bir iktidar mantığından ziyade bir noktadan çevreye yayılma mantığıdır.

Türkiye'nin Birlik'e katılmasıyla ilgili polemikler burada yaptığımız sorgulamayı bir az olsun berraklaştırmayı sağlayailir mi? Siyasal düzlemde Avrupalı yöneticiler Türkiye'nin yanındaydılar çünkü soğuk savaş ortamında Türk askeri kuvveti Kızıl Ordu karşısında NATO'nun sınır sancaklarından bir tanesiydi. General De Gaulle pek çok kereler Türklerin kültürel farklılıklarıyla ilgili hislerini ifade etmişti fakat Washington ile Moskova'ya yönelik stratejilerinde kendini elini güçlendireceğini düşündüğünden Türklere "açık kapı" bırakma stratejisini benimsedi. Kısa vadede ABD Avrupalıların bu yaklaşımını iyi karşıladı ve bugün bile halen Amerikan yönetimi Ankara'nın üyelik talebini açıkça desteklemektedir. Dosyanın muhtelif boyutları var. Finansal cihetin de ötesinde ihmal edilemez bir coğrafi boyut söz konusu. Üyelik kabulü durumunda Avrupa özellikle hassas olan bir bölgeyle (Suriye, Irak) doğrudan temas halinde bulacak kendini. Oysa diplomasi ve savunma şu an itibariyle Avrupa'nın güçlü olduğu konular arasında yer almıyor. Bu büyük sorunların da ötesinde tartışmalar Birlik'in toprak sınırlarını ilgilendiren ve Belarusya, Ukranya ve hatta bizzat Rusya'yı da kapsayan tartışmalar. Rusya'nın Avrupa'ya girişi konusu Türkiye'kinden çok daha büyük ilgi çekiyor. Rusya'daki siyasal koşullarının Batı standartlarından çok uzakta olduğuna kuşku yok ve yönetici sınıf "Avrupa klübü" retoriği ile emperyal milliyetçilik arasında salınmayı sürdürüyor. 'Coğrafya'nın Rusya'ya konuyla ilgili pek bir yardımı dokunmuyor zira sınırların egemenliğin bölgesel hudutları olmaları bakımından özleri gereği siyasal olduklarını en son unutacak kişiler de coğrafyacılardır.

Türkiye'nin asırlardır medeniyet ailesinin bir üyesi olması bakımından birliğe katılması meşrulaştırılmak isteniyorsa (Türkiye'deki yöneticilerin istediği bu yöndedir) onun uzun vadede bu süreç içinde yer aldığının ve sürece özel katkıda buluduğunun gösterilmesi gerekecektir. Benzer olayları önceleye-

cek şekilde Ermeni soykırımının Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı düşüncesinin meyvesi olan milliyetçi ve ırkçı normları benimseyerek, Avrupa modernliğine girişini yansıttığını ileri sürmek de mümkündür. Ayrıca Türkiye'nin, halkların kendi kaderini tayin hakkı da dahil olmak üzere Avrupa demokrasilerinin *halihazırda* sahip olduğu ölçütleri karşıladığı da göstermeye çalışılabilir. Tarihçi bir topluluğun sınırlarını çizerken, o topluluğun faillerinin sınır algılarından başka pek bir gerece sahip değildir. 21. yüzyılın başına kadar Fransızların harita temsilleri ve söylemlerinin büyük çoğunlukla Türkiye'yi dışarıda bıraktığını ortaya koymak gerekir. Bu açıdan tipik bir örnek okul kitapları, özellikle de ortaöğretimin üçüncü senesinde okutulanlarda Ukranya ve Rusya'dan farklı olarak (sadece iki örnekle sınırlarsak[6]) adaylığa talip olan ülkeler listesinde Türkiye'nin yer almamasıdır.

Tartışmaya müdahil olanlar Atatürk'ten bu yana yürürlükte olan "aiklik" meselsini öne sürüyor, zira bunun kamusal/özel ayrımının toplumun çoğunluğu tarafından içselleştirilmesinden çok aslında siyasal-askeri bir güç oyununa mı dayandığını düşünmek mümkündür. Avrupa "kurumsal vatanseverliği" üzerine vurgu yapılırsa, mesele kapanmadan kalır ve karar bir fırsat meselesi demektir (Türkiye üyeliğe "hazır" mı?). Böylece çoktan ortaya çıkmış bir sorgulama çözüme bağlanmadan kalır: Bir bölgenin kimliği evrensel değerlere ortak referanslarına dayanmak zorundaysa, niçin Tunus, İsrail veya Avustralya (hatta ABD) bir dünya cumhuriyetinin başlangıç noktası gibi kendini takdim eden bir oluşuma dahil olma eğilimi taşımayacak olsunlar? Kim bilir belki bu durumda Fransa Jironden Cemiyeti tarafından[7] çok tutulan bir projenin sonuca bağlandığını görmekten memnuniyet duyabilirdi ve geriye sadece (SSCB'nin zamanında yaptığı gibi) can sıkıcı biçimde tikelcilikten iz taşıyan "Avrupa" referansını silip atmak kalabilirdi.

6 AB üyesi olmamalarına ve adaylar arasında sayılmamalarına rağmen Norveç veya İsviçre kitaplarda, çok eski zamanlardan beri Avrupa'nın bir parçası olarak gözükmekte.

7 Fransız Devrimi sırasında *Cemiyet* evrensel ve kardeşliğe dayalı federatif bir cumhuriyet fikrini savunuyordu.

Avrupalılarda Avrupalı belleği yoktur. 2004'te Fransız devleti her ne kadar 81 kutlama (Medeni kanundan Jean Gabin'e) kararına imza attıysa da bu tür Avrupalılaştırma seremonileri hiç de geleneksellişmiş değil. 9 Mayısın anlam ve öneminin kaç kişi farkında[8]? Bölgesel veya ulusal bir düzlemde belleksel mekanlar hazır bir envanterden alınmaktan çok bir inşa faaliyetinin ürünü olsalar da bu süreç Abrupa Birliği söz konusu olduğunda henüz emekleme aşamasında [Bossuat, 1999]. Başşehir ve bayramlardan yoksun olan birliğin vatandaşlarına önerebileceği veya ortak paranın üzerinde zihniyet düzeyinde tasvire koyabileceği müşterek kahramanları da yok. Bu durum geçmişin yok sayılmasını mı yansıtıyor yoksa ulus-devlet kimliklerini inşa eden yapay kurgulara kayıtsız bir Avrpa projesinin tekilliğini mi? Cevap ne olursa olsun pek çok tarihçi ortak bellekle ilgili baskıların mesleklerini özgürce ifa etmelerini engellemesinden şikayetçiyken büyük anlatılar ve kurucu mitlerin yokluğunun keyfini çıkarmak gerekir bekli de. Sonuç olarak kolektif tutamak noktlarından yoksun olmak Avrupa için bir şans olabilir mi?

Kuşkusuz Avrupa tarihine yönelik siyasal, bilimsel ve editoryal girişimleri destekleyenler, bugüne kadar ve esasen profesyonel entelektüellerden ziyade siyaset ve ekonomi alanında faal olnaların inisiyatifindeki bu süreçte kendilerine bir yer bulmak arzusuyla davranıyorlar. Belki de kendilerince, karar ulusların icadı sürecinde zorunlu tarihsel gerekçeleri karar alıcıların kullanımına sunan 'organik entelektüeller'in rolünü oynamaya niyetleniyorlar, kim bilir? Dün olduğu gibi bugün de bu kişiler yetkililerin kesin yönlendirmelerinin beklentisi içindeler ve yetkililerin demos'un sahici emellerini yansıtacaklarından da emin değiller. Bu alandaki en yetkin uzmanlardan biri-

8 "Avrupa günü" ilan edilen bu tarih İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu ifade ediyor (hiç değilse Avrupa'daki sonu zira Hiroshima bu tarihten sonra olacaktır). Fransa'da 8 Mayıs bayram olarak kutlanıyor olsa da Almanya'nın yenilgisini ilan eden anlaşma Mayıs'ın yedisinde Reims'te ve daha sonra Stalin'in talebi üzerine dokuzunda Berlin'de imzalandı. Beş yıl sonra aynı tarihte Robert Schuman Avrupa Kömür ve Çelik topluluğunun kurulmasını önerdi.

nin ifadesine göre "siyaset adamları Avrupa'nın geleceğini belirleyinceye kadar tarihçiler Avrupa'nın geçmişini sorgulamak ve bu noktada eleştirel bir rol oynamak durumunda olamayacaklar" [Borne, 1999, s. 107].

Yine de böylesi bir projenin, Avrupa'nın entelektüel elitler topluluğunun köklü belleğini taşıyan 'alimler cumhuriyeti'nin yüreğine su serpen bir tarafı var. Yüzlerce yıllık karşılıklı alışverişle şekillenen bu topluluk (Ortaçağ üniversiteleri, Rönesans ressamları, Aydınlanma'nın kozmopolitizmi) Birinci Dünya Savaşı'nın savaş meydanlarında karşı karşıya gelmek zorunda kalmış fakat Versailles Avrupa'sında yeniden çiçekleneceğine halen umut edebildikleri tinsel bir ortak aidiyete karşı bir nostalji duygusunu da muhafaza etmiştir. Marc Bloch örneğin "Fransa tarihi yoktur, Avrupa tarihi vardır" diyebiliyor ve araştırma eksenleri arasına Avrupa toplumlarının karşılaştırmalı tarihini de zorunlu olarak katıyordu. Ona göre ilk olarak bir her milletle ilgili bir Avrupa tarihi yazmak ondan sonra bir üst aşamaya geçmek gerekiyordu. Bu düzey değiştirme işi, Britanyalı H. A. L. Fisher (History of Europe, 1936) ve Belçikalı Henri Pirenne tarafından Nazilerin ırksal tecidi aleyhine kullanılan müşterek "medeniyet" kavramına referansta bulunmayı gerektirecekti.

Bu proje Soğuk Savaş koşullarında, 'öteki Avrupa'nın kopup gitmesine tahammül etmekte zorlanılan bir ortamda "antitotaliter" hareket tarafından yeniden ele alınır. Avrupa medeniyeti 'atlantik'[9] medeniyeti haline geliyordu. Komünizm artık kültürel bir gayrılık olarak anlaşılmakta ve Fransız Devrimi de Jakobeneri tatmin etmesi pek müşkül Anglosakson bir continuum içine yerleşmektedir. Kültürel özgürleşme Kongresi'ni düzeyenleyenlerden biri olan Denis de Rougemont ortak bir payanda, bir taşıyıcı arayışında özellikle etkindi. Bu taşıyıcı zeminin mottosu da Tanrı'nın suretinde yaratılmış olan "insanın haysiyeti" ve maddenin ve de cismin (öncelikle de İsa'nın cisminin/bedeninin) gerçekliğine dayalı "bilim-

9 Ortak medeniyet kavramı 1949'da Atlantik İttifakı'nın kuruluş gerekçeleri arasında yer alır. FKP ressam Fougeron'a 'Yanki barbarlığı'nı kınayan bir tablo (*Civilisation atlantique*) yaptırarak karşılık verir buna.

sel araştırmaların meşruiyeti" idi. Bu Batılı özgürlüğün soykütüğü çizgisel bir tarih anlayışına dayanıyordu: çevrimsel veya belirlenimci kavrayışların aksine burada birey nereden geldiğini biliyordu, ama amacının ne olacağına kendisinin karar vermesi gerekiyordu. Bu düşünüm komünist muhaliflerin ABD'nin müstemlekesi olmakla bir tuttuğu bir siyasal mücadeliyi meşrulaştırmayı da amaçlıyordu. Ancak Rougemont'un yaklaşımı ne bu akma ne de bu döneme hastır. Yüzyıl sonunda Jacques Le Goff Avrupa ruhuyla ilgili olarak "doğa fikri, akıl fikri, özgürlük fikri ve belki de özellikle şüphe kavramı ve şüphe pratikleri"ni gündeme getirir [Le Goff, 1994, s. 10]. Keza Charles-Olivier Carbonell gibi bir tarihçi [1999] şöyle düşünmektedir: "Avrupa kendi kaynaklarını *Kitabı Mukaddes*'in ortaya çıkışından tutun da Atina, Roma ve Kudüs gibi üç beşiğin bir kurucu mitler bütününü harmanladığı uzun bir tarihte bulur" ve bu mitler masal ya da hakikat değil olmayıp "paylaşılan pek çok başka kesinlik gibi" tecrübe edilmiş şeylerdir" (*Le Monde*, 1 Şubat 2000).

Halk demokrasilerinin ortadan kaybolmasıyla birlikte 20. yüzyılın bilançosu, tarihçileri bütünleştirici ve karşılaştırmaları yöntemleri çoğaltmaya yöneltti.[10] Totalitarizm karşıtı entelijensiya (Hannah Arendt'i takiben) kitlesel katliamların (evrensel olma iddiasını taşımaları bakımından da) Batılılara has bir gerçekliği olduğunu açıkça kabul etti ve Avrupa'nın bölünmesinin sonunu getiren 'reel sosyalizm'in çöküşüne hoş geldin demekle kalmayıp, ilk defa olarak Avrupa kıtasının ideolojilere milliyetçiliklere karşısında kesin bir zafer kazanma şansını da kucakladı [Pomian, 1990]. Genişleme sırasında Avrupa kimliğini sorgulamanın da zamanı gelmişti. Önce Fransa'da, René Girault'un [1994] başkanlığında bir tarihçiler grubu tarafından bu tema üzerine büyük bir anket düzenlendi (ve o tarihten itibaren bu yöntem başkaları tarafından da izlenecektir),

10 Yukarıda 9. Bölümde Ernst Nolte, EricHobsbawm ve François Furet'nin tezleriyle ilgili kısma bakılabilir. *Livre noir du communisme*'in [Courtois, Werth, Panné vd, 1997] Doğu'daki kadar Batı'da da sükse yapması aynı Avrupalılaştırma fenomeniyle ilintilidir.

ardından 1995'te aynı şey Gérard Bossuat ve Robert Frank'in öncülüğünde gerçekleştirildi. Fransız hükümeti 2000'in ikinci yarıyılında, 13 ve 14 Ekim tarihlerinde Blois'da orta öğretimde kullanılmak üzere bir Avrupa tarihi müfredatı geliştirmekle yükümlü 'uzmanlar'ın (tarihçiler, devlet görevlileri ve siyaset adamları) katılacağı bir seminer düzenlemek üzere, yeni elde ettiği Birlik başkanlığından yararlandı. Uygulamalar konusunda ulusal egemenliğe tecavüz etmeksizin, düzenlenen seanslardan bir dizi tavsiye kararı[11] çıktı. Bunlar "Avrupa için öteden beri övünç vesilesi olmuş evrensel değerlere olduğu kadar siyasetin belirleyici rolüne de dayanan savlamalarının bir kısmını tarihten çıkartan öğretileri kurmak" amacını gütmektedir.

Bu tarih her şeyden önce olumsuz değerlendirilen modeller üzerinden tanımlanır: Teleoloji (Birlik Charlemagne'dan neşet etmez), idealizm (geçmişi özgürleştirici icat ve kurumlara indirgenmez) ve (özellikle?) kimliksel (zira Avrupa tekilliği öncelikle "temasların, *hiatus*ların, çatışmaların ve ödünç almalardan müteşekkillidir) modellerdir bunlar. Pedagojik olarak, "temaslar anlatısı" üzerine vurgu yapılmalıdır çünkü bu "fazlasıyla köksüz" addedilen "sorunsal tarih"ten vazgeçme sonucunu doğurabilecektir. 2002'de hükümetin çoğunluğunun deişmesi Paris'te girişilen etkinlikleri kesintiye uğratmadı. Başka bazı partnerlerle de kuvvet kazanan işbirlikler oluşturma stratejisine sadık kalan Fransa 2004 Ekim ayında Fransız-Alman bakanlar konseyi sırasında bir Fransız-Alman tarihi kitabının yazılmasını gündeme getirdi. Bu kitap Antikçağdan çağdaş döneme kadar olan zamanı ele almalı ve Avrupa'nın tamamını ihtiva etmeliydi: "Bu Fransa-Almanya ilişkilerinin bir tarihi değil Fransız-Alman merkezli bir Avrupa tarihi olacaktır" (Rudolf von Thadden'le söyleşi, *Le Monde*, 27 Ekim 2004). Bu yöntem, Jacques Le Goff'la birlikte sentezler oluşturmak için henüz erken olduğunu düşünen kişilerin temkinliliğinin önüne geçmekte. Bu maceraya atılanların önüne çıkacak çok sayıda zorluğa işaret etmiş olan gözlemciler tarafından büyük bir dikkat ve ilgiyle takip edilecek bir yaklaşım.

11 Bu metin *Vingtième siècle*'e [2001] alındı, "Avrupa tarihini öğretmek" başlıklı yazı bu çalışmayı toparlamamızda bize değerli bir kaynak sundu.

Bu yeni konunun ele alınışının diğerleri kadar metodolojik sakınımlar çerçevesinde değerlendirilebileceğine kuşku yok. En nihayetinde –1789 öncesi Fransa'daki gibi– 1950 veya 1992 öncesi Avrupa'sının, ortak bir hayat porjesine dayanan elitler tarafından kendi kimliğinin bilincine vardırılan "bölük pörçük halkların yığını" olup olmadığı sorusunun "kopuş-süreklilik" ikiliğinin uzmanı olmuş uzmanları şaşırtacak bir tarafı yoktur. Ancak dönüşüm, iki farklı dönem söz konusu olduğunda karşılaştırmalı yönteme içkin güçlüklere takılmakla kalmaz. Tarih disiplininin kurumsallaşması tarihçilik pratiğinin yeni bir bağlamda değişmeden kalmasını imkânsız kılacak kadar sıkı biçimde ulusal inşaların tamamlanışıyla örtüşür. Bu süreç tamamlanıncaya kadar herkes en sık sayılıp dökülen gafları işlememe konusunda birbirine söz vermekte. Kadınlar, zındıklar, göçmenler, Çingeneler: Bu yeni tarih daha önce tarihteki yerleri ihmal edilmiş bu unsurların hiçbirini dışarıda bırakmamaya özen göstermelidir; aynı şekilde kranlık sayfaları ve demokrasi açısından uygunsuz görünen pratikleri yok sayamamaya dikkat etmelidir. Yine de bu gibi durumlarda her zaman günahı eskilerin sırtına yüklemek ve karanlıklar ile aydınlıkların karşıtlığından söz etmek mümkündür.

İyi ile kötünün, ilerleme ile gericiliğin vb. karşıtlığına indirgenemeyecek durumların artık daha nazik durumlar olduğu ortaya çıkıyor. Örneğin ideolojik açıdan üzerine ölü toprağ serpilmiş fakat işlevsel olarak halen faal olan ve 20. yüzyılın ilk yarısında geniş ölçüde faydalandıkları özgürleşme ortamını henünüz tümüyle yitirmemiş (ki sadece Doğudakiler de değil) ulusların durumu... Demokratik vatandaşlık bilincini oluşturmak için tarihsel koşulların örneklik değerine dayanan bir öğreti milliyetçililerin sivil entegrasyon potansiyellerini azaltma riski taşımaz mı? Avrupadai sivil vatandaşlık eğitimi aşırı şağdan aşırı sola kadar, geçen yüzyılın siyasal güçlerini tümüyle içinde muhafaza eden bir ulusal çerçeve içinde gerçekleşmiştir. Aynı şeilde benimsemeleri beklenen değerleri içselleştirebilmeleri adına öğrencilere az çok saf olan unsurları 'anlatılar'ında yalıtıp soyutlamaya çalışan kişiler için tarihin cımbızını rastgele kullanma tehlikesi söz konusu. Örnek olarak İkinci Dünya Sa-

vaşı'nın Nazi karşıtı savaşçıların direnme gücünü bütün çıplaklığıyla ortaya koymanın giderek daha güç hale geleceğini düşünebiliriz (1914-1918 için zaten böyledir); bu insanlar sadece insan haklarını sauvnmak için harekete geçmemiştir ve içlerinden çoğu için vatanseverlik dürtüsü pek az belirleyici olmuştur.

Bu engeli izale etmenin bir yolu –Blois'nın 'tavsiyeleri'nde öne çıkan budur– geçmişte, evrenselci bir pespektifle federasyon yanlısı kimliksel unsurlara uyan her şeyi öne çıkarmaktır: O da Avrupa'nın geçen yüzyıllar boyunca pek çok defalar iyi yönetmeyi bildiği dışarı açılma kapasitesidir. Dolayısıyla vurgu dinamikler üzerine, en aşikâr sembolleri ticaret şehri ve onun 'burjuvazi'si olan değişim mekan ve ağları üzerine olmalıdır. Kırsal tarih bundan çok olumsuz etkilenir mi? Ulusal çerçeve içinde zaten pek talihli bir konumda olmadığı doğru. Herhalükârda toplumlara karşılaştırmalı bir yaklaşım ulus devlet yaklaşımının yetersizliğini savunanları tatmin edecek durumda olmalı. "Transferler" (teknolojik, ekonomik, kültürel transferler) konusunda yapılan yeni araştırmalar 19. yüzyılın sonundan beri devlet mercilerini (bir ölçüde) kısa devre yaptırabilen uluslar arşırı bir ilişki ağını ortaya koyuyor; kâh Akdeniz ve Cenevre köylerindeki entelijensiya, gerek dini veya işçi enternasyonalleri ve ticari firmalargibi birbirinden çok farklı ağlar söz konusu. Global bir yaklaşım sergilenyenler sadece uluslararası ilişkiler uzmanları olmamakla birlikte, doğal olarak onlar da devlet iradesine indirilen darbelere karşı dikkatlidirler. Daha şimdiden Pierre Renouvin'in "derin kuvvetler" kavramı ulusal bölünmeleri büyük ölçüde aşan hareketlerin açıklanmasına izin verecek şekilde geliştirilmiştir. Ve Georges-Henri Soutou'nun ifade ettiği üzere "Avrupa düzeni" diplomatik mefhunu sadece bir güç dengesine değil, kimi zaman parantez içine alınan fakat komünizmin yıkılmasıyla birlikte Almanya'nın [Soutou, 2001] ve Avrupa'nın yeniden birleşmesini [Girault ve Boussuat, 1994] mümkün kılan bir ortak değer duygusuna gönderme yapmaktadır.

Sonuç

> "Avrupa'yı inşa etmek, dünya barışına katkıda bulunmak istediğimizi söylerken, içinde savaşları, hatta yabancı düşmanlığını barındıran *La Marseillaise*'le çocuklarımızın milli duygularını coşturmak uygun mudur? Bu tanışıklığı daha geç bir yaşa, Fransız Devrimi çalışmalarının marşı tarihsel bağlamına oturtmayı mümkün kıldığı bir yaşa ertelemek daha akıllıca olmaz mı?"
>
> – Jean Bonnecase, *Le Monde*, Okuyucu Mektupları (1 Mart 2005).

Tarihçi genellikle bir zorunluluk ile bir arzu arasında gidip gelir. Zorunluluk ona deontoloji tarafından olduğu kadar tecrübeleri tarafından da dikte edilir ve kahve fallarında kendi eğilimlerini bulmak konusunda kendisine mukayyet olmasını sağlar. Arzuya gelince, sonuç çıkarma pratiğinde ortaya çıkan bu arzu tarihçiyi kendi kişisel eğilimlerine kapılmaya ve böylece endişe veya ümit ettiği yakın geleceği resmetmeye sürükleyebilir. Tarih yazım pratiklerinin geleceği tarihçinin çoğu zaman bazı senaryoları yan yana getirmesini sağlayan sorularıyla yakından ilgilidir kuşkusuz. Bu işten ekmeğini kazanan kafaların tasarladığı bu senaryolar kaçınılmaz biçimde çöküş veya ge-

nişleme gibi bazı sınanmış şemalara başvurur. Yarın tarih nasıl yapılacak? Ve hatta şu: tarihin hayatımızda bir yeri olacak mı? Bu soruya cevap vermenin tek önemli tarafı gözlemcinin güncel zamana uygun eğilimler addettiği şeyi ileri sürülen hipotezler yoluyla sağlamaktır. Böylece Fransız yüksek öğreniminde son yıllarda (ve formel olarak) Avrupa'daki 'LMD' (Lisans/Master/Doktora) modeline göre gerçekleştirilen düzenlemenin tarih disiplininin konumunu derinlemesine etkilemediği tespit edilebilir – hiç değilse elimiz altındaki nicel verilere göre değerlendirme yapacak olursak. Kürsülerine malik ve yöneticilerin –hem iyi hem de kötü olacak şekilde– kısıtlı bir hâkimiyete sahip olduğu bir sendikanın varlığının belli bir atalet yarattığı doğru. Bu eğilim tarihin toplumsal mevki bakımından tarihin henüz işgal etmeyi sürdürdüğü konum tarafından sğalamlaştırılıyor. Bu açıdan seçkinlerin eğitiminde dünya piyasasında belli bir yer edinme arzusundaki bazı büyük okulların (burada Sciences-po aklımıza geliyor) aldığı kararlar tarih disiplinini daha yüksek bir meşruiyet düzeyinde tutmaya yönelik. Ama hangi perspektifte?

Bu soru kitapta çok kere ortaya atıldı. Yöntecilerin ve/veya beyefendilerin yetişmesinde tarih de kendisine bir yer bulacaksa, giderek daha net biçimde ortaya çıkıyor ki tarihin kapsamı genel eğitimde Yunan Latin klasiklerinin geriliyişinden ayrı düşünlemeyecek olan bir çağdaş zamanın perspektife oturtulmasıyla sınırlanmaktadır giderek. Tarihçi bu noktada Fransz-Alman ilişkilerinin gelişiminden (Latince Yunanca öğrenimi bu alanda Cumhuriyet ile Reich arasında var olan rekabete yaradı) olduğu kadar daha genel olarak, şu ya da bu konuda yapılmış anıştırmalardan daha fazlasını hak eden ağır bir gelişimden de ayrı düşünülemeyecek bir evrimi tasdik edebilir. Kısaca söylemek gerekirse tarih tarihçiye toplumsal örgütlenme tarafından atfedilen işlevler bakımından evrime uğramştır. Kurumsallaşması sırasında tarih disiplini bir kimlik oluşturmaya ve meşruiyet tesis etmeye uğraşırken güncel süreç onu bir karşıt örnekler veya modernitenin embriyoner öncüllerini sağlayan bir rezervi haline getirmeye meyyaldir. Elbette bilimsel toplulu-

ğun bağımsızlığı bu eğilimler tarafından doğrudan soru konusu edilmiyor ve epistemolojik kazanımlar kendi bilişsel özerkliğini koruyor. Ancak gösterdiğimizi sandığımız üzere tarihçinin fildişi kulesi –eğer var olduysa– uzun zamandır tarumar olmuş durumda. Ve uzun vadede tarihçinin "eğitim platformu" içindeki yerini öngörmek zor gözüküyor, özellikle de karar alıcıların öncelikleri Fransızca, Matematik, İngilzce ve TICE (eğitim için enformasyon ve iletişim teknikleri) olmayı sürdürdüğü müddetçe. Bu eksiklik bir stratejinin göstergesi mi yoksa pedagojik fabrikasyon zincirlerinden ilelebet dışlanmış muhtelif prototipler arasında mı sayılacak? Bu eksiklik kurbanların rekabetinin keskinleştiği bir dönemde paradoksal görünüyor: Örneğin Dresden bombardımanından ve köle ticaretinden Fransız medyasında daha önce hiçbir vakit İkinci Dünya Savaşı'nın altmşıncı yıldönümü sırasında olduğu kadar bahsedilmemiştir. Fakat bu belleksel enflasyon ve kimliksel tarihteki bu bozulma belki de aynı sürecin iki boyutudur kim bilir?

KAYNAKÇA

Genel Eserler

Bizière, J.-M. ve Vayssière, P., *Histoire et historiens. Antiquité, Moyen Âge, France moderne et contemporaine*, Hachette, Paris, 1995.

Bloch, M., *Apologie pour l'histoire, ou métier d'historien*, 1949; yeni baskı Armand Colin, Paris, 1997.

Bourde, G. ve Martin, A., *Les Écoles historiques*, Seuil, Paris, 1983.

Braudel, F., *Tarih Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.

Burguière, A. (der.), *Dictionnaire des sciences historiques*, PUF, Paris, 1986.

Caire-Jabinet, M.-P., *L'Histoire en France du Moyen Âge à nos jours, introduction à l'historiographie*, Flammarion, Paris, 2002.

Dosse, F., *L'Histoire*, Armand Colin, "Cursus", Paris, 2000.

Febvre, L., *Uygarlık Kapitalizm ve Kapitalistler*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.

Joutard, P., "Une passion française: l'histoire", Burguière A., Revel J., *Histoire de la France. Choix culturels et mémoire* içinde, Seuil, "Points", Paris, 2000 (1. baskı 1993).

Kolektif, *L'Histoire en France*, La Découverte "Repères", 1990.

Le Goff, J. ve Nora, P. (der.), *Faire de l'histoire*, c. I, *Nouveaux problèmes*, c. II, *Nouvelles approches*, c. III, *Nouveaux objets*, Gallimard, Paris, 1974.

Marrou, H.-I., *De la connaissance historique*, Seuil, Paris, 1954.

Pomian, K., *Sur l'histoire*, Gallimard "Folio", Paris, 1999.

Prost, A., *Douze leçons sur l'histoire*, Seuil, Paris, 1996.

Veyne, P., *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971; yeni baskı 1996.

Giriş

Boghossian, P., "What the Sokal hoax ought to teach us", *Times Literary Supplement,* 13 Aralık 1996

Ginzburg, C, *Tahta Gözler, Mesafe Üzerine Dokuz Düşünce* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Boudon, R., *L'Idéologie. L'origine des idées reçues,* Fayard, Paris, 1986.

Koselleck, R., *Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Le Goff, P., "Prise d'otages, la société française à l'épreuve: l'estime de soi en question", *Politique autrement* içinde, Kasım 2004 (http://www.politique-autrementasso.fr).

Revel, J., "Une œuvre inimitable, *Espaces-Temps,* no: 34-35, 1986, s. 15.

Valéry, P., *Regards sur le monde actuel,* Gallimard, Paris, 1945.

Veyne, P., *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie,* Seuil, Paris, 1971; yeni baskı 1996.

BİRİNCİ KISIM: TARİHİN TARİHİ

1. Antikite: Grekoromen Tarih Yazımı

André, J.-M. ve Hus, A., *L'Histoire à Rome. Historiens et biographes dans la littérature latine,* PUF, Paris, 1974.

Arnaud-Lindet, M.-P., *Histoire et politique à Rome. Les historiens romains (3. s. av. J.-C.-5. s. ap. J.-C),* Bréal, Rosny-sous-Bois, 2001.

Baslez, M.-F., *Les Sources littéraires de l'histoire grecque,* Armand Colin, Paris, 2003.

Chassignet, M., "La conception de l'histoire dans l'historiographie romaine anti-cicéronienne", Lachenaud G., Longrée D. (der.), *Grecs et Romains aux prises avec l'histoire. Représentations, récits et idéologie* içinde, PUR, Rennes, 2003.

Cizek, E., *Histoire et historiens à Rome dans l'Antiquité,* PUL, Lyon, 1995.

Foulon, E., "Entre *arche* et *telos:* les *Histoires* de Polybe", Lachenaud G., Longrée D. (der.), Grecs *et Romains aux prises avec l'histoire. Représentations, récits et idéologie* içinde, PUR, Rennes, 2003.

Gaillard, J., "La notion cicéronienne *d'historia ornata*", Chevallier R. (der.), *Clio,* "Histoire et historiographie" konferans bildirisi içinde 8-9 Aralık 1978, *Caesarodunum,* no: 15, ENS, Les Belles Lettres, Paris, 1980, s. 37-45.

Gascou, J., "L'utilisation de documents de première main dans les *Vies des Douze Césars* de Suétone", *Vita Latina,* no: 133, Mart 1994, s. 7-21.

Hartog, F. (der.), *L'Histoire, d'Homère à Augustin. Préfaces des historiens et textes sur l'histoire,* Seuil, "Points-Essais", Paris, 1999 (çev. M. Casevitz).

Loraux, N., "Thucydide n'est pas un collègue", *Quademi di Storia,* no: 12, 1980, s. 55-81.

Martin, R., "Tacite est-il un historien?", Chevallier R., Poi-gnault R. (der.), *Présence de Tacite. Hommage au professeur G. Radke, Caesarodunum içinde,* Tours, 1992, s. 189-195.

Momigliano, A., *Problèmes d'historiographie ancienne et moderne,* Gallimard, Paris, 1983.

—, *Les Fondations du savoir historique,* Les Belles Lettres, Paris, 1992.

Rambaud, M., *L'Art de la déformation historique dans les* Commentaires *de César,* Les Belles Lettres, Paris, 1966.

Roussel, D., *Les Historiens grecs,* PUF, Paris, 1972.

Van Effenterre, H., *L'Histoire en Grèce,* Armand Colin, "U2", Paris, 1976.

Veyne, P., *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* Seuil, Paris, 1983.

2. Ortaçağ Tarihinin Tarihi

Beaune, C, *Naissance de la nation France,* Gallimard, Paris, 1985.

Chazan, M., *L'Empire et l'histoire universelle: de Sigebert de Gembioux à Jean de Saint-Victor, 12.-14. siècle,* Honoré Champion, Paris, 1999. *Chroniques nationales et chroniques universelles* (Amiens konferansı, 1988), éditions D. Buschânger, Gôrtingen, 1990.

Dufournet, J., *La Destruction des mythes dans les* Mémoires *de Philippe de Commynes,* Cenevre, Droz, 1966.

Genêt, J.-P. (der.), *L'Historiographie médiévale en Europe,* Paris-I Ûniversitesi tarih araştırmaları merkezindeki Avrupa Bilimleri Vakfı tarafından organize edilen bildirisi, 29 Mart - 1 Nisan 1989, Paris, 1991.

Guenée, B. (der.), *Le Métier d'historien au Moyen Âge,* Publications de la Sorbonne, Paris, 1977.

—, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval,* Aubier, Paris, 1980; yeni baskı 1991.

Kolektif, "L'historiographie en Occident du Ve au XVe siècle", Société des historiens médiévistes de l'Enseignement supérieur kongresi bildirisi, Tours, 10-12 Haziran *1977, Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest,* Rennes, no: 87, 1980.

—, *Politique et histoire au Moyen Âge. Recueil d'articles sur l'histoire politique et l'historiographie médiévale 1956-1981,* Publications de la Sorbonne, Paris, 1981.

—, "Chancelleries et monastères. La mémoire de la France au Moyen Âge", Nora P. (der.), *Les Lieux de mémoire* içinde, c. II, *La Nation,* Gallimard, Paris, 1986.

—, "Les grandes chroniques de France. Le roman aux roys (1274-1518)", Nora P. (der.), *Les Lieux de mémoire, içinde* c. II, *La Nation,* Gallimard, Paris, 1986.

Poirion, D., *La Chronique et l'histoire au Moyen Âge,* Presses de l'université de Paris-Sorbonne, Paris, 1984.

Werner, K.-F., "*L'Historia* et les rois", *Religion et culture autour de l'an mil, royaume capétien et Lotharingie* içinde, Uluslararası CNRS konferansı bildirisi "Hugues Capet, 987-1987, la France de l'an mil", Picard, Paris, 1997.

Zink, M., "Joinville ne pleure pas, mais il rêve", *Poétique,* no: 33, 1978.

—, *Froissartetîe temps,* PUF, Paris, 1998.

3. Modern Dönem Boyunca Tarih Yazımı:
Sanat mı Yoksa Bilim mi, Kelâm mı Yoksa Kaynak mı?

Ariès, P., *Le Temps de l'histoire,* Monaco, Le Rocher, 1954.

Barhet-Kriegel, B., *Les Historiens et la monarchie,* PUF, Paris, 1988, 4 cilt.

—, "Brèves réflexions sur quelques règles de l'histoire", Grell C., Dufays j.-M. (der.), *Pratiques et concepts de l'histoire en Europe, VIe-VIIIe siècle* içinde, Presses universitaires Paris-Sorbonne, Paris, 1990.

Bély, L. (der.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime,* PUF, Paris, 1996.

Carcassonne, É., *Montesquieu et le problème de la constitution française au XVIIIe siècle,* Slatkine, Cenevre; l. baskı Paris, 1927.

Cornette, J., "Le savoir des enfants du roi sous la monarchie absolue", Halevi R. (der.), *Le Savoir du prince du Moyen Âge aux Lumières* içinde, Fayard, Paris, 2002.

Delon, M. (der.), *Dictionnaire européen des Lumières,* PUF, Paris, 1997.

Dubois, C.-G., *La Conception de l'histoire au XVII siècle, 1560-1610,* Nizet, Saint-Genouph, 1977.

Duranthon, H., "Voltaire historien de l'histoire de France: un iconoclaste dans le temple Clio?", Laplanche F., Grell C. (der.), *La Monarchie absolutiste et l'histoire en France* içinde, Presses universitaires Paris-Sorbonne, Paris, 1987.

Fossier, F., "Histoire et conscience historique à l'époque moderne", *Bulletin de l'Association des historiens modernistes des universités,* no: 11, 1987, s. 54-57.

Fueter, E., *Histoire de l'historiographie moderne,* Alcan, Paris, 1914.

Gembickï, D., *Histoire et politique à la fin de l'Ancien Régime: Jacob Nicolas Moreau, (1717-1803),* Nizet, Saint-Genouph, 1979.

Goulemot, J.-M., *Discours, révolutions et histoire. Représentations de l'histoire et discours sur les révolutions de l'âge classique aux Lumières,* 10/18, Paris, 1975.

Grell, C. ve Dufays, J.-M. (der.), *Pratiques et concepts de l'histoire en Europe, XVIe-XVIIIe siècle,* Presses universitaires Paris-Sorbonne, Paris, 1990.

Grell, C., *L'Histoire entre érudition et philosophie. Étude sur la connaissance historique à l'âge des Lumières,* PUF, Paris, 1993.

—, *Le XVIIIe siècle et l'Antiquité en France, 1680-1789,* Voltaire Foundation, Oxford, 1995, 2 cilt.

Grosperrin B., *La Représentation de l'histoire de France dans l'historiographie des Lumières,* Tez oluşturma atölyesi, Lille/Paris, 1982, 2 cilt.

Guerci, L., "Condillac entre histoire et politique", Grell C., Dufays J.-M. (der.), *Pratiques et concepts de l'histoire en Europe* içinde, *XVIe-XVIIIe siècle,* Presses universitaires Paris-Sorbonne, Paris, 1990, s. 233-248.

Halévï, R., *Le Savoir du prince du Moyen Âge aux Lumières,* Fayard, Paris, 2002.

Haskell, F., *L'Historien et les images,* Gallimard, Paris, 1995.

Hazard, P., *La Crise de la conscience européenne,* Boivin, Paris, 1935.

Huppert, G., *L'Idée de l'histoire parfaite,* Flammarion, Paris, 1972.

Jouhaud, Ch., *Les Pouvoirs de la littérature. Histoire d'un paradoxe,* Gallimard, Paris, 2000.

Kelley, D. R., *Foundations of Modem Historical Scholarship. Law and History in the French Renaissance,* Columbia University Press, New York, 1970.

Laplanche, F. ve Grell, C, *La Monarchie absolutiste et l'histoire en France. Théories du pouvoir, propagandes monarchiques et mythologies nationales,* Presses universitaires Paris-Sorbonne, Paris, 1987.

—, *L'Histoire au XVIIIe siècle,* Aix-en-Provence, 1980.

Momigliano, A., *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri,* Ithaki Yayınları, İstanbul, 2011.

Neveu, B., *Érudition et religion XVIIe-XVIIIe siècles,* Albin Michel, Paris, 1994.

Pomian, K. *L'Ordre du temps*, Gallimard, Paris, 1984.

—, *Collectionneurs, amateurs et curieux (Paris-Venise, XVIe-XVIIIe siècle)*, Gallimard, Paris, 1987.

—, *Sur l'histoire*, Gallimard, Paris, 1999.

Poulot, D., *Surveiller et s'instruire. La Révolution française et l'intelligence de l'héritage historique*, Voltaire Foundation, Oxford, 1996.

—, *Les Lumières*, PUF, Paris, 2000.

Pupil, F., *Le Style troubadour*, PUN, Nancy, 1985.

Ranum, O., *Artisans of Glory. Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1980.

Roche, D., *Le Siècle des Lumières en province: académies et académiciens provinciaux, 1680-1789*, Mouton, Paris/La Haye, 1978.

—, "Les académies et l'histoire", *Les républicains des Lettres. Gens de culture et Lumières au 18. siècle*, Fayard, Paris, 1988, s. 172-204.

Schnapper, A., *Le Géant, la licorne, la tulipe. Collections françaises au XVIIe siècle*, Flammarion, Paris, 1988.

Tyvaert, M., *Recherches sur les histoires générales de la France au XVIIe siècle*, Paris-I Üniversitesi'nde hazırlanmış tez, Paris, 1975.

Uomini, S., *Cultures historiques dans la France du XVIIe siècle*, L'Harmattan, Paris, 1998.

Vivanti, C, "Les recherches de la France d'Etienne Pasquier. L'invention des Gaulois", Nora P. (der.), *Les Lieux de mémoire* içinde, Paris, Gallimard, 1986, c. II, *La Nation, Héritage, historiographie, paysages*, s. 215-245.

4. Çağdaş Tarih: Kurumsallaşma Çağı

Bercé, Y.-M. (der.), *Histoire de l'École nationale des Chartes depuis 1821*, Gérard Kloop editörlüğünde, Thionville, 1997.

Caire-Jabinet, M.-P., *L'Histoire en France du Moyen Âge à nos jours. Introduction à l'historiographie*, Flammarion, Paris, 2002.

Carbonell, Ch.-O., *Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français, 1865-1885*, Privât, Toulouse, 1976.

Corbin, A. (der.), *L'Invention du XIXe siècle*, c. II, *Le XIXe siècle au miroir du XXe*, Maurice Agulhon'un önsözüyle, Klincksieck, Paris, 2002.

Deneuil-Cormier, A., *Augustin Thierry. L'histoire autrement*, Publisud, Paris, 1996.

Dosse, F.; Garcia, P. ve Delacroix, Ch., *Les Courants historiques en France, XIXe-XXe siècles*, Armand Colin, Paris, 1999.

Gauchet, M. (der.), *Philosophie des sciences historiques*, PUL, Lille, 1988.

Hartog, P., *Le. XIXe siècle et l'histoire. Le cas Fustel de Coulanges*, PUF, Paris, 1988.

Langlois, C.-V. ve Seignobos, C, *Introduction aux études historiques*, 1898; yeni baskı Madeleine Rebérioux'nun önsözüyle, Kimé, Paris, 1992.

Leterrier, S.-A., *Le XIXe siècle historien. Anthologie raisonnée*, Belin, Paris, 1997.

Michelet, J., "Préface à l'Histoire de France", Œuvres *complètes* (Paul Viallaneix'in hazırladığı baskı), c. IV, Flammarion, Paris, 1974.

Mucchielli, L., *Mythes et histoire des sciences humaines*, La Découverte, Paris, 2004.

Walch, J., *Les Maîtres de l'histoire, 1815-1850*, Honoré Champion, Paris, 1986.

Agulhon, M., *Marianne au pouvoir. L'imagerie et la symbolique républicaine de 1880 à 1914*, Flammarion, Paris, 1989.

Becker, J.-J., *1914. Comment les Français sont entrés dans la guerre: contribution à l'étude de l'opinion publique, printemps-été 1914*, Presses de la FNSP, Paris, 1977.

Bédarida, F. (der.), *L'Histoire et le métier d'historien en France, 1945-1995*, Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1995.

—, *Histoire, critique et responsabilité*, Complexe/IHTP, Brüksel, 2003.

Bonnaud, R., *Histoire et historiens depuis 1968*, Kimé, Paris, 1998.

Boutier, J. ve Julia, D., *Passés recomposés. Champs et chantiers de l'histoire*, Autrement, Paris, 1995.

Carbonell, Ch.-O., Ltvet G. (der.), *Au berceau des Annales*, Presses de l'IEP, Toulouse, 1983.

Chartier, R., *Au bord de la falaise*, Albin Michel, Paris, 1998.

Corbin, A., *Les Cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, Albin Michel, Paris, 1994.

Couteau-Bégarie, H., *Le Phénomène "nouvelle histoire": stratégie et idéologie des nouveaux historiens*, Econômica, Paris, 1983.

Dosse, F., *L'Histoire en miettes. Des "Annales" à la "Nouvelle histoire"*, La Découverte, Paris, 1987 (yeni baskı Agora-Pocket, Paris, 1997; La Découverte, Paris, 2005).

Dosse, F.; Garcia, P. ve Delacroix, Ch., *Les Courants historiques en France, XIXe-XXe siècles*, Armand Colin, Paris, 1999.

Febvre, L., *Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*, 1942; yeni baskı Albin Michel, Paris, 1988.

Furet, F., Richet D., *La Révolution française*, Hachette, Paris, 1963.

—, *Penser la Révolution française*, Gallimard, Paris, 1978.

Goldmann, L., *Le Dieu caché*, Gallimard, Paris, 1956.

Laboiue, P., *L'Opinion française sous Vichy: les Français et la crise d'identité nationale*, Seuil, Paris, 2001 (birinci baskı 1990).

Le Goff, J. ve Nora, P. (der.), *Faire de l'histoire*, c. I, *Nouveaux problèmes*, c. II, *Nouvelles approches*, c. III, *Nouveaux objets*, Gallimard, Paris, 1974.

Mucchielli, L., *Mythes et histoire des sciences humaines*, La Découverte, Paris, 2004.

Noirjel, G., *Sur la "crise" de l'histoire*, Belin, Paris, 1996.

Rebérioux, M., "Le débat de 1903: historiens et sociologues", Car-bonell Ch.-0., Levet G. (der.), *Au berceau des Annales* içinde, Toulouse, Presses de l'IEP, Toulouse, 1983.

Renouard, Y. ve Schneider, J., *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940-1965)*, CNRS, Paris, 1965.

Ruano-Borbalan, J.-C. (der.), *L'Histoire aujourd'hui. Nouveaux objets de recherche, courants et débats, le métier d'historien*, Éditions Sciences humaines, Auxerre, 1999.

Simiand, P., "Méthode historique et sciences sociales", *Revue de synthèse historique*, yeni baskı *Annales*, 1960.

Veyne, P., *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Seuil, Paris, 1971; yeni baskı 1996.

—, *Le Quotidien et l'intéressant,* Catherine Darbo-Peschanski ile görüşme, Les Belles Lettres, Paris, 1995.

İKİNCİ KISIM: TARİHİN TALEPLERİ

6. Müfredatlar

Audigier, F., "L'enseignement de l'histoire, du projet républicain à la trousse à outils", *Histoire et Politique* içinde, duayen Monange'a armağan derleme, Brest, 1994.

Berstein, S., "A quoi sert un programme d'histoire-géographie", Audigier F. (der.), *Concepts, modèles raisonnements* içinde, INRP, Saint-Fons, 1998, 8. konferansın bildirisi, 27-28-29 Mart 1996.

Berstein, S. ve Borne, D., "L'histoire au lycée", *Vingtième siècle,* Ocak-Mart 1996.

Borne, D., "Une discipline d'enseignement", *Sciences humaines,* no: 18,1997.

—, "Où en est l'enseignement de l'histoire?", *Le Débat,* no: 110, Mayıs-Ağustos 2000.

Boutier, J. ve Julia, D., *Passés recomposés. Champs et chantiers de l'histoire,* Autrement, Paris, 1995.

Bruter, A., *L'Histoire enseignée au Grand Siècle. Naissance d'une pédagogie,* Belin, Paris, 1997.

Citron, S., "Chronique d'une impossible réforme", *Espaces-Temps,* 1998.

Comelli, D. ve Latges, H., "Histoire: nouveaux programmes, programmes novateurs?" *Cahiers d'histoire (Espaces Marx),* no: 64, 1996.

Coquery-Vidrovitch, C, "Plaidoyer pour l'histoire du monde dans l'Université française", *Vingtième siècle,* no: 61, Ocak-Mart 1999.

Garcia, P. ve Leduc, J., *L'Enseignement de l'histoire en France de l'Ancien Régime à nos jours,* Armand Colin, Paris, 2003.

Guinle-Lorinet, S. ve Soulet, J.-F., *Historiens et Géographes,* no: 362, 1998.

Hery, E., *Un siècle de leçons d'histoire. L'histoire enseignée au lycée, 1870-1970,* PUR, Rennes, 1999.

Kolektif CNDP, *Enseigner au collège, histoire, géographie, éducation civique, Programmes et accompagnements,* CNDP, Paris, 1998.

Kriegel, A., *Le Système communiste mondial,* PUF, Paris, 1984.

Martin, J.-C.; Besstein, S. ve Borne D., "Les nouveaux programmes d'histoire au lycée", *Vingtième siècle,* no: 49, Ocak-Mart 1996.

Noiriel, G., *Qu'est-ce que l'histoire contemporaine?* Hachette, Paris, 1998.

—, Observatoire national des programmes et des pratiques, no: 509'a ek, *Université syndicaliste,* 13 Kasım 1999.

Prost, A., *Éducation, société et politiques. Une histoire de l'enseignement en France de 1945 à nos* jours, Seuil, "Points-Histoire", Paris, 1997.

Revue d'histoire moderne et contemporaine, "Cent ans d'enseignement de l'histoire (1881-1981)", dizi dışı, 1984.

Sapir, J., "Enseigner l'histoire de l'URSS", *Historiens et Géographes,* no: 375, 2001.

Tutiaux-Guillon, N. ve Nourrisson, D., *Identités, mémoires, conscience historique: l'enseignement de l'histoire entre principes et pratiques,* PUSE, Saint-Étienne, 2003.

7. Değerler ve Hukuk

Barret-Kriegel, B., *Les Droits de l'homme et le droit naturel*, PUF, Paris, 1989.

Bédarida, F., "Praxis historienne et responsabilité", *Diogène*, no: 168, Ekim-Aralık 1994.

Berding, D. ve Klippel, D., "Droit naturel et droits de l'homme", Delon M., *Dictionnaire européen des Lumières* içinde, PUF, Paris, 1997, s. 350-352.

Besançon, A., *Le Malheur du siècle. Sur le communisme, le nazisme et l'unicité de la Shoah*, Fayard, Paris, 1998.

Chaumont J.-M, *La Concurrence des victimes, génocide, identité, reconnaissance*, La Découverte, Paris, 1997.

Conan, É. ve Rousso H., *Vichy, un passé qui ne passe pas*, Gallimard, Paris, 1996.

Coquio, C., *Parler des camps, penser les génocides*, Albin Michel, Paris, 1999.

—, *L'Histoire trouée. Négation et témoignage*, L'Atalante, Nantes, 2004.

Courtois, S., "Le génocide de classe: définition, description, comparaison", *Les Cahiers de la Shoah*, no: 6, 2002.

Dumoulin, O., *Le Rôle social de l'historien*, Albin Michel, Paris, 2002.

Gauchet, M., *La Révolution des droits de l'homme*, Gallimard, Paris, 1989.

Ginzburg, C., *Le Juge et l'historien, Considérations en marge du procès Sofri*, Verdier, Paris, 1997.

Igounet, V., *Histoire du négationnisme en France*, Seuil, Paris, 2000.

Krynen, J. ve Rigaudière, A., *Droits savants et pratiques françaises du pouvoir*, PUB, Bordeaux, 1992.

Pétré-Grenouilleau, O., *La Traite des Noirs*, PUF/QSJ, Paris, 1998.

Thorez-Vermeersch, J., *La Vie en rouge*, Belfond, Paris, 1998.

Wildt, M., *Genèses*, no: 34, Mart 1999.

8. Din Olgusu

Aubert, V., Bergougnioux A., *La Forteresse enseignante*, Fayard, Paris, 1985.

Badinter, E.; Debray, R.; Finkielkraut, A. ve Fontenay E., "Profs, ne capitulons pas!", *Le Nouvel Observateur*, 2 Kasım 1989.

Becker, J.-J. ve Wieviorka, A. (der.), *Les Juifs de France, de la Révolution à nos jours*, Liana Levi, Paris, 1998.

Brian, I. ve Le Gall, J.-M., *La Vie religieuse en France, XVIe-XVIIIe siècle*, SEDES, Paris, 1999.

Cottret, M., *Jansénismes et Lumières. Pour un autre XVIIIe siècle*, Albin Michel, Paris, 1998.

Crouzet, D., "Édit de Nantes", Bély L. (der.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime* içinde, PUF, Paris, 1996.

Flori, J., *Guerre sainte, jihad, croisade. Violence et religion dans le christianisme et l'islam*, Seuil, "Points-Histoire", Paris, 2002.

Garrisson, J., *L'Édit de Nantes et sa révocation*, Seuil, Paris, 1985.

Gauchet, M., *Le Désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*, Gallimard, Paris, 1985.

—, *La Religion dans la démocratie: parcours de la laïcité*, Gallimard, Paris, 1998 (Folio, 2001).

Goody, J., *Avrupa'da Islam Damgası*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2005.

Julia, D., "Les deux puissances: chronique d'une séparation de corps", Baker K. M. (der.), *The French Révolution and the Création of Modern Political Culture* içinde, *c. 1*, Pergamon Press, Oxford/New York, s. 293-310, 1987-1994.

Kepel, G., *Fitne. İslam'ın Merkezinde Savaş*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.

Labrousse, E., *Une foi, une loi, un roi*, Payot, Paris, 1985.

Le Goff, J. ve Rémond R. (der.), *Histoire de la France religieuse*, Seuil, Paris, 1989-1992.

Lewis, B., *Que s'est-il passé? L'islam, l'Occident et la modernité*, Gallimard, Paris, 2002.

—, *L'Histoire*, dossier "Dieu et la politique. Le défi laïque", no: 289, Temmuz-Ağustos 2004.

Maire, C., *De la cause de Dieu à la cause de la nation. Le jansénisme au XVIIIe siècle*, Gallimard, Paris, 1998.

Martinez-Gros, G., Valensi L., *L'Islam en dissidence. Genèse d'un affrontement*, Seuil, Paris, 2004.

Neveu-Poulat, É. (armağan derleme), *Un objet de science, le catholicisme*, Bayard, Paris, 2001.

Suire, E., *Vocabulaire historique du christianisme*, Armand Colin, "Cursus", Paris, 2004.

Talion, A., *Conscience nationale et sentiment religieux dans la France du XVIe siècle*, PUF, Paris, 2002.

Van Kley, D., *Les Origines religieuses de la Révolution française, 1560-1791*, Seuil, Paris, 2002.

Vauchez, A., *Histoire du christianisme, des origines à nos jours*, c. 4, *Évêques, moines et empereurs: 612-1054*, Desclée, Paris, 1993; c. 5, *Apogée de la papauté et expansion de la chrétienté*, Desclée, Paris, 1994; c. 6, *Un temps d'épreuves: 1274-1449*, Fayard, Paris, 1990.

William C, "Le Conseil d'État et la laïcité", propos sur l'avis du 27 Kasım 1989, *Revue française de science politique* no: 1, Şubat 1991.

9. Tarih ve Hatırat

Arnaud-Lindet, M.-P., *Histoire et politique à Rome. Les historiens romains (3. s. av. J.-C.-5. s. ap. J.-C)*, Bréal, Rosny-sous-Bois, 2001.

Becker, A., *Maurice Halbwachs, un intellectuel en guerres mondiales, 1914-1945*, Agnès Viénot, Paris, 2004.

Conan, É. ve Rousso, H., *Vichy, un passé qui ne passe pas*, Gallimard, Paris, 1996.

Finley, M. L, *Mythe, mémoire, histoire*, Flammarion, Paris, 1981.

Furet, F., *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Robert Laffont, Paris, 1995.

Furet, F., Nolte E., *Fascisme et Communisme*, Pion, Paris, 1998.

Gaudard, P.-Y., *Le Fardeau de la mémoire. Le deuil collectif allemand après le national-socialisme*, Pion, Paris, 1997.

Geary, P.T., *Mémoire et oubli à la fin du premier millénaire*, Aubier/Flammarion, Paris, 1996.

Halbwachs, M., *La Mémoire collective*, Gérard Namer (der.), Albin Michel, Paris, 1997 (5. baskı 1950).

Hartog, F. ve Revel, J. (der.), *Les Usages politiques du passé,* Éditions de l'EHESS, Paris, 2001.

Hobsbawm, E., *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı,* Everest Yayınları, İstanbul, 2012.

Jaeger, M., *Livy's Written Rome,* University of Michigan Press, Ann Arbor, 1997.

Joutard, P., *La Légende des Camisards. Une sensibilité au passé,* Gallimard, Paris, 1977.

—, *La Saint-Barthélémy ou les résonances d'un massacre,* Labor et Fides, Cenevre, 1976.

Lavabre, M.-C, "Entre histoire et mémoire: à la recherche d'une méthode", Clément-Martin J. (der.), *La Guerre civile, entre histoire et mémoire. Enquêtes et Documents* içinde, Ouest-Éditions, Nantes, no: 21, 1995.

Le Goff, J., *Histoire et mémoire,* Gallimard, Paris, 1988.

Momigliano, A., "Les historiens du monde classique et leurs publics: quelques suggestions", *Problèmes d'historiographie ancienne et moderne,* Gallimard, Paris, 1983.

Nolte, E., *(Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945. Nazionalsozialismus und Bolschewismus) La Guerre civile européenne, 1917-1945,* Stéphane Courtois önsözüyle, Éditions des Syrtes, Paris, 2000.

Nora, P. (der.), *Les Lieux de mémoire,* c. I, *La République;* c. II, *La Nation;* c. III, *Les France,* Paris, Gallimard, 1984-1992.

Pervillé, G., *Pour une histoire de la guerre d'Algérie,* Picard, Paris, 2001.

Ricœur, P., *Hafıza, Tarih, Unutuş,* Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Rousso, H., *Le Syndrome de Vichy: 1944-1987,* Seuil, Paris, 1987; gözden geçirilmiş 2. baskı *Le Syndrome de Vichy: de 1944 à nos jours,* Seuil, Paris, 1990.

—, *Nazisme et stalinisme: histoire et mémoires comparées,* Complexe, Brüksel, 1999.

Taillefer, M., "Le mythe tectosage devant l'Académie des sciences, inscriptions et belles-lettres de Toulouse au XVIIIe siècle", Caucanas S., *Retrouver, imaginer, utiliser l'Antiquité* içinde, Privât, Toulouse, 2001, s. 39-48.

Todorov, T., *Les Abus de la mémoire,* Arléa, Paris, 1995.

Vidal-Naquet, P., *Les Assassins de la mémoire. "Un Eichmann de papier" et autres essais sur le révisionnisme,* La Découverte, Paris, 1987; yeni baskı, Seuil, Paris, 1995.

10. Savaş ve Jeopolitik

Audoin-Rouzeau, S. ve Becker, A., "La 'culture de guerre'", Rioux J.-P., Sirlnelli J.-F., *Pour une histoire culturelle* içinde, Seuil, Paris, 1997.

Azéma, J.-P., "La guerre", Rémond R. (der.), *Pour une histoire politique* içinde, Seuil, Paris, 1989.

Becker, J.-J., *1914.1914. Comment les Français sont entrés dans la guerre: contribution à l'étude de l'opinion publique, printemps-été 1914,* Presses de la FNSP, Paris, 1977.

Bély, L., *Guerre et paix dans l'Europe du XVIIe siècle,* SEDES, Paris, 1991.

Cazals, R., "1914-1918: Oser penser, oser écrire", *Genèses, no:* 46, Mart 2002.

Chaliand, G., Blin A., *Histoire du terrorisme. De l'Antiquité à Ai Qaida,* Bayard, Paris, 2004.

Chaliand, G. ve Rageau, J.-P., *Atlas stratégique. Géopolitique des rapports de forces dans le monde,* Fayard, Paris, 1983.

Chaline, O., *La Bataille de la Montagne blanche (6 novembre 1620): un mystique chez les guerriers,* Noesis, Paris, 1999.

Contamine, P., *Guerre, État et société à la fin du Moyen Âge. Études sur les armées des rois de France: 1337-1494,* Éditions de l'EHESS, Paris, 2004 (Mouton, Paris/ La Haye, 1972).

Corvisier, A., *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789,* PUF, Paris, 1976.

—, *La Guerre: essais historiques,* PUF, Paris, 1995.

Crémieux-Brilhac, J.-L., *Les Français de l'an 40,* c. I, *La Guerre oui ou non;* c. II, *Ouvriers et soldats,* Gallimard, Paris, 1990.

Forcade, O., "L'histoire politique des armées et des militaires dans la France républicaine (1871-1996): essai d'historiographie", *Jean Jaurès. Cahiers trimestriels,* no: 142, Ekim-Aralık 1996.

Forcade, O.; Duhamel, É. ve Vial P., *Militaires en république 1870-1962. Les officiers, le pouvoir et la vie publique en France,* Publications de la Sorbonne, Paris, 1999.

Girault, R., *Être historien des relations internationales,* Publications de la Sorbonne, Paris, 1998.

Gorodetsky, *G., Le Grand feu de dupes. Staline et l'invasion allemande,* Les Belles Lettres, Paris, 2000.

Grossi, V., *Le Pacifisme européen, 1889-1914,* Bruylant, Brüksel, 1994.

Hanson, V. D., *Western Way ofWar Infantry Patrie in Classical Greece,* Knopf, New York, 1989; çev. *Le Modèle occidental de la guerre,* Les Belles Lettres, Paris, 1990.

Kolektif, "S'engager pour la paix dans l'entre-deux-guerres", *Matériaux pour l'histoire de notre temps,* no: 30, Ocak-Mart 1993.

Kolektif, "De la guerre. Un objet pour les sciences sociales" dosyası, *Espaces-Temps,* no: 71-72-73, 1999.

Kolektif, "Nouvelle histoire-bataille", *Cahiers du Centre d'études d'histoire de la défense,* no: 9, 1999.

Porret, M.; Fayet, J.-F. ve Fluckiger, C. (der.), *Guerres et Paix* (Claude Favez'a armağan derleme), Georg Éditeur, Cenevre, 2000.

Prost, A., *Les Anciens Combattants,* Presses de la FNSP, 1977.

Prost, A. ve Winter, J., *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie,* Seuil, "Points-Histoire", Paris, 2004.

Raffestin, C.; Lopreno, D. ve Pasteur, Y., *Géopolitique et Histoire,* Payot, Lausanne/Paris, 1995.

Vaïsse, M., *Le Pacifisme en Europe des années 1920 aux années 1950,* Bruylant, Brüksel, 1993.

—, *Histoire militaire et sciences humaines,* Complexe, Brüksel, 1999.

Walzer, M., *Haklı Savaş Haksız Savaş,* Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010.

11. Kaynaklar

Baigent, M. ve Leigh R., *Ölü Deniz Yazmaları Aldatmacası*, Yedinci Yol Yayınları, İstanbul, 2005.

Berstetn, S., "L'historien du contemporain et les archives", *Le Débat*, no: 99, Mart-Nisan 1998.

Buton, P., *Communisme: une utopie en sursis?* Larousse, Paris, 2001.

Chiantaretto, J.-F. ve Robin R. (der.), *Témoignage et écriture de l'histoire*. Décade de Cerisy, 21-31 Temmuz 2001, L'Harmattan, Paris, 2003.

Cœuré, S. ve Duclert V., *Les Archives*, La Découverte, "Repères", 2001.

Combe, S., *Archives interdites. Les peurs françaises face à l'histoire contemporaine*, Albin Michel, Paris, 1994.

Conan, É., Rousso H., *Vichy, un passé qui ne passe pas*, Gallimard, Paris, 1996.

Elgey, G.; Rémond, R. ve Wieviorka A. (der.), *Les Français et leurs archives*, Fayard, Paris, 2002.

Farge, A., *Le Goût de l'archive*, Seuil, Paris, 1989.

Favier, L., *La Mémoire de l'État. Histoire des Archives nationales*, Fayard, Paris, 2004.

Finley, M. L, "Histoire ancienne et généralisation", *Mythe, mémoire, histoire*, Flammarion, Paris, 1981.

Galazzi, C. ve Kramer, B., "Artemidor im Zeichensaal. Eine Papyrusrolle mit Text, Landkarte und Skizzenbüchern aus späthellenistischer Zeit", *Archiv für Papyrusforschung*, c. 44, 1998, s. 189-208.

Guyotjeannin, O.; Pycke, J. ve Tock, B.-M., *Diplomatique médiévale*, Brépols, Turnhout, 1993.

Hassner, P., "Épilogue à plusieurs voix", Cohen S. (der.), *Mitterrand et la sortie de la guerre froide* içinde, PUF, Paris, 1998.

Hildesheimer, F., "Archives", Bély L. (der.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime* içinde, Paris, PUF, 1996, s. 78-81.

Hoog, E., "Internet a-t-il une mémoire?", *Le Monde*, 17 Ağustos 2002.

Laurent, S. (der.), *Archives "secrètes", secrets d'archives? Historiens et archivistes face aux archives sensibles*, CNRS éditions, Paris, 2003.

Porte, D., *L'Imposture Alésia*, Carnot, Chatou, 2004.

Reddé, M., *Alésia. L'archéologie face à l'imaginaire*, Errance, Paris, 2003.

Voldman, D., "La place des mots, le poids des témoins", Institut d'Histoire du Temps Present, *Écrire l'histoire du temps présent* içinde, CNRS éditions, 1993.

Wieviorka, A., *L'Ère du témoin*, Pion, Paris, 1998.

12. Tarih ve İmajlar

Almeida, F., *Images et propagande*, Casterman, Brüksel, 1995.

Auvray-Assayas, C. (der.), *Images romaines*, actes de la table ronde organisée à l'ENS, 24-26 Ekim 1996, Presses de l'ENS, Paris, 1998.

Baecque, A. ve Delage, Ch. (der.), *De l'histoire au cinéma*, Complexe, Brüksel, 1998.

Baxandall, M., *Formes de l'intention*, Jacqueline Chambon, Nîmes, 1991 [İngilizce baskısı 1985].

Cassagnes, S.; Delporte, Ch.; Miroux, G. ve Turrel, D., *Le Commentaire de document iconographique en histoire*, Ellipses, Paris, 1996.

Christin, O., *Une Révolution symbolique. L'iconoclasme huguenot et la reconstruction catholique*, Minuit, Paris, 1991.

—, *Les Yeux pour le croire. Les dix commandements en images, XVe-XVIIIe siècle*, Seuil, Paris, 2003.

Daumas, M., *Images et sociétés dans l'Europe moderne, XVe-XVIIIe siècle*, Armand Colin, Paris, 2000.

Delage, Ch., "L'image comme preuve: l'expérience du procès de Nuremberg", *Vingtième siècle*, no: 72, Ekim-Aralık 2001.

Deligne, A.; Buton, P. ve Wilson S., *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, no: 22, 1991.

Delporte, Ch. ve Duprat, A. (der.), *L'Événement: images, représentation, mémoire*, Creaphis, Grane, 2003.

Duprat, A. ve Ménard, M., *Histoire, images, imaginaires, fin XVe siècle, début XXe siècle*, 21-23 Mart 1996 Maine Üniversitesi uluslararası konferansı bildirisi, Le Mans, 1998.

Frontisi-Ducroux, F.; Lissa, Bague F. ve Veyne, P., *Les Mystères du gynécée*, Gallimard, Paris, 1998.

Fumaroli, M., *L'École du silence. Le sentiment des images au XVIIe siècle*, Flammarion, Paris, 1994.

Gervereau, L., *Les Images qui mentent. Histoire du visuel au XXe siècle*, Seuil, Paris, 2000.

—, *Voir, comprendre, analyser les images*, La Découverte, "Guides Repères", 2004.

Haskell, F., *L'Historien et les images*, Gallimard, "NRF", Paris, 1995.

Jeanneney, J.-N., *Une histoire des médias*, Seuil, Paris, 1995.

Le Goff, J. ve Nora, P. (der.), *Faire de l'histoire*, c. I, *Nouveaux problèmes*, c. II, *Nouvelles approches*, c. III, *Nouveaux objets*, Gallimard, Paris, 1974.

Lissarague, F., *Un pot d'images. Une esthétique du banquet grec*, Adam Biro, Paris, 1987.

—, *L'Autre guerrier. Archers, peltastes, cavaliers dans l'imagerie attique*, La Découverte, Paris/École française de Rome, Roma, 1990.

Michaud, S., Mollier J.-Y., Savy N. (der.), *Usages de l'image au XIXe siècle*, Créaphis, Grane, 1992.

Panofsky, E., *İkonoloji Araştırmaları*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Sabatier, G., *Versailles ou la figure du roi*, Albin Michel, Paris, 1999.

Sauron, G., *La Grande Fresque de la villa des Mystères à Pompéi: mémoire d'une dévote de Dionysos*, Picard, Paris, 1998.

Schmitt-Pantel, P. ve Thélamon, F., "Image et histoire. Illustration ou document", Lissarrague F., Thélamon F. (der.), *Image et céramique grecque* içinde, Rouen konferansı bildirisi, 25-26 Kasım 1982, Rouen, 1983, s. 9-20.

Wirth, J., *L'Image médiévale, naissance et transformation d'un système iconographique, VIe-XVe siècle*, Méridiens-Klincksieck, Paris, 1989.

Ariès, P., *Le Temps de l'histoire*, Le Rocher, Monaco, 1954.

Benoist, J. ve Merlini, F. (der.), *Après la fin de l'histoire. Temps, monde, historicité*, Vrin, Paris, 1998.

Bois, P., *Les Paysans de l'Ouest*, Flammarion, Paris, 1971 (1. baskı 1960).

Bonnaud, R., *Tournants et périodes. Essais sur les durées historiques et les années récentes*, Kimé, Paris, 2000.

Braudel, F., "Histoire et sciences sociales. La longue durée", *Annales*, no: 4, Ekim-Aralık 1958, s. 725-753.

Burguière, A., "Le changement social: brève histoire d'un concept", Lepetit B., *Les Formes de l'expérience. Une autre histoire sociale* içinde, Albin Michel, Paris, 1995, s. 253-273.

Carrard, P., *Poétique de la nouvelle histoire. Le discours historique en France de Braudel à Chartier*, Payot-Lausanne, Lausanne, 1998.

Certeau, M., *L'Écriture de l'histoire*, Gallimard, Paris, 1975 (yeni baskı Folio, 2002).

Chesneaux, J., *Habiter le temps*, Bayard, Paris, 1996.

Coquio, C. (der.), *Fiction et connaissance*, L'Harmattan, Paris, 1998.

Corbin, A. (der.), *1515 et les grandes dates de l'histoire de France revisitées par les grands historiens d'aujourd'hui*, Seuil, Paris, 2005.

Duby, G., *Dimanche de Bouvines*, Gallimard, "Trente journées qui ont fait la France", Paris, 1973.

Dumoulin, O. ve Valéry, R. (der.), *Périodes, la construction du temps historique*, EHESS/Histoire au présent, Paris, 1991.

Fukuyama, F., *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Ginzburg, C, "Signes, traces, pistes. Racines d'un paradigme de l'indice", *Le Débat*, no: 6, 1980.

Grenier, J.-Y., "Expliquer et comprendre. La construction du temps de l'histoire économique", Lepetit B., *Les Formes de l'expérience. Une autre histoire sociale* içinde, Albin Michel, Paris, 1995, s. 227-252.

Hartog, F., *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*, Seuil, Paris, 2003.

Julliard, J., "Sur la causalité dans l'histoire des idées", *1900*, no: 19, 2001.

Koselleck, R., *Kavramlar Tarihi. Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Labrousse, E., *La Crise économique à la veille de la Révolution française*, Paris, 1944.

Leduc, J., *Les Historiens et le temps. Conceptions, problématiques, écritures*, Seuil, Paris, 1999.

Le Goff, J., *Pour un autre Moyen Âge: temps, travail et culture en Occident*, Gallimard, Paris, 1978.

Lepetit, B., *Les Formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*, Albin Michel, Paris, 1995.

—, "Le présent de l'histoire", *Les Formes de l'expérience. Une autre histoire sociale* içinde, Albin Michel, Paris, 1995, s. 274-298.

Lobrichon, G.; Barnavi, É. ve Duccini H., *Journal de la France et des Français. Chronologie politique, culturelle et religieuse de Clovis à 2000*, Gallimard, Paris, 2001.

Pomian, K., *L'Ordre du temps*, Gallimard, Paris, 1984.

—, "Histoire et fiction", *Le Débat,* no: 54, Mart-Nisan 1989.

—, *Sur l'histoire,* Gallimard, Paris, 1999.

Poulot, D., *Surveiller et s'instruire: la Révolution française et l'intelligence de l'héritage historique,* Voltaire Foundation, Oxford, 1996.

—, *Les Lumières,* PUF, Paris, 2001.

Ricœur, P., *Temps et Récit* (3 cilt), Seuil, Paris, 1983, 1984, 1985.

Stone, L., "Retour au récit ou réflexions sur une nouvelle vieille histoire", *Past and Présent,* 1979; çev. *Le Débat* içinde, no: 4, 1980.

Vauchez, A. (der.), *L'Attente des temps nouveaux: eschatologie, millénarismes et visions du futur, du Moyen Âge au XXe siècle,* 19. Tarih bilimleri kongresi, Oslo, 6-13 Ağustos 2000, Brepols, Turnhout, 2002.

Vyverberg, H., *Historical Pessimism in the French Enlightenment,* Harvard University Press, Cambridge, 1965.

Winock, M., "Qu'est-ce qu'un événement?", *L'Histoire,* no: 268, Eylül 2002.

14. Tarihçilerin Çalışma Sahaları

Aymahd, M., "Histoire et sociologie", Mendras H., Verret M., *Les Champs de la sociologie française* içinde, Armand Colin, Paris, 1988.

Baechler, J., *Nature et histoire. Éléments de sociologie historique,* PUF, Paris, 2000.

Bédarida, F. (der.), *L'Histoire et le métier d'historien en France, 1945-1995,* Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1995.

Boudon, R., "Histoire et sociologie", *Dictionnaire de la sociologie* içinde, PUF, Paris, 1986.

Bourdieu, P., "Sur les rapports entre la sociologie et l'histoire en Allemagne et en France. Entretien avec Lütz Raphaël", *Actes de la recherche en sciences sociales,* no: 106-107, 1995.

Braudel, F., "Histoire et sociologie" (1958), *Tarih Üzerine Yazılar,* İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.

Déloye, Y., *Sociologie historique du politique,* La Découverte, "Repères", Paris, 1996.

Dosse, F., *Ufalanmış Tarih,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Fleury, M. ve Henry, L., *Nouveau Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien,* INED, Paris, 1956.

Foucher, M., *L'Invention des frontières,* Institut de stratégie comparée, Paris, 1987.

Groethuysen, B., *Philosophie et Histoire,* Albin Michel, Paris, 1995.

Guiomar, J.-Y., "Le *Tableau de la géographie de la France* de Vidal de La Blache", Nora P. (der.), *Les Lieux de mémoire* içinde, c. II, *La Nation,* Gallimard, Paris, 1986.

Kolektif, "L'histoire-géographie", *Espaces-Temps,* no: 66-67, 1998.

Le H., K., *Liens méthodologiques et parenté épistémologique entre les sciences sociales,* Septentrion, Lille, 2000.

Lloyd, G. E. R., *Pour en finir avec les mentalités,* La Découverte, Paris, 1994.

Noiriel, G., "L'historien et l'objectivité", *Sciences humaines,* dizi dışı no: 18, Eylül/Ekim 1997.

Passeron, J.-C. ve Prost A., "L'enseignement, lieu de rencontre entre historiens et sociologues", *Sociétés contemporaines,* no: 1, Mart 1990.

Péguy, Ch.-P., "L'univers géographique de Fernand Braudel", *Espaces-Temps,* no: 34/35, 1986.

Prost, A., *L'Enseignement s'est-il démocratisé?,* PUF, Paris, 1986.

Ruano-Borbalan, J.-C. (der.), "Histoire et sociologie. Les démêlés d'un vieux couple", *L'Histoire aujourd'hui: nouveaux objets de recherche, courants et débats, le métier d'historien,* Éditions Sciences humaines, Auxerre, 1999.

15. Biyografiler

Association des historiens modernistes des universités de France, *Histoires de vies,* Paris-Sorbonne Üniversitesi 1994 konferansı, Éditions de l'Association des historiens modernistes des universités, Paris, 1996.

Baslez, M.-F.; Hoffmann, P. ve Pernot L., *L'Invention de l'autobiographie d'Hésiode à saint Augustin,* Presses de l'ENS, Paris, 1993.

Beaune, C, *Jeanne d'Arc,* Perrin, Paris, 2004.

Bourdîeu, P., "L'illusion biographique", *Actes de la recherche en sciences sociales,* no: 62-63, Ocak 1986.

Caire-Jabinet, M.-P., *L'Histoire en France du Moyen Âge à nos jours. Introduction à l'historiographie,* Flammarion, "Champs université", Paris, 2002.

Centlivres, P.; Fabre, D. ve Zonabend F. (der.), *La Fabrique des héros,* Éditions de la Maison des Sciences de l'homme, Paris, 1998.

Contamine, G. ve Contamine, P., *Autour de Marguerite d'Ecosse: reines, princesses et dames du XVe siècle,* Thouars konferansı bildirisi, 23 et 24 Mayıs 1997, Honoré Champion, Paris, 1999.

Dreyfus, M.; Pennetter, C. ve Viet-Depaule, N., *La Part des militants,* Éditions de l'Atelier, Paris, 1996.

Duby, G., *Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde,* Fayard, Paris, 1984.

Dvorak, M. (der.), *La Création biographique,* PUR, Rennes, 1997.

Flori, J., *Aliénor d'Aquitaine. La reine insoumise,* Payot, Paris, 2004.

Jeanneney, J.-N. ve Joutard P., *Du bon usage des grands hommes en Europe,* Perrin, Paris, 2003.

Kolektif, *La Biographie antique, entretiens sur l'Antiquité classique,* XIV-Fondation Hardt, Van-dœuvres-Genève, 1998Dorey T. A. (der.), *Latin Biography,* Routledge & K. Paul, Londra, 1967.

Kriegel, A., Courtois S., *Eugen Fried. Le grand secret du PCF,* Seuil, Paris, 1997.

Le Goff, J., "Comment écrire une biographie historique aujourd'hui?", *Le Débat,* no: 54, Mart-Nisan 1989.

Momigliano, A., *Les Origines de la biographie en Grèce ancienne,* Strasbourg, Circé, 1991.

—, "Histoire et biographie", Finley M. I. - Bailey C. (der.), *L'Héritage de la Grèce et de Rome* içinde, Robert Laffont, "Bouquins", Paris, 1992.

Peneff, J., *La Méthode biographique,* Armand Colin, Paris, 1990.

Pennetter, C. ve Pudal, B., *Autobiographies, autocritiques, aveux dans le monde communiste,* Belin, Paris, 2002.

Pudal, B., "Biographie et biographique", *Le Mouvement social,* no: 186, Ocak-Mart 1999.

Vauchez, A., *La Sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Âge: d'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques,* École française de Rome, Roma, 1994.

DÖRDÜNCÜ KISIM: DÜZEYLER VE BAKIŞ AÇILARI

16. Kültür Miraslari

Andrieux, J.-Y., *Patrimoine et Histoire,* Belin, Paris, 1997.

Balle, C.; Clavé E.; Huchard, V. ve Poulot, D. (der.), *Publics et projets culturels. Un enjeu des musées d'Europe,* L'Harmattan, Paris, 2000.

Béghin, P., *Le Patrimoine. Culture et lien social,* Presses de la FNSP, Paris, 1999.

Bercé, F., "Monuments historiques", Bély L. (der.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime* içinde, PUF, Paris, 1996.

Chastel, A., "La notion de patrimoine", Nora P. (der.), *Les Lieux de mémoire* içinde, c. II, *La Nation,* Gallimard, Paris, 1986.

Le Goff, J. (der.), *Patrimoine et passions identitaires,* Kültürel Miras Görüşmeleri bildirisi, Fayard, Paris, 1998.

Poirrier, P. ve Vadelorge, L., *Pour une histoire des politiques du patrimoine,* Comité d'histoire de la culture/ Fondation Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 2003.

Pomian, K., *Collectionneurs, amateurs et curieux, Paris-Venise, XVIe-XVIIe siècles,* Gallimard, Paris, 1987.

Pommier, E., "Musée", Delon M. (der.), *Dictionnaire européen des Lumières* içinde, PUF, Paris, 1997.

Poulot, D., *Surveiller et punir. La Révolution française et l'intelligence de l'héritage historique,* Voltaire Foundation, Oxford, 1996.

—, "Musées", Bély L. (der.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime* içinde, PUF, Paris, 1996.

—, *Musée, nation, patrimoine, 1789-1815,* Gallimard, Paris, 1997.

—, *Une histoire des musées de France,* La Découverte, Paris, 2005.

Rousso, H., *Le Regard de l'histoire. L'émergence et l'évolution de la notion de patrimoine au cours du XXe siècle en France,* Monum/Fayard, Paris, 2003.

Roux, E. (de), "Les musées, multinationales de la culture", *Le Monde,* 15 Aralık 2004.

Schnapfer, A., *Le Géant, la licorne, la tulipe. Collections françaises au XVIIe siècle,* Flammarion, Paris, 1988.

Viollet-le-Duc, E., *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle (1854-1868),* Andrieux J.-Y., *Patrimoine et Histoire* içinde, Belin, Paris, 1997.

Voldman, D., *La Reconstruction des villes françaises de 1940 à 1954. Histoire d'une politique,* L'Harmattan, Paris, 1997.

17. Ulus

Aron, R., "L'avenir des religions séculières", *Commentaire,* no: 28-29, Şubat 1985.

Baechler, J., "L'universalité de la nation", "La nation" içinde, *La Pensée politique,* no: 3, Gallimard/Seuil, Paris, Mayıs 1995.

Beaune, C, *Naissance de la nation France,* Gallimard, Paris, 1985.

Belissa, M., *Fraternité universelle et intérêt national (1713-1795),* Kimé, Paris, 1998.

Bell, D. A., "Le caractère national et l'imaginaire républicain au XVIIIe siècle", *Annales HSS,* Temmuz-Ağustos 2002.

Bercé, Y.-M., Contamine P. (der.), *Histoires de France, historiens de la France,* Honoré Champion, Paris, 1994.

Burguière, A. ve Revel, J. (der.), *Histoire de la France,* Seuil, Paris, 1989.

Burguière, A., "L'historiographie des origines de la France. Genèse d'un imaginaire national", *Annales HSS,* Ocak-Şubat 2003.

Citron, S., *Le Mythe national, l'histoire de France en questions,* Éditions de l'Atelier/ Éditions ouvrières, Paris, 1991.

Darriulat, P., *Les Patriotes,* Seuil, Paris, 2001.

Delannoi, G., "Le nationalisme et la catalyse idéologique", Cordeluer S. (der.), *Nations et nationalismes* içinde, La Découverte, "Les dossiers de l'État du monde", Paris, 1995.

—, *Sociologie de la nation, Fondements théoriques et expériences historiques,* Armand Colin, Paris, 2000.

Dubois, C.-G., *Celtes et Gaulois au XVIe siècle. Le développement littéraire d'un mythe nationaliste, 1560-1610,* Vrin, Paris, 1972.

Durand, Y., *L'Ordre du monde. Idéal politique et valeurs sociales en France du XVIe au XVIIIe siècle,* SEDES, Paris, 2001.

Foucher, M., *L'Invention des frontières,* Institut de stratégie comparée, Paris, 1987.

Genet, J.-P., *La Genèse de l'État moderne. Culture et société politique en Angleterre,* PUF, Paris, 2003.

Godechot, J., "Nation, patrie, nationalisme et patriotisme en France au XVIIIe siècle", *Annales historiques de la Révolution française,* no: 43, 1971, s. 481-501.

Lacoste, Y., *L'Histoire,* no: 96, 1987.

Nicolet, C., *La Fabrique d'une nation. La France entre Rome et Germains,* Perrin, Paris, 2003.

Noiriel, G., *La Tyrannie du national,* Calmann-Lévy, Paris, 1991.

—, *État, nation et immigration. Vers une histoire du pouvoir,* Belin, Paris, 2001.

Rigaudière, A., *Penser et construire l'État dans la France du Moyen Âge (XIIIe-XVe siècle),* Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 2003.

Tallon, A., *Conscience nationale et sentiment religieux dans la France du XVIe siècle,* PUF, Paris, 2002.

Thiesse, A.-M., *La Création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle,* Seuil, Paris, 1999.

Weber, E., *La Fin des terroirs. La modernisation de la France rurale, 1870-1914,* Fayard, Paris, 1983.

Wihtol de Wenden, C, "Nation et citoyenneté. Un couple d'associés-rivaux", Cordellier S. (der.), *Nations et nationalismes* içinde, La Découverte, "Les dossiers de L'état du monde", 1995.

Yardeni, M., *La Conscience nationale en France, 1559-1598,* Nauwelaerts, Beauvechain, 1971.

18. Biz ve Ötekiler

Bessis, S., *L'Occident et les autres, histoire d'une suprématie*, La Découverte, Paris, 2003.

Darwich, M., *La Palestine comme métaphore: entretiens*, Actes Sud, Arles, 1997.

Détienne, M., *Comparer l'incomparable*, Seuil, Paris, 2000.

Ginzburg, C, *Tahta Gözler. Mesafe Üzerine Dokuz Düşünce*, Metis Yayınları, Istanbul, 2009.

Hartog, F., *Le Miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Gallimard, Paris, 1980.

Huntington, S. P., *The Clash ofCivili-zations and the Remaking of the World Order*, 1996; çev. *Le Choc des civilisations*, Odile Jacob, Paris, 1997.

Iogna-Prat, D., *Ordonner et exclure. Cluny et la société chrétienne face à l'hérésie, au judaïsme et à l'islam, 1000-1150*, Aubier, Paris, 1998.

Kolektif, "Le racisme. Des origines aux génocides du XXe siècle", *L'Histoire, no:* 214, Ekim 1997.

Laclau, E., *La Guerre des identités. Universalisme et particularisme aujourd'hui*, La Découverte, "Recherches-MAUSS", Paris, 2000.

Le Pen, J.-M., *La Lettre de Jean-Marie Le Pen, no:* 169, Ocak 1993.

Moussa, S. (der.), *L'Idée de "race" dans les sciences humaines et la littérature (XVIIIe et XIXe siècles)*, L'Harmattan, Paris, 2003.

Noiriel, G., *État, nation et immigration. Vers une histoire du pouvoir*, Belin, "Socio-histoires", Paris, 2001.

Pluchon, P., *Nègres et juifs au XVIIIe siècle*, Taillandier, Paris, 1984.

Taguieff, P.-A., *Les* Protocoles des Sages de Sion. *Faux et usages d'un faux*, Fayard, Paris, 2004.

Todorov, T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Seuil, Paris, 1989.

Tribalat, M., *De l'immigration à l'assimilation. Enquête sur les populations d'origine étrangère en France*, La Découverte/INED, Paris, 1996.

19. Kadınların Tarihi, Cinsiyetlerin Tarihi

Audoin-Rouzeau, S., *L'Enfant de l'ennemi 1914-1918, viols, avortements, infanticide pendant la Grande Guerre*, Aubier, Paris, 1995.

Bard, C., *Les Femmes dans la société française au* XXe siècle, Armand Colin, Paris, 2001.

Beauvalet-Boutouyrie, S., *Être veuve sous l'Ancien Régime*, Belin, Paris, 2001.

—, *Les Femmes à l'époque moderne (XVIe-XVIIIe siècle)*, Belin, Paris, 2003.

Branche, R. ve Voldman D. (der.), "Pour une histoire des genres", *Vingtième siècle*, no: 75, Temmuz-Eylül 2002.

Bridenthal, R. ve Koonz, C, *Becoming Visible, Women in European History*, Houghton Mifflin, Boston, 1977.

Burguière, A.; Klapisch-Zuber, Ch. ve Segalen, M. (der.), *Histoire de Famille*, Armand Colin, Paris, 1988.

Carpenter, J. ve Maclean, S. B., *Power of the Weak: Studies on Medieval Women*, University of Illinois Press, Urbana, 1995.

Chaperon, S., "L'histoire contemporaine des sexualités en France", *Vingtième siècle*, no: 75, Temmuz-Eylül 2002.

Contamine, G. ve Contamine, P. (der.), *Autour de Marguerite d'Ecosse. Reines, princesses et dames du XVe siècle*, Thouars konferansı bildirisi (23-24 Mayıs 1997), Honoré Champion, Paris, 1999.

Cosandey, F., *La Reine de France. Symbole et pouvoir*, Gallimard, Paris, 2000.

Craveri, B., *Madame du Deffand et son monde*, Seuil, Paris, 1999.

—, *L'Âge de la conversation*, Gallimard, Paris, 2002.

Dauphin, C, "Questions à l'histoire culturelle des femmes", *Genèses*, no: 21, Aralık 1995.

Dauphin, C. ve Farge, A., *De la violence et des femmes*, Albin Michel, Paris, 1997.

Delumeau, J., Roche D., *Histoire des pères et de la paternité*, Larousse, Paris, 2001.

Duby, G. ve Perrot, M. (der.), *Histoire des femmes en Occident*, Seuil, Paris, 1990-1994, 4 cilt.

—, *Femmes et Histoire*, Plon, Paris, 1993.

Farge, A., "Dix ans d'histoire des femmes en France", *Le Débat* içinde, 1983, no: 23, s. 161-166.

—, *Madame ou Mademoiselle? Itinéraire de la solitude féminine, XVIIIe-XXe siècle*, Montalba, Paris, 1984.

Fraisse, G., *Les Femmes et leur histoire*, Gallimard, "Folio", Paris, 1998.

Godineau, D., *Citoyennes tricoteuses. Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française*, Alinéa, Aix-en-Provence, 1988.

—, *Les Femmes dans la société française, XVIe-XVIIIe siècle*, Armand Colin, Paris, 2003.

Grimal, P., *Histoire mondiale de la femme*, Nouvelle Librairie de France, Paris, 1974.

Hufton, O., *The Prospect before Her. A History of Women in Western Europe*, Harper Collins, Londra, 1995.

Kandel, L. (der.), *Féminismes et Nazisme*, Odile Jacob, Paris, 2004.

Kolektif, "Femmes, genres, histoire", dossier de *Genèses*, no: 6, Aralık 1991.

Duby, G. ve Perrot M. (der.), *Histoire des femmes en Occident*, Seuil, Paris, 1990-1992, 4 cilt.

—, *Femmes et Histoire*, Pion, ParisMosse G., *L'Image de l'homme, l'invention de la virilité moderne*, Abbeville, Paris, 1997.

Muchembled, R., *La Sorcière au village (XVe-XVIIIe siècle)*, Gallimard/Julliard, Paris, "Archives", 1979.

Omnes, C, *Ouvrières parisiennes. Marché du travail et trajectoires professionnelles au XXe siècle*, EHESS, Paris, 1997.

Ozouf, M., *Les Mots des femmes*, Pion, Paris, 1995.

Perrot, M. (der.), *Une histoire des femmes est-elle possible?*, Rivages, Paris, 1984.

—, *Les Femmes ou les silences de l'histoire*, Flammarion, Paris, 1998.

Rancière, J., "Sur l'histoire des femmes au XIXe siècle", Duby G., Perrot M. (der.), *Femmes et Histoire* içinde, Pion, Paris, 1993, s. 49-61.

Rauch, A., *Le Premier Sexe. Mutations et crise de l'identité masculine*, Hachette, Paris, 2000.

—, *L'Identité masculine à l'ombre des femmes. De la Grande Guerre à la Gay Pride*, Hachette, Paris, 2004.

Ripa, Y., *Les Femmes actrices de l'histoire de France, 1789-1945,* SEDES, Paris, 1999.

Ruggiu, F.-J., "Les Anglaises et le droit à l'époque moderne", Barrière J.-P., Demars-Sion V. (der.), *La Femme dans la cité* içinde, Centre d'histoire judiciaire, Lille, 2003, s. 113-131.

Sohn, A.-M., *Chrysalides, femmes dans la vie privée (XIXe-XXe siècles),* Publications de la Sorbonne, Paris, 1996a.

—, *Du premier baiser à l'alcôve. La sexualité des Français au quotidien (1850-1950),* Aubier, Paris, 1996.

Sohn, A.-M. ve Thélamon, F. (der.), *Une histoire sans les femmes est-elle possible?,* Perrin, Paris, 1998.

Thébaud, F., *Écrire l'histoire des femmes,* ENS Éditions Fontenay-Saint-Cloud, Lyon, 1998.

Virgili, F., *La France "virile". Des femmes tondues à la Libération,* Payot, Paris, 2000.

Zemon, Davis N., *Juive, catholique, protestante. Trois femmes en marge au XVIIe siècle,* Paris, Seuil, 1997.

20. Avrupa

Baechler, J., "L'Europe et la Turquie", *Commentaire,* no: 101, 2003.

Bély, L., *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV,* Fayard, Paris, 1990.

Bois, J.-P., *L'Europe à l'époque moderne. Origine, utopies et réalités de l'idée d'Europe, XVIe-XVIIIe siècle,* Armand Colin, Paris, 2003.

Borne, D., "Comment l'enseigner?", *Vingtième siècle,* no: 61, Ocak 1999.

Bossuat, G., "Des lieux de mémoire pour l'Europe unie", *Vingtième siècle, no:* 61, Ocak-Mart 1999.

Carbonell, Ch.-O. (der.), *Une histoire européenne de l'Europe* (2 cilt), Privât, Toulouse, 1999.

Ceausescu, Gh., "Un *topos* de la littérature antique: l'éternelle guerre entre l'Europe et l'Asie", *Latomus,* no: 50, 1991, s. 327-341.

Courtois, St., Werth N., Panne j.-L., *Le Livre noir du communisme: aimes, terreur et répression,* Robert Laffont, Paris, 1997.

Du Réau, E., *L'Idée d'Europe au XXe siècle, des mythes aux réalités,* Complexe, Brüksel, 1996.

Febvre, L., *L'Europe,* Perrin, Paris, 1998.

Ferrary, J.-L., "L'Empire romain, l'oikoumène et l'Europe", Perrin M., *L'Idée de l'Europe au fil de deux millénaires* içinde, Beauchesne, Paris, 1994.

Fink, G.-L. (der.), *Cosmopolitisme, patriotisme et xénophobie en Europe au siècle des Lumières,* uluslararası konferans bildirisi, 2-5 Ekim 1985, Strasbourg, 1985.

Frank, R., "Une histoire problématique. Une histoire du temps présent", *Vingtième siècle,* no: 71, 2001.

Gange, F., Le *Mythe d'Europe dans la grande histoire. Du mythe au continent,* La Renaissance du livre, Tournai, 2004.

Geary, P. J., *Quand les nations refont l'histoire. L'invention des origines médiévales de l'Europe,* Aubier, Paris, 2004.

Girault, R. (der.). *Identités et conscience européenne au XXe siècle,* Hachette, Paris, 1994.

Girault, R. ve Bossuat, G. (der.), *Europe brisée, Europe retrouvée. Nouvelles réflexions sur l'unité européenne au xx^e siècle*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1994.

Kolektif (Avrupalı on iki tarihçi tarafından hazırlanmış), *Histoire de l'Europe*, Hachette, Paris, 1999.

Kolektif, "Apprendre l'histoire de l'Europe" (dosya), *Vingtième siècle*, no: 71, Temmuz-Eylül 2001.

Le Goff, J., *La Vieille Europe et la nôtre*, Seuil, Paris, 1994.

—, *L'Europe est-elle née au Moyen Âge?*, Seuil, Paris, 2003.

Masson, M., *Comment enseigner l'Europe de l'école au lycée?*, Armand Colin, Paris, 1996.

Poignault, R. ve Wattel de Croizant, O. (der.), *D'Europe à l'Europe*, c. I, *Le Mythe d'Europe dans l'art et la culture de l'Antiquité au XVIIIe siècle* (l'ENS tarafından hazırlanan konferans bildirisi, Paris, 24-26 Nisan 1997), Tours, 1998.

Pomeau, R., *L'Europe des Lumières. Cosmopolitisme et unité européenne au XVIII^e siècle*, Stock, Paris, 1991.

Pomian, K., *L'Europe et ses nations*, Gallimard, Paris, 1990.

Rougemont, D., *Vingt-huit siècles d'Europe: la conscience européenne à travers les textes, d'Hésiode à nos jours*, Payot, Paris, 1961.

Sordi, M. (der.), *L'Europa nei mondo antico*, CISA 12, Milan, 1986.

Soutou, G.-H., *La Guerre de cinquante ans. Les relations Est-Ouest, 1943-1990*, Fayard, Paris, 2001.



Tarih Nasıl Yapılır? tarih disiplininin güncel bir sentezini ortaya koyuyor. Tarih yazımı, tarihin yöntemleri, sorunları ve araçsallaştırılması gibi epistemolojik boyutları irdelerken, Antikite'den Modern döneme uzanan geniş bir bakış açısı sunuyor. Hukuktan toplumsal cinsiyete, savaşlardan dinlere "tarih"in alanına girebilecek birçok başlığa değinirken, anlatımını güncel örneklerle güçlendiriyor.

Alanında uzman dört tarihçi tarafından hazırlanan kitap, bilimsel kaynakları tanıtırken sınırlarına da işaret ederek, tarih eğitimi için bir kılavuz oluşturuyor.

"Tarihçi genellikle bir zorunluluk ile bir arzu arasında gidip gelir. Zorunluluk ona deontoloji tarafından olduğu kadar tecrübeleri tarafından da dikte edilir ve kahve fallarında kendi eğilimlerini bulmak konusunda kendisine mukayyet olmasını sağlar. Arzuya gelince, sonuç çıkarma pratiğinde ortaya çıkan bu arzu tarihçiyi kendi kişisel eğilimlerine kapılmaya ve böylece endişe veya ümit ettiği yakın geleceği resmetmeye sürükleyebilir. Tarih yazım pratiklerinin geleceği tarihçinin çoğu zaman bazı senaryoları yan yana getirmesini sağlayan sorularıyla yakından ilgilidir kuşkusuz."

0872129
ARP

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1194-3

9 789750 511943